

Slovenski slavistični kongres
Gradec/Graz in Maribor 2020

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 30

SLOVENSKI JEZIK IN KNJIŽEVNOST
V SREDNJEVROPSKEM PROSTORU

Uredila
Matej Šekli in Lidija Rezoničnik

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana 2020

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 30

Slovenski slavistični kongres, Gradec/Graz in Maribor, 1.–3. oktober, 8.–9. oktober 2020

SLOVENSKI JEZIK IN KNJIŽEVNOST V SREDNJEEVROPSKEM PROSTORU

Urednika: Matej ŠEKLI, Lidija REZONIČNIK

Recenzenti: Agnieszka BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Aleš BJELČEVIČ, Milena MILEVA BLAŽIČ, Helena DOBROVOLJIC, Tanja FAJFAR, Lara GODEC SORŠAK, Lilijana F. GUSTINČIČ, Nataša JAKOP, Miha JAVORNIK, Alenka JELOVŠEK, Boris KERN, Tatjana KOREN, Boža KRAKAR VOGEL, Erika KRŽIŠNIK, Andrej LEBEN, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Tina LENGAR VEROVNIK, Špela PETRIC ŽIŽIČ, David PUC, Luka REPANŠEK, Juana ROBIDA, Špela SEVŠEK ŠRAMEL, Marko SNOJ, Irena STRAMLJIČ BREZNIK, Matej ŠEKLI, Natalija ULČNIK, Alojzija ZUPAN SOSIČ, Petra ZUPANČIČ, Alenka ŽBOGAR, Andreja ŽELE, Sonja ŽILAVEC NEMEC

Tehnični urednik: Rok MRVIČ

Izdala in založila Zveza društev Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani oktobra 2020.

To delo je ponujeno pod licenco:

Creative Commons mednarodna licenca 4.0: priznanje avtorstva, deljenje pod enakimi pogoji.

Prva e-izdaja. Publikacija je v PDF obliki brezplačno dostopna na spletni strani ZSDSDS.

Naslov: <<https://zdsds.si/tiski/zborniki-slavisticnega-drustva-slovenije/>>.

Deli besedil so bili pripravljene z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstveno-raziskovalnem centru SAZU v Ljubljani razvil Peter Weiss.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID=36500995

ISBN 978-961-6715-35-5 (pdf)

KAZALO

Matej ŠEKLI <i>Danuvius–Alpes–Hadria</i> , kjer je (bila) doma tudi slovenščina	11
Robert HAMMEL Slovenski jezik in srednjeevropska jezikovna zveza	21
Slovenski jezik na avstrijskem Koroškem in Štajerskem	
Milan OBID Jezik in identiteta pri Slovencih na avstrijskem Koroškem	37
Arno WONISCH Slovenske prvine v štajerskih nemških narečjih	49
Emmerich KELIH, Tatjana VUČAJNK Prevzete besede v slovenskem osnovnem besedišču (prva opažanja)	61
Slovenska književnost na avstrijskem Koroškem in Štajerskem	
Andrej LEBEN Književnost Slovencev na avstrijskem Koroškem in Štajerskem v luči večjezičnosti	73
Erwin KÖSTLER Kraji memorije koroških Slovencev in njihov pomen za slovensko-nemško literarno interakcijo	83
Felix Oliver KOHL Večjezičnost v slovenskih proznih besedilih koroškoslovenskih avtorjev	93
Dominik SRIENC, Erwin KÖSTLER Spomin kot paradigma v slovensko-nemški literarni komunikaciji na Koroškem	103
Elena Meta MESSNER Prevajanje kot translacijska solidarnost pri Janku Messnerju	113
Mira DELAVEC TOUHAMI Medkulturni vidiki življenja in literarnega ustvarjanja Josipine Urbančič Turnograjske	123
Slovenski jezik v zamejstvu: Gorski kotar	
Januška GOSTENČNIK Kostelsko narečje dolenske narečne skupine	137

Besedotvorje slovenskega jezika v vsakdanu, izobraževanju in raziskovanju

Marko SNOJ Besedotvorje: prikaz na samostalniških izpeljankah s priponskimi obrazili <i>-ica, -ca, -ka</i> in <i>-ika</i>	153
Irena STRAMLJIČ BREZNIK Nekaj namigov in besedotvornih koristnic za šolsko rabo	169
Saška ŠTUMBERGER Vaje s področja besedotvorja na spletu.....	181
Boris KERN Šolske in izvenšolske besedotvorne dileme.....	189
Ines VORŠIČ Priložnostnice kot motivacija pri usvajanju besedotvorja v šoli.....	201
Tjaša MARKEŽIČ Z besedotvorjem k pouku slovenščine športne vzgoje	211
Petra MIŠMAŠ, Marko SIMONVIČ, Boban ARSENIJEVIČ, Stefan MILOSAVLJEVIČ, Agnieszka BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Petya ROGIĆ, Svitlana ANTONYUK-YUDINA <i>Plavanje da, zaplavanje ne? Obrazilo -je</i> v glagolnikih in drugih okoljih v vseslovanskem kontekstu.....	221

O besedoslovju slovenskega jezika: slovarji v šoli

Lara GODEC SORŠAK Spodbujanje rabe slovarja v učnem gradivu za slovenski jezik v 1. in 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju	235
Špela PETRIC ŽIŽIČ Usvajanje besedoslovne jezikovne ravnine in raba slovarjev pri pouku slovenščine v osnovni šoli (pregled učnega gradiva za tretje vzgojno-izobraževalno obdobje).....	245
Nina LEDINEK, Mija MICHELIZZA Enojezični splošni razlagalni slovarji slovenščine in spodbude za njihovo rabo v srednješolskih učbenikih za slovenski jezik	255
Manca ČERNIVEC Pouk slovenščine in obravnava pravopisnih jezikovnih priročnikov v gimnaziji	267
Simon ATELŠEK Srednješolski učbeniki za slovenski jezik o terminologiji in terminoloških slovarjih	277
Alenka JELOVŠEK Slovenski zgodovinski slovarji in slovenski slovarji skozi zgodovino v učnih gradivih za slovenski jezik v srednjih šolah.....	289

Mesto in družba v sodobnem slovanskem romanu

Namita SUBIOTTO Literarna upodobitev makedonske prestolnice v romanu <i>Divja liga</i> Vlade Uroševića.....	305
Đurđa STRSOGLAVEC Poverjenik v hotelu (o dveh romanih Renata Baretića).....	317
Людмил ДИМИТРОВ / Ljudmil DIMITROV Vera, upanje in ljubezen v <i>Mali Sodomi</i>	329
Jana ŠNYTOVÁ Podoba Prage v romanu Radke Denemarkove <i>Prispevek k zgodovini radosti</i>	335
Špela SEVŠEK ŠRAMEL Podoba mesta v sodobnem slovaškem romanu: Bratislava, a ne samo to	343
Blaž PODLESNIK Sodobni ruski zgodovinski roman v slovenskih prevodih	351

Medkulturnost pri poučevanju književnosti v osnovni šoli

Dragica HARAMIJA, Simona PULKO Medkulturne teme pri pouku književnosti v osnovni šoli.....	365
Jožica ČEH STEGER Modeli tujega in slovenska literarna klasika v osnovni šoli	377
Marijanca Ajša VIŽINTIN Ekonomske migracije in begunstvo v mladinski književnosti.....	389
Barbara ZORMAN Priredbe leposlovja za učence, ki so v slovenščini začetniki	401

**Književni tematski sklop na maturi iz slovenščine 2021:
*Figa Gorana Vojnovića in Konje krast Pera Pettersona***

Alenka ŽBOGAR Problemski pristop k šolski obravnavi Vojnovičeve <i>Fige</i>	417
Alojzija ZUPAN SOSIČ Čas v romanu <i>Konje krast</i> Pera Pettersona.....	429

Jezikovni pouk slovenščine po šolski vertikali

Kozma ANAČIČ Kdaj naj se ustavimo? O nadgrajevanju jezikovne snovi pri pouku slovenščine po šolski vertikali.....	445
Tatjana LOTRIČ KOMAC Jezikovni pouk v osnovni šoli.....	447

Lara GODEC SORŠAK Jezikovni pouk slovenščine v osnovni šoli v luči rezultatov nacionalnega preverjanja znanja	449
Nejc ROŽMAN IVANČIČ Motivacija dijakov za učenje jezika.....	453
Natalija ULČNIK Jezikovni pouk slovenščine na univerzitetni ravni	457

Poučevanje slovenskega jezika v Avstriji na izobraževalni vertikali

Agnieszka BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Tatjana KOREN Okrogla miza na temo poučevanja slovenskega jezika v Avstriji na izobraževalni vertikali.....	463
Vladimir WAKOUNIG Perspektive dvojezičnega poučevanja na avstrijskem Koroškem: šolski poskusi nezaželeni	465
Elizabeta JENKO Perspektive poučevanja slovenskega jezika na Dunaju	469
Norma BALE Slovenci – izobraževalni migranti	473
Tatjana VUČAJNK Pouk slovenščine kot materinščine in drugega oz. tujega jezika	477
Nina ZAVAŠNIK Učenje slovenščine za odrasle na avstrijskem Štajerskem	481

Slovenska jezikovna in kulturna stvarnost na avstrijskem Koroškem in Štajerskem

Herta MAURER-LAUSEGGER Koroška slovenska narečja v filmih	487
Andrejka ŽEJN <i>Alfabetarij k Tezavru slovenskega ljudskega jezika na Koroškem,</i> etapa koroškega narečnega slovarja.....	489
Martina PIKO-RUSTIA Slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem – primer dobre prakse sodelovanja civilne družbe in znanosti	491
Vinko WIESER Koroška slovenska ledinska in hišna imena združena na spletnem zemljevidu: nesnovno kulturno dediščino odlikovala avstrijska Unescova komisija.....	497
Tomaž OGRIS Vzorec krajepisja: Radiše	501
Martin KUCHLING Projekt <i>Slovenščina v družini</i>	505

Jasna ČERNJAK Projekt <i>Pisana Promlad</i>	507
Martin KUCHLING Govorniški natečaj ob podelitvi Tischlerjeve nagrade.....	511
Susanne WEITLANER <i>Gledat, kaj delajo: vpogledi v slovensko kulturo in zgodovino na avstrijskem Štajerskem</i>	513
Karin ALMASY, Heinrich PFANDL Nov pogled na večjezični <i>Štajer-mark</i>	515
Dejan KAC, Karmen SALMIČ KOVAČIČ, Kornelija SORGER <i>Razstava Slovensko-graški stiki v izobraževanju in kulturi skozi čas: izbrani poudarki v Knjižnem razstavišču Univerzitetne knjižnice Maribor</i>	517

Sprehod po Radgoni in sprehod po Gradcu

Andrea HABERL-ZEMLJIČ Sprehod skozi mesto ob meji: Bad Radkersburg/Radgona.....	523
Heinrich PFANDL Sprehod po Gradcu (esej).....	529

Kratki predstavitvi publikacij

Marija STANONIK <i>Posvet o književnem pouku v osnovnih in srednjih šolah</i>	541
Natalija ULČNIK <i>Učno e-okolje Slovenščina na dlani</i>	545

Utemeljitev častnih članstev in priznanj

Vera SMOLE Utemeljitev podelitve častnega članstva Katji Sturm-Schnabl.....	551
Mojca SMOLEJ Utemeljitev podelitve častnega članstva Ludviku Karničarju.....	555
Branka VIČAR Utemeljitev podelitve priznanja Mariji Lešer za posebno uspešno pedagoško delo na področju srednješolskega izobraževanja.....	557
Tatjana KOREN, Mojca NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Milena Mileva BLAŽIČ Utemeljitev podelitve priznanja Kasildi Bedenk za posebno uspešno strokovno delo na področju slovenistike.....	559

***Danuvius–Alpes–Hadria,* kjer je (bila) doma tudi slovenščina**

Slovenski jezik in književnost sta se stoletja dolgo oblikovala v podonavsko-alpsko-jadranskem prostoru, ki bi ga v besednjaku rimske antične civilizacije, v katero je bil vključen že zelo zgodaj, lahko postavili na črto *Danuvius–Alpes–Hadria* (Donava–Alpe–Jadran). To območje se navadno postavlja v Srednjo Evropo. Pojem *srednjeevropski* pa je lahko razumljen na več načinov: zemljepisno, političnozgodovinsko, kulturnozgodovinsko in verjetno še kako drugače. V okviru jezikoslovja in literarne vede ga razumemo jezikoslovno oz. literarnovedno, pojavlja se namreč v terminoloških stalnih besednih zvezah kot *srednjeevropski jezikovni areal*, *srednjeevropska jezikovna zveza* in *srednjeevropska literarna regija*, ki nakazujejo tako njegovo razumevanje, ki je še najbližje kulturnozgodovinskemu. Zastavlja se vprašanje, v kolikšni meri so omejeni termini relevantni za preučevanje slovenskega jezika in književnosti.

Podobno kot se jezikovne spremembe znotraj nekega kontinuuma sorodnih jezikov in njihovih narečij oblikujejo v točno določenem času in prostoru, se tvorijo tudi novi jezikovni areali med jeziki, ki si sicer niso medsebojno sorodni, a so stični v zemljepisnem in družbenem smislu. Povsem enako velja za literarne regije. Pri tem gre najpogosteje za vpliv nekega jezika na drugega in oblikovanje neke književnosti v odnosu do drugih. Podobno kot jezikovna sprememba sta tudi jezikovno in literarno vplivanje časovno in zemljepisno omejena. To pomeni: če se skozi čas spremenijo smeri vplivov, vplivani jezik in književnost lahko spremenita jezikovni areal oz. literarno regijo. Ob vsem tem odločilno vlogo igra dlje časa trajajoča pripadnost prostora določeni politični tvorbi, ki z močjo svojih centrov ter s posledičnim vplivanjem diskurzivno močnejših jezikov in književnosti na diskurzivno šibkejše v svojih okvirih lahko povzroči oblikovanje posebne kulturnozgodovinske regije.

Za slovenski jezikovni prostor je od antike do danes možno zaznati več politično- in kulturnozgodovinskih prelomnic, ki so korenito vplivale na podobo slovenskega jezika in kulturnozgodovinski razvoj njegovega prostora, kar se odraža tudi v književnosti, napisani v njem. Slovenski jezik in književnost bi v *srednjeevropski* kontekst lahko postavili za obdobje, v katerem je bil večji del slovenskega jezikovnega prostora z izjemo zahodnega obrobja (Rezija, Terske in Nadiške doline, priobalna Istra) ter vzhodnega konca (Prekmurje s Porabjem) političnoupravno del srednjeevropskih državnih tvorb s centri, vezanimi na nemško jezikovno območje. Takó je bilo od druge polovice 8. stoletja, ko je bil integriran v frankovsko državo Karla I. Velikega (vladal 768–814), do leta 1918, ko je prišlo do razpada zadnje velike politične tvorbe na tem območju, Avstro-Ogrske pod vladavino Habsburžanov.

Pojem srednjeevropski v jezikoslovju

V jezikoslovju se v okviru preučevanja jezikov v stiku pojavlja pojem **srednjeevropski jezikovni areal** (nem. mitteleuropäisches Sprachareal). V srednjeevropskem prostoru naj bi namreč prišlo do zbliževalnih, konvergentnih jezikovnih sprememb v različnih, ne ožje sorodnih jezikih in njihovih narečjih. V tem procesu naj bi povezovalno vlogo odigrala nemščina, ki je bila vsaj v mestih *lingua franca* oz. občevalni jezik znotraj tedanje države. V ta jezikovni areal naj bi poleg nemškega sodili še madžarski, češki in slovaški kot tudi poljski, slovenski in hrvaški/srbski/bosanski jezik. Čeprav je bil jezikovni vpliv večstranski, je bil v večini primerov nemški jezik vplivajoči, medtem ko so bili ostali jeziki predvsem vplivani. Vpliv nemščine znotraj areala je opazen zlasti v besedju, nekoliko manj pa tudi v slovnični zgradbi.

Na ravni besedja je medsebojno vplivanje jezikov srednjeevropskega jezikovnega areala torej najbolj očitno. Prikazano na gradivu slovensko-nemškega jezikovnega stika, tj. časovnih, zemljepisnih in družbenih različic obeh jezikov, sèm sodijo npr.:

1) nekatera substratna (podplastna) zemljepisna imena, ki so bila od druge polovice 6. stoletja iz alpske in balkanske romanščine (tj. »potomk«¹ ljudske latinščine na tem prostoru) prevzeta v alpsko slovanščino oz. zgodnjo slovenščino, od druge polovice 8. stoletja naprej pa dalje v (bavarsko) visoko nemščino (substr. *Corca* → sl. **Кѣрка* > sln. *Krka* (na Koroškem, Dolenjskem in v Prekmurju) → nem. *Gurk*; substr. **Albanta* → sl. **Olboť* > sln. *Labot* → nem. *Lavant*; substr. **Arba* → sl. **Orba* > sln. *Raba* → nem. *Raab*; substr. *Ūdinum* → sl. **Vyďьнь* > sln. *Viden* → nem. *Weiden* 'Viden/Udine/Udin/Weiden'; substr. *Carnium* → sl. **Korňь* > sln. *Kranj* → nem. *Krain(burg)*; substr. *Celeia* → sl. **Celъje* > sln. *Celje* → nem. *Cilli*; substr. *Poetovio* → sl. **Рѣтуъjь* > sln. *Ptuj* → nem. *Pettau*);

2) zemljepisna imena alpskoslovenskega oz. zgodnjeslovenskega izvora v (bavarski) visoki nemščini na območju od Donave preko vzhodnih Alp do Jadrana, torej na celotnem nekdanjem in sedanjem slovenskem jezikovnem prostoru (sl. **Berzъnica*/**Berzъnikъ* (> **Brězъnica*/**Brězъnikъ* > sln. **Breznica*/**Breznik*) → nem. *Perschling*; sl. **Bolto* (> **Blato* > sln. **Blato*) → nem. *Palt*; sl. **Mura* > sln. *Mura* → nem. *Mur*; sl. **Murica* > sln. *Murica* → nem. *Mürz*; sl. **Bystrica* > sln. *Bistrica* → nem. *Feistritz*; sl. **Rybъnica* > sln. *Ribnica* → nem. *Reifnitz*; sl. **Jablanъnica* > sln. **Jablanica* → nem. *Aflenz*; sl. **Љубно* > sln. **Ljubno* → nem. *Leoben*; sl. **Gordъсь* > **Gradъсь* > sln. *Gradec* → nem. *Grätz* > *Graz*; sl. **Lipъnica* > sln. *Lipnica* → nem. *Leibnitz*; sl. mest. mn. **Beržaxъ* > **Brěžaxъ* > sln. (v) *Brežah* → nem. *Friesach* 'Breže/Friesach'; sl. mest. mn. **Potočaxъ* > sln. (v) *Potočah* → nem. *Potschach* 'Potoče/Potschach'; sl. **Кѣрѣца* > sln. *Krčica* → nem. *Görtschitz*; sl. **Gorica* > sln. *Gorica* → nem. *Görz* 'Gorica/Gorizia/Gurize/Görz');

3) (bavarsko)staro-, srednje- in novovisokonemške izposojenke v narečni slovenščini, od katerih so bile le nekatere sprejete tudi v slovenski knjižni jezik (v približnem časovnem zaporedju prevzema: a) starovisokonemške: *cesar, rubiti, post, pila, skrinja, skedenj, troba, vreden, boter, škoda, hiša/hiža, maša, opat, knez, ponev, opica, kralj, menih, oltar, škof, voščiti, škof, škrat, škarje, žveplo, ropati, lopa, škopa, šipa*; b) srednjevisokonemške: *ribati, ribežen, riž, bakla, binkošti, birmati, bogati, burklja, fara, žajbelj, grof, žakelj*), ter kalki, tj. dobesedni prevodi besed (nem. *verstehen* → pog. sln. *zastopiti*) in stalnih besednih zvez (nem. *Pech haben* → sln. *imeti smolo*);

4) krščanska rojstna imena različnega izvora, ki so bila po večini iz cerkvene latinščine preko stare in srednje visoke nemščine prevzeta v slovenščino (staro- in srednjevisokonemška [š], [ž], zapisana s črko <s>, sta bila v slovenščino integrirana kot slovenska š, ž) (nem. *Andreas* → sln. *Andraž*; nem. *Blasius* → sln. *Blaž*; nem. *Caspar* → sln. *Gasper*; nem. *Johannes* → sln. *Janež*; nem. *Lukas* → sln. *Lukež*; nem. *Matthaeus* → sln. *Matevž*; nem. *Matthias* → sln. *Matjaž*; nem. *Agnes* → sln. *Neža*; nem. *Erasmus* → sln. *Oražem*; nem. *Oswald* → sln. *Ožbolt*; nem. *Primus* → sln. *Primož*; nem. *Stephan* → sln. *Štefan*; nem. *Thomas* → sln. *Tomaž*; nem. *Ursula* → sln. *Uršula*; nem. *Sigismund* → sln. *Žigmund*) ter krajevna imena iz svetniških imen, ki vsebujejo sestavino (lat. *sanctus* 'sveti' →) nem. *Sankt* → sln. *Šent-* (*Šentvid, Šentjakob, Šentpeter/Šempe-ter, Šentjanž, Šentandraž, Šentpavel, Šentilj, Šentjur, Šentožbolt, Šentrupert, Šentjerne-nej, Šentlenart*; tudi z obrušenim Š- kot v *Šmohor, Šmarjeta, Šmihel, Šmiklavž, Špeter, Šmartin, Štanjel*);

5) zemljepisna imena nemškega izvora v slovenščini (z opaznimi glasovnimi značilnostmi bavarske visoke nemščine), med katerimi izstopa veliko število prvotnih imen gradov (nem. *Finkenstein* → sln. *Bekštajn*; nem. *Bleiburg* → sln. *Pliberk*; nem. *Gutenstein* → sln. *Guštanj* 'Ravne na Koroškem'; nem. *Drauburg* → sln. *Traberkerk* 'Dravograd'; nem. *Schönstein* → sln. *Šoštanj*; nem. *Sannegg* → sln. *Žovnek*; nem. *Mannesberg* → sln. *Majšperk*; nem. *Wagensberg* → sln. *Bogenšperk*; nem. *Weissenstein* → sln. *Boštanj*);

6) slovenske izposojenke v (bavarsko)visokonemških narečjih, od katerih so nekatere del avstrijske različice knjižne nemščine (sln. *hiša* → avstr. nem. *Keusche*; sln. *južina* → avstr. nem. *Jause*; sln. *pogača* → avstr. nem. *Pogatsche*);

7) t. i. avstriacizmi, prevzeto in kalkirano besedje, ki je na območju t. i. staroavstrijskega kontaktnege areala iz tedanje avstrijske različice knjižne in pogovorne nemščine (oz. iz drugih jezikov s posredništvom slednje) prehajalo v knjižno in pogovorno slovenščino (avstr. nem. *Matura* → sln. *matura*; avstr. nem. *Kredenz* → sln. *kredenca*; avstr. nem. *Fauteuil* → sln. *fotelj*; avstr. nem. *Garçonnière* → sln. *garsonjera*; avstr. nem. *Lavoir* → sln. *lavor*; avstr. nem. *Sparherd* → sln. *šporhet, šporget*; avstr. nem. *Hetz* → sln. *hec*; avstr. nem. *Wichs* → sln. *biks*; avstr. nem. *Biskotte* → sln. *piškot*; avstr. nem.

Buchtel → sln. *buhtelj*; avstr. nem. *faschieren* → sln. *faširati*; avstr. nem. *Karfiol* → sln. *karfiola*; avstr. nem. *Palatschinke* → sln. *palačinka*; avstr. nem. *paprizieren* → sln. *papricirati*; avstr. nem. *Pomerantsche* → sln. *pomaranča*; avstr. nem. *Ribisel* → sln. *ribez*; avstr. nem. *Spritzer* → sln. *špricar*; avstr. nem. *Stamperl* → sln. *štamprl*).

Medtem ko je na ravni besedja vpliv nemškega jezika na ostale jezike srednjeevropskega jezikovnega areala nesporen, pa je stopnja vpliva nemščine nanje na ravni slovnične zgradbe mnogo manj jasna. Kljub temu pa po zgledu na balkansko jezikovno zvezo nekateri jezikoslovci skušajo definirati tudi **srednjeevropsko jezikovno zvezo** (nem. *mitteleuropäischer Sprachbund*). Jezikovna zveza (nem. *Sprachbund*) je skupina jezikov in njihovih narečij nekega prostora (jezikovnega areala), ki med seboj niso ožje sorodni ali sploh niso sorodni, a so zaradi intenzivnega jezikovnega stika ter posledičnega medsebojnega vplivanja in jezikovnega zблиževanja (konvergentno jezikovno spreminjanje in konvergentne jezikovne spremembe) razvili nekatere drugotne skupne lastnosti v slovnični zgradbi. Jezikovna zveza se torej definira na podlagi tistih slovničnih značilnosti jezikov, ki so nastale drugotno zaradi jezikovnega zблиževanja (konvergentne jezikovne značilnosti). Glede na njihovo število so znotraj jezikovne zveze jeziki lahko »osrednji« ali »obrobni«, tj. z večjim ali manjšim številom skupnih slovničnih značilnosti drugotnega izvora.

Balkanska jezikovna zveza zaobjema različne indoevropske jezike na Balkanskem polotoku, in sicer v to jezikovno zvezo sodijo makedonščina in bolgarščina, albanščina, grščina in romunščina (nekateri sèm prištevajo še neindoevropsko turščino), pri čemer je pri procesu jezikovnega zблиževanja zelo verjetno v srednjem veku glavno vlogo odigral romunski jezik in njegove zemljepisne različice (tj. dakoromunska, aromunska, meglenoromunska in istroromunska), tj. balkanskoromanski jezikovni substrat (jezikovna podplast) in jezikovni adstrat (jezikovna soplasi). Srednjeevropska jezikovna zveza pa naj bi vključevala različne jezike v Srednji Evropi, ki naj bi podobno pod vplivom nemščine bili doživeli nekatere skupne slovnične spremembe. Sèm naj bi poleg vplivajoče nemščine sodile še vplivane madžarščina, češčina, slovaščina in poljščina kot tudi slovenščina in hrvaščina/srbščina/bosansščina. Vsekakor pa je dejstvo, da je balkanska jezikovna zveza na ravni slovnične zgradbe bolj izrazito izoblikovana ter v jezikoslovju bolje preučena in natančneje definirana kot srednjeevropska.

Pri določanju jezikovne zveze je s teoretično-metodološkega vidika med drugim nujno upoštevati vsaj dvoje zelo pomembnih stvari. Najprej je treba določiti jezikoslovno relevantno hierarhijo jezikoslovnih meril (glasoslovno, oblikoslovno, skladenjsko) v smislu, katera merila, na osnovi katerih naj bi bila jezikovna zveza definirana, so odločilna in katera ne. Dalje je poleg sinhronega (istočasijškega) vidika nepogrešljiv tudi diahroni (raznočasijški) vidik, tj. čas nastanka predpostavljenih konvergentnih jezikovnih sprememb.

Za razliko od določanja jezikovne sorodnosti znotraj genetskega/genealoškega jezikoslovja (tj. primerjalnega jezikoslovja in narečjeslovja), v katerem je po principu »od spodaj navzgor« najpomembnejše merilo (zgodovinsko)glasoslovno (glasovni sistem se namreč v jeziku spreminja najbolj sistemsko in je najmanj odvisen od zunajjezikovnih dejavnikov), (zgodovinsko)oblikoslovno in (zgodovinsko)skladenjsko pa sta manj pomembni, bi bilo pri določanju *jezikovne zveze* primerneje postopati »od zgoraj navzdol« in bi morala biti torej hierarhija jezikoslovnih meril »obrnjena«, saj se izkaže, da sta pri določanju skupnih značilnosti jezikov, ki tvorijo kako jezikovno zvezo, bolj relevantni skladenjska in oblikovna ravnina, neprimerno manj pa glasovna. Drugačna hierarhija meril bi namreč bistveno spremenila opredelitev »osrednjih« in »obrobnih« vplivanih jezikov znotraj predpostavljene jezikovne zveze. Takó je npr. glasoslovno merilo, da imajo »osrednji« jeziki srednjeevropske jezikovne zveze naglasno mesto na prvem besednem zlogu, »obrobni« pa ne, manj relevantno, s tem pa tudi razlikovanje med »osrednjimi« in »obrobnimi« jeziki na osnovi tega merila nasploh.

Diahroni (raznočasijski) vidik pri oblikovanju jezikovnih zvez pa je vendarle zelo pomemben zato, ker šele čas nastanka jezikovnih pojavov v vpletenih jezikih (t. i. absolutna in relativna kronologija jezikovnih sprememb) razkrijeta, ali so primerljive jezikovne značilnosti, ki so vidne na površini, zares posledica jezikovnega stika ali so samo naključne. Ena od oblikoskladenjskih značilnosti jezikov srednjeevropske jezikovne zveze naj bi bil npr. tudi tričlenski sistem glagolskih časov (preteklik – sedanjik – prihodnjik) brez oblikovnega in pomenskega razlikovanja med različnimi preteklimi časi. Na vprašanje, ali obstaja povezava med izgubo preterita in njegovo nadomestitvijo s perfektom v zgornjevisokonemških narečjih na eni strani ter izgubo aorista in imperfekta in njuno zamenjavo s perfektom v slovanskih jezikih v stiku z zgornjo visoko nemščino ter za kateri tip povezave gre, lahko odgovori samo natančna jezikoslovna analiza jezikovnega gradiva v diahroni perspektivi.

Pojem srednjeevropski v literarni vedi

V literarni vedi se v okviru teorije literarnih regij ali con pojavlja pojem *srednjeevropska literarna regija*. V slovenski literarni znanosti je na tem znanstvenoraziskovalnem področju prebojnega pomena znanstveni članek literarnega zgodovinarja in teoretika Janka Kosa z naslovom *Slovenska literatura in Srednja Evropa*, ki je bil leta 1990 objavljen v *Slavistični reviji*. V njem je avtor predstavil teorijo literarnih regij, s stališča literarne vede definiral srednjeevropsko literarno regijo in utemeljil položaj slovenske književnosti znotraj te. Sledi kratek povzetek njegovih izvajanj.

Literarno regijo ali cono je možno opredeliti glede na značilnosti nacionalnih književnosti, ki vanjo spadajo, in sicer upošteva je podlage njenega nastanka, predvsem pa diahrono glede na njen zgodovinski razvoj literarnih obdobjev in smeri ter sinhrono glede na

njene tipološke značilnosti strukture genološkega sistema literarnih vrst, zvrsti in oblik. Vse te lastnosti so tesno povezane s politično- in kulturnozgodovinskimi okoliščinami njenega nastanka in razvoja. Na osnovi tako zastavljenih literarnoznanstvenih meril je evropske književnosti možno razdeliti v štiri značilne literarne regije. To so zahodno-, vzhodno- in srednjeevropska ter nordijska literarna regija z naslednjimi nacionalnimi književnostmi: 1) zahodnoevropska: vse romanske književnosti z izjemo romunske ter angleška, nizozemska in nemška; 2) vzhodnoevropska: ruska, ukrajinska, beloruska, romunska, bolgarska, novogrška književnost; 3) nordijska: islandska, danska, norveška in švedska književnost; 4) srednjeevropska.

Srednjeevropsko literarno regijo je možno zamejiti predvsem v odnosu do zahodno- in vzhodnoevropske. Zahodnoevropska literarna cona je nastala iz skupnih antičnih, zgodnjekrščanskih in srednjelatinskih podlag z integracijo germanske predkrščanske tradicije, medtem ko je vzhodnoevropska vzknila iz skupne bizantinske in bizantino-slovanske podlage. Obe literarni regiji sta notranje sklenjeni, enotni, kontinuirano in vsestransko povezani v zgodovinskem razvoju in strukturi genološkega sistema. Srednjeevropske književnosti pa so po drugi strani tiste, ki ne spadajo ne v zahodno- ne v vzhodnoevropsko literarno regijo, čeprav so razvojno povezane z zahodnoevropsko, pri čemer pa sta zanje značilna nekajdesetletno zamudništvo in redukcija v razvoju. Ta literarna cona nadalje ne izkazuje niti medsebojne povezanosti posameznih nacionalnih literatur niti zgodovinsko razvojne sklenjenosti in enotnosti.

Med srednjeevropskimi književnostmi je možno definirati t. i. »osrednje« – to so češka, poljska, madžarska in delno hrvaška – ter »obrobne« – to so slovenska, slovaška, lužiškosrbska, deloma tudi litovska, latvijska in estonska, celo srbska v Vojvodini od 18. stoletja naprej. Slovenska književnost je po tej klasifikaciji torej **»obrobna« srednjeevropska književnost**. Tako kot vse ostale »obrobne« književnosti srednjeevropske literarne regije se namreč tudi slovenska od »osrednjih« v literarnem razvoju loči po še večjem zamudništvu obdobjno-smernega razvoja (odsotnost srednjeveške in renesančne književnosti, velik pomen reformacije, vplivnost razsvetljenstva, šibkost predromantike, romantika kot najmočnejša smer, omejenost realizma z naturalizmom, neizoblikovanost smeri moderne), tipološko v strukturi genološkega sistema pa po njejovi dodatni redukciji (odsotnost epa, pozen pojav romana, tragedije in kratke proze, osrednost lirike).

Značilnosti srednjeevropskih književnosti so povezane s politično in kulturno zgodovino regije, v kateri so se razvijale. Na tem območju Srednje Evrope so se namreč skozi zgodovino pojavljale številne državne tvorbe (habsburška, turška, ruska, pruska), navedno s centri izven zgodovinskega območja teh literatur. Kljub temu pa se je znaten del tega prostora od konca 18. stoletja znašel v okvirih habsburške monarhije.

Avstrijska Koroška in Štajerska ter srednjeevropsko

Razpad avstro-ogrske monarhije pod Habsburžani leta 1918 je za srednjeevropski in s tem tudi slovenski jezikovni prostor pomenil zelo močno politično- in kulturnozgodovinsko prelomnico. Po neuspelem poskusu »avstro-ogrske južne Slované« združiti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov (29. 10. – 1. 12. 1918) je prišlo do oblikovanja jugoslovanske državne tvorbe pod vladavino srbske dinastije Karađorđevićev (Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (1. 12. 1918 – 3. 10. 1929), Kraljevina Jugoslavija (3. 10. 1929 – 6. 4. 1941)), v katero je bil vključen precejšnji del slovenskega jezikovnega prostora (z izjemo velikega dela zgodovinske dežele Koroške in drobcev Štajerske ter Primorske in Porabja). V tem novem, jugoslovanskem političnopravnem okviru pa se je žarišče jezikovnih in kulturnih vplivov za vsaj sedem desetletij iz Srednje Evrope premaknilo na zahodni Balkan. To je pomenilo konec več kot tisoč sto let trajajočega vpliva nemškega jezika in kulture ter začetek dokaj samostojnega življenja in razcveta slovenskega jezika in književnosti kot samoumevnih vsaj v okvirih tedanje Dravske banovine, po drugi svetovni vojni pa tudi v novo nastali, z večino slovensko govoreče Primorske nekoliko manj okrnjeni Sloveniji.

Zelo verjetno je treba prav v času po teh korenitih politično- in kulturnozgodovinskih spremembah po prvi svetovni vojni iskati zaton srednjeevropskega jezikovnega areala in srednjeevropske literarne regije (kot ju seveda razumemo v zgoraj predstavljenem jezikoslovnem in literarnovednem terminološkem pomenu) ter začetek relativno samostojnega življenja jezikov v Srednji Evropi in oblikovanja svetovne književnosti globalnih razsežnosti. Neke vrste kontinuiteto »srednjeevropskega«, tako v jeziku kot v kulturi, pa še vedno lahko zaznamo na južnem (avstrijskem) Koroškem in južnem robu (avstrijske) Štajerske, kjer do pretrganja vezi med avstrijsko nemškim in slovenskim jezikovnim in kulturnim prostorom ni prišlo. Prav v teh »koncih sveta« zato lahko še danes zaslutimo utrip nekdanjega jezikovno in kulturno prelivajočega se prostora na črti *Danuvius–Alpes–Hadria*, kjer je (bila) doma tudi slovenščina.

Matej Šekli,

predsednik Zveze društev Slavistično društvo Slovenije

VIRI IN LITERATURA

- ANREITER, Peter, 2015: *Sinnbezirke der ältest bezeugten slawischen Namen in Österreich*. Wien: Praesens Verlag.
- BAYER, Markus, 2006: *Sprachkontakt deutsch-slavisch: Eine kontrastive Interferenzstudie am Beispiel des Ober- und Niedersorbischen, Kärntnerslovenischen und Burgenlandkroatischen*. (Berliner Slavistische Arbeiten 17.) Frankfurt am Main: Peter Lang.
- BERGMANN, Hubert, 2005: *Slawisches Namengut der Osttiroler Gemeinden Ainet und Schlaiten. Anmerkungen zur Slavia submersa im vorderen Iseltal*. (Beihefte zur Österreichischen Namenforschung 5.) Wein: Verlag Edition Praesens.
- BEZLAJ, France, 1976, 1981, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU.
- FIEDLER, Wilfried, 2009: Einführung in die Balkanphilologie. Peter Rehder (ur.): *Einführung in die slavischen Sprachen: mit einer Einführung in die Balkanphilologie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 347–364.
- FURLAN, Metka, 2013: *Novi etimološki slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU, Založba ZRC.
- FUSSY, Herbert, STEINER, Ulrike (ur.), ⁴²2012: Zur deutschen Sprache in Österreich. *Österreichisches Wörterbuch*. Wien: Österreichischer Bundesverlag Schulbuch. 867–873.
- HAMMEL, Robert, 2020: Slovenski jezik in srednjeevropska jezikovna zveza. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik in književnost v srednjeevropskem prostoru*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 30.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 21–32.
- HOLZER, Georg, 2001: *Die Slaven im Erlaftal. Eine Namenlandschaft in Niederösterreich*. (Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde 29.) Wien: Selbstverlag des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde.
- KEBER, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KLUGE, Friedrich, ²⁵2011 (¹1883): *Etymologische Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
- KOS, Janko, 1990: Slovenska literatura in Srednja Evropa. *Slavistična revija* 38/1. 11–26.
- KOS, Janko, 1996: *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KOS, Janko, 2001: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOS, Janko, 2002: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.
- KOS, Janko, 2005: *Pregled svetovne književnosti*. Ljubljana: DZS.
- KURZOVÁ, Helena, 2019: Defining the Central European convergence area. Andrii Danylenko, Motoki Nomachi (ur.): *Slavic on the Language Map of Europe. Historical and Areal-Typological Dimensions* (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 333.) Berlin, Boston: de Gruyter. 261–289.
- MERKÜ, Pavle, 1993: *Svetniki v slovenskem imenoslovju*. Trst: Mladika.
- NEWERKLA, Stefan Michael, 2017: Kontaktareale in Mitteleuropa am Beispiel Altösterreichisch. Christoph Maurer (ur.): *Mehrsprachigkeit in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Gewachsene historische Vielfalt oder belastendes Erbe der Vergangenheit*. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet. 17–32.

- POHL, Heinz-Dieter, 2007: *Die österreichische Küchensprache. Ein Lexikon der typisch österreichischen kulinarischen Besonderheiten (mit sprachwissenschaftlichen Erläuterungen)*. (Studia Interdisciplinaria Aenipontana 11.) Innsbruck: Praesens Verlag.
- POHL, Heinz-Dieter, 2011–2012: Österreichisches Deutsch. Überlegungen zur Diskussion um die deutsche Sprache in Österreich. *Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft* 37–38. 63–123.
- RAMOVŠ, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika* I. Ljubljana: Akademsko založba.
- REPANŠEK, Luka, 2016: *Keltska dediščina v toponimiji jugovzhodnega alpskega prostora*. (Linguistica et philologica 33). Ljubljana: Založba ZRC, ZC SAZU.
- Slovensko imenoslovje*, 2002. *Jezikoslovni zapiski* 8/2.
- SNOJ, Marko, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC.
- SNOJ, Marko, ³2016 (²2003, ¹1997): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- STRIEDTER-TEMPS, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- ŠEKLI, Matej, 2014 (2016): *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: Od praindoevropsčine do praslovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ŠEKLI, Matej, 2015: Pomenska polja nemških izposojenk v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 21/2. 31–44.
- ŠEKLI, Matej, 2018: *Tipologija lingvogeneze slovanskih jezikov*. (Linguistica et philologica 37.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠEKLI, Matej, 2020: Relativna in absolutna kronologija (bavarsko)staro- in srednjevisokonemških izposojenk v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 26/1. 7–25.
- ŠTIH, Peter, SIMONITI, Vasko, VODOPIVEC, Peter, 2016: *Slovenska zgodovina* I–II. Ljubljana: Modrijan.
- VOCELKA, Karl, ⁴2014 (¹2005): *Österreichische Geschichte*. München: Verlag C. H. Beck.
- WIESTHALER, Fran, 1993, 1995, 1999, 2002, 2005, 2007: *Latinsko-slovenski slovar* I–VI. Ljubljana: Kres.
- ZELENKA, Miloš, 2009: Srednje Evropa v literarnovedni razpravi. *Primerjalna književnost* 32/1. 107–122.
- АСЕНОВА, Петя, 2002: *Балканско езикознание: Основни проблеми на балканския езиков съюз*. Велико Търново: Издателство „Фабер“.

Robert Hammel

*Humboldt-Universität zu Berlin, Sprach- und literaturwissenschaftliche Fakultät,
Institut für Slawistik und Hungarologie /
Humboldtova univerza v Berlinu, Fakulteta za jezikoslovje in književnost,
Oddelek za slavistiko in hungaristiko
robert.hammel@hu-berlin.de*

Slovenski jezik in srednjeevropska jezikovna zveza

Prispevek obravnava srednjeevropsko jezikovno območje, v katerem nemščina, češčina, slovaščina, madžarščina ter obrobno tudi poljščina in slovenščina sestavljajo t. i. jezikovno zvezo. Jezikovna zveza se določa kot skupina sosednjih jezikov, ki imajo zaradi medsebojnega vplivanja skupne strukturne (oblikoslovne in skladenjske) ter deloma tudi leksikalne značilnosti. Prispevek predstavlja štiri skupne značilnosti srednjeevropske jezikovne zveze, in sicer onezvenečenje zvnečih zapornikov in pripornikov v izglasju, stalno naglasno mesto, sistem treh glagolskih časov in konstrukcijo tožilnik z nedoločnikom. Poleg tega se raziskuje tudi razmerje slovenščine do jezikov srednjeevropskega območja.

1 Uvod

Jezike (natančneje: naravne človeške jezike) lahko delimo po treh možnih kriterijih, in sicer prvič po kriteriju genetske sorodnosti, drugič po kriteriju tipološke podobnosti in tretjič po kriteriju podobnosti, ki se pojavlja med jeziki določenega geografskega območja (Dahl 2001: 1056). Genetska sorodnost med dvema ali več jeziki, ki se praviloma odraža v podobnem besedišču in predvsem oblikoslovju, je rezultat njihovega razvoja iz skupnega prajezika. V primeru slovenščine in genetsko sorodne češčine, poljščine, ukrajinščine in drugih jezikov slovanske jezikovne skupine je ta skupni prajezik praslomanščina. Včasih se najde tudi več skupin jezikov, ki so med sabo sorodstveno povezane. Skupina slovanskih jezikov je mdr. sorodna s skupinami baltskih, germanskih, iranskih jezikov itn., ki vsi izvirajo iz skupnega indoevropskega prajezika. Skupnost vseh sorodnih jezikov imenujemo jezikovno družino, kot je npr. družina indoevropskih jezikov. Obstajajo, čeprav redko, tudi t. i. izolirani jeziki, pri katerih ni mogoče ugotoviti nobenih drugih sorodnih jezikov. K takim jezikom sodi npr. baskovščina (Trask 1997: 358–415). Z rekonstrukcijo prajezika sorodnih jezikov in njihovega postopnega nastajanja iz njega se ukvarja primerjalno oz. zgodovinsko primerjalno jezikoslovje.

Za razliko od zgodovinske usmerjenosti primerjalnega jezikoslovja jezikovna tipologija raziskuje podobnost med jeziki neodvisno od njihove genetske povezanosti, prostorske in časovne oddaljenosti. V svojem slavnem prispevku »O nekaterih jezikovnih

univerzalijah s poudarkom na besednem redu« se J. Greenberg npr. opira na vzorec tridesetih jezikov s celotnega sveta. Evropska celina je v njegovi raziskavi zastopana z baskovščino, srbsščino, valižanščino, norveščino, novo grščino, italijanščino in finščino, torej z nesorodnimi jeziki oz. z jeziki, ki spadajo v različne skupine indoevropske jezikovne družine (razen nove grščine v skupino slovanskih, keltskih, germanskih in romanskih jezikov, prim. Greenberg 1966: 74–75). Z izjemo norveščine in finščine, ki se govorita v sosednjih deželah, omenjeni jeziki nimajo niti zemljepisnih stikov. V svoji tipološki raziskavi o intranzitivni predikaciji L. Stassen obravnava celo 410 jezikov z vseh celin sveta (Stassen 1997: 8, 667–674), pri čemer je avtor z ozemlja Azije izbral npr. sodobno perzijsščino in staroiranski avestijski jezik, sodobno in biblijsko hebrejščino, z evropske celine ndr. francoščino in klasično latinščino, iz centralne Amerike sodobno azteščino in klasični jezik *nahuatl* itn. Tipološka podobnost med različnimi jeziki se odraža tako na fonološki kakor tudi na oblikoslovni, skladenjski in leksikalni ravni. Na fonološki ravni je eden možnih tipoloških parametrov npr. samoglasniški sestav, na oblikoslovni ravni sistem glagolskih časov in na skladenjski ravni zaporedje osebka (S), povedka (V) in premege predmeta (O). Eden glavnih namenov tipoloških raziskav je ugotovitev (absolutnih ali implikacijskih) univerzalij v zgradbi jezikov.

V zvezi z primerjalno raziskavo časovno ločenih stanj jezikovnega sistema je Malmberg (1983: 38) skoval pojem *panhronija*, ki naj bi dopolnil de Saussurjevo dihotomijo sinhronija – diahronija. Medtem ko sinhrono jezikoslovje opisuje stanje jezikovnega sistema v določenem časovnem obdobju, diahronija opisuje spremembe jezikovnega sistema s pomočjo primerjave časovno zaporednih stanj (Šekli 2011: 455). V nasprotju z diahronijo pa panhronija primerja stanja jezikovnega sistema brez upoštevanja njihove časovne zaporednosti. Jezikovna tipologija torej v smislu Malmbergove trihotomije uporablja panhrono metodo.

Podobnosti med sosednjimi jeziki nekega geografskega območja opisuje arealna lingvistika. Če nekateri jeziki na določenem geografskem območju delijo več značilnosti, govorimo v arealni lingvistiki o jezikovni zvezi. Po definiciji M. Nekule je jezikovna zveza potemtakem skupina najmanj treh nesorodnih jezikov, ki imajo zaradi medsebojnega vplivanja (tj. jezikovnega stika) v okviru določenega geografskega območja skupne strukturne in deloma tudi leksikalne značilnosti. V primeru večje skupine jezikov nekateri med njimi tvorijo jedro zveze (Nekula 2016: 769). Jezikovni stik na določenem geografskem območju je poleg genetske sorodnosti in tipološke podobnosti torej tretji izvor skupnih jezikovnih značilnosti v neki skupini jezikov. V primerjavi z leksikalnimi značilnostmi so strukturne značilnosti daleč pomembnejše za določitev jezikovnih zvez, saj se izposojenke hitreje razširjajo preko meja določenega areala kot strukturne značilnosti (Thomason 2001: 98). Kar se tiče števila značilnosti, ki jih morajo jeziki deliti, da bi se lahko govorilo o jezikovni zvezi, v strokovni literaturi ni enotnega mnenja, vendar pa velja, da je jezikovna zveza tem močnejša, čim večje je

število skupnih značilnosti (Thomason: prav tam). Zgoraj omenjena Nekulova definicija sicer zahteva, da so jeziki, ki sestavljajo jezikovno zvezo, nesorodni, ampak to ni nujen pogoj, treba je le zagotoviti, da značilnosti, ki jih sorodni jeziki v okviru jezikovne zveze delijo, niso podedovane iz skupnega prajezika, temveč rezultat jezikovnega stika (Thomason 2001: 100–101).

Zelo široko razumevanje pojma jezikovne zveze ima K. Gutschmidt (1989: 297–308), ki dopušča ne samo jezikovne zveze med dvema jezikoma, ampak tudi na ravni knjižnih jezikov. Po njegovem mnenju je nujno razlikovati med jezikovnimi zvezami, ki so posledica jezikovnega stika med narečji različnih jezikov, in jezikovnimi zvezami med knjižnimi jeziki določenega kulturnega prostora. Le v prvem primeru je jezikovni stik pogojen z geografskim sosedstvom jezikov oz. njihovih narečij, medtem ko gre v drugem primeru za zблиževanje knjižnih jezikov kot posledica kulturnih stikov med različnimi jezikovnimi skupnostmi neodvisno od njihovega zemljepisnega položaja. Jezikovna zveza med knjižnimi jeziki se po Gutschmidt u kaže predvsem v uporabi enakih jezikovnih sredstev pri ustvarjanju knjižnih besedil. Kot primer jezikovnih zvez na ravnini narečij Gutschmidt navaja balkansko jezikovno zvezo med romunskimi, bolgarskimi, albanskimi, grškimi in pa torlaškimi narečji srbsčine.¹ V nasprotju s tem bolgarščina in ruščina od sredine 19. stoletja sestavljata jezikovno zvezo na ravnini knjižnih jezikov (Gutschmidt 1989: 306–307). Glede na metodologijo raziskave to pomeni, da je treba v primeru jezikovnih zvez med narečji geografsko stičnih jezikov uporabljati izključno dialektološke postopke, nikoli pa se ne sme opirati na gradivo knjižnih jezikov.²

Stališče arealne lingvistike do metodološkega razlikovanja med sinhronijo in diahronijo je, kot pripominja Dahl (2001:1457), neodločno, saj je predmet njene raziskave tako jezikovni stik kot diahroni proces kakor tudi rezultat jezikovnega stika kot sinhrono stanje.

Ob koncu naših uvodnih razlag še nekaj besed o zgodovini zgoraj omenjenih treh jezikoslovnih disciplin. Primerjalno jezikoslovje in jezikovna tipologija imata več kot dvesto let dolgo tradicijo. Primerjalno jezikoslovje indoevropskih jezikov je nastalo ob koncu 18. stoletja z odkritjem genetskih povezav med sanskrtom, latinščino, grščino, gotščino, keltskimi jeziki in staro perzijsčino (Beekes 1997: 11–17). Začetki jezikovne tipologije segajo že v obdobje racionalizma (Bossong 2001), potem pa je v zgodnjem 19. stoletju Wilhelm von Humboldt objavil temeljne ideje o načelih tipoloških raziskav (Morpurgo Davies 1998: 111–114). Pojem *Sprachbund* (jezikovna zveza), ki je

1 Torlaška narečja se govorijo na obmejnem področju Srbije in Bolgarije, razen tega še v Romuniji in donedavno na Kosovu. Njihova pripadnost srbsčini ali pa bolgarščini je bila dolgo časa sporna, dokler P. Ivić ni dokazal, da so srbskega porekla (Birnbau 1982: 20–21).

2 Zaradi tega ima D. Brozović (1970: 10–14) književne oz. standardne jezike za »neorganske idiome«, ker za razliko od narečij ne služijo komunikacijskim potrebam prebivalcev krajevno omejenih skupnosti.

za arealno lingvistiko bistvenega pomena, je leta 1928 uvedel N. S. Trubetzkoy,³ vendar za očeta teorije jezikovnih zvez velja Slovenec Jernej Kopitar, ki v treh prispevkih, objavljenih med letoma 1813 in 1829, opozoril na skupne jezikovne značilnosti med albanščino, romunščino in bolgarščino (Gutschmidt 1989: 284–290). Kopitarjeve raziskave na tem področju je potem nadaljeval njegov učenec Fran Miklošič (Ismajli 1992). V novejšem času se je oblikovala nova disciplina arealne tipologije, ki povezuje metode jezikovne tipologije in arealne lingvistike in ki s sinhronega vidika opisuje geografsko razporeditev tipoloških značilnosti jezikov in z diahronega vidika raziskuje procese nastanka teh značilnosti (Dahl 2001: 1456). V tej disciplini se torej metodološko spajata tako sinhronija kakor tudi diahronija.

V pričujočem prispevku bomo najprej določili, kateri jeziki spadajo v srednjeevropsko jezikovno zvezo (razdelek 2), potem pa bomo predstavili nekatere od njihovih skupnih jezikovnih značilnosti (razdelek 3), pri čemer bomo upoštevali tudi položaj slovenščine v okviru teh jezikov. V četrtem, zaključnem razdelku bomo skušali na kratko oceniti, ali je sploh upravičeno govoriti o srednjeevropski jezikovni zvezi.

2 Srednjeevropska jezikovna zveza: določitev njenega obsega oz. vanjo spadajočih jezikov

Ko je N. S. Trubetzkoy leta 1928 na Prvem mednarodnem kongresu jezikoslovcev v Haagu strokovni javnosti predstavljal pojem jezikovne zveze, je kot primer izrecno omenil balkanske jezike, ki so tako postali prototip jezikovne zveze. Kot poudarja Gutschmidt (1989: 284), ima balkanska jezikovna zveza podoben pomen za razvoj arealne lingvistike, kot so pred dvesto leti za primerjalno jezikoslovje imeli indoevropski jeziki, po vzorcu katerih so že kmalu zatem začeli opisovati npr. ugrofinske in turške jezike. V svojem seznamu doslej identificiranih jezikovnih zvez jih Muysken (2008: 6) navaja okoli 30 s celotnega sveta, večina katerih je lokaliziranih na ameriških celinah. Poleg večjega števila severnoameriških in nekaterih južnoameriških jezikovnih zvez je tam navedena tudi mezoameriška jezikovna zveza, ki je bila odkrita šele v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja (Campbell, Kaufman, Smith-Stark 1986: 530). V celinski Evropi sta poleg balkanske jezikovne zveze omenjeni mdr. kavkaška (Chirikba 2008) in baltska jezikovna zveza (Stolz 1991). Pri obravnavi srednjeevropske jezikovne zveze moramo najprej še pojasniti terminološko zmedo, saj se v strokovni literaturi še srečujemo z izrazoma »donavska jezikovna zveza« (Skalička 1968, Pilarský 2001) in »evropska jezikovna zveza« oz. »Standard Average European«, navadno skrajšana kot SAE (Haspelmath 2001). V. Skalička obravnava vse jezike, ki se govorijo v Donavskem nižavju, torej tako srednjeevropske jezike (madžarščino, slovaščino, češčino, srbohrvaščino in nemščino) kakor tudi balkanske jezike, kot edino donavsko jezikovno

3 Prvič je o tem pojmu pisal že leta 1923 v ruskem emigrantskem časopisu *Evrasijskij vremennik* (Nekula 2003: 83).

zvezo. Iz svoje tipološke analize jezikov tega območja pa sklepa, da jezikovna zveza na tem območju ni osnovno konstitutivno načelo, ampak le dodatni dejavnik. V nasprotju s tem Pilarský (2001: 32) poudarja, da je »donavska jezikovna zveza« samo starejši izraz za srednjeevropsko jezikovno zvezo. Avtor zamenja oba izraza s terminom »centralnoevropski arealni tip« (*zentraleuropäischer Arealtyp*). Evropska jezikovna zveza oz. »Standard Average European« tj. »jezik običajnega« oz. »povprečnega evropskega tipa« – izraz je najbrž izumil ameriški lingvist in glavni pobudnik t. i. Sapir-Whorfove hipoteze B. Whorf (Haspelmath 2001: 1492) – zaobjema vse romanske, germanske, baltske, slovanske in balkanske, poleg tega obrobno tudi zahodne ugrofinske jezike evropske celine. Omenjeni jeziki delijo določeno število tipoloških značilnosti, ki so tipične samo za evropsko celino in niso razširjene na drugih celinah sveta (Haspelmath 2001: 1492). Jedro te jezikovne zveze naj bi tvorili francoščina in nemščina, ki imata skupnih največ značilnosti (Haspelmath 2001: 1505). Z diahronnega vidika Haspelmath predpostavlja, da začetki srednjeevropske jezikovne zveze najverjetneje segajo v čas velikih migracij ob prehodu od antike v srednji vek.

V nadaljevanju bomo uporabljali pojem srednjeevropske jezikovne zveze v smislu člankov E. Skále (1998, 1999) in H. Kurzove (1996, 2019) kot tudi monografije J. Pilarskega (2001). Češka jezikoslovca E. Skála in H. Kurzová sta glavna zagovornika hipoteze o srednjeevropski jezikovni zvezi. Čeprav obstajajo zgodnejši prispevki, posvečeni temu jezikovnemu območju (npr. Skalička 1968), sta oba avtorja razvila svojo hipotezo šele v devetdesetih letih preteklega stoletja. M. Nekula (2003: 84–87) to dejstvo razlaga po eni strani z metodološkimi nasprotji med germanisti mladogramatiki in zastopniki praškega strukturalizma v prvi Češkoslovaški republiki in po drugi strani s tem, da je bil pojem Srednje Evrope tako v prvi kakor tudi v socialistični Češkoslovaški republiki ideološko nezaželen.

Jedro srednjeevropske jezikovne zveze po soglasnem mnenju zgoraj omenjenih prispevkov sestavljajo nemščina, češčina, slovaščina in madžarščina, torej en germanski, dva (zahodno)slovanska jezika ter en ugrofinski jezik. Kurzová (1996) omenja tudi poljščino in slovenščino kot obrobna jezika, tj. jezika, ki imata z omenjenimi štirimi osrednjimi jeziki skupne le nekatere značilnosti. Pilarský (2001: 48–49) poleg teh štirih jezikov v svojo raziskavo vključuje še slovenščino in »srbohrvaščino«. Posebno stališče zavzema češki germanist E. Skála,⁴ ki obravnava srednjeevropsko jezikovno zvezo predvsem z gledišča večstoletnih kulturnih stikov med Nemci in Čehi ter s tem povezane nemško-češke dvojezičnosti na Češkem, zaradi česar meni, da sta nemščina in češčina v jedru te zveze.

4 O Skálovem znanstvenem profilu prim. Černý, Holeš 2008: 565–566.

3 Tipološke značilnosti srednjeevropske jezikovne zveze

V povezavi z določitvijo srednjeevropske jezikovne zveze se pogosto omenjajo mdr. naslednje značilnosti:

a) segmentna in nadsegmentna fonologija:

- onezvenečenje zvenečih zapornikov in pripornikov v izglasju (Pilarský 2001: 67–84);
- stalno naglasno mesto na prvem zlogu (Pilarský 2001: 51–54, Kurzová 2019: 12);

b) oblikoslovje:

- sistem treh glagolskih časov (Kurzová 2019: 265);

c) skladnja:

- tožilnik z nedoločnikom (*accusativus cum infinitivo*) (Kurzová 2019: 269–270).

Razen tega se v literaturi omenjajo še druge značilnosti kot npr. kvantiteta samoglasnikov, produktivna predponska glagolska tvorba, zloženi prihodnik itn. V okviru svojega prispevka se bomo vsekakor omejili na zgoraj navedene značilnosti.

3.1 Segmentne in nadsegmentne značilnosti srednjeevropske jezikovne zveze

Onezvenečenje zvenečih zapornikov in pripornikov se pojavlja v izglasju pred premorem v treh iz štirih osrednjih jezikov srednjeevropske jezikovne zveze, in sicer v češčini, slovaščini in v nemščini, prim. imenovalnik in rodilnik naslednjih samostalnikov: češko *kre*[f], *kr*[v]e ‘kri’, *mu*[f], *mu*[z]e ‘mož’, *bře*[x], *bře*[h]u ‘breg’, nemško *Ba*[t], (*des*) *Ba*[d]es ‘kopel, kopalnica’, *Lo*[p], (*des*) *Lo*[b]es ‘pohvala’, *Hau*[s], (*des*) *Hau*[z]es ‘hiša’. Knjižna madžarščina tega pojava ne pozna, vendar je onezvenečenje parnih zvenečih soglasnikov [b], [d], [g], [ʃ], [z], [ʒ], [v] v izglasju v različni meri razširjeno v madžarskih narečjih, predvsem v zahodni polovici Prekodonavja (Dunántúl) (Samu 1971: 293–294). Pojav obstaja tudi v slovenščini: *gro*[p], *gro*[b]a, *ro*[k], *ro*[g]a, *la*[f], *la*[z]i itn. Zgoraj omenjeno onezvenečenje v nemščini (t. i. *Auslautverhärtung*), ki je nastalo že v zgodnjem srednjevisokonemškem obdobju, je značilno predvsem za knjižni izgovor, medtem kot ga v številnih nemških narečjih in regionalnih zvrsteh nemščine ni. V pogovornih zvrsteh, ki se govorijo v Avstriji, se npr. *b*, *d*, *g*, *z* izgovarjajo v vseh položajih kot šibki nezveneči soglasniki (*lenis*) [b̥], [d̥], [g̥] [z̥] (Krech, Stock, Hirschfeld, Anders 2009: 239–243).

Iz štirih osrednjih jezikov srednjeevropske jezikovne zveze imajo trije knjižni jeziki stalno naglasno mesto na prvem zlogu, in sicer madžarščina, češčina in slovaščina. V celoti velja, da imajo vsi zahodnoslovanski jeziki z izjemo severnokašubskih narečij, torej tudi poljščina in oba lužiškosrbska jezika, stalno naglasno mesto bodisi na prvem, bodisi na predzadnjem zlogu. Z diahronega vidika ta značilnost ni podedovana iz praslovanščine, temveč je drugoten razvoj, saj imajo skoraj vsi južno- in vzhodnoslovanski jeziki različne vrste prostega in premičnega naglasa, ki nadaljujejo praslovanško

stanje, prim. slovensko *vôda*, *vodé*, *vodàh*, *vodámi*, ampak češko *'voda*, *'vody*, *'vodach*, *'vodami* in poljsko *'woda*, *'wody*, *'wodach*, *wod'ami*. Možno je torej, da je stalno naglasno mesto zahodnoslovanskih jezikov nastalo iz praslovanskega prostega in premičnega naglasa pod vplivom jezikovnega stika s sosednjimi jeziki, in sicer – kot domneva Berger (2008: 17–18) – z nemščino in madžarščino. Po njegovem mnenju se je prvotno premično naglasno mesto zgodnjih zahodnoslovanskih narečij v kontaktu z germanskimi najprej večinoma stabiliziralo na določenem zlogu, pri čemer je bil stalni naglas na zadnjem zlogu izključen. V nadaljevanju se je pod vplivom nemščine v večini čeških in lužiškosrbskih narečjih uveljavil naglas na prvem zlogu, medtem ko je stalni naglas zahodnoslovaških narečij nastal zaradi jezikovnega stika z madžarščino. Stalni naglas na predzadnjem zlogu imajo vzhodnoslovaška in večina poljskih narečij z izjemo južnokašubskih narečij in narečja v pokrajini Podhale na meji s Slovaško, ki imajo stalni naglas na prvem zlogu. Berger razen tega trdi, da se je prvotni prosti naglas v narečjih, iz katerih je nastala poljščina, obdržal relativno dolgo, dokler se pod nemškim vplivom ni spremenil v stalni naglas na predzadnjem zlogu. Sam avtor pa prizna, da z vplivom madžarščine ne more razložiti stalnega naglasa v vzhodnoslovaških narečjih. Druga slaba točka Bergerjeve hipoteze je, da stalnega naglasnega mesta na predzadnjem zlogu nimajo samo vzhodnoslovaška narečja, temveč tudi celotno srednjeslovaško narečno območje, na katerem poleg tega deluje še t. i. ritmični zakon (Štolc 1994: 39–40). V skladu s tem zakonom si v eni besedi ne moreta slediti dva dolga zloga, zaradi česar se drugi dolgi zlog skrajša (*dávam* 'dajem' : *volám* 'kličem'; ritmično krajšanje obstaja tudi v knjižni slovaščini).

V nemščini velja načelo enotnega naglaševanja korenkega zloga, prim. *'Wasser* 'voda', *'wässserig* 'vodén', *be'wässern* 'namakati', *Ge'wässer* 'voda' itn. V zloženkah je navadno naglašen korenki zlog prvega dela: *'Süßwasser* 'sladka voda'. V dvozložnih besedah ima stalni naglas najpogosteje prvi zlog: *'Katze* 'mačka', *'Schwager* 'svak', medtem ko v trizložnih neizpeljanih besedah prevladuje stalni naglas na predzadnjem zlogu korena, prim. *Kar'toffel* 'krompir', *Hor'nisse* 'sršen' itn.

Čeprav zaenkrat ni mogoče povsem prepričljivo razložiti nastanka stalnega naglasnega mesta v zahodnoslovanskih jezikih kot posledico jezikovnega stika, je vendarle opazno, da na celotnem srednjeevropskem jezikovnem območju prevladuje neka vrsta stalnega naglasa, bodisi na prvem bodisi na predzadnjem zlogu bodisi na prvem zlogu korena. Kot jezik s prostim in premičnim naglasom slovenščina ne sodi k tej skupini jezikov.

3.2 Oblikoslovne značilnosti: sistem treh glagolskih časov

V primerjavi z balkanskimi ali pa romanskimi jeziki imajo češčina, slovaščina in madžarščina zelo enostaven sistem treh glagolskih časov iz sedanjika, preteklika in prihodnika, ki velja za eno izmed značilnosti srednjeevropske jezikovne zveze, prim.

slovaško *vidím, videl som in budem vidiet'*, madžarsko *megyek 'grem', mentem 'šel/šla sem'* in *menni fogok 'šel/šla sem'*.⁵ Dodatna značilnost tega sistema je, da sedanjske oblike v teh treh jezikih pogosto nadomeščajo prihodnik, npr. madžarsko *holnap megyek vásárolni* 'jutri pojdem nakupovat'. V češčini in slovaščini sedanjik dovršnih glagolov načeloma izraža pomen prihodnjega časa, zato dovršni glagoli ne tvorijo zloženih oblik prihodnika s pomožnikom *буду* oz. *budem* 'bom', npr. češko in slovaško *uvidíme* 'videli bomo'. Od tega tročlenskega sistema se razlikuje knjižna nemščina, ki ima vsaj šest glagolskih časov, in sicer sedanjik *ich sehe* 'vidim', preterit *ich sah*, perfekt *ich habe gesehen* 'videl/videla sem', predpreteklik *ich hatte gesehen* 'videl/videla sem bil/bila', prihodnik *ich werde sehen* 'videl/videla bom' in predprihodnik *ich werde gesehen haben*. Predprihodnik je v pogovorni nemščini precej redka oblika, ki se praviloma uporablja le tedaj, kadar se izraža domneva o nekem zaključenem dejanju, npr. *Da werde ich mich wohl geirrt haben* 'Menda sem se zmotil/zmotila.' Haspelmath (2001: 1495) prišteva nemški perfekt prehodnih glagolov s pomožnikom *haben* 'imeti' k značilnostim jezikov SAE (prim. razdelek 2). V zgornjenemških narečjih je medtem opaziti že večstoletni proces izgube preterita (t. i. *oberdeutscher Präteritumschwund*, prim. Fischer 2018), hkrati se pa pojavljajo nove zložene glagolske oblike, in sicer dvojni perfekt *ich habe gesehen gehabt* (o tem Buchwald-Wargenau 2010) in dvojni predpreteklik *ich hatte gesehen gehabt*, ki postopoma izpodriva izvorno obliko *ich hatte gesehen*.

V srednjeevropskem jezikovnem prostoru se torej nemški sistem glagolskih časov jasno razlikuje od bolj ali manj enotnega sistema češčine, slovaščine in madžarščine, ki je poleg tega povezan s kategorijo glagolskega vida. To kategorijo namreč pozna tudi madžarščina, ki izraža vidske pomene predvsem s pomočjo glagolskih predpon, npr. *ír* 'pisati' in *megír* 'napisati', *eszik* 'jesti' in *megeszik* 'pojesti' itn. Z diahronega vidi-ka je precej verjetno, da je ujemanje treh jezikov v sistemu glagolskih časov rezultat dolgotrajnega jezikovnega stika. Če zanemarimo predpreteklik kot knjižno obliko, ima slovenščina podoben sistem glagolskih časov in glagolskega vida kot ti trije jeziki. Vendar tvori zloženi prihodnik s pomožnikom *bom* tako od nedovršnih kakor tudi od dovršnih glagolov, npr. *bom delal* in *bom naredil*. Rezijsko narečje še pozna oblike starega imperfekta, ki se je mogoče obdržal zaradi jezikovnega kontakta z romanskim okoljem. V svojem gradivu iz Bile (San Giorgio) je H. Steenwijk (1992: 138–139) vsekakor našel le malo primerov tega arhaičnega glagolskega časa.

3.3 Tožilnik z nedoločnikom

V vseh štirih jezikih, pripadajočih srednjeevropski jezikovni zvezi, se rabi skladenjska konstrukcija, ki se v latinski slovnični tradiciji imenuje *accusativus cum infinitivo*

5 Knjižna slovaščina pozna še predpreteklik *bol som videl*, na kateri naletimo le občasno v leposlovlju.

‘tožilnik z nedoločnikom’. Konstrukcija se praviloma pojavlja kot nedoločniški polstavek nadrednih stavkov z glagoli zaznavanja kot nemško *hören* ‘slišati’, *sehen* ‘videti’, slovaško *počut’* ‘slišati’, *vidiet’*, madžarsko *hall* ‘slišati’, *lát* ‘videti’, *érez* ‘čutiti’ itn., prim. naslednje primere: češko *Slyšel jsem souseda křičet na manželku* ‘Slišal sem soseda kričati na ženo’, nemško *Ich habe sie gestern Klavier spielen gehört* ‘Včeraj sem jo slišal/slišala igrati klavir’ in madžarsko *Látom a szomszédot kimenni a boltból* ‘Vidim soseda iti iz trgovine’. Poleg tega se v nadrednem stavku lahko pojavlja tudi glagol s pomenom dovoljenja oz. dopustitve, in sicer v nemščini glagol *lassen*, v češčini *nechat*, v slovaščini *nechat’* in v madžarščini *hagy* oz. *enged* ‘pustiti’: češko *Maminka nechala syna hrát si na dvorku* ‘Mama je pustila sina igrati se na dvorišču’, nemško *Sie ließ den Papagei im Zimmer herumfliegen* ‘Pustila je papigo letati po sobi’ in madžarsko *Ne engedd ugatni a kutyát!* ‘Ne puščaj psa lajati!’. Nemščina, češčina in slovaščina poleg tega uporabljajo glagol *lassen* oz. *nechat*, *nechat’* tudi z glagoli stanja, prim. češko *Nechal knihu ležet na stole* ‘Pustil je knjigo ležati na mizi’, slovaško *Nechal ležat’ zraneného v lese* ‘Pustil je ranjenega ležati v gozdu’ in nemško *Sie ließ die Suppe stehen* ‘Pustila je juho stati’. Sicer pa omenjeni glagoli s tožilnikom in nedoločnikom včasih še izražajo ukaz, npr. nemško *Die Polizei ließ den Autofahrer einen Alkoholest machen* ‘Policija je ukazala vozniku opraviti alkolest’ in slovaško *Učitelka nechala žiakov napisat’ slohovú úlohu o Tatrách* ‘Učiteljica je dala učencem za nalogo napisati spis o Tatrach’. Zdi se, da na rabo češkega in slovaškega glagola v omenjenih kontekstih vplivala nemščina.

Konstrukcijo s tožilnikom in nedoločnikom pozna tudi slovenščina, mdr. z glagoli zaznavanja *slišati*, *videti*, *čutiti*: *Videla sem ga bežati proti koči*, *Čutila jo je prihajati* (Toporišič 2000: 401) ter z glagolom *pustiti/puščati* (prim. zgoraj navedene slovenske prevode). V tem se slovenščina ujema tudi s sosednjimi romanskimi jeziki, prim. italijansko *L’ho visto uscire di casa* ‘Videl/videla sem ga iti od doma’. Na poljskem jezikovnem območju, ki se nahaja na severovzhodnem obrobju srednjeevropske jezikovne zveze, je ta konstrukcija znana le v nekaterih narečjih, mdr. v šlezjskih. S. Kropaczek (1928: 478–492) domneva, da je v teh narečjih nastala pod vplivom nemščine.

4 Zaključek

V primerjavi z drugimi jezikovnimi zvezami, kot npr. balkansko, so skupne tipološke značilnosti srednjeevropskih jezikov nemščine, češčine, slovaščine in madžarščine sicer manj opazne, a se ti štirje jeziki v marsičem strukturno ujemajo, kar je s diahronega vidika verjetno rezultat njihovega večstoletnega stika. Zelo pestra slika naglasnih sistemov zahodnoslovanskih narečij (prim. razdelek 3.1) pa ponazarja težave, na katere nalletimo, če skušamo razložiti nastanek nekega jezikovnega pojava z jezikovnim stikom.

Slovenščina se po eni strani v določeni meri ujema z jeziki srednjeevropske jezikovne zveze, po drugi strani pa tudi s sosednjo hrvaščino, s katero ima skupno npr. konstrukcijo *za* + nedoločnik, npr. *Kupili smo psa za varovati hišo* (Mišmaš 2010: 9). Razen v slovenščini in hrvaščini (in pa v manjši stopnji v srbščini in bosanščini) ta konstrukcija v preostalih slovanskih jezikih sploh ni znana, tako da gre za arealni pojav, ne pa za skupno genetsko značilnost obeh jezikov. J. Vela (2019: 78–79) vidi v nastanku te konstrukcije splošno razvojno tendenco celotnega jezikovnega območja, ki zadeva še italijansko konstrukcijo *per* + nedoločnik in nemško konstrukcijo *zu* + nedoločnik. Na ta način slovenščina deli značilnosti s dvema jezikovnima arealoma, kar bi potrdilo mnenje Haspelmatha (2001: 1505), da isti jezik lahko sodi k več prekrivajočim se jezikovnim zvezam.

VIRI IN LITERATURA

- BEEKES, Robert S. P., 1995: *Comparative Indo-European Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- BERGER, Tilman, 2008: Überlegungen zur Geschichte des festen Akzents im Westslawischen. *Studien zur historischen Grammatik des Tschechischen. Bohemistische Beiträge zur Kon-taktlinguistik* (Travaux Linguistiques de Brno 2.) München: Lincom Europa. 7–19.
- BIRNBAUM, Henrik, 1982: The Slavonic Language Community as a Genetic and Typological Class. *Die Welt der Slaven* 27 (N. F. 6). 5–43.
- BOSSONG, Georg, 2001: Die Anfänge typologischen Denkens im europäischen Rationalismus. Martin Haspelmath, Ekkehard Koenig, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible (ur.): *Sprachtypologie und sprachliche Universalienforschung. Ein internationales Handbuch*. Teilband 1 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 20.1.) Berlin, New York: de Gruyter. 249–264.
- BROZOVIĆ, Dalibor, 1970: *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- BUCHWALD-WARGENAU, Isabel, 2010: Zur Herausbildung der doppelten Perfektbildungen. Arne Ziegler, Christian Braun (ur.): *Historische Textgrammatik und Historische Syntax des Deutschen. Traditionen, Innovationen, Perspektiven. Band 1: Diachronie, Althochdeutsch, Mittelhochdeutsch*. Berlin, New York: de Gruyter. 221–235.
- CAMPBELL, Lyle, KAUFMAN, Terrence, SMITH-STARK, Thomas, 1986: Mesoamerica as a linguistic area. *Language* 62. 530–570.
- CHIRIKBA, Viacheslav A., 2008: The Problem of the Caucasian Sprachbund. Pieter Muysken (ur.): *From Linguistic Areas to Areal Linguistics* (Studies in Language Companion Series 90.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 25–93.
- ČERNÝ, Jiří, HOLEŠ, Jan, 2008: *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Praha: Libri.
- DAHL, Östen, 2001: Principles of areal typology. Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible (ur.): *Sprachtypologie und sprachliche Universalienforschung. Ein internationales Handbuch*. Teilband 2 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 20.2.) Berlin, New York: de Gruyter. 1456–1470.

- FISCHER, Hanna, 2018: *Präteritumschwund im Deutschen. Dokumentation und Erklärung eines Verdrängungsprozesses* (Studia Linguistica Germanica 132.) Berlin, Boston: de Gruyter.
- GREENBERG, Joseph H., 1966: Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. Joseph H. Greenberg (ur.): *Universals of Language. Report of a conference held at Dobbs Ferry, New York, April 13-15, 1961*. Second Edition. Cambridge, MA, London: MIT Press. 73–113.
- GUTSCHMIDT, Karl, 1989: Areallinguistik. Reinhard Sternemann, Karl Gutschmidt (ur.): *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*. Berlin: Akademie-Verlag. 269–329.
- ISMAJLI, Rexhep, 1992: Miklošič kot albanolog. Jože Toporišič, Tine Logar, Franc Jakopin (ur.): *Miklošičev zbornik. Mednarodni simpozij v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991* (Obdobja 13). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnost, Seminar za slovenski jezik, literaturo in kulturo, Univerza v Mariboru. 423–429.
- HASPELMATH, Martin, 2001: The European linguistic area: Standard Average European. Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible (ur.): *Sprachtypologie und sprachliche Universalienforschung. Ein internationales Handbuch*. Teilband 2 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 20.2.) Berlin, New York: de Gruyter. 1492–1510.
- KRECH, Eva-Maria, STOCK, Eberhard, HIRSCHFELD, Ursula, ANDERS, Lutz Christian, 2009: *Deutsches Aussprachewörterbuch*. Berlin, New York: De Gruyter.
- KROPACZEK, Stefan, 1928: Zwrot „Accusativus cum infinitivo” w języku polskim. *Prace filologiczne* 13. 424–496.
- KURZOVÁ, Helena, 1996: Mitteleuropa als Sprachareal. *Acta Universitatis Carolinae – Philologia 5. Germanistica Pragensia XIII*. 57–73.
- KURZOVÁ, Helena, 2019: Defining the Central European convergence area. Andrii Danylenko, Motoki Nomachi (ur.): *Slavic on the Language Map of Europe. Historical and Areal-Typological Dimensions* (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 333.) Berlin, Boston: de Gruyter. 261–289.
- MALMBERG, Bertil, 1983: *Analyse du langage au XXe siècle: Théories et méthodes*. Paris: Presses Universitaires de France.
- MIŠMAŠ, Petra, 2010: *Konstrukcija za + nedoločnik: namenski stavek v slovenščini*. Diplomsko delo. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici. Fakulteta za humanistiko. <<http://www.ung.si/~library/diplome/SLOVENISTIKA/14Mismas.pdf>>.
- MORPURGO DAVIES, Anna, 1996: IV: Nineteenth Century Linguistics. Giulio Lepschy (ur.): *History of Linguistics*. London, New York: Routledge.
- MUYSKEN, Pieter, 2008: Introduction. Conceptual and methodological issues in areal linguistics. Pieter Muysken (ur.): *From Linguistic Areas to Areal Linguistics* (Studies in Language Companion Series 90.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 1–23.
- NEKULA, Marek, 2003: Sprachbund und Sprachtyp. Marek Nekula (ur.): *Prager Strukturalismus: Methodologische Grundlagen*. (Slavica 3.) Heidelberg: Universitätsverlag Winter. 79–103.
- NEKULA, Marek, 2016: Jazykový svaz. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (ur.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. 1. díl: a-m. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 769–771.

- PILARSKÝ, Jiří, 2001: *Donausprachbund. Das arealistische Profil einer Landschaft (Habilitationsschrift)*. Debrecen. <<http://pilarsky.sweb.cz/dsb/Pilarsky-dsb.pdf>>.
- SAMU, Imre, 1971: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SKÁLA, Emil, 1998: Versuch einer Definition des mitteleuropäischen Sprachbundes. Peter Ernst, Franz Patocka (ur.): *Deutsche Sprache in Raum und Zeit. Festschrift für Peter Wiesinger zum 60. Geburtstag*. Wien: Edition Praesens. 675–684.
- SKÁLA, Emil, 1999: Der mitteleuropäische Sprachbund. Jürgen Scharnhorst (ur.): *Sprachkultur und Sprachgeschichte. Herausbildung und Förderung von Sprachbewußtsein und wissenschaftlicher Sprachpflege in Europa*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang. 125–133.
- SKALIČKA, Vladimír, 1968: Zum Problem des Donausprachbundes. *Ural-Altäische Jahrbücher* 40. 3–9. Češki prevod: K problému dunajského jazykového svazu. *Souborné dílo*. III. díl: 1964-1994. *Dodatky. Bibliografie*. Praha: Karolinum 2006. 1053–1059.
- STASSEN, Leon, 1997: *Intransitive Predication*. (Oxford Studies in Typology and Linguistic Theory.) Oxford: Oxford University Press.
- STEENWIJK, Han, 1992: *The Slovene dialect of Resia: San Giorgio*. (Studies in Slavic and general linguistics 18.) Amsterdam, Atlanta, GA: Rodopi.
- ŠEKLI, Matej, 2011: Sinhronija in diahronija v opisnem in zgodovinskem jezikoslovju. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. (Obdobja 30.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 455–460.
- ŠTOLC, Jozef, 1994: *Slovenská dialektológia*. Bratislava: Veda.
- THOMASON, Sarah G., 2001: *Language Contact. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- TOPORIŠIČ, Jože 42000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TRASK, Robert L., 1997: *The History of Basque*. London, New York: Routledge.
- VELA, Jozo, 2019: Hrvatski za-infinitiv: izvansko posuđivanje ili unutarnji jezični razvoj. *Fluminensia* 31/1. 61–83.

Slovenski jezik
na avstrijskem Koroškem in Štajerskem

Milan Obid

Slovenski znanstveni inštitut Celovec

milan.obid@gmx.at

Jezik in identiteta pri Slovencih na avstrijskem Koroškem

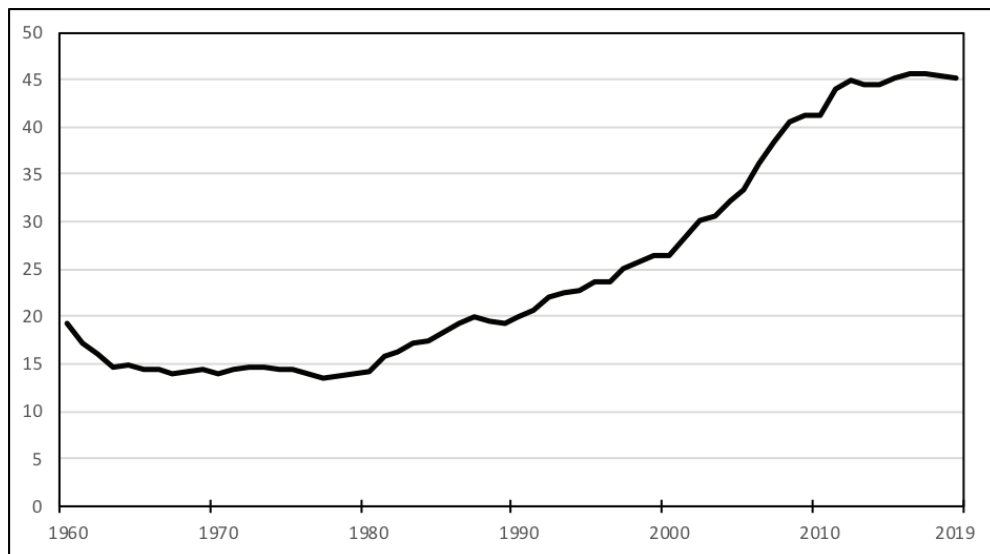
Prispevek obravnava razvoj med slovensko manjšino v Avstriji. Posveča se razlogom za izboljšanje družbenega položaja tako slovenščine kot tudi pripadnosti slovenski manjšini ob hkratnem nazadovanju znanja slovenskega jezika med mlajšo generacijo koroških Slovencev. Poudarek je na pomembnosti spremenjenega socialnostrukturnega značaja slovenske narodne skupnosti – tj. pretežna odsotnost delavskega razreda in močna prisotnost formalno višje izobraženih med srednjo in mlajšo generacijo. Čeprav se na prvi pogled zdi protislovno, se sklep glasi: Visoka povprečna izobraženost mladih slovenskogovorečih je soodgovorna za razširjeno šibko znanje slovenščine med njimi. Izrazita prostorska in socialna mobilnost vodi v »simbolično etničnost«.

1 Socialnostrukturni položaj slovenske manjšine

Današnji položaj slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem je protisloven: po eni strani sta slovenščina in pripadnost slovenski narodni skupnosti doživeli splošno družbeno reevalvacijo. Najbolj jasno se spremenjeni odnos do slovenščine izraža v naraščajočem deležu k dvojezičnemu – nemško-slovenskemu – pouku prijavljenih otrok na ljudskih šolah na veljavnostnem območju manjšinskega šolskega zakona za Koroško. Vedno več nemškogovorečih staršev prijavlja svoje otroke k pouku slovenščine in koristi razne druge ponudbe manjšinskih ustanov in struktur. Po drugi strani jezikovno znanje kljub slovenščini bolj naklonjenemu ozračju med mlajšo generacijo koroških Slovencev nazaduje, kar pa ni samo posledica visokega števila k pouku slovenščine prijavljenih otrok brez znanja ali s šibkim znanjem slovenščine, ampak v še večji meri rezultat socialnostrukturnega razvoja.

Graf 1: Delež k dvojezičnemu pouku prijavljenih otrok na veljavnostnem območju manjšinskega šolskega zakona v odstotkih.

(vir: Bildungsdirektion für Kärnten 2019 [lastna obdelava podatkov avtorja])

1.1 »Koroški Slovenci: manjšina ali elita?«

Tudi za čas druge avstrijske republike manjšinska politika Slovincem ni bila naklonjena v njihovih prizadevanjih razvijanja in ohranjanja slovenske jezikovne in kulturne dediščine, da uporabim besedno zvezo, ki jo dominantna poststrukturalistična doktrina stigmatizira. Viden rezultat avstrijske manjšinske politike je bila mdr. masovna »asimilacija« oz. »germanizacija« južnokoroškega prebivalstva (Haas in Stuhlpfarrer 1977; Pleterški 2000; Klemenčič, Klemenčič 2006).¹ Mnogo slovenskogovorečih in ljudi s slovenskogovorečim družinskim ozadjem je svoje poreklo doživljalo kot socialno stigmo.

Pripadnost slovenski manjšini so v preteklosti v veliki meri zaznamovale značilnosti nižjih družbenih slojev, predvsem kmečkega, kasneje kmečko-delavskega sloja. Slovenskogovoreče prebivalstvo je bilo v primerjavi z nemškogovorečim povprečno manj izobraženo in pogosteje dejavno v nizkokvalificiranih poklicih (Reiterer 1986; za avstrijsko Štajersko: Haberl-Zemljič 2012). Ta socialnostrukturalna značilnost se je v tretji tretjini 20. stoletja začela spreminjati. Že ob koncu 20. stoletja je bil delež slovenskogovorečih Korošcev, ki delajo v visokokvalificiranih poklicih – imajo akademsko izobrazbo – dvakrat večji kot delež zaposlenih z akademsko izobrazbo med večinskim

¹ Avstrija v tem oziru ni bila izjema med srednjeevropskimi državami. Narodotvorje do gotove mere nujno vsebuje pritisk kulturne asimilacije.

prebivalstvom avstrijske Koroške (Novak-Trampusch in Reiterer 2000: 176). Socialnostrukturni *status quo* slovenske manjšine lahko povzamemo tako: opravlja imamo s številčno zelo okrnjeno, a hkrati močno intelektualizirano, socialno in prostorsko izredno mobilno skupino ljudi. Ta razvoj so nekateri avstrijski raziskovalci opisali že pred več desetletji. Prvo sistematično študijo o izobrazbeni strukturi koroških Slovencev je objavil Peter Meusburger, ki je pisal o »kolektivnem socialnem napredovanju slovenske manjšine« (1979: 256). Obširno je to socialnostrukturno preobrazbo slovenske manjšine opisal Albert Reiterer (1986) in posledično vprašal: »Koroški Slovenci: manjšina ali elita?« (1996). Slovenski geograf Jernej Zupančič pa denimo govori o določenem »družbenem elitizmu« med koroškimi Slovenci, ki je v veliki meri rezultat intenzivnih asimilacijskih procesov med kmečko-delavskim slovenskim prebivalstvom (2007: 146). V zadnjih letih so se številni posamezniki, ki jih lahko prištejemo h koroškim Slovencem, povzpeli na vrh avstrijske civilne družbe.² Maja Haderlap je imela glavni govor na osrednji uradni državni proslavi ob 100. obletnici avstrijske republike v dunajski operi, Martin Kušej je postal direktor dunajskega Burgtheaterja, Jože Marketz škof krške škofije in Tanja Prušnik predsednica dunajskega Künstlerhausa, Katja Gasser pa je odgovorna urednica za področje književnosti na Avstrijski radioteleviziji ORF. Predvsem na področju umetnosti in kulture so slovenskogovoreči Avstrijci nadpovprečno prisotni. Če med leti 2016 in 2019 seštejemo vseh 52 nagrajencev (osebe in društva/ustanove) dežele Koroške ob podelitvi nagrade *Kulturpreis des Landes Kärnten* 'Nagrada Dežele Koroške za delovanje na področju kulture', med njimi najdemo 9 slovenskogovorečih posameznikov ter eno koroško-slovensko društvo,³ kar odgovarja 19-odstotnemu deležu med vsemi nagrajenci. Sklenemo lahko, da so pripadniki slovenske narodne skupnosti močno prisotni v avstrijski intelektualni kulturi, kar je pravzaprav značilnost *elitnih* družbenih skupin, ne pa *manjšin*.⁴

1.2 Vloga Slovenske gimnazije v Celovcu za današnji položaj koroških Slovencev

Pri razvoju koroških Slovencev v nadpovprečno intelektualizirano socialno enoto je ključno vlogo odigrala Zvezna gimnazija / Zvezna realna gimnazija za Slovence v

2 Pojem *civilna družba* uporabljam v smislu italijanskega misleca Antonia Gramscija. Za njegovo pojmovanje je značilno, da civilno družbo – v nasprotju s prevladujočo afirmativno uporabo tega pojma – razume kot za izvajanje oblasti nujno dopolnilo državnih zakonodaj in prisili. Civilna družba skrbi za *kulturno hegemonijo* vladajočih družbenih skupin nad celotno družbo (Gramsci 1992: 729, 783, 815).

3 To so: 2016: Engelbert Logar, Johann Strutz, Verena Gotthardt, Daniel Wutti; 2017: Nina Zdouc, Alenka Hain; 2018: Nataša Sienčnik, Andrina Mračnikar, SPD Rož; 2019: Stefan Feinig;

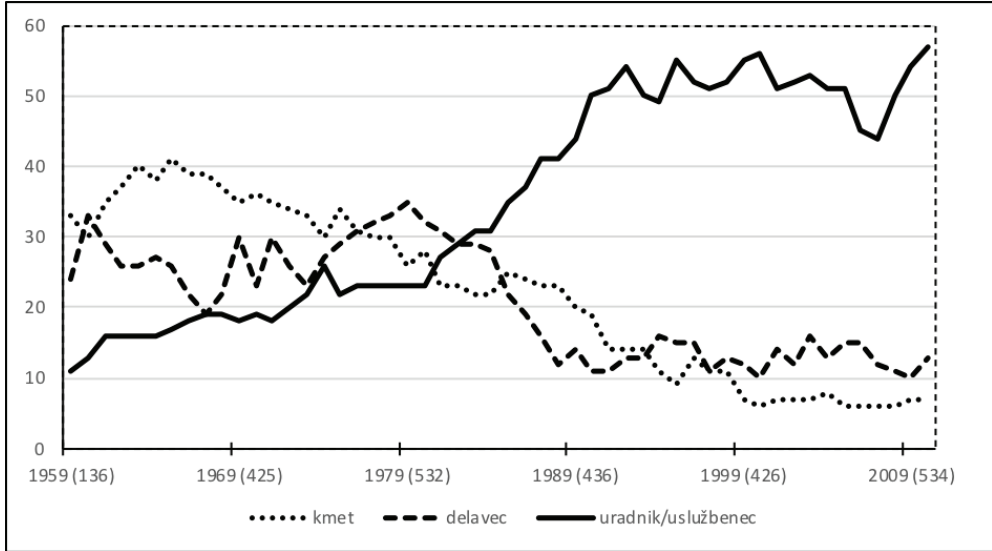
4 Opiram se na teorijo o manjšinah, ki izhaja iz tega, da pomen pojma manjšina ne zaznamuje toliko manjša številčnost kot predvsem pripisana manjvrednost neke skupine ljudi v odnosu do neke druge skupine (prim. Tajfel 1981). Privilegirane manjše socialne enote imenujemo elite. V primeru koroških Slovencev se zato postavlja vprašanje, ali je pojem manjšina ustrezen, če trenutni razvoj kaže, da pripadnost slovenski narodni skupini večinoma ni več razlog za diskriminacijo. V smislu socialne zastopljenosti o Slovencih v Avstriji težko govorimo o manjšini. Ker pa so kot samostojen politični dejavnik v veliki meri nemočni, ostaja uporaba pojma manjšina vsaj v tem oziru še smiselna.

Celovcu (v nadaljevanju Slovenska gimnazija). Iz grafa 2 je razvidno, da se je poklicna struktura staršev dijakov Slovenske gimnazije močno spremenila. Sicer ni presenetljivo, da se je delež kmetov in delavcev zmanjšal. Predvsem glede kmetov je soodgovorna socialnoekonomska preobrazba celotne družbe. Vsekakor pa je bil delež kmečkih in delavskih otrok na Slovenski gimnaziji več desetletij dolgo velik. Razlog je bila po eni strani tedanja socialna struktura slovenskogovorečega prebivalstva, po drugi strani pa je to bila posledica nezadovoljive ponudbe šolskega pouka slovenščine, zlasti od petega leta šolanja naprej, zaradi česar je bilo nesorazmerno veliko slovenskogovorečih otrok iz kmečko-delavskih okoliščin prijavljenih na Slovenski gimnaziji.⁵ Veliko otrok iz slovenskogovorečih družin pa tudi ni hodilo v Slovensko gimnazijo in se je tako znašlo v pogosto popolnoma nemškogovorečem izobraževalnem oz. poklicnem okolju. To velja še posebej za tiste, ki so v okviru avstrijskega dualnega izobraževalnega sistema opravili t. i. poklicno vajeništvo (Berufslehre), kjer je slovenščina skoraj popolnoma odsotna, kar je mdr. tudi razlog za to, da je med slovenskogovorečimi, ki so bili rojeni po letu 1950, malo delavcev, medtem ko jih nadpovprečno veliko najdemo med »akademiziranimi« poklicnimi panogami (prim. Domej 2004: 193–196).

V letnih poročilih Slovenske gimnazije so od šolskega leta 1958/59 naprej do leta 2009/10 objavljali podatke o poklicni strukturi staršev svojih dijakov. Do konca 70. let 20. stoletja sta bili skoraj dve tretjini staršev kmetje ali delavci. Nato se je ta delež iz leta v leto zmanjševal, dokler se ni ob koncu prejšnjega stoletja stabiliziral pri skupnih 20 odstotkih. Delež poklicne kategorije »uradnik/uslužbenec« se je hkrati nepretrgano poveševal. Od šolskega leta 2009/10 naprej nimamo podatkov, vsekakor pa ni pričakovati prirastka deleža otrok iz delavskih in kmečkih družin, prej obratno.

⁵ Po opravljenem četrtem letniku ljudske šole obstaja – poleg pouka na Slovenski gimnaziji – le še malo možnosti za pouk v slovenskem jeziku. Domej piše, da je v šolskem letu 2003/04 skupno na vseh t. i. glavnih šolah (Hauptschule) avstrijske Koroške le 100 dijakinj in dijakov prvih letnikov obiskovalo pouk slovenščine, 24 pa pouk slovenščine v prvih letnikih vseh t. i. AHS (allgemein bildende höhere Schule) oz. gimnazij (2004: 196).

Graf 2: Poklicna struktura staršev dijakov in dijakinj ZG/ZRG za Slovence v Celovcu v odstotkih (absolutno število dijakov v oklepajih).
(vir: Letno poročilo ZG/ZRG za Slovence v Celovcu, letniki 1958/59 – 2009/10 [lastna obdelava podatkov avtorja])

Opombe: 1) Prikaz upošteva samo tri najpomembnejše poklicne kategorije »kmet«, »delavec« in »uradnik/uslužbenec«; 2) Zavoj navzdol v krivulji pri uradnikih/uslužbencih v šolskih letih 2005/06 in 2006/07 je nastal zaradi nenatančnosti v statistiki Letnih poročil; tudi v teh letih je dejanski delež znašal nad 50 odstotkov; 3) Od leta 1984/85 do 1997/98 so uvedli kategorijo »kmet in delavec«, kategorijo sem prištel kategoriji »kmet«, lahko bi jo prav tako kategoriji »delavec«, vsekakor je ne navajam posebej, ker bi graf postal nepregleden; 4) Od leta 1998/99 naprej so uvedli kategorijo »polkmet«, ki je v grafu zaradi terminološke nejasnosti nisem upošteval in nikdar ni imela nad 4-odstotnega deleža.

2 Identiteta koroških Slovencev: simbolična etničnost srednjega sloja

Teorijo o *simbolični etničnosti* je osnoval ameriški sociolog Herbert Gans konec 70. let 20. stoletja. Po njem naj bi bilo sklicevanje Američanov (v ZDA) z evropskim migracijskim ozadjem na lastno etnično poreklo v tretji generaciji brez kakršne koli socialno-strukturne pomembnosti in brez bistvenih posledic za vsakdanje življenje posameznikov. Etničnost v tem primeru torej nima nobenih bistvenih instrumentalnih funkcij in v prvi vrsti služi izražanju individualnosti. Ravno ker se je socialno-strukturna funkcija etničnosti razblinila, pa naj bi prizadeti posamezniki etnično identiteto poudarjali tem močnejše (Gans 1979). Predvsem zaradi dveh osnovnih elementov je teorija simbolične etničnosti zanimiva za današnji položaj koroških Slovencev.

1) Pogoj za razvoj simbolične etničnosti je socialno in družbeno napredovanje neke etnične skupine ter z njo povezana boljša vidnost v medijih in javnih ustanovah.

2) Socialno napredovanje se odraža v zmanjševanju instrumentalnih funkcij etničnosti in v porasti simboličnega sklicevanja nanjo. Prevladuje ekspresivni pomen nad funkcionalnim, zmanjšuje se pomembnost organizacij etnične skupine.

Zgodovinska izhodišča in življenjske okoliščine nekdanjih evropskih migrantov v ZDA se kajpada močno razlikujejo od današnjega položaja koroških Slovencev. Karkršno koli enačenje ni moj namen, vsekakor pa teorijo simbolične etničnosti smatram za koristno orodje. Če sledimo Gansovi presoji in jo – *mutatis mutandis* – prenesemo na položaj koroških Slovencev, je torej socialnostrukturno napredovanje slovenske manjšine v veliki meri odgovorno za boljšo sprejemljivost slovenščine na Koroškem. Moja domneva torej je, da porast vrednosti slovenščine in ugleda pripadnosti slovenski manjšini ni le rezultat današnjega »pozitivnega ozračja«, ki ga v političnem govoru radi poudarjajo.⁶ Opravka imamo prav tako z razrednim vprašanjem. Med mladimi koroškimi Slovenci so občutki diskriminacije relativno redki (Obid 2018b: 125–130) tudi zato, ker večinoma niso pripadniki nižjih družbenih slojev. Naraščajoči ugled slovenščine in pripadnosti narodni skupnosti pa nima za posledico, da bi danes na južnem Koroškem več mladih ljudi govorilo relativno solidno slovenščino. Nasprotno: jezikovne zmožnosti nazadujejo zlasti tudi med mladimi pripadniki narodne skupnosti. Pisatelj Florjan Lipuš je denimo pred nedavnim pouk slovenščine na koroških ljudskih šolah imenoval farso (2017: 5).

Poudarjam torej socialnostrukturni značaj kot bistven element tako identitete posameznikov kot tudi identitete socialnih enot.⁷ Če razmišljamo o kulturnih razlikah, smo ponavadi nagnjeni, da si v prvi vrsti predstavljamo razlike med narodi, etnijami,

6 Sicer drži, da se je v veliki meri razblinila snov nekdanjih političnih in ideoloških konfliktov. Danes se avstrijske in slovenske politične, gospodarske in intelektualne elite znotraj okvira EU orientirajo zaenkrat zelo podobno. Med pisanjem tega članka pa se je pojavila t. i. koronakriza in priklicala v spomin, kako hitro se lahko družbenopolitični okviri in z njimi življenjske okoliščine spremenijo. Prikriti konflikti so s pospešeno hitrostjo privreli na dan. Tudi znotraj EU – zlasti znotraj evrskega območja – se Avstrija in Slovenija lahko znajdetta na nasprotnih straneh barikad, denimo pri vprašanju fiskalne in finančne politike in njenih daljnosežnih posledic.

7 Predpostavljam sicer, da je vsakršna socialna entiteta do gotove mere družbeno-miselni konstrukt. Hkrati pa opozarjam na nezadostnost popularnih konstruktivističnih teorij o etničnosti. Socialni konstruktivizem namreč predvsem etničnost in narodnost – pogosto tudi družbene funkcije spola in spolnosti ter nekatere druge družbene pojave, ki se njegovim teoretikom in aktivistom trenutno zdijo najbolj problematični – poudarja kot socialna konstrukta. A zakaj naj bi dejstvo socialne konstruiranosti tako močno poudarjali prav pri narodnosti, etničnosti in družbenih funkcijah spola, če pa so vsi družbeni pojavi in pojmovanja kulturno-socialno pogojeni, torej socialno konstruirani? »Če pojem konstrukt priženemo tako daleč, je pravzaprav nesmiselno govoriti o tem, da karkoli je ali ni konstrukt. Dejstvo je, da koncept narodnosti sooblikuje socialno strukturo družbe že dobrih dvesto let« (Obid 2018a: 35). Etnično in narodno identiteto obravnavam kot socialnozgodovinsko utemeljeno posebno obliko socialne identitete, ki je v socialnopsihološki teoriji Henrija Tajfla (1981) rezultat kategoriziranja, ki se mdr. izraža v samopodobi posameznika in njegovi vednosti o članstvu v skupinah ter v vrednosti in čustvenem pomenu, ki ju z njim povezuje. Zavedam se akademskih razprav in polemik, ki so se razvile okoli pojma *identiteta* in katerih rezultat je, da poststrukturalistično dominirani akademski panogi humanistike in družbenih ved stigmatizirata uporabo pojma kot takšnega.

religijami ipd. Očitno pa so kulturne razlike, če s tem mislimo na različne načine življenja in sisteme norm in vrednot, v globaliziranih okoliščinah pogosto znatno izrazitejše med različnimi družbenimi sloji kot med različnimi narodi. Če razmišljamo o »kulturnih razlikah« med nemško- in slovenskogovorečimi Korošci, je sklep povsem jasen: resnih kulturnih razlik med njimi ni. Stvarno sliko položaja in identitete koroških Slovencev si zato lahko ustvarimo le tako, da si ogledamo socialno strukturo. Glede tega pa je identiteta koroških Slovencev v veliki meri identiteta intelektualiziranega *srednjega sloja*.⁸

2.1 Mlajša generacija in slovenski jezik: nizka funkcionalnost, visoka simbolična vrednost

Podatki pričajo o tem, da so instrumentalne funkcije slovenščine med mlajšo generacijo koroških Slovencev deloma precej okrnjene, medtem ko se stopnjuje njena simbolična vrednost. Da ponazorimo, pomislimo npr. na otvoritev neke javne prireditve ali na kakšno formalnejšo zasebno snidenje (npr. na poroko med koroško Slovenko iz neke »zavedne« družine in nemškogovorečim partnerjem). Vabila, pozdravne besede, jedilni list, neki govor, mogoče celo glasba, vse to bo dvojezično. Ostalo pa, tj. neformalni del, bo potekal večinoma ali izključno v nemškem jeziku. Nizka stopnja funkcionalnosti slovenščine v vsakdanjiku mnogih mladih pripadnikov slovenske manjšine pa je hkrati razlog in posledica nazadovanja jezikovnih zmožnosti. Poseben primer nizke funkcionalnosti slovenskega jezika ter pripadnosti narodni skupnosti je dokaj številčna koroško-slovenska »diaspora«, predvsem na Dunaju in v Gradcu. A tudi med tistimi pripadniki slovenske manjšine, ki so do pred kratkim še živeli na Koroškem, maturirali na Slovenski gimnaziji in šele nekaj let študirajo npr. na Dunaju ali v Gradcu, so jezikovne zmožnosti deloma precej šibke, kar priča o načelnih težavah z jezikovno socializacijo mladih koroških Slovencev, ne samo v diaspori. Nazoren primer so besedila (vabila, pozivi ipd.) Kluba slovenskih študentk in študentov na Dunaju, ki jih študentje objavljajo na facebooku dosledno slovensko oz. dvojezično. Kaj nam to pove? Ker so slovenska besedila jezikovno pogosto precej šibka in deloma – zaradi dobesednega prevajanja – brez znanja nemščine celo nerazumljiva, lahko izhajamo iz tega, da funkcionalnost ni njihov namen. V prvi vrsti gre za simboliko in potrditev identitete. Hkrati je zanimivo, da je jezikovno znanje tako šibko zlasti med visoko izobraženimi.

⁸ Pojem *srednji sloj* bi bilo treba zaradi njegove nenatančnosti razčleniti pravzaprav vsaj na tri dele: *nižji srednji sloj*, *srednji srednji sloj* in *višji srednji sloj*.

2.2 Občutek osebne soodgovornosti v neskladju s socialno mobilnostjo

Da ne bo nesporazumov: presoja o šibkem jezikovnem znanju naj ne bi bila očitek mladi generaciji. Obratno opazujem, da je posredovanje slovenskega jezika potomcem tudi za veliko mladih neka vrednota, ki jim je pomembna. V svojih raziskavah opisujem pojav, ki je na prvi pogled v protislovju s pojavom upadajočih jezikovnih zmožnosti. Ta pojav imenujem: *občutek osebne soodgovornosti za nadaljnji obstoj slovenske narodne skupnosti*. Med mladimi, ki se močno poistovetijo z (avstrijsko) koroško slovenskim poreklom, je močno prisoten. Najpogosteje se ta občutek soodgovornosti izraža kot potreba po posredovanju slovenskega jezika lastnim otrokom in kot angažma za slovenske kulturne ustanove (društva ipd.), pogosto tudi kot potreba po posredovanju zgodovinskih izkušenj prednikov. V tem oziru položaj odstopa od simbolične etničnosti, kot jo je opisal Gans. Ker pa je osebna soodgovornost povezana z dodatnim naporom in s poslanstvom, je za posameznika lahko tudi obremenjujoča. Poudaril sem visoko stopnjo socialne in prostorske mobilnosti med mlajšo generacijo koroških Slovencev, kar velja še posebej za diasporo. Šibka organiziranost narodne skupnosti v diaspori ima kot posledico tudi manjšo stopnjo *socialnega nadzora*, ki so mu pogosto izpostavljeni pripadniki manjših socialnih enot, kot so to maloštevilčne etnične ali narodne manjšine. V nekaterih vidikih te manjše socialne enote namreč delujejo po socialni logiki *skupnosti*.⁹ Ravno dejavnik manjšega nadzora pa je pogost motiv, ki ga (zlasti mladi) ljudje omenjajo, kadar navajajo prednosti življenja v urbanem okolju. V diferencirani družbi so funkcije etničnih skupnosti dokaj okrnjene. Pogosto preostane v veliki meri le še socialni nadzor nad zasebnim življenjem, ki ga člani skupnosti izvajajo drug nad drugim. Večja prostorska in socialna mobilnost pa omogoča izogibanje nadzoru (prim. Elias 2006: 473). »Stadtluft mach frei« 'Mestni zrak osvobaja' pravi nemški pregovor, ki ga je avtorica vzela za naslov svoje diplomske naloge o koroških Slovencih na Dunaju (Wohlfarter 2014). Iz zgodovine narodnih gibanj pa vemo, da diaspora lahko s pomembnimi impulzi bistveno vpliva na razvoj »doma«.

Sklepajoč po izjavah intervjuvancev – ki sem jih v sklopu svojih raziskav intervjuval sam ali jih citirajo drugi avtorji, ki se ukvarjajo s slovensko manjšino v Avstriji – in prav tako po osebnem poznavanju številnih primerov pa ugotavljam, da imajo tudi tisti mladi slovenskogovoreči, ki se močno distancirajo od narodne skupnosti, pogosto namen posredovati slovenski jezik lastnim otrokom. V tem primeru imamo opravka z

9 Opiram se na teorijo Norberta Elias (2006), ki poudarja, da ostaja teorija o skupnostih pomembna tudi za proučevanje kompleksnih in urbaniziranih družb ter kritizira statično tipologijo tako Tönnies (skupnost in družba) kot tudi Durkheima (*organska* in *mehanska solidarnost*). Razhajanja med avtorjema, tako Elias, niso toliko rezultat spora o socialnih strukturah kot rezultat različnih socialnih prepričanj oz. idealov. Tönnies idealizira skupnost, Durkheim mehansko solidarnost. Prav tako je Eliasovo pojmovanje skupnosti koristno za kritično branje konstruktivističnih teorij o etničnih ali narodnih skupnostih in skupinah (npr. Anderson 1994; Banks 1996 in Brubaker 2004). Socialni konstruktivizem lahko interpretiramo kot epifenomen meritokratske ideologije, ki obljublja družbo, v kateri naj bi posamezniki vzajemno delovali in komunicirali popolnoma neobremenjeni kakršne koli socialne pripadnosti.

družinsko posredovano vrednostno usmerjenostjo, ki so jo posamezniki ponotranjili: starši in stari starši so vlagali veliko truda v jezikovno vzgojo in poleg tega skušali posredovati občutek soodgovornosti za nego kulturne dejavnosti, ki je pogosto povezana z zgodovinsko zavestjo (npr. kako so trpeli predniki, mogoče so bili celo v koncentracijskem taborišču). Ne gre podcenjevati socialnega pritiska, ki ga občutijo pripadniki slovenske manjšine, kadar gre za posredovanje jezika potomcem. Govorice in opravljanje v primeru, da nekdo iz neke »zavedne družine« s svojimi otroki ne govori slovensko, so takšen primer pritiska. Ljudje to komentirajo npr. tako: »Predstavljajte si: Ded je bil v Dachau-u, vnuki pa ne znajo niti slovensko.« Na takšno ali podobno ogorčenje vedno spet naletimo. Kako učinkovito je neka skupina ljudi – znotraj kompleksno organizirane družbe v okviru nacionalne države – ohranila ali razvila značaj skupnosti, lahko merimo mdr. tako, da si ogledamo, kako močno so ljudje dovetni za govornice in opravljanje kot instrument integracije in kontrole te domnevne skupnosti (Elias 2006: 470–471). Če je odnos do teh govoric ravnodušen, je to znak, da ima neka domnevna skupnost le še nizko stopnjo integracijske moči.

Bistveno protislovje trenutnega razvoja je naslednje: jezikovne zmožnosti in integracijska moč narodne skupnosti upadajo, hkrati pa biti Slovenec ali Slovenka ni več socialna stigma. Podobne trende poznamo tudi drugod v Evropi. V neki madžarski študiji denimo ugotavljajo, da se je število pripadnikov raznih etničnih manjšin po podatkih popisov prebivalstva povečevalo, medtem ko se asimilacija teh istih manjšin nadaljuje (Tatrai 2015). To pomeni, da pripadnost manjšinam sicer očitno ni več socialna stigma, kot je to bila nekoč (na Madžarskem so pomembna izjema Romi), da pa razni družbeni dejavniki – na prvem mestu socialna in prostorska mobilnost – izpodkopavajo integracijsko moč etničnih skupnosti. V vedno večji meri ostaja le še identitetno sklicevanje na poreklo oz. simbolična etničnost.

3 Sklep

V preteklosti je *koroško slovenski habitus* v največji meri zaznamoval socialni značaj malega kmeta, kasneje – za razmeroma kratek čas – tudi kmečko-delavski značaj. *Habitus* današnje srednje in mlajše generacije slovenskogovorečih pa v veliki meri zaznamuje socialni značaj intelektualiziranega »svetovljana«, čeprav so preostanki kmečko-ruralne kulture še deloma vidno prisotni.

Kar se tiče posredovanja jezika in kulturne dejavnosti – v nekoliko manjši meri tudi zgodovinske zavesti – se zdi integracijska moč slovenske narodne skupnosti vsaj idejno dokaj neokrnjena. Lipušev diktum »z jezikom smo ali nismo« je postal neke vrste veroizpovedi ali pa *nomos* v Bourdieujevem smislu (1998). Dobro znanje slovenskega jezika, njegovo posredovanje potomcem in prizadevanja za njegovo ohranjanje so med koroškimi Slovenci visoko cenjene vrednote. A izrazita želja po posredovanju te

kulturne dediščine se ne sklada s socialno in prostorsko mobilnostjo življenjskega sveta mlajše in srednje generacije domnevnih pripadnikov slovenske narodne skupnosti. Ti živijo v vedno večjem obsegu zunaj območja z nekoč razmeroma visokim deležem slovenskogovorečega prebivalstva, saj tam a) težko najdejo delovno mesto, ki terja visoko izobrazbo, in b) podeželsko življenje in tamkajšnja infrastruktura ne odgovarja njihovim potrebam socialnega življenja. Funkcionalnost slovenskega jezika v vsakdanjiku posledično nazaduje. Zato lahko sklenemo, da je visoka povprečna izobraženost koroških Slovencev soodgovorna za razširjeno šibko znanje slovenščine.

Ekspresivno izražanje koroško slovenske identitete se je v zadnjih desetletjih stopnjevalo, kar z Gansovo teorijo simbolične etničnosti lahko interpretiramo kot simptom pojava, da instrumentalne funkcije etnične pripadnosti izgubljajo na pomenu. Izrazita socialna in prostorska mobilnost nujno vodi v manjšo integracijsko moč skupnosti, saj vedno več ljudi potrebo po osebnih socialnih kontaktih večinoma zadovoljuje zunaj nje. Tudi poklicno življenje pretežno zaznamuje dejavnosti zunaj skupnosti. Ker pa pripadnost slovenski manjšini ni več toliko kot v preteklosti povezana s socialno stigmatizacijo, ampak obratno pogosto deluje kot značilnost s katero posamezniki poudarjajo svojo individualnost, se lahko sprašujemo, ali bo v prihodnosti izrazilo vedno več ljudi svojo identiteto na podoben način kot Martin Kušej (2019), ki je o sebi rekel, da je koroški Slovenec z nemško materinščino.

VIRI IN LITERATURA

- ANDERSON, Benedict, 1994 [1983]: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- BANKS, Marcus, 1996: *Ethnicity. Anthropological Constructions*. London idr.: Routledge.
- BILDUNGSDIREKTION FÜR KÄRNTEN, 2019: *Das Minderheitenschulwesen 1958/59-2018/19*. <https://www.bildung-ktn.gv.at/wp-content/uploads/2019/03/110319_Druck-BD-Chronik-MSW.pdf>.
- BOURDIEU, Pierre, 1998: *Praktische Vernunft. Zur Theorie des Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- BRUBAKER, Rogers, 2004: *Ethnicity without groups*. Cambridge, Massachusetts idr.: Harvard University Press.
- DOMJ, Theodor, 2004: Die Bildungsstruktur der Kärntner mit slowenischer Umgangssprache: Analysen, Reflexionen und Anmerkungen zur Volkszählung 2001. Thomas Ogris, Theodor Domej (ur.): *Jahresbericht über das Schuljahr 2003/04*. Klagenfurt: Landesschulrat für Kärnten, Abteilung VII, Minderheitenschulwesen. 182–203.
- ELIAS, Norbert, 2006 [1974]: Auf dem Weg zu einer Theorie der Gemeinschaften. Reinhard Blomert, Heike Hammer, Johan Heilbron, Annette Treibel und Nico Wilterdink (ur.): *Gesammelte Schriften. Band 14. Aufsätze und andere Schriften I*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. 436–490.

- GANS, Herbert J., 1979: Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America. *Ethnic and Racial Studies* 2/1. 1–20.
- GRAMSCI, Antonio, 1992: *Gefängnishefte. Kritische Gesamtausgabe. Band 4*. Izd. Klaus Bochmann, Wolfgang Fritz Haug idr. Hamburg idr.: Argument Verlag.
- HAAS, Hanns, STUHLPFERRER, Karl, 1977: *Österreich und seine Slowenen*. Wien: Löcker & Wögenstein.
- HABERL-ZEMLJIČ, Andrea, 2012: *Pustiti jezik v vasi. Ohranjanje in opuščanje slovenskega jezika v Radgonskem kotu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- KLEMENČIČ, Matjaž, KLEMENČIČ, Vladimir, 2006: *Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- KUŠEJ, Martin, 2019: Martin Kušej: »Sehe mich als Ermöglicher« (intervju). *Wiener Zeitung*, 8. 6. 2019. <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/kultur/buehne/2013082-Martin-Kušej-Sehe-mich-als-Ermöglicher.html?em_no_split=1>.
- Letno poročilo Zvezne gimnazije in Zvezne in realne gimnazije za Slovence v Celovcu, 1959–2010*.
- LIPUŠ, Florjan, 2017: Med tezavrom in Minotavrom (intervju: Ana Grilc). *Novice: slovenski tednik za Koroško* 44 (17. 11. 2017). 4–5.
- MEUSBURGER, Peter, 1979: Ausbildungs-niveau und schulische Situation der Slowenen in Kärnten von 1848–1978. Peter Haimayer, Peter Meusburger, Hugo Penz (ur.): *Leidlmair – Festschrift I. Fragen geographischer Forschung. Festschrift des Instituts für Geographie zum 60. Geburtstag von Adolf Leidlmair*. Innsbruck: Selbstverlag des Instituts für Geographie der Universität Innsbruck. 229–264.
- NOVAK-TRAMPUSCH, Maria, REITERER, Albert F., 2000: Wirtschaftliche Faktoren. Karl Anderwald, Maria Novak-Trampusch (ur.): *Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum*. Klagenfurt: Amt der Kärntner Landesregierung. 175–178.
- OBID, Milan, 2018a: Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu. Milan Obid (ur.): *Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi. Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu*. Celovec, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu, Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu. 27–50.
- OBID, Milan, 2018b: Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu v Avstriji. Milan Obid (ur.): *Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi. Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu*. Celovec, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu, Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu. 97–134.
- PLETERSKI, Janko, 2000: *Avstrija in njeni Slovenci: 1945–1976*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- REITERER, Albert F., 1986: *Doktor und Bauer. Ethnischer Konflikt und sozialer Wandel. Die Sozialstruktur der slowenischen Minderheit in Kärnten*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- REITERER, Albert F., 1996: *Kärntner Slowenen: Minderheit oder Elite? Neuere Tendenzen der ethnischen Arbeitsteilung*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- TAJFEL, Henri, 1981: *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

- TATRAI, Patrik, 2015: Transformations of the ethnic structure in Hungary after the turn of the millennium. *Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography* Vol. 9, No. 1. 79–96.
- WOHLFARTER, Eva, 2014: »'Stadtluft macht frei, auch sprachlich' – Sprachbiographische Gespräche mit Kärntner SlowenInnen in Wien«. Diplomaska naloga. Wien.
- ZUPANČIČ, Jernej, 2007: Sodobni socialni in etnični procesi med koroškimi Slovenci. *Razprave in gradivo* 53/54. 140–164.

Arno Wonisch

Univerza v Gradcu, Oddelek za slavistiko / Universität Graz, Institut für Slawistik
arno.wonisch@uni-graz.at

Slovenske prvine v štajerskih nemških narečjih

Prispevek obravnava a) nekatere izbrane leksikalne prvine slovanskega in pri tem v glavnem slovanskega izvora (slovanizmi/slovenizmi) v pogovornem jeziku avstrijske zvezne dežele Štajerske in b) toponime v širšem smislu tega pojma. V središču pozornosti so imena voda (hidronimi), gora/vzpetin (oronimi) ter mest/naselij (ojkonimi). Kot glavni viri analize služijo naslednji slovarji in leksikoni: Unger/Khull, Steirischer Wortschatz (prva izdaja 1903), Lochner v. Hüttenbach, Steirische Ortsnamen: Zur Herkunft und Deutung von Siedlungs-, Berg-, Gewässer- und Flurbezeichnungen (2008), Maritschnig/Sluga, Steirisches Mundart Wörterbuch (2002) in Seebacher-Mesaritsch, Das steirische Wörterbuch (1994). Poleg tega sem se poslužil tudi nekaterih študij lokalnih narečij južnih območij avstrijske Štajerske in marsikaterih pričevanj predvsem starejših govork in govorcev štajerskih dialektov.

1 Avstrijska Štajerska in slovanske/slovenske sledi – zgodovinsko-znanstveni vidiki

Pojem slovanska oz. slovenska Štajerska nam lahko v zvezi z današnjo avstrijsko zvezno deželo morda zveni malce nenavadno, a se je treba zavedati, da je bila avstrijska Štajerska pred natanko sto leti tudi delno slovanska dežela, Gradec pa delno slovanska prestolnica (Trummer 1997: 15). Na današnjem avstrijskem Štajerskem še vedno živi manjša avtohtona slovenska narodnostna skupina, ki pa v zavesti javnosti – morda zaradi svoje relativne majhnosti – ni tako navzoča kot denimo koroški Slovenci oz. slovensko govoreči Korošci ter gradiščanski Hrvati. Po izsledkih štetja prebivalstva iz leta 2001¹ je slovensko govorečih Štajerk in Štajercev 4250,² živijo pa zlasti na podeželju, v vaseh Dedenitz/Dedonci, Sieldorf/Žetinci, Zeltling/Zenkovci, Goritz/Gorica in Laafeld/Potrna (v tako imenovanem »radgonskem kotu« oz. »radgonskem trikotniku«), na območju Leutschach/Lučane in na prelazu Soboth/Sobota na meji proti avstrijski Koroški.³

1 Leta 2001 je bil v Avstriji izveden zadnji »klasični« popis prebivalstva; od leta 2006 se izvajajo – kot tudi v Sloveniji – registrski popisi.

2 Podatki po Steiermark/Minderheiten.

3 Več o slovenski narodnostni skupnosti na avstrijskem Štajerskem in posebej o slovenskih sledih v Gradcu si lahko v pričujočem zborniku preberete v eseju graškega kolega Heinricha Pfandla.

Po ločitvi od slovenske Spodnje Štajerske (Untersteiermark) je vse, kar je bilo slovansko, dobilo predznak »tujega« in »sovražnega«, sleherna podobnost z nemško govorečo Štajersko pa je bila dobesedno izrinjena iz zavesti. Tedaj so začeli preganjati Slované, ki so še živeli ob meji, v deželni prestolnici Gradec ter v rudniških in industrijskih središčih Zahodne in Gornje Štajerske, pa tudi slovansko jezikovno dediščino – slovanski izvor znatnega dela imen štajerskih hribov, voda, polj in naselij. To izrinjanje se je dogajalo v javnosti, politiki in šolstvu, postalo pa je tudi del znanstvenoraziskovalnega vsakdana (prim. Trummer 1997).

2 Slovanstvo kot sestavni del štajerske identitete

Zgodovinopisje in toponomastika sta po prvi svetovni vojni močnejše zaplula v nemško-nacionalne vode. Slovani so bili na Štajerskem videni kot tujci in vsiljivci, njihov doprinos in dediščina nista bila zaželeni. V razpravi o toponimih graškega zemljepisnega prostora iz leta 1928 je Konrad Kniely denimo zapisal: »Na močnejšo *tuj*o poselitev kažejo poimenovanja severnega roba [...] in južnega dela Graškega polja [...]«, »Tudi Mursko polje ponekod izkazuje [...] močan *tuj* vpliv« in tako naprej (Kniely 1928 po Trummer 1997). In nato: »[...] v staroslovanskih naselbinah, kjer so *tuja* krajevna imena še danes najpogostejša [...]«; »Tudi imena krajev, izpeljana iz slovanskih lastnih imen, niso vedno samo tuje naselbine [...]«; ali s socialnim vrednotenjem: »Štajerska krajevna imena slovanskega izvora so pogosto povezana z živinorejo in lovom ter dokazujejo nizko kulturno stopnjo vsiljivcev; neovirani nadaljnji obstoj slovanskih krajevnih imen priča o tistem prevzemu dežele s strani kmetov, ki si naše dežele ne bodo podvrgli z mečem, ampak s plugom; novi posestniki bodo za delovno silo najemali Slované, nizko na družbeni lestvici, doslej hlapce Avarov [...]«; in naposled tudi čisto programsko: »Častna dolžnost nemške znanosti je, da bdi nad tem, da je vse, kar je dobro nemško ali je to bilo, deležno primerne priznanja. Njena častna dolžnost je, da se brani napadov z druge strani in služi ciljem nemškega narodnega gibanja, kakor tudi slovanska toponomastika že dolgo v veliki meri zasleduje slovansko-narodne cilje« (Kniely 1928 po Trummer 1997).

Tudi štajerska oziroma graška slavistika s Karlom Štrekljem in Simonom Pircheggerjem se je od te tematike vse bolj distancirala, čeprav je Štrekelj poleg lastnih toponomastičnih prispevkov v letih 1908 in 1909 raziskoval tudi slovansko besedišče v štajersčini, pri čemer se je opiral na delo *Steirischer Wortschatz* Theodorja Ungerja in Ferdinanda Khulla (Unger in Khull 1903). V 20. letih 20. stoletja je Simon Pirchegger v Berlinu napisal disertacijo o slovanskih krajevnih imenih na območju severovzhodne štajerske reke Mürz/Murice. Ta znanstvena razprava je izšla leta 1927 v Leipzigu, vendar ji ni sledila nobena nadaljnja študija (prim. Trummer 1997).

Priseljevanje Slovanov na območje Štajerske se je začelo v 6. stoletju iz smeri Panonije

oz. današnjih avstrijskih zveznih dežel Nižje Avstrije in Gradiščanske vzdolž rek Mure in Rabe, medtem ko je drugi, šibkejši naselitveni tok potekal od Donave do Ennsa/Aniže. Slovani so pridobivali ozemlja z združevanjem z Avari, in sicer v hierarhično urejenem a simbiotskem sodelovanju na področjih gospodarstva in vojske. Kar se tiče odnosa z Avari, je treba pripomniti, da se je v zgodovinopisju razvila in dolga leta prenašala nadvse klišejska in negativna podoba Slovanov. Kniely je denimo zapisal: »Slovane (Vinde) so ob zavezi k plačevanju dajatev in vojaškemu služenju divjim Avarom pregnali z vzhoda v noriško kraljestvo [...] Slovani so kmalu zasedli vzhodnoalpsko območje [...] Po zmagi nad Avari, gospodarji Slovanov [...] in Slovani, avarskimi hlapci [...]« (Kniely 1928 po Trummer 1997).

3 Slovanski/slovenski elementi v štajerski jezikovni rabi⁴

Kolikor je znano, je o apelativih, tj. občnoimenskih izposojenkah, doslej obsežneje pisal samo Karel Štrekelj, in sicer v prispevku *Die slawischen Elemente im Wortschatz der Deutsch-Steirer*, objavljenem leta 1908 in 1909 v časniku Mariborskega zgodovinskega društva; izhajal je iz slovarja *Steirischer Wortschatz* Theodorja Ungerja in Ferdinanda Khulla (prim. Trummer 1997). Večina izposojenk je povezana s tradicionalnim vaško-kmečkim delom in življenjem ter z njegovim izginjanjem počasi tone v pozabo. Pri poskusu podrobnejšega diferenciranja avstrijsko štajerskih slovenizmov oz. slovanizmov lahko razlikujemo vsaj naslednje slovnične in semantične skupine oz. sfere:

4 Analiza slovanskih in pri tem zlasti slovenskih elementov v štajerski jezikovni rabi v glavnem temelji na Korkisch 1981/1982, Lochner von Hüttenbach 2008, Maritschnik in Sluga, 2002, Pirchegger 1927, Seebacher-Mesaritsch 1994, Steirisches Wörterbuch in Unger/Khull 1903. Večina navedenih besed v nadaljnjem besedilu spada v skupino narečnih leksemov. Upoštevane so tudi nekatere besede, ki so v štajersko narečno sfero (verjetno) prišle preko slovenskega jezika, tj. v teh primerih ne gre za klasične, »avtohtone« slovanizme oz. slovenizme.

Tabela 1: Slovnice in semantične skupine/sfere avstrijsko štajerskih slovanizmov/slovenizmov.

Samostalniške skupine/sfere	Glagolske skupine/sfere	(Skromni) prislovni skupini/sferi
1) narava, živalski in rastlinski svet	1) emotivna dejanja	1) 'počasi in sproščeno'
2) vaško-kmečka sfera (stavbe, predmeti, orodja, običaji, praznoverje)	2) emotivni procesi	2) 'zabavati se'
3) imena/oznake za osebe z določeno (negativno) konotacijo, oznake za (nenavadne) dele telesa	3) dogodki, povezani s šumom	
4) kulinarika		
5) oblačila		

Iz zgoraj navedene tabele izhaja, da večina besed slovenskega/slovenskega izvora v jeziku avstrijskih Štajercev⁵ pripada samostalniškemu tipu, kar je bilo pričakovano. Glagolska skupina/sfera je znatno manjša in obsega le tri majhne skupine s precej ozko omejenim glagolskim inventarjem, medtem ko je delež prislovov z dvema primeroma še bolj kompakten in »pregleden«.⁶

3.1 Samostalniške skupine/sfere

V skupino pod točko 1) **narava, živalski in rastlinski svet** spadajo naslednje besede:⁷ *Dirnl, Dirndl, Dirndling, Dirn(d)beere*, nar. '(rumeni) dren' < slv. (*rumeni*) *dren*; *Hetschepetsch(e), Hetschipetsch(e)* 'šipek' < slv. *šipek, šipečje*;⁸ *Kapper, Kopper, Kopa, Gopa*, nar. 'koper' < slv. *koper*; *Lusch(en)*, nar. 'luščina', tudi 'razvratna ženska' < slv. *luščina*; *Murke, Murk'n, Murkn*, nar. 'korenje' < slv. *mrkva, mrkvica*, bhs. *mrkva* 'korenje'; *Opock(en)*, nar. 'lapornata zemlja' < slv. *opoka*; *Peier, Pei(e)rich, Beier*, nar. 'plazeča pirnica, plevelna trava' < slv. *pir(a)* 'pira', *pirje, pirika* 'plazeča pirnica';

5 Dialektizmi slovenskega izvora v nemških narečjih na avstrijskem Koroškem v analizi niso bili upoštevani.

6 Pričujoča analiza seveda ne obsega vseh slovansko-slovenskih prvin oz. izposojenk v jezikovni rabi štajerskih govorcev na severni strani Mure in Kozjaka, temveč gre predvsem za čim bolj pester prikaz starih jezikovnih stikov.

7 Lahko predpostavljamo, da so v nadaljevanju navedene besede znane predvsem starejšim generacijam nemško govorečih govorcev na območju avstrijske Štajerske. Avtor tega prispevka (*1973) poznam okoli 80 do 90 odstotkov teh besed in izrazov.

8 Samo v Pleteršnik 2006.

Pip(p)erl, nar. 'piščanec' < slv. *pipica* 'piščanec, pipica', v nem. kot v slv. *Pip(p)erl*, nar. tudi v pomenu 'penis, pi(m)pek'; *Puran*, nar. 'puran' < slv. *puran*; *Umurk'n*, *Umurkn*, nar. 'kumara' < splošnoslovansko in tudi slv. *ogurek*⁹ 'kumara'; *Strankerln*, *Strankaln*, nar. 'fižol' < slv. *strok*; *Tratte*, nar. 'trata' < slv. *trata*; *Tschoi*, nar. 'šoja' < slv. *šoja*; *Tschurimuri*, nar. 'muren' < slv. *čurimuri*; *Zeisig* (nar. tudi *Zeiserl*, *Zeisal*) 'čizek; občutljiv, slaboten človek' < slv. *čizek*, bolj verjetno (ali tudi) iz češ., slk. *čizek* 'čizek', pln. *czyżyk* 'čizek'.

Druga skupina – **vaško-kmečka sfera (stavbe, predmeti, orodja, običaji, prazno-verje)** – je sestavljena iz pojmov nekdanjega oz. počasi izumirajočega podeželskega življenja in vsebuje naslednje lekseme in izraze: *Jauche* 'gnojnica' < slv. in splošnoslovansko *juha*, bhs. *juha* 'juha', pln. *jucha* 'znoj', sekundarno tudi 'kri', češ. *jícha* 'gosta juha ali omaka', rus., ukr. *yxa*, *юxa*, blr. *ыxa* 'tradicionalna mesna in/ali ribja juha', prim. tudi ide.: lat. *ius* 'juha, omaka', ang. *juice* 'sok' in fra. *jus* 'sok'; *Jauchwind*, nar. 'topel veter z juga' < slv. *jug*; *Keusche* (nar. tudi *Keischn*) 'majhna kmečka hiša, hiša vaščanov brez lastne posesti, slaba hiša' < slv. *hiša* (< stvnem., srvnem. *hus*), prevzeta nazaj v slovenščino kot *kajža*; *Klapotetz* 'lesena naprava s kladivci za odganjanje ptic v vinogradih' < slv. *klopotec*; *Kraxe* (nar. tudi *Kraxn*) 'koš za nošnjo na hrbtu' < slv. *krošnja*, *etwas buckelkraxn tragen* 'nekaj nositi na hrbtu'; *Gruden*, *Krudn*, nar. 'zemeljska gruda' < slv. *grud(a)*, ob tem *Grudenböller*, nar. 'kladivo za razbijanje grud'; *Pfingstlucken*, nar. 'kdor na binkoštno nedeljo zjutraj vstane zadnji (posmeh)' < slv. *luk* 'čebula, luk' po običaju, da se »binkoštnega kralja« okrona s koprivami in lukom; *Rosch*, nar. 'ognjišče, žar' < slv. *roš*, nar. 'raženj, rešetka, rovaš' (?); *Schinackel*, *Schnagg(a)l*, *Schnackerl*, nar. 'čoln' < slv. *čoln(jak)*; *Schkatl*, *Schkatel*, nar. 'škatla' < slv. *škatla*, izposojenka iz nem. *Schachtel* 'škatla', prevzeta nazaj v nemščino kot *Schkatl*, *Schkatel*; *Tschetter*, nar. 'množica, količina' < slv. in splošnoslovansko *četa* 'vojaška enota iz več vodov'; *Tschoch*, nar. 'težko fizično delo' < *čohniti*, nar. 'dati eno, dve okrog ušes komu; močno udariti'; *Tschumbus*, *Tschumpus*, nar. 'velik spektakel, vrvež' < slv. *džumbus* 'spektakel, hrup, trušč, zmeda', bhs. *džumbus* 'velik spektakel, vrvež', tur. *cümbüş* '(plesna) zabava, žur'; *Tschuter*, nar. 'steklenici podobna okrogla posoda za nošenje pijače' < slv. *čutara*, bhs. *čutura*, orientalizem; *Tulle*, *Tull'n*, *Tulln*, nar. 'kovinski del/cev na spodnjem ročaju lopate' < slv. *tul*; *Schrat* (nar. tudi *Schrattel*, *Schkrattel*) 'zelo majhnemu moškemu podobno bradato bitje, duh, vražič' < slv. *škrat*.

Tretja skupina – **imena/oznake za osebe z določeno (negativno) konotacijo, oznake za (nenavadne) dele telesa** – obsega izključno narečne besede za poimenovanje slabih osebnih lastnosti in nenavadnih zunanosti ali tudi fizičnih omejitev: *Pepi*, *Pipi*, nar. 'penis, pi(m)pek' < slv. *pipica* 'penis, pi(m)pek'; *Punkerl*, *Bunkerl*, nar. 'okroglo, polno dekle' < slv. *punkelj* 'cula, sveženj' (?); *Tamp(e)l*, nar. 'neumen človek' < stsl.

top- ‘top, neumen’, slv. regionalno in redko *tampe*,¹⁰ nar. ‘neroden, počasen človek’; *Tocker, Togger, Togga*, nar. ‘duševno omejen moški, (v mnogih primerih hlapec)’ < slv. *tolkač* ‘batu ali kiju podobno orodje’ (?); *Trappel, Trappe*, nar. ‘bebec, bebka’ < slv. *trap, trapa*; *Tschatsch*, nar. ‘drobnarija, nepotrebna in nekoristna stvar, ropotija’ < slv. *čačka* ‘nerazločno napisana črka’, tudi ‘drobnarija, malenkost’, prim. tudi glagoli *tschatscheln, tschantscheln*, nar. ‘lenariti, zabijati čas, delati nesmiselne stvari’; *Tschentscher*, nar. ‘blebetač, nepridiprav, mečkač, počasne’ < slv. *čenčati* ‘klepetati, govoriti neumnosti, pripovedovati neresnične vesti’, sem spada tudi glagol *tschentschen*, nar. ‘lenariti, zabijati čas’ (?); *Tschoder*, nar. ‘koder’ < slv. *čoder*, nar. ‘koder’; *Tschopperl, Tschapperl*, nar. ‘neumen, duševno omejen otrok’ < slv. *čopič* ali – bolj verjetno – češ. *čápek* ‘mlada štoklja’, ampak prim. v zvezi s slv. *čopič* nem. *Einfaltspinsel* ‘nespameten človek, norec’ (?); *Tschorber*, nar. ‘gluhonem (in ne slep!) otrok’ < slv. *čorav*, bhs. *ćorav* ‘enook, slep’, tur. *kör* ‘slep, top (rezilo)’; *Tschreapn*, nar. ‘(star lonec, črepinja), čvekava ženska’ < slv. *črep(a)* ‘črepinja, počen lonec’, k temu morda tudi *(t)scheppern*, nar. ‘ropotati, rožljati’ in *tschreppen, tschreappn*, nar. ‘govoriti z zlomljenim glasom’; *Wabn*, nar. ‘stara ženska’ < slv. in splošnoslovansko *baba*.

V skupino pod točko 4) – **kulinarika** – spadajo naslednji leksemi, ki so vsi sprejeti v uradni knjižni jezik: *Golatsche* ‘potica okrogle oblike z luknjo v sredi’ < slv. in bhs., češ., slk., mak. *kolač* oz. *koláč*; *Kren(n)* ‘hren’ < slv. *hren* in splošnoslovansko **chrěn*”; *Jause* (nar. tudi *Jausn*) ‘malica, južina’ < slv. *južina* (iz *jug*); *Pogatsche(n)* ‘vrsta kolača’ < slv. in južnoslovanski *pogača* (< lat. *focacea*), iz slovanskih jezikov je ta beseda prešla tudi v madžarski, romunski in turški jezik; *Potitze(n)* ‘kolač (večinoma polnjen z mletimi lešniki)’ < slv. *po(vi)tica*; *Schliwowitz* (nar. *Schlibowitz, Schligowitz*) ‘slivovo žganje’ < slv. *slivovica*, bhs. *šljivovica*; *Tschick* ‘čik, kos zvitega tobaka za žvečenje’ < slv. *čik*, prim. tudi glagol *tschicken* ‘kaditi’ (pejorativno) < slv. *čikati* ‘žvečiti tobak, pljuvati’.

Peta skupina – **oblačila** – je precej majhna in sestavljena le iz naslednjih narečnih besed: *Gatti-Hose*, nar. ‘spodnje hlače’ < slv. *gate*; *Petsche*, nar. ‘ženska naglavna ruta’ < slv. *peča* ‘žensko pokrivalo ljudske noše, (bela) ženska naglavna ruta’; *Tscheaftn, Tscherftn*, nar. ‘čevlji, copate, sandale’ < slv. *čevelj*; *Zockl, Zockln*, nar. ‘lesen, grob čevelj’ < slv. *cokla*.

3.2 Glagolske skupine/sfere

V okvirju slovenskih izposojenk v štajerskem besednem zakladu se lahko (vsaj) razlikujejo glagoli, ki izražajo: **1) emotivna dejanja**, npr. *spauken*, nar. ‘odgnati, pregnati’ < slv. *spokati* ‘pregnati s pokanjem biča’; **2) emotivni procesi**, npr. *zwielen, zwüln*,

10 Samo v Gregorič 2014.

nar. 'cviliti, jokati' < slv. *cviliti* in **3) dogodki, povezani s šumom**: *tatschen/tutschen, tuschen*, nar. 'tolči, udariti skupaj' < slv. *tolči*, prim. samostalnik *Tuscher*, nar. 'udarec, tresk'; *pecken*, nar. 'trkanje pirhov (in samo pirhov!)' < slv. *pekati*,¹¹ nar. 'udarjati (ob desko za pranje perila)';¹² *pengern*, nar. 'trkati, sekati' < slv. *pekati* 'udarjati (ob desko za pranje perila)' (?); (*ein-*)*depschen, (ein-)tepschen*, nar. 'utreti, vbočiti' < slv. *tepsti*, prim. tudi samostalnik *Depscher, Tepscher* 'udrtina' (?).

3.3 (Skromni) prislovni skupini/sferi

Pri pregledu navedenih virov se je izkazalo, da govorke in govorci štajerskih nemških narečij v Avstriji uporabljajo vsaj dva prislova slovanskega/slovenskega izvora v semantičnih poljih **1) 'počasi in sproščeno'** in **2) 'zabavati se'**, in sicer 1): *pomali, pomale*, nar. 'počasi, po malem' < slv. *pomali*¹³ 'počasi' in 2) *auf lepschi gehen*, nar. 'zabavati se' < slv. *lepši*, češ. *lepši*.

4 Slovanski/slovenski toponimi na avstrijskem Štajerskem: imena voda (hidronimi), gora/vzpetin (oronimi) ter mest/naselij (ojkonimi)¹⁴

Sledi slovanskih/slovenskih toponimov, hidronimov, oronimov in ojkonimov se pogosteje pojavljajo v dolini reke Rabe in dolini Mure vse do njenega izvira v salzburškem Lungauu, po vsej zahodni Štajerski, na območju reke Mürz/Murice in še zlasti pogosto v Aflenški kotlini,¹⁵ dolini Ennsa/Aniže in v severozahodni štajerski regiji Salzkammergut. Po Konradu Knielyju na teh območjih slovanska krajevna imena obsegajo do 20 % in več vseh toponimov. V ilustracijo bomo navedli nekaj pokrajinskih imen slovanskega izvora na Štajerskem – imena voda, gora/vzpetin in mest/naselij.

4.1 Imena voda

V številnih regijah avstrijske Štajerske, ki so večinsko slovanskega izvora, so na imena voda in na redka predslovska imena močno vplivale specifične glasovne prilagoditve in feminizacije posameznih oblik. Sem lahko na vzhodnem Štajerskem, s katero

11 Samo v Pleteršnik 2006.

12 V sodobni avstrijski nemščini pomeni *pecken* tudi 'tetovirati (se)'.

13 Samo v Novak 2006.

14 Analiza hidronimov, oronimov in ojkonimov temelji v glavnem na Lochner von Hüttenbacha 2008, Trummer 1997, Kniely 1928, Mader 1986 in Pirchegger 1927.

15 Aflenška kotlina (nem. *Afenzler Becken*) je mikroregija na pol poti med mestoma Bruckom na Muri in Mariazellom (znan romarski kraj), kjer je po avtorjevem štetju več kot 70 odstotkov imen naselij oz. vasic slovanskega izvora. V otroštvu sem tam nekajkrat letoval in se dobro spomnim tamkajšnjih toponimov, ki so v ušesih mladega avstrijskega Štajerca iz Brucka na Muri zveneli precej zanimivo in deloma celo »eksotično«: *Zöbriach, Tutschach, Draiach, Dörfloch, Döllach, Göriach, Dullwitz, Graßnitz, Lonschitz* idr.

bomo začeli, prištejemo npr. imeni *Lafnitz* (864 *Labenza*), izhajajoče iz slovanskega fonetično in derivativno prilagojenega izraza **lab(ɔt)nica*¹⁶ ter prvotno iz predslov. **Albantia* ‘beli potok’ in *Raab* (Raba), prevzeto iz predslov. *Arrabo* preko slov. **Raba*. Na naselitvenem območju Rabe v vzhodni Štajerski je pristno slovanskega izvora *Feistritz* (1245 *Fystriz*) < **bystrica* ‘bistri, tj. po kamniti podlagi tekoči potok’. Prim. kraj *Großsteinbach* v isti dolini, za razliko od kraja *Ilz* (1187 *Illenz*) v sosednji dolini < **il(ov)nica* ‘glineni potok’; *Lungitz* (1128 *Lungviz*) < **lɔg-/lɔk-(o)vica* ‘loški potok’; *Rabnitz* (okoli 1145 *Rebenice*, 1185 *Rabnicz*) < **rab'nica* ‘potok, ki je del Rabe’, v krajevno alternativni izgovorjavi tudi *Ragnitz* < **rak''(v)nica* ‘rakov potok’ in številne druge zloženke z *-bach* ‘potok, voda’, po katerih se imena voda običajno razlikujejo od enako zvenceh imen krajev, pri čemer je lahko primarno bodisi ime vode bodisi ime kraja: *Sa(i)fenbach* (860 *Sabniza?*, 1128 *Sauen*) < **žab'n(ica)* ‘žabji potok’; *Grazbach* (pod Riegersburgom) < **grad'c'* ‘gradeč’; *Fladnitzbach* < **blat'nica* ‘blatni potok’; *Laßnitzbach* (1265 *Losnytz*) < **lɔž'-/lɔč-'nica* ‘loški potok’.

V graškem geografskem prostoru so del rečnega sistema Mure: *Ragnitz* (okoli 1300 *Rec-knitz*) < **rak''(v)nica* ‘rakov potok’, prim. z istopomenskim pritok *Kroisbach*; *Andritz-bach* (1265 *Endritz*) < **ɛdrica* ‘močno in živahno tekoči potok’; *Zirknitz* < **c'rk''v'nica* ‘cerkveni potok’; *Laßnitz* (890 *Luonzniza*) < **lɔč'nica* ‘loški potok’; *Gamsbach* (1184 *Gameniz*) **kamen'nica* ‘kamniti potok’; *Gleinz* (1159 *Gliniza*) < **glin'nica* ‘glineni potok’, in vrsta drugih zloženek z *-bach*, kot denimo *Gradenbach* < **grad'na* ‘grajski potok’; *Stainzbach* (1160 *Stauwenz*) < **ščav'nica* (verjetno) ‘strojarski potok’; *Gamlitzbach* (okoli 1100 *Gomilniz*) < **gomil'nica* ‘potok s holma’.

Na Gornjem Štajerskem tečejo: *Mürz* (860 *Moriza*) < **murica/morica* ‘majhna Mura’ z mlajšo **mura* in starejšo **mora* predslovanskega izvora; *Stübmung* (1307 *Stuebник*) < **stub'nik(a)* (verjetno) ‘izvirski potok’; v gornji dolini Mure: *Liesing* (860 *Liestinicha*) < **lěšč'nika* ‘leskov potok’; *Gleinbach* (1140 *Cliene*, 1202 *Clina*) < **glin'na* ‘glineni potok’. Nadalje nekajkrat *Feistritzbach*; *Laßnitz* (1345 *Lesniz*) v tem primeru *Laz'nica* ‘rovtarski potok’ idr.; v porečju reke Enns/Aniže: *Lassing* (pritoki reke Salze, 1139 *Laznich minor*, pritok reke *Palten*, 1080 *Laznich*) < *Laz'nika* ‘rovtarski potok’; *Palten* (okoli 1080 *Palta*) < **balt'(n)a* ‘barje, barjanski potok’ ali predslovanskega izvora; *Irdningbach* (1185 *Jedenich*) < **jedl'nika* ‘jelkov potok’; *Pyhrnbach*, *Grimmingbach* idr.; v pokrajini *Salzkammergut*: *Grundlsee* (1188 *Chrungilse*) < **krogl''* ‘okrogel’; *Toplitzsee* < **toplica* ‘toplice, topli vrelec’.

16 Črtica »'« označuje nekdanji polsamoglasnik »Ъ«, dve črtici »''« pa polsamoglasnik »Ъ».

4.2 Imena gora/vzpetin

Po vsej deželi so razširjena tudi imena vzpetin slovanskega izvora: *Schöckl* (pri Gradcu, 1147 Sekkel) < verjetno *čekalo/čekalj' 'stražni hrib' ali morda *sokol* 'sokolska gora'¹⁷; *Hochlantsch* (1369 Lontsch) < *lōč'je 'loka, močviren travnik', prim. planota *Teichalm* na vznožju te gore; *Kulm* (vzhodna in gornja Štajerska, zelo pogosto) < *x''lm'' 'holm'. *Plesch* (ime nekaterih gora in hribov); *Pleschaitz* (1304 Plessheutz) < *plěš', *plěšiv'c' 'goli hrib'; *Mugel* (pri krajih Brucku na Muri in Leobnu) < *mogyla 'grič, hrib' ali predslov.; *Gleinalpe* < *glin'n(a) 'glinen', zato *Lehmalpe*. Nadalje *Gaberl*, za *gabr'' 'gaber'; *Semmering* (1227 Semernic) < *čemer'nik'' 'teloh'; planoti *Aflenzer Staritzen* in *Zeller Staritzen* < *staricę 'starke', prim. imena gora v okolici: *Meßnerin*, *Riegerin* in *Kräuterin*; *Hoher Student* < *studen- 'hladna, mrzla gora'; *Präbichl* (1314 mons Prepuhel) < *pripux'' 'prepišni kraj'; *Grimming* (1286 Grimei) < *grb'nik'' 'grbasta gora' ali *grm'nik'' 'gora, na kateri (pogosto) grmi'; *Pyhrn* (1146 Pirdine, okoli 1200 Pierdo) < *brdo, brdi-na '(der weniger hohe) Berg'.

4.3 Imena mest/naselij

Še številnejša od imen voda in vzpetin so imena naselij. Tu prikazujemo le majhen izbor: *Graz* (1128 Gracz, 1130 Graetz) < *grad'c' 'grad, gradec'; Gradcu pripadajoči straži na severu in jugu se imenujeta *Straßengel* (860–1051 Strazinola, 1147 Strazingen, 1159 Strazille, 1209 Strazine) in *Straßgang* (okoli 1030 Strazcan) < *straža, *stražil'na, *stražina, *straž'nik'' 'straža, stražnica, stražnik'. Nadalje je tu »graška posest« *Gra-twein* (1138 Gradewin) < *gradovina 'vinograd'; *Weinitzen* < *vin'nica, prim. prav tam *Weinberg* in na severozahodu Gradca *Weinzödl*; severno od Gradca in navzgor po dolini Mure: *Rannach* (okoli 1400 Revnach; ime naselja in vzpetine) < *rav'njax'' '(tam gor na) ravnini'; *Friesach* (okoli 1050 Fresah) < *brěžax'' '(tam pri) brezah', prim. v bližini *Pirk*, nedaleč stran *Freßnitz* < *brěž'nica 'brezovje', *Birkenau* 'loka z brezami' in *Jasen* (okoli 1400 Jassen, 1486 Jassna) < *jasen'(na) 'jesenovje', *Eschenau* 'loka z (velikimi) jeseni'; *Rein* (1050 Runa, okoli 1070 Riuna, 1243 Ravna, 1250 Revna) < *rav'na 'ravnina'; *Peggau* (okoli 1050 Pecah) < *pečax'' '(tam na) pečinah';¹⁸ *Gams* < *kamen'nica 'kameni potok'; *Zlaten* (904 Zlatina) < *slatina 'slatina'; niže ob toku reke Mure: *Fernitz* (1209 Vorenze) < *bor(ov)nica 'borovje'; *Leibnitz* (970 Lipnizza) < *lip'nica 'lipovje'; na vzhodnem Štajerskem: *Fehring* (1265 Voeringe) < *bor(ov)nik(a) 'borovje'; *Gnas* < *k''než' 'pripadajoč knezu', prim. tudi *Fürstenfeld* na jugovzhodnem Štajerskem *Studenzen* < *studen'c', *studenica* 'hladen izvir, hladen potok', *Pöllau* (pri Hartbergu, 1163 Polan, se večkrat pojavi) < *poljane 'poljanci, prebivalci ravnine'; *Passail* (1230 Pozile) < *posel'je 'poselitev'; *Leska* (1229 Lezcow,

17 Prim. Popelka 1947: 115–117.

18 Jama *Lurgotte* v občini Peggau je največja kapniška jama v Avstriji.

1305 Leskow) < **lěskov(o)* 'leskovje', prim. prav tam *Haselbach*; *Possegg, Rossegg* < **po-*, **raz-sěk(a)*, **žeg(a)* 'rovte, krčevina zaradi izsekovanja ali požiganja' idr.; na zahodnem Štajerskem: *Maria Lankowitz* < **lqk(o)vica* 'loški potok'; *Deutschlandsberg* (1153 Lonsberch) < **lqč'je* 'loka'; *Osterwitz* < **ostrovica* 'ostri vrh/hrib'. Sledi nekaj primerov z gornje Štajerske: *Aflenz* (1025 Auelniz) < *(j)*ablan'nica* 'jablane, dolina jablan', prim. *Holzäpfeltal* pri *Wildalpen*; *Leoben* (890 Liubina); *Seckau* (1142 Sec-cowe) < **sěkov(o)* 'poseka'; *Trieben* < **trěb'na* 'rovte, rovtarski potok', v etimološkem pomenu 'trebiti (gozd)'; *Selzthal* (okoli 1100 Sedelce) < **sedl'ce* 'majhno selo, naselje, vas'; *Admont* (859 in Ademundivalle, 931 ad Adamuntonlocum) < **ot''-lod''-vodomot''* 'motna voda, moten vodni vrtinec'; *Großreifling* (1273 Reivenich) < **ryb'nik(a)* 'rib-nik'; *Liezen* (okoli 1080 Luetzen, okoli 1135 Luozen) < *(na)*lqčě* '(na) loki, travniku'; *Gröbming* (okoli 1135 Grebin, 1139 Grebnich, okoli 1150 Grebinicha, okoli 1170 Gre-benich) < **greben''*, **greb(en)'nik''*, **greben'nika* 'greben' in **greb(en)* 'skala/skalni, greben/grebenski', prim. prav tam *Kammberg*; *Krunzl* < **krqgl''* 'okrogel'; *Schladming* (okoli 1180 Slaebnich) < **slap'nik(a)* 'kraj na rečnem pragu, pri slapu', tj. 'Stürzen-bach' ali **žlab'nik(a)* 'žlebni potok, dolinski potok'; *Aussee* (okoli 1150 Oussa, Ossach, Ussach) < **u-/o-sojax''* '(tam na) osojah' in številni drugi.

5 Sklep

Povzamemo lahko, da se slovenščina (kot tudi številni drugi jeziki) govori tudi onstran državnih meja titularnega naroda, in to že vse od 6. ali 7. stoletja našega štetja, ko so se današnji Predniki današnjih Slovencev začeli skupaj z drugimi Slovani preseljevati iz svoje pradomovine (ki je najverjetneje ležala v Karpatih na Poljskem in v Ukrajini) na jug. Sledi slovanskih oz. slovenskih vplivov na območju današnje avstrijske zvezne dežele Štajerske so še vedno zelo očitne in vidne, še zlasti v različnih toponimih na širšem območju vzhodnih avstrijskih pokrajin. Večina slovanskih ali slovenskih izposojenk oz. slovanskih ali slovenskih prvin v avstrijsko-štajerski jezikovni rabi počasi tone v pozabo.¹⁹

19 Za korekturo slovničnih in stilističnih napak se pristrčno zahvaljujem kolegoma Tatjani Koren in Andreju Šurli.

SEZNAM KRATIC IN KRAJŠAV (PO ABECEDNEM REDU)

ang. = angleško oz. angleščina; bhs. = bosansko, hrvaško, srbsko oz. bosanščina, hrvaščina, srbščina; blr. = belorusko oz. beloruščina; češ. = češko oz. češčina; ide. = indoevropsko; fra. = francosko oz. francoščina; lat. = latinsko oz. latinščina; mak. = makedonsko oz. makedonščina; nar. = narečno; nem. = nemško oz. nemščina; pln. = poljsko oz. poljščina; predslov. = predslovansko; rus. = rusko oz. ruščina; slk. = slovaško oz. slovaščina; slv. = slovensko oz. slovenščina; srvmem. = srednjevisokonemško; stsl. = staroslovansko; stvmem. = starovisokonemško; tur. = turško oz. turščina; ukr. = ukrajinsko oz. ukrajinjščina.

VIRI IN LITERATURA

- BEZLAJ, France idr., 1976–2005: Etimološki slovar slovenskega jezika. I: A–J (1976); II: K–O (1982); III: P–S (1995). Dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan; IV: Š–Ž (2005), avtorji gesel France Bezljaj, Marko Snoj, Metka Furlan; ur. Marko Snoj in Metka Furlan; V: Kazala (2007), izdelala Marko Snoj, Simona Klemenčič. Ljubljana: Mladinska knjiga oz. SAZU.
- Fran: Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <<http://fran.si>>.
- GREGORIČ, Jože, 2014: *Kostelski slovar*. Uredili Sonja Horvat, Ivanka Šircelj-Žnidaršič in Peter Weiss. Ljubljana: Založba ZRC, Kostel: Občina. <<http://fran.si>>.
- Helfbrunn.at: über eine Mundart im Südosten der Steiermark. <<http://helfbrunn.at/>>.
- Herold: Personen- und Telefonnummern. <http://www.herold.at/telefonbuch/>.
- KNIELY, Konrad, 1928: *Die Ortsnamen des Gerichtsbezirkes Umgebung Graz*. Graz/Gradec: Jahresbericht des Akademischen Gymnasiums in Graz.
- KORKISCH, Adolf, 1981/1982: Volkstümliche Pflanzennamen aus dem Burgenland. Eine sprachwissenschaftliche Untersuchung. *Burgenländische Heimatblätter* 43/1981: 37–45, 78–87, 125–140, 167–184; 44/1982: 21–36, 80–95, 119–128, 157–179.
- LOCHNER VON HÜTTENBACH, Fritz, 2008: *Steirische Ortsnamen: Zur Herkunft und Deutung von Siedlungs-, Berg-, Gewässer- und Flurbezeichnungen*. Graz/Gradec: Leykam.
- MADER, Brigitta, 1986: *Die Alpenlawen in der Steiermark. Eine toponomastisch-archäologische Untersuchung*. Wien/Dunaj: Schriften der Balkankommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Linguistische Abteilung 31.
- MARITSCHNIK, Konrad, SLUGA, Karl, 2002: *Steirisches Mundart Wörterbuch*. Gnas: Herbert Weishaupt Verlag.
- MundArt: Das Online-Wörterbuch des Steirischen Vulkanlandes. <<http://www.mundart.vulkanland.at/>>.
- NOVAK, Vilko, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <<http://fran.si>>.
- PIRCHEGGER, Simon, 1927: *Die slawischen Ortsnamen im Mürzgebiet*. Leipzig.
- PLETERŠNIK, Maks, 2006 (1894–1985): *Slovensko-nemški slovar. Transliterirana izdaja*. Uredila Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <<http://fran.si>>.

- POPELKA, Fritz, 1947: Die Deutungen des Namens Schöckel. *Blätter für Heimatkunde* 21/1947. 113–117.
- SEEBACHER-MESARITSCH, Alfred, 1994: *Das steirische Wörterbuch*. Graz/Gradec: Leykam.
- SNOJ, Marko, ³2016 (²2003, ¹1997): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- SNOJ, Marko, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Steiermark/Minderheiten. <https://de.wikipedia.org/wiki/Steiermark#Minderheiten>.
- Steirisches Wörterbuch. http://www.schriebl.co.at/index-dateien/02_steirwb/stwb_a_de.htm.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014. <<http://fran.si>>.
- STURM-SCHNABL, Katja, SCHNABL, Bojan-Ilija (ur.), 2016: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: Von den Anfängen bis 1942*. Band 1: A–I; Band 2: J–PL; Band 3: PO–Z. Wien/Dunaj: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, V&R unipress GmbH.
- TRUMMER, Manfred, 1997: Slawische Steiermark. Christian Stenner (ur.): *Slowenische Steiermark. Verdrängte Minderheit in Österreichs Südosten*. Zur Kunde Südosteuropas Bd. II/23. Wien–Köln–Weimar: Böhlau. 15–34.
- UNGER, Theodor, KHULL, Ferdinand, 1903: *Steirischer Wortschatz*. Graz/Gradec: Leuschner u. Lubensky's Universitäts-Buchhandlung.
- STABEJ, Jože, 1997: *Slovensko-latinski slovar: Matija Kastelic - Gregov Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum, 1680–1710*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. <<http://fran.si>>.

Emmerich Kelih

Univerza na Dunaju, Oddelek za slavistiko / Universität Wien, Institut für Slawistik
emmerich.kelih@univie.ac.at

Tatjana Vučajnk

Univerza v Celovcu, Oddelek za slavistiko / Universität Klagenfurt, Institut für Slawistik
tatjana.vucajnk@aau.at

Prezete besede v slovenskem osnovnem besedišču (prva opažanja)

1 Uvod

V prispevku so obravnavane visokofrekvenčne prezete besede v slovenskem osnovnem besedišču. Kot izvirno gradivo smo izbrali *Slovensko-nemški tematski slovar: osnovno in razširjeno besedišče: 4500 gesel, frazemov in stavčnih primerov* (Kelih in Vučajnk 2018), v katerem smo kvantitativno in kvalitativno analizirali prezete besede in tujke v slovenščini. Osnovni namen analize je pridobiti globlji pogled v »notranjo« strukturo prevzetih besed v osnovnem besedišču slovenskega jezika. Predstavljeno analizo lahko razumemo kot sad meddisciplinarnega sodelovanja med praktično leksikografijo in različnimi jezikoslovnimi področji, kot so kontaktna in korpusna lingvistika ter zgodovinsko primerjalno jezikoslovje.

2 Problemsko izhodišče

Z vidika splošnega jezikoslovja razlikujemo v jeziku različne leksikalne plasti, kot so na primer *bazno besedišče, osnovno besedišče, osnovni besedni zaklad, podedovano oz. prevzeto besedišče, strokovno besedišče* itd. Glede na tako imenovano *bazno besedišče* (angleško *core vocabulary*, nemško *Basiswortschatz*) se med predstavniki zgodovinskega primerjalnega jezikoslovja najde domneva o posebni »resistenci« te leksikalne plasti zoper integracijo besed iz drugih jezikov (prim. Swadesh 1952; Hock in Joseph 1996: 257; Zenner, Speelman in Geeraerts 2014). Vendar velja, kot za mnoge druge jezikoslovne pojme, tudi za *bazno besedišče*, da pojem ni nedvoumno definiran in se ga lahko interpretira na različne načine. Z našega vidika razlikujemo vsaj dva osnovna različna pristopa. Z ene strani naj bi *bazno besedišče* vsebovalo predvsem za človeka osnovne dejavnosti in pojave, ki niso kulturno determinirane (na primer *voda, zrak, sonce, roka, noga, živeti, umreti* itd.). Najbolj znano realizacijo tega pristopa najdemo

v tako imenovanih Swadeshovih seznamih, ki vsebujejo 100 ali 200 osnovnih pojmov¹ oziroma leksikalnih enot (prim. med drugim Swadesh 1955; za novejšo literaturo prim. McMahon 2010). Po drugi strani pa ima ideja baznega besedišča pomembno vlogo tudi v leksikografiji in leksikologiji, predvsem pa v didaktiki tujih jezikov, kjer so v ospredju funkcionalni in pragmatični vidiki komunikacije. V prvi vrsti govorimo o nekem osnovnem naboru besed, ki jih mora učeči se (in sploh vsak govoreči določenega jezika) obvladati, da (aktivno) jezikovno obvlada najpomembnejše in osnovne komunikacijske situacije (prim. Krohn 1992; Carter 1998). Konceptualna razlika med baznim in osnovnim besediščem je torej kvalitativna in v določeni meri tudi količinska. Za obe vrsti besedišča pa velja, da nikakor ne moreta izhajati brez prevzemanja leksikalnega materiala iz drugih jezikov. O tem priča tudi obsežen projekt z imenom *Loanwords in the world's languages*² (prim. Haspelmath in Tadmor 2008), vsebujoč podatke o deležu prevzetih besedah v razširjenem osnovnem besedišču v nad 40 tipološko in genetsko različnih jezikih sveta. Po doslej avtorjem znanim raziskavam za slovenščino ne obstajajo posebne specifične raziskave v zvezi s prevzetimi besedami oz. besednimi zvezami v osnovnem besedišču. Zaradi tega je naš osnovni namen v nadaljevanju nazorno prikazati prve rezultate pilotne študije o prevzetih besedah v tem pogledu slovenskega besednega zaklada.

3 Izhodišče raziskave

Pri Mohorjevi založbi v Celovcu je 2018 izšel *Slovensko-nemški tematski slovar: osnovno in razširjeno besedišče / Grund- und Aufbauwortschatz Slowenisch-Deutsch* (Kelih in Vučajnk 2018). Slovar je namenjen nemško govorečemu odraslemu, ki se slovenščine uči kot drugega ali tujega jezika. Vodilo slovarja je uporabnikom podati osnovne komunikacijske vzorce in strukture, ki jih je mogoče uporabljati v vsakodnevni komunikaciji z govorcji slovenščine. Osnovno besedišče obsega približno 2600 enot, razširjeno besedišče pa nadaljnjih 2100 enot. Za izbor iztočnic so bili določeni kriteriji, najvažnejši pa je bil upoštevanje tematskih področij. Teh je v slovarju 18 (osnovni (osebni) podatki, državljanstvo in narodnost, kontinenti in države, družina, videz, značaj, vera, nepremičnine in bivanje, pokrajina in okolje, opis poti, turizem, promet, živila itd.). Na izbiro gradiva sta pomembno vplivala tudi razpoložljivost besed oz. besednih zvez, ko prvič pomislimo na določeno temo oz. tematsko področje, in občutek (jezikovni čut) na podlagi izkušenj poučevanja.

Izbrane iztočnice so umeščene v osnovo ali razširjeno besedišče, pri čemer pa niso upoštevana le splošna leksikografska navodila (Ferbežar idr. 2004, *Sporazumevalni*

1 Za slovenščino prim. <https://sl.wikipedia.org/wiki/Swadeshev_seznam>. Upoštevati je treba, da je seznam bil večkrat modificiran in glede sestava tudi močno kritiziran, in sicer predvsem zaradi »indoevrocentrizma«.

2 <<https://wold.clld.org/>>.

prag za slovenščino, SEJO),³ ampak tudi pogostnost iztočnice v korpusih slovenskega knjižnega jezika (med drugimi GigaFida in FIDAPlus). Za vse slovenske iztočnice je tudi podana besednovrstna umestitev in najmanj en kontekstualni primer rabe (pri nekaterih iztočnicah celo dva ali trije primeri). Omeniti je tudi treba, da so vse slovenske iztočnice opremljene z naglasnimi znamenji na podlagi SSKJ² in *Slovenskega pravopisa* 2001. Eksplicitno je treba še omeniti, da so za potrebe naše raziskave bile v ospredju samo leksikalne enote osnovnega in ne razširjenega besedišča.

4 Prevzete besede v osnovnem besedišču

Prevzete besede v osnovnem besedišču niso zanimive samo za kontaktno lingvistično, ampak tudi za didaktiko oz. pri poučevanju določenega jezika kot tujega. Tudi pri sestavljanju osnovnega besedišča je potrebno upoštevati prevzete besede (vključno s »klasičnimi« tujkami). Odvisno od prvega jezika učečega se so prevzete besede (še zlasti takrat, če se pojavijo lahko razpoznavni morfemi oz. vsaj nekako podobne besede) v določenem smislu v pomoč pri usvajanju drugega ali tujega jezika. To velja zlasti v primeru tako imenovanih internacionalizmov, ki se lahko – vsaj v primeru, da s tem niso povezane bistvene pomenske spremembe – uporabljajo tudi že z osnovnim znanjem fonoloških in morfoloških posebnosti slovenskega jezika. To na primer velja za takšne besede, kot so *parlament*, *demokracija*, *geografija*, na splošno pa tudi za nekatere količinske izraze (kot *milimeter*, *centimeter*, *kilogram*) ter imena mesecev (*januar*, *februar*, *april*, *avgust* itd.). Predpogoj za uspešno komunikacijo je seveda razpoložljivost teh izrazov v lastnem prvem jeziku. Z druge strani pa je brez dvoma treba upoštevati dejstvo, da so prevzete besede lahko dodatna ovira, če učeči se ne pozna oz. se ne spozna na tuji kod in/ali prevzete besede oz. morfeme. Skratka, prevzete besede zahtevajo iz te perspektive tako rekoč dvojno pozornost. Na tem mestu je vsekakor potrebno reflektirati zlasti pomen vključevanja prevzetih besed v osnovno besedišče.

Empirično razsežnost pojava prevzetih besed smo zajeli na podlagi omenjenega slovensko-nemškega tematskega slovarja (Kelih in Vučajnk 2018). Pri tem pojmujeemo prevzeto besedo v najširšem⁴ pomenu tega pojma, ki vključuje tako imenovane izposojenke in tujke (prim. med drugimi Snaj 2006 oz. Toporišič 2000: 131–133, za nadaljnjo diskusijo tudi Matras in Sakel 2007: 829), ki v tem kontekstu govorita o »replication of linguistic matter«. Odločilno pri identifikaciji pa je, da je koren besede prevzet iz

3 <<https://www.europaeischer-referenzrahmen.de/>, <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/SEJO-kompletza-splet.pdf>> – Skupni evropski jezikovni okvir (SEJO).

4 Vendarle pa nismo vključili tako imenovanih kalkov (*kalkirano izrazje* oz. kot predlaga Bezljaj 1959/1960: 140 *prevedene izposojenke*). Brez dvoma igrajo kalki v slovenščini pomembno vlogo, in sicer tudi v osnovnem besedišču. Omeniti je treba npr. izraza kot *obiskati* (od nemško *besuchen*) ali *brati* (od nemško *lesen*), ki sta zelo pogosta in tudi zelo aktivna v besedotvorju. Identifikacija kalkov je v posameznih primerih lahko kompleksnejša kot razpoznavanje prevzetih besed.

nekega tujega jezika, kar omogoča tudi prepoznavanje dokaj starih in pred dawnimi časi prevzetih enot.

Kvantitativna analiza, to je prvi glavni rezultat raziskave omenjenega slovarja, je dala sledeči rezultat: od skupno 2589 gesel (iztočnic) iz osnovnega besedišča je 601 enota tujega porekla, kar predstavlja 23 % prevzetih besed. Ta delež sicer »sam po sebi« ne pove veliko, saj nimamo na razpolago primerljivih podatkov za druge jezike oz. podobne tipe slovarjev. Upoštevajoč, da slovenščina med slovanskimi jeziki podobno kot hrvaščina oz. češčina velja za puristični jezik (prim. Kalin Golob 2011), je dejstvo, da je malo več kot petina oz. manj kot ena četrtnina osnovnega besedišča tujega porekla, dokaj presenetljivo. Na tem mestu se velja spomniti izjave oz. ocene znanega jezikoslovca F. Bezlaja, ki je v okviru številnih in burnih diskusij o pomenu in vlogi prevzetih besed v slovenščini, zlasti glede slovanskih izposojenk, dejal:

Približno tretjina vseh besed in besednih izvedenk, ki jih najdemo v zadnjem slovenskem pravopisnem slovarju, je produkt umetne slavizacije knjižnega jezika. Seveda so vmes tudi skovanke, ko so samo tvorjene v slovanskem duhu.

Trditve, ki se nanaša na Slovenski pravopis iz leta 1962, seveda ne smemo razumeti kot splošne ocene o deležu prevzetih besed v slovenščini, ampak zgolj kot ustrezen namig razsežnosti vpliva jezikovnih stikov in zavednega konstruiranja slovarskega sestava slovenskega knjižnega jezika. Upoštevati je seveda treba dejstvo, da se analizirano osnovno besedišče popolnoma ne pokriva s celotnim slovarskim zakladom jezika. Na tem mestu je treba omeniti drugo pilotno študijo (Kelih 2015), ki se ukvarja z deležem prevzetih besed v slovenskem baznem besedišču. Na podlagi modificiranega Swadeshovega seznama z 200 besedami se je izkazalo, da je tam samo 5 % prevzetih besed, ki so pri tem že večinoma prevzete pred lingvogenezno slovenščine in torej veljajo za dokaz jezikovnih stikov praslovanščine. Ta nizki delež se tudi ujema s predstavami zgodovinskega primerjalnega jezikoslovja. Dodatno vlogo igra seveda tudi konceptualna razlika med baznim in osnovnim besediščem, še zlasti kar zadeva funkcionalnost in tudi obseg besednega gradiva.

4.1 Najpogostejše prevzete besede v osnovnem besedišču

Slovar v prvi vrsti vsebuje besede oz. besedne zveze iz slovenskega knjižnega jezika, vendar smo vanj vključili tudi določene besede iz pogovornega jezika, ki so splošno znane in se aktivno uporabljajo. Zagotovo je bila pri izdelavi slovarja v ospredju aktivna uporaba leksikalnih enot v govorjenem jeziku, kar se da tudi teoretično utemeljiti v luči novejših jezikoslovnih teorij v smislu tako imenovanega *usage based approach* (prim. npr. Bybee 2007; Ibbotson 2013).

Pri tem je ključna uporaba določenih jezikovnih (tudi leksikalnih) enot in konstrukcij, ki se dajo empirično zajeti na podlagi pogostnosti (frekvence) v določenem tekstu oz. naboru tekstov. Tako je frekvenca glavni indikator za uporabnost določene besede oz. njeno splošno komunikacijsko pomembnost. Ker za slovenščino ne obstajajo obsežni frekvenčni slovarji (kot jih imamo na primer za ruščino ali hrvaščino), je bil eden izmed virov za preveritev frekvenc besed, ki naj bi bile vključene v osnovno besedišče, prosto dostopni korpus slovenskega jezika Gigafida.⁵ Kljub vsem konceptualnim hibam in metodološkim težavam tega korpusa so podatki o absolutni frekvenci določene besede oz. besedne zveze dali vsaj grobo idejo o razširjenosti določene (prevzete) besede v sodobnem slovenskem novinarskem (publicističnem) jeziku.

V nadaljevanju bomo, tudi zaradi omejitve obsega prispevka, predstavili deset najpogosteje rabljenih prevzetih besed v osnovnem besedišču. V tabeli 1 prikazujemo deset najpogosteje rabljenih prevzetih besed (iztočnic), urejenih po rangi na podlagi absolutne frekvence v Gigafidi, vključno z nemškim prevodom v osnovnem besedišču.

Tabela 1: Najpogostejše prevzete besede v osnovnem besedišču (rang 1 –10)

rang	iztočnica	prevod	abs. f.
1	úra -e <i>f</i>	Stunde <i>f</i> , Uhr <i>f</i>	1.051.553
2	prográm -a <i>m</i>	Programm <i>n</i>	778.082
3	film -a <i>m</i>	Film <i>m</i>	753.594
4	šóla -e <i>f</i>	Schule <i>f</i>	655.230
5	évro -a <i>m</i>	Euro <i>m</i>	649.163
6	denár -ja <i>m</i>	Geld <i>n</i>	576.914
7	třg -a <i>m</i>	(Markt)platz <i>m</i> , Markt <i>m</i>	530.777
8	híša -e <i>f</i>	Haus <i>n</i>	504.817
9	naslòv -óva <i>m</i>	Adresse <i>f</i> , Titel <i>m</i>	482.060
10	projékt -a <i>m</i>	Projekt <i>n</i>	465.825

Na podlagi frekvence izbrane besede so tudi z jezikoslovne perspektive dokaj zanimive in dopuščajo sledeče ugotovitve oz. interpretacije:

1. Pozornost vzbuja dejstvo, da so v osnovnem besedišču najfrekventnejše besede brez izjeme samo samostalniki in niti en glagol ali pridevnik. Velja opozoriti na znano dejstvo iz kontaktne lingvistike, da je prevzemanje samostalnikov (in pri tem predvsem

5 <<http://www.gigafida.net>>.

takšnih, ki imajo bolj »konkretno« vsebino) dober znak za dokaj površinski jezikovni kontakt (prim. tudi hierarhije prevzemanja (»borrowing scale«) glede prevzemanja besednih vrst (Thomason in Kaufman 1988: 74–76).

2. Visoka frekvenca prevzetih besed, kot so *program, film, evro, projekt* oz. *naslov*, v bistvu ne preseneča, zlasti ob zavedanju konsistence Gigafide (kot korpus novinarskega jezika oz. celotnih izdaj časopisov in časnikov, revij); to velja zlasti za besedi *program* oz. *film*, obe besedi se pogosto pojavljata npr. v TV-sporedu; isto velja tudi za *projekt*, ki se pogosto pojavlja v politično-gospodarskem oz. kulturnem kontekstu. Za vse omenjene prevzete besede velja, da jih lahko označujemo kot internacionalizme, ki so večinoma grško-latinskega porekla oz. grško-latinska dediščina in se pojavljajo v podobni obliki v mnogih drugih evropskih jezikih. Glavna izjema je pri tem seveda *naslov*, skovanka na podlagi slovanskega gradiva, prihajajoč v slovenščino iz hrvaščine oz. srbščine (Snoj 2016).

3. V vseh navedenih primerih, posebej pri internacionalizmih, je »etimološka tujost« bolj ali manj očitna. To pa ne velja za primere, kot so *ura, šola, denar, trg* in *hiša*, ki bi se zlahka tolmačile kot »navadno« domače besedje. Sicer so pa vse te besede tudi prevzete, kot se lahko prepričamo v etimološkem slovarju (prim. npr. Snój 2016). Beseda *ura* ima srednjevisokonemški koren (današnja beseda *Uhr* v nemščini spominja na to), sicer je pa tako imenovana potujoča prevzeta beseda (← nemščina ← francoščina ← latinščina ← grščina). Nekaj podobnega velja tudi za *denar*, sicer latinskega porekla, vendar je beseda prišla v slovenščino preko nekega (mlajšega) romanskega idioma. Kot pred davnimi časi prevzeta beseda velja *trg*, razširjena (v podobni obliki) tudi že v stari cerkveni slovanščini in drugih slovanskih jezikih. Sicer pa *trg* etimološko ni dovolj pojasnjen, vendar ima beseda domnevno romanski izvor. Glede starosti kot nekaj podobnega velja omeniti še besedo *hiša*, ki velja za izposojenko iz germanščine (novovisokonemška beseda *Haus* spominja na to), in je tudi razširjena v drugih slovanskih jezikih (hrvaški čakavščini in češčini). Kot potujoča prevzeta beseda velja tudi beseda *šola*, prevzeta iz srednje visoke nemščine, vendar je koren latinskega oz. grškega porekla.

Z našega vidika ta izbor visokofrekvenčnih prevzetih besed odseva značilen nabor konvencionaliziranih prevzetih besed v slovenskem osnovnem besedišču. Ugotovimo lahko, da verjetno ne obstaja (naravni) jezik brez kakršnih koli prevzetih besed, ker nenehne zunajjezikovne spremembe stvarnosti pogojujejo nujne adaptacije. To velja še posebej za nove konkretne pojave in izdelke. Konec koncev so »semantične« potrebe govorca določenega jezika odločilne za prevzemanje, adaptiranje in integracijo prevzetih besed. Zgoraj navedeni primeri, ki so vsi zelo razširjeni in uporabljeni v slovenščini, so vzoren in posrečen odsev jezikovnih stikov slovenščine zadnjih stoletij in tisočletij. Z ene strani imamo opravka s splošnim grško-latinskim fondom (»internacionalizmi«), večinoma prevzetim preko romanskega oz. germanskega posredovanja. Z druge strani je opazna tudi visoka starost nekaterih prevzetih besed (kot na primer *trg, denar, hiša*),

ki so pa sicer tudi razširjene v drugih slovanskih jezikih in tako tudi spet neke vrste »internacionalizmi«.

Upoštevajoč prakso slovenske leksikografije je vmesno tudi vprašanje po slovenskih ustreznicah oz. sinonimih za prevzete besede. Za zgoraj navedene viskofrekvenčne prevzete besede se za *program* v slovarju tudi navaja *spored*, ki velja za vsaj delno sinonimno. Za vse druge primere pa nismo našli nevtralne, nezaznamovane slovenske ustreznice. Kot perspektivo za nadaljnje raziskave bi navedli morfološko produktivnost in semantični potencial navedenih prevzetih besed.

VIRI IN LITERATURA

- BEZLAJ, France, 1959/1960: Vloga kalkov v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 5/5. 140–143.
- BYBEE, Joan, 2007: *Frequency of use and the organization of language*. Oxford idr.: Oxford University Press.
- CARTER, Ronald, ²1998: *Vocabulary. Applied Linguistic Perspectives*. London: Routledge.
- FERBEŽAR, Ina idr., 2004: *Sporazumevalni prag za slovenščino*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik.
- HASPELMATH, Martin, TADMOR, Uri, 2009 (ur.): *Loanwords in the world's languages. A comparative handbook*. Berlin: de Gruyter.
- HOCK, Hans Henrich, JOSEPH, Brian D., 1996: *Language history, language change, and language relationship. An introduction to historical and comparative linguistics*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs, 93. Berlin, New York: Mouton De Gruyter.
- IBBOTSON, Paul, 2013: The Scope of Usage-Based Theory. *Frontiers in Psychology, Language Sciences*, Volume 4. 1–15. <https://www.researchgate.net/publication/236666592_The_Scope_of_Usage-Based_Theory>.
- KALIN GOLOB, Monika, 2011: *Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV. <<https://knjigarna.fdv.si/s/u/pdf/317.pdf>>.
- KELIH, Emmerich, 2015: Probleme der empirischen Lehnwortforschung: Lehnwörter im Basisswortschatz (Slowenisch) und ein frequenzbasierter Ansatz (Kroatisch). Emmerich Kelih, Jürgen Fuchsbauer, Stefan Michael Newerkla (ur.): *Lehnwörter im Slawischen: Empirische und crosslinguistische Perspektiven*. (Sprach- und Kulturkontakte in Europas Mitte, Studien zur Slawistik und Germanistik 6.) Wien idr.: Peter Lang. 15–46.
- KELIH, Emmerich, VUČAJNK, Tatjana, 2018: *Slovensko-nemški tematski slovar: osnovno in razširjeno besedišče: 4500 gesel, frazemov in stavčnih primerov / Grund- und Aufbauwortschatz Slowenisch-Deutsch: 4500 Lemmata, Phrasen und Satzbeispiele*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Hermagoras/Mohorjeva.
- KROHN, Dieter, 1992: *Grundwortschätze und Auswahlkriterien. Metalexikographische und fremdsprachendidaktische Studien zur Struktur und Funktion deutscher Grundwortschätze*. (Göteborger germanistische Forschungen 34.) Göteborg: Acta Univ. Gothoburgensis.
- MCMAHON, April, 2010: Computational models and language contact. Raymond Hickey (ur.): *The handbook of language contact*. Malden, Mass.: Wiley-Blackwell. 128–147.

- SNOJ, Marko, 2006: O tujkah in izposojenkah v slovenskem jeziku. *Slavistična revija* 54. 343–349.
- SNOJ, Marko, ³2016 (²2003, ¹1997): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–II. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014.
- SWADESH, MORRIS, 1952: Lexico-Statistic Dating of Prehistoric Ethnic Contacts. With Special Reference to North American Indians and Eskimos. *Proceedings of the American Philological Society* 96/4. 452–463.
- SWADESH, MORRIS, 1955: Towards greater Accuracy in Lexicostatistic Dating. *International Journal of American Linguistics* 21. 121–137.
- THOMASON, Sarah Grey, KAUFMAN, Terrence, 1988: *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- TOPORIŠIČ, Jože, ⁴2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ZENNER, Eline, SPEELMAN, Dirk, GEERAERTS, Dirk, 2014: Core vocabulary, borrowability and entrenchment: A usage-based onomasiological approach. *Diachronica* 31/1. 74–105.

**Slovenska književnost
na avstrijskem Koroškem in Štajerskem**

Andrej Leben

Univerza v Gradcu, Oddelek za slavistiko / Universität Graz, Institut für Slawistik
andreas.leben@uni-graz.at

Književnost Slovencev na avstrijskem Koroškem in Štajerskem v luči večjezičnosti

Med značilnosti slovenske manjšine v Avstriji spada njena popolna dvojezičnost, ki se še posebej zrcali na polju literature. S tem da avtorice in avtorji pišejo zdaj v slovenskem zdaj v nemškem jeziku, nekateri med njimi predvsem v slednjem, medtem ko drugi vztrajajo pri pisanju v slovenščini, postavlja njihovo ustvarjanje tudi literarne vede in literarno didaktiko pred nove izzive, saj zahteva nove konceptualne pristope, ki presegaajo uveljavljene paradigme enojezičnosti in t. i. nacionalnih literatur.

Letos mineva sto let od koroškega plebiscita, na katerem so volilni upravičenci – med njimi sploh prvič ženske – odločali o poteku meje med Avstrijo in Jugoslavijo, tj. Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Izid plebiscita je znan, znano pa je tudi, da se je število govorcev slovenščine, zlasti v drugi avstrijski republiki, v tem obdobju močno zdesetkalo; po uradnih štetjih in številkah z okoli 66.500 leta 1910 na 12.554 leta 2001, če upoštevamo samo osebe z avstrijskim državljanstvom. Podobno se je raba slovenščine zmanjšala tudi med prebivalstvom na avstrijskem Štajerskem, v okolici Sobote (Soboth), Lučan (Leutschach) in Radgone (Bad Radkersburg), kjer na obmejnem pasu s Slovenijo danes živi mogoče še nekaj sto govork in govorcev slovenščine. Več, narmreč okoli tisoč, jih je v Gradcu, pri čemer gre tudi za dotok priseljencev z dvojezične Koroške, še več pa na Dunaju, kjer jih je bilo leta 2001 okoli tisoč petsto (Obid 2017: 110). Čeprav je število slovensko govorečih na Koroškem in Štajerskem še posebno po drugi svetovni vojni bolj ali manj neprekinjeno nazadovalo, se je literarno ustvarjanje slovenske manjšine v zadnjih petih desetletjih močno razmahnilo in v zadnjem desetletju doseglo nov višek.

1 Literarno zatišje

V povojnem in poplebiscitnem obdobju so bili pogoji za učenje in rabo slovenščine, s tem pa tudi za pisanje slovenske literature, nadvse neugodni. Mohorjeva družba se je morala s svojo tiskarno vred umakniti iz Celovca na Prevalje in se je pozneje naselila v Celju. Nacionalne razmere na Koroškem so bile tako napete, da je moral list Koroški Slovenec izhajati na Dunaju. Na tisoče ljudi, med njimi številni izobraženci, je Koroško

zapustilo in se preselilo mdr. v Jugoslavijo (Grafenauer 2019), literarna dejavnost pa je skoraj povsem utihnila in šele v tridesetih letih znova zaživela s pesmimi potujoče učiteljice Milke Hartman ter prozo njene rojakinje Tilke Lamprecht, ki je komaj 27-letna umrla za jetiko. Dva mlada pesnika in pisatelja, ki ju je Matjaž Kmecl v antologiji *Ta hiša je moja, pa vendar moja ni* (1976) predstavil širši javnosti, bogoslovec Hani Weiss in Maks Sargo, ki je v Gradcu mdr. študiral slavistiko, sta padla kot mobiliziranca v nemško vojsko. Slovenščina je po napadu nacistične Nemčije na Jugoslavijo na Koroškem izginila iz javnosti. Slovenske knjižnice so bile zaplenjene in uničene, večsto družin je bilo pregnanih v nemška taborišča, številni nasprotniki nacionalsocializma pa so bili obsojeni na smrt in usmrčeni na Dunaju ali v Gradcu. Kljub temu slovenska literarna beseda tudi v najhujših časa nasilja ni povsem zamrla, saj so jo gojili skrivoma, na domačijah, v pregnanstvu, v koncentracijskih taboriščih, v okviru Osvobodilne fronte in med koroškimi partizani.

Celovski komparativist Johann (Janez) Strutz je v knjigi *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten* zapisal, da je bila slovenska kultura na Koroškem v obdobju od leta 1918 do konca druge svetovne vojne, ko so bili koroški Slovenci soočeni s travmatskimi izkušnjami zatiranja, preganjanja, deportacij in eksila, potisnjena na rob molka in glede na politične razmere prisiljena »prezimiti v skrajni redukciji in celo v ilegali« (Strutz 1998: 19). Prav te izkušnje se zrcalijo tudi v njihovem povojnem literarnem ustvarjanju, če pomislimo na primer na dokumentarno prozo *Morišče Dravograd* (1946) Ivana Petrova, tj. Janka Messnerja, na dokumentarno dramo *Naša pot* (1947) Blaža in Pavle Singer in na spomine koroškega partizana Karla Prušnika-Gašperja, ki jih je pozneje zbral v knjigi *Gamsi na plazu* (1958). Dejstvo, da se je pričevanjska literatura o času med vojnama in drugi svetovni vojni znova razmahnila šele na prelomu novega tisočletja, govori tudi o tem, da spominjanje na to obdobje dolgo ni bilo zaželelo in je bilo tudi znotraj slovenske narodne skupnosti zavrto.

Po ponovni ustanovitvi Mohorjeve družbe v Celovcu, ki je obnovila svojo založniško in tiskarsko dejavnost ter začela leta 1949 izdajati versko-kulturno glasilo Družina in dom, je zaživela tudi mohorjanska večerniška literatura, npr. s povestjo *Pastir Ciril* (1956) Krista Srienca. Večina domačih avtorjev in avtoric, npr. Milka Hartman, Valentin Polanšek in tudi mladi Florjan Lipuš, je objavljala v publikacijah Mohorjeve, medtem ko so bile Slovenska prosvetna zveza, revija Svoboda in leta 1952 ustanovljena založba Drava v literarnem pogledu odvisne od prispevkov avtoric in avtorjev iz Slovenije, mdr. Prežihovega Voranca in Roka Ariha, tj. Draga Druškoviča.

2 Literarna prenova in pisanje v obeh jezikih

Iz odpora do domačih literarnih razmer, ki estetsko zahtevni, sodobni in kritični književnosti niso bili naklonjeni, a tudi kot odziv na znova porajajoči se nemški nacionalizem

na Koroškem in mlačno narodnostno politiko slovenskih krovnih organizacij, je leta 1960 začela izhajati danes legendarna revija *mladje*. Prvim mladjevcem s Florjanom Lipušem na čelu so se kmalu pridružili številni drugi mladi besedni in tudi likovni umetniki, kot npr. pesnik in slikar Gustav Januš, Erich Prunč pa se je s skupino oder mladje lotil tudi prenove koroškega amaterskega gledališča (Haderlap 2001: 119–127.) Revija *mladje* je bila vse do njene dokončne ukinitve leta 1991 zrcalo literarnih prizadevanj koroških Slovencev, njeno ime pa je sploh postalo sinonim za inovativno kulturno-umetniško dejavnost slovenske manjšine (Klub mladje, Lutke mladje, Oder mladje, Film mladje). Iz vsebin revije, ki jo je Lipuš urejal do leta 1981, je razvidno tudi, da se je literatura koroških Slovencev v sedemdesetih letih začela odpirati avstrijskemu prostoru in iskala stike tudi z nemško pišočimi avtoricami in avtorji.

Vse od druge polovice 19. stoletja do začetka sedemdesetih let, ko je Janko Messner pri mariborskih Obzorjih objavil svoje v nemščini napisane *Ansichtskarten von Kärnten* (1970), so koroški slovenski avtorji in avtorice praviloma pisali samo v slovenskem jeziku. Šele v času vse večje nemškonacionalne nestrpnosti do slovenske manjšine, ki pa je tudi čas vseavstrijskega solidarnostnega gibanja za pravice koroških Slovencev, v katerem so sodelovali mdr. tudi pisatelji in umetniki, se to polagoma spreminja. Poleg nemščine se v literaturi koroških Slovencev ravno v teh letih močneje pojavita tudi narečje in pogovorni jezik, del literature pa pridobi izrazit družbenopolitični naboj, o čemer pričajo npr. groteskno-satirične *Zgodbe o čuših* (1973) Florjana Lipuša. Obenem narašča potreba po prevodih koroške slovenske literature v nemščino, nekateri mlajši avtorji in avtorice, ki so maturirali na slovenski gimnaziji, pa se odločijo za nemščino kot svoj drugi literarni jezik, kot npr. pesnik in pisatelj Janko Ferk, ki je leta 1981 objavil roman *Der verurteilte Kläger*.

Dvojezičnost zaznamuje tudi literarno ustvarjanje Josefe Prelog iz Žetinc (Sicheldorf) v Radgonskem kotu. Leta 1926 rojena kmečka hči, ki je s pisanjem začela šele pri petdesetih in se je sama usposobila toliko, da je lahko napisala tudi nekaj pesmi v slovenščini, je vse do danes edina avtorica iz okolja avtohtone slovenske manjšine na južnem Štajerskem. Te pesmi so skupaj z izborom njene nemške poezije in spominske proze objavljene v življenjepisni knjigi *Leb ich mein Schicksal aus* (2001, 2002) in v dvojezični pesniški zbirki *Spätherbstgedanken* (2007).

3 Iz »zlatega« desetletja v krizno desetletje

Pesnik, prevajalec in germanist Fabjan Hafner (2009: 140) je osemdeseta leta označil kot »zlato desetletje« koroške slovenske literature, saj je Lipušev roman *Zmote dijaka Tjaža* v prevodu Petra Handkeja in Helge Mračnikar leta 1981 naletel na velik odmev, zaporedoma pa so izšli tudi knjižnimi prvenci Maje Haderlap, Janija Oswalda, Franca Merkača, Fabjana Hafnerja, Cvetke Lipuš in drugih. S tem se je koroška slovenska

literatura predvsem v strokovni javnosti začela vse bolj uveljavljati tudi kot del avstrijske literature, hkrati pa se je zlasti med mladimi pojavila razprava o identiteti, funkciji in mestu koroške slovenske literature na stičiščih med avstrijsko in slovensko književnostjo. Tako je Jani Oswald (1986: 17) v svojih razmišljanjih o sprejemanju literature koroških Slovencev v Avstriji ocenil, da se z »govorjenjem okoli literature, ki je v originalu skoraj nihče ne pozna, (sic!) in ki je preko dobrih prevodov le deloma dostopna«, samo »cementira« njihova vloga »eksotov v avstrijskem literarnem prizorišču«, glede na osebno doživeto vsakdanjo »avstrifikacijo« pa je Maja Haderlap (1986: 8) tudi že razmišljala o tem, ali naj odslej naprej piše še v nemščini.

Začasna ukinitev mladja leta 1987 in njegova dokončna ukinitev konec leta 1991 sta bila viden zunanji znak tako strukturne kot ustvarjalne krize, ki je v času razpada Jugoslavije in slovenskih prizadevanj za državno samostojnost zajel predvsem mlade avtorice in avtorje. Z današnjega vidika so prav devetdeseta leta tisto ključno obdobje, v katerem je prišlo do čedalje večjega diferenciranja znotraj literature koroških Slovencev. Medtem ko je večina starejše avtorske generacije (Gustav Januš, Andrej Kokot, Florjan Lipuš, Stanko Wakounig) in del mlajše (Jože Blajs, Cvetka Lipuš, Martin Kuchling, Franc Merkač) vztrajala pri pisanju v slovenščini, kar velja tudi za predstavnike literarnega samorastništva in pisce spominske literature, so se poleg Janka Messnerja in Janka Ferka tudi nekateri drugi avtorji odločili za pisanje v nemškem jeziku. Od mladjevske avtorjeve so to Fabjan Hafner, ki je leta 1991 izdal nemško pesniško zbirko *Gelichter + Liches*, pozneje pa še trijezično zbirko *Freisprechanlage – Brezročno* govorjenje – Vivavoce (2001). Jani Oswald se je na literarno prizorišče vrnil z dvojezično zbirko *Babylon. Babilon* (1992) in v svojih nadaljnjih zbirkah, ki jih je strnil v obsežen izbor z naslovom *Non minus ultra. Ausgewählte Gedichte / Ane izbrane pesmi* (2017), razvil svojo nezamenljivo, jezikovno hibridno, večglasno in večjezično pesniško govorico, ki raste iz lokalne in regionalne jezikovne polifonije. Maja Haderlap je po dolgem premolku leta 1999 izdala trijezično zbirko *Gedichte. Pesmi. Poems*, ki že vsebuje pesmi, ki jih je napisala v nemščini, Kristijan Močilnik pa je pod ženskim psevdonom Miriam Schöfmann objavil eksperimentalno nemško prozo *Waches Schwester*.

Medtem ko se je prva mladjevska generacija iz upora proti izrinjanju slovenščine iz koroške javnosti in »etične dolžnosti« odločila za materni jezik, čeprav ga je obvladala slabše kakor nemščino, in v menjavi jezika videla oportunitet in izdajstvo (Prunč 2008: 153), je del druge mladjevske generacije tesno povezavo med jezikom in identiteto opustil in se zavzemal za vrednote odprtosti, strpnosti, samouresničevanja, modernosti in mednarodnosti (Prunč 2008: 154). A opuščanje te povezave je bilo za to generacijo povezano tudi z bolečimi samoprevpraševanji, ki jih je Jani Oswald izrazil takole:

Oh, če bi se dalo brez dokončne izgube kulturne identitete izživljati slovensko narodnostno bolezen in avstrijsko nacionalno perversnost, po možnosti oboje, ne glede na posledice! Saj to je mogoče, treba se je samo – asimilirati: iz zavednega zavezanega

Slovenca, iz nezavednega Avstrijca v izkoreninjenega metuljčka brez odgovornosti narodu, ali pa v dvojezičneža posebne vrste, ki ga mostovi med narodi ne brigajo več, niti narodi ob mostovih. Bolje, da ne. Na lastni koži namreč trenutno občutim takšno razkrajanje, ki se celo dogaja proti moji volji, prijel se me je neke vrste duhovni AIDS, in že zdaj slutim, da se bo to končalo v travmatični in depresivni polomiji. (Oswald 1986: 17.)

Tudi Maja Haderlap je literarno dvojezičnost povezala z znamenji krize, češ da je slovensko literarno življenje na Koroškem skoraj povsem zamrlo in da mlajši slovenski avtorji in avtorice na zgodovinski in politični fenomen izginjanja narodne skupnosti reagirajo s posebno estetiko izginjanja: čedalje bolj izgubljajo zavest pripadnosti neki narodni skupnosti ali naciji, obenem pa imajo tendencialno občutek, da so izobčeni tako iz avstrijskega kot iz slovenskega literarnega prostora ter v obeh jezikih nekompetentni (Haderlap 1996: 26–27).

4 Literatura koroških Slovencev in literarna veda

Kam torej z literaturo koroških Slovencev? Slovenska literarna zgodovina 20. stoletja jo je vedno obravnavala kot sestavni del slovenske književnosti, neglede na to, da ji je pripisovala zgodovinsko in družbenopolitično pogojene posebnosti, pozorna pa je bila predvsem na v slovenščini napisana besedila. Podobno so jo avstrijski slavisti in slovenisti obravnavali kot književnost slovenske narodne skupnosti, ki je v stiku tako z avstrijskim kot slovenskim literarnim prostorom. Avstrijska, zlasti dunajska germanistika, ki je razvijala koncepcijo avstrijskega, od Nemčije ločenega literarnega prostora, je sicer opozarjala na potrebo po upoštevanju večjezičnosti tega prostora, vendar jo v praksi vključuje šele v novejšem času. Na Univerzi v Celovcu, zlasti v primerjalni književnosti, ki je v osemdesetih letih začela sistematično raziskovati literature alpsko-jadranske regije, so nemcistični literarni didaktiki in regionalno usmerjeni germanisti književnost koroških Slovencev obravnavali z medkulturne, nadregionalne in transnacionalne perspektive. Iz teh raziskav je razvidno, da že sredi devetdesetih prihaja tako rekoč do literarnovedne kanonizacije večjezične koroške »slovenske« literature, ki so jo takrat predstavljali zlasti Janko Messner, Janko Ferk, Jani Oswald, Maja Haderlap in Fabjan Hafner (Strutz 1996: 207). Z ozirom na mednarodni »prodor« mladjevske literature in na sodelovanje avtorjev in avtoric tako v osrednjeslovenskem kot v nemško govorečem prostoru je bilo tudi že govora o »deregionalizaciji« sodobne slovenske koroške literature in – glede na regionalni kontekst in manjšinsko situacijo – o vzpostavljanju »normalnega stanja« (Strutz 1998: 27–28).

Že bežna primerjava literarnovednih obravnav z razmišljanji Maje Haderlap nas opozarja na razlike med pogledi stroke na sodobne literarne pisave koroških Slovencev in presojami avtoric in avtorjev samih o sprejemanju njihove literature ter o dilemah, ki so povezane z možnostmi jezikovne izbire. Nedvomno je razprava o pisanju v obeh jezikih

sprva potekala predvsem v literarnem avstrijskem okolju,¹ dejstvo pa je tudi, da so vse novejšje pregledne monografske obravnave sodobne literature koroških Slovencev izšle v Avstriji, doslej zadnja sicer že leta 1998. S tem da je literatura koroških Slovencev in razprava o njej pritegnila pozornost različnih strok, pa je tudi izven akademskih diskurzov prispevala k uveljavljanju novega in drugačnega pojmovanja avstrijske literature, namreč kot literature, ki jo sooblikujejo pisave manjšinskih, priseljenih in migracijskih avtoric in avtorjev, njihove izkušnje in njihovi jeziki. Tovrstne premike v smislu preseganja enojezičnosti in upoštevanja dejanskih družbenih in jezikovnih razmer je zaznati tudi na Koroškem in Štajerskem, kjer je literarna dvo- in večjezičnost čedalje bolj upoštevana tudi izven manjšinskih struktur in institucij, na primer pri razpisih literarnih nagrad, v kulturni publicistiki in založniških programih. Vse to kaže, da so pogoji za literarno ustvarjanje koroških Slovencev in sprejemanje njihove literature bistveno drugačni kot še na prelomu v novo tisočletje.

5 Sodobna neenotnost v raznolikosti

Novejšo diferenciacijo in individualizacijo literarnih pisav koroških Slovencev ponažarja elektronski portal [slolit.at](http://www.slolit.at), spletni leksikon slovenske literature na Koroškem, ki aktualno zaobjema nad osemdeset avtorskih imen z vsaj eno knjižno objavo v slovenščini, med drugim tudi s področja otroške in spominske literature.² Prav slednja je z ozirom na »nadregionalni interakcijski prostor« literature koroških Slovencev, ki smo ga metodološko zasnovali in raziskovali v sklopu raziskovalnega projekta na Inštitutu za slavistiko Univerze v Gradcu,³ posebnega pomena, saj se na pričevanja Karla Prušnika-Gašperja, Helene Kuhar-Jelke, Andreja Kokota, Lipeja Kolenika in drugih navezujejo številni nemško pišoči avtorji, kot npr. Peter Handke v drami *Immer noch Sturm* (2010, slov. *Še vedno vihar*, 2011), v sklop literarne refleksije in spominjanja na drugo svetovno vojno pa spadajo tudi pripovedi *Boštjanov let* (2003), *Mirne duše* (2015) in *Gramoz* (2017) Florjana Lipuša (prim. Borovnik 2019) in roman *Engel des Vergessens* (2011, slo. *Angel pozabe*, 2011) Maje Haderlap. Slednja sta za svoja literarna dela, napisana v slovenščini ali nemščini, prejela vrsto prestižnih nacionalnih in mednarodnih nagrad ter po svoje simbolizirata dvojezičje sodobnega literarnega ustvarjanja koroških Slovencev, ki ni več vezano zgolj na en jezik ali na določen prostor in ga je tudi vse težje razmejevati od literature avtoric in avtorjev, ki so odraščali v neslovenskem okolju oz. brez slovenščine.

1 O razlikah pri sprejemanju drugo- in tujejezične literature v Avstriji in Sloveniji prim. Leben in Koron (2020).

2 <http://www.slolit.at/start_sl/>.

3 Pri projektu, ki ga je financiral avstrijski raziskovalni sklad FWF, so v letih 2016 do 2018 sodelovali Erwin Köstler, Dominik Srienc, Felix O. Kohl, Julija Schellander-Obid in Claudia Mayr-Veselinović ter Andrej Leben kot vodja projekta. <<https://slawistik.uni-graz.at/sl/dvojezicna-literarna-praksa/>>.

Večina koroških slovenskih avtoric in avtorjev, ki so po letu 2000 stopili na literarno prizorišče, piše prozo zlasti v nemščini (npr. Nikolaj Efendij, Stefan Feinig in Elena Mes-sner), poezijo pa v obeh jezikih (npr. Verena Gotthardt, Stefan Feinig, Rezka Kanzian, Dominik Srienc, Nina Zdouc). Še bolj kot za drugo mladjevske generacije velja za najmlajšo, da je mobilna, s čimer narašča možnost in verjetnost literarnih socializacij ter interakcij v različnih okoljih. Vendar je tudi koroško slovensko oz. dvojezično literarno okolje zaenkrat še dovolj močno, da lahko – kot že v preteklosti (npr. Metod Turnšek, Anita Hudl, Vinko Ošlak, Alenka Hain) – nudi možnosti za integracijo tudi avtoricam in avtorjem iz Slovenije. Pri tem se pokaže pomen koroških slovenskih literarnih institucij, saj se imata Amina Majetić in Aljaž Pestotnik, oba sta z Jesenic in sta se šolala na Koroškem, po lastnih izjavah za koroška slovenska avtorja prav zato, ker je njun pesniški prvenec izšel v Celovcu. Tudi drugi avtorji iz Slovenije objavljajo na Koroškem, bodisi pri Mohorjevi, Dravi, založbi Wieser ali založbi Fran Franca Merkača ali v reviji Rastje, ki jo enkrat letno izdaja Društvo slovenskih pisateljev v Avstriji. Podobno so avtorji iz Slovenije zastopani v literarni zbirki Pavlove hiše v Potrni (Laafeld) v Radgonskem kotu.

Pomemben kraj slovensko-avstrijskih literarnih interakcij je seveda tudi Gradec. Omenim naj vezi med Kajetanom Kovičem in Aloisom Hergouthom, dejavnosti Foruma Stadtpark in različne oblike sodelovanja v okviru festivalov, kot je Steirischer Herbst. Poleg pesnice Rezke Kancian živijo in ustvarjajo v Gradcu v Kamniku rojeni pisatelj in dramatik Mathias Grilj, pisatelj Alexander Micheuz in pesnica Daniela Kocmut, ki pišejo v nemščini, vendar imajo slovensko biografsko ozadje, ki lahko pronica tudi na besedilni ravni. Opazen je tudi delež graških literarnih prevajalk in prevajalcev iz slovenščine v nemščino (npr. Karin Almasy, Daniela Kocmut in Sebastian Walcher), slovensko prevodno in izvirno literaturo pa objavljajo tudi v reviji Lichungen in graških založbah, kot so Droschl, Leykam in Edition Keiper.

6 Literatura koroških Slovencev v slovenskih učnih načrtih

Literarno dvojezičje z dvo- in večjezičnimi založbami, branji in znanstvenoraziskovalnimi dejavnostmi, ki to dvojezičje z različnih vidikov proučujejo, je v avstrijskem in slovenskem kakor tudi v širšem srednjeevropskem prostoru glede na svojo odmevnost dokaj viden pojav, v katerem se odražajo tudi premiki in spremembe znotraj slovenske manjšine same. Z rabo nemščine in s prevodi v nemščino se vpetost literature koroških Slovencev v avstrijski in nemškogovoreči literarni prostor povečuje, vendar dejstvo, da vse več avtoric in avtorjev piše (tudi) v nemščini, odmeva tudi v Sloveniji. Tako se v sklopu razprav o potrebi po novem pojmovanju oznake »slovenska književnost« in vključevanju besedil, ki niso napisana v slovenščini, v sistem slovenske literature med vzorčnimi primeri pogosto najde tudi ime Maje Haderlap (Hladnik 2016: 46), njen roman *Angel pozabe* pa je bil leta 2019 izbran celo za esej na maturi iz slovenščine. Načeloma je opaziti, da so v slovenski

literarni sistem najboljše integrirani avtorji in avtorice, ki imajo novejšje knjižne objave v Sloveniji, medtem ko se o drugih komaj kaj ve. K temu mogoče prispeva tudi učni načrt za slovenščino na gimnaziji (Poznanovič Jezeršek idr. 2008), v katerem najdemo poleg Urbana Jarnika samo Florjana Lipuša (*Zmote dijaka Tjaža*, kot obvezno besedilo), Janka Messnerja (*Skurne storije*, prostoizbirno besedilo), Majo Haderlap (pesem *Dekla*, obvezno besedilo) in Gustva Januša (med prostoizbirnimi besedili). Zato naj sklenem z mislijo, da kaže ta nabor, ki zaobjema literaturo iz sedemdesetih in osemdesetih let preteklega tisočletja, vendarle ažurirati in vanj sprejeti tudi sodobnejša besedila in nova imena, saj so učni načrti in kurikulumi vendar eden izmed temeljev za spoznavanje literature na Slovenskem, tudi tiste, ki nastaja izven meja Republike Slovenije.

VIRI IN LITERATURA

- BOROVNIK, Silvija, 2019: Slovenščina kot odraz osebne in narodne identitete v literarnem delu Florjana Lipuša. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo) zavest*. (Obdobja 38.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 289–296.
- GRAFENAUER, Daniel, 2019: Die Kärntner Slowenen als Flüchtlinge nach der Volksabstimmung 1920 und ihre gesellschaftliche Integration in Slowenien. Gerhard Hafner idr. (ur.): *Grenzen: Trennung und Verbindung, 1918–2018 / Meje: ločujejo in povezujejo, 1918–2018*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana, Wien/Dunaj: Hermagoras/Mohorjeva. 121–141.
- HADERLAP, Maja, 1986: O iskanju in izgubi centra. Koroška slovenska literatura mladih in osrednji slovenski kulturni prostor. Tri poti v svet. *Mladje* 63. 6–11.
- HADERLAP, Maja, 1996: Von den Mühen des Verschwindens. Die slowenische Literatur in Kärnten. Norbert Griesmayer idr. (ur.): *»Kleine Literaturen« in Österreich*. Innsbruck: Österreichischer Studienverlag. 16–28.
- HADERLAP, Maja, 2001: *Med politiko in kulturo. Slovenska gledališka dejavnost na Koroškem 1946–1976*. Prev. Borut Trekman. Celovec: Drava.
- HAFNER, Fabjan, 2009: Der »exemplarische Epiker« der Kärntner SlowenInnen: Florjan Lipuš. Nicola Mitterer, Werner Wintersteiner (ur.): *Und (k)ein Wort Deutsch ... Literaturen der Minderheiten und MigrantInnen in Österreich*. (Schriftenreihe Literatur 23.) Wien, Innsbruck: Studien-Verlag. 133–150.
- HLADNIK, Miran, 2016: Vključevanje drugega in drugačnega v slovensko literarno zgodovino. Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Drugačnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. (52. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 46–53.
- LEBEN, Andrej, KORON, Alenka (ur.) 2020: *Literarna večjezičnost v slovenskem in avstrijskem kontekstu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- OBID, Milan, 2017: Splošni položaj mladih v slovenskem zamejstvu v Avstriji. Vera Kržišnik-Bukić (ur.): *Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi. Splošni položaj mladih v slovenskem zamejstvu*. Zvezek 1. Ljubljana, Celovec, Trst: Inštitut za narodnostna vprašanja, Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Slovenski raziskovalni inštitut. 105–148.
- OSWALD, Jani, 1986: Koroška slovenska literatura in avstrijski literarni prostor. *Mladje* 63. 12–17.

- POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr. (ur.), 2008: *Učni načrt. Slovenščina. Gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija. Obvezni predmet in matura (560 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. Elektronski vir.
- PRUNČ, Erich, 2008: »Ich entkleide mich der Sprache«. Jani Oswald als Migrant zwischen den Sprachen. Gisela Vorderobermeier, Michaela Wolf (ur.): *»Meine Sprache grenzt mich ab...«*. *Transkulturalität und kulturelle Übersetzung im Kontext von Migration*. Wien, Berlin: Lit-Verlag. 147–166.
- STRUTZ, Johann, 1996: Istrische Polyphonie – Regionale Mehrsprachigkeit und Literatur. Johann Strutz, Peter V. Zima (ur.): *Literarische Polyphonie. Übersetzung und Mehrsprachigkeit in der Literatur*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 207–226.
- STRUTZ, Johann (ur.) 1998: *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*. 2. predelana in razširjena izdaja. Klagenfurt/Celovec: Hermagoras/Mohorjeva.

Erwin Köstler

Dunaj

erwin.koestler@chello.at

Kraji memorije koroških Slovencev in njihov pomen za slovensko-nemško literarno interakcijo

V pričujočem prispevku želim pokazati, kateri kraji memorije, ki so neposredno povezani s kulturo spominjanja koroških Slovencev, se pojavljajo v novejši v nemščini napisani literaturi in kako se lahko vsebine »slovensko« zaznamovane kolektivne memorije produktivno prenašajo tako preko (meta)zgodovinskih kot nezgodovinskih literarnih žanrov. Pri tem bomo videli, da niso pomembni samo kraji, ki se nanašajo na čas druge svetovne vojne, temveč tudi vrsta kulturnih in simbolnih krajev.

1 Kraji memorije

Krajem memorije pripada pri literarnem diskurziviranju polpretekle zgodovine koroških Slovencev in njenih učinkov na sedanost visoka vrednost.¹ Zelo širok koncept krajev memorije v smislu *lieux de mémoire* Pierra Noraja (Nora 1984–1992) ni vezan na reprezentacijsko ali komemoracijsko funkcijo kraja, kakršna naj bi bila npr. značilna za spomenike in spominska obeležja. V vsakem primeru pa predstavlja kraj memorije markantno referenčno točko za kolektivno memorijo oz. kolektivni spomin, naj bo to pokrajina, konkretno topografsko lokaliziran kraj, dogodek, pripoved, mit, simbol, obred ali pravzaprav katerakoli stvar, ki je v katerikoli zvezi s kolektivno memorijo. Pri tem se je treba zavedati, da kraj memorije obstaja kot topos in kot medij, in da posameznega medija memorije (npr. spomenika) ni mogoče razumeti brez poznavanja drugih medijev memorije (npr. obredov, govorov idr. ob dnevih spominjanja), s katerimi je omrežena (Schmidt 2004: 38).

V pričujočem prispevku bo govora o pojavu koroških slovenskih krajev memorije v novejši v nemščini napisani literaturi. Odločilni pomen literature za nadregionalno uveljavljanje krajev memorije koroških Slovencev nazorno pokaže primer Peršmanove domačije, kraja pokola trinajstih civilistov 25. aprila 1945. Leta 1982 so v nekdanjem stanovanjskem poslopju uredili muzej z razstavo o preganjanju in odporu koroških Slovencev za časa nacizma, ki je bila l. 2012 obnovljena in bistveno razširjena tudi glede podatkov o samem pokolu (Retzl 2014: 216–219, 222–227). Vse do začetka novega

¹ K terminološkemu razlikovanju med memorijo in spominom prim. Jurić Pahor (2007); terminološko vprašanje z vidika literarne teorije je načela tudi Perenič (2016: 327).

tisočletja ti dogodki niso bili predmet akademskega zgodovinopisja (Leisch 2004), danes pa velja Peršmanova domačija za kraj transnacionalnega spominjanja.

Če iščemo tematizacije pokola na Peršmanovi domačiji v literaturi, napisani v nemščini od preloma tisočletja naprej, naletimo vsaj na naslednja besedila: Tina Leisch: *Elf Seelen für einen Ochsen – Enajst duš za enega vola* (2003), Marie-Thérèse Kerschbaumer: *Briefe einer Gefangenen an die Mit- und Nachwelt* (Pisma ujetnice sodobnikom in zanamcem, Eichborn 2004), Gertrude Haderlap: *Die manipulierte Generation* (Manipulirana generacija, der wolf verlag 2004), Kevin Vennemann: *Mara Kogoj* (Suhrkamp 2007) in *Beiderseits* (Bayrischer Rundfunk 2007), Bernd Liepold-Mosser: *Partizan* (Wieser 2008), Ulrich Weckler: *Korein* (Norderstedt, Books on demand 2008), Ferdinand Skuk: *Chefinspektor Meissner und der Kranmörder* (Glavni inšpektor Meissner in morilec z žerjavom, Hermagoras 2009) in *Die Kopffäger* (Lovci na glave, Mohorjeva/Hermagoras 2011), Maja Haderlap: *Engel des Vergessens* (Wallstein 2011, slov. prev. *Angel pozabe*, Litera, Drava, 2012), Erwin Riess: *Loibl-Saga* (Saga o Ljubelju, Kitab 2015), Lydia Mischkulnig: *Die Paradiesmaschine* (Rajski stroj, Haymon 2016), Bertram Schacher: *Das Jakoberhaus* (Jakoberova hiša, Verlag Ph. C. W. Schmidt 2017), Evelyn Steinhaller: *Peršmanhof: 25. April 1945* (Peršmanova domačija: 25. april 1945, bahoe 2018) – slednje je strip o Peršmanovi domačiji! Pokol je služil tudi za zgodovinsko ozadje kriminalke *Unvergessen* (Nepozabljeno, režija: Sascha Bigler) iz mednarodne televizijske kriminalne serije *Tatort*, ki so jo prvič predvajali leta 2013 in je to tematiko priredila za masovno občinstvo. Pri založbi Wallstein v Göttingenu pa je leta 2014 izšla prva izdaja zbornika *Peršman*, ki sta ga uredili Lisa Retzl in Gudrun Blohberger.

Znan kraj memorije je tudi koncentracijsko taborišče na Ljubelju, izpostava taborišča Mauthausen, v kateri so med gradnjo tunela hiral in umirali prisilni delavci iz Francije, Rusije in od drugod. Nemško govoreča javnost se je s tem po vojni iz javne zavesti izrinjenim taboriščem prvič soočila, ko je izšel nemški prevod francoske uspešnice, romana Andréja Lacazea *Le tunnel* (Julliard 1978) – *Der Tunnel* (Bayreuth 1979, prev. Helmut Kossodo). Literarnih refleksij na taborišče je prav malo; Werner Kofler ga je v pripovedi *Mutmaßungen über die Königin der Nacht* (1989) uvedel kot shrhljiv kraj; kratka pasaža o taborišču uokvirja siceršnjo pripoved. Tema javnega diskurza o spominjanju je taborišče postalo šele sredi 90-ih let, ko je začelo društvo Mauthausen Komitee Kärnten/Koroška zahtevati spominsko obeležje na terenu bivšega severnega dela taborišča na avstrijski strani (Lager Nord). V tem sklopu je nastala tudi knjiga pedagoga Josefa Zausniga *Der Loibl-Tunnel. Das vergessene KZ an der Südgrenze Österreichs*, ki jo je avtor v glavnem napisal na podlagi ustnih pričevanj. Osrednji informator je bil Janko Tišler z Golnika, ki je bil zaposlen pri gradnji tunela kot geodetski asistent in je od znotraj vzdrževal stike s partizani ter soorganiziral pobeg marsikaterega taboriščnika. Tišler sam je l. 1995 mdr. objavil dokumentacijo *Mauthausen na Ljubelju* (Drava

1995, skupaj Jožetom Rovškom), ki je izšla tudi v nemški izdaji *Mauthausen am Loibl. Das Konzentrationslager an der slowenisch-österreichischen Grenze* (Drava 1995, prev. Lilli Jaroschka), l. 2005 pa v francoščini napisano dokumentacijo *De Mauthausen au Ljubelj (Loibl-Pass)* (Paris 2005, skupaj s Christianom Tessierom), ki je prav tako izšla v nemščini (Tišler/Tessier 2007).

V okviru prizadevanj za dostojno spominsko obeležje na območju severnega taborišča, ki v bistvu potekajo do danes, je nastala tudi igra *Loibl-Saga* (2015) dunajskega avtorja Erwina Riessa. Da je tematika še vedno literarno produktivna, pokaže dejstvo, da se je Alois Hotschnig, ki je taborišče tematiziral že l. 2000 v romanu *Ludwigs Zimmer* (slov. *Ludwigova soba*, Mohorjeva 2002, prev. Vinko Ošlak), v svoji pripovedi *In Sichtweite* (2017) vrnil k tej tematiki. Tekst se naslanja na ustno pričevanje l. 1939 rojenega Johanna Kohlenpratha iz Brodi/Loibltal, ki je odraščal v bližini taborišča. Primer taborišča na Ljubelju je posebej instruktiven glede součinkovanja literarnih in političnih prizadevanj, s katerimi je treba na področju kulture spominjanja vedno računati.

Koncentracijska taborišča so že zaradi svojega mednarodnega spominskega pomena sama po sebi nadregionalno pomembni kraji memorije/spominjanja. Razen posameznih pričevanj v zborniku *Spurensuche* (Österreichischer Bundesverlag 1990) so večje publikacije, ki bi obravnavale koroške Slovence in Slovenke, pravzaprav redke. Znani so spomini Ane Jug Olip na taborišče Ravensbrück *Utihnile so ptice, utihnila je vas* (Mohorjeva 2011), ki so v nemški izdaji – *Ich war Nr. 20373 in Ravensbrück* (Kitab 2012) – naleteli na produktivno literarno recepcijo v knjigi *Das »Kriegstagebuch« meiner Mutter* (Klever 2019) avstrijske avtorice Helge Glantschnig.

Poseben primer literarne interakcije s kulturo spominjanja koroških Slovencev je roman *Das Jakoberhaus* (Neustadt a. d. Aisch: Schmidt 2017) Bertrama Schacherja. V njem avtor obnavlja spomine Franca Resmana iz knjige *Rod pod Jepo* (1971, nem. prevod 2005), da bi obudil spomin na taborišče v svoji domači občini Hagenbüchach. Regionalna založba, pri kateri je roman izšel, je zgodbo »nekega koroškega Slovenca« oglasovala kot doslej spregledan del frankovske regionalne zgodovine, žanrsko pa imamo pred sabo zanimiv primer prenosa modela spominske literature na literarno fikcijo.

Nekateri kraji spomina doslej v sodobni nemški književnosti niso naleteli na večji odziv, a v polju literarne interakcije vendarle zahtevajo pozornost. Pesnik Michael Guttenbrunner je že l. 1950 v reportaži *Spitzbauer 17. Oktober 1944* poročal o pokolu, ki se je zgodil na nemški kmetiji na Svinjski planini, ki je služila za zavetišče partizanom (Faecher 1984: 20–22). Tudi napad na partizanski bunker pod Arihovo pečjo pri Šentjakobu v Rožu je manj recipiran, za kulturo spominjanja koroških Slovencev pa vsee-no pomemben kraj spomina. Že v petdesetih letih je Drago Druškovič-Rok Arih dogodek, ki mu je bil priča, opisal v prozni zbirki *Zato* (Cankarjeva založba 1957). Novejši opis je podal Bogdan Mohor-Ston v svojih spominih *Luna* (Mohor-Ston 2007: 33–47,

172–190), ki so naleteli na literarno recepcijo pri Erwinu Riessu, saj knjigo navaja v dodatku k svoji kriminalki *Herr Groll im Schatten der Karawanken* (2012); v romanu Ulricha Wecklerja *Korein* (2008) pa se Arihova peč pojavi tudi kot (posredno prisotni) kraj dogajanja (Weckler 2008: 132–134).

2 Kraji memorije in spominjanje v zgodovinski fikciji

Kraji spomina in toposi iz polpretekle zgodovine koroških Slovencev na specifičen način opredeljujejo transgeneracijsko in transnacionalno literarno interakcijo ter hote ali nehote stojijo v tesni povezavi z znanstvenimi raziskavami in komemoracijsko prakso. Nastavke eksplicitnega ali implicitnega diskurziviranja memorije in spomina ter v nekaterih primerih tudi institucionalizirane kulture komemoracije najdemo predvsem v žanru zgodovinske (meta)fikcije. V nadaljevanju bom na kratko osvetlil pet v nemščini napisanih romanov štirih avtorjev koroško-slovenskega porekla, ki se z različnega generacijskega vidika in na različne načine dotaknejo spominske ali memorijske tematike ter ponazorijo, da ta tematika ni niti izključno niti nujno vezana na paradigmo manjšinske identitete, ampak da je do neke mere tudi opustila narativ žrtve in se vključuje v niz literarnega diskurza.

S tega vidika je zanimivo, da opisuje Ferdinand Skuk (roj. 1938) v svojih romanih *Der Heimat treu* (Mohorjeva 2007) in *Heimatverräter* (Mohorjeva 2016) usodo pripadnika SS, torej storilca, ki se po vrsti zapletov sam znajde v žarišču gestapovskih preiskav. V protagonistu se križajo različne identitete: vestni koroški vojak, ki je sprva povsem »na liniji«, v nadaljevanju ljubimec slovenske partizanke, nazadnje pa dvojezično socializiran fant, ki v bistvu noče, da bi mu vzeli materni jezik. Konkretni zgodovinski motivi se nanašajo predvsem na operacijski prostor partizanov med Svinjsko planino in Peco. Reference na spominsko literaturo, partizane na Koroškem, tako imenovane ugrabitve (»Verschleppungen«) ter dvojezičnost so v dogajalnem prostoru številne. V bibliografskem dodatku k romanu *Der Heimat treu* (2007) navaja avtor vire, ki jih je uporabil; mdr. Karel Prušnik: *Gemsens auf der Lawine* (1984), Lipej Kolenik: *Für das Leben, gegen den Tod* (2003), Theodor Domej: *Zgodovina dvojezičnih napisov na Koroškem* (2007). V biografskem pogledu je zanimivo, da se je Skuk, ki v šoli ni imel slovenščne in je večino svojega življenja prebil izven Koroške, v svoji prvi knjigi glede podrobnosti o polpretekli zgodovini oprl predvsem na ustne informacije Lipeja Kolenika in da Prušnikovih *Gamsov* na začetku še ni niti poznal (Köstler Srienc 2017).

Medtem ko Skuk svoja romana – razen epiloga v romanu *Heimatverräter* (2016) – dosledno umešča v zgodovinski čas, se dogaja roman *Kamnik* (2018) koroškega avtorja Felixa Kucherja (roj. 1954) v različnih med sabo oddaljenih obdobjih in prostorih – s tem pa je tudi bližje metazgodovinski fikciji. Protagonist Anton Lipic je koroški Slovenec, ki je že sredi 20-ih let preteklega stoletja emigriral v Argentino in si tam ustvaril

eksistenco. Po naključju se seznanj z Nemcem Steinerjem, s katerim se po dolgih desetletjih spet pogovarja v nemščini, potem ko je premagal svojo prvotno (jezikovno pogojeno) rezerviranost. Retrospektivno izvemo, da je bil Steiner že v 20-ih letih nacist, pozneje pa častnik SS v taboriščih Dachau in Mauthausen, in da je sam koroško-slovenskega porekla. Tudi ta roman se konča z epilogom, ki se dogaja l. 2008 med Steinerjevim sinom, ki se bo kmalu upokojil, in Antonovim pranečakom. Oba delata v isti odvetniški pisarni in se pogovarjata o neki publikaciji, ki naj bi vsebovala biografije vojnih zločincev s Koroške. Strah sina vojnega zločinca Steinerja pred objavo na eni strani in optimizem mladega Antonovega pranečaka na drugi ponazarjata splošni kontekst transgeneracijskega soočenja s krivdo in zgodovino lastnih prednikov.

Še dlje nazaj sega časovni okvir dveh pripovedi iz l. 2014, ki tematizirata spomin na začetek prve svetovne vojne. Bolj v smislu implicitnega diskurziviranja novejše zgodovine ga obravnava Janko Ferk (roj. 1958) v kratkem »romanu o Sarajevu« *Der Kaiser schickt Soldaten aus* (2014, slov. prev. *Cesar je vojsko odposlal*, Mohorjeva 2014). Pripoved je sestavljena iz kratkih poglavij, ki opisujejo po en dan pred atentatom na prestolonaslednika Franca Ferdinanda in tako rekoč odštevajo dneve do 28. junija 1914. Čim bolj se bližamo dogodku, tem bolj pogosto je dogajanje podano iz notranje perspektive akterjev, kar naj bi očitno dinamiziralo pripoved, do neke mere pa je ta prijem v nasprotju s sicer *distanciranim*, ironičnim stilom. Žanrsko pripoved spominja na televizijske dokumentarce, v katerih se zgodovinska dejstva izmenjujejo z igranimi prizori z vidika akterjev in temu ustreznimi dialogi.

Drugače kot v Ferkovem besedilu, ki se formalno približuje »infotainmentu«, gre v romanu Elene Messner (roj. 1983) *Das lange Echo* (2014) za eksplicitno diskurziviranje zgodovine. Avtorica z anticipativno gesto obravnava spominsko razstavo v dunajskem Muzeju vojaške zgodovine, ki je bila za časa pisanja romana šele v pripravi, in zavzema izredno kritično stališče do pričakovanih oblik reprezentacije prve svetovne vojne. Polovica zgodbe se nanaša na zgodovinskega, vendar fiktivnega protagonista Milana Nemca, avstrijskega udeleženca velike vojne, ki je v Srbiji postal tudi priča različnim vojnim zločinom; druga, vzporedno vodena zgodba pa pripoveduje o Vidi, mladi asistentki direktorice muzeja. Vida hrani zapise o pričevanjih Milana Nemca, zaradi katerih se s svojo šefico spusti v debato o sprejemljivih in nesprejemljivih oblikah muzealne reprezentacije. Med njima obstaja nepremostljiv strokovni in svetovnonazorski prepad, saj ima direktorica kot vodja inštitucije izključno tehnični in strateški interes do vojne, medtem ko vidi Vida v vojni uničevanje in množične umore, ki so v drugi svetovni vojni dosegli višek. Tako roman ne samo tematizira protislovja med teorijo (junaštvo) in prakso (zločini) vojne, ampak hkrati formulira kritiko današnje muzejske in sploh zgodovinske didaktike. Proti koncu romana nam da pripovedovalka vedeti, da ima Vida v Celovcu staro mamo slovenskega rodu, od katere je dobila tudi dokumente o svojem pradedu, Milanu Nemcu. Splošni kontekst muzealizacije spomina se s tem

povezuje z diskurzom o spominjanju, ki se nanaša tudi na neposredni življenjski svet koroških Slovencev in Slovencev.

3 Kraji memorije in spominjanje v nezgodovinski fikciji

Zgodovinsko tematiko ali sklicevanje na model spominske literature najdemo seveda tudi v besedilih, ki ne spadajo med zgodovinske žanre. Navezave na kulturo spominjanja koroških Slovencev so lahko zelo ohlapne, kar pa ne izključuje rekurza na spominski model. Takšen primer je pesem *Partisan oh Partisan* Maria Oppelmayerja, ki novo porajanje nacizma na Koroškem poistoveti z dokončnim uničenjem odporniškega (partizanskega) etosa (Oppelmayer 2013: 80).

Še posebno v dobi vladanja dvakratnega koroškega deželnega glavarja Jörga Haiderja je nastala vrsta besedil, ki se ukvarjajo s korupcijo in politično mahinacijo, zlasti v kriminalnem žanru, ki je tudi primeren za razpravo o (zamolčanih) zgodovinskih zločinih. Žanrski razpon besedil, ki se ukvarjajo z zgodovinsko tematiko ali kraji memorije, je nasploh zelo raznolik, saj segajo od transgeneracijske obravnave lastne družinske zgodovine do angažirane pripovedi in tematizirajo tudi marginalizirana zgodovinska ter socialna dejstva, s tem pa opravljajo tudi informativno oz. celo didaktično funkcijo. Tu navedeni primeri, ki bi jih lahko razširili še na dramsko literaturo in dokumentarni film, naj samo opozorijo na raznolikost sodobnih pristopov k zgodovinski tematiki in njihov pomen za slovensko-nemško literarno interakcijo.

Omenjena informativna ali didaktična funkcija besedil pa lahko v posameznih primerih škoduje pripovedni ekonomiji. Kriminalka Ferdinanda Skuka *Chefinspektor Meissner und der Kranmörder* (2009) je npr. prenatrana z informacijami o slovenski manjšini na Koroškem. Vsebinsko šibko motivirano zasebno potovanje dunajskega inšpektorja v Podjuno je pretveza za ekskurze o značilnih temah, kot so koroški brambovski boji po prvi svetovni vojni, pregon in oboroženi upor koroških Slovencev, tako imenovani »Ortstafelsturm« l. 1972 ali še danes aktualna instrumentalizacija tako imenovanega »prastrahu« v politične namene. Zanimivo romaneskno dogajanje pa je zasebna ponovna postavitev krajevnega napisa, ki so ga desni fanatiki odstranili l. 1972 in naj bi ga od takrat naprej skrivali na nekem skednju – s tem postane roman tudi nosilec zgovornega ikoničnega »nadomestnega« dejanja. Tudi v svoji drugi kriminalki *Die Kopffäger. Chefinspektor Meissner in Kärnten* se Skuk izrecno nanaša na vojne in povojne dogodke na Koroškem, na koncu romana pa dodaja seznam uporabljenih virov (Skuk 2011: 246–247).

Raznovrstne zgodovinske reference prinaša tudi kriminalka Erwina Riessa *Herr Groll im Schatten der Karawanken* (2012). Avtor vseskozi poudarja pomen slovenskih partizanov za upor proti nacizmu in predstavlja celo galerijo koroških nacističnih veljakov

in vojnih zločincev, od organizatorja uničevanja židov na Poljskem Odila Globočnika in njegovega adjutanta Ernsta Lercha, preko samega gavljaterja Friedricha Rainerja do Sigberta Ramsauerja, sadističnega zdravnika v taboriščih Dachau, Mauthausen in na Ljubelju, ki je na jetnikih, preden jih je umoril, izvajal medicinske eksperimente, po vojni pa nemoteno ordiniral kot ugleden celovski meščan. Ramsauerja je tematiziral tudi Wilhelm Kuehs v kratki pripovedi *Das neunte Leben* (1995). V njej se prepletata dve zgodbi: ena o Ramsauerju, ki je v taborišču na Ljubelju »uspaval« izmučene jetnike, druga pa o uspavanju neke mačke, ki sta jo mučila dva fanta.

Primer generacijskega romana z zelo specifičnim kronotoposom je roman Simone Schönnett *Im Moos* (2001), ki pripoveduje o jetniški družini nekje na južnem Koroškem. Ta »Moos« (barje), je kraj, s katerega so krošnjarski predniki protagonistke Jane svojčas odhajali »v vse trge in hiše med Mariborom in Innsbruckom« (Schönnett 2001: 22, prev.: EK). V romanu najdemo veliko socialnozgodovinskih aluzij na slovenski življ na Koroškem, npr. da so se bili jetniški otroci, ki so jih po »anšlusu« dali v oskrbo Usmiljenim sestram v Celovcu, v novih razmerah prisiljeni učiti tudi slovensko (Schönnett 2001: 80). Tudi Janin mož Pawel [sic!], ki ima kot potomec asimilirane koroško slovenske družine svoje težave z identiteto in bi bil raje jetniškega rodu (Schönnett 2001: 91–92), predstavlja konkretno referenco na slovensko okolje.

4 Sklep

Že iz omenjenih vzorčnih primerov izhaja, da igrajo kraji memorije in spominjanja osrednjo vlogo pri oblikovanju stikov med slovenskim in nemškim literarnim okoljem na Koroškem. Motivika iz polpretekle zgodovine koroških Slovencev je v novejših nemških pripovednih besedilih sploh pogosta, in to ne samo v (meta)zgodovinskih, ampak tudi v nezgodovinskih žanrih, kot so kriminalka, grozljivka ali transgeneracijski roman. Opisane razmere so v soskladju s splošnim pomenom memorije in spomina v literaturi, humanistiki in družbenem diskurzu; so pa zelo instruktivne zlasti tam, kjer igrata kolektivna memorija in spomin odločilno vlogo pri samozavedanju neke spominske skupnosti ter pri njenem zaznavanju od zunaj. V širšem kontekstu so tudi dolgo spregledani ali zamolčani kraji memorije koroških Slovencev postali sestavni del transnacionalne memorije.

LITERATURA IN VIRI

- DANGLMAIER, Najda, STROMBERGER, Helge, 2009: *Tat-Orte. Schau-Plätze. Erinnerungsarbeit an den Stätten nationalsozialistischer Gewalt in Klagenfurt*. Klagenfurt/Celovec, Wien/Dunaj: Drava.
- FAECHER, Kurt (ur.), 1985: Michael Guttenbrunner. Beiträge für ‚Die Einheit‘ I. *noch mehr*. Wien: gratis und franko, januar 1985.
- FERK, Janko, 2014: *Der Kaiser schickt Soldaten aus. Ein Sarajevo-Roman*. Wien, Graz, Klagenfurt: Styria.
- FERK, Janko, 2014: *Cesar je vojsko odposlal. Roman o Sarajevu*. Prev. Ana Grmek. Celovec: Mohorjeva.
- JURIĆ PAHOR, Marija, 2007: Memorija in/ali spomin? Raziskovalni trendi in pojmovne zagate. *Razprave in gradivo* 53–54. 204–228.
- KÖSTLER, Erwin, SRIENC, Dominik, 2017: *Interview mit Ferdinand Skuk vom 10.07.2017*. Unveröffentlichtes Typoskript.
- KÖSTLER, Erwin, 2019: Institutionen, Akteure, Modelle: Das Kärntner zweisprachige literarische Feld als Anziehungspunkt für deutschsprachige Autor_innen. Andreas Leben, Alenka Koron (ur.): *Literarische Mehrsprachigkeit im österreichischen und slowenischen Kontext*. Tübingen: Narr Francke Attempto. 79–96.
- KÖSTLER, Erwin, 2019: Michaelu Guttenbrunnerju (1919–2004) ob stoletnici rojstva. *Koroški koledar 2020*. 87–97.
- KUCHER, Felix, 2018: *Kamnik*. Wien: Picus.
- KUEHS, Wilhelm, 1995: Das neunte Leben. Wilhelm Kuhes (ur.): *Das schreibende Tal*. Wolfenbüttel: Der Wolf-Verlag. 83–93.
- LEISCH, Tina, 2004: Elf Seelen für einen Ochsen – Enajst duš za enega vola. *Trans 15./10.6. Theater der Regionen*. <http://www.inst.at/trans/15Nr/10_6/leisch15.htm>.
- MESSNER, Elena, 2014: *Das lange Echo*. Wien: Edition Atelier.
- MESSNER, Janko, 1997: *Hinrichtungsstätte Dravograd 1941–1945*. Prev. Josef Strutz v sodelovanju z avtorjem. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- MOHOR, Bogdan-Ston, 2007: *Luna. Od koroškega partizana do političnega zapornika v Bileči / Vom Freiheitskämpfer in Kärnten zum politischen Gefangenen in Bileča*. Übersetzt und bearbeitet von Franci Zwitter und Mirko Messner. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- NORA, Pierre, 1984–1992: *Les lieux de mémoire*. Paris: Gallimard.
- ORF Kärnten, 2016: k.e.: *Zeitzeugengespräch zum KZ-Loibl*. <<https://kaernten.orf.at/v2/news/stories/2752017/>>.
- OPPELMAYER, Mario, 2013: Partisan oh Partisan. K. Freiraum (ur.): *SchmutzkübelK.... Eine Intervention. Kunst:Politik*. Klagenfurt/Celovec: Drava. 80.
- PERENIČ, Urška, 2016: Toponomastika uličnih imen, nacionalna identiteta in pripadanje. Literarne ulice v ožjem središču Ljubljane. Dovič, Marjan (ur.): *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ljubljana: Založba ZRC. 325–348.
- RETTL, Lisa, BLOHBERGER, Gudrun, Zveza koroških partizanov, Društvo/Verein Peršman (ur.) 2014: *Peršman*. Göttingen: Wallstein.
- RIESS, Erwin, 2012: *Herr Groll im Schatten der Karawanken*. Salzburg: Otto Müller Verlag.

- SCHMIDT, Patrick, 2004: Zwischen Medien und Topoi. Die lieux de mémoire und die Medialität des kulturellen Gedächtnisses. Astrid Erll, Ansgar Nünning (ur.): *Medien des kollektiven Gedächtnisses. Konstruktivität – Historizität – Kulturspezifität*. Berlin i.d.R.: de Gruyter. 25–43.
- SCHÖNETT, Simone, 2001: *Im Moos*. Weitra: Bibliothek der Provinz.
- SKUK, Ferdinand, 2007: *Der Heimat treu*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Hermagoras/Mohorjeva.
- SKUK, Ferdinand, 2016: *Heimatverräter*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Hermagoras/Mohorjeva.
- SKUK, Ferdinand, 2009: *Chefinspektor Meissner und der Kranmörder*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Hermagoras/Mohorjeva.
- SKUK, Ferdinand, 2011: *Die Kopffäger. Chefinspektor Meissner in Kärnten*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Hermagoras/Mohorjeva.
- STRUCK, Lothar, 2011: Ein immergültiges Denkmal. Über Maja Haderlaps Romandebut »Engel des Vergessens«, für das sie mit dem Ingeborg-Bachmann-Preis 2011 ausgezeichnet worden ist. *Glanz & Elend*. <http://www.glanzundelend.de/Artikel/abc/h/maja_haderlap.htm>.
- TIŠLER, Janko, TESSIER, Christian, 2007: *Das Loibl-KZ Die Geschichte des Mauthausen-Außenlagers am Loiblpass/Ljubelj*. Übersetzung [aus dem Französischen] und Bearbeitung: Hans Pfeiffer. (Schriftenreihe der KZ-Gedenkstätte Mauthausen: Dokumentation.) Wien: Bundesministerium für Inneres.
- WECKLER, Ulrich, 2008: *Korein. Eine Erzählung aus Kärnten*. Norderstedt: Books on Demand.

Felix Oliver Kohl

Univerza v Gradcu, Oddelek za slavistiko / Universität Graz, Institut für Slawistik
felix.kohl@uni-graz.at

Večjezičnost v slovenskih prozih besedilih koroškoslovenskih avtorjev

V prispevku raziskujem različne oblike dvo- in večjezičnosti v slovenskih umetnostnih prozih besedilih koroškoslovenskih avtorjev. Najbolj vidne so v družbeno angažiranih besedilih iz 70. in 80. let 20. stoletja, ki so nastale kot odgovor na zaostreno politično in družbeno klimo na Koroškem. V skladu s tem gre največkrat za prvine nemškega jezika in nemškega koroškega narečja v govoru literarnih oseb ter citate političnih gesel. V novejših delih je dvojezičnost sicer še prisotna, ampak večinoma le še na vsebinski oz. latentni ravni in potemtakem opazno stopa v ozadje.

Življenjski svet koroških Slovencev je dvojezičen. Tako je delovna skupina avstrijske rektorske konference že leta 1989 ugotovila, da je slovensko enojezičnost mogoče ugotoviti le še med starejšimi od 60 let (Busch 2008: 55–56). To je pustilo sledi tudi v njihovi literaturi: Janez Strutz (1998: 9) v zadnji obsežnejši znanstveni inventarizaciji koroškoslovenske literature, tj. drugi izdaji monografije *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten* iz leta 1998, dvojezičnost izpostavlja kot njeno »posebnost, če ne celo najpomembnejšo značilnost«, Köstler in Leben (2017: 149) pa jo slabih 20 let kasneje poleg menjave in kreativnega mešanja jezikov označujeta kot njen »identifikacijski znak«. V preteklosti je bila dvo- in večjezičnost koroškoslovenskih pisateljev predmet nekaterih raziskav (npr. Strutz 2003, Borovnik 2008, Previšić 2014), ki so se posvečale bodisi poeziji (pri čemer izstopa vzorčni primer večjezične poezije Janija Oswalda) bodisi *Angelu pozabe* Maje Haderlap, prozna besedila v slovenščini pa so pri tem ostala bolj ali manj nedotaknjena. V prispevku zato želim proučiti, ali in kako se dvojezičnost koroških Slovencev izraža tudi v njihovih prozih besedilih, napisanih v slovenščini. S pojmom dvojezičnost in večjezičnost ne mislim na ločeno ustvarjanje v dveh ali več jezikih, ampak na pojavljanje dveh ali več jezikov znotraj enega besedila.

Na začetku je potreben kratek oris slovenske proze na Koroškem, ki ne obeta bogatega nabora predmetov analize. Razen dvojezičnosti je za novejšo literarno ustvarjanje namreč značilno tudi znatno usihanje v produkciji slovenske proze. Število avtorjev, ki so po ukinitvi revije *mladje* izdali prozna dela v slovenskem jeziku, je dokaj pregledno. Od avtorjev, ki so ustvarjali še v času *mladja*, so to Florjan Lipuš, Janko Messner in Vinko Ošlak, potem so sledili le še Jože Blajs, Sabina Buchwald, Martin Kuchling in

Jože Strutz. Sodobni avtorji, ki pišejo dvo- ali večjezično, pišejo namreč ali izključno poezijo ali pa za pisanje proze izberejo nemščino (npr. Verena Gotthardt, Janko Ferk – z izjemo *Vsebine peččenih ur*, 1989 – in Maja Haderlap). Tudi med mlajšo generacijo piscev, rojenih po letu 1980, ni slovenskih prozaistov, Elena Messner in Stefan Feinig sta svoja prozna dela doslej objavila le v nemščini. Zanimivo je tudi dejstvo, da je odločitev za slovensko prozo tudi odločitev za enojezičnost, saj sodobni avtorji slovenske proze ne pišejo nemških proznih besedil. Ali je slovenska proza torej zadnja trdnjava slovenske enojezičnosti na Koroškem?

Večjezičnost v literaturi

Analiza temelji na tipologiji literarne večjezičnosti, ki jo najdemo v priročniku *Literatur und Mehrsprachigkeit* (2017). V njem je predstavljeno razlikovanje med štirimi osnovnimi postopki literarne večjezičnosti: 1. mešanje in menjava jezika, 2. večjezičnost v govoru literarnih oseb, 3. citat in drugojezičnost ter 4. raba več pisav, pri čemer nas za pričujočo analizo zanimajo le prvi trije. Menjava jezika označuje pojave, pri katerih si v besedilu sledijo segmenti v različnih idiomih, pri mešanju jezikov pa so uporabljeni različni idiomi, ne da bi jih bilo mogoče razvrstiti v posamezne segmente (Dembeck 2017a: 12). Za primere, v katerih mešanje ali menjava nista vidna na besedilni ravni, Dembeck (2017b: 167) predlaga razlikovanje med manifestno in latentno večjezičnostjo. Slednja je zmeraj podana le na posreden način: bralec se zaveda, da je jezik govora drugačen kot jezik literarnega besedila. Tak pojav najpogosteje najdemo v govoru literarnih oseb, ki ga Dembeck (Dembeck 2017b: 167) tudi označuje kot najbolj očitno obliko literarne večjezičnosti. Prepleta se z mešanjem in menjavo jezika, v obliki katerih se najpogosteje pojavlja. Večjezičnost se lahko izraža manifestno, ko se npr. v slovenskem besedilu dve literarni osebi pogovarjata v nemščini, v kateri je njun govor tudi zapisan, latentno pa takrat, ko v besedilu sicer najdemo namig, da je jezik govora nemščina, jezik besedila pa ostane slovenščina. Prepoznavnost takšne večjezičnosti se da npr. doseči tudi z uporabo različnih zvrsti/sociolektov istega jezika, da bi bila dostopna tudi enojezičnemu bralcu. Večjezičnost v govoru literarnih oseb je po Dembecku pogosto mogoče razložiti kulturnopolitično, saj se nanaša na konkretne jezikovne situacije v družbi. Izpostavlja prav primer diglosije, ki jo lahko avtor v besedilu z večjezičnostjo v govoru ustvarja oz. prikazuje in s tem podaja izjavo o diglosiji v zunajliterarni resničnosti (Dembeck 2017b: 168–169). Posebno pomembnost je dobila v literarnih delih, povezanih s holokavstom, saj veliko takšnih besedil prikazuje večjezično situacijo v taboriščih (Dembeck 2017b: 177). Tretji postopek, citat in drugojezičnost, je s teoretične strani hkrati najbolj težaven, saj Dembeck (2017c: 193) opozarja, da je v bistvu vsak citat večjezičen, ker rekurira na tujo rabo jezika. V osnovi gre pri tem za postopke ali dobessednega navajanja ali parafraziranja tujega govora.

Koroškoslovensko literaturo sta do začetka izhajanja revije *mladje* zaznamovali dve struji: po eni strani večerniška in domačijska literatura, torej knjige versko, politično in kulturno poučnega značaja Mohorjeve založbe, po drugi strani pa knjige z vojno tematiko oz. pričevanjska literatura, ki je izhajala v okolju politične levice. Med koncem druge svetovne vojne in začetkom 1960. let sta izšli le dve izvorni prozni deli koroškoslovenskih avtorjev, in sicer večerniška povest *Pastir Ciril* Krista Srienca (Celovec: Mohorjeva, 1956) in spomini partizana Karla Prušnika – Gašperja *Gamsi na plazu* (Ljubljana: Borec, 1958) (Köstler/Leben 2017: 150). Obe knjigi se dogajata v vojnem času in opisujeta dogodke na Koroškem, v skladu s tem tudi vsebujeta večjezične elemente, in sicer v govoru literarnih oseb. V obeh primerih gre za dialoge z nemško govorečimi vojaki oz. oblastniki. Pri Prušniku najdemo tako manifestno kot tudi latentno dvojezičnost v govoru. Pripadniki nemških vojaških enot včasih govorijo nemško, včasih slovensko, včasih pa celo mešanico, kot v naslednjem primeru:

»Wie heissen Sie?¹ Koliko je moških pri hiši?« me je z ostrim naglasom vprašal. [...] Dejal je: »Wir müssen einmal endgültig Schluss machen mit euch Slowenen!²« [...] »Če imate kako partizansko ali komunistično literaturo pri hiši, kar povejte, sicer vas stane glavo, če jo najdemo.« (Prušnik 1958: 66.)

»Ostri naglas« bi lahko nakazal na to, da se je sicer nemško govoreči policist res naučil nekaj slovenskih fraz, kot v prvi povedi, vendar se zdi bolj neverjetno, da bi bil zmožen tvoriti takšne brezhibne povedi v slovenščini, kot je zadnja. Prušnik se tukaj ni spustil v jezikovne igre oz. posnemanje polomljene slovenščine, kar pa je treba videti v luči literarne zvrsti, saj avtorji spominske proze načeloma ne gojijo umetniških ambicij (Zadravec 1991: 140). Prevod nemškega govora v prvi izdaji najdemo le v enem primeru, in sicer pri nemškokoroškemu prijatelju Davidu, ki se s pripovedovalcem pogovarja v koroškem narečju, slovenski (pomožni) prevod pa je naveden v oklepaju: »Du, Gašper, dos werma schon mochen! (Bomo že uredili!)« (Prušnik 1958: 279) V izdaji iz leta 1981 je večina nemškega govora prevedena v slovenščino, prevodi pa se nahajajo v opombah, kar je najbrž zasluga lektorja/založbe, saj je Prušnik umrl leto prej. *Gamsi na plazu* celo vsebujejo prvine (intermedialnega) tujejezičnega citiranja, saj je mogoče najti eno (prva izdaja) oz. dve (druga izdaja) sliki originalnih dokumentov v nemščini (Prušnik 1958: 115; Prušnik 1981: 25).

Večjezičnost v času *mladja*

Leto 1960 z nastopom revije *mladje* pomeni začetek umetniško ambiciozne in politično angažirane literature. Ustvarjalci v reviji so opustili razumevanje koroškoslovenske literature kot obvezno normo in so jo začeli uporabljati kot sklad pretežno jezikovnega

1 Kako vam je ime?

2 Dokončno moramo opraviti z vami Slovenci.

materiala, ki so ga lahko predelovali s citiranjem, preoblikovanjem itd. (Strutz/Amann 2000: 12). Revijo sta močno zaznamovala prozaista Florjan Lipuš in Janko Messner. Paternu (1991: 5) kot eno glavnih posebnosti koroškoslovenske literature, ki hkrati predstavlja gonilno silo za pisanje, izpostavlja »jezikovno travmo«, torej vse nezgode in represije, ki so povezane z uporabo slovenskega jezika na Koroškem. Na primerih Messnerjevih in Lipuševih besedil ponazarja, kako se jezikovna travma izraža na jezikovni ravni. Messnerju ne odreka literarne kakovosti, vendar trdi, da »iz vseh kotov njegove jezikovne prakse štrli strah za slovensko besedo in prihaja na dan jezikovna travma.« Zato naj bi se »trdno privez[oval] na jezik skupnosti, celo na njegovo najbolj obrambno jedro, na jezik politike« (Paternu 1991: 6). Drugo pot pa je po Paternuju izbral Florjan Lipuš, in sicer prizadevanje za čim bolj izdelan, umetelen jezik, s čimer jezik osvobaja od njegove zasenčenosti in zavrtosti. Oba pisatelja nedvomno zaznamuje angažiranost, pri čemer je pri Lipušu prizadevanje za obstoj in predvsem razvoj slovenščine nedvomno bolj v ospredju kot pri Messnerju, čigar angažma je bil bolj usmerjen v sožitje na Koroškem, zaradi česar je ustvarjal tudi v obeh deželnih jezikih. Zato tudi ne čudi, da pri Lipušu skorajda ne najdemo manifestne večjezičnosti. Le v njegovih zgodnjih *Zgodbah o čuših* (1973) najdemo dva krajša citata parol v nemščini, ki nastopata v povezavi z bojem koroških nacionalistov proti dvojezičnim tablam: »V drugih krajih so nosili otroci snete table v slovesnih sprevedih skozi vasi in pri tem prepevali 'Dort wo Tirol ...'«³ (Lipuš 1973: 50). »Na vsako vtihotapljanje in vcejanje slovenskih prvin na našo zemljo smo primorani odgovoriti z ukrepi. Kärnten ist deutsch.« (Lipuš 1973: 47) V tem primeru je dvojezičnost izražena tudi na latentni ravni, saj gre za izjavo nemško govorečega nacionalista, ki pa je podana v slovenščini. Podoben primer najdemo v zgodbi *Iz dnevnika slovenskega ekstremista*, v kateri pripovedovalec povzema pogovore pri sosednji mizi (Lipuš 1973: 21).

Lipuš se je v *Zgodbah o čuših* približal angažirani, »pogosto skurilno-groteskni« (Detela 1998: 42) satirični estetiki Janka Messnerja. Messner, ki si je za svojo pripovedno vrsto izbral kratko prozo, je v svojih zgodbah vselej kritično opozarjal na razmere na Koroškem. Dembeck (2017a: 136) izpostavlja posebej močen učinek resničnosti, ki ga povzroča večjezičnost v prikazovanju diglosičnih razmerij. Zato tudi ne čudi, da v Messnerjevih kratkih zgodbah kar mrgoli manifestne dvojezičnosti, ki se večinoma pojavlja v govoru literarnih oseb. Messner se pri tem navezuje na tradicijo večjezičnosti v spominski prozi, saj v zgodbah obdeluje lastne izkušnje jezikovne in drugačne diskriminacije pred vojno, med njo in po njej. Glede na pogostost večjezičnosti v njegovih besedilih bi si Messner zaslužil posebno obravnavo, zato bom na tem mestu pokazal le nekaj primerov.

V *Skurnih storijah* (1975) zasledimo različne oblike manifestne večjezičnosti, ki večinoma nastopajo ali v citatni obliki (politične parole oz. izjave oblastnikov) ali v govoru

3 Začetek koroške deželne himne.

literarnih oseb in so skoraj dosledno opremljene s prevodi, kot npr. v zgodbi *Badgasteinski protokoli*, v kateri se prvoosebni pripovedovalec pogovarja z Nemko, nemško besedilo pa je prevedeno v oklepajih:

„SIE NENNEN SICH ALSO EINE BUNDESDEUTSCHE. DAS IST EIN GEWALTIGER IRRTUM, FRAU DOKTOR. SO WIE SIE URTEILEN, SIND SIE JA IMMER NOCH EINE REICHSDEUTSCHE,“ (Imate se torej za zvezno Nemko. To je huda zmota, gospa. Po svojem mišljenju ste še zmeraj rajhovka) ugotovim suho, vendar s tresljavim glasom.

„WIESO?“ (Zakaj?)

„Ker so rajhovci zapovedali Slovencem na Koroškem: KÄRNTNER, SPRICH DEUTSCH!“ (Korošec, govori nemški) (Messner 1975: 61–62.)

Vpadljivo grafično označevanje tujejezičnih izjav tukaj nedvomno ustvarja vtis neprijetnosti in nevarnosti nemščine. Messner v tem primeru ni bil dosleden pri dvojezičnosti, saj je prvo izjavo pripovedovalca v celoti zapisal v nemščini, njegov odgovor na vprašanje pa z izjemo političnega gesla v slovenščini. V tej zbirki pa se prav tako najdejo pogovori, v katerih je večjezičnost le latentna (npr. Messner 1975: 71). Čeprav prevodi v oklepajih mestoma niso povsem ustrezni, saj ne prenašajo določenih jezikovnih nians, so besedila v celoti razumljiva za enojezične slovenske bralce. V zbirki *Gorše storije* (1988) po drugi strani najdemo nekaj oblik večjezičnosti, ki takšnim bralcem niso več povsem dostopne. V zgodbi *Ne čakaj name* se nahajajo deloma daljše izjave v nemščini, ki niso prevedene v slovenščino, prav tako se Messner v slovenskem besedilu poigrava z nemškim jezikom: »Hanzi je postajal iz dneva v dan bolj nemiren. Odhajal je že zgodaj zjutraj k trafikantki in tam po cele ure tiščal nos v deželne dnevnike, najprej v Kleine, aber feine, potem v Krone oben ohne.«⁴ (Messner 1988: 33). V zgodbi *Amanda* pripovedovalec opisuje, kako je med vojno na Siciliji naletel na dva kanadska vojaka:

Tedaj odpre usta eden od njiju s pogumnim glasom:

– No war, I like my wife, my family! We are Canadians.

In drugi, z malo manj poguma v glasu:

– Let's be prisoners of war!

[...] Pohiti vendar, ti šine v glavo, saj je divizijski ukaz »keine Gefangenen machen!«.

Pa treščiš iz sebe, kakor da si se v gimnaziji učil celo leto tiste štiri besede:

– Run away! Hide yourselves! (Messner 1988: 114.)

Ker se v isti zgodbi pojavlja še italijanščina, zgodba od bralcev zahteva kar nekaj poliglotskosti. Zgodba *Oče* pa vsebuje zanimivo obliko menjave jezikov, ko pripovedovalec lista po dokumentaciji svojega dedka:

4 Poigravanje z imeni časopisov.

Herrn Urban Messner, Besitzer der Peterhube in Aich bei Bleiburg, rec. Euer Wohlgeboren! (Kako imenitno, kako spodbudno, če tičiš do vratu v dolgeh! Zum Schaden auch noch den Spott! Da bi ga kap – to nesramno advokatsko blagorodje! Wohlgeboren!) Ich habe Ihren Ausgleichsantrag dem Vormunde der mj. Agnes Dobnik mitgetheilt, derselbe ist jedoch mit 200 Fl. nicht zufrieden. Er verlangt 300 Fl... Hochachtungsvollst Dr. I. H. Pa dedov nič manj olikani odgovor... resda Armenrecht, vendar kaligrafsko-kurentno, lastnoročno spisan odgovor [...] (Messner 1988: 216.)

V tem odseku se prepletajo tri jezikovne ravni: slovenščina pripovednega besedila, zastarela uradniška nemščina iz dokumenta ter nemški komentar pripovedovalca v oklepajih.

Lipuš in Messner sta torej tudi pri upodabljanju večjezičnosti ubrala dve povsem različni poti in se le na neki točki približala. Na Messnerjevo tradicijo kritične kratke proze se je v 1980. letih navezal še Kristijan Močilnik, v čigar zbirki *In kri jim tekne kakor malinovec* (1984) posledično tudi prevladujeta manifestna in latentna drugojezičnost v govoru, pretežno v nemščini. Prav tako najdemo nekaj prizorov iz vojaškega življenja, v katerem je nemščina poveljniški jezik. Nemške prvine so večinoma prevedene v oklepaju, vendar se Močilnik poslužuje tudi koroškega narečja, ki je tako kot pri Messnerju prevedeno v knjižno slovenščino.

Za nenavadno obliko večjezičnosti se je odločila Anita Hudl v svoji zgodbi *Kako sem doživela prave dame*, ki jo je leta 1975 objavila v *mladju*. Pripovedovalka v njej opisuje, kako je v nekem koroškem mestu v kavarni priča pogovoru štirih Slovenk, ki lomijo nemščino, da bi delovale bolj elegantne. V besedilu zasledimo dve obliki večjezičnosti: na začetku je omenjen grafit na steni, ki jo pripovedovalka zagleda: »Tam nekje na zidu, na nasprotnem koncu ulice se ti smehlja sempravikorošecneznambesedeslovensko«⁵ (Hudl 1975: 19). Gre torej za latenten drugojezični citat, saj je očitno, da je grafit napisan v nemščini. Ženske (ki jih pripovedovalka poimenuje z imeni rož) se nato usedejo za pripovedovalkino mizo in se poskušajo med seboj pogovarjati v nemščini, kar jim povzroča očitne težave:

Flider opazuje dež skozi okno »o vi sau vreme je hojte, do smrti langvajlik«. Nagelj prikima in zaviha svoj že tako zavihan nosek. Z zelenoplavosivimi očmi zaplava v cigaretno meglo pred flidrom »du has ja gesakt, da ne boš več kadila«. (Hudl 1975: 20.)

Hudl torej uporablja zanimivo obliko mešanja jezikov, ki je v koroškoslovenski literaturi drugače ne najdemo zlahka. Janko Messner je sicer napisal več besedil v podjunškem narečju in uporabljal tudi prvine koroškega nemškega narečja, vendar pri njem ni moč najti takšnih postopkov mešanja jezikov.

5 Gre za izjavo v nemščini Leopolda Wagnerja, takratnega deželnega glavarja Koroške.

Večjezičnost po *mladju*

Konec izhajanja *mladja* pomeni izginjanje angažirane proze in s tem tudi usihanje manifestne večjezičnosti v slovenskih proznih besedilih. S prelomom novega tisočletja pa nastopi doba kriminalke: v zadnjih dveh desetletjih jih je izšlo kar sedem (če prištejemo *Na konici jezika* Jožeta Blajsa in *Iskanje Nataše* Martina Kuchlinga, ki sta žanrsko hibridna). Zanje je značilen izrecno slovenski imaginarij: Osrednji motiv Blajsovega romana (2002) je soočanje protagonista s pozabljeno materinščino. Neznana ženska ga nekega dne pozdravi v njegovi materinščini, manjšinskem jeziku, ki se ga v mestu dogajanja ne sliši več pogosto. Besedilo je napisano v slovenščini, najdemo pa poleg tega tudi slovenske realije, omenjena je denimo Cankarjeva *Skodelica kave* (Blajs 2002: 20), glavna oseba pa na nočni omari hrani *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Blajs 2002: 142). Prvenec Martina Kuchlinga *Iskanje Nataše* (2002) se sicer dogaja v Celovcu, na kar nakazujejo številne reference, vendar v romanu ne najdemo niti besedice nemščine. Tudi v Kuchlingovem drugem romanu *Umor v zaspanem mestu* (2009) je storilec Slovenec, žrtev pa vodja manjšinskega biroja za narodno skupnost. Glavna oseba, koroškoslovenski komisar Bregar, je obdan z avstrijskimi kolegi, ki ne govorijo slovensko, njihovi pogovori pa na besedilni ravni potekajo vselej v slovenščini. Tako je tudi v njegovem tretjem romanu, kjer Bregar skupaj s kolegom Tscheiniggom raziskuje smrt »nemčurskega kmeta« in je dvojezičnost prav tako latentna in pogosto je eksplicitno razloženo, kdo govori v katerem jeziku:

Seveda sem govoril slovensko z njim, kar mu je bilo očitno všeč. »Ali žganje ali nobene slike!« Zdad se je še Tscheinigg vmešaval. »Berger, ne bodi nečloveški. Kaj pa čvekaš svojo slovenščino, saj vidiš, da te ne razume. In žganje ni za vsakogar! Rajši ga sam popij, če ne, ga bom iaz.« In je že segal s svojo taco po urednikovem žganju. Potem sem pa pogledal! Gospod urednik je tako hitro zgrabil kozarček in ga zvrnil na dušek, da so mu skoraj odletela očala z nosu. »Več razumem, kot ti je ljubo!« je zabrusil Tscheinigg po slovensko, da se je ta vprašujoče ozrl vame. (Kuchling 2016: 110–111.)

Nekaj več manifestne večjezičnosti je v romanih Jožeta Strutza, katerih izhodišče je tudi Koroška, vendar jih hkrati zaznamuje velika mobilnost literarnih oseb: potujejo v Italijo, Slovenijo, na Madžarsko in na Irsko. Nemščino v besedilih sicer iščemo zaman, zato pa *Kamuflaža na bazenu* vsebuje dialog v madžarščini:

»v tem trenutku pa je pristopila mlada, čedna dama in spečega po madžarsko nagovorila: „Jój, de jó, János, mit csinálsz? Kávet kerek, gyere ide, Janos bácsi!“ (Ej Jánoš, dobro, da si tu! Na kavo bi rada, pojdi, striček Jánoš!) Mož na ležišču je odprl oči in takoj iztegnil roke proti njej. „Jövök, draga, rögtön jövök“ (že pridem, moja draga, takoj pridem) [...]« (Strutz 2011: 98.)

V istem romanu najdemo tudi daljši citat iz slovenskega prevoda Darwinovega *O nastanku vrst*, ki mu je priložen izvornik v angleščini (Strutz 2011: 38–40). V uvodu k Struzevemu ciklu kratkih zgodb *Rujoni na Dunaju* naletimo še na zanimivo obliko

manifestne dvojezičnosti, ko je opisan nesporazum med domačinom in turisti. V tem primeru se turisti v nemščini jezijo nad njegovo domnevno nevednostjo zaradi blizuzvočnosti, zmerjajo ga pa v slovenščini:

So se pa nekoč neki turisti ustavili sredi vasi, na še ne asfaltirani cesti, in vprašali Pušnikovega Hanzeja, kako da je ime staremu gradu nad cerkvijo in vasjo. Ta je pa rekel »Weissenegg«, ampak tako slabotno, da so bili v nemškem avtomobilu vsi čisto iz sebe: »Weiß er net, tak trep!« (Strutz 2008: 24.)

Leben (2014: 265) je za narečno literaturo na Koroškem ugotovil, da je od konca 1990. let znatno osiromašena, narečne prvine pa se največkrat pojavljajo v poeziji. Proznih besedil v pristni govoricu koroških Slovencev, naj bodo to sociolekti ali narečja, v njihovi sodobni literarni praksi ni, če izvzamemo besedilo *Govorim, kakor mi je šnobl zrastel*, ki ga je Metka Wakounig leta 2013 napisala za revijo *Rastje* (sicer je bilo objavljeno v rubriki *Esejistka*). V njem opisuje jezikovno realnost mladih koroških Slovencev, ki odraščajo dvojezično in so v svojem vsakdanu soočeni z ubikvitarnostjo nemščine, oba jezika pa se posledično mešata:

Mama ti da denar, da si kupiš nove čevlje, odgovoriš »donkdašen«, sošolec te v odmoru vpraša, ob du die domača gmoht host, prijateljica pa ti tarna, da je to ena frehajt, da je starši za vikend ne pustijo na koncert. Razlog za to je popolnoma jasen, si pač socializiran v dveh jezikih, in predvsem kot mladoleten človek si comšuaštraš lasten sleng. In nato pride do pogovorov, kot je na primer tale:

Sestra: Daj sem ta tajl.

Brat: Fiks ne.

Sestra: Ma, ti si tk oam, daj sem.

Brat: To je moje in je tebi lahko wuršt.

Sestra: Nehaj cipfat, jaz hočem samo enkrat pogledat.

Brat: Bledsin, ti hočeš to imet.

Sestra: Olta, eht he. (Wakounig 2013: 157.)

Sklep

Večjezičnost je v umetnostni prozi koroških Slovencev najbolj vidna v družbenokritičnih besedilih. To so predvsem kratke zgodbe Janka Messnerja in nekaj besedil, ki so nastala v 1970-ih in 1980-ih v ozračju revije *mladje* ter kot posledica zatirajoče politične klime na Koroškem. V sodobni produkciji je večjezičnost sicer še vedno prisotna, vendar upodobljena veliko bolj posredno, na t. i. latentni ravni. Ugibanje o razlogih za tak razvoj je mogoče preveč spekulativno, saj so lahko raznolike narave in tudi subjektivno pogojeni, morda pa iz sodobnega literarnega jezika vendar govori Lipuševa skrb za obstoj slovenščine na Koroškem, ki jo je v govoru ob podelitvi Prešernove nagrade leta 2004 strnil v odmevno izjavo: »Z jezikom smo ali nismo, z jezikom bomo ali ne bomo.« (Lipuš 2004: 8) Naj za konec svojo domnevo utemeljim še s citatom iz kratke

zgodbe Sabine Buchwald, ki je v zbirki *Vito in Sisi v kuhinji življenja* ustvarila geografsko skoraj nedoločljiv imaginarij brez kakršnih koli referenc na dvojezično Koroško. Zakonca Vito in Sisi v svojih pogovorih uporabljata knjižno slovenščino, raba tujk pa je celo sankcionirana: »Ojoj, vidim, da imaš vsako sredo popoldne jour fixe« – »Kaj je to? Uporabljay vendar slovenske izraze. Siromašiš jezik.« (Buchwald 2016: 11)

VIRI IN LITERATURA

- AMANN, Klaus, STRUTZ, Johann, 2000: „Florjan Lipuš. Kleines Porträt mit Hintergrund.“ Klaus Amann, Johann Strutz (ur.): *Lipuš lesen. Texte und Materialien zu Florjan Lipuš*. Klagenfurt, Wien, Ljubljana, Sarajevo: Wieser. 9–28.
- BLAJS, Jože, 2002: *Na konici jezika*. Celovec: Drava.
- BOROVNIK, Silvija, 2008: Medkulturnost slovenske književnosti na avstrijskem Koroškem. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami. Slovenski slavistični kongres, Celovec in Pliberk 2.–4. 10. 2008*. Celovec, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 43–54.
- BUCHWALD, Sabina, 2016: *Vito in Sisi v kuhinji življenja*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- BUSCH, Brigitta, 2008: Slovenščina na Koroškem: jezik manjšine, a ne le to. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami. Slovenski slavistični kongres, Celovec in Pliberk 2.–4. 10. 2008*. Celovec, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 55–63.
- DEMBECK, Till, 2017a: Sprachwechsel/Sprachmischung. Till Dembeck, Rolf Parr (ur.): *Literatur und Mehrsprachigkeit. Ein Handbuch*. Tübingen: Narr. 125–166.
- DEMBECK, Till, 2017b: Mehrsprachigkeit in der Figurenrede. Till Dembeck, Rolf Parr (ur.): *Literatur und Mehrsprachigkeit. Ein Handbuch*. Tübingen: Narr. 167–192.
- DEMBECK, Till, 2017c: Zitat und Anderssprachlichkeit. Till Dembeck, Rolf Parr (ur.): *Literatur und Mehrsprachigkeit. Ein Handbuch*. Tübingen: Narr. 193–219.
- DETELA, Lev, 1998: Janko Messner oder Der heilige Zorn eines engagierten Kärntner Slowenen. Johann Strutz (ur.): *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten. 2., erweiterte Auflage. Mit Beiträgen über Theater und Film*. Klagenfurt/Celovec: Hermagoras/Mohorjeva. 41–53.
- HUDL, Anita, 1975: Kako sem doživela prave dame. *mladje 17*. 19–21.
- KÖSTLER, Erwin, LEBEN, Andrej, 2017: Dvojezična literarna praksa koroških Slovencev po ukitvi »Mladja« (1991) in njena pozicija v nadregionalnem prostoru literarne interakcije. Irena Destovnik (ur.): *Koroški koledar 2017*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- KUCHLING Martin, 2016: *Ko se mačke ženijo. Kriminalni roman*. Celovec: Mohorjeva.
- LEBEN, Andrej, 2014: O sodobni koroški slovenski narečni literaturi. Andreas Leben, Martina Orožen, Erich Prunč (ur.): *Beiträge zur interdisziplinären Slowenistik / Prispевki k meddisciplinarni slovenistiki. Festschrift für Ludwig Karničar zum 65. Geburtstag*. Graz: Leykam. 259–267.
- LIPUŠ, Florjan, 1973: *Zgodbe o čuših*. Ljubljana: DZS.
- LIPUŠ, Florjan, 2004: Z jezikom smo ali nismo, z jezikom bomo ali ne bomo. Slavnostni govor ob podelitvi nagrade v soboto, 7. februarja, v Cankarjevem domu. *Nedelja 74/7*. 8–9.
- MESSNER, Janko, 1975: *Skurne storije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MESSNER, Janko, 1988: *Gorše storije*. Celovec: Drava.

- PATERNU, Boris, 1991: Vprašanje zavrtosti in prostosti v slovenski književnosti na Koroškem. *Sodobnost* 39/1: 1–14.
- PREVIŠIČ, Boris, 2014: Polyphonien in der slowenisch-österreichischen Grenzzone Kärnten. Peter Handke, Maja Haderlap, Peter Waterhouse. Till Dembeck, Georg Mein (ur.): *Philologie und Mehrsprachigkeit*. Heidelberg: Winter. 341–358.
- PRUŠNIK-GAŠPER, Karel, 1958: *Gamsi na plazu. Zapiski in spomini*. Ljubljana, Celovec: Glavni odbor Zveze borcev NOV Slovenije, Borec.
- PRUŠNIK-GAŠPER, Karel, 1981: *Gamsi na plazu*. Ljubljana, Celovec, Borovlje: Borec, Drava.
- STRUTZ, Johann, 1998: Vorwort. Johann Strutz (ur.): *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten. 2., erweiterte Auflage. Mit Beiträgen über Theater und Film*. Klagenfurt/Celovec: Hermagoras/Mohorjeva. 7–9.
- STRUTZ, Johann, 2003: Touching Tongues. Regionalität und literarische Mehrsprachigkeit. Allan James (ur.): *Vielerlei Zungen. Mehrsprachigkeit + Spracherwerb + Pädagogik + Psychologie + Literatur + Medien*. Klagenfurt/Celovec: Drava. 157–195.
- STRUTZ, Jožej, 2008: Rujoni na Dunaju 1–6 / Die Rudner in Wien. *Novine* 8. 24–79.
- STRUTZ, Jože, 2011: *Kamuflača na bazenu. Inšpektor Mangart in njegov drugi primer*. Klagenfurt/Celovec: Mohorjeva/Hermagoras.
- WAKOUNIG, Metka, 2013: Govorim, kakor mi je šnobl zrastel. *Rastje. Revija za literaturo, ustvarjalnost in družbena vprašanja* 7. 157–158.
- ZADRAVEC, Franc, 1991: Erinnerungsprosa. Verband slowenischer Schriftsteller/innen, Übersetzer/innen und Publizist/inn/en in Österreich (ur.): *Die slowenische Literatur in Kärnten. Ein Lexikon*. Klagenfurt/Celovec: Drava. 140–143.

Dominik Srienc

Alpsko-jadranska univerza v Celovcu, Inštitut za literarne vede Roberta Musila /
Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Robert-Musil Institut für Literaturforschung
dominik.srienc@aau.at

Erwin Köstler

Dunaj
erwin.koestler@chello.at

Spomin kot paradigma v slovensko-nemški literarni komunikaciji na Koroškem

Za spominsko literaturo je značilno, da deluje kot medij kulture spominjanja in da soustvarja kolektivni spomin. S tega vidika prispevek obravnava vlogo spominske literature koroških Slovencev, ki se umešča v nadregionalni prostor literarne interakcije in se oblikuje kot specifičen medij v slovensko-nemški (in tudi transgeneracijski) literarni komunikaciji. Članek obravnava različne oblike medbesedilnosti, žanrov, uprizoritev ter transferjev spominske literature koroških Slovencev znotraj in izven spominske skupnosti.

V sklopu kulture spominjanja je literarni tekst prisoten na dva temeljna načina: kot medij (shranjevanja) kulturne memorije in kot medij (kroženja) kolektivnega spomina. Medtem ko se zdi prvi pojem precej širok, saj se nanaša na literarno tradicijo, na medbesedilnost, topiko, književno zvrst in kanonizacijske procese, ki jih z vidika raziskav o spominjanju lahko povzamemo z oznako »memorija literature« (Erl1 2017: 61–67), je drugi navezan na cirkulacijo literarnih modelov, ki so v konkretni zvezi s sočasnostjo in opravljajo svojo posebno funkcijo v socialni interakciji. Govorimo lahko o literarnih žanrih, ki v določenih kontekstih delujejo kot mediji kulture spominjanja in soustvarjajo kolektivni spomin (Erl1 2017: 66), ali drugače rečeno: o medijih, ki znotraj neke spominske skupnosti opravljajo izrazito komunikativno funkcijo – pri čemer ni nujno, da ta funkcija ostane omejena na omenjeno skupnost.

1 Spominska literatura in transgeneracijsko spominjanje

Glede na delovanje literarnih sistemov ali subsistemov, ki razpolagajo s temeljnim repertoarjem produktivnih in institucionalnih dejavnikov, predstavlja področje kulture spominjanja relativno stabilen repertoar v dvojezičnem polju. Po spominih Karla Prusnika-Gašperja *Gamsi na plazu* (slov. 1958, nem. prevod 1980), po knjigi *Jelka. Aus*

dem Leben einer Partisanin (1984, slov. prevod 1984) in po dokumentaciji *Spurensuche. Erzählte Geschichte der Kärntner Slowenen* (1990, slov. *Po sledovih*, 1991), ki vsebuje intervjuje z več kot 50 pričami časa, je Slovenska prosvetna zveza začela z načrtnim objavljajanjem spominskih knjig koroških Slovencev, ki so od sredine 90-ih let izhajale pri založbi Drava v izvorniku in večinoma tudi v nemškem prevodu. Pomena teh knjig za nadregionalno in mednarodno recepcijo tematike pregona in upora v času druge svetovne vojne ni mogoče precenjevati, saj je z njimi specifični literarni žanr postal ključen za zaznavanje koroških Slovencev »od zunaj«.

Omenjeni spomini Karla Prušnika na čas partizanstva na Koroškem datirajo v l. 1958. Prva spominska knjiga, ki je pričala o življenju koroških Slovencev v nemškem pregnanstvu (*Leben* 2011: 205), spomini Franca Resmana *Rod pod Jepo*, je izšla l. 1971, tj. tri leta pred drugo slovensko in devet let pred prvo nemško izdajo Prušnikovih *Gamsov*, o programiranem izdajanju spominskih knjig pa lahko govorimo od 90-ih let naprej. Pravi začetek te dejavnosti se časovno približno pokriva z uveljavitvijo ustne zgodovine (oral history) kot vira v akademskem diskurzu, njeno sistematično nadaljevanje pa s splošnim razmahom paradigme kulturnih ved v humanistiki.

Kot sporoča Avguštin Malle, sta že Thomas Busch in Brigitte Windhab s svojo knjigo *Jelka. Pričevanje koroške partizanke* (po magnetofonskem zapisu intervjuja s Heleno Kuhar) l. 1984 dala pobudo za serijsko objavo spominskih knjig – da pa je njuna iniciativa padla na plodna tla (Malle 2013: 64–65) šele l. 1996 z objavo spominov Andreja Kokota *Ko zori spomin*; tematika pregona in upora koroških Slovencev pa je bila že po objavi zbornika *Spurensuche* (1990) tesno vključena v sklop avstrijske spominske literature (Malle 2013: 67–68). V tematskem pogledu lahko govorimo o spominih na vojno in oboroženi odpor (Lipej Kolenik 1997/2001, ²2003, Franc Kukovica 2006/2008, Anton Haderlap 2007, ²2011/2008, ³2013, Bogdan Mohor-Ston 2007/2007, Peter Kuhar 2009/2010), zatiranje in pregon (Andrej Kokot 1997/1999, ²2007, Anton Jelen 2002/2007, Tonči Schlapper 2004) ter razmere v prvih letih po vojni in nadaljnje zatiranje koroških Slovencev pod britansko upravo (Lipej Kolenik 2008/2008, Anton Haderlap 2013/2015). V tem sklopu je bil tematiziran tudi delež žensk v protinacističnem odporu in uporu proti zatiranju koroških Slovencev po vojni (*Leben* 2003). Pomembni so tudi spomini žensk na koncentracijska taborišča (Helena Igerc 2001, Ana Jug Olip 2011/2012) ali na čas pregona (Marija Prušnik 2017).

Spominski žanr najdemo tudi v dokumentacijah o žrtvah nacizma ali v transgeneracijskih študijah o usodi posameznih koroških slovenskih družin. Žrtve nacističnega nasilja na Koroškem so dokumentirane v zborniku *Das Buch der Namen* (2010), ki ga je izdal Wilhelm Baum. V sklopu te publikacije je nastala tudi edicija dnevnika Tomaža Olipa iz prevoda tipkopisa zaplenjenega dnevnika, ki je v procesu pred vrhovnim sodiščem (Volksgerichtshof) v Celovcu l. 1943 služil kot dokazilo. Kot piše izdajatelj, ni znano, kje se je izgubil izvorni rokopis (Baum 2010: 15). Eva Malle je v svoji diplomski nalogi

na univerzi v Celovcu l. 2006 raziskala prispevek svoje družine k uporabi proti nacističnemu režimu na Koroškem; njena monografija je bila tudi natisnjena (Malle 2012). Sabine Buchwald se je v svoji diplomski nalogi l. 2008 lotila tekstne kritike dnevnika in vojnih spominov svojega deda Franca Buchwalda, v disertaciji l. 2013 pa se je ukvarjala z njegovo vojno pošto (Buchwald 2017). Publikacija (katalog razstave) *Partisanenkinder/Partizanski otroci*, ki sta jo uredili Lisa Rettl in Vida Obid, obravnava usodo otrok pregnanih družin na primeru spominov dveh preživelih tu in onstran avstrijsko-slovenske meje, ki so pričakali konec vojne skriti pri partizanih (Rettl/Obid 2006). Več kot ducat biografij koroških Slovenk in Slovencev upošteva tudi zbornik Nadje Danglmaier in Wernerja Koroschitz *Nationalsozialismus in Kärnten*, ki vsebuje biografije tako žrtev kot storilcev (Danglmaier/Koroschitz 2015).

2 Spominski teksti druge provenience

V »vojnem dnevniku«, ki ga je izdala avstrijska avtorica Helga Glantschnig na osnovi zapuščine svoje matere, za razliko od omenjenih transgeneracijskih študij ne gre toliko za dokumentacijo lastne družinske zgodovine, temveč za kritično branje zasebnega pričevanja mlade privrženke nacionalsocializma, ki zahteva na eni strani empatijo hčerke in na drugi odločno odklonilen odnos do izpričanih vsebin. Da bi pokazala možnost oz. nujnost druge perspektive, H. Glantschnig v obsežnem uvodnem eseu dnevnik svoje matere kontekstualizira s spomini treh drugih žensk iz istega obdobja. Med drugim obravnava spomine Ane Jug-Olip na Ravensbrück, v seznamu uporabljene literature pa navaja kot vir za razumevanje povojnih razmer na Koroškem tudi zbornik Lipeja Kolenika (2008).

Kar se tiče bolj redkih avtobiografskih spominov drugačnega izvora, naletimo na zelo različne osebne in/ali ideološke motivacije piscev, ki – drugače kot (neasimilirani) koroški Slovenci – niso bili izpostavljeni pregonu zaradi pripadnosti etnični manjšini, tako da teh spominov tudi ni mogoče brati kot del kolektivne pripovedi. Do izraza pa prihajajo različne socializacije in načelne drže piscev glede na njihovo ideološko opredelitev, politična prepričanja in (implicitno ali eksplicitno) tudi na interpretacijo zgodovinskih dejstev. Getrude Haderlap (roj. Egger) iz Krive Vrbe (Krumpendorf) v svojih spominih *Die manipulierte Generation* (2004) opisuje, kako je kot mlada železničarka in antifašistka prebila vojno na (danes) obmejnem območju in kako se je po poroki s koroškim Slovincem naselila v Lobniku pri Železni Kapli; ndr. opisuje tudi pokol na Peršmanovi domačiji. Z izdatnim citiranjem (predvsem pesmi Paula Celana, Rose Ausländer, Günterja Eich, pa tudi delov dnevnika Sophie Scholl) umešča svoje spomine v okvir nadrejenega antifašističnega narativa. Spomini socialnega demokrata Franza Najemnika *Erinnerungen an den Widerstand gegen das NS-Regime in Kärnten* (2012) so pričevanje delavca, ki je navezoval stike z različnimi skupinami upornikov v okolici Beljaka, a se je distanciral od sodelovanja z Osvobodilno fronto.

Na drugi strani imamo spomine *Brazde mojega življenja* (2009, isto leto objavljene tudi v nemškem prevodu) Gorenjke Jelke Mrak Dolinar, ki se je l. 1953 izselila na avstrijsko Koroško, ki pa glavno odgovornost za trpljenje prebivalstva za časa okupacije vidi na strani partizanov. Oboroženi upor ji velja le kot pretveza za zločinsko izvedbo komunistične revolucije na slovenskih tleh, zato je treba te spomine brati v kontekstu zgodovinskega revizionizma. Leta 1933 pri Bilčovsu rojena Theresia Köfer se sama označuje za »vindišarko« in razlaga dejstvo, da je njen oče kmalu po t. i. anšlusu vstopil v NS-DAP s svojo konzervativno, na pokornosti avtoritetam temelječo kmečko socializacijo.

3 Med spomini in literaturo

Razmejitev spominskega besedila od literarnega žanra v ožjem smislu besede ni vedno preprosta. V avtobiografiji *Emigrant* (1999) Leva Detele, ki se je kot dvajsetletnik izselil iz Maribora na Dunaj, vidimo tudi razvojni roman javne osebnosti. Detela je vse do danes v stikih s koroškimi Slovenci in je v 70-ih letih sodeloval v uredništvu *mladja*. Že z žanrskega vidika zanimivi so tudi nemški spomini slovenskega zdravnika Marjana Kordaša *Engelsflügel in einer fremden Welt* (2013), ki jih avtor sam imenuje roman in v katerih v glavnem opisuje notranji svet najstnika, tj. do konca 40-ih let preteklega stoletja. Kordaš, ki se je l. 1931 rodil v Srbiji, odraščal pa v Sloveniji, je koroški Slovenec po očetovi strani; slednji je po plebiscitu l. 1920 emigriral v državo SHS. Za generacijo mlajši John Winchester se je l. 1962 rodil v ameriški vojaški bazi v Nemčiji in je mdr. odraščal blizu Celovca, preden se je v zrelih letih za stalno naselil v Podjuni; pri Mohorjevi je objavil dva zvezka avtobiografske proze: *Schäumendes Wasser. Südkärntner Erzählungen* (1999) in *Zugereist* (2002). Autobiografska je tudi prozna zbirka *Schneeglöckchenporträts* (2017) Bolgarke Krasimire Dimove, ki se je preselila v Avstrijo in od zgodnjih 90-ih let dela kot zdravilka v Šentjakobu v Rožu. Vse te z osebno migracijsko izkušnjo povezane knjige ne kažejo nobene navezave na zgodovinsko tematiko koroških Slovencev.

4 Spomin v literarnem in gledališkem diskurzu

Spominska paradigma je tudi osrednjega pomena v literaturi sami. Z ozirom na dvojezično polje na Koroškem se spominski diskurz lahko izraža v povsem intimnem pričevanju ali v zavedni navezavi na kolektivni spomin, lahko se eksplicitno nanaša na prepoznavne dogodke ali kraje memorije, lahko pa o manjšini sploh ne spregovori in je vendar z njeno polpreteklo zgodovino povezan v smislu komplementarnega razmerja, saj je tematika zatiranja in tudi kontinuiteta nacizma v povojni Avstriji splošnega pomena.

V proznih besedilih Florjana Lipuša zavzema spomin na obdobje nacionalsocializma in obujanja spominov na to obdobje osrednjo vlogo. Zgodovinski okvirni pogoji in predpogoji pisanja so tesno vpeti v zgodovino koroških Slovencev, ki pri Lipušu deluje kot »regionalno predbesedilo literarnega dela« (Strutz 1998: 79). Lipušev osrednji literarni lik je tragična usoda matere, ki so jo domačini ovadili in jo pred očmi sina odvedli v taborišče Ravensbrück, od koder se ni več vrnila (Borovnik 2013). Pripovedovanje lastne družinske zgodovine pa hkrati pomeni »prizadevanje za sodobne in zgodovinske probleme koroških Slovencev« (Borovnik 2019: 289). Lipuš »pričevalsko pripoveduje« (Borovnik 2019: 289) in s tem, da obravnava zlasti zgodbe iz časa nacionalsocializma, so njegova besedila prisotna v kontekstu kulture spominjanja koroških Slovencev. Lipuš razširi spomin in spominjanje s tem, da zapisuje imaginirano literarno iskanje matere, o podobi materine smrti pa je pisatelj pisal šele v romanu *Boštjanov let* (2003). Fabjan Hafner je zapisal, da Lipuševo pisanje lahko razumemo kot »predelovanje otroštva in mladosti okoli te izpuščene sredine« (Hafner 2016: 309). Lik matere najdemo v vseh njegovih delih, od *Zmot dijaka Tjaža* do postmodernih zgodovinskih pripovedi kot npr. *Stesnitev* ali *Prošnji dan*, vaških romanov, kot je npr. *Odstranitev moje vasi*, ali do novejših besedil, kot je *Gramoz*, v katerem pripovedovalec imaginira spominski pohod v nemško taborišče kot kolektivni akt spominjanja in pozabljanja.

Novo obliko pripovedovanja o skupnih zgodovinskih izkušnjah in izkušnji antifašističnega upora predstavlja roman *Angel pozabe* Maje Haderlap. Tudi ta roman zarisuje družinsko zgodovino, vendar z razširjenimi pripovedniškimi sredstvi in možnostmi pripovedovalke, pripadnice povojne generacije. Avtorica upodablja npr. Heleno Kuhar-Jelko v liku Leni ali Antona Haderlapa kot strica Tončija. O medbesedilnem projektu »pripovedovanja pripovedi«, je zapisal Karl Wagner, da je

poskus pripovedovanja vseh pripovedi njenega otroštva, tragičnih povesti in deloma objavljenih avtobiografskih spominov prednikov in sorodnikov na način, ki ga s Handkejem lahko razumemo kot ponovitev, s tem, da jih končno prične pozabljati. (Wagner 2013: 199.)

Vojna tematika služi Petru Handkeju v drami *Immer noch Sturm* (2010, slov. prevod *Še vedno vihar* 2011) na eni strani nadaljevanju mitičnega imaginarija o lastnem slovenskem poreklu (Hanneschläger 2013), kakršnega je zasnoval že v romanu *Die Wiederholung* (1986, slov. prevod: *Ponovitev* 1988), na drugi strani pa v drami uvaja moment aktivnega upora, ki v lastni družinski zgodovini ni prefiguriran. Kakšen pomen so imele pri pisanju igre spominske knjige koroških Slovencev, je razvidno iz beležk, ki si jih je avtor ob branju spominske literature koroških Slovencev sproti zapisoval na rob teksta, saj lahko spremljamo, kako je med nastajanjem igre lastno družinsko zgodbo dobesedno »vpisal« v tuje besedilo (Hanneschläger, brez letnice). Med dokumentirano gradivo spadajo: Karel Prušnik: *Gemsens auf der Lawine*, Tone Jelen: *Auf den Spuren der Hoffnung*, Thomas Busch, Brigitte Windhab: *Jelka*, Anton Haderlap:

Graparji, Franc Kukovica: *Als uns die Sprache verboten wurde*, Lisa Rettl/Vida Obid: *Partisanenkinder*, Anton Haderlap: *Pesmi*, Lipej Kolenik: *Von Neuem*.

Pri Wernerju Koflerju se vojna tematika bolj izrazito nanaša na izrinjene vidike koroške in sploh avstrijske polpretekle zgodovine, s čimer provokativno meri na sedanjost, literaturo pa razglaša kot boj proti zločinom (Amann 2007: 312). Zgledna je v tem pogledu njegova igra *Tanzcafé Treblinka* (2001), ki opominja na tako imenovano Aktion Reinhardt – načrtno uničevanje židov v nacističnih koncentracijskih taboriščih na Poljskem – in na njena organizatorja Odila Globočnika in njegovega adjutanta Ernsta Lercha. Lerch je po vojni v Celovcu vodil priljubljeni plesni lokal Tanzcafé Lerch. Umrl je l. 1997 kot spoštovana osebnost. Z Odilom Globočnikom se ukvarja tudi Josef Winkler v romanu *Laß dich heimgeigen, Vater, oder Den Tod ins Herz mir schreibe* (2018). Vrnitev izrinjenega je simbolizirana v nezaslišanem spoznanju, da je vaška soseščina Globočnika po njegovem samomoru zagrebla na domači njivi in da so se torej ljudje skozi desetletja hranili s kruhom, ki je zrastel iz trupla množičnega morilca. Metonimično vzporejanje s svetim obhajilom je pri Winklerju vse drugo kot naključno. Dolgo izrinjena tematika je bila tudi z uradno natančnostjo izvedena evtanazija po psihiatrijah, ki jo je za Koroško v številnih objavah dokumentiral Helge Stromberger (Stromberger 2002). Te tematike se je lotil Harald Schwinger v romanu *Das dritte Moor* (2006), ki spada že v žanr grozljivk. Močvirje, v katero odlagajo trupla umorjenih otrok, namreč zaživi in začinja izdajati svojo skrivnost. V glavnem protagonistu dr. Krellu je verjetno upodobljen primarij takratne celovške psihiatrije Franz Niedermoser, ki je bil l. 1946 usmrčen zaradi več kot 400 umorov. Tovrstna funkcija krajev spomina in referiranja teh besedil ter tematik pri oblikovanju transnacionalnega spomina pa se kaže tudi v repertoarju in modelih številnih gledaliških uprizoritev in dramskih besedil. Kot nosilci eksplicitnega diskurziviranja polpretekle zgodovine izstopajo predvsem žanri oz. oblike izvedbe, v katerih sta govor in ugovor osrednjega strukturnega in vsebinskega pomena: gledališka uprizoritev in/ali dialogična pripoved.

»Slovensko tematiko« najdemo že od sredine 90-ih let v produkcijah gledališča Studiobühne Villach, in sicer igro *Frieden 1945–95. Eine Liebe im Krieg* Wolfganga Siegmunda, ki retrospektivno pripoveduje o koroškem Slovencu, ki po pregonu svoje družine dezertira iz nemške vojske in prestopi na stran partizanov (Studiobühne 1995: 5–6). Igra Alberta Tisala *Jelka. Wir sehen uns im nächsten Krieg* ima za predlogo spomine Helene Kuhar, v programski brošuri pa najdemo zahvalo Koroškemu deželnemu arhivu, Slovenskemu znanstvenemu inštitutu, Inštitutu za (polpreteklo) zgodovino Univerze v Celovcu, Slovenski prosvetni zvezi in Dokumentacijskemu arhivu avstrijskega odpora (Studiobühne 1999: 4). Časovna perspektiva sega v obeh igrah v sedanjost koroških Slovencev in v bistvu dokumentira kontinuiteto represije in nujnost upora.

Leta 2002 je postal dostopen sodni akt o preiskavi pokola na Peršmanovi domačiji v Podpeci (Unterpetzen) v zadnjih dneh vojne, ki naj bi ga izvedli policisti SS. Dunajska

avtorica, režiserka in filmarka Tina Leisch je na podlagi tega akta izdelala »dokumentarno igro s povojnega območja« *Elf Seelen für einen Ochsen – Enajst duš za enega vola* (krstna uprizoritev: Festival der Regionen, Linz 2003). Tu uprizorjena sodna obravnava ima velik simbolni naboj, ker je pokol vse do danes predmet govoric, ki pripisujejo krivdo partizanom. Tina Leisch je bila kot soustanoviteljica in predsednica (do l. 2004) Društva Peršman ter kot kustosinja Peršmanovega muzeja tudi praktično vključena v kulturo in politiko spominjanja na Koroškem, v svoji igri pa se je naslanjala na spominsko literaturo koroških Slovencev (zlasti na Prušnika, H. Kuhar in pričevanja v zborniku *Spurensuche*) in na sodelovanje angažiranih zgodovinarjev in zgodovinarik ter kulturnikov in kulturnic, ki jih je v programu festivala kar vse naštela kot soavtorje igre (Festival 2003).

Diskurz o zgodovinskih dejstvih in o revizionističnem zanikanju le-teh je v romanu *Mara Kogoj* (2007) nemškega avtorja Kevina Vennemanna oblikovan kot intervju dveh koroških Slovencev s skrajno manipulativnim desno radikalnim cinikom. Slednji prikazuje pokol na Peršmanovi domačiji kot zločin partizanov, SS-ovce pa kot prepozno prispelle rešitelje. Tu uprizorjeni boj za spomin se izkaže kot boj za premoč, ki pa za razumevanje prikazanega konflikta zahteva določeno poznavanje političnega konteksta, tj. potlačitev zgodovinske odgovornosti kot osnove za diskriminacijo slovenske manjšine na Koroškem.

Tudi avtor in režiser Bernd Liepold-Mosser, doma iz Grebinja (Griffen), povezuje tematiko slovenskega odporništvā z neko splošno uporniško držo, ki mu je temelj lastnega delovanja (intervju, 31. 5. 2017). V produkciji *Das Dorf an der Grenze* (2001) v Mestnem gledališču v Celovcu je bila približno četrtina besedila v slovenščini, predstava pa je gostovala tudi v Drami Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani. Trijezično (nemško-slovensko-angleško) produkcijo *Romeo & Julija* so v sodelovanju s Slovensko prosvetno zvezo (SPZ) uprizorili v kulturnem centru Šentjanž v Rožu (2007); na plakatu ob krstni uprizoritvi je bil upodobljen spomenik partizanom, ki so ga leta 1953 razstrelili neznani storilci; trideset let pozneje so ga obnovili in postavili na Peršmanovi domačiji. Scenska drama *Partizan* (artecielo 2008), dvojezična gledališka produkcija v sodelovanju SPZ-ja in ORF Koroška, je izšla tudi v knjižni obliki s priloženim DVD-jem; v slovenščino jo je prevedel gledališki režiser Marjan Štikar. Avtor v njej izdatno citira vire s področja ustne zgodovine (npr. *Spurensuche*, 1990; Rettl/Obid: *Partisanenkinder*, 2006). Za neubühnevillach je Liepold-Mosser pripravil tudi zelo skrajšano odsko verzijo Handkejeve drame *Immer noch Sturm*, ki so jo krstno uprizorili ob deseti obletnici gledališča v beljaški mestni kinodvorani.

Igra *Zala* Simone Schönnett in Haralda Schwingerja je nastala po naročilu gledališča teatr trotamora kot prispevek k 90. obletnici koroškega plebiscita. Igra v režiji Marjana Štikra tematizira enega najbolj znanih kolektivnih mitov koroških Slovencev. Besedilo postavlja dejanje v sedanost in preko scene in stranskih dejanj ustvarja časovno

perspektivo, ki sega nazaj v čas med obema vojnama. Oder je dvodelen: medtem ko se na odru 1 odigrava glavno dejanje, vidimo na odru 2 pet oboroženih moških pred brambovskim spomenikom v Šentjakobu (ki so ga l. 1937 postavili na pobudo ilegalnih nacistov), ob robu odra pa postreščki ves čas nosijo kovčke z imeni l. 1942 pregnanih slovenskih družin k nekemu okencu (Schönnett/Schwinger 2011: 11). Že na neverbalni ravni postane vidna navezava na spominske diskurze na Koroškem; isto funkcijo opravlja »vtetoviranje« slovenskih besed v Zalin hrbet – akt, ki spreminja človeško telo v živi spomenik.

Še bolj neposredno navezavo na spominsko politiko najdemo v igri *Loibl-Saga* dunajskega avtorja Erwina Riessa, ki je l. 2015 nastala po naročilu celovškega gledališča klagenfurter ensemble. Prikazani dogodki v delovnem taborišču Ljubelj, podružnici koncentracijskega taborišča Mauthausen, se mdr. naslanjajo na pričevanja Janka Tišlerja, ki je kot zaposleni pri izgradnji predora Ljubelj sodeloval s partizani in je tudi soavtor več dokumentacij o tamkajšnjem taborišču (Tišler/Rovšek 1995; Tišler/Tessier 2007). Gonilna sila projekta je bil ustanovitelj Mauthausenskega komiteja Kärnten/Koroška Peter Gstettner, ki je za knjižno objavo besedila napisal več dopolnil in je na naslovnici naveden kot soavtor knjige. Pojem »saga« v naslovu se ne nanaša samo na gledališko igro, temveč tudi na celoten kontekst izrinjenja in potlačitve, ki sta v Avstriji toliko časa ovirali uveljavitev Ljubelja kot spominskega kraja; po svoje pa seveda evocira tudi literarno zvrst, ki se paradigmatično nanaša na kulturno memorijo.

5 Sklep

Navedeni primeri kažejo, da se je spomin kot paradigma v slovensko-nemški literarni komunikaciji na Koroškem vzpostavil v svobodnem kroženju literarnih modelov in žanrov ter da ga v veliki meri opredeljujejo možne interakcije, ki jih nudi spominska literatura koroških Slovencev. Pomen teh knjig – tako zgodovinsko-pričevanjskih kot fikcijskih – za nemško literaturo in literarno interakcijo v dvojezičnem prostoru se je v preteklih dveh desetletjih vidno povečal, saj so ključen dejavnik v transjezikovni in transgeneracijski literarni komunikaciji. S tem so postali bolj vidni in prepoznavni tudi sami kraji memorije koroških Slovencev, ki pa za podrobnejši pregled zahtevajo posebno obravnavo.

LITERATURA IN VIRI

- AMANN, Klaus, 2007: Nachwort. Werner Kofler: *In meinem Gefängnis bin ich selbst der Direktor. Lesebuch*. Herausgegeben von Klaus Amann. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- BAUM, Wilhelm (ur.), 2010: *Wie ein Käfig eingesperrter Vogel. Das Tagebuch des Thomas Olip*. Klagenfurt, Wien: Kitab.
- BUCHWALD, Sabine, 2017: *Ali je kaj pošte zame? Vojna pošta 1938–1945*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- DANGLMAIER, Nadja, KOROSCHITZ, Werner, 2015: *Nationalsozialismus in Kärnten. Opfer. Täter. Gegner*. Innsbruck, Bozen, Wien: Studienverlag.
- ERLL, Astrid, 2017: *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Eine Einführung*. Stuttgart: Metzler.
- GLANTSCHNIG, Helga, 2019: *Das „Kriegstagebuch“ meiner Mutter (4.8.1943–24.12.1945)*. Wien: Klever.
- HANNESSCHLÄGER, Vanessa, 2013: „Geschichte: der Teufel in uns, in mir, in dir, in uns allen.“ *Zur Rezeption von Familiengeschichte und Historie in Peter Handkes Immer noch Sturm*. Diplomsko delo. Wien.
- HANNESSCHLÄGER, Vanessa: Immer noch Sturm. Entstehungskontext. *Handkeonline*. Österreichische Nationalbibliothek. <<https://handkeonline.onb.ac.at/node/623>>.
- LEBEN, Andrej, 2003: *V borbi smo bile enakopravne. Uporniške ženske na Koroškem v letih 1939–1955*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- LEBEN, Andrej, 2011: *Zgodbe iz maTjaževe dežele. Antologija slovenske proze na avstrijskem Koroškem*. Ljubljana: Študentska založba.
- MALLE, Avguštin, 2013: Slowenische Erinnerungsbücher als historische Quellen. Fabjan Hafner, Johann Strutz (ur.): *Krieg, Widerstand, Befreiung. Ihr Nachhall in den Kulturen und Literaturen des Alpen-Adria-Raumes*. Klagenfurt – Wien/Celovec – Dunaj: Drava. 49–69.
- MALLE, Eva, 2012: *Die Ročičijaks. Eine slowenische Familie im Widerstand*. Klagenfurt, Wien: Kitab.
- RETTL, Lisa, OBID, Vida, 2006: *Partisanenkinder. Überleben, weiterleben/Partizanski otroci. Preživeti, živeti*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- STROMBERGER, Helge, 2002: *Die Ärzte, die Schwestern, die SS und der Tod. Kärnten und das produzierte Sterben im NS-Staat*. 3. razširjena izd.. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- STUDIOBÜHNE Villach, 1995: *Zeitung I – 1995/1996*.
- STUDIOBÜHNE Villach, 1999: *Zeitschrift I – 1999/2000*.

SEZNAM NAVEDENE KOROŠKE SLOVENSKE SPOMINSKE LITERATURE

- HADERLAP, Anton, 2007: *Graparji. Spomini*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- HADERLAP, Anton, 2008: *Graparji. So haben wir gelebt. Erinnerungen eines Kärntner Slowenen an Frieden und Krieg*. Prev. Metka Wakounig, Klaus Amann. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- HADERLAP, Anton, 2013: *Moje zarje. Spomini na povojna leta*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- HADERLAP, Anton, 2015: *Morgenröte. Erinnerungen an die Nachkriegszeit*. Prev. Vida Obid. Klagenfurt/Celovec: Drava.

- IGERC, Helena, 2001: Spomini na otroška leta, na zapore in taborišča. *Koroški koledar 2002*. Klagenfurt/Celovec: Drava. 91–127.
- JELEN, Tone, 2002: *Hoja za mavrico. Spomini iz temnih dni pričakovanja*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- JELEN, Tone, 2007: *Auf den Spuren der Hoffnung. Odyssee eines Kärntner Slowenen 1938–1945*. Prev. Vida Obid, Helena Verdel. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- JUG-OLIP, Ana, 2011: *Utihnile so ptice, utihnila je vas. Spomini na selske šege in navade, na izselitev v Nemčijo, na taborišče Ravensbrück in na srečno vrnitev domov*. Celovec: Mohorjeva.
- JUG-OLIP, Ana, 2012: *Ich war Nr. 20373 in Ravensbrück. Erinnerungen einer slowenischen Widerstandskämpferin*. Prev. Danilo Kupper, Veronika Olip. Klagenfurt, Wien: Kitab.
- KOKOT, Andrej, 1997: *Ko zori spomin ... Otroška doživetja v pregnanstvu*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- KOKOT, Andrej, 1999: *Das Kind, das ich war. Erinnerungen an die Vertreibung der Slowenen aus Kärnten*. Klagenfurt/Celovec: Drava. (Nemška različica od avtorja.)
- KOLENIK, Lipej, 1997: *Mali ljudje na veliki poti. Spomini na predvojni, vojni in povojni čas na Koroškem*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- KOLENIK, Lipej, 2001: *Für das Leben, gegen den Tod. Mein Weg in den Widerstand*. Prev. Erwin Köstler. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- KOLENIK, Lipej, 2008: *Znova. Koroški Slovenci pod britansko zasedbeno oblastjo po letu 1945. Pričevanja, prispevki in poročila*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- KOLENIK, Lipej, 2008: *Von Neuem. Die Kärntner Slowenen unter der britischen Besatzungsmacht nach dem Jahr 1945: Zeitzeugen, Beiträge und Berichte*. Prev. Metka Wakounig. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- KUHAR, Peter, 2009: *Pesem in pelin mojih gozdov. Spominski utrinki iz osmih desetletij*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- KUHAR, Peter, 2010: *Widerständig. Erinnerungen aus acht Jahrzehnten*. Prev. Metka Wakounig. Klagenfurt/Celovec: Drava, 2010.
- KUKOVICA, Franc, 2006: *Nepozabljeno. Otrok med nacizmom. Spomini na obdobje 1939–1945*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- KUKOVICA, Franc, 2008: *Als uns die Sprache verboten wurde. Eine Kindheit in Kärnten (1938–1945)*. Prev. Traudi Pasterk. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- MOHOR, Bogdan-Ston, 2007: *Luna. Od koroškega partizana do političnega zapornika v Bileči/Vom Freiheitskämpfer in Kärnten zum politischen Gefangenen in Bileča*. Prev. Mirko Messner, Franci Zwitter. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- PRUŠNIK, Karel – Gašper, 1958: *Gamsi na plazu*. Ljubljana: Borec.
- PRUŠNIK, Karel – Gašper, 1980: *Gemsens auf der Lawine*. Prev. Avguštin Malle, Florjan Lipuš, Gerri Musger. Klagenfurt, Ferlach: Drava.
- PRUŠNIK, Marija, 2017: *„Dopade se mi tukaj prav nič“*. *Dnevnik iz Frauenauracha*. Brigitte Entner (ur.). Klagenfurt/Celovec: Drava.
- RESMAN, Franc, 1971: *Rod pod Jepo. Spomini Tratnikovega očeta iz Ledine*. Celovec: Mohorjeva.
- SCHLAPPER, Tonči, 2004: *Iz življenja na obronkih. Spomini*. Klagenfurt/Celovec: Drava.

Elena Meta Messner

Dunaj

elena.messner@textfeldsuedost.com

Prevajanje kot translacijska solidarnost pri Janku Messnerju

Messnerjevo ustvarjanje je močno zaznamovala transkulturnost in prevajalska solidarnost regionalne, nadregijske in mednarodne razsežnosti. Bil je široko povezan literarni in kulturni posrednik, multiplikator in politično zavzet ustvarjalec. V zvezi s prevajalsko solidarnostjo lahko Messnerjev opus razlagamo kot postopno dinamizacijo ozko opredeljenih nacionalno-literarnih konceptov in produktivno preseganje njihovih meja. Hkrati njegovo delo trajno priča o tem, da je solidarnost med obema jezikovnima skupnostma na Koroškem v številnih zgodovinskih trenutkih krepko in boleče trčila ob svoje meje.

Razprave o koroškem slovenskem avtorju Janku Messnerju (1921–2011) običajno postavljajo v ospredje njegovo literarno delo, redkeje pa njegovo prevajalsko dejavnost, kulturno-posredovalno delo in njegov solidarnostni akcionizem. Pri pedagoško usmerjenem ukvarjanju z avtorjevim opusom pa je treba vse te vidike analizirati kot interaktivne sestavine njegovega dela.

Avtorjeva zapuščina, ki je kot depozit (blizu štirideset kartonov) shranjena na Inštitutu za literarno raziskovanje/Koroškem literarnem arhivu Robert Musil v Celovcu, priča o tem, da so se Messnerjeva literarna, kulturna in politična dejavnost nenehno prepletale. Obsežno gradivo ne obsega le njegovega literarnega dela, temveč tudi novinarska, politična in esejistična besedila, scenarije, prevode, osebno in javno korespondenco, biografske dokumente ter številne prispevke tretjih oseb. Messner je bil po zaslugi raznolikih dejavnosti široko povezan literarni in kulturni posrednik, multiplikator in politično angažiran ustvarjalec. Med drugim je bil dolga leta sourednik kulturne in literarne revije *mladje*, v kateri je pogosto objavljajl svoje lastne literarne prispevke in prevode drugih avtorjev in avtoric.

Janko Messner, rojen leta 1921 v Dobu pri Pliberku/Aich bei Bleiburg blizu avstrijsko-slovenske meje, je vidni predstavnik koroške slovenske literature. Kot pisec v slovenskem maternem jeziku se je v svojem, pogosto tudi avtobiografskem, literarnem delu posvečal usodi koroških Slovencev, njihovi diskriminaciji že v obdobju med obema svetovnjima vojnama, nacifašističnemu ustrahovanju in terorju, svojim travmatičnim doživetjem kot vojak v nemškem wehrmachtu, deportaciji koroških Slovencev, žrtvam gestapa in krvnih sodnikov nacističnega režima. Ohranjanje spomina na odporniško gibanje proti nacionalsocializmu in na njegove žrtve je bila stalnica njegove

literarno-aktivistične dejavnosti. Odraščal je v družbenem okolju, v katerem se je že v prvi avstrijski republiki do leta 1938 v različnih oblikah razvijala opozicija proti asimilacijskim zahtevam nemške kulturne prevlade. Ta opozicija se je po tako imenovanem anchlussu marca/aprila 1938, ko je nemška vojska zasedla Avstrijo in so nacionalsocialisti vzpostavili svojo totalitarno oblast, razvila v odporniško gibanje.

Vse to je Messner podrobno obravnaval v svojem delu. S satiro je napadal preživetje nacističnega mišljenja, povelečevanje vojne, sovraštvo proti Slovencem, pri čemer se je osredotočil na različne zgodovinske konstelacije: na represivno šolsko politiko prve avstrijske republike in avstrofašizma, na prepoved slovenskega jezika in deportacijo slovenskih družin v času nacionalsocializma, na primere odklanjanja vojaške službe v wehrmachtu in dezertacije, na partizane in saboterje nemških vojaških akcij in posegov. V času avtorjevega življenja in v nemškem nacionalnem okolju, v katerem je živel, so bile te teme močno tabuizirane. Prevladujoče teme v njegovem delu so tudi neizpolnjevanje priborjenih in v avstrijski državni pogodbi iz leta 1955 ustavnostno zajamčenih manjšinskih pravic, zamolčevanje in pogosto naravnost prepoved spominjanja na slovenske koroške žrtve nacionalizma in nacionalsocializma v povojni Koroški. (Pirker 2010)

Messnerjeva dejavnost je bila močno vezana na okoliščine njegove ožje domovine, to je dvojezične regije na meji med Avstrijo in Slovenijo. Na kulturnozgodovinski položaj slovenskega prebivalstva na Koroškem je skozi stoletja odločilno vplivala trajajoča transformacija nadnacionalnih in večjezičnih identitet. V tej transformaciji so različno vlogo odigrali po eni strani asimilacijski pritiski, strukturalno in fizično nasilje, po drugi strani pa intenzivni stiki na gospodarsko-trgovinski ravni ter procesi kulturne in idejne izmenjave preko jezikovnih meja. Pod vplivom teh dejavnikov se je v tem prostoru razvila specifična regionalna kultura, za katero so bili značilni procesi gibanja, prepustnosti in prepletanja jezikovnih in kulturnih elementov, obojestranski interaktivni vplivi, pa tudi procesi zavračanja, odpora in obrambe. V teh procesih je zlasti prevajanje odigralo izredno pomembno vlogo.

Zato ne preseneča, da je kulturna dejavnost koroških Slovencev že desetletja omogočala in pospeševala povečan uvoz slovenske, pa tudi hrvaške, bosanske, srbske in makedonske literature v nemški jezikovni prostor. Koroški slovenski kulturni mediatorji so bili vselej dejavni v obe smeri, tudi pri prevajanju literature iz nemščine v slovenščino. Poleg tega je za kulturno delo koroških Slovencev značilna posebnost ta, da avtorji in avtorice pogosto prevajajo svoja lastna besedila v obe smeri, iz slovenščine v nemščino in obratno.

Posledica teh specifičnih kulturnih danosti je, da se je južna Koroška razvila v večjezičen, nadregionalen, interaktiven prostor (»Interaktionsraum«) (Leben 2019), za katerega je že več kot sto let značilna tudi »translacijska (prevajalska) solidarnost«, ki

jo definiram kot termin, ki ne označuje le prevajanja iz enega v druge jezike, temveč vključuje tudi idejnopolično opredelitev za princip enakosti in enakopravnosti.

Pri obravnavi posredovalnega dela Janka Messnerja so pomembni naslednji vidiki: 1. njegovi prevodi tujih besedil iz enega v drugi jezik; 2. prevodi lastnih del, ki jih je avtor sam opravil v obe smeri (slovensko-nemško, nemško-slovensko); 3. prevodi njegovih del, ki so jih drugi prevajalci in prevajalke opravili v nemščino, makedonščino, srbohrvaščino, francoščino, italijanščino, španščino, angleščino, vietnamščino.

1 Messnerjevi prevodi tekstov drugih avtorjev iz enega v drugi jezik

V nadaljevanju bi rada podrobneje opisala regionalno-specifični pojav prevajanja »v obe smeri«, saj je Messner vse življenje prevajal iz nemščine v slovenščino in obratno.

Njegov prvi prevod iz nemščine v slovenščino v knjižni obliki je bil roman Friedricha Dürrenmatta *Das Versprechen*. Izšel je leta 1961 v Cankarjevi založbi pod naslovom *Obljuba*. Že dve leti kasneje je v drugo smer, iz slovenščine v nemščino, sledil njegov naslednji prevod: roman Prežihovega Voranca *Samorastniki*, ki je izšel pri založbi Dr. Bertl Petrei z naslovom *Die Wildwüchslinge*. Prevod vsebuje tudi epilog prevajalca. Ta roman in njegov avtor sta na Messnerja vse življenje močno vplivala, tako idejno-tematsko kot tudi formalno-estetsko. Leta 1983 je založba Drava v Celovcu prevod ponatisnila, tokrat brez epiloga prevajalca, leta 1992 pa mu je sledila druga izdaja pri založbi Wieser.

Leta 1971 je pri založbi Europa Verlag na Dunaju z naslovom *Die Vierteilung. Nationale Frage der Slowenen* izšel Messnerjev prevod standardnega dela Edvarda Kardelja *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Primer tega prevoda znova nakazuje, da je prevajalsko delo Janka Messnerja imelo tudi konkretno politično razsežnost.

O številnih krajših besedilih različnih pisateljev, umetnikov, intelektualcev, ki jih je prevedel Messner, na tem mestu ne bi razpravljala. V to vrsto besedil štejejo prispevki za kataloge likovnih razstav v nemščini (npr. za monografijo o Lojzetu Spacalu), predgovori, spremne besede in epilogi, recenzije ter številni prevodi slovenskih pesnikov za antologije v nemškem jeziku, med njimi pesmi Janeza Menarta, Lojzeta Krakarja, Ivana Minattija, Ceneta Vipotnika in Cirila Zlobca (Paternu 2000: 254).

Pravo malo veselje zase tvorijo prevodi Janka Messnerja za radijske oddaje z literarnim poudarkom. Prevedel je denimo besedila za *Jugoslovanski teden radijskih iger* v Ohridu (Makedonija), med njimi nekaj otroških radijskih iger. Sem sodijo prevodi naslednjih avtorjev: Juš Kozak (za 13. jugoslovanski teden radijskih iger, 1969), Marjan Marinc (za 15. jugoslovanski teden radijskih iger, 1971), Frane Puntar (prav tako za 15. jugoslovanski teden radijskih iger 1971 in za jugoslovanski radijski teden 1972) ali Evald Flisar (za jugoslovanski radijski teden 1972).

Kot nadaljnji zaokrožen korpus lahko povzamemo Messnerjeve prevode, objavljene v poznih sedemdesetih letih v reviji *mladje*. Gre za odlomke besedil avstrijskih avtorjev, ki jih je iz nemščine prevedel v slovenščino, med njimi dunajskega pisatelja Michaela Scharanga (*mladje* 24/1977), Waltraud Friz in pisatelja Petra Turrinija (*mladje* 38/1980). V *Koroškem mladju* 47 (1982) je objavil prevod Ingrama Hartingerja, v 48. številki (1982) Alfreda Guldena, v 63. (1986) pa Edgarja Plata.

Janko Messner se je vse življenje intenzivno ukvarjal z besedili Milke Hartman. Njen pesniški opus je občudoval, o čemer priča tudi dopisovanje z avtorico v Messnerjevi zapuščini. Njegov prevod Milke Hartman je bil objavljen leta 1971 v antologiji Ericha Nussbaumerja *Koroška v besedi (Kärnten im Wort)*, v kateri so bila objavljena tudi izvirna Messnerjeva besedila. Kasneje so njene pesmi v Messnerjevem prevodu našle svoje mesto v narečni antologiji (*Dialekt-Anthologie. 1970–1980*), ki sta jo leta 1982 izdala Bernhard Bünker in Manfred Chobot.

Messner je l. 2000 prevedel tudi knjigo *Heimatlieder und andere Bosheiten – Domo-vinske pesmi in druge zbadljivke* Saške Innerwinkler, katere pesmi so bile objavljene tudi v antologiji *Neue Österreichische Lyrik – und kein Wort Deutsch (Nova avstrijska lirika – in niti ena nemška besedica, 2008)*, ki sta jo uredila Gerald Kurdoglu Nitsche in Bruno Gitterle. V tej antologiji so bili objavljeni tako njegovi prevodi pesmi Milke Hartman kot tudi njegove lastne pesmi v nemščini in slovenščini.

2 Prevajanje lastnih besedil

V dvojezičnem koroškem literarnem prostoru se pogosto srečujemo z regionalno posebnostjo: avtorji prevajajo svoja lastna besedila iz slovenščine v nemščino in obratno. Pri tem se nemalokrat poslužujejo tudi uredniške pomoči drugih ali pa pomagajo drugim avtorjem, tako da takšno prevajanje bolj spominja na vzajemno prevajanje.

Za prvo Messnerjevo delo velja dokumentarna proza *Morišče Dravograd*, v kateri avtor opisuje podružnico celovškega zapora gestapa v Dravogradu. To besedilo ni bilo zasnovano kot literarno delo, temveč kot zgodovinsko-politična dokumentacijska proza. Izvirna slovenska različica je bila kot brošura objavljena leta 1946 v Ljubljani. Janko Messner jo je objavil pod psevdonimom Ivan Petrov, kar glede na datum izida in vsebino knjige ne preseneča. Sicer pa psevdonim izvira po eni strani iz avtorjevega imena Janko (= Ivan) in hišnega imena Messnerjeve kmetije v Dobu, imenovane »pri Petru«.

Šele 50 let pozneje je bilo dokumentarno poročilo pod naslovom *Hinrichtungsstätte Dravograd 1941–1945* (1997) objavljeno v nemščini. V nemški izdaji je Josef Strutz omenjen kot prevajalec, vendar z opombo »v sodelovanju z avtorjem«. Ta opomba priča o tem, da so posebne okoliščine na Koroškem pogojevale raznovrstne prepustne različice prevajanja: od prevodov, ki so jih opravili drugi avtorji, preko prevajanja lastnih

besedil do vzajemnega prevajanja. Prevod tega dokumentarnega besedila o zločinih avstrijskih nacionalsocialistov je nastal presenetljivo pozno. Poleg tega je ta pretresljivi tekst v nemškem jeziku izšel v koroški slovenski založbi *Drava* v Celovcu. Vse to ponazarja politične kontekste v 50-ih in 90-ih letih v Avstriji, kjer je zgodovinsko-znanstveno raziskovanje avstrijske vpletenosti v nacionalsocialistične zločine šele po 90-ih letih polagoma postavilo pod vprašaj tako imenovano tezo o Avstriji kot »žrtvi« nacionalsocializma.

Izrazit primer prevajanja »v dvoje« predstavlja tudi prevod Messnerjevih zgodb *Iz dnevnika Pokržnikovega Lukana*, ki združujejo literarna pripovedovanja, prisposode in politične komentarje. Avtor jih je napisal kot odgovor na agresivne nemške nacionalne koroške spominske prireditve ob 50. obletnici koroškega plebiscita leta 1970 in na tako imenovani *Ortstafelsturm* leta 1972 (podiranje dvojezičnih krajevnih napisov, ki so bili postavljeni v nekaterih naseljih dvojezičnega ozemlja). Ta besedila so najprej izhajala v *Kladivu*, satiričnem in političnem glasilu koroških slovenskih študentov in študentk na Dunaju. Leta 1974 jih je *Kladivo* objavilo tudi kot zbirko in *Pokržnikov Luka* je zaživel kot Messnerjev najvidnejši alter ego. Da so bila ta besedila, napisana v koroškem slovenskem narečju, literarna posebnost, je razvidno tudi iz spremne besede jezikoslovca Pavla Zdovca, v teh letih lektorja za slovenski jezik na dunajski univerzi, ki je v svojem eseju analiziral raznolikost slovenščine, v kateri je bila knjiga napisana. V obliki tabelaričnega seznama je zajel krajevne različice podjunskega slovenskega narečja in na dvanajstih straneh sestavil še slovar v knjižno slovenščino prevedenih pliberških izrazov. Tako ta izdaja *Lukanovega dnevnika* ni samo zgodovinske in literarne vrednosti, temveč tudi jezikoslovna in dialektološka dragocenost.

Messner je lik pliberškega *Lukana* znova oživil v poznih sedemdesetih in osemdesetih letih ter nekaj svojih tekstov posnel na kaseto, ki jo je založba *Drava* izdala leta 1989. Pozneje je v sodelovanju z Josefom Strutzom objavil nekaj izbranih zgodb iz *Lukanovega dnevnika* tudi v nemščini, pod naslovom *Aus dem Tagebuch des Pokržnikov Luka*. Tako Messner kot Strutz sta v publikaciji omenjena kot prevajalca iz »pliberške slovenščine«. V epilogu Strutz (1989: 106) poudarja, da je narečje, ki ga je uporabljal Messner, »komeljščina« (»das Kömmlerisch«) – po mejni gori Komelj (Kömmel) med Avstrijo in Slovenijo imenovana govorica pliberške okolice. Vendar v nemškem prevodu ni bil uporabljen poseben narečni, temveč »avstrijakerski zven« (»austriakischer Ton«).

Primer *Pokržnikovega Lukana* paradigmatično ponazarja, kako se v Messnerjevem ustvarjanju združujejo naslednji elementi: prevajanje lastnih tekstov in vzajemno prevajanje, narečna literatura, politično komentiranje, literarna satira in jezikovno-pedagoško ozaveščanje.

3 Messnerjeva dela, ki so jih prevedli drugi prevajalci

Messner se je do leta 1970 pojavljal predvsem s prevodi; tedaj pa je na literarni oder stopil z literarnim komentarjem *Koroške razglednice (Ansichtskarten von Kärnten)*, ki jih v podnaslovu imenuje *Prispevek k 10. oktobru 1970*. Objavljene so bile pri založbi Obzorja v Mariboru, za katero je prevajal že v 60-ih letih. Messner je svoj literarni prvenec torej predstavil v Sloveniji, vendar v nemščini.

Leta 1971 je revija *Koroški fužinar* objavila *Razglednice* v prevodu Janeza Gradišnika. Istega leta so pri založbi Obzorja, vendar v slovenščini, izšle *Skurne storije*, knjiga, v kateri je Messner poleg že objavljenih *Razglednic* zbral še druge literarne in esejistične tekste. Že leta 1975 pa je pri založbi Bratstvo-Jedinstvo v Novem Sadu pod naslovom *Rugobne priče* izšel srbsko-hrvaški prevod, ki sta ga opravila Gojko Janjušević in Tomislav Bekić. Knjiga je bila torej kmalu po prvi izdaji objavljena za bralce v drugih jugoslovanskih republikah. To za jugoslovansko literarno polje, ki je z državnimi sredstvi skušalo usmerjati distribucijo in prevajanje literature – zlasti antifašističnih del – po vseh republikah, ni bilo nič nenavadnega. Kljub temu preseneča, da so bile Messnerjeve prve knjige v tako kratkem presledku objavljene v Sloveniji oziroma Jugoslaviji, saj je avtor živel v Avstriji. Uspeh teh prvih Messnerjevih zbirk je po vsej verjetnosti prispeval tudi k temu, da je ena izmed objavljenih zgodb leta 1976 služila kot literarna predloga za realizacijo televizijskega filma *Vrnitev*, ki je leto kasneje prejel nagrado za najboljši scenarij na XIV. televizijskem filmskem festivalu Zlata Praga.

Dejstvo, da sta dve Messnerjevi knjižni objavi, v katerih je literarno obdelal koroško slovensko zgodovino, najprej izšli v Sloveniji, lahko služi kot pokazatelj na takratne represivne publikacijske okoliščine in politiko v Avstriji, ki je bila kriva za pomanjkanje priložnosti za objavljanje kritične literature koroških Slovencev pri avstrijskih založbah. Hkrati pa se v tem dejstvu zrcali tudi prepustnost meje med takratno Jugoslavijo/Slovenijo in Avstrijo, saj so bila ta njegova dela razširjena in brana seveda tudi na avstrijskem Koroškem.

Messnerjeva prevajalska dejavnost, ki je spočetka usmerjena v zavestno dvojezičnost (slovensko in nemško), se desetletja kasneje v novih oblikah razširja v večjezičnost. Od sredine 90-ih let naprej lahko govorimo o pravem razcvetu Messnerjevih pesniških prevodov v različne jezike. Ta razmah na prelomu tisočletja predstavlja tudi razširitev dvojezičnega v večjezični prostor na Koroškem, saj je tu zaznavno zavestno stopnjevanje politike sistematičnega večjezičnega objavljanja. To je pomenilo tudi velik preskok v internacionalizaciji dejavnosti Janka Messnerja. Sledeče izdaje to ponazarjajo.

Leta 1996 je Messner objavil trojezično zbirko *Gedichte/Pesmi/Canti*, v kateri najdemo poleg že obstoječih slovenskih in nemških različic tudi pesmi v italijanščini. Kot prevajalec in prevajalka sta navedena Josef Strutz in Jolka Milič. Istega leta je tirolska edicija EYE objavila zvezek Messnerjeve poezije v nemškem in turškem prevodu *Her şeyin topraktan*

geldigini/Wie alles von der Erde kommt (Kako vse prihaja iz zemlje). Za prevod je odgovarjal M. Cemal Ener, pobudo za zbirko pa je dal Gerald Kurdoglu Nitsche, ki je napisal tudi kratko spremno besedo.

Tudi zbirka *Básně/Pesmi/Poems*, ki jo je leta 1997 izdala celovška založba Norea, je zasnovana tako, da presega slovensko-nemško dvojezičnost. Vključuje prevode Toma Priestlyja v angleščino in Františka Benharta v češčino. Dve leti pozneje je tudi v Budimpešti izšel zvezek s pesmimi v nemškem, slovenskem in madžarskem jeziku. Madžarske prevode je opravil László Ódor. Istega leta je v Strasbourgu pod naslovom *Poèmes* izšla francoska izdaja izbora Messnerjevih pesmi, ki sta jih prevedla Vladimir Claude Fišer in Viktor Jesenik.

Knjiga *Kärntner Triptychon/Koroški triptih/Trittico carinziano*, ki je izšla leta 1999, je zgrajena podobno. Besedila Janka Messnerja je v italijanščino prevedla Simona Bartoli Kucher, skupaj s slovensko in nemško različico pa so bila objavljena v celovški založbi *Robert-Musil-Archiv*. Leta 2000 je sledila večjezična antologija z naslovom *Literatura brez mej/Ohne Grenzen/Senza confini/Literatur aus dem Alpen-Adria-Raum/Literatura iz prostora Alpe-Jadran/Letteratura della regione Alpe-Adria*, v kateri je bil Messner zastopan poleg številnih drugih avtorjev. Za prevode njegovih prispevkov so poskrbeli drugi prevajalci in Messner sam.

Izjemnega značaja je prevod Janka Messnerja v vietnamščino, zato ga lahko štejemo kot posebnost na koroškem literarnem polju, ki se že od 90-ih let naprej močno pojmuje kot večjezično. *Châu Diễm* je avtorjeve pesmi prevedel pod naslovom *Sau Auschwitz và nhung bài thơ khác*. Leta 2003 je izšel prevod pesmi, ki jih je Janko Messner napisal v okviru svojih solidarnostnih akcij za Nikaragvo, v španščino. Prevod sta opravila Ángeles Carballar Quiles in Gerhard Steingress za sevilsko *Edición a cargo de Á. Carballar Quiles*. Objavljene so bile z naslovom *Nicaragua mi querida*. Leta 2005 pa je pod naslovom *Pesni/Pesmi* sledil izbor Messnerjevih pesmi v prevodu Biljane Vojvodić v makedonščino. Knjigo je v Skopju izdalo »Slovensko združenje France Prešeren«, v imenu katerega je napisal spremno besedo slovenski diplomat Boris Jelovšek, knjiga je izšla pri založbi Drava v Celovcu, in sicer v dveh jezikih, makedonščini in slovenščini.

Že leta 2002 je bila objavljena antologija v devetih jezikih pod programsko večjezičnim naslovom: *Čigava je ta zemlja naša?/Wem gehört denn unsere Erde hier?/Čí je tato zemi naše?/A qui est cette terre à nous?/Whose is this our land?/Di chi è questa nostra terra?/Kié végül is a földünk?/Kime Ait Şu Toprağımız?/ĐÁT CỦA CHÚNG TA ĐÂY LÀ CỦA AI?* Ta antologija, izdana nekaj let pred avtorjevo smrtjo, nekakšen »best of« Messnerjevih pesmi, je pomenila vrhunec v smislu večjezičnosti.

Poleg slovenščine in nemščine so bila Messnerjeva dela objavljena in prevedena v naslednje jezike: srbohrvaščino, makedonščino, češčino, madžarščino, francoščino, španščino, angleščino, turščino, italijanščino in vietnamščino.

4 Dvojezičnost in prevajanje kot načelo življenja in vodnik za preživetje

V zadnjih letih avtorjevega življenja je bilo objavljenih sedem njegovih knjig v nemški deloma dvojezični zbirki *Izbrana dela*, ki jo je uredil Josef Strutz, osma in hkrati zadnja knjiga pa je izšla leta 2011, v letu avtorjeve smrti. Istega leta je Messner zastopan v antologiji *Zgodbe iz maTjaževe dežele. Antologija slovenske proze na avstrijskem Koroškem*. Uredil in izdal jo je Andrej Leben. Oba literarna projekta pričata o tem, da je bil Janko Messner tudi ob koncu svojega življenja deležen pozornosti in recipiran kot dvojezični avtor.

Zato lahko zaključim z ugotovitvijo, da je Messnerjevo življenje in delo močno zaznamovala sistematična bi- ali transkulturnost in z njo povezana translacijska solidarnost. Le-ta je imela regionalno (Koroška), nadregijsko (Slovenija, Italija, regija Alpe-Jadran), pa tudi mednarodno razsežnost (nekdanja Jugoslavija, Francija, Nemčija, Španija, Vietnam, Nikaragva). Prevajanje je bilo jedro njegovega idejno-političnega dela. Prav tako prevodi drugih njegovih besedil niso predstavljali le kulturnega fenomena, temveč so bili izraz konkretne politične solidarnosti s slovensko manjšino. Prenos literature in kulture v tej obliki je vselej pomenil tudi politični in kulturni akcionizem.

Zlasti v zvezi s prevajalsko solidarnostjo se literarni opus Janka Messnerja lahko po eni strani bere in ocenjuje kot postopna dinamizacija nacionalno-literarnih konceptov in produktivno preseganje njihovih meja. Hkrati ostaja njegovo delo trajen dokument, ki priča o tem, da je solidarnost med obema jezikovnima skupnostma na Koroškem v številnih zgodovinskih trenutkih krepko in boleče trčila ob svoje meje.

Pri pouku za učence in učenke je torej mogoče Messnerjevo delo obravnavati iz različnih vidikov in večplastno: poleg branja in razlage posameznih besedil lahko tudi primerjava njihovih prevodov prevajanja koristi kot učna metoda zlasti tistim, ki se učijo nemščine ali kakšnega drugega jezika, v katerega so bila prevedena Messnerjeva besedila. V Messnerjevi zapuščini so ohranjene tudi kopije rokopisov za prevode, ki jih je avtor realiziral za radijske oddaje. Omenjene kopije predstavljajo za učence in učenke bogat zaklad, ki se ga lahko poslužijo, da se seznanijo z literarno zvrstjo radijskih iger ali avditivne umetnosti. Že nekaj let pripravljam v sodelovanju z Dano Rausch in Tobiasom Zarflom dokumentarec o Janku Messnerju ter njegovi literarni in politični zapuščini, ki ga bomo predvidoma končali leta 2021. Tudi ta film bo s pridom uporabiti kot zanimivo učno gradivo.

LITERATURA IN VIRI

1. MESSNERJEVI PREVODI TEKSTOV DRUGIH AVTORJEV IZ ENEGA V DRUGI JEZIK (IZBOR)

- DÜRRENMATT, Friedrich, 1961: *Obljuba*. [Das Versprechen. Requiem auf den Kriminalroman.] Ljubljana: Cankarjeva založba.
- INNERWINKLER, Saška, 2000: *Domovinske pesmi in druge zbadljivke*. [Heimatlieder und andere Bosheiten.]. Klagenfurt/Celovec: Norea.
- KARDELJ, Edvard, 1971: *Die Vierteilung. Nationale Frage der Slowenen*. [Razvoj slovenskega narodnega vprašanja.] Wien: Europaverlag.
- PREŽIHOV, Voranc, 1963: *Wildwüchslinge*. [Samorastniki.] Ilustriral Josef Tichy. Maria Rain: Verlag Bertl Petrei.

2. VEČJEZIČNE ANTOLOGIJE

- NUSSBAUMER, Erich (ur.), 1971: *Kärnten im Wort. Aus der Dichtung eines halben Jahrhunderts*. Klagenfurt: Heyn.
- BÜNKER, Bernhard, CHOBOT, Manfred (ur.), 1982: *Dialekt-Anthologie. 1970–1980*. Wien: Idi.
- KURDOGLU NITSCHKE, Gerald, GITTERLE, Bruno (ur.), 2008: *Neue Österreichische Lyrik – und kein Wort Deutsch*. Innsbruck: Haymon.
- LEBEN, Andrej (ur.), 2001: *Zgodbe iz maTjaževe dežele. Antologija slovenske proze na avstrijskem Koroškem*. Ljubljana: Študentska založba.

3. MESSNERJEVO DELO IN PREVODI (IZBOR): PREVAJANJE LASTNIH TEKSTOV (SAMOPREVAJANJE), VZAJEMNO PREVAJANJE IN OD DRUGIH PREVAJALCEV PREVEDENA DELA JANKA MESSNERJA

- 1946: *Morišče Dravograd*. Pseudonim Ivan Petrov. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.
- 1971: *Ansichtskarten von Kärnten*. Maribor: Obzorja.
- 1971: *Skurne storije*. Maribor: Obzorja.
- 1974: *Iz dnevnika Pokržnikovega Lukana*. Wien/Dunaj: Kladivo.
- 1975: *Rugobne priče*. Prev. Gojko Janjušević, Tomislav Bekić. Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo.
- 1986: *Nikaragva moja ljubljena* (in Ernesto Cardenal: *Psalmi*). Ljubljana: Partizanska knjiga.
- 1988: *Nicaragua mein geliebtes/Nikaragva moja ljubljena*. Prev. Erik Adam, Werner Hörtnert, Peter Turrini. Klagenfurt: Drava.
- 1997: *Hinrichtungsstätte Dravograd 1941–1945*. Prev. Josef Strutz, Janko Messner. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- 1998: *Aus dem Tagebuch des Pokržnikov Luka mit Liedern des Pokržnikov Luka*. Prev. Jožej Strutz, Janko Messner. Klagenfurt/Celovec: Edition Rapial.
- 1990: *Kärntner Triptychon/Koroški triptih/Trittico carinziano*. Ilustriral Hans Piccottini. Prev. Simona Bartoli-Kucher. Klagenfurt/Celovec: Robert-Musil-Archiv.
- 1996: *Gedichte-Pesmi-Canti*. Prev. Josef Strutz, Janko Messner, Jolka Milič. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- 1998: *Básně/Pesmi/Poems. Gedichte*. Prev. František Benhart, Tom Priestly. Klagenfurt/Celovec: Norea.

- 1999: *Dalok/Pesmi. Gedichte*. Prev. Ódor László, Janko Messner, Josef Strutz. Budapest: Maszsi.
- 1999: *Poèmes*. Prev. Vladimir Claude Fišera, Viktor Jesenik. Strasbourg: bf.
- 2001: *Her şeyin topraktan geldiğini. Wie alles von der Erde kommt. Gedichte*. Prev. Cemal Ener. Landeck: Emirgan Yayinlari Editions.
- 2001: *Sau Auschwitz và những bài thơ khác*. Prev. Diễm Châu: Trình bày. Strasbourg-Garden Grove.
- 2002: *Čigava je ta zemlja naša?/Wem gehört denn unsre Erde hier?/Či je tato zeml naše?/A qui est cette terre à nous?/Whose is this our land?/Di chi è questa nostra terra?/Kié végül is a földünk?/Kime Ait Şu Toprağımız?/ĐÁT CŨA CHŨNG TA ĐÁY LÁ CŨA AI?* Prev. Janko Messner, Jozej Strutz, Jolka Milič, Tom Priestly, František Benhart, Viktor Jesenik, Vladimir Claude Fišera, Ódor László, M. Cemal Ener, Diem Chau. Klagenfurt/Celovec: Norea.
- 2003: *Nicaragua mi querida*. Prev. Gerhard Steingress, Ángeles Carballar Quiles. Sevilla-Klagenfurt/Celovec: Drava.
- 2005: *Pesni/Pesmi*. Prev. Biljana Vojvodić. Skopje, Klagenfurt/Celovec: Slovenečko društvo France Prešeren, Drava.

4. FILM

- Vrnitev/Die Rückkehr*, 1976; scenarij: Janko Messner, režija: Anton Tomašič, produkcija: RTV Ljubljana, 59 minut, video, slovensko/nemško.

5. UPORABLJENA SEKUNDARNA LITERATURA

- LEBEN, Andreas, 2019: Zum Modell und Begriffsfeld des überregionalen literarischen Interaktionsraums (ausgehend von der Literatur der Kärntner Slowen_innen). Andreas Leben, Alenka Koron (ur.): *Literarische Mehrsprachigkeit im österreichischen und slowenischen Kontext*. Tübingen: Narr Francke Attempto. 79–96.
- PATERNU, Boris, 2000: Esej o Messnerju. Janko Messner: *Skurne storije*. Celovec/Klagenfurt: Drava. 251–268.
- PIRKER, Peter, 2010: ... den Dreck unterschreib ich nicht! Anton Kutej, Štefan und Janko Messner – drei Entziehungsversuche aus der Wehrmacht. Thomas Geldmacher, Magnud Koch, Hannes Metzler, Peter Pirlner, Lisa Retzl (ur.): „Da machen wir nicht mehr mit ...“ *Österreichische Soldaten und Zivilisten vor Gerichten der Wehrmacht*. Wien/Dunaj: Mandelbaum. 103–116.
- STRUTZ, Jozej, 1989: „Gleichnis in derber Fügung“. Zur deutschsprachigen Ausgabe von Janko Messners Diarium Lukae. Janko Messner: *Aus dem Tagebuch des Pokržnikov Luka*. Celovec/Klagenfurt: Drava, Edition Rapial. 101–106.

Mira Delavec Touhami

Altrip (Nemčija)

mira.delavec@guest.arnes.si

Medkulturni vidiki življenja in literarnega ustvarjanja Josipine Urbančič Turnograjske

Prispevek obravnava medkulturni vidik življenja in literarnega ustvarjanja prve slovenske pisateljice, pesnice, skladateljice, pianistke in pravljicarke Josipine Urbančič Turnograjske (1833–1854). Čas sredi 19. stoletja je bil v Evropi in na Slovenskem izjemno dinamičen, saj so se dogajale spremembe na socialnem, kulturnem in političnem področju. Literarno delovanje se je zato usmerjalo tako na slovenski, kot tudi slovanski in širši evropski prostor. Josipina Urbančič je bila pri tem zelo uspešna, saj s svojo karizmatičnostjo,¹ znanjem in literarnimi deli ni pritegnila samo pozornosti slovenske, ampak predvsem slovanske javnosti. Z objavljanjem literarnih del v Bčeli in Zori je dobro sodelovala z avstrijsko Koroško, medtem ko je zadnje obdobje svojega življenja preživela na avstrijskem Štajerskem, kjer je tudi pokopana.

1 Uvod

V prvi polovici 19. stoletja je bil položaj narodov v evropskem prostoru različen, kar se je odražalo tudi v njihovem političnem in kulturnem delovanju. Ker se je na Slovenskem v tem času zlasti s kulturnim delovanjem gradila narodna identiteta, je imela pri tem nastajajoča literatura velik pomen.

Literarne ustvarjalke so začele ustvarjati na Slovenskem v drugačnih okoliščinah kot njihove soustvarjalke v Evropi, a so si kljub temu delile isti duh časa, in sicer prepričanje, da je potrebno spremeniti poglede na literarno ustvarjanje avtoric. Zlasti Bettina von Armin v Nemčiji in Madame de Staël v Franciji sta poudarjali, da ženske naloge niso usmerjene samo v gospodinjstvo in vzgojo otrok, ampak mnogo širše, in sicer na delovanje v dobrobit družbe (Klessmann 1969: 320–329). S slednjim so želele opravičiti tudi intenzivni vstop na področje literarnega ustvarjanja. Ob tem bi poudarili, da so se raziskave, ki posegajo v prostor feministične literarne vede, začele na Slovenskem odvijati dokaj pozno (Poniž 2005: 87).

Vstop literarnih ustvarjalok pa s strani marsikaterih ustvarjalcev ni bil sprejet najbolj pozitivno, zlasti zaradi tradicionalnega pogleda na vlogo ženske. Tako je na primer Janez Trdina v pogovoru z Lovrom Tomanom leta 1851 dejal: »Ženska naj bode pred

1 O teoriji karizme več v Juvan (2014: 199–204).

pečjo ali pri zibeli – ne pri peresu! To nji poklic!«² Zapisane besede so bile namenjene Tomanovi zaročenki Josipini Urbančič. Lovro Toman je v nasprotju z Janezom Trdino zagovarjal in poudarjal pomen žensk za slovenski literarni prostor, kar je nakazal med drugim tudi s pesmijo *Slovenskim dekletam* v svoji zbirki *Glasi domorodni* (1848) ter v pisemski korespondenci s Turnograjsko, kjer je zapisal: »Bil sem danas s Trdinatom i s Svetcem zvečer u kup i povedal vsakomu, kar jima gre; pravi neotesani ošabni svojeglavi Kranjci so.«³

Ustvarjalke na Slovenskem so bile tako kot njihove evropske vrstnice še vedno pre malo povezane med seboj, o čemer priča dejstvo, da so v času po letu 1848 v Evropi prodrle zlasti pisateljice, ki so oblikovale tudi razna ženska izobraževalna in dobrodelna društva. Pri nas so bile v tem času pisateljice šele v »prebujanju«, zato je imel vstop Josipine Urbančič, ki je svoja dela objavljala pod psevdonimom Turnograjska, kar je bilo takrat tipično za vstop na literarno polje, v slovenskem literarnem prostoru izjemen pomen tako za slovensko kot posredno tudi za evropsko literaturo.

2 Oris življenjske poti Josipine Urbančič

Josipina Urbančič je bila rojena 9. julija 1833 na gradu Turn v Potočah pri Preddvoru. Ker v kraju ni bilo šole, je njena mati Jožefina prosila preddvorskega kaplana Janeza Kastelica, da bi Josipino poučeval latinščino in italijanščino. Francoščine se je lotila sama, zanimala pa jo je tudi grščina. Potem ko sta s Kastelicem predelala določeno snov, je opravljala izpite v dvanajst kilometrov oddaljenem Kranju. Leta 1849 je Kastelica, ki je odšel službovat v Kranj, nadomestil narodnozavedni kaplan Lovro Pintar, ki je bil takrat zaradi delovanja v revolucionarnem letu 1848 premeščen iz Radovljice v Preddvor.⁴ Učil jo je zgodovino, zemljepis, matematiko in verouk. Že takrat je bil vnet za slovenski jezik in literaturo. Ker je veliko časa preživel na Turnu, je Josipino navdušil, da je tudi ona vzljubila slovenski jezik in kasneje pričela ustvarjati prve povestice, kot je sama imenovala svoja dela (tudi povest, kratka pripoved, novela). Na njeno razgledanost in kasnejše ustvarjanje je imela izjemen vpliv izobrazba, ki je je bila deležna s strani obeh učiteljev. Ključni element pa je predstavljala verjetno tudi njena vedoželjnost (Delavec Touhami 2004: 15–21).

Poleg kaplana Pintarja, ki je prinašal številne evropske časopise, ki jih je Josipina z velikim zanimanjem prebirala in komentirala, pa je imel posebno mesto v njenem

2 NUK, Rokopisna zbirka, Korespondenca Josipine Turnograjske, Ms 1445, mapa 2c.

3 NUK, Rokopisna zbirka, Korespondenca Josipine Turnograjske, Ms, 1445, mapa 1c.

4 Lovro Pintar (1814–1875) se je rodil 2. avgusta 1814 pri sv. Tomažu pri Selcih nad Škofjo Loko. Kot župnik je služboval v Zalem Logu ter na Breznici. Umril je 10. septembra 1875 v Preddvoru. Pogosto je sodeloval pri oblikovanju slovenskih in ilirskih listov s krajšimi sestavki. Bil je tudi deželni in državni poslanec, zlasti znan je kot pisatelj gospodarskih in političnih člankov v Novicah. Več let si je dopisoval tudi z Vrazom. Več v Delavec Touhami (2005: 197–209).

življenju tudi Fidelis Terpinč (1799–1875), ki ga je v pismih klicala »striček«. Bil je industrialec, začetnik slamnkarstva v domžalski in mengeški okolici, lastnik graščine Fužine, ki je potoval po celi Evropi, se udeleževal mednarodnih obrtnih in kmetijskih razstav in prvi na Slovenskem uvedel mlatilni stroj za slamo ter bil eden od ustanoviteljev prve papirnice v Vevčah in član Bleiweisovega kroga (SBL 1980: 12). Ravno zaradi pripovedovanj, izdelkov in knjig, ki jih je prinašal s svojih poti Terpinč, je Josipina rada brala dela evropskih avtorjev, zlasti Shakespeara in Horaca, medtem ko podatka o avtoricah nismo našli oziroma ni znan. Poleg tega je bila v stiku tudi z žensko modo tistega časa in je blago za svoje krinolone naročala v Londonu ali Gradcu. Všeč ji je bila predvsem moda pariških salonov (Delavec Touhami 2004: 17).

Josipina Urbančič Turnograjska je imela pri sedemnajstih letih vse karakteristike, ki naj bi jih imela meščanka v avstro-ogrski monarhiji. Bila je grajska gospodična, lepa, nadarjena in izobrazena. Čeprav je bila kot pianistka zaželena in vabljenjena na različne kulturne prireditve in v salone, je sama v pismih pogosto zapisala, da pogreša predanost ljubljanskih gospodičen slovenskemu jeziku, saj so si pisale in se pogovarjale v nemščini. Njeno življenje se je močno spremenilo, ko je 24. avgusta 1850 spoznala Lovra Tomana.⁵

Ker se je Josipina gibala v krogu Slovencev, ki so bili med pobudniki razvijanja politične nacionalne identitete Slovencev, ne preseneča, da je svojo notranjo moč in željo po soudeležbi v političnem delovanju začutila pri svojih sedemnajstih letih. Njena prepričanja in pogledi na vlogo in pomen slovenske nacionalne identitete so bili zgrajeni z evropskimi zgledi: »Hočem, kaj lepiga v milim materinim jeziku pisati, ki ga oba tako neizrečeno ljubiva in ceniva.«⁶ Od leta 1850 se je povezovala in sodelovala zlasti z Antonom Janežičem v Celovcu in Radoslavom Razlagom v Gradcu.

Anton Janežič je v oceni revije *Zora*, ki je izšla leta 1852, zapisal:

Znotranja i vzunanja oprava Zore je prekrasna, jezik živahen, poln slovanskoga duha. Serce se ti širi, ko prebiraš mične povesti, nježne pesmice in druge zgodovinske i životopisne čertice od naših najslavnejših leposlovnih pisateljev: L. Tomana, Razlaga, Raića, Vinkovića i posebno navdušene prorojakinje slavjanske Josipine Turnograjske. Nje povest »Boris« se pred vsimi odlikuje. Kratko povedati, jeden sostavek je lepši od drugoga.⁷

Radoslav Razlag pa je poleg njene lepote in uglaženosti poudaril tudi jasne misli, ki jih lahko zasledimo v njenih delih:

5 Lovro Toman, znan slovenski politik, ki je 7. aprila 1848 na današnji Wolfovi ulici v Ljubljani izobesil slovensko zastavo (Delavec Touhami 2016: 38).

6 NUK, Korespondenca Josipine Urbančič Turnograjske, Ms 1446, mapa 2a.

7 *Slovenska bčela*, 1852, let. 3, št. 1: 8.

Josipina Turnograjska Urbančič, vsestransko izobražena, navdušena prorokinja slavjanska, koje spise, otroke bistrega uma in ostrega peresa z velikim navdušenjem čitamo ter zopet čitamo [...]. (Delavec Touhami 2004: 41.)

Med ustvarjalci je bil tako njen pisateljski trud prepoznan. Tako je Anton Janežič v Celovcu zapisal, da Slovenci potrebujejo pri oblikovanju slovenske nacionalne identitete tudi »sestrice«:

Blagorodna domorodkinja! Ne moremo Vam popisati veselja, ktereга smo občutili prebravši Vašo izvrstno povestico. V tako gladkej slovenščini je pisana, da bi jo človek koj bral. Berž v prihodnem zvezku bode natisnjena brez vsake premembe. Pri Bogu Vas prosimo, nam še enkrat kak sostavek iz Vašega peresa poslati. Le tako bo nam mogoče tudi Vaše slovenske sestrice zbuditi ter jih z ljubeznijo do predrage naše domovine navdahnuti. Bodite jim izgled, ktereга naj posnemajo. Besede iskrene Slovenke bodo največ izdale. Torej Vas še enkrat živo poprosimo na tem potu še dalje napredovati! Slava in hvala celega naroda bo Vam od vsih strani donela. Sprejmite moj srčen pozdrav. Če majhnega daru ne zavržete hočemo Vam našo doslej slabotno »bčelico« pošiljati. Z Bogom, Vaš iskreni prijatelj Anton Janežič, učitelj slovenščine.⁸

Bčela je leta 1851 o njej izpostavila:

[...] Navdana je božjega duha, objeta je višjega navdušenja, blagoga in krepkoga serca ta vneta Slavjanka – to priča zopet nje pesem »občutki« na besede Lovra Tomana. Nje glas oživuje v besedah izrečene mertve »občutke« in se vliva v persi, ki redijo prečudno neizrekljivo hrepenenje. Slava ti blaga Slovenka!⁹

Josipina tako ni širila svojih misli samo na Slovenskem, ampak so njeno literarno delovanje spremljali (npr. na dvoru grofice Bludove v Rusiji) in občudovali (ruski pisatelj Palauzov)¹⁰ tudi v drugih slovanskih deželah ter zlasti na današnjem avstrijskem Koroškem in avstrijskem Štajerskem. Tako je bila v *Bčeli* v sestavku »Perva beseda v Gradcu 23. marca 1851« objavljena sledeča novica:

Slava in slava je donela g. Kasparu! In priklene se »fantaziji« četverospjev »strunam« besede Dr. Prešerna napev Kamila Mašeka. Neizrečeno mil spomin in vsmiljenje do nesrečnoga – nevmerjočiga pevca v persih obstane, v ketere je lila ta pesem. Sledila ji je – pazi moja ljuba čitateljka – prekrasna – iz serca spevana pesem od Josipine Turnogradske, iste Slovenke, zveste verle hčerke matke Slave, ki ti je že v »bčeli« v dveh prelepih povesticah medka svojega serca ponudila. Navdana je božjega duha, objeta je višjega nadušenja, blagoga in krepkoga serca ta vneta Slavjanka – to priča zopet nje pesem »občutki« na besede Lovra Tomana. Nje glas oživuje v besedah izrečene mertve »občutke« in se vliva v persi, ki redijo prečudno neizrekljivo hrepenenje, kakor bi mu prostil cesto, kakor bi bil mu kazal, kakor bi ga v glasih – izrekel. Tako je dopadla, da se je morala ponoviti. – Slava ti blaga Slovenka! Naprej in naprej izgled in zvezda

8 NUK, Korespondenca Josipine Urbančič Turnograjske, Ms 1445, IV. Korespondenca, Anton Janežič.

9 Rubrika *Zmes*, *Bčela*, april 1851: 111.

10 *Slovenska bčela*, 1852, let. 3, št. 3: 309, 310.

svojim sestricam prepevaj, govori, sveti, da jim zbudiš neskončno moč rodoljubja, da postanejo tebi enake kinč in veselje – domovine!¹¹

Slovenska bčela je izpostavila:

Naši nadepolni pisateljki gospodični Josipini Turnogradske je poslal ruski pisatelj Pauluzov iz Petrograda svoja tri dela: Slavjanski element v Grecii; Rotislav Mihajlovič, ruski udelni knez na Dunju; Vek Bolgarskoga carja Simeona; zadnje posebno leo na prekrasnem papirju natisnjeno, v znamenje posebnega spoštovanja do nje zavoljo njene učenosti in posebno zavoljo njenega izvrstnega spisa v Zori leta 1852.¹²

2.1 Gradec – poslednji dom

Septembra 1853 se je Josipina Urbančič poročila z Lovrom Tomanom in po poroki so se z mladoporočencema preselili v Gradec tudi njena mama in Josipinina brata Janko in Fidelis. V Gradcu se je Josipina počutila zelo dobro, vseč ji je bil evropski duh mesta. Na svojem domu je rada gostila goste iz političnih in kulturnih krogov (npr. Jožefa Muršca, Luka Svetca, Radoslava Razlaga idr.) (Delavec Touhami 2004: 138). Kaplan Pintar ji je iz Preddvora pisal:

Prav zlo me veseli, da ste vi v Gradcu pri svojem Lovretu tako zadovoljni in srečni, pa tudi Lovro vas je zadnjič močno hvalil. Oh Josipina! Vaše pero je močno, de skor nima para. Pomočite ga še kterikrat v vašo in v Slave slavo. Ubogo slavjanstvo gre rakavo pot. Nimam družiga zanj kakor solze.¹³

Toda njunega zakona je bilo prekmalu konec. Proti koncu maja 1854 naj bi po poročanju tedanjih časopisov rodila mrtvega otroka. Zatem naj bi zbolela ter za posledicami poporodne sepse 1. junija 1854 umrla na svojem domu na Elisabethstrasse 780 v Gradcu. Ulica obstaja še danes, le hišne številke so spremenjene. V sosednji hiši, kjer je nekoč živela Josipina, je danes dom graške literarne hiše (Literaturhaus) (Bedenk 2018: 85). Pokopana je bila na pokopališču sv. Lenarta,¹⁴ kjer sta ji Lovro Toman in Josipinin brat Janko Urbančič leta 1867 postavila spomenik v obliki pet metrov visoke piramide iz nabrežinskega marmorja z napisom:

11 *Novice*, 12. april 1851, št. 1: 111.

12 *Slovenska bčela*, 1852, let. 3, št. 3: 309, 310.

13 NUK, Korespondenca Josipine Urbančič Turnogradske, Ms 1445, IV. Korespondenca, Lovro Pintar (5, 1850–1853).

14 Na pokopališču sv. Lenarta v Gradcu sta ohranjena oziroma obnovljena tudi grobova Karla Štreklja in Benjamina Ipavca.

Tu leži
 Josipina Turnogradska,
 pisateljica slovenska,
 rojena Urbančičeva 9. julija 1833,
 umerla omožena Tomanova 1. junija 1854.
 »Kdor dušno živi, ne vmerje!«

Njena smrt je odmevala zlasti v Novicah, kjer je v 47. številki dr. Muršec zapisal:

Iz Gradca. Lepa zvezda je bila prisijala na naše obnebje, prijazno je svetila, nade polne žare razlivala. Veseli smo jo gledali in se radovali, – ali Bogu bodi potoženo, naša mila danica je prerano ugasnila: Josipine Turnogradske ni je več, kakor so »Novice« že oglasile. Hipoma se je raznesel po Gradcu žalostni glas o smerti njeni. Neznanci pomilujejo mlado, v 20. letu umerlo gospo, Slavjani pa objokujejo nedomestljivo zgubo. Vse polno jih pride k pogrebu, svojej miljenki zadnjo čast skazat. Bivša družba slovenska se zdi znovič zedinjena, omlajena, pomnožena. Po cerkvenem blagoslovu jej pred odvožnjo zapojo rojaki latinsko otožnico. Trije duhovni in žalostna glasba spremlja številni sprevod. Po ukopu na st. Lenarskem pokopališču pak jej v slovenskim pesmi odpojo otožno slovo in mir večni! Nje grob tukaj bo našim predrag kraj, nje mili spomin bo nam v blagoslovu živel.¹⁵

V tedanjem edinem graškem časniku *Grazer Zeitung* najdemo 2. junija 1854 (petek) v rubriki »Verstorbene« (umrli) tudi zapis o smrti Josipine Turnograjske: »Dem Herrn Lorenz Tomann, Doctor der Rechte, seine Frau Josefine, geborene Urbančič, im 20. J., in der Elisabethstrasse Nr. 780, an Gehirnlämung.« (Gospoda Lovrenca, dr. prava, žena Jožefina, rojena Urbančič, v 20. letu, v Elisabethstrasse št. 780, zaradi ohromitve možganov) (Bedenk 2018: 85).

3 Medkulturni vidik literarnega opusa

V kratki dobi svojega življenja je bila zelo plodovita pisateljica, saj je napisala osemintrideset »povestic«. Sprva je pisala kratka poučna besedila z moralno tendenco po vzoru domače tradicije eksempla, kot so jih pisali Janez Cigler, Josip Marn, Andrej Praprotnik, pa občasno tudi njen sovaščan Matija Valjavec. Sem sodijo Josipinina dela *Popotnik*, *Povračilo*, *Domoljubje*, *Svoboda*, *Lep izgled ljubezni do sovražnikov*. Nosilci moralizmov v zgodbah so bodisi dobre osebe, ki so zato za bralca pozitivni identifikacijski liki, bodisi negativne, ki pa se vendarle spreobrnejo k dobremu in so s tem posnemanja vreden zgled. V izbiri motivov in snovi je rada sledila evropskemu prostoru (*Sodba Bretislavova*, *Lep izgled ljubezni do sovražnika*): opisovala je francosko zgodovino, boje s Turki itd. V njenih zgodovinskih povestih (*Katarina*, *ruska carica*, *Boris* itd.) so imeli ključno vlogo literarni liki vladarjev in vladaric. Ob tem bi poudarili, da »prikazovanje tujih dežel kot prostorov prostosti in doma kot kraja utesnjenosti

¹⁵ *Novice*, let. 12, 14. 6. 1854, št. 47: 187.

postane v delih pisateljic priljubljena pripovedna strategija; prostor je več kot le dogajalna lokacija. Prve slovenske pisateljice prikazujejo realne prostore.« (Mihurko Poniž, 2013: 576)

Pomembno vlogo so imele tudi ženske, ki so odhajale s svojimi možmi v vojsko in se skupaj z njimi borile za svobodo. Pisateljica si je najpogosteje izbrala junaško dekle ali žensko, ki je v odločilnih zgodovinskih trenutkih nase prevzela veliko odgovornost in morebitne posledice svoje odločitve. V delih z zgodovinsko snovjo nastopajo ženske kot nosilke nadnaravne moči in poguma (*Marula*) ali nadzemeljske lepote (*Veronika Deseniška*), kot zaščitnice ljubezni in dosmrtno zakonske zvestobe (*Zvestoba do smrti*). Ženski liki v delih Josipine Turnograjske so tisti, ki se po evropskem zgledu zavzemajo za socialno enakost (Delavec Touhami 2009: 26).

Kratke zgodovinske povesti imajo tako v literarnem opusu Josipine Turnograjske osrednje mesto. Snov zanje je vzela iz slovanske (češke, ruske, bolgarske, slovenske in hrvaške zgodovine) ter iz obče zgodovine (zlasti francoske). V teh zgodbah pisateljica prikaže, kaj pomeni biti boj za domovino in kakšne žrtve zahteva takšen boj. V besedilu skozi monologe ali dialoge svojih junakov posreduje svoje politično mnenje, ki prehaja v revolucionarne in zelo politično obarvane zahteve. Ravno zaradi tega v svoja dela ni postavljala preveč dialogov, saj bi se na ta način izgubila sporočilna vrednost monologov (Delavec Touhami 2009: 254).

Bila je prva v slovenski literaturi, ki je skozi pripovedno perspektivo upodobila motiv celjskih grofov, in prva, ki je upodobila motiv iz ljudske pesmi o deklici-vojaku, in sicer v delu *Rožmanova Lenčica*, kar jo uvršča tudi med prvo slovensko pravljíčarko (Blažić 2018: 73). Izbor zgodovinske snovi prevladuje bolj ali manj v štirinajstih njenih delih (37 %), kar predstavlja precejšen delež. Pri tem je zanimivo, da je Josipina Turnograjska iskala snov zunaj slovenske zgodovine sredi 19. stoletja kar kaže na njeno izjemno razgledanost po evropski literaturi. Privlačili so jo slovanski zgodovinski miti, zato je svoje pripovedi gradila na anekdotah iz zgodovine jugoslovanskih in drugih slovanskih narodov (Rusi, Bolgari, Čehi). Njeni opisi narave so izpeljani zelo premišljeno, z izrednim občutkom za opazovanje in z močnim romantičnim paralelizmom med notranjo in zunanjo naravo. Pisateljica je veliko delala na metriki proze. Na svoj način je želela spodbujati tudi ženske bralke, ki so počasi začele brati in pisati v slovenščini.

Pisala je tudi pesmi. Ohranjene so tri: *Zmiraj krasna je narava*, *Noč na grobu* in *Smerka*. Pesem *Zmiraj krasna je narava* je primerljiva s takratnimi pesmimi v evropskem prostoru (npr. Heinrichom Heinejem: *Die Rose, die Lilies, die Taube, Sonne*; J. W. Goethejem: *Künstlers Abendlied* itd.). Veliko je tudi skladala, vendar se številna njena dela niso ohranila. Komponirala je klavirske skladbe in napeve s klavirjem na slovenske tekste. Njena prva skladba je bila napisana na Tomanovo pesem *Tri rožice*.

4 Zaključek

V času, ko je živela, je bila Josipina Urbančič Turnograjska tako v slovenskih kot slovanskih krogih zelo cenjena. Je ena izmed prvih avtorjev, katerih dela so prevajali v tuje jezike. Že leta 1852 so v hrvaškem listu *Neven* objavili ilirski prevod dela *Nedolžnost in sila*, leta 1853 *Slavjanskega mučenika*. Njeno ime je bilo z naklonjenostjo omenjano v vrsti slovenskih revij (*Žnidaršič-Žagar* 2009: 138). Poznali in cenili so jo na Slovaškem, v Rusiji, in sicer na dvoru grofice Antonine Dmitrijevne Bludove, caričine dvorne dame, hčere visokega carskega dostojanstvenika D. N. Bludova (*Čurkina* 1995: 69). S povestico *Boris*, ki je bila prevedena v bolgarščino, pa je zaslovela v Bolgariji in celo v Carigradu. V petrograjskem časopisu *Severnaja zvezda* so leta 1852 o njej zapisali: »Njena evropska izobrazba je ni odtrgala od njene narodnosti in dasi čišla tuje literature, piše v narodnem jeziku. Ta pojav je redek v njenem kraju.« (*Delavec Touhami* 2009: 267)

V *Bčeli* so ji posebno mesto izkazali z dopisom iz Rusije:

Naši nadepolni pisateljki gospodični Josipini Turnogardski je poslal ruski pisatelj PALAUZOV iz Petrograda svoja tri dela: ›slavjanski element v Grecii‹, – ›Rotislav Mihajlovič, ruski udelni knez na Dunaje‹ in ›vek Bolgarskago carja Simeona‹, zadnje posebno lepo na prekrasem papirju (1852) natisnjeno, v znamenje posebnega spoštovanja do nje zavoljo njene učenosti in sosebno zavoljo njenega izverstnega spisa v Zori l. 1852.¹⁶

Temu se je pridružil tudi Davorin Trstenjak, ki ji je v pismu leta 1852 zapisal: »Čestitam gospodični Josipinki za častno odlokovanje in priznanje s strani ruskih pisateljev.« Leta 1852 so v krožku ruske grofice Antonine Dmitrijevne Bludove brali almanah *Zora* o Josipini Urbančič, ki ji je Bludova pošiljala ruske pesmi. Zelo dobre stike je imela Josipina tudi s Petkovičem, ki je bil v službi na ruskem ministrstvu za zunanje zadeve in je bil tudi prevajalec njene zgoraj omenjene povesti *Boris* v bolgarščino (*Delavec Touhami* 2009: 151)

Ob iskanju lastnega in svojevrstnega literarnega izraza je bila Josipina Turnograjska bolj ali manj prepuščena sama sebi, saj je skupaj s Trdino ustvarjala svoja dela v začetni fazi razvoja slovenske kratke pripovedne proze.¹⁷ Bila je zelo tenkočutna osebnost, ki je znala pozorno prisluhniti z globino. Na osnovi razmišljanj, ki so zapisana v njenih pismih in prenesena tudi v njena dela, je razvidno predvsem, da pisateljica poudarja moč narodov, ljubezen do domovine, spoštovanje do slovenskega jezika, željo po svobodi

¹⁶ *Bčela*, 16. 9. 1852, št. 38: 309.

¹⁷ Tu se navezujemo na Dovića (2007: 28): »Poetična dediščina romantike je torej paradoksalna, v njej je avtor sicer v središču, pa vendar hkrati nekako izločen iz njega. Romantični avtor je vedno fikcija, povezana z nedosegljivim idealom avtonomnosti: zdi se popolnoma odrezan od družbenega konteksta, a je hkrati vanj vkljenen že s tem, ko rabi jezik, konvencije ipd.«

vsakega človeka, moč in sposobnosti posameznika, tudi ženske. Njene misli so danes še kako aktualne v mednarodnem merilu. Hkrati se nam ob njenih delih (povestih, črticah, pesmih, eksemplih itd.) odpirajo tudi druge perspektive, iz česar je razvidno, da je bila Turnograjska zelo razgledana po evropski literaturi. Njena dela tako vsebujejo različne elemente, ki so značilni tako za razsvetljenstvo kot romantiko. Kljub izjemni nadarjenosti in spoštovanju s strani evropskih literarnih krogov so njena dela po njeni smrti na Slovenskem ves čas ostajala v senci pomembnejših.

Bila je prva zvezda na »slovenskem literarnem nebu«, zato se je kot ženska srečevala z marsikaterimi vprašanji. Zakaj torej ostaja Josipina Urbančič Turnograjska danes še vedno na obrobju slovenskega zgodovinskega spomina, ko bi morala tvoriti njegov osrednji del? Bolgarskemu prijatelju K. D. Petkoviču je namreč zelo jasno napisala:

O da bi naša mlada ›Slava‹ razcvetela se tako, ko se nje sestra, slavna Gerčka, da bi šimel u nje spijoče sinove ›žarek nebeški‹, da bi se zavedali svojih moči, svoje naloge, da bi u bratskoj slogi se zbližali bolj – dovršenosti cilju svetomu! To moja želja, to želja vsakoga pravoga ›Slavjana!‹¹⁸

VIRI IN LITERATURA

- BEDENK, Kasilda, 2018: Po sledih Josipine Toman Turnograjske v Gradcu. Franc Križnar, Mira Delavec Touhami (ur.): *Zbornik razprav ob mednarodnem simpoziju o Josipini Urbančič Turnograjski*. Mače pri Preddvoru: KD Josipine Turnograjske. 83–91.
- BLAŽIČ, Milena Mileva, 2018: Slovenska pravljíčarka Josipina Turnograjska v evropskem prostoru. Franc Križnar, Mira Delavec Touhami (ur.): *Zbornik razprav ob mednarodnem simpoziju o Josipini Urbančič Turnograjski*. Mače pri Preddvoru: KD Josipine Turnograjske. 69–82.
- ČURKINA, Iskra, 1996: *Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914*. Ljubljana: Slovenska matica.
- DELAVEC TOUHAMI, Mira, 2005: Lovro Pintar – narodnjak v senci. *Kronika* 53/2. 197–209.
- DELAVEC TOUHAMI, Mira, 2004: *Nedolžnost in sila: življenje in delo Josipine Urbančič Turnograjske (1833–1854)*. Kranj: Gorenjski glas.
- DELAVEC TOUHAMI, Mira, 2009: *Moč vesti*. Brežice: Primus.
- DELAVEC TOUHAMI, Mira, 2016: *Skrivnostni svet Slovenije*. Mače pri Preddvoru: KD Josipine Turnograjske.
- DOVIČ, Marijan, 2007: *Slovenski pisatelj. Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- JUVAN, Marko, 2014: Teorija karizme. *Jezik in slovstvo* 59/2–3. 199–207.
- KLESSMANN, Eckart, 1969: *Die Welt der Romantik*. München: K. Desch.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2005: Feministične literarnovedne raziskave – tukaj in zdaj. *Jezik in slovstvo* 50/3–4. 87–95.

- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2013: Odkrivanje in osvajanje prostorov svobode v delih zgodnjih slovenskih literarnih ustvarjalk. *Slavistična revija* 61/4. 575–589.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2010: Prispevki slovenskih pripovednic k žanrski podobi proze 19. stoletja. *Jezik in slovstvo* 55/1–2. 47–59.
- SBL 1980: *Slovenski biografski leksikon*. 12. Ljubljana: SAZU.
- ŽNIDARŠČIČ-ŽAGAR, Sabina, 2009: *Vstop Slovenk v literarni prostor*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

ARHIVSKI IN DRUGI VIRI

- NUK, Rokopisna zbirka, Korespondenca Josipine Turnograjske, Ms 1445, mapa 2a, 2c.
- NUK, Korespondenca Josipine Urbančič Turnograjske Ms 1445, IV. korespondenca, Anton Janežič.
- Novice*, let. 12, 14. 6. 1854, št. 47, str. 187.
- Novice*, let. 12, 28. 6. 1854, št. 51, str. 231.
- Bčela*, 14. 4. 1851, str. 111.

**Slovenski jezik v zamejstvu:
Gorski kotar**

Januška Gostenčnik

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

januska.gostencnik@zrc-sazu.si

Kostelsko narečje dolenske narečne skupine¹

Prispevek obravnava kostelsko narečje, ki leži ob zgornjem toku reke Kolpe ter v Gorskem kotarju, torej v Sloveniji in na Hrvaškem. Podani so zemljepisni in zgodovinski oris območja, jezikoslovni opis krajevnih govorov in glavni (glasoslovni) kriteriji, ki utemeljujejo uvrstitev krajevnih govorov na Hrvaškem med govore slovenskega jezika.

1 Območje ob zgornji Kolpi in v Gorskem kotarju

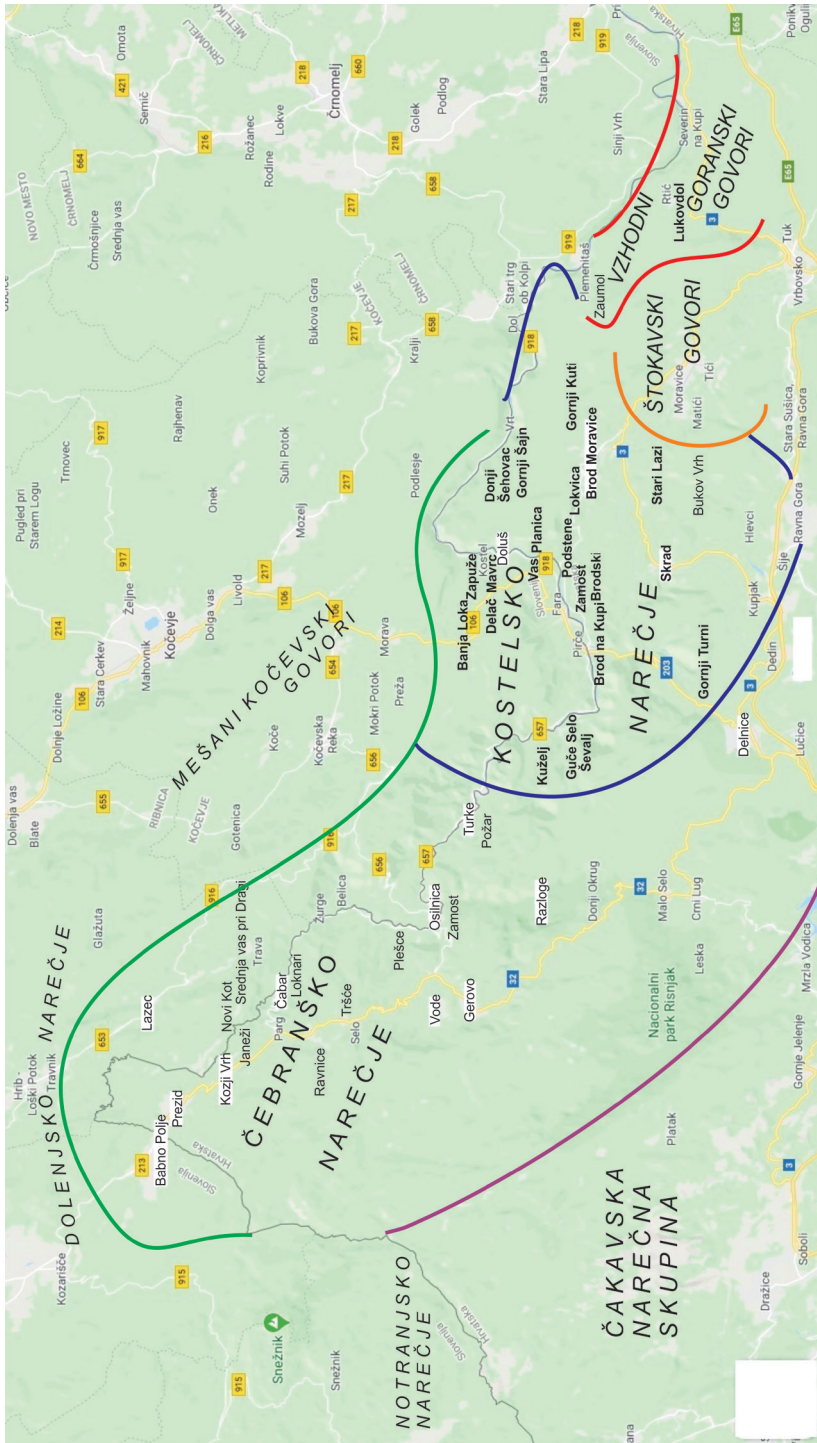
Območje kostelskega narečja na slovenski strani državne meje upravno gledano spada v Občino Kostel, na hrvaški strani državne meje pa v Primorsko-goransko županijo (hrv. Primorsko-goranska županija) s sedežem na Reki, ki se deli na več občin (hrv. grad).

Območje obravnavanih govorov kostelskega narečja lahko zemljepisno umestimo v dva stična dela, ki ležita na obeh straneh slovensko-hrvaške državne meje. Na severozahodu je to od vrha Sv. Ane oz. Srobotnika, v smeri proti jugovzhodu pa na obeh straneh reke Kolpe, vse do Spodnje Bilpe na vzhodu. Gorski kotar leži na Hrvaškem, južno od doline Kolpe, Čabranke in Kostelskega, na jugovzhodu meji na Reško primorje.²

1 Pričujoči članek je dopolnitev in sintetična nadgradnja članka Gostenčnik 2019b. V prispevku Gostenčnik 2019b je predstavljeno gradivo kostelskega narečja govorov krajev Banja Loka, Vas, Delač, Kuželj, Guče Selo, Brod na Kolpi in Gornji Turni, v pričujočem pa je poleg tega prikazano še neobjavljeno (kostelsko) narečno gradivo iz krajev Ševalj, Skrad, Podstene, Planica, Zamost Brodski, Mavrc, Zapuže (pri Kostelu), Donji Šehovac, Gornji Šajin, Lokvica, Brod Moravice, Stari Lazi, Gornji Kuti.

2 Za zgodovinski oris prim. Gostenčnik 2019b: 165–166.

1.1 Zemljevid območja

Zemljevid območja še ni v svoji končni podobi.³ In sicer zamejitev kostelskega narečja še ni dokončno postavljena smeri proti jugu, jugovzhodu in vzhodu. Zaenkrat se predvideva, da se kostelsko narečje na jugu lahko zameji z Ravno Goro oz. njeno okolico (južno od te meje je čakavsko jezikovno območje), na jugovzhodu, tj. v smeri proti vzhodnim goranskim govorom kajkavske narečne skupine hrvaškega jezika, pa s krajem Plemenitaš. Med kostelskimi in vzhodnimi goranskimi govori je manjša štokavska oaza.

Na vzhodu je trenutna narečna meja izenačena s slovensko-hrvaško državno mejo, tam se na slovenski strani začnejo mešani kočevski govori, proti jugu pa preidejo v južnobelokranjsko narečje. Predvideva se, da je kostelsko narečje prisotno tudi na delu območja ob slovenskem bregu Kolpe, kjer so trenutno na narečni karti označeni mešano kočevski govori in južnobelokranjsko narečje. Za razjasnitev bodo na vseh omenjenih območjih potrebne nadaljnje terenske raziskave.

1.2 Narečna sosesčina

Kostelsko narečje neposredno meji na čebransko narečje dolenske narečne skupine,⁴ mešane kočevske govore, južnobelokranjsko narečje, na jugovzhodu na vzhodnohercegovoško narečje štokavske narečne skupine, proti vzhodu pa na vzhodno goransko podnarečje (hrv. istočno goranski dijalekt) goranskega narečja kajkavske narečne skupine hrvaškega jezika.

1.2.1 Štokavski govori

Priseljenski štokavski govori v Gorskem kotarju, ki mejijo na kostelsko narečje, so srbski (i)jekavski⁵ in pripadajo vzhodnohercegovskemu narečju (hrv. istočnohercegovački dijalekt – novoštokavski (i)jekavski – oz. hercegovački-krajiški dijalekt po novi terminologiji) štokavske narečne skupine.⁶ Danes se govorijo vse od zaledja Moravic⁷ na severu v ozkem trikotniku proti jugu, vključujoč kraje Gomirje, Jasenak in Drežnica, ter v nekaterih primestnih naseljih, kot je Ogulin in okolica.

3 Odebljeno so na zemljevidu napisani kraji kostelskega narečja, katerih gradivo je predstavljeno v tem prispevku.

4 Podrobno predstavljeno v monografiji avtorice tega prispevka *Krajevni govori ob Čabranki in zgornji Kolpi*, v strnjeni obliki pa v Gostenčnik 2019b: 165.

5 Poleg teh najdemo v Gorskem kotarju tudi priseljenske (hrvaške) štokavske ikavske govore, ki pripadajo zahodnemu narečju (hrv. zapadni dijalekt, tudi t. i. mladi ikavski dijalekt, – novoštokavski ikavski) štokavske narečne skupine. Govorijo jih v Liču in okolici, Mrkpolju in Sungerju. Priseljeni so večinoma z območja severne Dalmacije in Bosne konec 16. in v začetku 17. stoletja.

6 V tem narečju govorijo tudi v krajih Bojanci in Marindol v Beli krajini v Sloveniji.

7 Med leti 1919 in 1996 poimenovane Srpske Moravice. Danes se (Brod) Moravice in (Srpske) Moravice med domačini ločijo po mestu naglasa in kvantiteti, in sicer so prve *Mo'ra.vice*, druge pa *M'oravice*.

Priseljevanje Srbov v Gorski kotar se je zgodilo konec 16. in v prvih letih 17. stoletja. Prva priseljevanja so bila večinoma z območja Dalmacije, nato pa še iz turške Like in Bosne. Govor in tudi kultura priseljskega srbskega prebivalstva sta se dobro ohranila zaradi različnih izvenjezikovnih razlogov. Glavni razlogi so: priseljevanje v kompaktnih skupinah, druga etnična in verska (pravoslavna) pripadnost. Prav zaradi slednjega tudi porok s katoliki v bližnji okolici ni bilo, kar je tekom stoletij omogočilo še večjo homogenost. Danes štokavskemu govoru Srbov v Gorskem kotarju dviguje status tudi štokavska knjižna norma na Hrvaškem.

Vplivov teh priseljskih štokavskih govorov na kostelske govore verjetno ne gre zanemariti, vendar pa jih je trenutno še težko nedvoumno identificirati.

1.2.2 Vzhodni goranski govori kajkavske narečne skupine hrvaškega jezika

Vzhodno goransko narečje je bolj povezano z osrednjim kajkavskim delom z nekaj čakavskega vpliva. Ne izkazuje tipičnih kajkavskih definicijskih lastnosti (**ě* ≠ **ə* in **o* ≠ **l*), se pa vendarle izrazito loči od sosednjega kostelskega narečja, na primer po odsotnosti pomika cirkumfleksa na naslednji zlog⁸ (Lukovdol *'sɛ:nɔ*), nepodaljšanju skrajšanega praslovenskega starega akuta (Lukovdol *kɔ'ɫɛnɔ*, *'baba*, *'lipa*), primerih odstopanja pri pojavljanju odrazov popraslovenskega novega cirkumfleksa (Lukovdol *'cɛstar*) in kratkih enoglasniških odrazih na umično naglašena *e* in *o* (Lukovdol *'sɛstra*, *'noga*).⁹

Območje vzhodnih goranskih govorov ni izrazito veliko. Razteza se vzhodno od Plemenitaša oz. Zaumola do Severina na Kupi, južno od reke Sotle in Bele krajine, in sicer mu pripadajo kraji Lukovdol, Gorenci, Dolenci, Podvučnik, Draga Lukovdolska, Nadvučnik, Vučnik, Severin na Kupi, Smišljak (pri Severinu na Kupi), Močila, Klanac, Damalj, Plešivica Lukovdolska, Rim, Lipje Bosiljevsko, Mali Jadrc, Veliki Jadrc, Osojnik.

2 Jezikoslovni opis slovenskih govorov ob zgornji Kolpi in v Gorskem kotarju

Slovenska dialektologija tradicionalno uvršča vse tukaj obravnavane govore v Sloveniji v kostelsko narečje dolenske narečne skupine slovenskega jezika. Govore na hrvaški strani državne meje pa hrvaška dialektologija klasificira kot goranske govore kajkavske narečne skupine hrvaškega jezika. Od nedavnega se je znotraj dialektologije to povezano govorno območje začelo obravnavati kot enovito celoto, ne ozirajoč se na današnje državne meje. Na osnovi tako imenovanih splošnoslovenskih jezikovnih inovacij, ki so slovenski jezik zamejile od ostale zahodne južne slovanščine (10.–12. stoletje),¹⁰ lahko

8 Z nekaj izjemami.

9 Vse gradivo za Lukovdol iz Marinković 2018, vendar prilagojeno slovenski fonetični transkripciji.

10 Splošnoslovenske jezikovne spremembe so: pomik praslovenskega starega cirkumfleksa na naslednji zlog (npr. psl. **oko* > sln. **okô* > knj. sln. *okô*), naglasni umik na prednaglasno dolžino (npr. psl. **zvězda* > sln. **zvězda* > knj.

nedvomno opredeljujemo tudi govore na hrvaški strani državne meje kot del slovenskega jezikovnega diasistema.

Vsi obravnavani krajevni govori izkazujejo značilnosti južnih slovenskih narečij oz. znotraj tega značilnosti dolenske narečne ploskve, in sicer naslednje: 1) vzporedni razvoj in udvoglašenje issln. * \bar{e} , * \bar{o} > JV sln. * e_j , * o_j > dolensko * e_j , * \bar{u} (Lokvica 'ce:star, z'vɔ:n, Podstene s'hɛ:k, 'nɔ:č, Mavrc 'mɛ:sac, Imn. ko'kɔ:ši); 2) issln. * \bar{u}/\bar{u} - > J sln. * \bar{u} (Banja Loka g'lü:x, Lokvica 'lü:č, Podstene 'šü:ša); 3a) raznosnjenje praslovanskega * \bar{e} in glasovni sovpad odrazov issln. * \bar{e}/\bar{e} - = * \bar{e}/\bar{e} - > J sln. * \bar{e} > dolensko * ie (Ševalj 'ljɛ:t, 'sʲɛ:dən, 'pʲɛ:t, Mavrc 'ljɛ:t, 'pɛ:rje, 'pʲɛ:st, Stari Lazi 'mjɛ:t, 'pʲɛ:rje, 'pʲɛ:st, pogosti so mlajši odrazi po poenoglašenju prvotnega dolenskega dvoglasnika * ie – Vas 'šɛ:st, 'zɛ:nska, 1. os. ed. sed.: 'vɛ:žen 'vezati', Red. te'lɛ:ta, Lokvica 'lɛ:t, 'zɛ:le, s'rɛ:ča); 3b) raznosnjenje praslovanskega * \bar{o} in glasovni sovpad issln. * \bar{o} - = * \bar{o}/\bar{o} - > J sln. * \bar{o} > dolensko * uo (Ševalj 'pʲuɔ:stɛla, 'pʲuɔ:pak, 'tʲuɔ:ča, Mavrc del. na -l m. ed. 'muɔ:gu, 'pʲuɔ:pak, 'gʲuɔ:ba, Stari Lazi 'kuɔ:ža, 'duɔ:ta, 'tʲuɔ:ča, pogosti so mlajši odrazi po poenoglašenju prvotnega dolenskega dvoglasnika * uo – Vas 'kɔ:ža, 'mɔ:š, 'gɔ:ba, Lokvica 'kɔ:ža, po'sɔ:da); 4) zgodnje daljšanje issln. kratkih akutiranih samoglasnikov v nezadnjih besednih zlogih in posledični glasovni sovpad odrazov stalno dolgega * \bar{e} in kratkega akutiranega * \bar{e} - v nezadnjih zlogih¹¹ (Delač s'nɛ:k, 'sɛ:me, Vas s'nɛ:k, b'rɛ:za, Ševalj 'mɛ:sac, 'lɛ:tɔ, Lokvica 'pɛ:sak, 'sɛ:me, Podstene gɔ'sɛ:nka, 'dɛ:te); 5) vokalizacija issln. * \bar{a}/\bar{a} - > dolensko * a (Kuželj 'ma:ša, Guče Selo 'da:n, 'ma:ša, Brod na Kolpi 'ma:ša, Ševalj 'da:n, Lokvica 'da:n, 'ma:ša, Podstene 'ma:ša, Skrad 'la:n).

Na osnovi različnih samoglasniških in soglasniških odrazov ter različni stopnji samoglasniškega upada lahko celotno območje govorov ob zgornji Kolpi in v Gorskem kotarju povežemo v skupno narečje, in sicer v kostelsko narečje dolenske narečne skupine slovenskega jezika.

2.1 Kostelsko narečje

2.1.1 Opredeljujoče glasovne lastnosti

Opredeljujoče glasovne lastnosti govorov kostelskega narečja, ki jih znotraj dolenske narečne skupine povezujejo v samostojno enoto – narečje, so: a) starejše samoglasniške in naglasne, b) starejše soglasniške značilnosti in c) mlajše glasovne značilnosti.

sln. *zvézda*), odvisnost samoglasniške kakovosti od samoglasniške kolikosti in odvisnost samoglasniške kolikosti od naglasnega mesta ter (posledično) udvoglašenje izhodiščnih slovenskih dolgih sredinskih samoglasnikov * \bar{e} in * \bar{o} (npr. issln. * $\bar{l}\bar{e}s$ in * $\bar{b}\bar{o}s$ > SZ sln. * $\bar{l}ie$ s in * $\bar{b}uos$ oz. JV sln. * $\bar{l}e$ js in * $\bar{b}o$ ys; knj. sln. $\bar{l}e$ s in $\bar{b}\bar{o}$ s) ter skrajšava nenaglašenih dolgih samoglasnikov.

11 Izjema je krajevni govor Banje Loke, kjer odraza za stalno dolgi jat in kratki akutirani jat v nezadnjem besednem zlogu ne sovpadeta (Gostenčnik 2014: 345–346).

2.1.1.1 Starejše samoglasniške in naglasne značilnosti

Starejše samoglasniške in naglasne značilnosti so: 1) enoglasniški samoglasniški sistem, v katerem *é:/ē:* izpeljujemo iz dolenskega **eĭ* < issln. **ĕ/*ĕ̃* (Banja Loka¹² *'l̥e:s, 'c̥e:sta, Vas 'c̥e:p, Brod na Kolpi s'm̥e:x, b'r̥e:za, Podstene 'p̥e:sak, ne'd̥e:la, Guče Selo s'n̥e:k, ne'd̥e:la, Lokvica 'l̥e:šnik, ko'l̥e:ŋo, Mavrc s't̥e:na 'skala', ne'd̥e:la, Skrad 'm̥e:sac, 'd̥e:te), odraz *o:/ó:* < issln. **ō* (Kuželj *z'v̥o:n, Delač n'ó:xt, Vas 'm̥o:č, Brod na Kolpi b'r̥o:t, Podstene m̥o:st, Lokvica 'n̥o:s, Mavrc 'k̥o:st, Kuti 'n̥o:s, 'k̥o:st, Gornji Šajn 'v̥o:s), 2) široki enoglasniški odrazi za vzporedna odraza umično naglašanih *e, o* (Banja Loka *'že:na, 'ko:sa, Vas s't̥e:gnó, 'ko:sa, Brod na Kolpi 'se:stra, 'vo:da, Podstene 'se:stra, 'no:ga, Lokvica 't̥e:ta, 'v̥o:da, manj pogosti, vendar prisotni pa so tudi dvoglasniški odrazi – Mavrc 'z̥ie:m̥la, 'o:sa), 3) (delno) ohranitev zaokroženega *ü:* < issln. **ū/*ū-* (Banja Loka *k'l̥ü:č, 'l̥ü:k̥na, Podstene k'l̥ü:č, Planica Red. k'r̥ü:xa, Lokvica 3. os. ed. sed. 'p̥ü:šča; vendar Ševalj 'lu:k̥na, Mavrc Red. k'r̥u:xa, Skrad b'r̥ü:s), 4) odraz *u:* < issln. **ĭ* (Banja Loka 'žu:na, 'pu:na, Vas 'ču:n, Guče Selo 'ču:n, 'vu:na, 'Ku:pa, Podstene 'bu:xa, Lokvica 'ču:n, 'vu:na, Mavrc 'pu:š, 'vu:na, Gornji Šajn 'ču:n).****

2.1.1.2 Starejše soglasniške značilnosti

Starejše soglasniške značilnosti so: 1) prehod **-m > -n* v končnicah samostalniške besede, v končnici 1. os. ed. sedanjika glagola in nepregibnih besednih vrstah (Vas Dmn. *si'nu:vón, Guče Selo 1. os. ed. sed. 'živin, Lokvica Oed. 'z̥obon 'zob', 1. os. ed. sed. p'r̥o:sin, Mavrc Dmn. k'ra:van), Kuti 's̥je:d̥on, 2) ohranjanje palatalnega **ĭ* (< issln. **ĭ*) v vseh položajih (Vas *s't̥e:la, Guče Selo 'p̥o:st̥e:la, Podstene p'l̥ü:ča, Planica p'l̥ü:ča, Lokvica 'd̥e:t̥e:la) in drugotnega **ĭ* (< **-lj- < *-lj-*) (Vas *'ze:le, Delač 'ze:le, Lokvica 'ze:le), 3) ohranjanje palatalnega **ñ* (< issln. **ñ*) v vseh položajih (Vas *'ñi:va, č'r̥e:šna, s'k̥ed̥n, Ševalj gospo'di:na, Planica 'p̥e:deñ 'pedenj', Lokvica 'l̥ü:k̥na, ž'b̥e:uñak, 'pa:ñ) ter drugotnega **ñ* (< **-n̥bj-*) (Vas *z'na:mañe, Ševalj ko'r̥e:ñe 'korenine', Lokvica 'kamañe, Mavrc ko'r̥e:ñe 'korenine), 4) protetični *v-* pred **u-* (Vas *'v̥üxu, Delač 'vixu, Guče Selo 'vixu, Lokvica 'vixu, 'v̥üjac 'ujec', Brod Moravice 'v̥ü:xo, Mavrc 'vixu), 5) protetični *j-* pred **a-* (Vas *'ja:p̥nó, Lokvica 'ja:p̥no), 6) neohranjanje glasu *j* v vzglasnem **jb-* (Vas *'izba, Ševalj 'im̥je, Lokvica 'i:zba 'podstrešje', Gornji Šajn 'i:zba).********

2.1.1.3 Mlajše glasovne značilnosti

Mlajše glasovne značilnosti so: 1) izguba tonemskih nasprotij, 2) umik naglasnega mesta s kratkega končnega zloga na prednaglasno nadkračino (Delač *'daska, Vas s't̥aza, Brod na Kolpi 'magla, Lokvica s't̥aza), 3) umik naglasnega mesta z zadnjega dolgega in kratkega zloga na predhodni zlog (Banja Loka m'ra:vinc, 'pasti:r, 'šero:k, Delač 'mesu:,*

'kovač, Vas 'vičir, g'libok, Ševalj 'pɛpiu, 2. os. ed. sed. 'sadiš, 'nazaj, Zamost Brodski 3. os. ed. sed. 'buli me, Podstene d'rivu 'plug', Planica 'sɛnó, d'regač, 'nišče, Lokvica 'mesu, 'kovač, Mavrc 'mesu, del. na -l m. ed. 'rezliu 'razliti', Skrad 'kulu, Gornji Šajn Imn. 'kusti, Donji Šehovac 'duma), 4) kratki a kot odraz kratkega akutiranega polglasnika v zadnjem ali edinem zlogu (Vas 'pas, Lokvica 'pas, Mavrc 'daš), 5) onezvenečenje *v > f pred nezvenečimi nezvočniki (Banja Loka 'o:fca, Vas 'oʃca, Guče Selo 'o:fca, Planica 'o:fca, Lokvica žer'ia:fka, Mmn. f č're:vix) in v izglasju (Banja Loka 'čɟf, Vas zd'raf, Brod na Kolpi 'rokaɸ, Guče Selo 'kaɸf, Lokvica Rmn. ('pɛ:t) 'ka:manɸ, Mavrc Rmn. 'pərstoɸ).

2.1.2 Slabitev kratkih samoglasnikov

Pojavi samoglasniškega upada, vokalne redukcije so manj prisotni kot v osrednjih doljenjskih ali čebranski govori in prizadevajo v največji meri issln. *u (Banja Loka b'li:zɛ, Vas del. na -l ž. ed. pis'ti:la, b'li:zɛ, Lokvica b'li:zi) in *i v vseh nenaglašanih položajih (Banja Loka lɛ'si:ca, 'ma:tɛ, Vas Omn. z no'ga:mɛ) ter nenaglašeni izglasni *-o/*-o (Vas 'gərló, Ted. 'žɛ:nó, Ševalj 'lɛ:tɔ). Akanje je redko (Banja Loka 'ja:goda, vendar tudi sa'bɔ:ta, Vas sto'pa:ló, 'ja:goda, 'koš, Gornji Turni kɔ'pi:to, Donji Šehovac kɔ'bi:la, Lokvica kɔ'pi:tɔ, so'bɔ:ta, vendar tudi ma'ti:ka, Guče Selo ma'ti:ka, Planica pa'lɛ:nta).

2.2 Oblikoslovje

2.2.1 Samostalnik

Samostalnik ohranja vse tri slovnične spole, loči ednino in množino, dvojina ni prisotna.

Podajam primere iz krajevnega govora Lokvic: brat: Ied. b'rat, R/Ted. b'ra:ta, D/Med. b'ra:ti, Oed. b'ra:ton, Imn. b'ra:ti, Rmn. b'ra:toɸ, Dmn. b'ra:ton, Tmn. b'ra:ta, Mmn. b'ra:tix, Omn. b'ra:timi; korito: I/Ted. kɔ'ri:to, Red. kɔ'ri:ta, D/Med. kɔ'ri:ti, Oed. kɔ'ri:ton, I/Tmn. kɔ'ri:ta, Rmn. kɔ'ri:t, Dmn. kɔ'ri:tixan, Mmn. kɔ'ri:tix, Omn. kɔ'ri:timi; krava: Ied. k'ra:va, Red. k'ra:ve, D/Med. k'ra:vi, T/Oed. k'ra:vɔ, Imn. k'ra:ve, Rmn. k'ra:f, Dmn. k'ra:van, Mmn. Dmn. k'ra:vax, Omn. k'ra:vami; hči: I/Ted. š'čɛ:r in š'či:, Red. š'čɛ:ri, Imn. š'čɛ:ri.

Sklanjatev samostalnika (lepi) ljudje: Imn. 'lipi 'li'di, Rmn. 'lipix 'li'di, Dmn. 'lipin 'li'din, Tmn. 'lipe 'li'di, Mmn. 'lipix 'li'dix, Omn. 'lipimi 'li'dimi.

Primeri iz krajevnega govora Vasi: brat: Ied. b'rat, R/Ted. b'ra:ta, D/Med. b'ra:ti, Ied. z b'ra:ton, Imn. b'ra:ti, Rmn. b'ra:toɸ, Tmn. b'ra:tjɛ, Mmn. pər b'ra:tix, Omn. z b'ra:ti; gneздо: Ied. g'nɛ:zdó, Imn. g'nɛ:zda, Rmn. g'nɛ:st, Mmn. na g'nɛ:zdix; noga: Ied. 'no:ga, Red. 'nogi, Ded. 'no:gɛ, Ted. 'nogó, Med. na 'no:gi, Oed. z 'nogó, Imn. 'nogi,

Rmn. *'nɔ:k ~ 'nu:k*, Dmn. *'nogi*, Mmn. *na 'no:gax*, Omn. *na'ga:mę; hči*.¹³ Ied. *š'či*, Red. *š'če:re*, Ded. *š'če:ri*, Ted. *š'če:r*, Oed. *s š'čerjò*, Imn. *š'če:ri*, Rmn. *š'če:r*, Dmn. *š'če:ran*, Mmn. *š'če:rix*.

2.2.2 Pridevnik

Pridevnik ločuje vse tri spole (Delač Ied. m. *'dɔ:bér*, sr. *'dóbrò*, ž. *'dóbra*, Lokvica *d'lebok*, *dle'bɔ:ka*, *dle'bɔ:kɔ* 'globok').

Določne oblike pridevnika so prisotne samo v primeru, ko je pridevnik posamostavljen (Lokvica *m'la:dé* 'ženin', *s'ta:ré* 'ta stari', kot vzdevek *'Le:pé*, *Bo'ga:té*, *Do'ma:čé*, *Z'dʷɔ:lanjè*).

Primernik se tvori iz stranskosklonske osnove oziroma redkeje iz osnove s primeriško pripono *-(i)ji* oziroma z njenimi različnimi glasovnimi realizacijami (Lokvica *m'la:jél-a-l-e*, *'ši:riji*, *ošt'rę:ji*, *s'la:bji*, *s'la:žiji* 'cenejši', *'ni:žji*, *dlebo'čę:ji*, Delač *m'la:jé*, *'vę:čjè*) ali opisno s primernikom prislova *bolj* in osnovnikom (Lokvica *'bolj 'čarn*, *'bolj ze'ljē:na*). Presežnik se tvori s predpono *naj-* + primernik (Lokvica *naj'ši:rijé*, *naj'hü:jé*, *najs'la:ja*, *naj'vʷɔ:žje*, Delač *'na:ij ta 'vę:čjè*) ali redkeje opisno s presežnikom prislova *najbolj* in osnovnikom (Lokvica *'najbolj 'la:čən*, *'najbolj žę:jan*).

2.2.3 Glagol

V sedanjiku 1. osebe ednine sedanjika imajo vsi govori končnico *-n*, to je glasovna realizacija končnice praslovanske brezpriponske spregatve *-m* (Guče Selo *g'lę:dan*, *p'rɔ:sin*, Ševalj *'mɔran*, Vas *'nɛ:sen*, Lokvica *š'tę:jen* 'brati', Stari Lazi *'vię:žen*). Vsi govori imajo v 2. osebi množine sedanjika končnico *-šte* (Guče Selo *g'lę:dašte*, Ševalj *spra'ši:vašte*, Vas *ži:vęšte*, Lokvica *g'lę:dašte*). Dvojinske oblike danes niso več v rabi.

Med nedoločnikom in namenilnikom ni razlikovanja, v vseh govorih je v obeh vlogah posplošen kratki nedoločnik (Guče Selo *'ši:vat*, Ševalj *'sa:dit*, Vas *'sišit*, *k'le:pat*, *p'rest*, Podstene *'kɔ:sit* 'kositi', *'šüšit*, *'ɔtit* 'rešiti', *m'la:tit*, Lokvica *š'tęt* 'brati', *b'rʷɔ:xat* 'močno kašljati', *'bę:žat*, *po'bɔ:gat* 'pobožati', *'kʷɔ:pat se*, *'kɔpat*, Stari Lazi *c'mię:kat* 'cmokati', Mavrc *s'kuo:pat*, *nas'lo:nit*, *'čet* 'čuti').

Prihodnjik se tvori s prihodnjikom pomožnega glagola *biti* in deležnikom na *-l* (Lokvica *'son/ 'si'je 'rę:kol'rę:kla*, *s'mo/s'te'/'so 'rę:kli*). Prihodnjih glagola *iti*: Lokvica *'pen*, *'peš*, *'pe*, *'pemo*, *'pešte*, *'pejo*.

Preteklik se tvori s sedanjikom pomožnega glagola *biti* in deležnikom na *-l* (Lokvica *'bɔ:n/'bɔ:š/'bɔ: 'le:žau/le'žā:la*, *'bɔ:mo/'bɔ:šte/'bɔ:jo le'žā:li*).

13 Samostalnik *hči* izkazuje kolebanje, in sicer ima v Red. in Rmn. končnici ženske *a*-sklanjatve.

Velelni naklon se lahko izraža na več načinov. V 2. osebi ednine iz sedanjske osnove glagola s končnico *-j* oziroma kost. **-i*: Lokvica *S'kü:xaj!*; v 2. osebi množine iz sedanjske osnove glagola s končnico *-te*: *S'kü:xajte!*. Drugi način izražanja velelnosti je bodisi z velelni obliko glagola *iti* in nedoločnikom: Lokvica *'Qdi s'kü:xat!*, bodisi s sedanjikom glagola *iti* in nedoločnikom: Lokvica *G'rę:mo s'kü:xat!*. V 1. osebi množine se velelnost lahko izraža z velelnikom glagola *dati* v 3. osebi ednine in z glagolom *hoteti* v 1. osebi množine in nedoločnikom: Lokvica *'Daj čmo 'pöpit!*.

2.3 Zgled narečnega besedila

Besedilo *Mikulov vrag* je prikaz krajevnega govora Zapuže pri Kostelu.

'Du:ma smo 'im'ę:li 'jakö 'ma:lo 'ze:mli,
a 'deci je b'ło 'duo:sti, pa je b'ło 'jakö
'teškö za k'rę:x.

'Makar je 'bęlo 'teškö 'ži:vęt, pa je b'łö se
g'lix 'li:pö. 'Lępje ko 'danas.

M'ładix nas je b'łö 'duo:stj, pa smö se
sab'ra:li, pa smö xö'di:li i 'fažon 'rü:žęt i
xer'metün 'bę:lęt i 'pę:rje 'čo:fat.

'No, ka s'mö pa 'tö: ö'ba:viłj, ka s'mö 'tö:
se nar'di:li, 'po:le s'mö pa 'ję:li, k'rę:x pa
ö'rę:xe, pa 'pi:li s'mö 'mošt pa ra'ki:jo,

pa pö'pę:vali smo, i 'ta:ncali, pa i 'kö:iwo
smo 'r'e:kli, 'mi:slę, pö'v'ę:dali smö si
'kö:we š'tö:rje, ne.

Ku 'u:no, 've:š, öt Mi'kü:lövega v'ra:ga,
ki je na 'pje:či 'seđu pa je 'du:li 'fažon
'mie:taü, pa je gö'vö:ru:

»'trt, 'mekak, 'trt, 'mekak, 'trt, 'mekak«, a
'e:nkrät je b'łö: göspö'da:ri 'te:ga 'do:stę,
pa je v'ra:ga zag'ra:bu pa sk'la:ču w
'ža:kěl pa ö'd'nję:su 'du:li f 'Ku:pö.

... (se vrne) 'Martin 'damux, pa se v'ra:k
is 'peči ög'la:si: »'Martjın, 'ja: 'sö:n več
'sü:x!«.

Doma smo imeli zelo malo zemlje, a
otrok je bilo dosti, tako da je bilo zelo
težko za kruh.

Čeprav je bilo težko živeti, pa je bilo
ravno tako lepo. Lepše kot danes.

Mladih nas je bilo dosti, pa smo se
zbrali, pa smo šli fižol ružit in
koruzo luščiti in listje cufat.

No, ko smo pa to napravili, ko smo to
vse naredili, potem smo pa jedli, kruh in
orehe, pa pili smo mošt pa rakijo,

pa prepevali smo, in plesali, pa kakšno
smo rekli, mislim, povedali smo si
kakšne zgodbe, ne.

Kot tisto, veš, o Mikulovem vragu, ki je
na peči sedel in dol fižol metal
in govoril:

»trd, mehek, trd, mehek, trd, mehek«, pa
je enkrat bilo gospodarju tega dosti in je
vraga zagrabil in stlačil v žakelj in
odnesel doli v Kolpo.

... (se vrne) Martin domov, pa se vrag s
peči oglasi: »Martin, jaz sem že suh!«.

3 Jezikovno, literarno in umetniško delovanje

3.1 Znanstvena in poljudnoznanstvena besedila

Med znanstvena dela sodi *Kostelski slovar* Jožeta Gregoriča (19081989), ki je izšel leta 2014 v sodelovanju Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša in Občine Kostel v (so) uredništvu Petra Weissa in Ivanke Šircelj-Žnidaršič.¹⁴

Viktor Jurković je zaslužen za prvi (neznanstveni) opis brodmoraviškega govora z naslovom *Brodmoravičko narječje*. Ta je v obliki kratkega poglavja v monografiji iz leta 1969, posvečeni Brod Moravicam. Jurković ni bil jezikoslovec (bil je narečni govorec), tako da njegovi narečni zapisi niso posebej zanesljivi, zlasti glede kvantitet in kvalitete. Njegov leksikografski prispevek je tudi v tem, da je na koncu zbranih okoli 300 narečnih besed. Velja omeniti, da so lokalni prebivalci zelo ponosni na Jurkovičev opis govora, saj je to do zdaj prvi (objavljen) opis brodmoraviškega govora.

V zadnji fazi rokopisa je *Rječnik brodmoravičkog narječja*, ki se ga je ambiciozno lotil Valter Crnković, domačin iz Lokvice. Avtor sicer ni jezikoslovec, pa je slovar vendarle zastavljen izrazito znanstveno. *Rječnik* v obsežnem Uvodu podaja zgodovinske podatke, etnološki vpogled v tipično kmečko hišo in poleg ostalega tudi kratek jezikoslovni opis govora Brod Moravic in okolice. V slovarskem delu je vsako slovarsko geslo zapisano v znanstveni fonetični transkripciji, temu sledi razlaga v hrvaškem knjižnem jeziku in uporaba v stavku, tj. zgled. Slovar zajema besedišče, zbrano na območju Občine Brod Moravice. Osnovno vodilo avtorja je bilo predstaviti tisto besedišče, ki se zlasti razlikuje od knjižnega (hrvaškega) jezika, to je »da ne bo ničesar premalo in ničesar preveč«.

Zbiralec in pisec Jože Primc je v obsežnem predgovoru knjige *Okamneli mož (in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline)* obravnaval zgodovino območja in naredil opis tamkajšnjega govora, razdelil ga je na tri govore: gebarski govor (od Babnega Polja in Prezida na obeh bregovih Kolpe in Čabranke do vključno vasi Srobotnik ob Kolpi pod Sveto Ano), kostelski govor (od Račkega Potoka pod Srobotnikom do Grglja) in belokranjski govor (od Grglja do Dola oziroma Predgrada in naprej v Belo Krajino). Ta razdelitev je utemeljena z nekdanjo delitvijo na gospodstva (kočevsko, kostelsko in poljansko) ter s gostoto naselitve Uskokov na posameznem območju (manjše število na območju Osilnice, večje na kostelskem, največje pa na belokranjskem) in njihovim vplivom na krajevne govore. Knjiga – delo klasične folklorne – je izšla kot 15. knjiga v zbirki Glasovi z zgoščenko iz leta 1997, ki prinaša 433 zgodb v domačem govoru iz »Babnega Polja in Prezida prek Gerova, Čabra, Osilnice, Kužlja, Kostela, Fare, Dola in Predgrada«. V knjigi so tako zbrane zgodbe v čebrańskem in kostelskem narečju.

3.2 Jezikovno in literarno-umetniško delovanje

Matija Žagar (Tiče Mavrčki Dolenji) iz Mavrca pod Kostelom je v svoji bogati monografiji, že skoraj enciklopediji *Kostel in Kostelci* zajel etnološke, etnografske, jezikovne in celo vrsto drugih značilnosti Kostela in okolice. Notri med drugim najdete tudi kostelske kletvice, različne zabavne zakonske prigode, izveste, kje so stali in še danes stojijo mlini, in katera hruška je bila najbolj čislana. Vse je opremljeno s fotografijami in vrsto narečnih besed v narečni transkripciji znotraj obravnavane tematike, dodano je tudi nekaj besedil v narečju in obsežen besednjak na 74 straneh.

Etno Udruga Turanj s sedežem v Brod Moravicah je s svojim delovanje začela leta 2005 z namenom ohranjanja etnografske dediščine. Z organizacijo srečanj razseljenih domačinov in z raznovrstnimi dogodki v domačem jeziku posredno pripomore tudi k ohranjanju domačega govora.

Literarno ustvarja Vesna Crnković iz Velikih Drag, ki piše poezijo v hrvaškem knjižnem jeziku in je prejela že vrsto nagrad. Tako tudi pesnica Nevenka Delač-Grgurić iz Skrada, katere osrednja tema je njen rojstni kraj.

Pesnica Đurđica Asić Klobučar iz Kupjaka je z narečnim gradivom iz lastne poezijo napisala tri znanstvene prispevke, in sicer je podrobno opisala fonološko, morfološko in sintaktično ravnino govora kraja Kupjak.

Glasbena skupina Prifarški muzikanti ali Prifarci iz Vasi pri Kostelu zabavajo ljudi na odrih že od leta 1988, izdali so že 32 zgoščenk. Začeli so kot tamburaška skupina, nato pa prešli bolj v narodnozabavne vode. Njihov repertoar je sicer precej raznovrsten, od božičnih do priredb in slovenskih ljudskih pesmi, vendar pa se skoraj na vsaki zgoščenki najde tudi kakšna melodija, kjer zapojejo »po kostelski«, med njimi je taka zlasti *Lepu je blu*, ali pa so na njej ljudske pesmi iz Kostela, na primer *Mlinarca*.

4 Sklep

Narečna podoba govorov ob zgornji Kolpi je rezultat nepretrganega povezanega razvoja, kjer je bila reka Kolpa združevalni dejavnik, okoliški visoki vrhovi in velike gozdnate površine pa so še dodatno otežile povezavo s sosednjimi pokrajinami in s tem okrepile notranje. Tako ne preseneča, da je to danes enotno narečje, ki je le navidezno prekinjeno z državno mejo.

VIRI IN LITERATURA

- ASIĆ-KLOBUČAR, Đurđica, 2006: Kupjački govor (I.): fonološke osobitosti. *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu* 36/4. 41–55.
- ASIĆ-KLOBUČAR, Đurđica, 2011: Kupjački govor (II.): morfološke osobitosti. *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu* 44/1–2. 59–90.
- ASIĆ-KLOBUČAR, Đurđica, 2015: Kupjački govor (III.): prilozi. *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu* 48/1–2. 47–60.
- CRNKOVIĆ, Valter: *Rječnik brodmoravičkog govora*. V pripravi.
- GOSTENČNIK, Januška, 2014: Govor kraja Banja Loka (SLA T283) (po gradivu za SLA). *Annales, Series historia et sociologia* 24/2. 343–355.
- GOSTENČNIK, Januška, 2018: *Krajevni govori ob Čabranki in zgornji Kolpi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- GOSTENČNIK, Januška, 2019a: Kostelski govor kraja Vas – SLA T416. *Jezikoslovni zapiski* 25/2. 63–81.
- GOSTENČNIK, Januška, 2019b: Slovenski jezik ob Čabranki, zgornji Kolpi in v Gorskem kotarju. Matej Šekli, Lidija Rezonničnik (ur.): *Slovenski jezik in njegovi sosede*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 165–174.
- GREGORIĆ, Jože, 2014: *Kostelski slovar*. Sonja Horvat, Ivanka Šircelj-Žnidaršič, Peter Weiss (ur.). Ljubljana, Kostel: Založba ZRC, ZRC SAZU, Občina.
- HORVAT, Sonja, 1994: Nekaj naglasnih in fonoloških značilnosti slovenskega kostelskega govora. *Slavistična revija* 42/2–3. 305–312.
- JURKOVIĆ, Viktor, 1969: Brodmoravičko narječje. *Brod Moravice*. Rijeka - Brod Moravice. 207–231.
- JUŽNIČ, Stanislav, 2013: *Prvih 650 let župnije Fara*. Fara: Župnija.
- LISAC, Josip, 1989: Problem obrađenosti leksika goranskih govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 8. 61–68.
- LISAC, Josip, 2006: *Tragom zavičaja: delnički govor i govor Gornjih Turni u svjetlosti goranskih kajkavskih govora*. Split: Književni krug.
- LONČARIĆ, Mijo, 1996: *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- MARINKOVIĆ, Marina, 2018: *Kajkavski govori istočnoga Gorskoga kotara*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Delnice: Matica Hrvatska, Ogranak.
- OKUKA, Miloš, 2008: *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD Prosvjeta.
- PRIMC, Jože, 1997: *Okamneli mož in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline (od Babnega Polja in Prezida prek Gerova, Čabra, Osilnice, Kužlja, Kostela, Fare do Dola in Predgrada)*. Ljubljana: Kmečki glas.
- RAMOVŠ, Fran, 1931: *Dialektološka karta slovenskega jezika*. Ljubljana: Rektorat Univerze kraja Aleksandra.
- ŠEKLI, Matej, 2018: *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŽAGAR, Matija, 2013: *Kostel in kostelci, takrat, ko so še murenčki peli : Kosteu i Kosteuci, onda ka so iše krikaci popevali*. Koper: Tiskarna Vek.

**Besedotvorje slovenskega jezika v
vsakdanu, izobraževanju in raziskovanju**

Marko Snoj

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

marko.snoj@zrc-sazu.si

Besedotvorje: prikaz na samostalniških izpeljankah s priponskimi obrazili *-ica*, *-ca*, *-ka* in *-ika*

Prispevek uvodoma prikaže spoznavanje besedotvorne resnice. V nadaljevanju se osredini na izpeljanke s priponskimi obrazili -ica, -ca, -ka in -ika v slovenskem knjižnem jeziku in poda razloge, ki upravičujejo razlikovanje med razporeditvijo priponskih obrazil -ica in -ca v knjižnem jeziku na eni strani in narečji ter pogovornimi različicami na drugi.

1 Besedotvorje je ...

Vsaka živa stvar je bila tako ali drugače spočeta, z geni, beljakovinami in aminokislinami. Ker je jezik metaforično živ organizem, so z njim žive tudi besede: njihovi geni so morfe- mi, fonemi so kakor beljakovine in glasovi aminokislina. Vrste spočetja – besedotvorne vrste – so štiri, in sicer izpeljava (*hiš-a* → *hiš-ic-a*), zlaganje (*črn + bel* → *črno-bel-0*; *kri krv-i + lok-a-ti* → *krv-o-lok-0*), sestavljanje (*pod + rast* → *pod-rast-0*) in sklapljanje (*ne bodi ga treba* → *ne-bodi-ga-treba*),¹ načinov, ki jim v besedotvorju rečemo besedotvorni postopek,² pa mnogo več, a v določenem jeziku v določenem obdobju vendarle končno število. Besedotvorje v tem sestavku razumemo kot jezikoslovno prizadevanje pri odkri- vanju resnice o tem, po katerih besedotvornih postopkih lahko nastajajo besede.

1 Podvrsta sklapljanja je sklapljanje s krnjenjem, ki bi ga lahko imenovali tudi *zlivanje* ali *križanje*. Ta besedotvorna podvrsta, po kateri se tvori predvsem priložnostnice, pa še te ne ravno pogosto, je k nam uvožena v 20. stoletju. Eden prvih primerov je *rizvanec* (v kartoteki za SSKJ je prvi datirani zapis iz leta 1962), ki je nastal po kmitvi in hkratnem zlivanju poimenovanj sort trte *riz(ling)* in (*sil*)*vanec*. Beseda se je pri nas zlila po zgledu nemške *Rieslaner*, ki je zlita iz nemških *Riesl(ing)* 'rizling' in (*Silv*)*aner* 'silvanec'. Nastanku že skoraj 50 let stare zlivanke *kočerja* 'pozno kosilo' je verjetno botroval tudi angleški *brunch* 'zgodnje kosilo', ki je iz *br(eakfast)* 'zajtrk' in (*lunch* 'kosilo'; pri mlajših primerih tipa *deloholik* pa je angleški vpliv (v danem primeru *workaholic*) očitno.

Posebna podvrsta sklapljanja s krnjenjem je prekrivanje, npr. *paster(izirati) x (st)erilizirati* → *pasterilizirati*. Konverzija, tj. sprememba v besedi glede na besednovrstnost ali lastnoimenskost, ni besedotvorna, temveč pomenotvorna vrsta, saj se pri tem pojavu spremeni kategorialni pomen besede (ko se npr. samostalnik *trèsk* spremeni v medmet), beseda pridobi leksikalni pomen (npr. *vingar* iz zemljepisnega imena *Vintgar*) ali pa ga izgubi (npr. *pádina* 'strmina' v krajevnem imenu *Pádna*).

2 Termin *besedotvorni postopek* je tu uporabljen za opredelitev točno ugotovljenega besedotvornega dejanja, po katerem je iz besede določene besedne vrste (podvrste ali kake njene posebne različice) z določenim morfemom ali skupino morfemov na ugotovljen način nastala tvorjenka s predvidljivim strukturnim, besedotvornim pomenom. Isti termin se danes po nepotrebnem uporablja za označevanje univerzalnega, za vse besedotvorne vrste veljavnega postopka, za katerega je bolje ohraniti Toporišičev termin *besedotvorni algoritem* (prim. Toporišič 1992: 9).

1.1 Besedotvorje kot del slovnice

Besedotvorje je tisti del slovnice, ki prepoznava morfeme, najmanjše nosilce pomenov, in ki ob tem prepoznava besedotvorne vrste ter besedotvorne postopke. Sinhrona slovnica evidentira in opisuje besedotvorne postopke v določenem časovnem trenutku,³ diahrona pa jih opazuje skozi daljše, praviloma večstoletno ali celo večtisočletno obdobje, ugotavlja in razlaga njihov nastanek, razvoj in zamrtje. Povedano drugače: sinhrono besedotvorje ugotavlja, kaj pri laičnih govoricah nekega jezika (torej nejezikoslovcih) v raziskovanem obdobju velja za resnico, diahrono besedotvorje pa ugotavlja dejanske pretekle dogodke, katerih nasledek je jezikovno stanje raziskovanega obdobja.

1.2 Metafora: besedotvorje je kakor ...

Povedano z metaforo: Belopolta starša imata v sinhronem pogledu lahko temnopolte otroke. Dokaz tej trditvi je otrokov rojstni list, torej verodostojni uradni dokument, v katerega nimamo nobene pravice dvomiti. Prav nič ni narobe, če menimo, verjamemo in ravnamo tako, kot da so starši nekaterih temnopoltilih otrok bele polti. Ali obratno, da imajo temnopolti starši belopolte otroke. To je sociološka resnica, ki pa ni enaka genski. Analiza DNK bi namreč pokazala, da tega otroka nista spočela starša, ki sta navedena v rojstnem listu. V malo starejšem času, o katerem danes pričajo predvsem pravljičice,⁴ se je vsak deseti porod končal s smrtjo matere. Ko je oče s kupom otrok in čez glavo kmečkega dela ostal brez žene, ki je podpirala tri hišne vogale, predvsem skrbela za otroke in gospodinjstvo, se je navadno brez daljšega oklevanja oženil znova. Nova žena je bila za otroke iz prvega zakona mačeha, ki so jo *pisali* kot nadomestno mater. Bila je torej *pisana mati*.⁵

3 Trenutek je seveda imaginaren. V praksi je tako, da sinhrono jezikoslovje raziskuje stanje v določenem krajšem časovnem obdobju, najpogosteje v sedanosti. Ker se jezik neprestano spreminja, tudi sinhroni opis ne more mimo razvoja. Danes je npr. nekdanj samo besedna zveza *na svidenje* na poti proti sklopu *nasvidenje*.

4 V času pred razvojem sodobne medicine in babištva, v veliki meri torej še v 19. stoletju.

5 Posvojeni otroci pa so bili *pastorki*. Beseda *pástorek* je maskulativ od **pastorka*, kar izvira iz **pa-dьl'or-ьka*, v čemer je *pa-* predpona za označevanje nečesa nepravlega, nepristnega (danes npr. *pastavek* 'nepravi stavek'), korenski del je isti kot v besedi *hči hčer*, le v drugi prevojni stopnji, priponski pa tisti, ki ga imamo npr. v *hčer-ka*.

1.3 Primer *zamorec*

Vsak jezikoslovno neizobražen govorec slovenskega jezika bo soglašal s trditvijo, da je beseda *zamórec* izpeljana iz predložne zveze *za mórjem*, tako kot je iz predložne zveze *pri mórju* izpeljana beseda *primórec*. Medtem ko je trditev o takem izvoru besede *primorec* veljavna, saj jo potrjuje tudi zgodovina, pa zgodovina besede *zamorec* ne dopušča navedene razlage. V 18. in deloma še v 19. stoletju se je beseda tudi zapisovala tako, kot se še danes izgovarja narečno, namreč *zamúrec*. V še starejšem jeziku pa se glasi *murec*⁶ in *mur*,⁷ kar je prek stare visoke nemščine prevzeto iz romanskega imena *Mōro*, tj. iz imena srednjeveškega temnopoltega prebivalca večjega dela Španije, ki mu danes rečemo 'Maver', to pa se je razvilo iz latinskega *Maurus*. Današnja knjižna beseda *zamórec* je torej po hiperkorekciji nastala iz *zamúrec*, ta po naslonitvi na dolensko in notranjsko *za murjem* iz *múrec*, ta pa iz *múr* v pomenu 'zamorec', ki je prevzeta iz stare visoke nemščine, izposojenke iz romanščine, ki se je razvila iz latinskega imena *Maurus*, prevzetega iz grščine, kjer je v osnovi pridevnik *μαυρός* v pomenu 'temen, nejasen'.

1.4 Pluralizem *resnic*

Ali bomo ob poznavanju navedenih dejstev še trdili, da je beseda *zamorec* izpeljana iz besedne zveze *za morjem*? Verjetno ne. Lahko pa seveda ugotovimo drugo resnico, da namreč jezikoslovno neizobražen govorec slovenskega jezika meni, da je beseda *zamorec* tvorjena iz predložne zveze *za morjem* in da torej občuti, kot da je *zamorec* prvotno 'tisti, ki živi za morjem'. A ta resnica je na isti ravni kot ona iz rojstnega lista, ki trdi, da je temnopolti mladenič sin svetlopoltih staršev. V času pluralizma *resnic* je legitimna tudi ta trditev, zato ima svoje mesto v sodobni družbi.

Spoznanje je rezultat procesa, ki obsega prepoznavanje čim več posameznih *resnic*. Tako kot sta sociološka in genska *resnica* pomembni za spoznanje o družini z belimi starši in temnopoltimi otroki – sociološka je pomembna v vseh vsakdanjih in mnogih drugih pomembnih rečeh, genska pa bo npr. pomembna čez petnajst let pri izbiri partnerja, pomembna bo, če bo posvojenec potreboval darovalca kostnega mozga, za izogibanje dednim boleznim ipd. – tako tudi poznavanja besedotvornih postopkov, po katerem so nastale in še nastajajo naše besede, ni mogoče strniti v t. i. sinhroni ali t. i. diahroni pogled. Celovita besedotvorna *resnica* zahteva odgovor na obe vprašanji: (1) kako postopek deluje danes in kot kakšno tvorjenko raziskovano besedo občutimo danes in (2) iz katerih morfemov in po katerem besedotvornem postopku je dejansko

6 Manjšalnica tega je *múrček* 'uhan s podobo zamorčkove glave'.

7 Z individualizirajočo pripono je iz tega izpeljano poimenovanje črnega travniškega hrošča *murin*, danes *múren*. Feminativ *múrka* se nam ohranja v poimenovanju cvetice, katere cvet spominja na kodrasto glavo zamorčice.

nastala. Pri tem so uporabna vsa spoznanja, do katerih so prišli teoretsko ustrezni raziskovalci, torej tisti, ki so besedotvorje raziskovali upoštevajoč primerjalno, strukturalistično, pretvorbno in morda še kako drugo teorijo ter znotraj teh razne metode in usmeritve.

2 Samostalniške izpeljanke s priponskimi obrazili *-ica*, *-ca*, *-ka* in *-ika*

Uvodoma ponatančim pomenski razloček med izrazoma *pripona* in *priponsko obrazilo*. Pripone so seveda *-ic-*, *-c-*, *-k-* in *-ik-*; končni *-a* je že končniški morfem, celota obojega pa tvori priponsko obrazilo. V sledečem delčku slovenskega besedotvorja bo težišče prikaza na sinhronem opisu, ki pa se ne bo za vsako ceno izogibal diahroni resnici. Dihroni podatki, vključno s podatki o izvoru, ne bodo zgolj potešili radovednosti, temveč tudi omogočili osvetliti primere, ki z opazovanjem izključno sedanjega stanja ne bi bili razumljivi.⁸

2.1 S priponskim obrazilom *-ica* so izpeljani samostalniki po naslednjih besedotvornih postopkih

2.1.1 Manjšalnice iz samostalnikov prve ženske sklanjatve: *krávica* (← *kráva*), *gredíca* (← *grêda*), *brítvica* (← *brítev*), *mámica* (← *máma*), *meglíca* (← *meglà*), *úrica* (← *úra*); *búkvica* (← *búkve*), *grábljica* (← *gráblje*), *škárjica* (← *škárje*).

2.1.2 Feminativi iz samostalnikov moškega spola: *kraljica* (← *králj*), *ovníca* 'ženska, rojena v znamenju ovna' (← *óven* 'človek, rojen v znamenju ovna'), *oslíca* (← *ósel*), *dojêncica* (← *dojênc*), *dvójčica* (← *dvójec*), *volčica* (← *vôlk*), *govórnica* (← *govórník*), *bolníca* (← *bolník*)⁹ ali vzporedne tvorjenke ob njih, *lepotíca* (ob *lepôtec*), *ptíca* (ob *ptič*). Ženske in živalske samice so praviloma manjše od moških oz. živalskih samcev, zato bi to funkcijo lahko izvajali iz manjšalniške. A zgodovina tega priponskega obrazila je drugačna: prvotno **-i* (< **-ī*, praindoevropsko **-ih₂*) je označevalo pripadnost, nanj se je naplastilo manjšalniško priponsko obrazilo *-ka*, ki se je v praslovanščini zaradi spredaj stoječega *i* razvilo v *-ca*. Beseda *volčica* je torej nastala iz (pišem poenostavljeno) **wlkīkā*, v čemer je **-kā* manjšalniško priponsko obrazilo, podstava

8 Besedotvorna predstavitev se deloma opira na Bajec 1950: passim, diahrono podatke pa deloma črpa iz Bezljaj 1976–2007: passim, Snoj 2009: passim in 2016: passim. Večina zgledov je iz SSKJ in eSSKJ.

9 Primera *govórnica* in *bolníca* sta dejansko nastala iz moškospolskih poimenovanj, in sicer zgolj z zamenjavo moške sklanjatve z žensko, pri čemer se v moški sklanjatvi (**-nik-ъ*) tretja palatalizacija ni posplošila na vse oblike, v ženski (**-nik-a*) pa se je. Tako prikazuje feminative tudi *Besednodružinski slovar slovenskega jezika*, ki npr. besedo *bančnica* pojmuje kot izpeljanko iz *bančnik* (Stramljič Breznik 2004: 82), čeprav razmerje med priponskima obraziloma *-(n)ica* in *-(n)ik* pojmuje kot zamenjevalno (Stramljič Breznik 2004: 18 navaja primer s priponskima obraziloma *-ec* in *-ka*: *Bosan-ec* in *Bosan-ka*) in ne dodajalno, kot se je dejansko zgodilo: **-nik-ъ* > *-nik* : **-nik-a* > *-nica*, pri čemer je izglasje za moški spol nastalo iz praindoevropskega tematskega **-o(-s)*, za ženski pa iz istega tematskega samoglasnika v osnovni prevojni stopnji, ki mu je sledila pripona za tvorbo zbirnih in ženskospolskih samostalnikov **-h₂*.

**wlk̄* pa je že sama pomenila volčjo samico, tako kot druge sorodne besede v drugih indoevropskih jezikih, npr. litovsko *vilkė*, staroindijsko *vrk̄*. Njen prvotni pomen je torej 'pripadajoča volku', dodatno priponsko obrazilo pa pove, da je manjša od njega.¹⁰

2.1.3 Poimenovanja pisav iz samostalniških osnov so umetne izpeljanke, opravkarji. Primeri *cirilica*, *gájica* in *glagólíca* so morda celo prevzeti in prilagojeni iz hrvaščine, po njihovem zgledu so narejeni *dánjčica*, *gótica*, *latínica*, *metélcica*, *slovénica*. Ta funkcija je blizu funkciji tvorbi feminativov, s katero jo povezuje pripadnost. Kakor je *volčica* tista, ki pripada *volku*, tako je *cirilica* pisava, ki pripada svetemu *Cirilu*.

2.1.4 Posebno problematiko predstavljajo tvorjenke s priponskimi konglutinami, izmed katerih kaže na tem mestu opozoriti na tiste s priponskim obrazilom *-arica*. To priponsko obrazilo tvori imena orodij (*drvaríca*, *mesaríca*, *ptičaríca*, *štíharíca*, *štóparíca*, *vêjaríca*), poimenovanja živali, katerih značilnost je to, kar je pomen korena (*mêčaríca*, *mlékaríca*, *sábljaríca*, *úharíca*), mestoma tudi druge predmetnosti (*brúnaríca*, *cólaríca*, *móštaríca*, *pólžaríca*, *sónčaríca*, *šúnkaríca*, *trávaríca*), kar vse lahko strnemo pod skupno poimenovanje opravkar, tj. 'motivirana beseda, katere pomen je v zvezi s pomenom motivirajoče besede'. Besedotvorna problematika teh besed je bolj zapletena, kot se zdi na prvi pogled, a vsaj imena orodij bi lahko razumeli kot feminativom sorodne tvorjenke iz imen vršilcev dejanj ali opravkarjev: *štíharíca* je torej 'lopata tistega, ki štíha', *mesaríca* 'sekira, ki pripada mesarju', *drvaríca* pa 'sekira, ki pripada drvarju'.

2.1.5 Imena vršilcev dejanj iz glagolskih osnov: *bodíca* (← *bôsti*), *grlíca* (← *grlítí* 'gruliti'), *klicá* (← *klítí*), *kratíca* (← *kratítí* 'okrajšati'), *meníca* (← *menítí* 'zamenjati'), *ogrlíca* (← **ogrlítí* 'objeti okrog grla, vratu'),¹¹ *períca* (← *prátí pèrem*), *razsolíca* (← *razsolítí*), *rêgíca* (← *rêgati*), *teríca* (← *trétí tèrem*), *trlíca* (← *trlítí*), *(za)kôvica* (← *(za)kovátí*).

2.1.6 Imena rezultatov dejanj ter besed sorodnih pomenov iz glagolskih osnov: *govoríca* (← *govorítí*), *domíslíca* (← *domíslítí se*), *polédíca* (← *poledítí*), *račúníca* (← *račúnátí*).

2.1.7 Redko samostalnike s krajevnim pomenom iz krajevnih prislovov: *okólíca* (← *okóli*), *sredíca* (← *srédi*).

2.1.8 Tvorjenke s strukturnim pomenom 'nekaj podobnega kot je pomen motivirajoče besede' iz samostalnikov katerega koli spola in katere koli sklanjatve: *pečíca* (← *péc*), *ježíca* (← *jěž*), *grášíca* (← *gràh*), *kozíca* (← *kôza*),¹² *mátíca* (← *mátí*), *míšíca* (←

10 Lohman 1932: 21, 33, 67.

11 Besedo *ogrlíca* navaja Pleteršnik samo po Miklošiču. Ni izključeno, da gre za izposojenko iz hrv. *ògrlica*, tvorjenke iz *ògrliti* 'objeti'.

12 Pomen 'ponev (s tremi nogami, pod katero so zakurili ogenj)' se je metaforično razvil iz pomena 'majhna koza'.

miš),¹³ *medica* (← *méd*), *pogáčica* (← *pogáča*), *pšenica* (← *pšéno*), *púnčica* (← *púnca* po zgledu lat. *pupilla*), *repica* 'krompir',¹⁴ *skrlíca/škrlíca* (< *skrilica* iz *skril*), *sokrvica* (← *so-* 'skupaj z' + *kri*), *sórzica* (← *so-* 'skupaj z' + *řž*), *stolíca* 'stol' (← *stól*; *stólíca* je prevzeto iz hrvaščine), *stópica* (< *stópica* iz *stópa* 'korak, stopinja'), *tolščica* 'debelost' (← *tólšča*), *ušica* 'rastlinska uš' (← *úš*), *vedrica* (← *vêdro*), *vozica* 'ročni voziček na dveh kolesih' (← *vóz*), *žbica* (< **žrěbica* iz **žrěbb* 'žebelj'); morda *drožice* (← *droži*).

2.1.9 Primer *pečica* je mogoče razumeti tudi kot manjšalnico, zato so se s tem naglašnim priponskim obrazilom začele tvoriti manjšalnice tudi iz samostalnikov druge ženske sklanjatve: *kadica* (← *kàd*), *vasica* (← *vás*), pri Pleteršniku *klopica* (← *klóp*). Korensko naglašeni primeri se v knjižnem jeziku najdejo zlasti v besedah, katerih koren se končuje na govorjeni soglasniški sklop z zvočnikom: *vrvica* (← *vrv*), *góslice* (← *góslí*), *jáslice* (← *jáslí*), *vislice* (← *vislí*), pogojno *pésmica* (če ← *pésem*), v katerih zapisi *vrvca*, *goselce*, *viselce*, *jaselce* in *pesemca* danes zbudajo vtis narečnosti. O (prvotni) hiperkorektnosti teh zapisov pričajo pogovorni in narečni izgovori besed z *u*-jevskim izgovorom fonema *l*, kakršen se ne bi razvil pred prednjenebnim samoglasnikom: [jásuce]. Na ta domnevno ahistoričen podtip se naveže hiperkorektni zapis *klópica* (za govorjeno [klópca]) in domnevno le navidezno hiperkorektna *hčérica* (ker verjetno ← *hčéra*) ter *pésmica* (ker verjetno iz *pésma*).

2.1.10 Poenobesedenja iz samostalniških besednih zvez s pridevnikom ali števnikom (po Toporišičevo: govornih podstav, danes splošneje: skladenjskih podstav) ženskega slovnicega spola. Motivirajoča beseda je pridevnik ali števnik (ki je pravzaprav pridevniška podvrsta): *breznaglásnica* (iz *breznaglasna beseda*), *borovnica* (iz *borovna jagoda*), *drobnica* (iz *drobna žival*), *ocvirkovica* (iz *ocvirkova potica*), *gorčica* (iz *gorka*, tj. 'pekoča' rastlina), *levica* (iz *leva roka*), *potica* (< *povitica* iz *povita pogača, jed*), *rdečica* (iz *rdeča polt*), *črnica* (iz *črna zemlja*), *sinica* (iz *sin(j)a ptica*), *sladčica* (< *sladčica* iz *sladka jed*), *veselica* (iz *vesela gostija*), *vrtnica* (iz *vrtna roža* po zgledu nem. *Gartenrose*), *zánjica* (iz *zadnja plat*), *želznica* (iz *železna cesta*); *osmica* (iz *osem dni trajajoča oštarija/gostilna*), *desetica* (iz *deseta številka*); v starejšem času morda tudi iz zaimkov: *Mójca* (< *Mojica* iz *moja hči/žena*).

V primerih, tvorjenih iz sekundarnih pridevnikov, pred priponskim obrazilom *-ica* vedno najdemo pridevniško pripono ali njen morfonološki nasledek: *želez-n-ica* (← *želez-n-a /cesta/*), *slad-č-ica* > *sladčica* (← *slad-k-a /jed/*).

13 Ker je bilo v pomenu 'mišica' do nedavnega v rabi tudi *mišca*, ni izključeno, da je današnje *mišica* zgolj hiperkorekten zapis te besede. Zgledovanje po lat. *musculus* 'mišica', kar je manjšalnica od *mus* 'miš', narekuje prvotno manjšalnico, tako kot v hrv., srb. *mišić* 'mišica', ki pa se v tonemu prvega zloga in količnosti drugega razlikuje od prave manjšalnice *mišić* 'miška'.

14 Nastalo iz *repica* po koroškem naglasnem pomiku, tako kot v primeru *bábica* > *babica* > *bica*.

Na ta način je tvorjeno mnogo slovenskih krajevnih imen, npr. *Rádovica* (iz *Radova vas*), *Radóvljica* (iz *Radovlja vas*).

Nekatera poenobesedenja zbujejo vtis, da so nastala iz samostalniških osnov. Ker se domala vse te osnove končujejo na *-n*, domnevamo, da so dejansko iz pridevnikov na *-an*, v katerih se je dvojni *-nn-* poenostavil v enojnega: *steníca* (ni neposredno iz *stena*, temveč prek **stenníca* iz **stenna uš* iz pridevnika *stenən*), *ápnicá* (ni iz *apno*, temveč prek *ápnníca* iz *apnna jama* iz pridevnika *apnən*), *daníca* (ni iz *dan*, temveč prek *daníca* iz *danna zvezda* iz pridevnika *danən*), *seníca* (ni iz *senó*, temveč prek *senníca* iz *senna kočá* iz *senən*).

Iz prevzetih besed v pridevniški rabi so naslednji samostalniki: *lédica* (iz *led lučka*), *légica* (iz *lego kocka*), *mínica* (iz *mini kikla*).¹⁵

Neposredno iz samostalniških osnov so verjetno *pájkice*, *légice*, *tángice*, ki se zgledujejo po starejših poimenovanjih vrst hlač, kot so *hláčice*, *írhovice*, *prteníce*, *púmparice*, *spódnjice*, *svítice*. Te so izvorno manjšalnice ali poenobesedene samostalniške besedne zveze ženskega spola.

2.1.11 V nekaterih tvorjenkah ne prepoznamo več korenkega morfema, ker ga ne najdemo v drugih besedah. Te besede so bile v preteklosti tvorjene po enem zgoraj naštetih besedotvornih postopkov: *gosénica*, *kamílica*, *marélica*, *mávrica*, *míkica*,¹⁶ *ópica*, *podlásica*, *pleníca*, *políca*, *súlíca*, *úlica*, *žlíca*; *noríce*, *óšpice*.¹⁷ Podatke o tem, kaj točno so bile prvotno, najdemo v etimoloških slovarjih.

2.1.12 V nekaterih besedah še prepoznamo korenki morfem, a se tvorjenka v kaki podrobnosti razlikuje od take, kot bi jo pričakovali, če bi nastala danes: *hrúšica*, *právljica*, *puščíca*, *zdravljíca*.

2.1.13 V starejšem času so se s tem priponskim obrazilom tvorili hipokoristiki iz osebnih imen, kar se ohranja v priimkih, npr. *Hvalica* iz *Hvalislav*, *Pavlica* iz *Pavel*, z italijansko grafijo *Michelizza* iz *Mihael*.

15 Ženski slovnični spol je resda lahko utemeljen z odnosnico *kikla*, a se zdi možno tudi, da so nekatera mlajša poimenovanja oblačil s priponskim obrazilom *-ica* nastala po zgledu starejših, ki so izvorno manjšalnice, npr. *srajca*, *majica*, *jopica*.

16 Po starejši *májica*, ki je manjšalnica od *mája*.

17 Če v besedi v sinhronem pogledu ne prepoznamo korenkega morfema ali motivirajoče besede, prepoznamo pa priponsko ali predpnsko obrazilo, je ta še vedno tvorjenka in ne korenka beseda (ko otroku umre en starš, tudi še ni sirota). Večkrat se primeri, da je motivirajoča beseda umrla, živi pa več motiviranih, prim. tako *prás-ec*, *pras-íca*, **pras-č-ič* > *práščič* > *práš-ič*, *pras-è*, *o-pras-i-ti se*, *s-pras-en* in spodaj *òv-ca*, *òv-en*. Tudi če so vse članice besedne družine tujke, starši pa niso prišli k nam, lahko prepoznavamo sestre in njihove otroke, zato te besede niti v slovenščini niso korenke, npr. *faš-ízem*, *faš-íst*, ki si je pri nas ustvaril svojo družino, delno že z domačimi morfemi: *faš-íst-ka*, *faš-íst-ič-en*.

2.1.14 Iz slovanskih jezikov prevzete besede, od katerih so nekatere remotivirane tudi pri nas: *dobrodôšlica* (domače je danes pozabljeno *dobrodošlica*, ki pri Pohlinu pomeni 'kozarec pijače, ki ga ponudimo gostu ob prihodu'), *bôlnica*, *íverica*, *kámenica*, *lúbenica*, *mornárica*, *pléskavica*, *poslástica*, *poslédica*, *poslôvica*, *potúrica*, *stólica*.

2.1.15 V besedah na *-ica*, ki so prevzete iz neslovanskih jezikov, je v slovenščini *-ic-* del korena: *hávbica* 'vrsta topa', *mílica* 'policija'. Na to, da izglasja *-ica* teh besed ne povezujemo s priponskim obrazilom *-ica*, kaže cirkumfleks v [justíca], [kaprîca], [skîca], [pîca] pri delu tonemskih govorcev knjižnega jezika.¹⁸ Naglašeno domače priponsko obrazilo *-íca* je namreč akutirano pri vseh tonemskih govornikih knjižnega jezika. Remotivirajo se le redke (*málica* kot mala južina,¹⁹ *notica* povezujemo z *notirati*, *novica* 'samostanska novinka' povezujemo s pridevnikom *nov*).

2.1.16 V starejših tvorjenkah se udejanja mehčanje (ročíca, nožíca, mnóžica, túrščica), v mlajših ne (rôkica, nôgica, nágica, plóhica).

2.2 S priponskim obrazilom *-ca* so izpeljani samostalniki po naslednjih besedotvornih postopkih

2.2.1 Manjšalnice in ljubkovalnice iz samostalnikov druge ženske sklanjatve, zlasti premičnega naglasnega tipa: *klópca* (← *klóp*), *krvca* (← *kri*), *nócca* (← *nóč*), *pějca* 'votlina' (< *pějca* iz *pějč* v pomenu 'skala'; od tod gorsko ime *Peca*), *stvárcá* (← *stvár*), *vrvca* (← *vrv*), *živálca* (← *živál*); redkeje (nekdanj) nepremičnega: *kádca* (← *kàd*), *lúčca* (← *lúč*), *pésemca* (← *pésem*).

2.2.2 V nekaterih primerih se motivirajoča beseda ne ohranja: *ôvca*. Korenski morfem *ov-* izluščimo iz sorodne besede *ôven*, zato vemo, da je priponsko obrazilo *-ca*.

2.2.3 To priponsko obrazilo izvira iz praslovanskega *-ca*, nastalega po tretji palatalizaciji iz istega manjšalniškega **-kā*, ki je tudi del priponskega obrazila *-ica*. Tretjo palatalizacijo je povzročil tik pred priponskim obrazilom stoječi konec prvega tisočletja izginuli glas *ɔ* (nastal iz *i*), ki je izvorno šibkosklonska pojavná oblika pripone motivirajoče besede.

2.2.4 Samomnožinski samostalniki srednjega spola na *-ca* so manjšalnice in ljubkovalnice samomnožinskih samostalnikov ženskega in srednjega spola: *dúrca* (← *dúri*), *pr̄sca* (← *pr̄si*); *dr̄vca* (← *dr̄vâ*), *jétrca* (← *jétrâ*), *kólca* (← *kóla*), *nédrcá* (← *nédra*), *ústeca* (← *ústa*). Slovárska oblika *-ca* je torej izvorno množinska od *-ce*, kot jo imamo npr. v *sóncece*. Prim. tudi odstavek 2.3.8.

¹⁸ SSKJ navaja prve tri besede samo s cirkumfleksom, primer *pica* pa z makronom.

¹⁹ Zapis *malica* je hiperkorekten. Iz nem. *Mahlzeit* pričakujemo *málca*, kot se govori v narečjih in drugih nezbornih zvrsteh.

2.2.5 V prevzetih besedah izglasje *-ca* ni priponsko obrazilo: *brónca, púnca, žólca*. Zapis *žólca*, ki ga kot neprednostno dvojnico prinaša SSKJ, je hiperkorektna neumnost, saj besede ne izgovarjamo s srednjim *l*, temveč z dvoustničnim *ɥ* kot [žd̥uɥa].

2.3 S priponskim obrazilom *-ka* so izpeljani samostalniki po naslednjih besedotvornih postopkih

2.3.1 Manjšalnice in ljubkovalnice iz samostalnikov druge ženske sklanjatve, zlasti (nekdaj) nepremičnega naglasnega tipa: *míška* (← *miš*), *nítka* (← *nit*), *perútká* (← *perút*), *plavútká* iz *plavút*), *pótka* (← *pót*), *lúčka* (← *lúč*), *pripovédka* (← *pripôved*), *ritka* (← *rit*), *zibelka* > *zíbka* (← *zibel*); redkeje premičnega: *bílka* (← *bíl*), *kóstka* > *kócka* (← *kóst*), *klétka* (← *klét*).

2.3.2 V najnovejšem času feminativi, manjšalnice (zlasti ljubkovalnice) iz samostalnikov na *-i*: *bájsika* (← *bájsi*), *bárbika* (← *bárbi*), *múcika* (← *múci*), *kúžika* (← *kúži*), *púnčika* (← *punči*).²⁰

2.3.3 Feminativi iz maskulinativov: *bájtarka* (← *bájtar*), *bogatínka* (← *bogatín*), *brúcka* (← *brúc*), ali ob njih: *balétka* (ob *balétnik*), *téčka* ob *téčnež*, *bórka* (← *bórec*), *zájka* (ob *zájec*), *lézbijka*²¹ (ob *Lezbijec* 'prebivalec otoka Lezbos') – prim. tudi izpridevniške tvorjenke.

2.3.4 Manjšalnice in ljubkovalnice iz samostalnikov prve ženske sklanjatve, zlasti iz osnov na *-c-*, *-d-*, *-t-*: *bradávička* (← *bradavíca*), *pálička* (← *pálica*), *rokavička* (← *rokavíca*), *púnčka* (← *púnca*), *ráčka* (← *ráca*), *dúdká* (← *dúda*), *paštétka* (← *paštéta*), *pétka* (← *péta*), *rútká* (← *rúta*), redkeje drugih: *šíbka*, *žénka*, *kváčka*, *svéčka*.²²

2.3.5 Izsamostalniški opravkarji s strukturnim pomenom 'nekaj podobnega kot je pomen motivirajoče besede': *bršljánka* (← *bršlján*), *kosmúljka* (← *kosmúlja*), *rôčka* (← *rôč*).

2.3.6 Nosilci lastnosti ženskega slovničnega spola, katerih nastanek lahko vidimo v poenobesedenju samostalniških besednih zvez s pridevnikom ali števnikom: *belouška* (← *belouha kača*), *rdečéréčka* (← *rdečerepa ptica*), *brlívka* (← *brliva svetilka*), *pečénka* (← *pečena jed*), *prežgánka* (← *prežgana juha*), *zvitóréčka* (← *zvitorepa ženska*); *desétka* (← *deseta številka*), *bodéčka* (← *bodeča ovratnica*).

20 Domneva, po kateri naj bi bile te ljubkovalnice tvorjene iz korenskih besed tipa *bajs*, *barb-a*, *muc-a*, *kuž-a*, *punc-a*, ne vzdrži iz morfonoloških razlogov, saj tako ne bi znali razložititi, zakaj se glas *c* v korenskem izglasju v primeru *mucika* ohranja, v primeru *punčika* pa premenjuje s č. Poleg tega bi ti primeri tudi pomensko odstopali od tega, kar vemo, da je funkcija priponskega obrazila *-ika* (prim. 2.4).

21 Precej pogosti zapisi *lezbika* (Gigafida: *lezbika* 111, *lezbijka* 4851) so torej sistemsko napačni, saj v besedi ni priponskega obrazila *-ika* (prim. 2.4), temveč *-ka*.

22 Primer *múcka* je feminativ od *múcek*.

V nekaterih tvorjenkah iz zvez z vrstnim pridevnikom se pridevniško priponsko obrazilo *-ski* ali *-en* (samo tisto, ki se izgovarja [ən] in se je razvilo iz splošnoslovanskega *-ьнъ) zamenja s priponskim obrazilom *-ka*: *kávbojka* (iz *kavbojska igra*), *generálka* (iz *generalna* 'splošna' *skušnja*), *mikrovalôvka* (iz *mikrovalovna pečica*), *petlétká* (iz *petletna doba*),²³ *podhujka* (< *podhójka* iz **podhójna/podhójška ptica* iz *pod hojo* 'pod smreko'); *dokolénke* (iz *dokolenske nogavice*), *kávbojke* (iz *kavbojske hlače*).²⁴

Moški ustreznik ženskemu priponskemu obrazilu *-ka* v tej funkciji je *-ec*: *daljínec* (iz *daljinski upravljalnik*). Nastanek postopka zamenjave priponskih obrazil si lahko razložimo s sinhronim modelom, kot da je beseda *gorjánec* tvorjena po takem postopku iz *gorjanski človek/mož*, *gorjánka* pa iz *gorjanska žena*. Dejansko je beseda *gorjánec* tvorjena iz starejše *gorjàn*, katere feminativ je *gorjánka*.

Iz slovanskih jezikov prevzete besede, od katerih so nekatere remotivirane tudi pri nas: *odbójka* (iz *odbojna igra*), *košárka* (iz *košarna igra*), oboje z zamenjavo priponskih obrazil.

2.3.7 Izglagolska imena dejanj, ki se lahko razvijejo v rezultat dejanja: *bájka* (← *bájati*), *dírka* (← *dirjáti*), *hájka* (← *hájati*), *pošíljka* (← *pošíljati*), *zbrírka* (← *zbrátati*), izjemoma v vršilca: *dójka* (← *dojítati*).

2.3.8 Samomnožinski samostalniki srednjega spola na *-ka* so manjšalnice in ljubkovalnice samomnožinskih samostalnikov srednjega spola: *pljúčka* (← *pljúča*), *ústka* (← *ústa*). Slovanska oblika *-ka* je istega izvora kot zgoraj obravnavana samomnožinska *-ca* (1.2.3), le da se je v razmeroma redkejših primerih, ki se končujejo na *-ka*, posplošil nemehčani priponski *k*, kot je glasoslovno pričakovano v sklonskih oblikah z zadnjenebnimi samoglasniki, npr. v rodilniku množine.

2.3.9 V prevzetih besedah iz neslovanskih jezikov ne moremo govoriti o priponskem obrazilu: *plánka*.

23 Seveda pod vplivom ruske *pjatilétka*, hrv., srb. *pětol(j)etka*. Beseda *srěčka* ni domača, temveč prevzeta iz hrv. *srěčka*.

24 Zamenjava priponskih obrazil in ne njihova naplastitev je razmeroma redek besedotvorni pojav. Izmed navedenih primerov ga dokazuje *mikrovalovka*, saj bi v primeru tvorbe iz samostalnika *mikroval* pričakovali ***mikrovalka*. Zamenjava priponskih obrazil je značilna za besedno in zvrstno obrobje. Opazujemo jo npr. še v ljubkovalnicah na *-i*, ki so nastale iz manjšalnic po zamenjavi manjšalniškega priponskega obrazila z ljubkovalniškim, npr. *muci* iz *muc-ka* in *punči* in *punč-ka*. Če bi ljubkovalnice na *-i* nastale iz nemanjšalniških samostalnikov, bi v ljubkovalnicah od *muca* in *punca* pričakovali enako obravnavo predpriponskega glasu *-c-*. V nižjih pogovornih plasteh ta pojav zasledimo tudi v lastnem imenju: *Prešerec* 'Prešernov trg', *Šmárka* 'Šmarna gora'.

2.4 S priponskim obrazilom *-ika* so izpeljani samostalniki po naslednjih besedotvornih postopkih

2.4.1 Izpeljanke, ki so se leksikalizirale v poimenovanja rastlin in njihovih delov. Iz-samostalniške izpeljanke so opravkarji: *metlika* (← *mētla*), *planika* (← *plán* ‘neporasel svet’), *troblika* (← *trôbel* ‘cvetna čaša’), *trstika* (← *trst*), *vinika* (← *vino*), *bobika* (← *bòb*), *srčika* (← *srcé*), izglagolske pa imena vršilca dejanja: *bodika* (← *bôsti bôdem*) ali opravkarji *cepika* (← *cepíti*), *sadika* (← *sadíti*), *zelika* (← *zél*). Od tod verjetno *búcika*, če prvotno *‘trn’ (← *bucati* ‘bosti’ < **butcati*).²⁵

2.4.2 V prevzetih rastlinskih poimenovanjih izglasje *-ika* ni naglašeno in tvorjenka v slovenščini ni motivirana: *páprika* (prevzeto iz hrv., srb. *pàprika*, tam iz *pàpar* ‘poper’), *perúnika* (prevzeto iz hrv. *perúnika*, tam iz imena boga *Pèrun*); *árnika* (prevzeto prek italijanščine ali nemščine iz latinščine), *bazílika* (prek latinščine iz grščine, tam iz *ba-sileús* ‘kralj’).²⁶

2.4.3 Homonimno priponsko obrazilo drugega izvora je znano v tujkah, npr. *pedagógi-ka*, *slavístika*. Obstoj tega priponskega obrazila v slovenščini je utemeljen s tvorjenkami iz istih osnov z drugimi priponskimi obrazili ali brez njih, npr. *pedagog*, *pedagoški*, *slavist*. To priponsko obrazilo izvira iz grškega pridevniškega *-ikós* v ženski obliki (*-iké*), nekateri primeri iz množinske srednje (*-iká*). V grščini, latinščini in v teh jezikih narejenih novoklasičnih tvorjenkah pogosto tvori poenobesedena poimenovanja znarnosti, ved, dejavnosti in veščin (*poétika*, *téhnika*, *polítika*),²⁷ neredko tudi poimenovanja drugih stvarnosti in pojavnosti (*árnika*, *bazílika*, *eléktrika*).

2.4.4 Domače priponsko obrazilo *-ika*, ki tvori poimenovanja rastlin in njihovih delov, je danes vedno naglašeno,²⁸ iz grščine prek latinščine in sodobnih evropskih jezikov prevzeta homonimna pa nikdar, in sicer tudi, če beseda označuje rastlino (*árnika*, *bazílika*). Celó iz hrvaščine in srbsčine prevzeti primeri s tam domačim priponskim obrazilom *-ika* so pri nas naglašeni na korenu, če beseda pri nas ni remotivirana (*páprika*, *perúnika*). Sodeč po primeru *óljka* < *óljika*, ki je slovenska izpeljanka iz *ólje*,²⁹ opisana razporeditev naglasa ni od nekdanj.

25 *Pepelika* je v Pleteršnikovem slovarju prednostno zapisano kot *pepelik* in torej ne spada sem; je pa besedo mogoče razumeti z remotivacijo ‘iz rastlinskega pepela narejena snov’.

26 Ti primeri se od onih v opombi 18 razlikujejo po tem, da v njih ne prepoznamo niti korenkega morfema niti priponskega obrazila, saj morfemov *papr* in *arn* pri nas ni, prav tako ni nenaglašene priponskega obrazila *-ika*, ki bi tvoril poimenovanja rastlin ali njihovih delov.

27 Tista, ki so v grščini ženskega spola, so dejansko nastala po poenobesednji iz besednih zvez, v katerih je izpadli člen *téχνη* ‘veščina’, npr. *ποιετική téχνη* ‘poetika’.

28 Na hiperkorektno pojmovanem priponskem obrazilu je zato naglašena tudi beseda *čičerika*, prim. 4.1.

29 Tvorjenka ni ekskluzivno slovenska, saj jo najdemo tudi v hrvaški čakavski *úljika*.

2.4.5 Pri feminativih iz ljubkovalnic na *-i* tipa *bájsika*, *kúžika* ne govorimo o priponskem obrazilu *-ika*, saj je ob upoštevanju stopenjskosti *-i-* tu del osnove, priponsko obrazilo pa je le *-ka* (prim. 2.3).

3 Ko gre kaj narobe

3.1 Če ima nova beseda samo en morfem, ki ga jezik ne pozna, je mrtvorojena, npr. *žbrkika*, saj *žbrk* v slovenskem jeziku ni koren, ali *travik*, saj *-ik* v slovenščini ni več tvorno priponsko obrazilo (imamo ga le še v lastnoimenskih ostankih *Bizovik* ← *bèz* 'bezeg', *Cerik* ← *cèr* 'vrsta hrasta'); primera *dušik*, *kisik* sta umetni tvorjenki po zgledu češke *dusík* oz. starejše češke *kysík*). Če jo naredimo po tvornem postopku iz morfemov, katerih rezultat (ta čas) ni smiseln, beseda prav tako ne more zaživet, saj za svoje življenje potrebuje zunajjezikovni denotat. Tako npr. besedotvorno povsem veljavna beseda *govorika* (še) ne more živeti, ker lahko označuje samo govorečo rastlino, ta čas mogočo le v kakem znanstvenofantastičnem delu. Če pa bi jo naredili narobe, npr. tako, da pred priponskim obrazilom *-ica* ne bi zmehčali zadnjenebnika, bi bila nerazumljiva: *gorkíca* namesto *gorčíca*. A prav to se je v zadnjih sto letih spremenilo. Ko so naredili *gorčíco*, bi bila izpeljava brez mehčanja še usodna in beseda *gorkíca* bi bila mrtvorojena, danes pa se ob *nožíci* že naredi *nôgica* in ob *ročíci* *rôkica* – obe različici pa sta se osamosvojili tudi pomensko.

3.2 Nekatere besede so plodne, druge jalove, pri čemer o plodnosti ne moremo sklepati na osnovi zunanje podobe. Beseda *bòb*, ki pomeni 'vrsta stročnice *Vicia faba*' je npr. plodna, saj so njeni potomci manjšalnica *bòbek*, poimenovanje jagode *bobíka*, pridevnik *bòbov* in od tod *bobovína*, *bobovíca*, *bòbovec* in še kaj bi se našlo, medtem ko je druga, a enako glaseča se beseda *bòb* v pomenu 'tekmovalne sani z volanom' jalova, sposobna zgolj druženja v zloženki (*bòbstèza*), ki je pravzaprav vedno bolj samostalniška zveza (*bòb stèza*), v kateri samostalnik *bòb* konvertira v nepregibni vrstni pridevnik. Povedano drugače: domača beseda *bob* je sposobna izpeljave s priponami, ki je značilna za slovanske (in mnoge druge) jezike, enako glaseča se iz angleščine prevzeta pa je tudi pri nas sposobna zgolj manj gramatikaliziranih načinov uporabe, kot je npr. zlaganje ali prevzemanje pridevniške funkcije.

4 Slovenski moderni samoglasniški upad

4.1 Slovenski moderni samoglasniški upad (ali moderna samoglasniška/vokalna redukcija) je pojav, ki se na zahodu začne v 15. stoletju in v večji ali manjši meri izvrši v veliki večini slovenskih narečij. Pojav v prvi fazi obsega glasovno spremembo kratkih (**ě* >) *i* > *ə* in *u* > *ə*, v drugi pa dokončni upad nenaglašene polglasnika, npr. *pálica*

> *pálca* > *pálca*; *črěpinja* > *čipinja* > *čapinja* > *čpinja*;³⁰ *tuľè* > *tlè* > *klè*; **stəklenina* > *sklenina*. Ker se je ta pojav v jeziku slovenskih protestantov šele komaj začel in ker se ne uveljavi v vseh slovenskih narečjih (enako), velja za narečnega, neknjižnega, zato narečne in pogovorne besede standardiziramo ob upoštevanju zgodovinskega načela v obliki pred njegovim nastopom. Izjeme so najpogostejše besede, ki jim v času standardizacije (večinoma 19. stoletje) še niso poznali izvora, npr. *potica* < *povitica*, *pržnica* < *prídižnica*, a je ta izjemnost omejena na korenski morfem.

4.2 Moderni samoglasniški upad zamira, saj se v mladih izposojenkah in najnovejšem besedju ne uveljavlja več niti pogovorno niti narečno. Nihče ne bo rekel ***paprka* ali ***perunka*, le redko je slišati *Amerka*.³¹ Iz stare tvorjenke *ljúbica* se je po pričakovanjih razvilo *ljúbca*, v zelo mladih ljubkovalnicah s priponskim konglutinatom *-i-ka* pa ne pričakujemo upada: *bárbika*, *kúžika* in ne ***bárbka*, ***kúžka*.

5 Hiperkorekcija

5.1 Priponska obrazila *-ica*, *-ca* in *-ka* imajo deloma prekrivne funkcije, zato so si konkurenčne (*živalica* [živâlica] : *živálca* [živâũca]; *táčica* : *táčka*; *pál(i)čica* : *pal(i)čka*). Ob upoštevanju feminativov iz ljubkovalnic na *-i* tipa *bajsika* se tem navidezno pridruži še priponsko obrazilo *-ika*. Ker nenaglašeni *-i-* priponskega obrazila *-ica* podlega slovenskemu modernemu samoglasniškemu upadu, v narečjih sovpade par nenaglašanih priponskih obrazil *-ica* in *-ca* (*krávca* kakor *klópca*), to pa predstavlja izhodišče za hiperkorektne zapise tipa *klópica*. Hiperkorektni zapis in posledično izgovor nastane tudi pri prevzeti, nemotivirani besedi z izglasjem na *-ka*: *čičerka* (prevzeto iz italijanske *cicerchia*) se vse pogosteje zapisuje kot *čičerika* in izgovarja kot [čičerika].

5.2 Hiperkorektni zapisi imajo svojo notranjo logiko. (a) Nekateri so posledica remotivacije (*malica* kot *mala južina*), (b) drugi so nastali v strahu pred tem, da bi besedo zapisali v narečni obliki z izvršenim samoglasniškim upadom (*klópica*, *vřvica*, *čičerika*). Hiperkorektni zapisi in posledično izgovarjava dejansko izražajo pretirano skrb za knjižni jezik ob pomanjkljivem znanju – to pa je neredko uspešna kombinacija, ki pripelje do inovacij, kakršne so npr. *málca*, *čičerika*, *jáslice*.

6 Težave knjižnega jezika

6.1 Knjižnojezikovna razporeditev konkurenčnih priponskih obrazil *-ica* in *-ca* se razlikuje od narečnih in pogovornih. Medtem ko je v knjižnem jeziku pri izsamostalniških tvorjenkah priponsko obrazilo *-ica* omejeno na (1) tvorjenke iz prve ženske sklanjatve

30 Prim. tudi *do nazga* < *do nazęga* < *do naziga* < **do nazęga* < **do nagęga* < **do nagojega*.

31 V osrednji Sloveniji se sliši tudi *matematka*, *fizka*, *muzka*, kar verjetno izvira iz dijaškega slenga.

(*bábica*), (2) sekundarno tudi tvorjenke iz motivirajočih besed druge ženske sklanjatve besed, katerih korenski del se končuje na soglasniški sklop, v katerem je drugi soglasnik zvočnik (*v'vica*), redkeje druge (*vasíca*), in (3) tvorjenke s pomenom 'nekaj podobnega kot motivirajoča beseda' (*ježíca*), priponsko obrazilo *-ca* pa na tvorjenke iz dela samostalnikov druge ženske sklanjatve (*klópca*), je razporeditev v večini narečij dodatno spremenjena zaradi delovanja samoglasniškega upada: *bábca*, *vàruca*, *ježíca*, *klópca*. To nasprotje večkrat vpliva na pisani jezik tako, da pisci, kadar želijo poudariti domačnost, besedo zapišejo z upoštevanjem samoglasniškega upada, npr. *ocvirkovca* namesto *ocvirkovica* ali *kelnarca* namesto *kelnarica*. Besedilni korpus Gigafida tako navaja 101 pojavitev neknjižnih zapisov besede *ocvirkovca* in samo 36 knjižnih *ocvirkovica*; navaja 233 pojavitev neknjižnih zapisov *kelnarca* in samo 75 knjižnih *kelnarica*. Kljub temu bo knjižnojezikovna norma tudi v bodoče narekovala le zapisovanje z neizraženim samoglasniškim upadom, torej *ocvirkovica* in *kelnarica*. Razlogov za to odločitev je več, omenim samo dva.

6.1.1 Ohranitev dosedanje, systemske razporeditve priponskih obrazil *-ica* in *-ca* omogoča, da to razporeditev slovnično opišemo, slovnični opis pa omogoča, da se razporeditve obeh priponskih obrazil v knjižnem jeziku lahko tudi naučimo. Če bi se tudi v knjižnem jeziku odločili za upoštevanje pogovornih in narečnih razporeditev, morda celo teženj, ki jih izkazujejo besedilni korpusi (v katerih se pojavljajo prvine neknjižnih zvrsti), bi naša notranja slovnica slovenskega knjižnega jezika v tem delu razpadla, saj si ne bi več znali utemeljiti, zakaj zapisati *kelnarca* s priponskim obrazilom *-ca* in zakaj *natakarica* z *-ica*.³²

6.1.2 Odločitev za zapise z izpeljanim samoglasniškim upadom tipa *ocvirkovca*, *kelnarca* je stvar sloga.³³ S tovrstnimi zapisi se v določenih vrstah besedil – zlasti oglaševalskih in umetnostnih – skušamo približati naslovniku in mu dodati pridih domačnosti. Izrazno sredstvo, s katerim to storimo, je prav namerno kršenje knjižne norme. Tako kršenje jezikovne norme pa normativni priročniki, kot so zdaj najnovejši eSSKJ in ePravopis, omogočajo samo tako, da jih navajajo kot normativno neustrezne ali pa sploh ne.

32 *Natakarica* se v korpusu Gigafida pojavi 8079-krat, nepoknjiženi zapis *natakarca* pa le 23-krat.

33 Prim. tudi ime televizijske oddaje in zdajšnje blagovne znamke *Lojtrca domačih*, kjer domačnost zbudi prav neknjižni zapis. Tako je tudi poimenovanje *katrca* za Renault 4 (francosko *Renault quatre*), ki se naslanja na klicno obliko ženskega imena *Katarina*.

VIRI IN LITERATURA

- BAJEC, Anton, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika*. I. *Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana: SAZU.
- BEZLAJ, France, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Mladinska knjiga in Založba ZRC.
- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016*–. <www.fran.si>.
- Gigafida: Korpus slovenskega jezika. <<http://www.gigafida.net>>.
- LOHMAN, Johannes, 1932: *Genus und Sexus*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- SNOJ, Marko, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan.
- SNOJ, Marko, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: DZS.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Irena Stramljič Breznik

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
irena.stramljic@um.si

Nekaj namigov in besedotvornih koristnic za šolsko rabo

Poznavanje in razumevanje besedotvornih zakonitosti lastnega jezika bistveno prispeva k razvijanju jezikovne zmožnosti učencev in dijakov. Če se ne odločijo za študij slovenščine, se z njimi v sistematični obliki nikoli več ne srečajo, toda hkrati postanejo nosilci in razvijalci terminologij lastnega strokovnega področja. To je temeljni razlog, da je treba besedotvorju v osnovno- in srednješolskem izobraževanju posvetiti večjo pozornost ter učence in dijake njihovi stopnji izobraževanja primerno motivirati za spoznavanje tvorbenih vzorcev jezika. Prispevek zato prinaša nekaj tovrstnih namigov.

1 Uvod

Besedotvorje po strokovni definiciji predstavlja področje jezikovnega opisa, namenjeno tvorbenim vzorcem določenega jezika. Hkrati pa ne gre prezreti tudi tistega dela definicije, ki izpostavlja, da je na podlagi predvidljivih vzorcev mogoče tudi razumeti novonastale besede (Toporišič 2000: 150). To pomeni, da je vloga besedotvorja tako teoretična kot praktična. Na teoretični ravni pomeni raziskovati tvorbene vzorce in razumeti njihove zakonitosti (Vidovič Muha 2011), kar je domena raziskovanja in univerzitetnega izobraževanja. Praktična raven pa pomeni uzaveščati ponotranjene tvorbene vzorce, ki jih materni govorniki jezika premoremo, in tako uporabnike opolnomočiti za suverene tvorce in interprete novih besed. Jezikovni uporabniki naj bi znali ločiti tvorjenke, nastale po ustaljenih in za jezik tipičnih vzorcih, od tvorjenk, ki od tega odstopajo, ter prepoznati tvorbeno napako od tvorbene inovacije. Zato je praktična raven besedotvorja pomembna domena osnovno- in srednješolskega izobraževanja. V nadaljevanju bomo najprej izluščili vsa ključna mesta, povezana z besedotvorjem, v učnih načrtih slovenščine za obe stopnji izobraževanja, ki predstavljajo ogroditve za delo v razredu.

2 Besedotvorje v učnem načrtu slovenščine za osnovno šolo

V učnem načrtu slovenščine v osnovni šoli (2018) ima besedotvorje vidnejše mesto v drugem in tretjem vzgojno-izobraževalnem obdobju. Pojavlja se znotraj dveh operativnih ciljev, to sta razvijanje jezikovne in slogovne ter razvijanje metajezikovne zmožnosti. Posamezne besedotvorne prvine so določene v standardih znanja in še v didaktičnih priporočilih. Po teh merilih na kratko povzemamo smernice učnega načrta za drugo in tretje triletnje.

2.1 Pri razvijanju jezikovne in slogovne zmožnosti je za drugo triletnje predvideno razvijanje poimenovalne zmožnosti tako, da učenci in učenke¹ ob danem korenu navajajo knjižne besede iz iste besedne družine in tvorijo pridevniške izpeljanke iz samostalnikov (za izvor in namembnost) ter samostalniške izpeljanke iz pridevnikov (za nosilca lastnosti, napravo in abstraktno lastnost). Tudi pri razvijanju pravopisne zmožnosti se pojavlja raba velike začetnice v svojilnih pridevnikih, izpeljanih iz lastnih imen bitij, in raba male začetnice pri vrstnih pridevnikih, izpeljanih iz zemljepisnih lastnih imen. Razvijanje metajezikovne zmožnosti pa vključuje spoznavanje strokovnih izrazov, kot sta: *besedna družina, koren*.

Med standardi znanja tega obdobja so za besedotvorje zapisani naslednji: učenka/učenec k danim besedam doda /.../ tvorjenke iz iste besedne družine (4., 5., 6. r.); tvori knjižne pridevniške in samostalniške izpeljanke tistih vrst, ki so določene s tem učnim načrtom (5., 6. r.); pravilno piše svojilne pridevnike, izpeljane iz lastnih imen (4., 5., 6. r.), in pravilno piše vrstne pridevnike iz zemljepisnih lastnih imen (5., 6. r.).

2.2 Tretje vzgojno-izobraževalno obdobje pri razvijanju jezikovne in slogovne zmožnosti predvideva, da učenci razvijajo poimenovalno zmožnost tako, da delajo tvorjenke iz danih skladenjskih podstav, npr. samostalniške izpeljanke iz glagolov (za vršilca dejanja in dejanje), samostalniške izpeljanke iz predložnih zvez, samostalniške in pridevniške zloženke, ter razložijo dane tvorjenke. Pravopisne zmožnosti pa razvijajo z zapisom svojilnih pridevnikov iz lastnih imen bitij; zapisom imen prebivalcev krajev, držav, pokrajin, celin in z zapisom vrstnih pridevnikov iz zemljepisnih lastnih imen. Metajezikovna zmožnost predvideva uporabo jezikoslovnih izrazov *tvorjenka* in *netvorjenka*.

Med standardi znanja tega obdobja so za besedotvorje predvideni poimenovalna zmožnost, pri kateri morajo učenci pokazati sposobnost, da k danim besedam zapišejo besede iz iste besedne družine (7., 8., 9. r.); iz danih skladenjskih podstav tvorijo tvorjenke (9. r.); razložijo dane tvorjenke (9. r.). Pravopisno zmožnost pa dokazujejo s pravilnim pisanjem svojilnih pridevnikov, izpeljanih iz lastnih imen bitij (7., 8., 9. r.); pravilnim zapisom vrstnih pridevnikov, izpeljanih iz zemljepisnih lastnih imen (7., 8., 9. r.). Metajezikovno zmožnost dokazujejo z uporabo jezikoslovnih izrazov (7., 8., 9. r.) in za dane besede znajo razložiti tudi tvorbene lastnosti.

2.3 Pomembne smernice učnega načrta so tudi didaktična priporočila, med katerimi so za spoznavanje besedotvornih lastnosti jezika koristna povezovanja s tujimi jeziki, naravoslovnimi in družboslovnimi predmeti, povezovanje z aktualnimi jezikovnimi dogodki, prepoznavanje praktične vloge besedotvorja, ko tvorjenke lahko nadomeščajo opisna poimenovanja, poimenovalne različice pa odpravljajo nepotrebno ponavljanje besed. Pri spodbujanju k iskanju odgovorov na tvorbeno vprašanja se uporabljajo

1 V nadaljevanju je uporabljena edninska ali množinska moška oblika, ki vključuje oba spola.

priročniki v knjižni in elektronski obliki ter spletna jezikovna svetovalnica. Učenci tudi znajo razložiti oblikovne ali besedotvorne posebnosti s pomočjo zakonitosti (npr. *stric* > *stričev*: *o* > *e* za *c, j, č, ž, š*). Hkrati pa s prvinami medijske vzgoje ob branju oglasnih besedil prepoznajo stilotvorno vlogo tvorjenk.

3 Besedotvorje v učnem načrtu slovenščine za srednjo šolo

Kot izhodišče smo uporabili *Učni načrt slovenščine za gimnazije* (2008), ki v okviru jezikovnega pouka besedotvorno problematiko umešča v 2. letnik izobraževanja, ko dijaki in dijakinje sistematično usvajajo temeljne pomenske, slogovne, izvorne, tvorbene, oblikovne in tvarne značilnosti besede. Med pričakovanimi dosežki in rezultati jezikovnega pouka je navedeno, da imajo razvito poimenovalno, skladenjsko, pravorečno, pravopisno in slogovno zmožnost ter zmožnost nebesednega sporazumevanja. Poimenovalno zmožnost pa dokažejo, tako da tvorijo poimenovalno pravilna besedila (tj. poimenujejo prvine stvarnosti ... s pravilnimi besedami, izogibajo se ponavljanju besed ipd.); dani besedi najdejo besede iz iste besedne družine in iz istega tematskega polja; zamenjajo prevzeto besedo z domačo ustreznico oziroma domačo ustreznico s prevzeto ter vrednotijo vlogo domače in prevzete besede ter pretvorijo skladenjsko podstavo v tvorjenko oziroma tvorjenko v (približno) skladenjsko podstavo.

V okviru naštetih medpredmetnih povezav je za besedotvorje pomembna predvsem uporaba digitalnih tehnologij in uporaba medmrežja kot vira podatkov.

4 Nekaj idej in besedotvornih koristnic

4.1 Prepoznavanje tvorjenk od netvorjenk se lahko na mnogo načinov pokaže pri povezovanju tudi znotraj jezikovnega pouka. Od učitelja zahteva iskanje primernega izseka iz slovarja.

Pripravimo lahko nize zaporednih iztočnic iz slovarskih priročnikov, v katerih abecedni red družni poleg tvorbeno tudi tvorbeno nepovezane besede, npr. besede različnih besednih družin z različnimi (lahko sicer enakoizraznimi) koreni. Hkrati nalogo obrnemo tako, da učenci ali dijaki take sezname pripravijo tudi sami iz e-slovarskih virov ter podčrtajo tvorbeno povezane besede s prvo iztočnico izbranega izseka, ki s(m)o jo določili za motivirajočo besedo:

pípa -e ž

pipálka -e ž |organ pajkovcev|

Pípan -a m, oseb. i.

pípar -ja m z -em člov.

píparstvo -a s, poj. m.

pípast -a -o (i) ~ podaljšek

pípati -am tudi pípati -ljem nedov. pokr. puliti, izdirati

pípanje pokr. puliti, izdirati

4.2 Predpostavljamo lahko, da se bodo učenci ali dijaki razživel, če pripravimo naloge, ki so lahko zasnovane tudi tekmovalno, npr. iz glagola *blebetati* kot podstavne besede morajo napraviti čim več tvorjenk in pri tem vezajno ločijo zadnje obrazilo, s katerim je bila beseda tvorjena:² *blebet-0*,³ *blebet-ač*, *blebetač-ev*, *blebet-aje*, *blebet-av*, *blebetav-ost*, *iz-blebetati*, *na-blebetati*, *z-blebetati* ... Ustreznost tvorjenk se preveri po zaključku časovne omejitve za nalogo v spletnih e-virih, npr. portal Fran, in pri tem se funkcionalno uporabijo tudi tablice in pametni telefoni. Zmaga posameznik ali skupina, ki naniza največ različnih tvorjenk.

4.3 Zanimiva je lahko tudi naloga, v kateri so ob danih dveh ali treh podstavah nanizani različni besedotvorni morfemi (Ahačič 2017: 23–30) in se učenci ali dijaki preizkušajo v njihovi kombinatoriki. Pred tem jim je koristno podati temeljno razvrstitveno preglednico morfemskih kombinacij:

Sestavina tvorjenke	Sestavina tvorjenke	Sestavina tvorjenke	Sestavina tvorjenke	Primer	Besedotvorna vrsta
PREDPONSKO OBRAZILO	podstava	/	/	PRA-zemlja	sestavljena
podstava	PRIPONSKO OBRAZILO	/	/	zemlj-AN	izpeljanka
PREDPONA	podstava	PRIPONA	/	BREZ-zemlj-AK	izpeljanka iz predložne zveze
podstava	MEDPONSKO OBRAZILO	podstava	/	zemlj-E-krog	zloženka: medponska, podredna
podstava	MEDPONA	podstava	PRIPONA	zemlj-E-mer-EC	zloženka: medponsko-priponska, podredna
podstava	MEDPONSKO OBRAZILO	podstava	/	zemlja--zrak	zloženka medponska, priredna

2 Zgradbo tvorjenke določamo zmeraj za eno stopnjo nazaj (*hišič-ica*). Če želimo razbrati tvorbeno pot neke besede, pa upoštevamo vse besedotvorne morfeme, ki so dodani podstavi, v tem primeru enaki korenu (*hiš-ič-ica*). Presoditi je treba primerčnost naloge glede na stopnjo izobraževanja.

3 Kadar so besedotvorne naloge namenjene razvijanju poimenovalne zmožnosti na ravni besedja, morfemizacija za to stopnjo izobraževanja ni pomembna.

Zapisane predpone (*pra-*, *v-*, *na-*, *pod-*, *iz-*, *nad-*), pripone (*-ar*, *-stvo*, *-ček*, *-ek*, *-je*, *-ilec*, *-ka*, *-ica*, *-avec*,⁴ *-ja*, *-iti*, *-ov*) in medpono (*-o-*) naj kombinirajo s čim več podstavami in morfemi v nove tvorjenke. Upoštevajo naj njihovo družljivost, nakazano z vezaji na levi ali desni strani, npr. iz podstavne besede (*celica*), napravimo podstavo za novo tvorjenko tako, da ji odvzamemo vse slovnične lastnosti (*-celic-*). Z vezajema levo in desno namreč nakažemo, da jo lahko kombiniramo na levi in desni strani (*brez-* + *-celic-* + *-en* → *brezceličen*, *celic-* + *-en* → *celičen* in *pra-* + *-celica* → *pracelica*). Včasih pa lahko kombiniramo tudi več sestavin (*pra-* + *-celic-* + *-en* + *-ost* → *praeličnost*). Ustreznost svojih tvorjenk preverijo v slovarjih na portalu Fran.

Podstavne besede in podstave za nove tvorjenke:

gojiti: -goj-: *goj-itelj*,⁵ *goj-itelj-ica*, *vz-goj-itelj-ica*, *vz-gojiti* ...

miza: -miz-: *miz-ica*, *pod-miz-je*, *na-miz-je*, *miz-ar*, *miz-ar-ka*, *nad-miz-je* ...

riba: -rib-: *rib-o-goj-ec*, *rib-o-goj-ka*, *rib-ica*, *rib-ič*, *rib-iti*, *rib-ar-iti* ...

pisati: -pisati: *na-pisati*, *pod-pisati*, *iz-pisati*, *nad-pisati* ...

ded: -ded-: *pra-ded*, *pra-ded-ek*, *ded-ov*, *ded-ek* ...

4.4 Pritegne lahko naloga za tvorbo izmedmetnih glagolov, ki nastajajo iz posnemovalnih medmetov. Kot vzorčni primer podajamo glagolske izpeljanke iz posnemovalnih medmetov za živalsko oglašanje. Mogoče pa je uporabiti tudi druge posnemovalne medmete (Stramljič Breznik: 2014). Pri tem smo pozorni le na obliko medmeta, ki se v glagolu kaže v nepodvojeni ali podvojeni rabi:

Žival	Medmet	Glagol
<i>medved</i>	<i>brunda</i>	<i>brundati</i>
<i>čriček</i>	<i>čirik</i>	<i>čirikati</i>
<i>raca</i>	<i>gaga</i>	<i>gagati</i>
<i>kokoš</i>	<i>kokodak</i>	<i>kokodakati</i>

4 Obrazilom *-lec* in *-vec* je dodana tudi glagolska pripona, prim. tudi opombo 5.

5 Glagolsko pripono upoštevamo pri obrazilu, zlasti zaradi glagolov, ki se končajo na soglasnik in se v obrazilu tvorjenke pojavi *-i-*, npr. *gnesti* → *gnet-ilec*.

In obratno iz glagolov je treba ugotoviti, kateri medmet se skriva v njem in komu, čemu se tak posnemovalni medmet pripisuje:

Izmedmetni glagol	Medmet	Izvor medmeta
<i>kreniti</i>	<i>krc</i>	<i>zvok pri rahlem udarcu s prsti</i>
<i>čofati</i>	<i>čof</i>	<i>stopanje po vodi, blatu</i>
<i>puhati</i>	<i>puh</i>	<i>oglašanje lokomotive</i>

4.5 Tudi drugi posnemovalni medmeti, npr. za zvoke naprav, lahko tvorijo zelo bogate besedne družine (Stramljič Breznik 2004): Obsežnejšo tvori npr. medmet, ki posnema zvok strune (*brenk*: *brenk-ati* je prvostopenjska tvorjenka, iz nje nastajajo drugostopenjske tvorjenke, npr.: *brenk-ač*, *brenk-alo*, *brenk-anje*, *brenk-ljati*, *na-brenkati*, *o-brenkati*, *od-brenkati*, *po-brenkati*, *za-brenkati*; in nato še tretjestopenjska tvorjenka: *brenklj-anje*. V korpusu Gigafida je mogoče najti še več različnih tvorjenk, kot so: *brenk-ajoč*, *brenk-ica*, *brenk-alen*, *brenk-alec*, *brenka-ški*, *brenkal-ce*, *brenkaln-o*, *brenk-ar*, *brenkač-ev*, *brenklj-aj*, *brenkajoč-e*, *odbrenk-an*, *nabrenk-an*, *kvazi-brenkanje*, *pobrenkav-anje*, *zabrenk-an*, *pri-brenkati*, *pre-brenkati*.

4.6 Zavedanje o možnosti višjestopenjskih tvorjenk lahko utrjujemo z določanjem manjkajočih sestavin v besedotvornem nizu. Pri tem izberemo lahko tvorjenke različnih besednih vrst. Sivo označene tvorjenke izpustimo in jih dopolnijo učenci oz. dijaki.

Podstavna beseda	Tvorjenka 1. stopnje	Tvorjenka 2. stopnje	Tvorjenka 3. stopnje	Tvorjenka 4. stopnje
<i>haha</i>	<i>hahlj-ati se</i>	<i>hahlj-av</i>	<i>hahljav-ec</i>	<i>hahljavč-ev</i>
<i>eks</i>	<i>eks-ati</i>	<i>eks-ar</i>	<i>eksar-ka</i>	<i>eksark-in</i>
<i>pisati</i>	<i>pis-ar</i>	<i>pisar-ka</i>	<i>pisark-ica</i>	<i>pisarkič-in</i>
<i>nit</i>	<i>nit-ka</i>	<i>nitk-ica</i>	<i>nitkič-ica</i>	<i>nitkičič-ka</i>

4.7 Veliko primerne graiva za obravnavo zložen in sestavljenk je mogoče najti v okviru medpredmetne povezave z biologijo. Pri tem je zelo uporaben učni list *Sistem živih bitij – preglednica za učence*. Iz sistema živali lahko upoštevamo nekatere naslednje enobesedne izraze z jasno tvorjenostjo:

Poimenovanje	Morfemska sestava	Besedna zveza	Besedotvorna vrsta
<i>pražival</i>	<i>pra-žival</i>	<i>prvotna žival</i>	sestavljena
<i>nevretenčar</i>	<i>ne-vretenčar</i>	<i>nasprotno od vretenčar</i>	sestavljena
<i>mногоčlenar</i>	<i>mnog-o-člen-ar</i>	<i>ta, ki ima mnogo členov</i>	zloženska
<i>iglokožec</i>	<i>igl-o-kož-ec</i>	<i>ta, ki ima kožo z iglami</i>	zloženska
<i>brezglavec</i>	<i>brez-glav-ec</i>	<i>ta, ki je brez glave</i>	izpeljanka iz predložne zveze
<i>plaščar</i>	<i>plašč-ar</i>	<i>ta, ki ima značilen plašč</i>	izpeljanka
<i>členonožec</i>	<i>člen-o-nož-ec</i>	<i>ta, ki ima noge iz členov</i>	zloženska

4.8 Za utrjevanje tvorjenk iste besedne družine lahko učenci ali dijaki sestavijo krajše smiselne sestavke od 50 do 100 besed, v katerih uporabijo čim več različnih tvorjenk na izbrano podstavno besedo (npr. *dom*) in jih nato tudi analizirajo in skušajo dodati (približno) skladenjsko podstavo:

Domoljub je človek, ki ljubi svoj dom. Kadar je dolgo zdoma, ga razjeda domotožje po rodni domačiji. Nikakor ne razume domobežnosti, ki je značilna za nekatere domačine v domačem kraju.

Npr.: *dom-o-ljub-0 < ta, ki ljubi dom; dom-o-tož-je > to, da se toži po domu; domač-ija > to, kar je ima opraviti z domačim; domobežn-ost < to, da je domobežno; domač-in > ta, ki je domač; dom-ač < tak, da je kot dom.*

4.9 Iz pesmi Miroslava Košute *V majhnem mestu* lahko spoznavamo skladenjsko podstavo, iz katere nastajajo manjšalnice.⁶ Uporabimo jo lahko na dva načina.

V izhodišče postavimo avtorjev izvirnik, ki vsebuje skladenjske podstave za manjšalnice, učenci ali dijaki pa besedilo oblikujejo z manjšalnicami. Obe kitici nato medsebojno primerjajo in jih ovrednotijo glede na ritem in rimo:

V avtorjevo prvo kitico učenci ali dijaki vstavijo manjšalnice na podlagi besednozveznih opisov v izvirniku:

Izvirnik z besednozveznim opisom

V majhnem mestu so majhne hišice
majhni trgi in majhne ulice,
majhni avti, kamioni, motorji,
majhna križišča in semaforji.

Zapis z manjšalnicami

V mestecu so hišičice,
trgci, in uličice.
avtki, kamiončki, motorčki,
križiščeca in semaforčki.

⁶ Manjšalnicam in njihovim vlogam v slovanskih jezikih je posvečena obsežna monografija (Stramljič Breznik 2015).

In obratno: priredimo avtorjevo drugo kitico z manjšalnicami, učenci ali dijaki pa jih razvežejo v besedne zveze, tj. skladijske podstave, in svoje rešitve primerjajo z avtorjevim izvirnikom:

Zapisano z manjšalnicami

V mestecu so palačke/palačice.
parkci, klopce,
živalčice, igračke
v majhnem mestu si majhen še ti.

Izvirnik z besednozveznim opisom

V majhnem mestu so majhne palače.
majhni parki, v njih majhne klopi,
majhne živalce, majhne igrače,
v mestecu si majhen še ti.

4.10 Pomenske skupine izglagolskih, izsamostalniških in izpridevniških izpeljank je mogoče utrjevati v nalogi, v kateri zberemo primerne osnovne besede vseh treh besednih vrst, ki izkazujejo čim več skupnih možnih besedotvornih pomenskih skupin:

Glagol	Oseba/Vršilec dejanja	Ženska oblika	Dejanje	Kraj
<i>gostiti</i>	<i>gost-itelj</i>	<i>gostitelj-ica</i>	<i>gošč-enje</i> ⁷	<i>gost-išče</i>
<i>braniti</i>	<i>bran-itelj</i>	<i>branjitelj-ica</i>	<i>branj-enje</i>	<i>bran-išče</i>
<i>gojiti</i>	<i>goj-itelj</i>	<i>gojitelj-ica</i>	<i>goj-enje</i>	<i>goj-išče</i>
<i>gledati</i>	<i>gled-alec</i>	<i>gled-alka</i>	<i>gled-anje</i>	<i>gled-išče</i>

Samostalnik	Oseba/Opravkar	Ženska oblika	Kraj
<i>apno</i>	<i>apn-ar</i>	<i>apnar-ka</i>	<i>apn-išče</i>
<i>balin</i>	<i>balin-ar</i>	<i>balinar-ka</i>	<i>balin-išče</i>
<i>čoln</i>	<i>čoln-ar</i>	<i>čolnar-ka</i>	<i>čoln-išče</i>
<i>hmelj</i>	<i>hmelj-ar</i>	<i>hmeljar-ka</i>	<i>hmelj-išče</i>

Pridevnik	Nosilec lastnosti	Ženska oblika	Lastnost
<i>svoj</i>	<i>svoj-ec</i>	<i>svoj-ka</i>	<i>svoj-ost</i>
<i>bel</i>	<i>bel-ec</i>	<i>bel-ka</i>	<i>bel-ost</i>
<i>zelen</i>	<i>zelen-ec</i>	<i>zelen-ka</i>	<i>zelen-ost</i>
<i>star</i>	<i>star-ec</i>	<i>star-ka</i>	<i>star-ost</i>

4.11 Tvorbo besed iz skladijskih podstav lahko z učenci ali dijaki utrjujemo v obliki križanke. Nalogo lahko tudi obrnemo tako, da učenci ali dijaki za tvorjenke podajo opise v obliki skladijskih podstav. Navodilo je lahko tako: Iz danih skladijskih podstav

⁷ Zahtevnejše in redkeje oblike je mogoče preveriti tudi v *Slovenskem pravopisu* na portalu Fran.

zapišite tvorjenke in jih vstavite vodoravno na oštevilčena polja. Za tvorjenko, ki jo dobite v krepko obrobjenih okvirjih, zapišite skladenjsko podstavo:

1. to, s čimer se trobi
2. ta, ki pôje
3. to, da je značilnost mecenov bralcev
4. ta, ki dela na polju
5. majhen hlod
6. to, da se kolne boga
7. to, kar se doda
8. ta, ki je dolgovezen
9. ta, ki ima prazno glavo
10. majhno morje
11. to, da je kot grobijan
12. ta, ki ljubi sonce

Skladenjska podstava za osrednjo tvorjenko: *to, da se tvorijo besede.*

1.			T	R	O	B	I	L	O				
2.					P	E	V	E	C				
3.	M	E	C	E	N	S	T	V	O				
4.		P	O	L	J	E	D	E	L	E	C		
5.			H	L	O	D	E	C					
6.			B	O	G	O	K	L	E	T	J	E	
7.		D	O	D	A	T	E	K					
8.	D	O	L	G	O	V	E	Z	N	I	K		
9.	P	R	A	Z	N	O	G	L	A	V	E	C	
10.				M	O	R	J	E	C	E			
11.	G	R	O	B	I	J	A	N	S	T	V	O	
12.		S	O	N	C	E	L	J	U	B			

4.12 V križanki lahko poiščete vodoravno, navpično in diagonalno besedotvorne termine, ki jim ustrezajo naslednje definicije: 1. obrazilo, ki se v tvorjenki razvršča levo od podstave (predpona); 2. obrazilo, ki se v tvorjenki razvršča desno od podstave (pripona); 3. obrazilo, ki se v tvorjenki razvršča navadno med dve podstavi (medpona); 4. sestavina tvorjenke, ki skupaj s podstavo tvori novo besedo (obrazilo); 5. beseda, ki je tvorjena (tvorjenka); 6. beseda, ki ni tvorjena (netvorjenka); 7. netvorbeni morfem besede, ki vsebuje njen pomen (koren); 8. glasovni pojav, ko se za *j, c, č, ž, š o* preglesi v *e* (preglas). Rešitve so zapisane krepko, druge besede so označene s sivino.

Izpišejo lahko tudi druge smiselne besede, ki jih najdejo, npr.: *črka, zid-ar, dom-ek, zelo, brat, vesp-ar* ... in jih ločijo na tvorjenke in netvorjenke.

A	Z	T	V	O	R	J	E	N	K	A	G	S	R
C	G	L	P	E	V	K	D	E	H	J	Č	N	M
D	P	V	B	J	T	E	M	T	B	D	J	A	Č
P	R	E	D	P	O	N	A	V	Z	I	D	A	R
Z	E	L	O	C	I	R	O	O	T	W	S	I	K
V	G	D	M	Y	B	L	Ž	R	N	J	E	L	A
J	L	U	E	K	I	H	Č	J	V	N	M	O	R
S	A	R	K	Z	Y	G	M	E	D	P	O	N	A
U	S	I	A	M	S	K	I	N	O	T	H	A	K
D	P	R	I	P	O	N	A	K	O	R	E	N	V
J	B	V	E	S	P	A	R	A	Š	L	R	O	D
O	C	S	G	K	Š	T	B	Ž	F	E	Z	S	A

4.13 Zapis svojilnih pridevnikov iz osebnih lastnih imen lahko utrjujejo tako, da učitelj iz spletne aplikacije SPiPP izpiše za črko B znane tuje priimke oseb s področja književnosti, umetnosti, naravoslovja, katerih poznavanje je predvideno z učnimi načrti ustreznih predmetov. Iz njih tvorijo svojilne pridevnike, svoj zapis oblike in izgovor pa preverijo v aplikaciji:

Priimek	Poreklo	Izgovor	Rodilnik	Svojilni pridevnik
Balzac	francoski pisatelj (1799–1850)	[balzák]	Balzaca	Balzacov
Barroci	italijanski slikar (1526–1612)	[baróči]	Baroccija	Baroccijev
Bizet	francoski skladatelj (1838–1875)	[bizé]	Bizeta	Bizetev/Bizetov

4.14 Več uporabnih didaktičnih namigov pa lahko najdemo tudi v spletni aplikaciji e-Didakla. Tukaj predstavljamo le naslednje, posebej uporabne za besedotvorje:

- Besede na pol** – tvorjenko razdelimo na pol (podstava + obrazilo) ali celo na več delov (podstava + medpona + podstava; podstava + medpona + podstava + pripona).
- Novinar** – učenci po spletu/revijah poiščejo tvorjenke. Aktualen namig predstavljajo oglasi trgovine Big Bang, ki izdelke oglašuje z ustvarjanjem inovativnih besed tako, da jih pomensko razlaga po kvazivzorcu razlagalnega slovarja, npr. *majcena* sam -e ž (é): majhna cena izdelkov. Beseda je sklopljenka iz krna in cele besede (*majhna* + *cena* > *majcena*).
- Spomin** – spominski kartici sta lahko sestavljeni tako, da ena predstavlja tvorjenko, druga pa skladenjsko podstavo.

4. **Vrtljiva miza** – namig preobrazimo tako, da 6 učencev (lahko tudi 2 ali 3) namesto debate sestavi besedotvorni algoritem. Ta namig zahteva visoko stopnjo sodelovalnega učenja, saj vsaka »napaka« predhodnika pomembno vpliva na uspešno dokončanje naloge.

5 Sklep

Vsako dajanje različnih receptov je za nas učitelje vselej dvorezen meč. Nekateri jih lahko sprejmejo z negodovanjem, ker se jim recepture zdijo podcenjujoče zaradi lastnih bogatih didaktičnih izkušenj in večletne prakse. Spet drugi jih lahko sprejmejo z odobravanjem, ker v njih dobijo potrditev za svoje številne uspešno izpeljane didaktične pristope in ker prepoznajo kakšen predlog, ki bi ga lahko še dodatno vključili v svoje delo. Upam, da bo ta prispevek bralo in tako razumelo čim več slednjih. Temeljno sporočilo tega prispevka je: učence in dijake je z veliko praktičnega dela treba okužiti z veseljem do tvorjenja besed. In če bosta kakšna koristnica ali namig k temu še dodatno prispevala, naj se širi besedotvorna pandemija. To je dobra naložba v jezikovno prihodnost slovenščine.

LITERATURA IN VIRI

- AHAČIČ, Kozma, 2017: *Slovnica na kvadrat: slovenska slovnica za srednjo šolo*. Ljubljana: Rokus Klett.
- DEVETAK, Dušan idr., 2017: *Sistem živih bitij: preglednica za učence*. Ljubljana: Modrijan.
- Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 6.0. <www.fran.si>.
- Gigafida. Korpus slovenskega jezika. <<https://viri.cjvt.si/gigafida/>>.
- JAZBEC, Saša idr., 2019: *e-Didakla. Virtualna didaktična škatla*. Po kreativni poti do znanja (PKP) 2017–2020. <<http://e-gradiva.com/dokumenti/E-DIDAKLA/oProjektu.php>>.
- KOŠUTA, Miroslav, 1988: *Na Krasu je krasno*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- POZANANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija: obvezni predmet in matura (560 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/ss/programi/2008/Gimnazije/UN_SLOVENCINA_gimm.pdf>.
- POZANANOVIČ JEZERŠEK, Mojca, 2018: *Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina*. Ljubljana: Republika Slovenija, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina.pdf>.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2014: *Medmeti v slovenskem jeziku*. Maribor: Pivec.

- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena (ur.), 2015: *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga*. (Zora 113.) Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena idr., 2019: *SPiPP – svojilni pridevniki iz prevzetih priimkov*. *Spletna aplikacija za pomoč uporabnikom pri izražanju svojine za prevzete moške priimke*. Študentski inovativni projekti za družbeno korist (ŠIPK) 2017–2019.
- TOPORIŠIČ, Jože, ⁴2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, ²2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Saška Štumberger

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
saska.stumberger@ff.uni-lj.si

Vaje s področja besedotvorja na spletu

V prispevku je predstavljena obravnava besedotvorja na spletu, ki je za mlade privlačno, v izrednih primerih pa tudi edino mogoče okolje, v katerem se lahko učijo. Obravnava zajema predstavitev besedotvornega gradiva za zadnji razred osnovne šole in zadnji letnik gimnazije. Oba učbenika dobro izkoriščata možnosti spletnega okolja in vključujeta tudi posneta besedila, naloge so pregledno oblikovane, uporabniki pa dobijo povratne informacije o pravih rešitvah.

1 Besedotvorje v učbenikih *Slovenščina 9* in *Slovenščina za gimnazije in srednje šole: 4. letnik*

Gradivo za obravnavo sem iskala s pomočjo iskalnika Google, v katerega sem vpisala iskalna pogoja *besedotvorje* in *vaje*. Iskala sem gradivo z vajami in rešitvami, ki ga je mogoče uporabljati samostojno in za katerega ne potrebujem prijave. Odločila sem se za učbenika, ki ju odlikuje enostavna dostopnost in možnost sprotnega preverjanja rešitev.

V učbeniku *Slovenščina 9* je obravnava besedotvorja del poglavja Telefonski pogovor na straneh od 82 do 90. Besedotvorni del zajema posnetek pogovora s Sašo Mulej, pasjo inštruktorico, povzetek poglavja o besedotvorju in besedilo Šport, namenjen reševanju življenj. Vaje se vsebinsko navezujejo na obe besedili, besedotvorni primeri so izbrani iz besedil.

Učbenik za 4. letnik ima samostojno poglavje Besedotvorje, ki je razdeljeno na poglavja: Uvod z BT-algoritmom, Besedotvorne premene, Izpeljevanje, Zlaganje, Sestavljanje, Mešane tvorbe, Vaje, Preverjanje znanja: kviz in zadnje poglavje z naslovom Test. Na začetku vsakega poglavja so fotografije za motivacijo, najdemo tudi predstavitev, filme, dodatno literaturo, s čimer dijakom omogočajo samostojno delo. Pri delu sem opazila, da se v nekaterih poglavjih, npr. Izpeljava – nove naloge in domača naloga 2 in 3, rešitve ne izpišejo in da je po daljšem delu brskalnik prenehal delovati, zato sem ga morala ponovno zagnati. Delo bi mi olajšala možnost iskanja po celotnem besedilu, saj je zaradi obsežnosti in razvejanosti poglavij predvsem v učbeniku za 4. letnik težko pridobiti pregled celotnega gradiva.

Količina vaj v učbeniku za gimnazijo je veliko večja kot v osnovnošolskem učbeniku, razlike so tudi v zahtevnosti razlag. V nadaljevanju bom predstavila pomanjkljivosti, ki si zaslužijo pozornost in razmislek o morebitnih spremembah pri obravnavi besedotvornega pomena, skladijske podstave in zgradbe tvorjenke.

2 Besedotvorni pomen

2.1 Slovenščina 9

Besedotvorni pomen je »pomen, ki ga dobi tvorjenka v besedotvornem postopku« (Vidovič Muha 2011: 334), pomembno pa je, da ga ne mešamo z leksikalnim pomenom. Tabela v učbeniku Slovenščina 9 (Povzetek: 87) kaže na nerazumevanje termina in na pomembnost previdne izbire zgledov.

Opozarjam, da *fante* ni **vršilec dejanja**, kajti ta pomen je omejen na izglagolske tvorjenke, *hišica* pa nima besedotvornega pomena **mesta, kraja dejanja**, kajti tudi ta tvorjenka ni izglagolska. Besedotvorni pomen povezujemo z besedotvornim postopkom in s pomeni priponskih obrazil, ki so kot samostojna gesla obravnavana tudi v *Slovenskem pravopisu* 2001:

..ek¹ -ka m. prip. obr.

1. 'dejanje' dogódek, prispévek
2. 'rezultat dejanja' cúrek, izvléček, ostánek
3. člov. 'nosilec lastnosti' četvérček, dvójček, ljúbček
4. '**nedoraslo bitje, mladič**' člov. *fántek*; živ. medvédek, prašiček
5. 'manjšalnost' dómek, griček, gúmbek
6. člov. 'manjšalnost, ljubkovalnost' bedáček, črnček, edinček; nečlov. bôbek, grôbek
7. člov. 'slabšalnost' človéček, zdravníček, oficírček
8. 'snov' prášek

V učbeniški tabeli so napačni zgledi za pomen **lastnosti** (*trmast, slovenski, mamin*), kajti tudi tukaj moramo izhajati iz besedotvornega postopka in pomena obrazil. Besedotvorni pomen lastnosti ima izpridevniška tvorjenka *odgovornost* ← *to, da je odgovoren* s priponskim obrazilom *-ost*, ki je značilno za izpridevniške izpeljanke, npr. *norost, mladost, debelost*. Zgled za **dejanje** bi bil *odgovarjanje* ← *to, da odgovarja* s priponskim obrazilom *-nje* za pomen dejanja. Premisliti bi veljalo tudi o zgledu *ta, ki spremlja* → *spremljevalec* s priponskim obrazilom *-lec*. Če izhajamo iz pretvorbenega besedotvorja, ugotovimo, da bi za *spremljevalca* v skladijski podstavi potrebovali glagol *spremljevati* s kvalifikatorjem starinsko¹ v SSKJ², zato je ta zgled manj primeren in bi ga bilo bolje nadomestiti z jasnejšim, npr.: *igralec, volivec, poslušalec, gasilec*.

1 Pomen kvalifikatorja star. (Uvod v SSKJ², § 152): »Beseda, pomen ali zveza, ki je bila nekoč (v kaki funkciji) splošno rabljena; danes ima arhaično patino (*ajd, akoravno*).«

Neločevanje besedotvornega in leksikalnega pomena potrjujejo tudi rešitve na strani 89. Tudi v tej nalogi je pridevnikom *pasji*, *enonadstropna*, *svoje glav*, *švicarski* pripisan besedotvorni pomen **lastnosti**, *poslušnost* pa naj bi bila **dejanje**, čeprav je *-ost* značilno priponsko obrazilo za besedotvorni pomen **lastnosti**.²

V zvezi z besedotvorjem v *Slovenščini* 9 opozarjam še na sporno poenostavitev, da so vse tvorjenke, ki pomenijo osebe, **vršilci dejanja**. Na strani 89 sta kot pravilni rešitvi za **vršilca dejanja** navedeni tvorjenki *mešanec* in *ponesrečenec*, ki sta tvorjeni iz pridevnika in imata besedotvorni pomen **nosilec lastnosti**.

2.2 Slovenščina za gimnazije in srednje šole

V učbeniku za 4. letnik (Vaje, naloga 9) so predstavljeni naslednji besedotvorni pomeni: **bitje oz. vršilec dejanja** (*plezalec* ← *ta*, *ki pleza*), **naprava oz. sredstvo dejanja** (*kazalo* ← *to*, *s čimer kažemo*), **dejanje** (*kazanje* ← *to*, *da kažemo*), **kraj dogajanja** (*igrišče* ← *to*, *kjer se igramo*), **snov dejanja** (*mehčalec* ← *to*, *s čimer mehčamo*), **nosilec lastnosti** (*ošabnež* ← *ta*, *ki je ošaben*).

Če primerjamo učbenika, opazimo neenotnosti v poimenovanju besedotvornih pomenov in v njihovem številu, nejasno je enačenje besedotvornega pomena vršilca dejanja z bitjem. Menim, da to dijakom otežuje nadgrajevanje znanja, zato predlagam poenotnejše poimenovanj in premislek o tem, katere besedotvorne pomene vključiti v obravnavo na posamezni stopnji šolanja. Ker je bilo v gradivu za osnovno šolo pri besedotvornem pomenu veliko napak, bi premislila o tem, ali to snov sploh vključevati. Mogoče bi bilo bolje, če bi se v osnovni šoli omejili na prepoznavanje tvorjenk in njihovo uvrščanje v besedne družine.

3 Skladenjska podstava

3.1 Slovenščina 9

Termin skladenjska podstava je omenjen že v učnem načrtu za osnovno šolo (Poznanovič idr. 2018: 34): »Učenci in učenke /.../ delajo tvorjenke iz **danih skladenjskih podstav**, npr. samostalniške izpeljanke iz glagolov (za **vršilca dejanja** in **dejanje**),

2 SP 2001: ..ost ž. prip. obr. (ô)

1. 'lastnost' noróst, mladóst, grobóst; vsémodróst; velikóst

2. 'popredmetena lastnost' noróst, slabóst, hitróst

3. 'poosebljena lastnost' cesaróst, visokóst

..ost ž. prip. obr.

1. 'lastnost' ljubeznívost, devíškost, dozorélost, homogénost

2. 'popredmetena lastnost' málost, néžnost, nadléžnost

3. 'poosebljena lastnost' prevzvíšenost

samostalniške izpeljanke iz predložne zveze, samostalniške in pridevniške zloženke, ter razložijo dane tvorjenke.«

Opisu v učnem načrtu ustreza naloga na strani 83, predvidene pa so naslednje rešitve: *tak, ki je od psa* → *pasji*; *to, da gibamo* → *gibanje*; *to, s čimer vodimo* → *povodec*; *ta, ki je strokoven* → *strokovnjak*; *ta, ki ima štiri noge* → *štirinožec*; *tak, ki je podoben človeku* → *počlovečen*.

Primerjava s *Slovenskim skladenjskim besedotvorjem* pokaže, da je za vse pridevnike uporabljena ista zaimenska beseda *tak*, s čimer ne ločimo različnih vrst pridevnikov. Te se nato razkrivajo v skladenjskih podstavah, npr. *tak, ki je od psa* → *pasji*, ki »izraža (vrstno) svojilno sestavinskost« (Vidovič Muha 2011: 103).

Za samostalnike, ki jih uvrščamo v podspol **živo**, je v učbeniku rabljena zaimenska beseda *ta*, za **nežive** in **izglagolske tvorjene samostalnike** je rabljena zaimenska beseda *to*. Z rabo zaimenske besede *ta* za samostalnike se skladenjske podstave razlikujejo od obravnave v *Slovenskem skladenjskem besedotvorju*, kjer je *ta* zaimenska beseda rabljena za vrstne pridevnike, npr. »družbenokritični ← *ta, ki je povezan z družbeno kritiko*« (prav tam: 262).

Poenostavitve zajemajo tudi pomen **prostora**, tako da je za *tujino* (Slovenščina 9: 84) zapisana skladenjska podstava *to, kar je na tujem*, na naslednji strani pa je *sušilnica* ← *tisto, kjer sušimo, vadišče* ← *to, kjer vadimo, gradbišče* ← *to, kjer gradimo, kurilnica* ← *to, kjer kurimo, podstrešje* ← *to, kjer je pod streho, knjižnica* ← *to, kjer so knjige, stanovanje* ← *to, kjer stanujemo* (89), *cestišče* ← *to, kjer je cesta* (prav tam: 90).

Pri skladenjskih podstavah najdemo v učbeniku naslednje napake (Slovenščina 9: 83): *gibanje* je *to, da se gibamo*, ne *to, da gibamo*; besedna zveza *to, s čimer vodimo*, ni v pretvorbeni povezavi *povodcem*, saj bi iz te skladenjske podstave tvorili *vodilo*. Iz skladenjske podstave *tak, ki je podoben človeku*, lahko tvorimo pridevnik *človeški*, v učbeniku predvidena rešitev *počlovečen* pa je pretvorbe izglagolske skladenjske podstave *tak, ki se počloveči*.

Podobne napake, ki kažejo zahtevnost in nerazumevanje pretvorbenega postopka, najdemo tudi v nadaljevanju (prav tam: 84): *prilagodljiv* ni *tak, ki se prilagaja*, ampak *tak, ki se prilagodi*. Ne drži, da je *inštruktorica* ← *ta, ki inštruira* (prav tam: 84), kajti gre za **feminativ**, žensko poimenovanje, ki je tvorjeno iz moške slovnične oblike *inštruktor* tako, da smo dodali priponsko obrazilo *-ica*. O tem, za katero vrsto **izpeljank** gre pri feminativih, imamo v strokovni literaturi dve stališči: »tradicionalno jezikoslovje« feminative »uvršča med **modifikacijske tvorjenke** (npr. Toporišič 1976),³ verjetno

3 Enako v Toporišič (2004: 183–187): B – **Inačensjka (modifikacijska) izpeljava**: 1. **feminativi** (ženski par moškemu) in maskulinitivi, 2. skupna imena, 3. stopnjevanost oz. poudarjenost, 4. mladič, nedoraslo, 5. manjšalno, 6. ljubkovalnomanjšalno, 7. slabšalnomanjšalno, 8. slabšalno.

pa jih lahko obravnavamo kot **navadne izpeljanke** iz samostalnika z besedotvornim pomenom 'nosilka povezave' (Vidovič Muha 1997: 71).

Za pridevnik *duševen* (Slovenščina 9: 84) je zapisana skladijska podstava *tak, ki ima dušo*. Ta rešitev je pravilna, sprašujem pa se, ali bodo učenci v osnovni šoli razumeli, da je pri samostalniku duša prišlo do **podaljšave osnove** z *-ev*.

Zapisi skladijskih podstav v učbeniku so zahtevni, nekaj pa jih je tudi napačnih, zato po mojem mnenju za osnovno šolo niso primerni. Primernejše se mi zdijo naloge, ki spodbujajo ustvarjalnost in v katerih ne opredeljujemo skladijske podstave, npr. naloga na strani 83, v kateri iščemo tvorjenke iz besed *živ, skrb, šola, gib, dolg, obleka*.

3.2 Slovenščina za gimnazije in srednje šole

Pri obravnavi besedotvornega pomena **prostora** so v srednješolskem učbeniku zapi-sane naslednje **skladijske podstave**: *igrišče* ← *to, kjer se igramo* (Vaje, 9. naloga), *pralnica* ← *tam, kjer se pere* (Vaje, 7. naloga), *plavališče* ← *tam, kjer se plava* (Test, 5. naloga, 4 vodoravno), *sodišče* ← *tam, kjer se sodi* (Test, 7. naloga), *predmestje* ← *to, kar je pred mestom* (Test, 7. naloga).

Primerjava z osnovnošolskim učbenikom pokaže, da so deloma upoštevali tamkajšnji poskus poenostavitve, tako da najdemo zapise kot *to, kjer ...*, poleg tega pa tudi *to, kar ...* in *tam, kjer ...*. Ker dobimo za variantne rešitve povratno informacijo, da so napačne, bi zapise skladijske podstave v učbenikih morali poenotiti. Zapisa skladijske podstave *tisto, kjer ...* in *to, kjer ...* sta po mojem mnenju neprimerna, saj ne prispevata k razumevanju besedotvorja, ampak učencem jezik odtujujeta. Kot utemeljitev za njuno rabo se navaja trditev, da lahko prislovni zaimek *tam* kaže le na tvorjenko, ki je besednovrstno prislov, ta trditev pa ni v skladu s skladijskimi podstavami v monografiji *Slovensko skladijsko besedotvorje*, ki za *sod-išče* navaja [tam_s,⁴ kjer se] sodi[-ø] (Vidovič Muha 2011: 31), za *dekan-at* pa [tam, kjer je]_m dekan-ø] (prav tam: 88).

V učbeniku za 4. letnik je v primerjavi z osnovnošolskim manj napak. V 7. nalogi (Test) pa moramo zapisati skladijsko podstavo za pridevnik *lep*. Po rešitvah naj bi bila pravilna rešitev *tako, da je lep*, vendar pa *lep* ni tvorjena beseda.

Po pregledu učbenikov in izkušnjah s študenti menim, da bi bilo smiselno razmisliti o tem, da bi težišče obravnav z besedotvornega postopka prenesli na rezultat tvorjenja, torej na tvorjenke. Stališče utemeljujem s tem, da ne moremo objektivno trditi, ali je *delodajalec* ← *ta, ki daje delo* (4. letnik, Zlaganje, Obravnava 2), ali *dajalec dela*, na kar kaže uvrstitev med medponskoobrazilne zloženke pri A. Vidovič Muha (2011: 304). Merilo za uvrstitev v medponsko-priponsko zloženko je lahko število naglasov, vendar

4 Tam_{m/z/s} – samostalniška vrednost prislovnega zaimka (Vidovič Muha 2011: 31, op. 24).

pa dijaki zloženek ne obravnavajo s stališča naglasa, zato se na to ne moremo sklicevati. V zvezi s povezavo večnaglasnosti z medponskoobrazilnimi zloženkami opozarjam tudi na to, da ima vzročni primer za medponskoobrazilno zloženek *zobozdravnik* en naglas.

4 Zgradba tvorjenke

Osnovnošolski učbenik zgradbe tvorjenke ne obravnava, v učbeniku za 4. letnik pa je predstavljena v podpoglavju Tvorjenka, ki je del poglavja Uvod z BT-algoritmom.

V predstavitvi se mešata analitični in sintetični pristop. V razlagi predstavljena obrazila so po A. Vidovič Muha obrazilni morfemi, obrazilo pa je »definijski del tvorjenke iz enega ali več morfemov kot pretvorba samo slovničnega pomena skladenjske podstave, lahko pa še njenega jedra ali razvijajočega člena« (Vidovič Muha 2011: 332). Če vzamemo za izhodišče **sintetični pristop**,⁵ bi torej morali upoštevati, da so lahko obrazila tudi večmorfemska, torej sestavljena iz več morfemov. Če izhajamo iz sintetičnega pristopa, pri zgladu *sreč-e-lov-ø ← to, da lovi srečo*, ugotovimo, da je obrazilo medponsko-priponsko.

Poglavje o zgradbi tvorjenke ponuja možnosti za razmislek o primernosti sintetičnega pristopa v šolah. Na zahtevnost take obravnave kažejo naslednje napake: *nadstrešek* in *predmestje* naj bi imela samo **pripono**, čeprav imajo po A. Vidovič Muha tvorjenke iz predložne zveze **predponsko-priponsko obrazilo**, *vstopati* naj bi imel **predpono**, čeprav taka pretvorba ni mogoča, tako da lahko govorimo samo o tvorjenju drugotnega nedovršnika iz glagola *vstopiti* in **priponskem obrazilu** (Vaje, 2. naloga); *brezplačen* in *sodelovanje* naj bi bili **sestavljenci**, čeprav je prva **tvorjenka iz predložne zveze**, druga pa **navadna izpeljanka** (Vaje, 4. naloga). Razlog za napačno določitev vrste tvorjenke nam pokažeta skladenjski podstavi, ki sta zapisani kot pravilni rešitvi (Vaje, 5. naloga): *brezplačen ← tak, ki se ne plača*, *sodelovanje ← to, da deluje skupaj*. Pravilni skladenjski podstavi bi bili *tak, ki je brez plače*, in *to, da sodeluje*.

Na težave pri razumevanju pretvorbenega postopka kažejo napačne rešitve 10. naloge (Vaje). Za zgleda *srednješolkin* in *avtocestni* je kot pravilna rešitev predviden odgovor, da gre za **dvodelno besedotvorno podstavo** in **medpono**, čeprav gre v obeh primerih za **navadni izpeljanki**, ki sta tvorjeni iz zloženke.

V 4. letniku je v poglavju o sestavljanju naveden tudi algoritem za sestavljanje, ki je povzet po Toporišičevi slovnici:⁶

5 Šekli 2013: 237: »**Sintetični pristop** v besedotvorju postavlja v središče sintezo tvorjenke oziroma besedotvorni postopek. Gre za obravnavo s stališča tvorca besedila. /.../ Težišče sintetičnega pristopa v besedotvorju je torej besedotvorni postopek (na primer zlaganje).«

6 Toporišič 2004: 159–160: »1. izhajaj iz besedne zveze, ki izraža pomensko vsebino bodoče tvorjenke; 2. en del podstavne besedne zveze izrazi s predponskim obrazilom; 3. preostali del besedne zveze spravi v nadaljnji postopek; 4. bodoči podstavi tvorjenke odzemi določene slovnične lastnosti; 5. združi to; 6. popravi šiv.

Izhajaj iz besedne zveze, ki izraža pomensko vsebino bodoče tvorjenke.

Besedo (ali besede) prvotne besedne zveze izrazi s predponskim obrazilom.

Iz besedne zveze izberi eno samo besedo za podstavo tvorjenke.

Izbrani besedi za podstavo tvorjenke odvzemi določene slovnične lastnosti.

Združi to.

Popravi šiv in postavi naglas.

Menim, da je besedotvorni algoritem za srednješolce prezahteven, brez zglada pa nerazumljiv tudi za sestavljavce učbenika. Za šolsko rabo bi bilo po mojem mnenju smiselno razmisliti o tem, da bi besedotvorje obravnavali analitično (Šekli 2013: 236–237): »Analitični pristop v besedotvorju ima v središču analizo tvorjenke. Gre za obravnavo s stališča sprejemnika besedila.« Prednost takega pristopa je večja objektivnost: »Znotraj analitičnega pristopa je mogoče precej objektivno reči, da je zloženska *beloglàv* pridevnik, ima dva korenska morfema (*bel-*, *glav-*), medponsko-priponski besedotvorni morfem (*-o-*, *-ø*) ter naglas na drugem zlogu, znotraj sintetičnega pa precej manj objektivno, kako dejansko se glasi njena skladijska podstava (*tak(, ki je) bele glave / tak(, ki je) z belo glavo / tak, ki ima belo glavo*) (prav tam: 257).

5 Zaključek

Spletna učbenika za 9. razred osnovne šole in 4. letnik gimnazije imata veliko dobro pripravljene gradiva, ki šolarjem omogoča samostojno delo in preverjanje rezultatov. Lekcije so sestavljene tako, da izhajajo iz konkretnih besedil, iz katerih so nato zbrane tvorjenke za obravnavo. To je z didaktičnega stališča privlačna možnost, ki pa je lahko za uporabnike in sestavljavce gradiva prezahtevna, saj tvorjenkam ni mogoče vedno zapisati skladijske podstave.

Analiza gradiva je pokazala nekatere pomanjkljivosti besedotvornih obravnav, ki se potrjujejo tudi pri delu s študenti. Sintetični pristop, ki se ukvarja z besedotvornimi postopki, je zahteven, pri poenostavitvah in prilagoditvah za učence in dijake pa lahko postane nerazumljiv, zato so pogoste napake. Našla sem jih v obeh učbenikih, izognili pa se jim niso niti v *Slovnici na kvadrat*, v kateri je npr. skladijska podstava za priredno zloženko *slovensko-latinski* napisana na dva načina: najprej kot *tak, ki je slovenski in latinski* (Ahačič 2017: 30), nato pa kot *slovenski in latinski* (prav tam: 137). S stališča sintetičnega besedotvorja je pravilna druga rešitev, kajti v medponsko obrazilo se pretvarja samo priredni veznik *in*.

Podobne težave, ki so povezane s sintetičnim besedotvorjem, opažam tudi pri delu s študenti, o njih poročajo učitelji v osnovnih in srednjih šolah, zato predlagam resen premislek o tem, kaj in kako spremeniti pri poučevanju besedotvorja.

VIRA

- ČREŠNIK, Vlasta idr., 2015: *Slovenščina 9: i-učbenik za slovenščino v 9. razredu osnovne šole*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <<https://eucbeniki.sio.si/index.html>>.
- KLEMENČIČ GLAVICA, Marijana, PODVRŠNIK, Klementina, 2010: *Slovenščina za gimnazije in srednje šole: 4. letnik*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <<http://gradiva.txt.si/slovenscina/slovenscina-za-gimnazije-srednje-sole/4-letnik/>>.

LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, 2017: *Slovnica na kvadrat*. Ljubljana: Rokus Klett.
- POZANANOVIČ, Mojca idr., 2018: *Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠEKLI, Matej, 2013: Zgodovina obravnave zloženek v slovenščini. Irena Orel (ur.): *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofska fakultete. 236–263.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2011: *Slovensko skladijsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. Aleksandra Derganc (ur.): *33. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 69–79.

Boris Kern

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
boris.kern@zrc-sazu.si

Šolske in izvenšolske besedotvorne dileme

Namen prispevka je ugotoviti, kako so besedotvorne vsebine, ki so predvidene v osnovnošolskih in srednješolskih učnih načrtih za slovenščino, realizirane v učbenikih in delovnih zvezkih. Posebna pozornost je namenjena možnostim razširitve nabora in predstavitve teh vsebin pri pouku slovenščine z izborom tistih relevantnih besedotvornih problemov, ki so izkazani tudi v Jezikovni svetovalnici za učitelje (projekt Franček) in Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC. Kot dopolnilno merilo za določitev slednjega bodo uporabljeni tudi podatki iz korpusa Šolar.

1 Besedotvorje v učbeniškem gradivu za slovenščino (glede na učne načrte)¹

Tako učni načrti za slovenščino kot učbeniško gradivo s pripadajočimi delovnimi zvezki kažejo, da besedotvorje pri pouku slovenščine v osnovnih in srednjih šolah nikakor nima obstranske vloge, kot bi morda pričakovali – za razliko od besedotvornih vsebin pri pouku slovenščine kot drugega in tujega jezika, kjer je bilo ugotovljeno, da se te nahajajo na obrobju (Kern 2014).²

V gradivu pa zato pogosto umanjka predvsem osmislitev preučevanja besedotvorja, in sicer v kontekstu pomembne funkcije, ki jo ima besedotvorje pri poimenovanju novih pojavnosti³ v okviru lastnega jezika, ter v kontekstu razvijanja lastnih besedotvornih kompetenc. Prva osmislitev je navedena le v učbenikih *Na pragu besedila 2* in *Na pragu besedila 2 – izdaja s plusom* (za srednje šole) (str. 33 oz. 21), pri čemer je omenjena zgolj kot alternativa »nepotrebnega« prevzemanja.⁴ Dokaj posredno pa je o pomenu besedotvorja govora tudi v učbeniku *Barve jezika 4* (str. 9). Pri pouku pa je vsekakor pomembno, da učenke_ci oz. dijakinje_e seznanimo s tem, da sta tako prevzemanje iz

1 Vsebina učnih načrtov za slovenščino v osnovni in srednji šoli je natančneje predstavljena v prispevku Irene Stramljič Breznik: Nekaj namigov in besedotvornih koristnic za šolsko rabo, zato se nanje v prispevku sklicujem le v kontekstu realizacije teh vsebin v učbeniškem gradivu za osnovne in srednje šole.

2 Slednje lahko opazimo tudi v tujejezičnih gradivih (prim. Gaze 2013).

3 Več o poimenovalnih možnostih v jeziku v Vidovič Muha: *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (2013: 23–25).

4 Enako tudi v izdaji s plusom (str. 20). Bi pa veljalo izbrati ustrežnejše primere – nadomeščanje zdaj že skoraj neakutalnega *CD-ja z zgoščenko* pri učenkah_cih prav gotovo ne more naleteti na želen odziv.

tujih jezikov kot iskanje poimenovalnih možnosti v okviru lastnega jezika legitimni,⁵ da pa je predvsem besedotvorje pokazatelj vitalnosti (slovenskega) jezika, ki je ključnega pomembna tudi za njegov nadaljnji razvoj. Na druga osmislitev, tj. na pomen razvijanja lastnih besedotvornih kompetenc, pa je opozorjeno v učbeniku *Na pragu besedila 2 – izdaja s plusom* (str. 20).

1.1 Besedotvorje in učbeniško gradivo za osnovne šole

Glede na to, da so besedotvorne vsebine po učnem načrtu za slovenščino v osnovni šoli (v nadaljevanju: UNS-OŠ) pri pouku slovenščine predvidene zlasti od drugega vzgojno-izobraževalnega obdobja naprej,⁶ so bili v okviru prispevka pregledani zgolj učbeniki od četrtega do devetega razreda.

Učbeniški komplet *Radovednih pet* za 4. razred ne zajema besedotvornih vsebin, v učbeniškem kompletu *Gradim slovenski jezik 4* pa zlasti v poglavju *Beseda iz besede* (UČ 107–110, DZ 2 64–71) najdemo vaje za tvorjenje izsamostalniških pridevnikov (z besedotvornim pomenom vrstnosti, snovnosti in namembnosti), svojilnih pridevnikov in pridevnikov na *-ski/-ški* iz zemljepisnih lastnih imen, tvorjenje izsamostalniških samostalnikov (z besedotvornim pomenom sredstva oziroma orodja ter mesta dejanja), poimenovanj moških in ženskih parov, samcev, samic in mladičev ter vaje za tvorbo in »pomensko razvezavo« zloženk (*bledoličen, človekoljuben*) in vaje za pretvorbo skladenjske podstave v tvorjenko in obratno.

V učbeniškem kompletu *Radovednih pet* za 5. razred najdemo posebno poglavje *Kaj je besedna družina?* (učbenik 42–43; delovni zvezek⁷ 72–75), kjer sta definirana termina *koren* in *besedna družina*,⁸ v vajah pa se pričakuje prepoznavanje korena tvorjenk ter tudi skupnega pomenskega elementa ter prepoznavanje besed iz istih besednih družin. V učbeniškem kompletu *Gradim slovenski jezik 5* je poleg navedenega pozornost namenjena tudi prepoznavanju glasovne premene (sicer z nalogo izbirnega tipa) pri tvorjenkah *ročaj* in *naročje* (UČ 81).⁹

5 Kritični vidik v zvezi s prevzemanjem je sicer ustrezno prikazan v učbeniku *Na pragu besedila 2 – izdaja s plusom* (str. 29).

6 V prvem vzgojno-izobraževalnem obdobju je sicer predvideno poznavanje tvorbe: (a) manjšalnic oziroma ljubkovalnic; (b) moških in ženskih samostalniških parov; (c) samostalniških izpeljank iz glagolov (z besedotvornimi pomeni »živega in neživega« vršila dejanja, dejanja in prostora dejanja) ter (č) pridevniških izpeljank iz samostalnikov (z besedotvornimi pomeni svojine, snovnosti) (UNS-OŠ 2018: 11).

7 V nadaljevanju UČ za učbenik in DZ za delovni zvezek.

8 Kar je v skladu z UNS-OŠ (2018: 25).

9 Slednje UNS-OŠ predvideva »v drugem, zlati pa v tretjem vzgojno-izobraževalnem obdobju« (UNS-OŠ 2018: 69).

Učbeniški komplet iz serije *Slovenščina za vsak dan* z izjemo sklicevanj na jezikovne svetovalnice¹⁰ vključuje vse v UNS-OŠ predvidene besedotvorne vsebine. V gradivu za 6. razred je predvideno (1) prepoznavanje besede iz iste besedne družine,¹¹ (2) prepoznavanje koren besede, (3) prepoznavanje tvorjenke na podlagi izpisanih skladenjskih podstav (pri čemer se ta termin nadomešča z »besedno zvezo«) in (4) navajanje poimenovanja za ženske osebe. V gradivu za 7. razred poleg navedenih vsebin pod (1), (2) in (3) je predvideno še (5) poznavanje definicije besedne družine, pri tvorjenju besed iz iste besedne družine pa je upoštevano tudi lastnoimensko gradivo, pri katerem je opozorjeno na rabo velike/male začetnice (*Makedonija* → *Makedonci*, *makedonski*), pri tvorjenju besed iz skladenjske podstave so upoštewane tudi zloženske s števkami v prvem delu, prepoznavanje enot iste besedne družine je razširjeno tudi na iskanje po slovarju. Poleg tega je predvideno (6) poznavanje tvorbe besed glede na različno besednovrstno pripadnost (zlasti v obliki dopolnjevanja tabel z besedami iz iste besedne družine). V gradivu za 8. razred je pozornost omejena zlasti na tvorbo besed iz skladenjske podstave in obratno – določanje skladenjske podstave tvorjenkam, (7) opozorjeno je tudi na zapis nagrad, tvorjenih iz priimkov (*Prešernova nagrada*, *Cankarjevo priznanje* (DZ 1. del: 48)), učenke_ci pa morajo prepoznati tudi ustrezno rabo vidskih parov in eventualno tvoriti dovršne oziroma nedovršne glagole. Gradivo za 9. razred vključuje največ besedotvornih vsebin. Poleg tistih, opisanih pod (1), (2) in (4), je predvideno poznavanje tvorjenja poimenovanj moških oseb iz ženskih, (8) prvič se pojavita termina *tvorjenka* in *netvorjenka*,¹² (9) učenke_ci pa morajo termina znati razlikovati tudi v praksi, (10) prepoznati morajo besednovrstno pripadnost motivirajoče in motivirane besede, (11) določiti besedotvorne pomene dejanja/vršilca/prostora dejanja/orodja za dejanje ter (12) tvoriti t. i. ljubkovalnice oziroma manjšalnice, skupna poimenovanja in imena prebivalcev. V prvem delu delovnega zvezka je posebno poglavje namenjeno pisanju skupaj, narazen oz. z vezajem (95–108), ki vključuje prepoznavanje ustreznih zapisov zloženk tudi v protistavi z besednimi zvezami (*zelenomoder* : *zeleno moder*), prirednih zloženk (*vzgojno-izobraževalni*, *belo-modro-rdeč*), zloženk s števčkami (*30-urni*) in črko/črkami oz. kraticami v prvem delu (*LCD-projektor*),¹³ predvideva pa tudi prepoznavanje alternativnih zapisov (*C-vitamin* in *vitamin C*).¹⁴

10 Kljub temu, da gre za serijo, katere večina enot je bila izdana v letih 2017 oz. 2018. Sicer pa je spodbujanje učen_cev k iskanju odgovorov (med drugim) na besedotvorne dileme v jezikovnih priročnikih in jezikovnih svetovalnicah posebej pomenjena v UNS-OŠ (2018: 67) (ravno kaže tudi ustrezna posodobitev UNS-OŠ).

11 Ta cilja je po UNS-OŠ predviden v drugem in tretjem vzgojno-izobraževalnem obdobju (UNS-OŠ 2018: 21, 34, 52).

12 V skladu z UNS-OŠ (2018: 39).

13 Poznavanje pravopisnih pravil pri zapisu prirednih zloženk in v besedah, katerih prva sestavina je črka oziroma številka, je posebej izpostavljeno tudi v UNS-OŠ (2018: 37).

14 Vsebine celo presegajo predvidene cilje v ONS-OŠ (prim. 2018: 21, 34, 36, 58).

1.2 Besedotvorje in učbeniško gradivo za srednje šole

V prispevku so bili obravnavani učbeniški kompleti *Na pragu besedila 1–2 (izdaja s plusom)* oz. 2–4 ter *Barve jezika*. V učnem načrtu za slovenščino v gimnaziji¹⁵ (v nadaljevanju: UNS-SŠ-GIM) so besedotvorne vsebine v primerjavi z UNS-OŠ podane veliko bolj skopo in manj precizirano (cilji se nanašajo na prepoznavanje in navajanje besed iz istih besednih družin (UNS-SŠ-GIM 2008: 13), pretvorbo skladijske podstavne v tvorjenko in obratno (UNS-SŠ-GIM 2008: 13, 35), sistematično usvajanje temeljnih tvorbnih značilnosti besede (v 2. letniku) (UNS-SŠ-GIM 2008: 15) in poznavanje pravil o pisanju skupaj, narazen ali z vezajem (v 1., 2. in 3. letniku) (UNS-SŠ-GIM 2008: 14)). Kljub temu so te vsebine v učbeniškem gradivu obravnavane v zadovoljivem obsegu.¹⁶

V kompletu za 1. letnik (t. i. *izdaja s plusom*) najdemo poglavje *Pisanje besed skupaj, narazen ali z vezajem* (UČ 96–97, DZ 133–138), ki zajema zapis prirednih in podrednih tvorjenk, zloženk s števkami ali črkami v prvem delu, v njem pa je opozorjeno tudi na zapis *zahodno- in južnoslovanski*. Poleg tega zajema tudi zapis tvorjenih (vrstnih) pridevnikov (npr. *znanstvenoraziskovalni*), tvorjenk iz zemljepisnih lastnih imen (*novogoriški*) in izpeljank iz prirednih zloženk (*Breznik-Ramovšev*). Dijakinje *_i* morajo tudi prepoznati pravilne zapise zloženk tipa *C-vitamin, D-kategorija* in se ob tem zavedati možnosti zapisa z desnim prilastkom (*vitamin C*) ter zapise barvnih odtenkov (*zelenorumen*). Izpostaviti velja, da v učbeniškem kompletu za prvi letnik najdemo tudi napotila k rabi *Jezikovne svetovalnice Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU* (v nadaljevanju: JS), in sicer v učbeniku (prav tam: 97) in delovnih zvezkih (DZ 1: 26, DZ 2: 134), pri čemer pa navodilo žal ni ustrezno:

Dobro je, da tedaj, ko ne vemo, ali naj črke dane enote besedila zapišemo skupaj, narazen ali z vezajem, pogledamo v Slovenski pravopis (2001), in sicer v njegov slovarski del; če našega primera v tem delu ni, pa lahko pošljemo vprašanje v spletno Jezikovno svetovalnico Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Slovar in jezikovno svetovalnico najdemo na portalu www.fran.si. (Na pragu besedila 1: 97.)

Dijakinje *_e* bi bilo treba seznaniti z JS tudi kot virom številnih že razrešenih jezikovnih dilem in ne zgolj kot orodja, ki ga uporabimo, ko v *Slovenskem pravopisu 2001* ne najdemo odgovora na našo jezikovno dilemo. Opozoriti bi veljalo tudi na možnost iskanja odgovorov po tematskih področjih, ki ga omogoča obisk spletne strani JS (<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>).

15 Zaradi obsegovnih omejitev je v prispevku zajet le učni načrt za gimnazije, ne pa tudi za druge srednješolske programe.

16 Preseneti le dejstvo, da je jedro obravnave besedotvorja v učbeniškem kompletu *Barve jezika* namesto v gradivu za 2. letnik (kot to predvideva UNS-SŠ-GIM) skoncentrirano v gradivu za 4. letnik.

V učbeniškem kompletu *Barve jezika 1* ne zasledimo besedotvornih vsebin, z njimi je povezana le omemba pravila za zapis svojilnih pridevnikov iz lastnih imen bitij (DZ 2 29).

Učbeniška kompleta za drugi letnik *Na pragu besedila 2* in *Na pragu besedila 2 – izdaja s plusom*¹⁷ vsebujeta največ besedotvornih vsebin, zlasti v poglavju Tvorjenost besed (UČ 20–21; UČ+ 33–36), ki so predstavljene na zelo podoben način. Besedotvorje je tudi osmišljeno v kontekstu poimenovalnih možnosti v jeziku: z besedotvorjem namreč »preprečujemo nepotrebno prevzemanje tujih besed« (UČ 33, UČ+ 20), definirani so termini *tvorjenka*, *netvorjenka*,¹⁸ *osnova*, *končnica* in prvič tudi *skladenjska podstava* (v razmerju do slovarskega pomena; UČ 35, UČ 21), poleg tega pa je vpeljana ločevanje med končnico in obrazilom, prepoznavanje stvarnega pomena priponskih obrazil, prepoznavanje vrst besedotvornih obrazil, najdemo pa tudi sklic na vsebino iz prvega letnika, in sicer glede zapisa skupaj, narazen oziroma z vezajem (UČ 36, UČ+ 21), ki napoti k utrjevanju teh vsebin v DZ. Med vajami v DZ najdemo tudi te, ki predvidevajo prepoznavanje vrst obrazil in na podlagi tega vrst tvorjenk. Vaje vključujejo tudi prepoznavanje besedotvornih pomenov (vršilec dejanja, naprava/sredstvo dejanja/dejanje/kraj dejanja/snov dejanja/nosilec lastnosti/lastnost oz. stanje), skladenjske podstave in obrazil, tvorbo ženskih poimenovanj (prvič je uporabljen termin *feminativ*), skupnih imen, manjšalnic oziroma ljubkovalnic in slabšalnic, identifikacijo sprememb v besedotvorni podstavi (*drevešček*, *trinožnik*) ter ustrezno rabo »podobnih« tvorjenk iz iste besedne družine (*energijski* : *energičen*, *zvezdniški* : *zvezdast* : *zvezdnat*). *Izdaja s plusom* v delovnih zvezkih zajema tudi dve napotitvi na JS (sicer ne eksplicitno v kontekstu besedotvorja), in sicer tudi k uporabi arhiva s pomočjo iskanja po tematskih področjih (DZ 1+ 108, DZ 2+ 20).

Presenetljivo je, da komplet *Barve jezika 2* obsega skromnejši nabor besedotvornih vsebin: podana je definicija *besedne družine* in *korena*, pri čemer je posebej opozorjeno na pomen skupnega pomenskega elementa, učenke_ci morajo s pomočjo SSKJ-ja najti besede iz iste besedne družine, prepoznati koren besede in obrazila, v kontekstu glagolskega vida pa so navedeni načini tvorbe (ne)dovršnih glagolov.

V gradivu za tretji letnik in četrti letnik učbeniškega kompleta *Na pragu besedila 3* in *4* najdemo večinoma le ponovljene besedotvorne teme: ločevanje tvorjenk od netvorjenk, prepoznavanje obrazil, vrst tvorjenk, skladenjskih podstav, opravljanje napak pri zapisu skupaj, narazen oziroma z vezajem, tvorba prebivalcev mest, držav. V gradivu za četrti letnik velja izpostaviti še prepoznavanje razlike med skladenjsko podstavo in slovarsko razlago tvorjenke in tvorbo svojilnih oziroma vrstnih pridevnikov (*ženin* : *ženski*, *Slovenčev* : *slovenski*).

17 V nadaljevanju je v kontekstu omenjenega učbenika za 2. letnik ob oznakah za učbenik in delovna zvezka naveden +, torej UČ+, DZ 1+, DZ 2+.

18 Razmerje med pojmom je predstavljeno kot popolnoma neproblematično (UČ 34), glede na to, da dijakinje_i večkrat sami najdejo mejne primere, pa bi veljalo opozoriti tudi na nekaj teh.

Komplet *Barve jezika 3* ne zajema besedotvornih vsebin, v kompletu *Barve jezika 4* pa je besedotvorju posvečeno obsežno poglavje *Tvorba besed* (UČ 4–15, DZ 4–33), ki predvideva zelo podobne vsebine kot učbeniški komplet *Na pragu besedila 2* oz. *3* in *4*. V omenjenem poglavju najdemo tudi navedbo dveh odgovorov v JS (UČ 7, DZ 19), pri čemer pa vsaj v učbeniškem primeru umanjka postavitev te svetovalnice v kontekst. V učbeniku preseneti tudi terminološka nedoslednost, npr. namesto termina *skladenjska podstava*, ki je sicer v učbeniku rabljen, najdemo »pomenski opis besede« (UČ 8).

2 Možnosti uporabe jezikovnih svetovalnic kot dopolnitve obravnavanih besedotvornih vsebin

Na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU delujejo kar tri prosto dostopne jezikovne svetovalnice: *Jezikovna svetovalnica za učitelje* (v okviru projekta Franček; v nadaljevanju JSU), splošna *Jezikovna svetovalnica* (v nadaljevanju JS) in *Terminološka svetovalnica*. Glede na specializiranost slednje, bosta v prispevku obravnavani le prvi dve.

Svetovalnici nudita celo vrsto možnosti uporabe pri pouku slovenščine, pri čemer je treba seveda raven zahtevnosti prilagoditi posamezni (starostni/zahtevnostni) skupini:

– Prva možnost je že navedena v prvem delu delovnega zvezka *Na pragu besedila 1* (26): »Kliknite na spletno stran Jezikovne svetovalnice Inštituta Frana Ramovša pri ZRC SAZU (<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>). Preberite nekaj vprašanj in odgovorov ter izberite tisto vprašanje in odgovor, ki vas posebej zanimata. Predstavite ju sošolkam in sošolcem.« V našem primeru se seveda zamejimo s klikom na tematsko področje besedotvorje. Glede na običajno precejšnjo elaboriranost odgovorov učenke_ce usmerimo, naj povzamejo le bistvene informacije in tako strnejo odgovor.

– Pripravimo lahko učni list z izbranimi besedotvornimi dilemami, npr. *Kateri zapis je ustrezen: Braillova/Brailleva/braillova/brailleva*¹⁹ *pisava? – Ali je ustrezno ekošola ali eko šola*²⁰ *ter tehnična ali tehniška šola? – Ali je ustrezno katolik ali katoličan? – Iz zemljepisnega imena Bosna tvorite ime za prebivalca in prebivalcko. – Kako se imenuje veвериčji samec? – Kakšen je svojilni pridevnik iz imen Maria ali Pia in kašen iz*

19 Pri posameznih jezikovnih dilemah pogosto prihaja do prekrivanja več jezikovnih ravnin oz. področij, pri besedotvorju posebej izstopa prekrivanje besedotvorja in pravopisa (pri določenih besedah je poleg distribucije posameznih obrazil relevanten tudi zapis z veliko/malo začetnico, zapis skupaj, narazen oziroma z vezajem ipd.).

20 Na zapis skupaj in narazen pri besednih zvezah s strukturo *nepridevnik + samostalnik* oz. medponskoobrazilnih zloženek se nanaša več odgovorov v JS. Tudi sicer ima problematika v slovenskem jezikoslovnem prostoru dolgo zgodovino (več v: Logar 2005; Logar Berginc 2012; Stramljič Breznik 2011, 2016; Kern 2012, 2016; Gložančev 2012; Žele 2015a, 2015b; Arhar Holdt 2015; Nadelsberger idr. 2016) in ne ponuja vedno enoznačnih odgovorov. Ne glede na to, ji velja posvetiti posebno pozornost, saj je ta strukturni tip besednih zvez še posebej razširjen pri mlajši generaciji, ki na mestu levega prilastka pod vplivom angleščine neredko uporablja celo cele stavčne konstrukcije, npr. *Všeč mi je ta Cankarjev dom sreča Cvetličarno moment*.

*priimka Daneu? – Tvorite pridevnik iz samostalnika polivinil.*²¹ Učni list naj učenke_c najprej rešujejo samostojno, čemur mora slediti skupinski pregled rešitev. Možno je tudi trofazno reševanje: najprej samostojno, zanašajoč se na lastno jezikovno znanje oziroma jezikovni občutek, nato sklicujoč se na slovarske priročnike in nato na JSU/JS.

– Učni list je lahko usmerjen tudi na preverjanje razumevanja podatkov, zapisanih v posameznem odgovoru, pri čemer naj bodo naloge dovolj raznolike tako z vidika raznovrstnosti preverjanih informacij kot tipov nalog (npr. vprašanja izbirnega tipa, izpolnjevalna, izločitvena, odprta vprašanja).

– JSU in JS lahko predstavljata tudi izhodišče za seminarske naloge oziroma referate, npr. učenke_c si lahko izberejo določeno besedotvorno temo in pregledajo tako podatke v slovarskih priročnikih kot obeh svetovalnicah (npr. problematika zloženek, tvorbe imen prebivalc_cev, moških oziroma ženskih poimenovanj).

2.1 Jezikovna svetovalnica za učitelje

JSU v trenutni obliki vsebuje manjše število vprašanj učiteljic_ev, več odgovorov, ki se kažejo kot relevantni, pa je bilo preneseno iz splošne JS. Odgovori v JSU so za razliko od tistih v JS veliko krajši, manj elaborirani (osredotočajo se le na dilemo, zastavljeno v vprašanju) in so oblikovani na način, ki omogoča čim lažjo aplikacijo pri pouku slovenščine, kar še dodatno zagotavljajo sklici na obravnavane vsebine iz *Kratkoslovnice* (2018) in *Slovnice na kvadrat* (2018) K. Ahačiča, ki so navedeni na koncu vsakega odgovora.

S področja besedotvorja najdemo v JSU le dve vprašanji, ki nista vključeni tudi v JS: (1) prvo se nanaša na vprašanje, zakaj glagol *računati* in *računalnik* sodita v isto besedno družino glede na različen slovarski pomen in (2) drugo o tvorbi pridevnikov iz samostalnikov *limona* in *banana*.

(1) Prvo vprašanje razkriva pomemben vidik razlikovanja med skladijsko podstavo tvorjenke in slovarskim pomenom določene besede:

Dijaki so me hoteli prepričati, da besedi računati in računalnik ne moreta biti iz iste besedne družine, saj je danes računalnik naprava, ki opravlja vse kaj drugega kot računa. Besedi po njihovem mnenju naj ne bi imeli sorodnega pomena. Imate kakšen

21 Vprašanje sicer ni vključeno v JS, nam pa SSKJ-ju 2 na portalu Fran ponudi tri pridevnike: *polivinilen*, *polivinilski*, *polivinilast*. V takih primerih velja iti preverit pogostost posameznih pridevnikov v korpusno gradivo – v *Gigafidi 2.0* tako dobimo podatek, da se prvi pridevnik na *-en* oz. z ustreznim vrstnim obrazilom *-ni* (ki ga SSKJ ne beleži) pojavi 254-krat, pridevnik na *-ski* 10-krat, pridevnik na *-ast* pa kar 657-krat. Pri interpretaciji tovrstnih podatkov je potrebna posebna pazljivost, saj lahko med posameznimi možnostmi obstaja pomenska razlika, lahko obstajajo določene kolokabilne posebnosti, ki jih tudi ne velja zanemariti, vendar kljub temu je lahko tudi pogostost pokazatelj razmerij med posameznimi izraznimi možnostmi.

*predlog, kako jih prepričati, razen tega, da so prvi računalniki bili namenjeni pretežno računanju.*²²

V odgovoru je pojasnjeno, da je pogoj za pripadnost isti besedni družini isti koren in ne prekrivnost skladske podstave in slovarskega pomena, ki je tudi sicer velika redkost. Kot ilustrativni primer takega nesovpada sta navedeni besedi *miza* in *mizar*, ki tudi nedvomno sodita v isto besedno družino, čeprav slovarski pomen *mizarja* ni 'tisti, ki dela mize', ampak 'kdor se poklicno ukvarja z izdelovanjem lesenih izdelkov, zlasti pohištva' (SSKJ).

(2) Drugo vprašanje se nanaša na aktualno dilemo pri tvorbi vrstnih/snovnih pridevnikov (enako še: *gobov – gobin, ajdov – ajdin*). V odgovoru je pojasnjeno, da z obrazili *-ov/-ev* (ter *-ni, -ski* in *-ji*) iz samostalnikov ženskega spola načeloma tvorimo tiste pridevnike, ki izražajo vrsto (*gobova juha*), z *-in* pa tiste, ki izražajo sestavinsko (limonina lupina). Vrstna snovnost pa je z obrazilom *-in* izražena redkeje (npr. *konopljino olje*). Ne glede na sistemske smernice, pa je raba zelo nedosledna, kar se kaže tudi pri izpeljanih pridevnikih iz *banana* in *limona*: raba je izrazito na strani pridevnikov na *-in*, in sicer tako v pomenu vrstnosti oz. boljše snovnosti kot svojilnosti: *limonin sok, sladoled, bananina torta : limonina lupina, rezina, bananin sladoled*.²³

2.2 Jezikovna svetovalnica

JS trenutno obsega 2363 odgovorov na jezikovne dileme, od tega jih je 283 označenih s tematskim področjem besedotvorje. Glede na obseg teh vsebin bo v nadaljevanju naveden izbor besedotvornih tem (s sklici na konkretna vprašanja v JS),²⁴ ki se kažejo kot posebej relevantna za obravnavo pri pouku slovenščine tako z vidika učnih načrtov in kot dopolnitev učbeniškega gradiva.²⁵

(1) **Zloženske** (*ekošola; bio* in *eko; nanodelec; bolničar-negovalec; živilskopredelovalen; poslovnoinformacijski; dinarskokraški; avstro-ogrski* ali *avstroogrski*).

(2) **Zloženske s kratično prvo sestavino** (*C-vitamin; C-vitaminski; TV-program; UV-žarki*).

22 <<https://svetovalnica.xn--frank-l2a.si/topic/2621/besedna-dru%C5%BEina-ra%C4%8Dunalnik-ra%C4%8Dunati>>. Vprašanje se očitno nanaša na nalogo iz drugega dela delovnega zvezka *Slovenščina za vsakdan* 6 (str. 128), pri kateri je treba iz izhodiščnega besedila prepisati vse besede, ki spadajo v isto besedno družino kot računalnik.

23 Avtor obeh obravnavanih odgovorov v JSU je tudi avtor prispevka.

24 Zaradi olajšanega iskanja so tematska področja zapisana na enak način kot v JS, brez siceršnjih potrebnih terminoloških uskladitev s preostankom besedila. – V oklepajih so navedene besedotvorne dileme, ki omogočajo lažje iskanje odgovorov v JS oziroma na portalu Fran, in ne ponazoritveni primeri. – Odgovori v JS skoraj praviloma presegajo zgolj izhodiščno besedotvorno dilemo, pogosto so navedeni tudi podobni primeri, kar še poveča informativnost in posledično uporabnost odgovorov pri pouku.

25 Kot dopolnilno merilo za določitev relevantnosti so bili uporabljeni tudi podatki iz korpusa Šolar.

- (3) **Zloženske s številčno prvo sestavino** (*90-letnica; pethodni oziroma 5-hodni; dvo-milijonski ali dvamilijonski; dveleten ali dvoleten; štirikotnik ali četverokotnik*).
- (4) **Ženska poimenovanja** (*geografinja ali geografska; generalka ali generalica; tajnica; vodja; vršilka dolžnosti direktorja ali direktorice; Romka ali Rominja*).
- (5) **Moška poimenovanja živalskih vrst** (*veverica, lastovka*).
- (6) **Tvorba pridevnikov** (*ajdov ali ajdin; malinov ali malinin; paprični ali praprikin; skutin ali skutni; Sartrov; Auschwitz*).
- (7) **Svojljni pridevnik** (*Maria; Sylvie; Zala Ana; Luka; Tesla; Fedja; opica*).
- (8) **Vrstni pridevnik** (*čijin, kvinojin*).
- (9) **Pridevniki na -ski** (*Muta; Zahodna Samoa; Sidney, Umag, Moskva, Greenwich, Cambridge, Etna; Sussex; okoljski ali okolijski*).
- (10) **Izpeljanke** (*ukulele; skiro; bloger ali blogar; poganjalček ali poganjavček*).
- (11) **Priponsko obrazilo -ov ali -ev** (*Daneu*).
- (12) **Sestavljenke** (*neovira; neminljiv*).
- (13) **Predpona u- ali v-** (*vmavčiti*).
- (14) **Prebivalska imena** (*Kočevje; Krško; Log - Dragomer; Bosna; Gruzija; Kosovo; Severna Koreja*).
- (15) **Besedotvorne dvojnice** (*paraolimpijski ali paralimpijski*).

Sklep

Analiza tako učnih načrtov za slovenščino v osnovni šoli in v gimnaziji kot učbeniških gradiv je pokazala, da so besedotvorne vsebine dobro zastopane (izjema je le gimnazijski učni načrt, kjer so te vsebine navedene zelo neprecizno). V gradivu pogosto umanjka predvsem osmislitev preučevanja besedotvorja, in sicer v kontekstu pomembne funkcije, ki jo ima besedotvorje pri poimenovanju novih pojavnosti v okviru lastnega jezika, ter v kontekstu pomena razvijanja lastnih besedotvornih kompetenc.

Učbeniško gradivo se da pri pouku slovenščine odlično dopolniti tudi z besedotvornimi vsebinami, ki jih izkazuje *Jezikovna svetovalnica za učitelje* in *Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, s čimer posredno poskušamo doseči, da uporaba jezikovnih svetovalnic ne bo omejena le na šolsko rabo, ampak tudi izvenšolsko.

VIRI IN LITERATURA

- ARHAR HOLDT, Špela, DOBROVOLJC, Kaja, 2015: Zveze samostalnika z nesklonljivim levim prilastkom v korpusih Janes in Kres. *Zbornik konference Slovenščina na spletu in v novih medijih*. Ljubljana, 25.–27. november 2015. 4–9.
- BERC PRAH, Dubravka, KAPKO, Dragica, JAN, Simona, 2018: *Radovenih pet. Slovenščina 4*. Učbenik, delovni zvezek (1. in 2. del). Ljubljana: Rokus Klett.
- BERC PRAH, Dubravka, SLEMENJAK, Tanja, PERGAR, Saša, 2016, 2017: *Barve jezika 1–2*. Učbenik, delovni zvezek (1. in 2. del). Ljubljana: Rokus Klett.
- CAJHEN, Nana, DRUSANY, Nevenka, KAPKO, Dragica, KRIŽAJ ORTAR, Martina, BEŠTER TURK, Marja, 2009: *Gradim slovenski jezik 4*. Učbenik, delovni zvezek (1. in 2. del). Ljubljana: Rokus Klett.
- CAJHEN, Nana, DRUSANY, Nevenka, KAPKO, Dragica, KRIŽAJ, Martina, BEŠTER, Marja, 2013: *Gradim slovenski jezik 5*. Učbenik, delovni zvezek (1. in 2. del). Ljubljana: Rokus Klett.
- CAJHEN, Nana, DRUSANY, Nevenka, KAPKO, Dragica, KRIŽAJ, Martina, BEŠTER, Marja, 2015, 2017, 2018: *Slovenščina za vsak dan 6–9 – izdaja s plusom*. Učbeniki in delovni zvezki. Ljubljana: Rokus Klett.
- GAZE, Mateusz, 2013: *Miejsce słowotwórstwa w nauczaniu języka polskiego jako obcego*. Praca magisterska. Łódź.
- GLOŽANČEV, Alenka, 2012: Novejša slovenska leksika v luči obravnave samostalniških zložen v Slovenskem pravopisu 2001. Helena Dobrovoljc, Nataša Jakop (ur.): *Pravopisna stikanja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU. 125–139.
- Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (posodobljena izdaja)*, 2018. Ljubljana: Ministrstvo Republike Slovenije za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf>.
- Jezikovna svetovalnica. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>>.
- KAPKO, Dragica, ČADEŽ, Saša, GRABNAR JONKE, Aleksandra, 2018: *Radovednih pet. Slovenščina 5*. Učbenik, delovni zvezek (1. in 2. del). Ljubljana: Rokus Klett.
- KERN, Boris, 2012: Pisanje skupaj in narazen v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika. Helea Dobrovoljc, Nataša Jakop (ur.): *Pravopisna stikanja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU. 141–149.
- KERN, Boris, 2014: Zagadnienia słowotwórcze w wybranych podręcznikach do nauczania języków słoweńskiego i polskiego jako obcych. Edyta Pałuszyńska (ur.): *Glottodydaktyka – media – komunikacja, Negocjowanie znaczeń* (Acta Universitatis Lodzianis, Kształcenie polonistyczne cudzoziemców 21). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. 211–220.
- KERN, Boris, 2016: (Narazen pisane) samomedponske zloženke z lektorskega vidika. Erika Kržišnik, Miran Hladnik (ur.): *Toporišičeva obdobja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 429–438.
- KERN, Boris, 2019: Besedna družina: računalnik, računati. *Jezikovna svetovalnica za učitelje*. <<https://svetovalnica.xn--frank-l2a.si/topic/2621/besedna-dru%C5%BEina-ra%C4%8Dunalnik-ra%C4%8Dunati>>.

- KRIŽAJ, Martina, BEŠTER TURK, Marja, KONČINA, Marija, BAVDEK, Mojca, POZANNOVIČ, Mojca, ŽIDAN, Stanislava, AMBROŽ, Darinka, 2018: *Na pragu besedila 1 – izdaja s plusom*. Učbenik in delovni zvezek (1. in 2. del). Ljubljana: Rokus Klett.
- KRIŽAJ, Martina, BEŠTER TURK, Marja, KONČINA, Marija, BAVDEK, Mojca, POZANNOVIČ, 2019: *Na pragu besedila 2 – izdaja s plusom*. Učbenik in delovni zvezek (1. in 2. del). Ljubljana: Rokus Klett.
- KRIŽAJ, Martina, BEŠTER TURK, Marja, KONČINA, Marija, POZANNOVIČ, Mojca, BAVDEK, Mojca, 2018: *Na pragu besedila 2–4*. Učbeniki in delovni zvezki. Ljubljana: Rokus Klett.
- LOGAR BERGINC, Nataša, 2012: Razmejitev med besednimi zvezami in zloženkami v sodobnem jezikovnem gradivu. Helena Dobrovoljc, Nataša Jakop (ur.): *Pravopisna stikanja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 113–123.
- LOGAR, Nataša, 2005: Filter vrečka ali filtrevrečka, foto posnetek ali fotoposnetek, ISDN paket ali ISDN-paket? Marko Jesenšek (ur.): *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo Slovenije. 222–249.
- NADELSBERGER, Lora, BRKIČ, Nikolina, STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2016: Prefiksoidne zloženke ali besedne zveze med slovarjem, normo in korpusno rabo. *Revija za elementarno izobraževanje* 9/4. 5–17.
- POZANNOVIČ JEZERŠEK, Mojca, CESTNIK, Mojca, ČUDEN, Milena, GOMIVNIK THUMA, Vida, HONZAK, Mojca, KRIŽAJ ORTAR, Martina, ROSC LESKOVEC, Darinka, ŽVEGLIČ, Marija, AHAČIČ, Kozma, 2018: *Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (posodobljena izdaja)*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- POZANNOVIČ JEZERŠEK, Mojca, KRIŽAJ ORTAR, Martina, KRAKAR VOGEL, Boža, KONČINA, Marija, KRVAVICA, Suzana, HEDŽET KRKAČ, Mira, VIRK, Tomo, ŽIDAN, Stanislava, AMBROŽ, Darinka, 2008: *Učni načrt. Slovenščina [Elektronski vir]: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazij : obvezni predmet in matura (560 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf>.
- SLEMENJAK, Tanja, PREMUR KAMPUŠ, Katja, 2018, 2019: *Barve jezika 3–4*. Učbenik, delovni zvezek (1. in 2. del). Ljubljana: Rokus Klett.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. <www.fran.si>.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2011: Tvorbeni potencial afiksoidne zloženke v slovenščini. *Studia Slavica Savariensia* 1–2. 65–69.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2016: Prefiksoidne zloženke s sestavino video- med pisanjem skupaj in narazen. Elena Koriakowcowa (ur.): *Współczesne językoznawstwo słowiańskie: teoria i metodologia badań. Tom 1, Słowotwórstwo*. Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Wydział Humanistyczny, Instytut Filologii Polskiej i Lingwistyki Stosowanej, Międzynarodowy Komitet Słowistów, Komisja Słowotwórstwa. 2016. 123–140.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ŽELE, Andreja, 2015a: Konverzija v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 60/2. 65–77.
- ŽELE, Andreja, 2015b: Strukturalnopomenska vprašanja novejšje slovenske leksike: med zloženko in besedno zvezo. *Philological Studies* 2. 257–264.

Ines Voršič

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta in Pedagoška fakulteta
ines.vorsic@um.si

Priložnostnice kot motivacija pri usvajanju besedotvorja v šoli

Prispevek obravnava priložnostno besedje, ki je odraz jezikovne ustvarjalnosti in zato uporabno za motivacijo pri usvajanju besedotvornega znanja v šoli. Predstavljamo nekaj izhodišč, kako učencem in dijakom prek jezikovne igrivosti približati besedotvorno (ne)sistemsost. Poznavanje in razumevanje slednje namreč omogoča širitev besednega zaklada in vpliva na krepitev jezikovnih zmožnosti oz. celostno obvladovanje jezika, v širšem smislu pa vitalizira slovenski jezik in ohranja njegovo dinamiko.

1 Uvod

Besedotvorje nas uči, po katerih besedotvornih zakonitostih in s katerimi besedotvornimi prvini se tvorijo besede. Tako ima nadvse uporabno vrednost, saj je prav besedje nekega jezika tisto, kar predstavlja njegovo življenjsko moč. Poznavanje in razumevanje besedotvornega sistema nam omogoča širjenje besednega zaklada, s širjenjem besedišča pa se širijo tudi zmožnosti za tvorbo besedil. Obenem pa ne gre oporekati dejstvu, da se besedotvorju v splošni učni praksi vendarle posveča manj časa. V prispevku navajamo nekaj možnosti, kako besedotvorje s pomočjo priložnostnic učinkovito vključiti v pouk slovenščine in ga predstaviti kot privlačno poglavje jezikovnega pouka. Priložnostnice so namreč tiste besede, ki kažejo najaktualnejše besedotvorne procese in odražajo ustvarjalno gibkost nekega jezika. Obenem pa so pogosto »zrcalo«
zunajjezikovne stvarnosti v jeziku (Štebih Golub 2016: 37), kar nenazadnje odpira možnosti za razpravo o družbenem stanju, ki ga odsevajo besede.

2 O priložnostnicah

Čeprav priložnostnice segajo na obrobno območje jezikovnega sistema, so odraz ustvarjalne prožnosti jezika. Natančna opredelitev pa zahteva nekaj razmisleka. Če jih skušamo definirati z vidika slovarja, namreč hitro trčimo ob dilemo. Po eni strani se obravnavajo v okviru neologizmov, po drugi strani se od neologizmov tudi jasno razmejujejo. Pri tem pa že odgovor na vprašanje, kaj je neologizem, ni enostaven. *Slovenska slovnica* (Toporišič 2000: 130) neologizem razlaga kot mlado tvorbo, časovno obarvano besedo, ki s pogostnejšo rabo preide v stilno nevtrarno besedje, sicer pa ostane priložnostna; *Slovenski pravopis* (2001) neologizem opredeljuje kot novo besedo;

SSKJ 2 (2014) pa kot novo besedo ali zvezo, ki še ni splošno uveljavljena – v razlago (sopomensko) vključuje izraz *novotvorjenka*, ki nakazuje, da je neologizem na novo tvorjena beseda. Pri definiciji priložnostnic je tako treba upoštevati vidik leksikaliziranosti (širša opredelitev) in vidik tvorjenosti (ožja opredelitev). Upoštevajoč vidik leksikaliziranosti je opazno razlikovanje med neologizmom kot besedo, ki je v neki jezikovni skupnosti že lahko sprejeta, a še občutena kot nova, in priložnostnico kot besedo, ki je enkratna in neustaljena tako v slovarju kot v jezikovnem sistemu. Z vidika tvorjenosti pa se po vzoru češkega jezikoslovja (Buzássyová, Martincová 2003: 262) priložnostnice razmejujejo glede na to, ali nova beseda upošteva besedotvorni sistem ali pa besedotvorne zakonitosti ruši. Novotvorjenke, ki nastajajo v skladu z besedotvornimi pravili, so potencialne in imajo možnost postati ustaljena sestavina slovarja, novotvorjenke, napravljene po nesistemskih besedotvornih vzorcih, pa so trenutne in ostajajo zunaj slovarja kot priložnostnice.¹ Vsekakor pa širši leksikalni vidik ni zemarljiv, saj lahko status priložnostnic ohranjajo tudi sistemske tvorjenke, ki vznikajo s funkcijo stilnega učinkovanja. Ekspresivnost je prepoznana kot inherentna lastnost priložnostnic (Liptáková 2008: 67) in tako sistemske kot nesistemske tvorjenke so v širšem leksikalnem smislu lahko ekspresivne. Pri slednjih je znak ekspresije že sama besedotvorna inventivnost, pri prvih pa so nosilci ekspresivnega naboja morfemi. Stilna zaznamovanost še posebej pride do izraza ob neobičajni morfemski kombinatoriki. Priložnostno besedotvorje se pogosto zgleduje po že obstoječih tvorbenih vzorcih oz. novo besedo oblikuje po analogiji z že znanimi besedami. Pri takih tvorjenkah ni zaznamovana niti besedotvorna podstava niti obrazilo, temveč je zaznamovana njuna kombinacija (Logar 2006: 92).

Če strnemo, priložnostnico razumemo kot besedo, ki je nastala priložnostno, glede na pragmatične okoliščine, in je pogosto motivirana iz ekspresivnih spodbud.² Na osnovi tvorjenosti pa je mogoče razločiti dvoje: (1) priložnostne novotvorjenke, katerih zaznamovanost izhaja iz neobičajne kombinacije morfemskih sestavin, so zaradi ohranjanja besedotvorne sistemskosti potencialna sestavina slovarja (npr. *čokolin-ko* ← *tisti*_{+z} *ki ima opravka s čokolinom*, *žog-a-l-išče* ← *tam, kjer se žoga*, *samarijan-i-ti* ← *biti samarijan*, *sladoled-o-ljub-ec* ← *tisti*_{+z} *ki ljubi sladoled*, *megl-o-slov-je* ← *veda o megli* 'prazno govorjenje'), (2) priložnostne novotvorjenke, ki nastajajo z manj pogostimi in predvidljivimi besedotvornimi postopki in ostajajo brez možnosti uslovarjenja (npr. *Ljubljanković* < *Ljubljana* + *Janković*, *obdaravanje* < *obdarovanje* + *rajanje*, *volontosrečevati* < *volontirati* + *osrečevati*, *inteLENTualka* ← *intelektualka* + (*Festival*) *LENT*, *po-pust* < *popust po pustu*).

1 S tem se omaja definicija *Slovenske slovnice* (Toporišič 2000: 130–131), ki navaja, da »priložnostne besede govoreči delajo po običajnih besedotvornih vzorcih in jih bralci ali poslušalci tudi razumejo, vendar besede ne postanejo splošna last jezika«.

2 Priložnostnice so, kot poudarja Chanpira (1972; po Liptáková 2008: 67), ekspresivne, saj je ekspresivna vsaka deformacija jezikovne norme, vsaka aktualizacija oz. deavtomatizacija.

3 O besedotvorni (ne)sistemsosti v šoli

Besede so z vidika besedotvorja tvorjene ali netvorjene, tvorjenka pa se pojmuje kot »beseda, sestavljena iz besedotvorne podstave in obrazila« oz. kot »pretvorbena varianta določene strukturne oziroma funkcijske skladske enote« (Vidovič Muha 2011: 23). Na osnovi predvidljivosti tvorbeno-pretvorbenih postopkov v besedotvorje usmerjena slovenistična stroka med ustaljene besedotvorne vrste šteje izpeljanke, sestavljenke in zloženske. *Slovenska slovnica* (Toporišič 2000) in po njej zgledujoči se učbeniki ob ustaljenih besedotvornih vrstah navajajo še sklope. Vprašanje sistemskosti besedotvornih sklopov bomo pojasnili v nadaljevanju, najprej pa nekaj opažanj o besedotvorju v šoli.

Besedotvorje je v skladu z učnim načrtom praviloma obravnavano v 9. razredu osnovne in 2. letniku srednje šole, a ga nekateri srednješolski učbeniki vključujejo (tudi) v 4. letnik. Nekateri učbeniki učence usmerjajo k iskanju besedotvornih inovativnosti v besedilih, v glavnem pa se, kot je ugotovila Stramljič Breznik (2011: 37), k besedotvorni problematiki pristopa sintetično (tvorjenje posameznih besednih vrst na osnovi skladske podstave ali opisa, dopolnjevanje členov besedne družine) in analitično (določanje strukturnih prvin tvorjenke, motivirajoče besede, skupnega korena besedne družine in tvorjenk, ki vanjo sodijo oz. ne sodijo). Obravnava besedotvorja v šoli tako sledi načelom jezikovnosistemske tradicije.

Novе besede pa ne nastajajo vedno po merilih, kot jih določa tvorbeni sistem, še zlasti, kadar so tvorjene z namenom stilnega učinkovanja in kot atraktivnejša vzporednica že obstoječih leksemov. Vse pogostejši so tvorbeni vzorci, ki so s tvorbeno-pretvorbene vidika nepredvidljivi. Nesistemskim tvorjenkam, kot jih predstavljamo v nadaljevanju, ni mogoče določiti skladske podstave ali jih enoumno morfemizirati na besedotvorno podstavo in obrazilo, hkrati pa sta nepredvidljiva tudi število in besednovrstnost podstavnih besed, ki se združijo v novotvorjenko.

Ker je besedotvorno poglavje jezikovnega pouka nekoliko zahtevnejše, je toliko bolj pomembno, da ga učencem približamo z vidika tvorbene kreativnosti in igrivosti. Zato skušamo v prispevku izpostaviti predvsem tisto, kar od jezikovne norme in standardne leksike odstopa, a je pokazatelj ustvarjalne tvorbene dinamike slovenskega jezika. To so priložnostne novotvorjenke.

4 Priložnostne novotvorjenke pri pouku slovenščine

V prispevku, ki skuša besedotvorje približati šolski rabi, sledimo delitvi na sistemske in nesistemske priložnostnice. Tako prve kot druge so izraz velike tvorbene pestrosti slovenskega jezika, zato pa odlično motivacijsko sredstvo za učenje besedotvorja. V nadaljevanju predstavljamo nekaj možnosti, ki bi bile uporabne kot izhodišče za obravnavo

priložnostnic v besedotvornem poglavju pouka slovenščine. Možnosti za pester gradivni nabor priložnostnega besedja, ki ga bomo uporabili pri pouku, so številne. Še zlasti bogat vir zanje so besedila ekonomske propagande in leposlovna besedila, ki z namenom pritegnitve in fascinacije uresničujejo primarni namen besedne inventivnosti.

4.1 Oglasi

V prvi vrsti izpostavljamo oglasna besedila, ki so kot manipulativna besedilna vrsta s poudarjeno vplivajnsko vlogo v pouk slovenščine že vpeljana, a jih poudarjamo z vidika predstavitve inovativnih tipov nesistemske tvorbe, čeprav lahko večkrat zasledimo tudi sistemske priložnostnice, navadno tvorjene po analogiji, npr. *zaščitek* ← *tisti*_{-z}, *ki zaščiti*, *nasmeholovec* ← *tisti*_{+z}, *ki lovi nasmeh*, *trenutkodar* ← *tisti*_{+z}, *ki daruje trenutke*.

4.1.1 Sklopi. Sklopi so kot posebna besedotvorna vrsta v Toporišičevi *Slovenski slovnici* (2000) že prepoznani, a so jih novejša interpretacije (Logar 2006: 93–94) kot tvorbeno nepredvidljive enote že razmejile od tvorbeno predvidljivih, saj ne moremo predvideti niti števila predmetnopomenskih besed niti slovničnega razmerja med njimi (npr. *stoinen*, *nebodigatreba*, *nevemkateriže*). V oglasnih besedilih je mogoče opazovati zlasti prekrivanke, tj. mlajši tip tvorjenk, ki nastaja s krnitvijo in sklapljanjem dveh, redkeje več samostojnih besed, ki so na določenem mestu izrazno prekrivne. Sicherl in Žele (2018: 76) izpostavljata dva osnovna pogoja, hkrati tudi vzroka, ki ju je treba upoštevati, da lahko govorimo o upravičenosti tovrstnih tvorb, in sicer (1) prekrivanka mora biti pomensko prepoznavna, smiselna in stilno učinkovita ter (2) stopnja krnitve posameznih podstavnih besed se prilagaja izgovornim zmožnostim v določenem jeziku in jo sprti določa tvorec. Naštevamo nekaj izvornih primerov iz aktualnih oglasov trgovin Big Bang, v katerih oglaševalec tudi sam pojasni pomen novotvorjenke: *kaškoda* < *kasko* + *škoda* ‘kasko zavarovanje za naključno škodo’, *nakuponovati* < *nakupovati* + *kupon* ‘nakupovati s kuponi’, *plesesati* < *plesati* + *sesati* ‘plesati med sesanjem’, *strojka* < *stroj* + *trojka* ‘met trojke v stroj’, *pokoncine* < *pokonci* + *kocine* ‘ko gredo kocine pokonci’. Poseben tip so t. i. prekrivne blizuzvočnice (Sicherl, Žele 2018: 86), npr. *igrevanje* < *igranje* + *ogrevanje* ‘ogrevanje pred igro’.

4.1.2 Okrnjenke. Okrnjenke so besede, nastale s krnjenjem. V slovenski tvorbeni teoriji so obravnavane kot posebna vrsta izpeljave, vendar pa jih s stališča skladijskega besedotvorja ni mogoče uvrščati med sistemske enote, saj je nemogoče predvideti, s katere strani se bo motivirajoča beseda krnila, nedoločljiva pa je tudi glasovna dolžina krnitve. Že sam postopek krnjenja je z besedotvornega stališča torej nepredvidljiv postopek, katerega rezultat je krn, ki pa ga ne moremo enačiti z morfemom, četudi je kdaj enak morfemu podstavne besede (Logar 2006: 96). Najpogostejša je odzadnja krnitev: *fest* < *fest(ival)*, *fleksi* < *fleksi(bilen)*.

4.1.3 Kratice. *Slovenska slovnica* (Toporišič 2000: 159) kratice obravnava kot tip zložen, ki nastaja kot kombinacija krnitve in sklapljanja ter obraziljenja s končniškim morfemom. O sistemskosti pa ob kraticah vendarle ne moremo govoriti, saj nastajajo z združitvijo nepredvidljivo nastalih krnov – ni nujno, da so deli kratic vedno krnjeni do začetnega glasu in potem združeni, čeprav kaže, da je ta tip v slovenščini najpogostejši. Tudi Nataša Logar (Logar 2006: 95) ugotavlja, da so lahko osnovne besede krnjene poljubno, do ene ali več črk, tudi do meje enega ali več morfemov, vendar kratičnih krnov ne gre enačiti z morfemi, saj ni mogoče določiti obrazila ali besedotvorne podlage. Pojavljajo se tudi primeri novega opomenjanja kratic, npr. kratica *NLP* v oglasu turistične agencije Palma ne nosi pomena *neznani leteči predmet*, temveč pomeni *najugodnejše leteče počitnice*.

4.1.4 Dvozačetnice. Poseben tip novih tvorjenk, vezan predvsem na pisni prenosnik, so t. i. dvozačetnice (Michelizza 2008), to so besede z dvema velikima začetnicama, navadno zloženske, npr. *MobiPošta*, *TeleBanka*. Druga velika začetnica je pogosto napisana na morfemski meji, s čimer se pri zloženkah posebej poudari enakovrednost in pomembnost obeh osnovnih besed. Snovalci tovrstni zapis bržkone uporabljajo z namenom, da bi si uporabnik besedo in njeno neobičajno podobo zapomnil. Zanimiva je tudi dvozačetnica *OdHostati*, v osnovi novotvorjena glagolska sestavljenka, ki želi z dvozačetniškim zapisom asociirati na slovensko nadaljevalko *Pr' Hostar*.

4.1.5 Grafoderivati. Atraktivnejša vrsta nesistemske tvorbe so grafoderivati, ki jih opredeljujemo (Stramljič Breznik in Voršič 2009) kot besede, nastale z izrabo posebnih grafičnih možnosti. Postopek tvorbe takšnih besed se imenuje grafiksacija (tudi grafoderivacija) in pomeni sposobnost oblikovanja, pri kateri kot tvorbeni prvini nastopajo različna grafična in ortografska sredstva, in sicer z estetsko, ekspresivno, intelektualno in vplivajnsko vlogo. Grafično obogatene so lahko tako netvorjene kot tvorjene besede, v prispevku pa se osredotočamo na slednje. Medtem ko običajne tvorjenke novo pomenskost črpajo iz morfemskih sestavin, jo grafoderivati dobivajo z grafičnimi elementi. Grafoderivati imajo tako nov, aktualiziran pomen, ki ga lahko razumemo zgolj sobesedilno, medtem ko ga običajna tvorjenka vedno ohranja brez sobesedila. Nadalje predstavljamo temeljne skupine grafoderivatov glede na uporabo grafemskih sredstev v tvorjenih besedah.

4.1.5.1 Kombinacije tiska. Večkrat grafoderivati nastajajo s pomočjo paragrafemskih sredstev, tj. s kombinacijo normalnega, ležečega, krepkega tiska, z različno obliko, barvo pisave, kombinacijo velikih, malih črk ipd. Pogosto je t. i. iskanje besede v besedi, ki se nato grafično izpostavi. Tako so npr. Ljubljanske mlekarne z namenom oglaševanja izdelkov MU pripravile nagradno igro, imenovano »Pristno dreMUckanje«. V tvorjenki *dreMUckanje* so z velikimi tiskanimi črkami torej izpostavile ime izdelkov, na ta način pa oblikovale linijo oglasov in reklamnih skodelic z drugimi grafično obogatimi tvorjenkami, npr. *zamuujanje*, *muučenje*, *namuuliti se* ipd. V tovrstnih tvorjenkah

je črkovni sklop oblikovno izpostavljen na različne načine (z drugačno barvo, večjimi črkami, odebeljenim tiskom), z dvojnim zapisom črke *u* pa oglaševalec obenem asociira na posnemovalni medmet mu, saj gre za oglaševanje mlečnih izdelkov.

4.1.5.2 Vključevanje znakov in simbolov. V besedo se lahko vključujejo grafična sredstva, kot so števila, znaki in simboli. Večkrat zasledimo, da se namesto črke *E* uporabi simbol € – ta je vizualno podoben črki, ki jo nadomešča, in konkretizira pomen besede, npr. *prihran€k* 'prihranek denarja'.

4.1.5.3 Vključevanje slike. Med pogostejšimi grafičnimi sredstvi so tudi slike. Kot primer izpostavljam oglas za brezalkoholno pivo Heineken, kjer v tvorjenki *osvežitev* črko *o* nadomešča prepoznaven logotip na etiketi steklenice. Tako oglaševalec sporoča, da brezalkoholno pivo Heineken prinaša osvežitev.

4.1.5.4 Vključevanje ločil. Tudi ločila so pogost grafični element. V oglasu mobilnega operaterja T2 oglaševalec hudomušno sprašuje *Ujeti v slabo vez(av)o?* Oklepaj tako opozarja na možnost dvojega branja in naslovnika poziva, da razmisli, ali je ujet v slabo vezavo ali vezo.

4.1.5.5 Anagrami. Poseben tip grafoderivatov so anagrami ali premetanke – besede s spremenjenim črkovnim zaporedjem. Primer je oglas podjetja Pristop, ki je za podjetje Autocommerce zasnovalo oglasno kampanjo z besedilom *Si sramt in žleiš slubžo? Izpnoli življeeenpis in se piravji*. S tako šifriranim zaposlitvenim oglasom so želeli pridobiti najbolj iznajdljive prodajalce avtomobilov, obenem pa so napovedali prihod novega avtomobila Smart.

4.1.5.6 Mešanje pisave. Grafoderivati nastajajo tudi s kombinacijo različnih pisav. Primer je oglas trgovske verige Interspar, ki je v času košarkarskega evropskega prvenstva s ponazoritvijo finske pisave naznanjala nagradno igro, ki bo na Finsko odpeljala 20 navijačev. Tako so nad črke *a* zapisali preglase, značilne tudi v finski pisavi: *20 NÄJ NÄVIJÄČEV*.

Številna oglasna besedila nudijo številne možnosti, še posebej zanimivi pa so oglasi, ki vsebujejo več tvorbenih inovacij na enem mestu. Izpostavljam brezplačni oglas, zasnovan v času širjenja koronavirusne bolezni z namenom prepričati ljudi, naj ostanejo doma. V oglasu prepoznamo glagol *kronati ga*, ki pa je osnova za priložnostnico *kronati (ga)*. Glede na tvorbeni postopek jo lahko uvrstimo k (blizuzvočnim) prekrivanjam, saj je nastala iz *korona(virus) + kronati ga*. Ob tem pa je *o*, ki je vrinjen v glagol *kronati (ga)*, grafično aktualiziran s sliko virusa covid-19. Opozorimo lahko tudi na poseben tip obrazila, tj. popono. V konkretnem primeru gre za zaimensko popono, ki prinaša pomensko spremembo (*kronati* 's položitvijo krone na glavo podeliti vladarski naslov' : *kronati ga* 'početi neumnosti').

4.2 Umetnostna besedila

Umetnostna besedila dopuščajo veliko avtorske svobode in delovanje besedotvorja je tu še posebej dinamično. Uporaba literarnega besedila za predstavitev različnih jezikovnih pojavov je v šoli že ustaljena praksa. Ker pa so mladinska³ književna besedila še posebej bogat vir stilne igrivosti jezika (Stramljič Breznik 2010: 142–151), jih kot izhodišče za obravnavo priložnostnih novotvorjenk velja znova izpostaviti. Besedotvorno izvirnost je sicer mogoče opaziti kot odliko številnih slovenskih avtorjev, a zaradi prostorske omejitve na tem mestu le namig z nekaj vzorčnimi primeri. Vrsto priložnostnih tvorjenk je najti v literarnem opusu Borisa A. Novaka, npr. v zbirki *Bla-bla* (1995) in *Prebesedimo besede* (1981), ki je v šolskem okolju kot zanimiva tudi z besedotvornega vidika že prepoznana. Zaslediti je mogoče domiselne novotvorjenke različnih tipov, npr. sistemske priložnostnice, nastale po analogiji, navadno na osnovi paronimije ali blizuzvočnosti, npr. *medjed* ← *tisti*_{+z} *ki je med* (< *medved*), *brezetrje* ← *tam, kjer je brez etra* (< *brezvetrje*), podobno še *radovidno* < *radovedno*, *vserimje* < *vsemirje*. Po analogiji so nastale tudi tvorjenke *tihohodci*, *tiholazci*, *tihotipci*, *hrupotapci* < *tihotapci*, *hrupotapiti* < *tihotapiti*. Ob tovrstnih tvorjenkah učenci lahko prepoznajo motivirajoče enote in besedotvorne prvine, iz katerih izhajajo nove tvorjenke ter opazujejo nenavadne morfemske kombinacije, ki sprožajo stilno učinkovanje. Opazovati in pojasnjevati pa je mogoče tudi nesistemske priložnostnice, kot so prekrivanke, npr. *člopica* < *človek* + *opica*, *psstihotapci* < *psst* + *tihotapci*, *palicaj* < *palica* + *policaj*, anagrame, npr. *delodals*, *ijlkurtš*, *indalokoč*, *inelsam*, *ketivaz*, *inčlobaj*, in t. i. besede brez etimološkega pomena,⁴ npr. *bžraumps*. S ponavljanjem črkovnih elementov avtor ustvarja posnemovalni medmet z različnimi asociacijami, npr. *zzzbudilka*, *zzzdajci*, *grozzno*, *pozzno*, *strrrašno*, *mmmarmelada*. Izvirne avtorske tvorjenke pa niso zanimive le za opazovanje, temveč so inspirativno izhodišče tudi za tvorbeno ustvarjalnost učencev.

4.3 Portal Fran

Spletni portal Fran⁵ ponuja raznovrstne iztočnice za opazovanje in raziskovanje aktualnih besedotvornih vzorcev, najsi bodo sistemski ali nesistemski. Učence lahko spodbudimo, da *(po)franajo* – izraz je tvorjen po analogiji s *(po)guglati* in pomeni iskanje na slovarskem portalu Fran. Tako se mimogrede seznanijo z različnimi priročniki, se navajajo na njihovo uporabo in urijo v samostojnem zbiranju podatkov.

3 Besedotvorna ustvarjalnost vsekakor ni značilnost zgolj mladinske literature, v okviru literature za odrasle jo je raziskovala npr. Andreja Žele (2014: 559–566).

4 Izmišljene besede, skovane *ex nihilo*, brez morfološke, fonološke in pravopisne motivacije (Bauer 1993).

5 <<https://fran.si/>>.

Zanimiv pristop k predstavitvi samega procesa zbiranja nove leksike nudi zlasti *Sprotni slovar slovenskega jezika*, ki zbira živo in slovarsko še neregistrirano novejšo leksiko, ob iztočnicah pa beleži osnovne pomenske, slovnične in pragmatične lastnosti. Kot beremo v *Uvodu*, slovar prinaša zlasti iz/prek angleščine prevzete besede (npr. *hashtag*, *slackline*), med katerimi nekatere že imajo pravopisno podomačeno ustreznico (npr. *pirsing*, *šejk*), večinoma pa so (še) brez nje. Zgradba slovarja je prav zaradi tipa in značilnosti besedja v slovarju razmeroma preprosta, prikaz podatkov pa uporabniku prijazen.

Portal hkrati omogoča, da uporabniki k naboru, ki trenutno šteje okrog sto prevzetih besed, sami predlagajo slovenske ustreznice. Nabralo se je že kar nekaj predlogov, ki lahko služijo kot izhodišče za ugotavljanje besedotvorne motivacije (Stramljič Breznik 2018: 25–36). Za novotvorjene besede je namreč bistveno, da govorec prepozna in identificira posamezne dele besed, saj mu šele to omogoči njihovo razumevanje; razpoznavnost besedotvorne motivacije pri novih besedah z nizko frekvenco je temeljna informacija, ki uporabniku pomaga razbrati njen leksikalni pomen (Stramljič Breznik 2019: 125). Tako zbir predlogov v prvi vrsti nudi možnost, da v luči vse bolj uveljavljajočega se kognitivnega pristopa z učenci razmišljamo, katera nova tvorjenka in zakaj je oz. ni ustrezna. Tako učenci poglobljajo tudi vrednotenjsko zmožnost oz. zmožnost kritičnega razmišljanja. Že relativno majhen nabor predlogov dopušča zanimiva besedotvorna opažanja; npr. ob besedi *bodibilder* so med predlogi že uslovarjena izpeljanka *mišičnjak*, nato še izpridevniški izpeljanki *zakvašenec* in *vzhajanec* z izrazitejšo stilno funkcijo, ter zloženske *telogradnik*, *telogradbec*, *telokrepilec*, *telokrep*. Ob zadnjih lahko učenci opazujejo tudi dvojnost priponskoobrazilne rabe in so hkrati opozorjeni na ničto pripono.

Na osnovi razbiranja besedotvorne motivacije in tvorbenih prvin pa je mogoče tudi razločevati sistemske tvorjenke od nesistemskih. Navajamo le po nekaj primerov trenutnih predlogov k različnim besedam: za *insajder* najdemo npr. *notrež* ← *tisti*_{+z} *ki je notri*; za *mafin* npr. *biskvitnik* ← *tisti*_{-z} *ki je biskviten*, *skledček* ← *tisti*_{-z} *ki je v skledi*; za *scrabble* npr. *črkanka* ← *tista*_{-z} *ki je v zvezi s črkami*, *besedožanka* ← *tista*_{-z} *ki žanje besede*; za *pirsing* pa *vkožnik* ← *tisti*_{-z} *ki je v koži*, *kožoder* ← *tisti*_{+z} *ki dere kožo*; za *last minute* v pridevniški rabi npr. *preriven* ← *tak, ki se preriva*, *zadnjehipen* ← *tak, ki je zadnji hip*. Naveden je manjši vzorec sistemskih novotvorjenk, ki so jih podali uporabniki portala, a kaže razmeroma raznolike možnosti sistemske tvorbe novih slovenskih besed. V opoziciji z njimi pa so nesistemske tvorjenke, ki se v seznamu predlogov prav tako pojavljajo, večinoma pa gre za prekrivanke: za *pirsing* npr. *luknjohan* < *luknja* + *uhan*; za *mobing* npr. *nadelusilje* < *na delu* + *nasilje*; za *junk food* npr. *odpadkobrok* < *odpadek* + *obrok*; za *selfi* npr. *smotko*, nastal iz *SM (se) fOTKO*, kakor je besedo predlagatelj, kot je razvidno s portala Fran,⁶ razložil sam.

6 <<https://fran.si/132/sprotni-sprotni-slovar-slovenskega-jezika/4418670/selfi?>>

Z zbiranjem uporabniških predlogov pa portal hkrati ponuja možnost, da pred učence postavimo miselni izziv in jih spodbudimo, da sami tvorijo nove predloge. Ob lastni tvorbeni inspiraciji bodo ne samo utrjevali usvojeno besedotvorno znanje, temveč bodo uzaveščali in poglobljali ustvarjalno in intelektualno zmožnost.

Zaključek

Besedotvorno znanje prispeva h krepitvi jezikovne zmožnosti in sploh k celostnemu obvladovanju jezika, zato je besedotvorno poglavje sestavni del jezikovnega pouka. Poleg sporazumevalne zmožnosti pa je nujno, da učenci razvijajo svojo ustvarjalnost in intelekt, tudi in še posebej s pomočjo besedotvornih izzivov. Priložnostne novotvorjenke se zdijo dobro motivacijsko sredstvo pri usvajanju besedotvorja v šoli, saj pozornost učencev usmerjajo na tisto, kar od normativnega in standardiziranega jezika odstopa, a učinkuje pozitivno, kreativno in atraktivno. Hkrati pa je ob njih mogoče pokazati, da tudi besedotvorna pravila dopuščajo eksperimentiranje z jezikom, saj lahko domiselna morfemska kombinatorika prinaša posrečene besedne stvaritve. Tako učenci skozi besedno igro kot opazovalci novih besed ne le spoznavajo systemske in nesystemske besedotvorne prvine in postopke, temveč imajo možnost razločevati potencialno leksiko od tiste, ki je jezikovnosistemsko atipična in brez možnosti za prehod v splošno rabo in slovar, a je vendar dokaz živahne tvorbenne moči slovenskega jezika. To védenje poglobijo kot aktivni ustvarjalci novih besed, s tem pa okrepijo zavedanje o lastnem vplivu na jezik. In nenazadnje, ob uvidu, da je jezik tudi zanimiva igra, učenci oblikujejo pozitiven odnos do slovenščine.

VIRI IN LITERATURA

- BAUER, Laurie, 1993: *English Word-formation*. Cambridge: University Press.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára, MARTINCOVÁ, Olga, 2003: Neuzuální slovotvorba v západoslovanských jazycích. Ingeborg Ohnheiser (ur.): *Komparacja współczesnych języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski. 262–275.
- Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 6.0. <www.fran.si>.
- LIPTÁKOVÁ, L'udmila, 2000: *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine*. Prešov: Náuka.
- LOGAR, Nataša, 2006: Stilno zaznamovane nove tvorjenke – tipologija. *Slavistična revija, posebna številka. Slovensko jezikoslovje danes*. 87–101.
- MICHELIZZA, Mija, 2008: Nove tvorjenke v spletnih besedilih (primer Wikipedije). Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami. Slovenski slavistični kongres, Celovec in Pliberk 2008*. Celovec: Slavistično društvo Slovenije. 328–338.
- NOVAK, Boris A., 1981: *Prebesedimo besede*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- NOVAK, Boris A., 1995: *Blabla: pesmi in igre za male in velike tigre*. Ljubljana: DZS.

- SICHERL, Eva, ŽELE, Andreja, 2018: Prekrivanke v slovenščini z vidika vpliva angleškega jezika. *Jezik in slovstvo* 63/1. 75–88.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2010: Tvorjenke v literarnih besedilih za otroke. *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 142–151.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2011: Inovativni besedotvorni vzorci – iz oglasne prakse k šolskemu jezikovnemu pouku. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Maribor. Slovenski slavistični kongres, Maribor 2011*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 37–42.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2018: Kognitivni pristop pri interpretaciji primernosti predlaganih slovenskih izrazov za angleški *selfie*. *Med besedo in besedno zvezo*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 25–36.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2019: Globalno in nacionalno: slovenske ustreznice za citatno angleško besedo *troublemaker* s perspektive kognitivnega pristopa. *Globalization and Slavic word formation: XVI International Congress of Slavists (Serbia, Beograd, 19–27. 08. 2018): thematic session*. Minsk: Prava i ekanomika.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, VORŠIČ, Ines, 2009: Grafoderivati v tiskanih oglasih. *Teorija in praksa* 46/6. 826–838.
- ŠTEBIH GOLUB, Barbara, 2016: Okazionalizmi u hrvatskome jeziku na internetu. *Slavia Centralis* 9/1. 35–46.
- TOPORIŠIČ, Jože, ⁴2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, ²2011: *Slovensko skladiščno besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ŽELE, Andreja, 2014: Slovenska sodobna literarna ustvarjalnost tudi kot vir novih jezikovnih možnosti. Alenka Žbogar (ur.). *Recepcija slovenske književnosti*. (Obdobja 33.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 559–566.

Tjaša Markežič

Prva gimnazija Maribor

tjasa.markezic@prva-gimnazija.org

Z besedotvorjem k pouku slovenščine športne vzgoje

Prispevek prikazuje celostno obravnavo besedotvorja v (predvidoma) 2. letniku gimnazije ob besedju, ki ga dijakinja in dijaki spoznavaajo pri pouku športne vzgoje. Ob žargonskih izrazih in terminih usvojijo razlikovanje med besedotvorno in skladienjsko podstavo, določajo vrste tvorjenk in besedotvorne postopke ter pravilno zapišejo besedotvorni algoritem. Ob primerih iz uvodne motivacije in ob novih nalogah pa se zavedajo pomena tega jezikovnega znanja v vsakdanjem sporazumevanju na različnih področjih človekovega delovanja.

0 Uvod

Besedotvorje je v srednješolskih učbenikih definirano kot posebna jezikoslovna veda, ki se ukvarja s pravili o tvorjenju in razumevanju novih besed (Križaj Ortar idr. 2009: 34; Slemenjak idr. 2019: 9); pojem pa lahko zaznamuje tudi dejavnost, tj. postopek tvorjenja besed (Stramljič Breznik 2006: 6). Besedotvorje kot veda ima tako teoretičen in praktičen pomen: poleg izrednega pomena za samo jezikoslovje besedotvorna spoznanja koristijo tudi nejezikoslovju, med drugim oblikovanju terminologij različnih strokovnih področij, tudi športa. Nove besede sicer lahko nastajajo na različne načine (Slemenjak idr. 2019: 9): (a) iz znanega domačega besedja (npr. *všeč – všeček*), (b) iz prevzete besede z dodajanjem obrazil (denimo *twiter – tvitati*).¹

Besedotvorje učitelji slovenščine obravnavamo v 2. letniku² gimnazijskega programa, pri čemer po učnem načrtu za gimnazije dijaki razvijajo poimenovalno zmožnost, ko nadomeščajo opisne besedne zveze s tvorjenkami in obratno, pravopisno zmožnost, ker nadgrajujejo pravila o zapisovanju besed skupaj, narazen in z vezajem, ter metajezikovno zmožnost, pri čemer sistematično usvajajo temeljne tvorbnne značilnosti besed (Poznanovič 2008: 13–15).

1 Avtorji učbenika znotraj te delitve navajajo še tri možnosti: 1) za prevzeto besedo skušamo tvoriti domačo besedo (*jacuzzi – brbotalnik*), pri čemer gre za jezikovnokulturno oz. jezikovnopolitično motivacijo tvorjenja domače besede, 2) dodajanje novih pomenov obstoječi besedi (npr. *medvedka*), kar sicer obravnava pomenotvorje, ne besedotvorje, 3) prevzemanje besed iz neknjižnih zvrsti v knjižni jezik (npr. *čefur*), pri čemer prav tako ne gre za besedotvorje, temveč za prevzem besede iz drugega, neknjižnega sistema.

2 Tako predvideva Učni načrt za gimnazije, ki mu sledita tudi učbenika *Na pragu besedila 2* in *Slovenščina: z besedo do besede*. Učbeniški sklop *Barve jezika* pa to področje obravnava v 4. letniku (*Barve jezika 4*).

1 Uvodna motivacija

Tvorba besed je v slovenskem jeziku zelo živa, saj iz že znanih besed nenehno delamo nove izraze za zmeraj nove pojave, s čimer preprečujemo nepotrebno prevzemanje tujih besed. Tako je tudi pri pouku športne vzgoje v srednji šoli, ko se dijaki srečajo s športnim žargonom ali terminologijo, občasno tudi s pogovornimi izrazi. Kot uvodno motivacijo v obravnavo poglavja o tvorjenosti besed lahko uporabimo (pogovorno, žargonsko ali strokovno) besedje, ki je dijakom sicer zelo blizu:³ *medvedka*, *kolo*,⁴ *lastovka*, *škarjice*,⁵ *sveča* ... Povprašamo jih, ali poznajo ustrezne sopomenske izraze, termine oz. knjižna poimenovanja k danim besedam (*preval letno*, *premet vstran*, *razovka*,⁶ *prekoračna tehnika*, *stoja na lopaticah*).⁷

Uvodno motivacijo lahko zastavimo tudi obratno: dijakom povemo termine oz. knjižne izraze in jih vprašamo, ali vedo, kaj pomenijo, oz. ali bi ob navodilu pri pouku športne vzgoje znali izvesti te aktivnosti.

2 Napoved učnega cilja

Ugotovimo, da so dane besede tvorbeno zelo zanimive. Napovemo, da se bomo v prihodnjih urah ukvarjali s tvorjenostjo besed; snov bomo obravnavali ob besedju, ki ga spoznavajo in (predvidoma) redno uporabljajo pri urah športne vzgoje, natančneje pri gimnastiki.

3 Tvorjenka – netvorjenka

Za razumevanje tvorjenosti besed je nujno obvladati razstavljanje besed na “prafaktorje”, s čimer pridemo do korena, tj. osnovne pomenske sestavine besede oz. temeljnega morfema, ki izraža pomensko sestavino, skupno vsem besedam neke besedne družine (Vogel 2016: 204). S tem je povezano ločevanje pojmov tvorjenka in netvorjenka. Netvorjenke so po učbeniku *Na pragu besedila 2* razložene kot prvotno dane besede, sestavljene iz korena in končnice, nosilke slovničnega pomena oz. dela besede, ki se pri

3 *Kolo* in *lastovka* sta v *SSKJ 2* označena s kvalifikatorjem šport., *škarjice* s šport. žarg., *medvedke* in *sveče* pa v tem slovarju kot športnih izrazov ni mogoče zaslediti

4 Akrobatska prvina, pri kateri se telovadec bočno (v stran) odrine v stojo na rokah z razširjenimi nogami in nadaljuje bočno gibanje do stoje na tleh (bočna zakotalitev telesa po iztegnjenih in nekoliko razmaknjenih rokah in nogah) (Kristan 2012: 167).

5 Prekoračna tehnika, starejša tehnika skakanja v višino, ko skakalec hkrati z enonožnim odzivom z drugo nogo zamahne nad letvico, kjer zamenja nogi (“zastrize”) in doskoči na zamašno nogo; v žargonu je znan izraz “škarjice” (Kristan 2012: 167).

6 Gimnastična prvina: drži telesa, pri kateri izvajalec stoji na eni nogi, trup je v predklonu, druga noga pa zanožena, roke navadno v odročanju (Kristan 2012: 175).

7 Vso besedje v prispevku je povzeto po *Športnem terminološkem slovarju*.

pregibanju spreminja. Tvorjenke pa so zgrajene iz besedotvorne podstave, neposredne prednice dane tvorjenke, in obrazila – tega, s čimer smo iz že dane besede tvorili novo besedo; pri tem je obrazilo nosilec stvarnega pomena (Križaj Ortar 2009: 34, Vogel 2016: 204).

Z dijaki opazujemo besede iz uvodne motivacije. Ugotovimo, da med netvorjenke uvrstimo besedo *kolo* in *lastovko*, ki v slovenščini nima več netvorjene besede.⁸ Besede *medvedka*, *sveča* in *škarjice* so tvorjenke, ki izhajajo iz samostalnika *medved* in *škarje* ter glagola *svetiti*. Ob tem dijake opozorimo na delitev netvorjenk na koren in končnico (npr. *kol-o*), pri tvorjenkah pa izpostavimo podstavo in obrazilo (*medved-ka*, *sveč-a* in *škarj-ice*).

Vaja:

Razmislite, ali so spodnje besede tvorjenke ali netvorjenke. Netvorjenke razdelite na koren in končnico, tvorjenkam pa določite besedotvorno podstavo in obrazilo:

trebušni, krog, telovadec, žoga, jelenji, zaletišče, gimnastičarka, dvovišinski, gred.

Rešitve:

Netvorjenke: *krog-ø, gred-ø, žog-a*

Tvorjenke: *trebuš-ni, telovad-ec, jelen-ji, zalet-išče, gimnastičar-ka, dv-o-višin-ski*

4 Skladenjska podstava

Dijakom povemo, da vsaka tvorjenka nastane iz ustrezne besedne zveze, ki ji pravimo skladenjska podstava.⁹ To je pomensko precej splošna in slovnično preprosta besedna zveza, iz katere torej dobimo tvorjenko (Križaj Ortar idr. 2009: 35). Vsebovati sme le prvine, ki jih nato, sicer nekoliko spremenjene, vsebuje tvorjena beseda. Besede v teh besednih zvezah so lahko med seboj enakovredne ali neenakovredne, torej je skladenjska podstava zložena podredno ali priredno.

Podredno zložena skladenjska podstava je iz dveh delov: jedra in določila. Jedro¹⁰ je s pomenskega vidika lahko abstraktno s splošnim/nedoločnim/pojmovnim pomenom ali konkretno s posameznim/določnim/predmetnim pomenom. Pri tvorbi izhajamo iz besedotvornih pomenov, ki jih večinoma nadomestimo z zaimenskimi zastopniki, npr.:

8 Za tvorjenko velja beseda, za katero na sinhroni ravni obstaja motivirajoča beseda. Če le-ta ni več živa, s sinhronega vidika ne gre več za tvorjenko (Stramljič Breznik 2013: 410).

9 Srednješolski učbeniki dosledno uporabljajo terminološko zvezo skladenjska podstava, ki je po Vidovič Muhi (2011: 331) definirana kot nestavčna podredna besedna zveza, katere predmetno- in slovničnopomenske sestavine so pretvorbive v tvorjenko; Toporišič (2004: 156) jo imenuje govorna podstava.

10 Jedro skladenjske podstave lahko opazujemo tudi z besednovrstnega stališča – glede na to govorimo o samostalniški, pridevniški, glagolski ali prislovni skladenjski podstavi. Tvorjenka iz dane skladenjske podstave je namreč iste vrste kot skladenjska podstava.

- vršilec dejanja: *ta, ki telovadi* → *telovadec*;
- orodje: *to, kar koleba* → *kolebnica*;
- lastnost: *ta, ki je kot jelen* → *jelenji*;
- način: *tako, da je strižen* → *strižno*;
- dejanje: *to, da se gugaš* → *guganje*;
- prostor: *tam, kjer je zalet/tam, kjer se zaletiš* → *zaletišče*.

Navedene »formule« v glavnem veljajo za navadne izpeljanke (*ta, ki je v zvezi s trebuhom* → *trebušni*) in tvorjenke iz predložne zveze (*ta, ki je od boka* → *odbočni*), treba pa je opozoriti, da iz njih izhajajo tudi nekatere podredne zloženke;¹¹ ena sestavina je namreč jedrna, druga pa odvisna. V okviru njih nastopa dvoje zloženek, ki se razlikujejo po tem, kako so obraziljene (Stramljič Breznik 2006: 32–33): medponsko-priponske zloženke, kjer šele medpona in pripona skupaj predstavljata obrazilo tvorjenke (npr. *tak, ki ima dve višini* → *dv-o-višin-ski*) – tukaj dijake še posebej opomnimo, da kljub priponskemu obrazilu ne gre za izpeljanko; medponske zloženke, kjer je medpona edino obrazilo, del tvorjenke pa vzamemo iz skladijske podstave (*korak na dva* → *dv-o-korak*). Pri prirednih zloženkah pa nastopata najmanj dve ali več predmetnopomenskih sestavin, ki so v enakovrednem razmerju, kar je razvidno tudi iz skladijske podstave (medponsko-priponske zloženke; medponske zloženke: *visoko in daleč* → (skok) *visoko-daleč*).

Tudi za vse izpeljanke zgoraj navedeni zgledi skladijskih podstav ne veljajo: poudarimo modifikacijske izpeljanke, pri katerih se v obrazilo pretvarja določujoča sestavina, ki je zmeraj kakovostni ali merni pridevnik. Skladijska podstava takih tvorjenk pa je zmeraj dvobesedna, npr. *majhne škarje* → *škarjice*, *ženski gimnastičar* → *gimnastičarka*. Sem sodijo feminativi, manjšalnice, skupna imena ...

Posebno obravnavo namenimo tvorbi glagola, kjer prav tako odpovedo zgoraj zapisani vzorci; glagole namreč tvorimo iz samostalnikov s pomočjo petih glagolskih primitivov (Stramljič Breznik 2006: 75): *delati/narediti*, *biti*, *dati/dajati*, *postati/postajati* in *imeti* (npr. *dati na mesto* → *namestiti* (*telovadno orodje*)).

Posebej je treba omeniti sestavljanje kot besedotvorni postopek, pri katerem sta v skladijski podstavi dve predmetnopomenski besedi. Določujoča sestavina te besedne zveze se zmeraj pretvarja v predponsko obrazilo, npr. *nasprotni napad* → *proti-napad*, pri čemer gre pridevnik *nasprotni* v predpono *proti*. Pazimo, da tega ne zamenjujemo s tvorbo iz predložne zveze.

Ob koncu povemo, da pri sklapljanju elemente samo mehanično sklopimo: (*premet*) v *stran* → (*premet*) *vstran*.

¹¹ Učbeniki drugih možnosti skladijskih podstav ne omenjajo, se pa dijaki z njimi srečajo pri vajah v delovnih zvezkih *Na pragu besedila 2* in *Barve jezika 4*. Tako sta način in natančnost obravnave odvisna od učiteljev slovenščine; v prispevku zato podajamo vse tisto, kar je za celovito razumevanje besedotvorja v srednji šoli pomembno.

Vaja:

Določi skladenjsko podstavo naslednjim besedam:

odriven, gibljivost, nedrseč, telovadka, razkoračno, doskočišče, enonožni.

Rešitve:

odriven → *tak, ki je v zvezi z odrivom*

gibljivost → *to, da je gibljivo*

nedrseč → *nasprotno kot drseč*

telovadka → *ženski telovadec*

razkoračno → *tako, da je razkoračen*

doskočišče → *tam, kjer je doskok/tam, kjer doskočiš*

enonožni → *ta, ki je z eno nogo*

5 Zgradba tvorjenke

Kot rečeno, so tvorjenke s tvorbnega vidika zmeraj dvodelne: so iz podstavnega in obrazilnega dela. Prvega srednješolski učbeniki dosledno imenujejo besedotvorna podstava in drugega obrazilo.

5.1 Besedotvorna podstava

Besedotvorna podstava¹² je tisti del tvorjenke, v katerem prepoznamo izhodiščno besedo. Pri tem moramo paziti, da je v besedotvorni podstavi »neposredni prednik« tvorjenke in ne njen »davni prednik«. Besedotvorna podstava je iz enega ali več delov – glede na to ločimo enodelne in večdelne besedotvorne podstave (Križaj Ortar idr. 2002: 13). Dobimo jo v 3. koraku besedotvornega algoritma (8. poglavje prispevka), ko »neposrednemu predniku« (in ne »daljnemu predniku«) odvzamemo slovnične lastnosti (npr. *gimnastika* → *gimnastičar* → *gimnastičarka*; samostalnik *gimnastičarka* tako ne izhaja neposredno iz *gimnastike*, tj. »daljnega prednika«, temveč iz moškospolskega poimenovanja osebe *gimnastičar*, »neposrednega prednika«).

5.2 Vrste obrazil

Drugi del tvorjenke imenujemo obrazilo. Gre za del, ki smo ga dodali »neposrednemu predniku«, ko smo tvorili novo besede (Križaj Ortar 2002: 13). Obrazilo je lahko na levi strani besedotvorne podstave (predpona: *ne-gibčen*), na njeni desni strani (pripona: *jelen-ji*) ali med deloma besedotvorne podstave (medpona: *tel-o-vaditi*). Že pri predstavitvi skladenjskih podstav pa smo ugotovili, da imajo nekatere besede (medponsko

¹² Tako jo imenuje tudi Ada Vidovič Muha (2011: 331) in jo razlaga kot del tvorjenke, na katerega se razvršča obrazilo, oz. kot del tvorjenke, nastal iz neobraziljenih korenskomorfemskih besed v skladenjski podstavi.

-priponske zloženske) dve obrazili, medpono in pripono (npr. *dv-o-višin-ski*), medtem ko sklopi glasovnega obrazila nimajo, ker gre za mehansko združevanje sestavin.

Vaja:

Določi besedotvorno podstavo in obrazilo pri naslednjih besedah:

medvedka, bočno, neohlapien, guganje, doskočišče, ritmičen, enovišinski, gimnastičarka.

Rešitve:

medved-ka, bočn-o, ne-ohlapien, gug-anje, doskoč-išče, ritmič-en, en-o-višin-ski, gimnastičar-ka.

6 Vrste tvorjenk

Po vrsti obrazila določimo vrsto tvorjenke (Križaj Ortar idr. 2002: 14): sestavljenke imajo predpono in enodelno besedotvorno podstavo (*so-nožen*), izpeljanke pripono in enodelno besedotvorno podstavo (*odriv-ni*) in zloženske medpono in dvodelno besedotvorno podstavo; nekatere imajo še pripono, to so t. i. medponsko-priponske zloženske (*en-o-višin-ski*); sklopi so brez glasovnega obrazila in imajo večdelno besedotvorno podstavo (*vstran*). Mešane tvorjenke nastanejo pri združitvi sklapljanja in kraitve, krni pa po kraitvi.

1. izpeljanke: *telovadec, odripen, guganje, doskočišče, skrčka, odbočka, gimnastičarka;*
2. sestavljenke: *neohlapien, ndrseč;*
3. zloženske: *dvovišinski, enonožni;*
4. sklopi: *vstran,*
5. mešane tvorjenke: *ŠRG* (športna ritmična gimnastika).

Znotraj izpeljave pa je nujno omeniti še dve vrsti tvorjenk:

- tvorjenke iz predložne zveze, za kar je pogoj predložna samostalniška besedna zveza (Stramljič Breznik 2006: 30), denimo *to, kar je od boka* → *odbočka*; dobro je poudariti, da gre za izpeljavo, saj dijaki zaradi predloga to pogosto zamenjujejo s sestavljenko;
- modifikacijska izpeljanka, pri kateri sta v skladenjski podstavi dve predmetnopomen-ski besedi, pri čemer se določujoča zmeraj obrazili (Stramljič Breznik 2006: 30), npr. *ženski gimnastičar* → *gimnastičarka*.

Vaja:

Določite vrste tvorjenk: *doskočišče, ritmičen, razkoračno, enonožni, odbočka, FIG*.¹³

Rešitve:

Izpeljanke: *doskočišče, ritmičen, razkoračno, odbočka*

Zloženke: *enonožni*

Mešana tvorjenka: *FIG*

7 Besedotvorni načini/postopki

V povezavi z vrstami tvorjenk določimo tudi besedotvorni način oz. postopek. Po učbeniku *Na pragu besedila 4* (Križaj Ortar idr. 2002: 11–12) so temeljni besedotvorni načini trije: izpeljava, tj. pretvarjanje skladenjske podstave v besedo s priponskim/desnim obrazilom (npr. *doskočišče*), sestavljanje, pretvorba v besedo s predponskim/levim obrazilom (npr. *neohlapen*), in zlaganje oz. pretvorba z medponskim/vmesnim in priponskim obrazilom (*dvokorak*).

Smiselno pa je omeniti še druge načine tvorjenja besed: sklapljanje, mehansko združevanje vseh sestavin skladenjske podstave v eno besedo (*vstran*), krnitev, pri kateri odvzamemo nekaj začetnih, srednjih ali končnih glasov/črk/zlogov, in mešano tvorbo, katere rezultat je po sočasni krnitvi in sklapljanju mešana tvorjenka. Dijake tudi opozorimo, naj ne zamenjujejo vrste tvorjenk z besedotvornim postopkom.

Vaja:

Določite besedotvorne načine, po katerih so nastale tvorjenke: *gimnastični, dvovišinski, skrčka, zaletišče, čepno, odrivni, nešportno*.

Rešitve:

Izpeljava: *gimnastični, skrčka, zaletišče, čepno, odrivni*

Sestavljanje: *nešportno*

Zlaganje: *dvovišinski*

13 Mednarodna gimnastična zveza.

8 Besedotvorni algoritem

Načini pretvarjanja skladenjskih podstav v tvorjenke so različni, potekajo pa po podobnem postopku, imenovanem besedotvorni algoritem. Postopek sestoji iz šestih korakov:

1. Zapišemo skladenjsko podstavo (*ta, ki telovadi*).
2. Iz skladenjske podstave vzamemo polnopomensko besedo (ali več besed), iz katere bomo tvorili novo besedo (*telovadi*).¹⁴
3. Besedi (ali besedam) odvezamemo slovnične lastnosti¹⁵ in dobimo besedotvorno podstavo (*telovad-*).
4. Izberemo obrazilo glede na to, kaj je ostalo v skladenjski podstavi (*-ec*).¹⁶
5. Vse dele bodoče tvorjenke pravilno razvrstimo (*telovad- + -ec*).
6. Vse dele bodoče tvorjenke združimo, po potrebi spremenimo glasovno/naglasno podo (i) (*telovadec*).

Vaja:

Napiši besedotvorni algoritem za naslednje besede: *jelen-ov, telovadba, športnik*.

Rešitve:

<i>ta, ki je povezan z jeleni</i>	<i>to, da telovadiš</i>	<i>ta, ki je povezan s športom</i>
<i>jelen</i>	<i>telovadiš</i>	<i>športen</i>
<i>jelen-</i>	<i>telovad-</i>	<i>športn-</i>
<i>-ov</i>	<i>-ba</i>	<i>-ik</i>
<i>jelen- + -ji</i>	<i>telovad- + -ba</i>	<i>športn- + -ik</i>
<i>jelen- + -ji</i>	<i>telovadba</i>	<i>športnik</i>

9 Nove naloge

Razsežnosti besedotvorja se izkažejo tudi ob povezavi z drugimi jezikovnimi ravninami, Tako lahko ob primerih ponovimo vsebine iz:

¹⁴ Drugače je po Toporišču (2004: 156), kjer v 2. koraku besedotvornega algoritma del skladenjske podstave izrazimo z obrazilom, v 3. koraku pa nepoobraziljeni del podstave prevedemo v nadaljnji besedotvorni postopek.

¹⁵ Pri glagolu izhajamo iz nedoločnika, ki mu odvezamemo nedoločniško obrazilo *-ti/-či* in po navadi še glagolsko pripono; pri samostalniku izhajamo iz oblike v rodilniku množine, ki ji odvezamemo končnico, pri pridevniku pa iz moške oblike v rodilniku ednine, pri čemer znova odstranimo končnico (Križaj Ortar idr. 2002: 10).

¹⁶ S pripono zamenjamo abstraktno jedro ali lastnostni pridevnik v levem določilu. S predpono zamenjamo vrstni pridevnik v levem določilu. Z medpono izrazimo razmerje med več polnopomenskimi besedami v skladenjski podstavi. Ne izberemo le vrste, temveč konkretno obrazilo (Križaj Ortar idr. 2002: 11).

- glasoslovja: ponovitev glasovnih premen, snovi iz 1. letnika: jotacije (*svet-* + *-ja* → *sveča*, *hod-* + *-ja* → *hoja*), palatalizacije (*doskok* → *doskočišče*), preglasa (*obroč* → *z obročem*), asimilacije ali prilikovanja po zvonečnosti (*predklon*);
- besedoslovja, snovi 2. letnika: športno izrazje lahko uporabimo tudi za prikaz besedne družine (*kloniti*: *odkloniti*, *odklonilen*, *odklon*, *odklonski*, *predkloniti*, *predklon*, *zakloniti*, *zaklon*) ali tematskega polja (*gimnastika*: *krogi*, *bradlja*, *stoja*, *odriv*, *premet*, *ponjava* ...);
- slovaropisja, ki se prav tako obravnava v 2. letniku: spomnimo na obravnavo slovarskega sestavka v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, ko smo med drugim omenili terminološko gnezdo v geselskem članku (npr. *kolo*, *razovka*, *lastovka*, ki so označeni s kvalifikatorjem šport. ...); seveda lahko prikažemo tudi celotni slovarski sestavek, denimo pri besedi *skrčka*;
- pomenoslovja: pomembno je poudariti, da se skladenjska podstava kot splošna in slovnično preprosta besedna zveza zelo razlikuje od razlage pomena besede, kot jo je mogoče najti v SSKJ 2 (npr. *odbočka* ← *to*, *kar je od boka*; SSKJ 2: šport. 'seskok s telovadnega orodja ali preskok tega orodja z nogami, iztegnjenimi v isto stran'); hkrati lahko opozorimo tudi na enopomenke oz. termine (npr. *odbočka*, *skrčka* ...) ali večpomenke (npr. *kolo*, *medvedka*, *škarjice* ...);
- oblikoslovja kot ponovitve snovi 2. letnika: določanje besednih vrst (samostalniške besede: *seskok*, *telovadec* ...; pridevniške besede: *razkoračni*, *jelenji* ..., glagoli: *prednožiti*, *gugati* ...; prislovi: (*stoja*) *sonožno*, *razpetno*, (*opora*) *klečno* ...; opozorimo lahko na ločevanje glagola in glagolnika: *odročiti* – *odročenje*, *prednožiti* – *prednoženje* ...) in sklanjatvenih vzorcev (*gimnastik* – 1. moška sklanjatev, *hoja* – 1. ženska sklanjatev, *gred* – 2. ženska sklanjatev, *ŠRG* – 3. ženska sklanjatev, *doskočišče* – 1. srednja sklanjatev ...).

10 Sklep

Razumevanje besedotvorja kot jezikoslovne ravnine dijakinjam in dijakom povzroča nemalo težav, zato je še toliko pomembneje, kako jim snov približamo. Obravnavana športna terminologija je vsekakor uporabna, saj se s tem besediščem dijaki srečujejo vsakodnevno, pa tudi zanimiva, saj namesto terminologije pogosto uporabimo kar pogovorne izraze ali žargonizme, strokovnih poimenovanj pa morda sploh ne poznamo oz. nam niso blizu. Pri spevek izpostavlja tudi vsebine, ki jih srednješolski učbeniki ne ponujajo, so pa ključne za celovito razumevanje tvorbe besed. Vsekakor pa je besedotvorje koristno in smiselno prikazati v prepletu že usvojenega slovničnega znanja in medpredmetnih povezav.

VIRI IN LITERATURA

- KRISTAN, Silvo, 2012: *Športni terminološki slovar*. Delovni izvod za širšo strokovno razpravo. Ljubljana: Fakulteta za šport.
- KRIŽAJ ORTAR, Martina, BEŠTER TURK, Marja, KONČINA, Marija, POZNANOVIČ, Mojca, BAVDEK, Mojca, 2009: *Na pragu besedila 2*. Učbenik za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol. Ljubljana: Rokus.
- KRIŽAJ ORTAR, Martina, BEŠTER TURK, Marja, KONČINA, Marija, POZNANOVIČ, Mojca, BAVDEK, Mojca, 2002: *Na pragu besedila 4*. Učbenik za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol. Ljubljana: Rokus.
- POZNANOVIČ, Mojca ... [idr.], 2008: *Učni načrt. Slovenščina*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- SLEMENJAK, Tanja, PREMUR KAMPUŠ, Katja, 2019: *Barve jezika 4*. Učbenik za slovenščino v 4. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol. Ljubljana: Rokus.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. <<https://fran.si/>>.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2006: *Besedotvorje: skripta*. Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2010: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2013: Besedotvorna motivacija in sinhrono manj ali neproduktivna Miklošičeva obrazila. Marko Jesenšek (ur.): *Miklošičeva monografija. Ob dvestoletnici rojstva Franca Miklošiča*. Ljutomer: Gimnazija Franca Miklošiča. 399–412.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2011: *Slovensko skladiščno besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- VOGEL, Jerca, KASTELIC, Silva, HODAK, Marjana, 2016: *Slovenščina 2: z besedo do besede*. Učbenik za slovenščino – jezik v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Petra Mišmaš, Marko Simonović, Boban Arsenijević, Stefan Milosavljević, Agnieszka Będkowska-Kopczyk, Petya Rogić, Svitlana Antonyuk-Yudina
Univerza v Gradcu, Oddelek za slavistiko / Universität Graz, Institut für Slawistik
petra.mismas@uni-graz.at, marko.simonovic@uni-graz.at,
boban.arsenijevic@uni-graz.at, stefan.milosavljevic@uni-graz.at,
agnieszka.bedkowska-kopczyk@uni-graz.at, petya.rogic@uni-graz.at,
svitlana.antonyuk@uni-graz.at

Plavanje da, zaplavanje ne? Obrazilo -je v glagolnikih in drugih okoljih v vseslovanskem kontekstu

Prispevek izhaja iz vzporednic, ki jih lahko opazimo ob primerjavi rabe morfema -je v slovanskih jezikih. Posebno pozornost namenjamo glagolnikom, tvorjenim z morfemom -je, pri tem pa se omejujemo na dve vprašanji. Zanima nas, kako trdni so argumenti za -je kot samostojen morfem v glagolnikih (in ne -nje oz. -tje) v slovenskem jeziku, v drugem delu prispevka pa se osredotočamo na produktivnost izpeljave glagolnikov iz nedovršnih in dovršnih glagolov v širšem slovanskem kontekstu.

1 Uvod

Ena izmed površinskih opazk, ki jih lahko naredimo ob opazovanju besedišča določenega jezika, je, da se lahko določeni morfemi pojavijo v (vsaj na prvi pogled) pomen-sko povsem nepovezanih besedah. Takšen primer je obrazilo *-je*, ki ga lahko v slovensčini med drugim najdemo v skupnih imenih (npr. *kamen-je*), z njim lahko tvorimo samostalnice iz pridevnikov (npr. *vesel-je*), zlasti produktivna je raba tega obrazila za tvorjenje glagolnikov (npr. *span-je*). Vendar že takšen površen pregled sproži več vprašanj, kot npr. ali lahko v vseh teh primerih govorimo o enem samem obrazilu *-je* ali o različnih obrazilih, ki imajo le naključno enako obliko,¹ in ali gre v teh primerih vedno za samostojno obrazilo oz. ali je *-je* nekaterih primerih le del večjega obrazila (npr. *-nje* v *spa-nje*).

1 Glede na klasično razumevanje morfema kot najmanjše enote v jeziku, ki ima svoj pomen/funkcijo in obliko, se zdi, da bi v tem primeru lahko o enem samem *-je* govorili le, če ima ta *-je* zelo abstrakten pomen. Zaradi omejenega prostora se v razpravo o tem ne bomo spuščali, vendar menimo, da je glede na relativno odsotnost konkretnega pomena tega morfema to mogoča analiza (prim. npr. Simonović: oddano za analizo morfemov *-ov* in *-av*, ki jo lahko razširimo tudi na *-je*).

Še več, primerljivo obrazilo s primerljivo rabo lahko opazimo tudi v drugih jezikih, pri tem pa lahko med jeziki potegnemo več vzporednic. Tako lahko ustreznice obrazila *-je* v skupnih imenih najdemo tudi v srbohrvaščini,² npr. *kamen-je* 'kamenje', ali poljščini, npr. *kamien-ie* 'kamenje'. Tabela 1 te vzporednice prikazuje natančneje. V tabeli je namreč prikazano, kako se obrazilo *-je* rabi v nekaterih slovanskih jezikih v samostalnikih, ki so izpeljani iz samostalnikov ali samostalniških zvez, glagolov ali glagolskih zvez, pridevnikov in predložnih zvez. Iz tabele so hkrati razvidne tudi oblike obrazila *-je* v posameznih slovanskih jezikih.

Tabela 1: Primeri izpeljave z morfemom *-je*.

osnova	samostalnik	samostalniška zveza	glagol	glagolska zveza	pridevnik	predložna zveza
(stara) cerkvena slovanščina	kamen-ije 'kamenje'	pet-o-knjiž-ije 'petoknjižje'	pisan-ije 'pisanje'	blag-o-glagol-ije 'leporečje'	szdrav-ije 'zdravje'	na-večer-je 'večer'
bolgarščina	жреб-ие žreb-ие 'žrebanje'	три-месеч-ие tri-meseč-ие 'trimesečje'	четен-е četen-e 'branje' четен-ия četen-ija 'studiji'	труд-о-люб-ие trudo-o-ljubie 'trudoljubnos'	велич-ие velič-ие 'veličastnost'	под-зем-ие pod-zem-ие 'podzemlje'
poljščina	liśc'-e 'listje'	stu-lec'-e 'stoletje'	czytan-ie, 'branje'	z-martwych- wstan-ie 'vstajanje od mrtvih'	zdraw-ie 'zdravje'	przy-ziem- ie 'prizemlje'
ruščina	облич-ие oblič-ие 'obličje'	десяти-лет-ие desyati-let-ие 'desetletje'	писан-ие pisan-ие 'pisanje'	сам-о-люб-ие sam-o-lyub-ие 'samoljubje'	велич-ие velič-ие 'veličastnost'	без-ум-ие bez-um-ие 'brezumje'
slovenščina	časopis-je	tri-pič-je	span-je	resnic-o-ljub-je	zelen-je	pri-mest-je
srbohrvaščina	kamen-je 'kamenje'	tr-o-mjeseč-je 'tromesečje'	čitan-je 'branje'	istin-o-ljub(l)-je 'resnicoljubje'	pošten-je 'poštenje'	pri-obal-je 'priobalje'

Takšna primerjava pokaže, da lahko v vseh navedenih jezikih obrazilo *-je* uporabljamo za tvorjenje glagolnikov, kot kažejo tudi primeri glagolnikov, tvorjeni na osnovi glagola *plavati* v teh jezikih: *plavanje* (slovenščina), *plivanje* (srbohrvaščina), *plywanie* (poljščina), *плуване/pluvane* (bolgarščina) ter *плавание/plavanie* (ruščina). Hkrati pa se pojavi vprašanje, ali so si v tem pogledu obravnavani jeziki povsem enaki, tj. ali lahko v vseh omenjenih jezikih tvorimo glagolnike z vseh glagolov.

V tem prispevku se bomo, kot pove že sam naslov, osredotočili na glagolnike, ki jih izpeljemo z morfemom *-je* (ob strani torej puščamo primere, kakršen je glagolnik *vračilo*), omejili pa se bomo zgolj na dve vprašanji. V naslednjem razdelku bomo povzeli nekatere argumente za analizo glagolnikov kot samostalnikov, tvorjenih iz trpnega

² V prispevku bomo poimenovanje srbohrvaščina rabili kot skupno poimenovanje za bosanski, črnogorski, hrvaški in srbski standard.

deležnika na *-n* oz. *-t*, tj. podali bomo argumente za *-je* kot samostojen morphem v glagolnikih v slovenščini. V razdelku 3 se bomo osredotočili na primerjavo produktivnosti tvorjenja glagolnikov z *-je* v slovanskih jezikih (obravnavali bomo zgoj bolgarščino, poljščino, ruščino, slovenščino in srbohrvaščino), pri čemer nas zanima zlasti (ne)produktivnost tvorbe glagolnikov z *-je* glede na dovršnost glagolov.

2 Obrazilo *-je* kot samostojen morphem v glagolnikih

Glagolniki (tudi izglagolski samostalniki) so samostalniki srednjega spola, ki v slovenščini izražajo »ali dejanje, stanje, dogajanje itd. samo ali pa to, kar pri tem nastane, kar je dejanje spremljalo, npr. okoliščine, v katerih se je odvijalo« (Toporišič 2000: 402). Ta pomen izglagolskih samostalnikov lahko opazujemo tudi v drugih jezikih.

V *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 166) so v povezavi z opisanimi pomeni samostalnikov srednjega spola, izpeljanih iz glagola, navedeni morfemi (in primeri) *-nje* (npr. *klanje*), *-(a)nje/-(á)nje* (npr. *gibanje*), *-enje/-ênje* (npr. *hlajenje*) in *-tje* (npr. *gretje*). V nadaljevanju bomo ta obrazila povzeli kot *-nje* in *-tje*,³ pri čemer bomo zastopali alternativen pogled, ki pravi, da so glagolniki izpeljani iz trpnih deležnikov na *-n/-t* z morfemom *-je*. Vprašanje, katera analiza je pravilna, seveda ni novo. Kot v svojem temeljitem pregledu obravnave glagolnika v slovnicaх slovenskega jezika opozori Andreja Žele (1997), se vprašanje namreč pojavi že v Bohoričevi slovnici *Zimske urice proste*. Zdi pa se, da so posebej trdni argumenti, ki govorijo v prid izpeljavi iz trpnih deležnikov s samostojnim morfemom *-je*. Ta pogled sicer zastopa tudi Bajec (1950). Nekaj dodatnih argumentov (na ravni glasoslovja, morfologije in skladnje) v prid izpeljavi iz trpnih deležnikov navajamo v nadaljevanju.

Eden izmed argumentov za to, da so glagolniki izpeljani iz trpnih deležnikov, je naglas glagolnikov (prim. tudi Šolar 1951: 143, 144; Marvin 2002; Simonović oddano). Tako lahko opazimo, da je naglas v glagolnikih enak naglasu v deležniku, prim. (1) in (2). Pri tem so, seveda, posebej pomembni primeri, kjer nedoločnik in trpni deležnik nimata enakega naglasa (oz. naglasnega mesta, prim. (2)). Takšna podobnost med trpnikom in glagolnikom, ki sicer ni nujna za vzpostavitev skupne osnove, bi bila nepričakovana, če bi bili glagolniki izpeljani iz nedoločnika s pomočjo morfemov *-nje* oz. *-tje*.

(1) anketírati : anketíran : anketíranje

(2) tēpsti : tepèn : tepênje

Res je sicer, da obstajajo tudi primeri, v katerih se naglasa trpnega deležnika in glagolnika ne ujemata, vendar je Simonović (oddano) v sodobni jakostni slovenščini našel le

3 Prav tako *-lo* (npr. *stálo*), *-álo* (npr. *ogrinjálo*), *-ílo* (npr. *vračílo*), ki jih v tem prispevku puščamo ob strani.

dva splošno sprejeta primera: *mišljênje* in *vprašânje* (poleg primerov z variacijo, npr. *šivan* : *šivanje* in *šivânje*; opozarjamo pa, da tovrstnih dvojnic nimajo vsi govorniki).⁴

Drugi argument sledi iz prekrivne morfemske zgradbe. Izpeljevanje iz deležnika na *-n/-t* namreč predlaga tudi Tatjana Marvin (2002: 96), ki opozori, da lahko v glagolnikih in deležnikih poleg prekrivanja v morfologiji (prekrivajoči se tematski vokali in deležniški morfemi) opazimo tudi enake alomorfe. Primeri, ki to prikazujejo, so vzeti iz Marvin (2002: 96, 97).

- (2) plavati : plavan : plavanje
- (3) moriti : morjen : morjenje
- (4) vreti : vren : vrenje (obstajata sicer tudi vret : vretje)
- (5) peti : pet : petje
- (6) dvigati : dvigan : dviganje
- (7) odpreti : odprt : odprtje
- (8) sprejeti : sprejet : sprejetje

Hkrati pa, kot opozori Tatjana Marvin (2002), analiza z morfemoma *-nje* in *-tje* pomeni, da je skupni del *-je* v obeh teh morfemih povsem naključen, pri čemer se prav tako ignorira dejstvo, da sta *-n* in *-t* pred tem enaka *-n* oz. *-t* v trpnih deležnikih. Ti težavi izgineta, če razumemo *-je* kot samostojen morfem.

Da so glagolniki izpeljani iz trpnih deležnikov, lahko sklepamo tudi na ravni skladnje, in sicer na osnovi dopolnil, ki se pojavijo ob glagolniku, prim. tudi Bašić (2010: 47) za srbohrvaščino. Na to kaže na primer dejstvo, da je izražanje vršilca s pomočjo zveze *s strani* in roditeljske omejeno na glagole v trpniku in glagolnike. To rabo ponazarjamo z naslednjima rezultatomoma s spleta.

- (9) ... ali ko je *zaslišan s strani* policije ...
- (10) ... oziroma neposredno *zaslišanje s strani* obsojenega ...

Na osnovi teh argumentov lahko sklepamo, da so glagolniki izpeljani iz trpnih deležnikov oz. da je *-je* v glagolnikih samostojen morfem. Vendar obstajajo tudi argumenti proti tej trditvi, npr. dejstvo, da so glagolniki lahko izpeljani tudi iz glagolov, katerih trpne oblike ne obstajajo, na kar opozarja že Bajec (1950: 14), prim. tudi *Slawski* (1974: 85). Takšen primer je npr. glagolnik *spanje*, izpeljan iz glagola *spati*, ki v slovenščini nima sprejemljive trpne oblike **span* (po drugi strani pa tvori vse oblike njegova predpanska različica *prespati* : *prespan* : *prespanje*). Znano je namreč, da tvorimo trpnike načeloma iz glagolov, ob katerih se pojavi predmet, ki prejme udeležensko vlogo prizadetega. Slednji v procesu pasivizacije postane osebek trpnega glagola. Glagoli, kakršen je *spati*,

⁴ Ravno obratna trditev se za srbohrvaščino pojavi pri Stevanoviću (1986: 470). Stevanović namreč pokaže, da so glagolniki izpeljani iz nedoločnikov, saj se v tonemu ujemajo z nedoločniki (in ne deležniki).

(i) čitati : čitān : čitānje (brati : bran : branje)

(ii) písati : písān : písānje (pisati : pisan : pisanje)

udeleženske vloge prizadetega ne podelijo, se pa ob njih lahko pojavijo t. i. sorodni predmeti, ki sicer ne morejo postati osebek pasiviziranega stavka, kot pokaže primer (12).

(11) Miha piše pismo. > Pismo je pisano.

(12) Miha spi (trden spanec). > *Trden spanec je span.

Čprav se strinjamo, da so trpni deležniki, kakršen je **span*, vsaj delno nesprejemljivi,⁵ menimo, da njihova nesprejemljivost ni argument proti izpeljavi glagolnikov z *-je*. Morfološko lahko namreč trpnik v primeru *spanje* oblikujemo brez večjih težav, kar seveda odpre vprašanje, zakaj tega trpnika v jeziku ne rabimo. Zdi se, da tovrstnim oblikam ne moremo pripisati pomena (tj. ničemur ne moremo pripisati udeleženske vloge vršilca, ki jo trpnik zahteva), zaradi česar na pomenski ravni izraz zavrnemo. Vendar v samih glagolnikih trpnega deležnika *span* pomensko ne analiziramo takoj, ko se z njim srečamo, pač pa ga rabimo zgolj za tvorjenje večjega izraza (v našem primeru glagolnika *spanje*), ki pa mu lahko pripišemo interpretacijo (npr. dejanje).

V nadaljevanju tako privzemamo, da so v slovenščini in v drugih obravnavanih jezikih glagolniki izpeljani z obrazilom *-je*. Podobno obravnavo tako za poljščino predlaga npr. Swan (2002), za srbohrvaščino Bašić (2010), za ruščino Tatevosov (2017), a prim. npr. Klajn (2003) za argumente proti izpeljavi glagolnikov iz trpnih deležnikov v srbohrvaščini. Opozarjamo pa, da je v naši argumentaciji na podlagi slovenščine nekaj posplošitev, ki ne držijo za vse slovanske jezike. Tako je, kot opozarjata Simonović in Arsenijević (2014), naglas glagolnika v srbohrvaščini odvisen od glagolskega naglasa samo pri glagolniki tvorjenih iz nedovršnih glagolov, medtem ko je pri teh iz dovršnih glagolov predvidljiv. Vendar pa hkrati obstajajo tudi argumenti za deležniško analizo, ki ne veljajo za slovenščino. Tako je v srbohrvaščini v vseh samostalnikih, tvorjenih z *-je*, samoglasnik pred *-je* dolg (npr. *kāmēnje*, *pošténje*, *prìobālje*), kar drži tudi za glagolnike (npr. *rješāvānje* 'reševanje', *rješénje* 'rešenje').

3 Glagolniki, dovršnost in nedovršnost

V razdelku 2 smo pokazali tudi, da so lahko glagolniki v slovenščini izpeljani iz prehodnih in neprehodnih glagolov, vendar pa naj bi bil, kot so v preteklosti opozorili mnogi avtorji, prim. Žele (1997) za pregled, eden izmed dejavnikov, ki naj bi vplival na to, ali lahko iz glagola izpeljemo glagolnik, glagolski vid glagolske osnove. Tako lahko že v Miklošičevi *Primerjalni slovnici slovanskih jezikov* med drugim preberemo, da so lahko glagolniki na *-ije*, ki sicer nosijo abstrakten pomen, v stari cerkveni slovanščini izpeljani iz katerega koli glagola. Hkrati Miklošič zapiše, da se glagolniki sicer lahko v slovanskih jezikih tudi nasploh tvorijo na osnovi nedovršnih in dovršnih glagolov, pri čemer pa naj bi bila tvorba glagolnikov iz dovršnikov manj običajna, do nje pa naj bi prišlo predvsem iz prevajalske

5 Obstajajo namreč konteksti, v katerih trpniki kot *span* postajajo nekoliko bolj sprejemljivi:

(i) *In po vrnitvi iz gozda se je začela praznična noč Ligo, v kateri po tradiciji ni bilo spano.* (rezultat s spleta)

nuje. Slovanski jeziki, ki so se od stare cerkvene slovanščine razvijali bolj neodvisno, naj bi se glagolnikom iz dovršnikov izogibali. To trditev Miklošič utemelji s pomočjo sprejemljivih in nesprejemljivih glagolnikov s tem obrazilom v različnih slovanskih jezikih. Nekateri primeri so navedeni v nadaljevanju (s sprejemljivostjo, kot jo opiše Miklošič):

– slovenščina: *dokončavanje, dokončevanje, *dokončanje* (iz *dokončavati, dokončevati, dokončati*);

– srbohrvaščina: *dolaženje, kopanje, ljubljenje* (iz *dolaziti* ‘prihajati’, *kopati, ljubiti*), **zakopanje, *poljubljenje* (iz *zakopati* in *poljubiti*), vendar *dopušenje, oproštenje, postanje, pouzdanje, vjenčanje, zaklanje* (iz dovršnih *dopustiti, oprostiti, postati, pouzdati se* ‘zaupati (samo dovršno)’, *vjenčati* ‘poročiti’, *zaklati*);

– ruščina: *kolot'e, ljublenie, voevanie* (iz nedov. *kolot'* ‘zabadati’, *ljubit'* ‘ljubiti’, *voevat'* ‘vojskovati se’), ter *razbitie, sogretie* iz dov. glagolov *razbit'* ‘razbiti’ in *sogret'* ‘segreti’.

Zdi se, da opisano stanje ni povsem enako stanju v sodobnih jezikih: *dokončanje* je sprejemljiva oblika v sodobni slovenščini, medtem ko je **zaklanje* je v sodobni srbohrvaščini nesprejemljiv glagolnik. Vprašanje je torej, do kolikšne mere lahko opisano stanje v slovanskih jezikih opazujemo danes. Tako npr. Marvin (2019) na osnovi slovenskega knjižnega jezika pokaže, da naj bi bili glagolniki iz dovršnih (predložnih) glagolov v slovenščini manj pogosti; Klajn (2003) ter Simonović in Arsenijević (2014) trdijo, da so v srbohrvaščini glagolniki iz nedovršnih osnov tvorjeni skoraj neomejeno (izjema so npr. modalni glagoli), medtem ko naj bi bila tvorba iz dovršnih osnov relativno neproduktivna; v bolgarščini se običajni glagolniki na *-ne* tvorijo zgolj iz nedovršnikov, medtem ko obstajajo (predvsem v knjižnem jeziku) tudi glagolniki z *-nie*, tvorjenje katerih je sicer bolj omejeno, a ni odvisno od glagolskega vida osnove (Stojanov 1980: 434–439; 1993: 8); v poljščini pa naj bi bili glagolniki lahko izpeljani iz skoraj vseh glagolov (Swan 2002: 307; Wróbel 2001: 188).

Na osnovi tega lahko pričakujemo, da se obrazilo *-je* v obravnavanih jezikih ne obnaša povsem primerljivo – medtem ko se lahko v nekaterih jezikih uporabi za izpeljevanje glagolnikov iz dovršnih in nedovršnih osnov (poljščina), naj bi bilo v drugih jezikih mogoče z *-je* izpeljati predvsem glagolnike iz nedovršnih osnov (slovenščina, srbohrvaščina).

V nadaljevanju bomo predstavili rezultate raziskave, s katero smo produktivnost tvorjenja glagolnikov z obrazilom *-je* iz dovršnih in nedovršnih glagolov preverjali empirično. Pri tem velja opozoriti, da nas ni zanimalo stanje v normiranih različicah obravnavanih slovanskih jezikov (oz. norma v teh jezikih), temveč so nas zanimale intuicije govorcev teh jezikov.

3.1 Produktivnost tvorjenja glagolnikov

Izbira metode za preverjanje produktivnosti tvorjenja novih besed z določenim morfe-
mom je odvisna od samega raziskovalnega vprašanja. Metoda, ki bo opisana v nada-
ljevanju, je bila izbrana, ker smo na njeni osnovi lahko določili, kako produktivno je
tvorjenje izglagolskih samostalnikov z *-je* (na osnovi predpostavke, da obstoj tvorjenk
pomeni tudi produktivnost tega besedotvornega procesa). Lahko pa bi se npr. omejili le
na pregledovanje vseh samostalnikov s pripono (*-n/t+*)-*je* oz. *-nje/-tje*, na osnovi tega bi
lahko pridobili druge zanimive sklepe, npr. opazimo lahko, da vsi tovrstni primeri niso
sinhrono izpeljani iz glagolov (npr. *podjetje* v slovenščini, *očajanje* ‘obup’ v srbohrva-
ščini ali *namerenie* ‘namen’ v ruščini). Drugačna metoda je rabljena v Marvin (2019),
ki na osnovi korpusnih rezultatov in SSKJ pokaže, da so glagolniki na osnovi dovršnih
glagolov s predponami v knjižni slovenščini relativno neproduktivni.

Produktivnost tvorjenja glagolnikov z obrazilom *-je* smo želeli v posameznih jezikih
preveriti empirično, pri tem pa smo v vseh jezikih uporabili podobno metodo (ki pa
smo jo prilagodili glede na dosegljivost korpusov v obravnavanih jezikih). Ker smo se
želeli izogniti vplivu preskriptivne norme posameznih jezikov na prisotnost glagolni-
kov v besedilih, ki so na voljo v korpusih, smo za vsak posamezen jezik na osnovi kor-
pusov oblikovali seznam glagolov (urejen po pogostosti), s tega seznama izpustili tristo
najpogostejših glagolov (za ta korak smo se odločili, da smo se izognili pomožnim,
modalnim in drugim izjemnim glagolom, pri katerih v jezikih pogosto opazujemo npr.
nadomestne oblike), ter preostale glagole ločili v skupino dovršnih in skupino nedovr-
šnih glagolov. Vsaka je vsebovala tristo glagolov (dvovidske glagole smo s seznama
izpustili). Iz teh glagolov so govorci posameznih jezikov na osnovi lastnega jezikov-
nega čuta oblikovali glagolnike (ponovno velja poudariti, da nismo želeli preveriti pre-
skriptivne jezikovne norme) ter vsakem glagolniku pripisali oceno sprejemljivosti (2
za povsem sprejemljive primere, 1 za delno sprejemljive, 0 za nesprejemljive). Kadar
so bili govorci v dvomih o sprejemljivosti posameznega glagolnika, smo njegovo izpri-
čanost (in s tem sprejemljivost) preverili v korpusu oz. na spletu, pri čemer v raziskavo
niso bila vključena zgolj lektorirana besedila, temveč tudi npr. forumi. V nadaljevanju
podajamo ugotovitve za vsak posamezen jezik.

3.1.1 Bolgarščina

Na žalost za bolgarski jezik ni bilo mogoče narediti seznama najpogostejših glagolov
na osnovi korpusa, zato je bil seznam glagolov za ta jezik ustvarjen na osnovi srbohr-
vaškega seznama (tj. seznama dovršnih in nedovršnih glagolov v srbohrvaščini sta bila
prevedena v bolgarščino, nato je bil glagolski vid pripisan posameznim glagolom za ta
jezik). Na osnovi ustvarjenih glagolnikov lahko sklenemo, da so v bolgarščini glagolni-
ki, izpeljani iz nedovršnih glagolov, načeloma sprejemljivi. Na osnovi tristo nedovršnih

glagolov je bilo izpeljanih 298 sprejemljivih glagolnikov, en delno sprejemljiv in en nesprejemljiv glagolnik. Bistveno drugačni so rezultati na osnovi dovršnih glagolov – na osnovi teh je bilo namreč izpeljano le 91 sprejemljivih, 29 delno sprejemljivih in kar 180 nesprejemljivih glagolnikov. Pri tem velja omeniti, da 91 sprejemljivih izglagolskih samostalnikov v slovarju, kot je npr. *Rečnik na bálgarskija ezik*, ni zabeleženih, temveč so tipično razumeti kot samostalniki, ustvarjeni pod vplivom ruskega jezika.

3.1.2 Srbohrvaščina

Seznama dovršnih in nedovršnih glagolov sta bila za srbohrvaščino narejena na osnovi korpusa Morphological corpus of Serbo-Croatian (Arsenijević 2020). Na osnovi nedovršnih glagolov je bilo izpeljanih 295 sprejemljivih glagolnikov, 4 delno sprejemljivi glagolniki, in sicer *?predstojanje* (iz *predstojati* ‘biti naslednji’), *?prijanje* (iz *prijati*), *?vijenje* (iz *viti*) in *?vr(ij)edenje* (iz *vredeti/vrijediti* ‘biti vreden’), in le en povsem nesprejemljiv glagolnik (**kleče* iz *kleti*). Manj sprejemljivi so v srbohrvaščini glagolniki, izpeljani iz dovršnih glagolov. Tako je bilo iz dovršnikov izpeljanih je 97 sprejemljivih glagolnikov, 84 delno sprejemljivih in kar 119 nesprejemljivih glagolnikov. Zdi se torej, da je produktivnost tvorjenja glagolnikov z *-je* v srbohrvaščini podobna bolgarsčini za glagolnike, izpeljane iz nedovršnih osnov, da pa so oblike na osnovi dovršnih glagolov nekoliko bolj sprejemljive.

3.1.3 Slovenščina

Izhodišče seznama glagolov za slovenski jezik je bil korpus Gigafida. Kot smo pričakovali na osnovi obstoječe literature, je tvorjenje glagolnikov iz nedovršnih glagolov običajno povsem sprejemljivo. Tako smo lahko izpeljali glagolnike iz vseh nedovršnih glagolov, med 300 ustvarjenimi glagolniki pa so bili nesprejemljivi le štirje – **rastenje*, **spodobljenje*, **rabljenje* (ki ga sicer najdemo v križankah) in **jezenje* (gre za glagolnik, ki sta ga govorca slovenščine izpeljala na osnovi glagola *jeziti*, nesprejemljiva je sicer tudi opcija **ježenje*). Nekoliko bolj raznoliko stanje najdemo pri glagolnikih, ki so izpeljani iz dovršnih glagolov. Na osnovi tristo nedovršnih glagolov je bilo tako z *-je* izpeljanih 189 sprejemljivih, 57 delno sprejemljivih in 54 povsem nesprejemljivih glagolnikov. V skupino delno sprejemljivih glagolnikov smo uvrstili tiste glagolnike, ki jih na primer lahko najdemo v le starejših besedilih, npr. *zatrjenje*, in glagolnike, ki se pojavljajo le v križankah, npr. *naletenje*). To pomeni, da je tvorjenje izglagolskih samostalnikov na osnovi dovršnih osnov v slovenščini nekoliko bolj omejeno od tvorjenja glagolnikov iz nedovršnih osnov, vendar ne moremo reči, da gre za neproduktiven proces.

Če povzamemo rezultate za južnoslovanske jezike, se zdi, da se srbohrvaščina glede na produktivnost tvorjenja glagolnikov iz dovršnih glagolov umešča med bolgarščino in slovenščino. Še bolj kot slovenščina pa je produktivna poljščina.

3.1.4 Poljščina

Glagoli, iz katerih so bili izpeljani glagolniki za poljski jezik, so bili vzeti iz korpusa Polish Web 2012 (plTenTen). V primerjavi z drugimi obravnavanimi jeziki, je največ glagolnikov sprejemljivih prav v poljščini, saj je bilo za ta jezik na podlagi nedovršnih glagolov ustvarjenih 298 povsem sprejemljivih glagolnikov in le dva nesprejemljiva (**wolenie* na osnovi glagola *woleć* ‘imeti raje’ in **powinnienie* na osnovi *powinniśmy* ‘imeti dolžnost’), medtem ko je bilo na osnovi dovršnih glagolov izpeljanih 298 glagolnikov, 1 delno sprejemljiv (?*rzeczenie* iz *rzec* ‘reči’) in en nesprejemljiv glagolnik (**zembrzenie* iz *zembrzeć* ‘umreti’). Stanje je torej skladno z opisom v Swan (2002: 307–311).

3.1.5 Ruščina

Seznam ruskih glagolov je bil osnovan s pomočjo korpusa The Russian Web corpus, iz katerega smo izločili 270 dovršnih in 298 nedovršnih glagolov, pri tem pa velja opozoriti, da so dovršni glagoli vzeti iz celotnega korpusa (tj. ne pojavijo se nujno po tristotem mestu). Na osnovi dovršnih glagolov je bilo ustvarjenih 141 nesprejemljivih glagolnikov, 29 delno sprejemljivih glagolnikov in 100 povsem sprejemljivih glagolnikov, medtem ko je bilo na osnovi nedovršnih glagolov oblikovanih 82 nesprejemljivih, 54 delno sprejemljivih in 162 povsem sprejemljivih glagolnikov.

3.2 Sklep

Glede na zbrane rezultate, ki so povzeti v tabeli 2, lahko sklenemo, da se kljub podobnostim, tj. dejstvu, da se v vseh raziskanih jezikih morfem *-je* rabi za izpeljavo glagolnikov, obravnavani jeziki razlikujejo v tem, kako produktivna je izpeljava glagolnikov iz dovršnih in nedovršnih glagolov.

Glede produktivnosti tvorjenja glagolnikov z *-je* so vsi obravnavani jeziki (razen ruščine) povsem primerljivi, lahko pa med južnoslovanskimi jeziki opazimo kontinuum med bolgarščino, srbohrvaščina in slovenščino glede na dovršne osnove. Pri tem je slovenščina glede produktivnosti glagolnikov iz dovršnih glagolov bolj produktivna od srbohrvaščine, oba ta jezika pa sta bolj produktivna od bolgarščine. Še bolj od teh jezikov je v obeh ozirih produktivna zahodnoslovanska poljščina, medtem ko je vzhodnoslovanska ruščina med obravnavanimi jeziki najmanj produktivna glede na tvorjenje

glagolnikov iz nedovršnih osnov. Kontinuum produktivnosti torej poteka od skoraj brezizjemno produktivne poljščine, preko slovenščine, srbohrvaščine in bolgarščine do zelo omejeno produktivne ruščine.

Tabela 2: Rezultati raziskave.

Glagolniki Jezik	Nedovršna glagolska osnova			Dovršna glagolska osnova		
	Sprejemljivi	Delno sprejemljivi	Nesprejemljivi	Sprejemljivi	Delno sprejemljivi	Nesprejemljivi
bolgarščina	298 (99,3 %)	1 (0,3%)	1 (0,3%)	91 (30 %)	29 (10 %)	180 (60 %)
srbohrvaščina	295 (98 %)	4 (1 %)	1 (0,3 %)	97 (32,3 %)	84 (28 %)	119 (39,7 %)
slovenščina	296 (99 %)	0 (0 %)	4 (1 %)	189 (63 %)	57 (19 %)	54 (18 %)
poljščina	298 (99,3 %)	0 (0 %)	2 (0,7 %)	298 (99,3 %)	1 (0,3%)	1 (0,3%)
ruščina	162 (54,4 %)	54 (18,1 %)	82 (27,5 %)	100 (37 %)	29 (10,7 %)	141 (52,2 %)

4 Zaključek

V prispevku smo podali argumente za *-je* kot samostojen morfem v glagolnikih (in ne *-nje* oz. *-tje*) v slovenskem jeziku, medtem ko smo v drugem delu prispevka na osnovi vzporednic, ki jih lahko opazimo ob primerjavi rabe morfema *-je* v slovanskih jezikih, empirično raziskali produktivnost izpeljave glagolnikov z *-je* iz nedovršnih in dovršnih glagolov v širšem slovanskem kontekstu. Na osnovi rezultatov raziskave lahko med slovanskimi jeziki opazimo zanimiv kontinuum glede tvorjenja glagolnikov iz dovršne osnove, na osnovi katerega se pojavi vprašanje, *zakaj* do razlik med obravnavanimi jeziki prihaja. Če stremimo k jezikoslovju, ki tako opazuje, opisuje kot pojasnjuje, bodo morale na to vprašanje odgovoriti prihodnje raziskave.

VIRI IN LITERATURA

- ARSENJEVIĆ, Boban, 2020: *Morphological corpus of Serbo-Croatian*. Rokopis. Graz: Karl-Franzens-Universität Graz.
- BAJEC, Anton, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika I: Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- BAŠIĆ, Monika, 2010: On the morphological make-up of nominalizations in Serbian. Artemis Alexiadou, Monika Rathert (ur.): *The Syntax of Nominalizations across Languages and Frameworks*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. 39–66.
- Gigafida. Korpus slovenskega jezika. <<http://www.gigafida.net>>.
- KLJAJN, Ivan, 2003. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo. Sufiksacija i konverzija*. Beograd, Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva/Institut za srpski jezik SANU, Matica srpska.
- MARVIN, Tatjana, 2002: *Topics in the stress and syntax of words*. Doktorska disertacija. Massachusetts Institute of Technology.
- MARVIN, Tatjana, 2019: O glagolskem vidu pri izpeljavi samostalnikov za poimenovanje dejanja in vršilca dejanja v slovenščini. *Philological Studies* 17/ 2. 251–267.
- MIKLOŠIĆ, Franc, 1852–1875: *Vergleichende grammatik der slavischen sprachen* I–IV. Dunaj: Wilhelm Braumüller.
- PLAG, Ingo, 1999: *Morphological productivity: structural constraints in English derivation*. (Topics in English Linguistics 28.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Rečnik na bŕlgarskija ezik*. <<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>>.
- SIMONOVIĆ, Marko: Derivational affixes as roots in a lexical stress system. Oddano v recenzijo za *Journal of Slavic Linguistics*.
- SIMONOVIĆ, Marko, ARSENJEVIĆ, Boban, 2014: Regular and honorary membership: on two kinds of deverbal nouns in Serbo-Croatian. *Lingue e linguaggio* 2. 185–210.
- SŁAWSKI, Franciszek, 1974: *Słownik prasłowiański. Tom I: A–B*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk.
- STEVANOVIĆ, Mihailo, 1986: *Savremeni srpskohrvatski jezik (gramatički sistemi i književnojezička norma)* I. Peto izdanje. Beograd: Naučna knjiga.
- STOJANOV, Stojan, 1980: *Gramatika na bŕlgarskija knižoven ezik*. Sofija: Nauka i izkustvo.
- STOJANOV, Stojan (ur.), 1993: *Gramatika na sŕvremennija bŕlgarski knižoven ezik. Tom 2: Morfologija*. Sofija: Bŕlgarska akademija na naukite.
- SWAN, Oscar, 2002: *A Grammar of Contemporary Grammar*. Bloomington, Indiana.
- ŠOLAR, Jakob, 1951: Slovenske slovnične knjige po vojni. *Slavistična revija* 4/1–2. 150–151.
- TATEVOSOV, Sergei, 2017: *On the aspectual architecture of Russian*. Rokopis, Moscow State University.
- The Polish Web Corpus (plTenTen). <<https://www.sketchengine.eu/pltnten-polish-corpus/>>.
- The Russian Web Corpus (ruTenTen). <<https://www.sketchengine.eu/rutenten-russian-corpus/>>.
- TOPORIŠIĆ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- WRÓBEL, Henryk, 2001: *Gramatyka języka polskiego*. Kraków: Spółka Wydawnicza “Od Nowa”.
- ŽELE, Andreja, 1997: Slovenski razvoj besedotvornih pomenov pri izglagolskih samostalnikih, posebno pri glagolniku. *Slovenski jezik – Slovene linguistic studies* 1. 69–90.

**O besedoslovju slovenskega jezika:
slovarji v šoli**

Lara Godec Soršak

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Oddelek za razredni pouk
lara.sorsak@pef.uni-lj.si

Spodbujanje rabe slovarja v učnem gradivu za slovenski jezik v 1. in 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju

Prispevek obravnava pregled učnega gradiva za slovenski jezik v 1. in 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju, tj. od 1. do 6. razreda osnovne šole. Skušali smo ugotoviti, ali učno gradivo spodbuja rabo slovarja, in če jo, kako oz. s katerimi nalogami. Obenem nas je zanimalo, s katerimi nalogami razen teh se v pregledanem učnem gradivu spodbuja razvijanje poimenovalne zmožnosti. S prispevkom želimo opozoriti na pomen rabe slovarja pri pouku.

1 Uvod

Raba slovarja (pri pouku) se najtesneje povezuje z razvijanjem poimenovalne zmožnosti. To je zmožnost posameznika, da razume besede, tj. da te v njem vzbudijo predstavo določene prvine predmetnosti, in da poimenuje prvine predmetnosti (bitja, stvari), njihove lastnosti, njihove vrste, njihove količine, njihova dejanja/stanja in svoje miselne procese (Križaj Ortar 2006: 70; Bešter Turk 2011: 122). Sicer pa se lahko slovar uporablja tudi pri razvijanju slovnične, pravorečne in pravopisne zmožnosti oz. širše – pri razvijanju sporazumevalne zmožnosti,¹ ki je temeljni cilj sodobnega pouka pri predmetu slovenščina.

Za usvajanje besedišča obstaja več strategij, npr. izdelava slovarčkov z novimi, neznanimi besedami, več branja v prostem času, pogovor o novih besedah že pred učenjem, besedne igre, ki so še posebej primerne za mlajše učence, in različni načini določanja pomena novim besedam (Pečjak 2010: 92). Če ima učenec bogat besedni zaklad, se novih stvari lažje uči, je uspešnejši v šoli, jezik ga vznemirja in zanima, zavedanje o besedah pa ga motivira pri učenju (Paynter idr. 2005). Ker nimajo vsi učenci doma enakih spodbud, je vloga šole pri usvajanju in širjenju besedišča zelo pomembna (Paynter idr. 2005; Rot Vrhovec 2016).

Novе besede lahko usvajamo mdr. tudi z rabo slovarja. To je poleg razumevanja besed iz sobesedila najbolj znana metoda za usvajanje besedišča (Beck in McKeown 1991:

¹ Sporazumevalna zmožnost je »zmožnost kritičnega sprejemanja besedil raznih vrst ter zmožnost tvorjenja ustreznih, razumljivih, pravilnih in učinkovitih besedil raznih vrst« (Bešter Turk 2011: 121); v širšem pomenu je to »zmožnost sporazumevanja v danem besednem jeziku« (Križaj Ortar 2006: 70).

804). Pomembno pa je še nekaj – navada, da uporabljamo slovar, se oblikuje zelo zgodaj, in če ne usvojimo veččin za rabo slovarja, lahko kasneje kot odrasli še vedno čutimo nelagodje pri tem (Landau 2001). Zato nas je zanimalo, ali/kako učno gradivo za slovenski jezik v 1. in 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju (v nadaljevanju VIO) spodbuja rabo slovarja.

2 Raba slovarja glede na učni načrt za slovenščino

Po učnem načrtu za slovenščino v osnovni šoli iz leta 2011 (Program osnovna šola 2011)² (v nadaljevanju UN 2011) se je v sklopu razvijanja pravopisne zmožnosti predvidevala raba pravopisnih priročnikov v knjižni in elektronski obliki v 2. (kot temeljni standard) in v 3. VIO (kot minimalni standard), raba slovarskih priročnikov v knjižni in elektronski obliki³ pa je bila eksplicitno navedena pri razvijanju poimenovalne zmožnosti v 3. VIO. Po posodobljenem učnem načrtu iz leta 2018 (Program osnovna šola 2018) (v nadaljevanju UN 2018) je v okviru razvijanja pravopisne zmožnosti ta razlika, da se raba pravopisnih priročnikov predvideva od 5. razreda dalje (ne od 4.). V okviru razvijanja poimenovalne zmožnosti pa je že v 2. VIO predvideno, da se učenci znajdejo v slovarju v knjižni in elektronski obliki (temeljni standard), v 3. VIO pa, da znajo take priročnike uporabljati (minimalni standard). Pri razvijanju poimenovalne zmožnosti je težišče mdr. na postopni uporabi slovarjev, pri razvijanju pravopisne zmožnosti pa na samostojni uporabi pravopisnih priročnikov. V povezavi z rabo IKT (interdisciplinarni tematski sklop) naj bi učitelj vključeval delo s spletnimi slovarji. V UN 2018 je torej večji poudarek na rabi (spletnih) slovarjev, in to že v 5. in 6. razredu.

3 Pregled učnega gradiva

Pregledali smo učbenike in (samostojne) delovne zvezke⁴ (v nadaljevanju SDZ oz. DZ) za slovenščino od 1. do 6. razreda osnovne šole, da bi ugotovili, s katerimi nalogami učno gradivo spodbuja rabo slovarja in razvijanje poimenovalne zmožnosti. V vzorec smo zajeli 26 učbenikov⁵ (po tri za 1., 2. in 3. razred, štiri za 4. razred, sedem za 5. razred in šest za 6. razred), 13 DZ (po tri za 1. in 2. razred, po dva za 3., 5. in 6. razred, enega za 5. razred) in 13 SDZ (enega za 3. razred, tri za 4. razred, pet za 5. razred in štiri za 6. razred).

² V času pregledovanja učbenikov je bil v veljavi učni načrt za slovenščino iz leta 2011.

³ Kot primera sta navedena *SSKJ* in *Veliki slovar tujk*.

⁴ Če je ob učbeniku poleg DZ tudi SDZ, smo namesto DZ pregledali SDZ.

⁵ Pregledali smo učbenike iz Kataloga učbenikov za osnovno šolo (<https://paka3.mss.edus.si/Trubar/Javno/Default.aspx>), in sicer tiste, ki se uporabljajo za poučevanje jezika, njim pripadajoče DZ in SDZ, ker se ti v šoli bolj uporabljajo kot učbeniki.

3.1 Učno gradivo v 1. VIO (1., 2. in 3. razred)

Pregledali smo naslednje učno gradivo: J. Frančeškin idr.: *Besede gradijo svet 1* (učbenik) (2009); J. Frančeškin idr.: *Besede gradijo svet 1* (DZ) (2010); V. Medved Udovič in T. Jamnik: *Slovenščina 1: S slikanico se igram in učim* (učbenik) (2003); V. Medved Udovič in T. Jamnik: *Slovenščina 1: S slikanico se igram in učim* (DZ) (2008); M. Kramarič idr.: *Lili in Bine 1* (učbenik) (2013); M. Kramarič idr.: *Lili in Bine 1* (medpredmetni DZ, 1.–4. del) (2016a, 2016b); M. Kern idr.: *Besede gradijo svet 2* (učbenik) (2009a); M. Kern idr.: *Besede gradijo svet 2* (DZ) (2009); V. Medved Udovič idr.: *Slovenščina 2: S slikanico se igram in učim* (učbenik) (2008); V. Medved Udovič idr.: *Slovenščina 2: S slikanico se igram in učim* (DZ) (2011); M. Kramarič idr.: *Lili in Bine 2* (učbenik) (2016a); M. Kramarič idr.: *Lili in Bine 2* (SDZ, 1. in 2. del) (2016b); M. Kern idr.: *Besede gradijo svet 3* (učbenik) (2009a); M. Kern idr.: *Besede gradijo svet 3* (DZ) (2009b); V. Medved Udovič in N. Zrimšek: *Slovenščina 3: S slikanico se igram in učim* (učbenik) (2007); V. Medved Udovič in N. Potočnik: *Slovenščina 3: S slikanico se igram in učim* (DZ) (2009); M. Kramarič idr.: *Lili in Bine 3* (učbenik) (2016); M. Kramarič idr.: *Lili in Bine 3* (SDZ, 1. in 2. del) (2016a, 2016b).

V učnem gradivu za 1. razred ni nalog, ki bi eksplicitno spodbujale učence k rabi slovarja. Te se pojavijo v učbeniku in SDZ za 2. razred *Lili in Bine 2*, npr.: »Če želiš, v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) poišči razlago besed: cunja, klanec, suhljad« (Kramarič idr. 2016a: 47),⁶ ter v gradivu za 3. razred *Besede gradijo svet 3* in *Lili in Bine 3*, npr.: »V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) poišči naslednje besede in razloži njihov pomen: bivališče, naravoslovec, nalezljiv, okužiti, zarod« (Kern idr. 2009a: 15).

Druge naloge v učnem gradivu v 1. VIO, ki spodbujajo razvijanje poimenovalne zmožnosti, so povezane s poimenovanjem predmetov na slikah, pripovedovanjem, opisovanjem, tvorjenjem manjšalnic, iskanjem ženskega ali moškega para, iskanjem živalskih parov, iskanjem besed istega tematskega polja, so-, proti-, nad-, podpomenk in manjšalnic.

3.2 Učno gradivo v 2. VIO (4., 5. in 6. razred)

Pregledali smo naslednje učno gradivo: N. Cajhen idr.: *Gradim slovenski jezik 4* (učbenik) (2009); N. Cajhen idr.: *Gradim slovenski jezik 4* (SDZ, 1. in 2. del) (2014a, 2014b); D. Šubic in A. Dvornik: *Hej hoj 4* (učbenik) (2016c); D. Šubic in A. Dvornik: *Hej hoj 4* (SDZ, 1. in 2. del) (2016a, 2016b); M. Kocjan Barle idr.: *Znanka ali uganka*

⁶ Učenec lahko naredi nalogo, če želi. Po eni strani je to razumljivo, ker je težka in ker raba *SSKJ* ni predvidena po učnem načrtu. Po drugi strani pa bi lahko bilo navodilo brez dodatka »če želiš«, naloga pa označena s simbolom, ki bi nakazoval težavnost in bi bila tako namenjena sposobnejšim ali vedoželjnim učencem in bi omogočala diferenciacijo in individualizacijo.

4 (učbenik) (2016); M. Kocjan Barle idr.: *Znanka ali uganka 4* (SDZ) (2016); N. Potočnik: *Slovenščina 4* (učbenik) (2011); J. Vogel idr.: *Slovenščina 4* (DZ, 1. in 2. del) (2009a, 2011); S. Kranjc in T. Kokalj: *Moja slovenščina 5* (učbenik) (2003); S. Kranjc in T. Kokalj: *Moja slovenščina 5* (DZ) (2009); D. Šubic in F. Bitenc: *Hej hoj, ostani z menoj* (učbenik) (2003); D. Šubic in A. Dvornik: *Hej hoj 5* (SDZ, 1. in 2. del) (2016d, 2016e); J. Vogel idr.: *Slovenščina 5* (učbenik) (2007); J. Vogel idr.: *Slovenščina 5* (DZ, 1. in 2. del) (2010, 2009); M. Kocjan Barle idr.: *Znanka ali uganka 5* (učbenik) (2016b); M. Kocjan Barle idr.: *Znanka ali uganka 5* (SDZ, 1. in 2. del) (2016c, 2016d); N. Cajhen idr.: *Gradim slovenski jezik 5* (učbenik) (2013); N. Cajhen idr.: *Gradim slovenski jezik 5* (SDZ, 1. in 2. del) (2016a, 2016b); D. Kapko idr.: *Radovednih 5* (učbenik) (2016); D. Kapko idr.: *Radovednih 5* (SDZ, 1. in 2. del) (2015); T. Petek in S. Osterman: *Slovenščina 5* (učbenik) (2015); S. Osterman in T. Petek: *Slovenščina 5* (SDZ, 1. in 2. del) (2017a, 2017b); M. Sivec idr.: *Hej hoj, povabim te s seboj* (učbenik) (2005); M. Sivec idr.: *Hej hoj, povabim te s seboj* (DDZ) (2015); J. Vogel idr.: *Slovenščina 6* (učbenik) (2008); J. Vogel idr.: *Slovenščina 6* (DZ) (2009); M. Kocjan Barle: *Znanka ali uganka 6* (učbenik) (2016); M. Kocjan Barle: *Znanka ali uganka 6* (SDZ 1. in 2. del) (2014); N. Cajhen idr.: *Gradim slovenski jezik 6* (učbenik) (2011); N. Cajhen idr.: *Gradim slovenski jezik 6* (SDZ, 1. in 2. del) (2017a, 2017b); M. Hočevar Gregorič in M. Čuden: *Slovenščina 6* (učbenik) (2016); M. Hočevar Gregorič in M. Čuden: *Slovenščina 6* (SDZ, 1. in 2. del) (2017); V. Kumer idr.: *Slovenščina v oblaku* (učbenik) (2016a); V. Kumer idr.: *Slovenščina v oblaku* (učni komplet) (2016b).

V učnem gradivu za 4. razred je raba slovarja oz. *SSKJ* eksplicitno navedena v *Hej hoj 4* in *Slovenščina 4*. Slovar se rabi za preverjanje pomena besed, za iskanje besed, zapis besed in seznanjanje učencev s slovarsko obliko besed.

V učnem gradivu za 5. in 6. razred je raba *SSKJ* omenjena v vseh razen v enem učnem kompletu (*Radovednih 5*). Poleg tega se spodbuja tudi raba *Slovenskega pravopisa 2001* (v nadaljevanju *SP*), v posameznih primerih v 6. razredu pa še drugih slovarjev, npr. slovarja tujk, angleško-slovenskega slovarja,⁷ in leksikona.

Raba slovarja oz. *SSKJ* se v 5. in 6. razredu spodbuja za:

- preverjanje pomena besed/besednih zvez, npr.: »Razložite pomen besed fasada, tapeta, rja, material. Pomagajte si s Slovarjem slovenskega knjižnega jezika« (Sivec idr. 2005: 75);
- preverjanje zapisa besed, npr.: »V slovarju preverite, ali ste pravilno zapisali besede« (Kranjc in Kokalj 2009: 33);

⁷ »Kaj pomenita besedi spektakularno in misija? Poišči razlago v slovarju tujk« (Sivec idr. 2005: 28), »Raketoplan se je imenoval Discovery. Kaj pomeni angleška beseda discovery? Lahko si pomagaš z angleško-slovenskim slovarjem.« (Kumer idr. 2016a: 7).

– seznanjanje učencev s slovarsko obliko besed, npr.: »Preberi drugi odstavek besedila v učbeniku. V razpredelnico napiši samostalnike in pridevnike iz tega odstavka in jih postavi v slovarsko obliko« (Vogel idr. 2010: 37);

– iskanje besed iste besedne družine, npr.: »Oblikuj besedilo z besedami iz besedne družine s korenem -bol-. Pomagaj si s SSKJ, ki je dostopen tudi na spletu« (Petek in Osterman 2015: 67);

– tvorjenje definicij, npr.: »Dopolni manjkajoče dele definicij pojmov. Najprej zapiši nadpomenko, nato še značilnost/opis definiranega pojma. Pomagaj si s SSKJ. Zastava je _____, ki _____. [...]« (Osterman in Petek 2017b: 19);

– preverjanje izgovora besed, npr.: »Izgovori zapisane besede. Kako izgovarjaš samoglasnik e? Preveri v SSKJ ali na medmrežju. Nato besede razvrsti v ustrezni lonec. E kot v besedi repa (ozko) ...« (Osterman in Petek 2017a: 20);

– razbiranje raznih podatkov iz *SSKJ* ali *SP*, predvsem v učnem gradivu M. Kocjan Barle.

Druge naloge in rubrike, povezane z razvijanjem poimenovalne zmožnosti in uzaveščanjem slovarja, v gradivu v 2. VIO so še npr.:

– razlaganje pomena besed tako, da učenci sami razložijo pomen ali povezujejo besede/besedne zveze s pomenskimi razlagami, dopolnjujejo pomenske razlage, npr.: »Razloži naslednje besede: živinorejec, poljedelec, sadjar, vinogradnik« (Cajhen idr. 2014b: 60); »Sestavi razlage za imena prostorov v hiši ali bloku. spalnica, kopalnica, klet, kabinet, hodnik, kuhinja« (Kocjan Barle idr. 2016c: 43); povezovanje besed (tvorjenk) *cvetličarna*, *cvetličnjak*, *cvetličar* z njihovimi razlagami (Vogel idr. 2009a: 11); »Dopolni razlago. peč – naprava za _____ [...]« (Kocjan Barle idr. 2016c: 41);

– razlaganje pomena frazemov tako, da učenci sami povedo pomen ali povezujejo frazeme s pomenskimi razlagami ali s sličicami, npr.: »O kom pravimo, da hodi s kurami spat?« (Cajhen idr. 2014b: 24); »Poveži besedno zvezo z njenim pomenom [frazemi so npr. požene korenine, pasja vročina, zvit kot lisica]« (Šubic in Dvornik 2016b: 73); »Stalne besedne zveze poveži s sličicami. [frazemi so npr. rdeč kot kuhan rak, zvita kot presta, sit kot boben]« (Šubic in Dvornik 2016b: 73);

– že napisane pomenske razlage nekaterih besed, ki so v izhodiščnem/obravnavanem besedilu,⁸ npr.: *paž – fant plemiškega rodu, ki spremlja viteza* (Šubic in Dvornik 2016b: 78); rubrika *Razlaga neznanih besed* (nakazana z ilustracijo): **tradicija** – kar se je ustalilo v življenju kake skupnosti s prenašanjem iz roda v rod; navada, običaj (Vogel idr. 2008: 32); kopija slovarskega sestavka iz *SSKJ*: **plàc** pláca m (ä á) nižje pog. 1. *prostor*,

⁸ Razlaga manj znanih besed iz besedil je navadno v posebni rubriki, ki je označena s kakim simbolom ali poimenovana *Slovarček*.

kraj: poznal je plac, kjer raste veliko gob / daj mi malo placa 2. trg, *zlasti živilski*: kupiti na placu (Kocjan Barle 2016: 114); rubrika *Slovarček*: **opróda** -e m plemičev služabnik (Kocjan Barle 2016: 32); simboli za »slovarček«, »leksikonček«, »Slovar slovenskega knjižnega jezika« in »Slovenski pravopis« (Kocjan Barle 2016: 32); okvirček z razlago: *NASA – ameriška vesoljska agencija* (Kumer idr. 2016a: 6);

– iskanje so-, proti-, nad-, podpomenk, besed iste besedne družine, besed istega tematskega polja;

– tvorjenje manjšalnic;

– poimenovanje poklicev in iskanje ženskega para moškemu poimenovanju, npr.: *Pripiši poimenovanja za ženske osebe. knjižničar [...]* (Cajhen idr. 2016a: 26);

– ob neknjižnih besedah iskanje knjižnih sopomenk, npr.: »Poišči neknjižne besede. Nadomesti jih s knjižnimi. Izbiraj med besedami: štedilnik, kosilo, vijaki, izvijač, steklenica, kozarček, žganje. Babica je v šporget naložila drva, zakurila, nato pa skuhalo južino [...]« (Šubic in Dvornik 2016b: 76);

– naloge za utrjevanje abecednega reda, npr.: »Našteta živila razvrsti po abecednem redu« (Šubic in Dvornik 2016b: 40);

– obravnava besed nagajivk,⁹ npr.: predlog, da naj učenci v učilnici uredijo kotiček »nagajivih besed« (Šubic in Dvornik 2016c: 8); »Podčrtaj pravilno napisano besedo. prijatelj/prijatelj [...]« (Cajhen idr. 2016a: 60);

– splošna vprašanja o slovarjih, npr.: ob obravnavi reklame za dvojezični slovar, npr.: »Kaj je slovar? Ob katerih priložnostih uporabljamo slovar? Je slovar, o katerem govori reklama, enojezični? Čemu so v slovarju tudi ilustracije? Kaj je priloženo h knjigi? Čemu so besede tudi posnete?« (Cajhen idr. 2016b: 68);

– preverjanje izgovora besed, npr.: »V besedilu poiščemo neznane ali manj znane besede. Pozanimamo se, kaj pomenijo in kako se izgovarjajo« (Kocjan Barle idr. 2016b: 69);

– naloge s krajšavami (pomen krajšav in krajšanje besed, besednih zvez), npr.: »Razveži krajšave. l., kg, SSKJ [...]« (Cajhen idr. 2017b: 55).

4 Ugotovitve pregleda učnega gradiva

Raba *SSKJ* se, ne glede na zapis v učnem načrtu, spodbuja že v gradivu za 1. VIO. Število nalog, ki predvidevajo rabo *SSKJ*, in število učnih kompletov s takimi nalogami z

⁹ Čeprav je ta povezana z razvijanjem pravopisne zmožnosti, jo omenjamo, ker lahko zapis besed preverimo s slovarjem.

razredi narašča. Čeprav *SSKJ* in *SP* nista prilagojena spoznavno-jezikovnim zmožnostim mlajših učencev, je bolje, da ju ti ob pomoči učitelja uporabljajo in spoznavajo, kot da sploh ne bi uporabljali slovarjev.¹⁰ Za prvi stik učencev s slovarji, za spoznavanje, kaj slovar sploh je, kako ga uporabljamo, kakšna je zgradba slovarskega sestavka, pa so – dokler še nimamo šolskega slovarja – primernejši npr. *Moj prvi slovar*, *Moj slovar* in *Besede nagajivke*.¹¹

V *SSKJ* naj bi učenci sprva preverjali pomen besed (predvsem samostalnikov, pridevnikov, manj pogosto glagolov), v 5. in 6. razredu pa tudi pomen besednih zvez, in sicer najpogosteje tistih, ki se pojavljajo v obravnavanem izhodiščnem besedilu. To je smiselno, saj se na tak način poudarja uporabna vloga slovarja.

Naloge za preverjanje razumevanja pomena frazemov so navadno oblikovane tako, da učenci povezujejo frazeme z že ponujenimi razlagami, redko so za to usmerjeni k rabi slovarja. Pojavijo se že v gradivu za 2. razred, nato pa število frazemov v učnem gradivu narašča. Tovrstne naloge so smiselne, ne glede na to, da se frazemi sistematično poučujejo v 3. VIO, ker se učenci z njimi zagotovo srečujejo že prej.

V nekaterih primerih so zahtevane besede oz. besedne zveze neposrečene, ker jih ni v *SSKJ*, npr. *piflarica* ali *časna cev*, ali ker je razbiranje podatkov težko, npr. iz pomenke razlage v primeru *DVD-predvajalnik*, iz terminološkega gnezda v primeru *rinčice talati*, iz obsežnega slovarskega sestavka pri geslu *žaga*, iz sestavkov enakoizraznic *bazilika*. Na to je opozorila že T. Rozman (2010: 68–75) in meni, da bi se morali avtorji učnega gradiva problematičnim mestom izogibati oz. jih vključevati z jasnim ciljem, učitelje na to opozoriti, lahko pa tudi predlagati možne načine dela s slovarji.

Raba *SSKJ* se v gradivu za 2. VIO spodbuja še za preverjanje zapisa in izgovora besed ter za seznanjanje učencev z njihovo slovarsko obliko. Preverjanje izgovora v *SSKJ* je za učence v 5. razredu neprimerno, ker še ne poznajo pomena naglasnih znamenj, izgovarjava pa v *SSKJ* ni zvočno posneta. V gradivu *Slovenščina 5* naj bi učenci uporabili *SSKJ* tudi za dopolnjevanje definicij in iskanje besed iste besedne družine na podlagi danega korena. Slednje je po našem mnenju za petošolce precej težka naloga, saj je iskanje na podlagi korena v knjižni različici zelo zamudno, v elektronski pa zahtevnejše (uporabiti je treba iskanje z zvezdico/zvezdicama in znati ločiti med besedami z istim korenem in tistimi, v katerih se pojavi samo niz črk, ki je enak iskanemu korenemu). V gradivu *Znanka ali uganka* za 5. in 6. razred je veliko nalog, pri katerih učenci spoznavajo zgradbo slovarskih sestavkov iz *SSKJ* in *SP* in iz njih razbirajo razne podatke – ne le o pomenu, ampak tudi slovnične, npr. o spolu in številu samostalnika, stopnjevanih oblikah pridevnika ipd. Menimo, da se je v omenjenem gradivu, glede na UN 2011,¹²

10 Poleg tega je to po UN 2018 tudi predvideno od 5. razreda dalje.

11 Več o teh slovarjih prim. L. Godec Soršak (2015).

12 Gradivo je ob izdaji moralo ustrezati UN 2011.

preveč poudarjalo poznavanje zgradbe sestavkov in razbiranje podatkov iz njih in da so nekatere naloge v zvezi s tem pretežke, so pa primernejše glede na UN 2018.

Spodbujanje rabe *SSKJ*, *SP* ali slovarja na splošno je v navodilih nalog besedno izraženo, včasih pa je ob takih nalogah le fotografija naslovnice priročnika ali simbol (npr. v gradivu *Slovenščina v oblaku 6*).

Raba *SSKJ* ali *SP* ni sistematična. Le v gradivu *Znanka ali uganka* se povezuje z razlago zgradbe sestavkov, v *Slovenščini v oblaku 6* pa se učenec v posebnem poglavju seznanj s portalom Fran oz. z jezikovnimi priročniki na njem. V večini primerov oblika priročnika (spletna/knjižna) ni posebej omenjena.¹³ Poznavanje zgradbe slovarskih sestavkov in zmožnost razbiranja podatkov sta pomembna za učinkovito rabo slovarja, mora pa biti ta primeren za uporabnike.

Druge naloge, ki spodbujajo razvijanje poimenovalne zmožnosti, so npr. razlaganje pomena besed, besednih zvez, frazemov brez pomoči slovarjev; različne rubrike, v katerih so napisane pomenske razlage neznanih besed; iskanje so-, proti-, nad- in podpomenk, besed iste besedne družine, besed istega tematskega polja, tvorjenje manjšalnic, poimenovanje poklicev in iskanje ženskega para moškemu poimenovanju.

Pomen besed, predvsem takih, ki so v obravnavanem izhodiščnem besedilu, je razložen ob besedilu. Največkrat je navedena beseda in ob njej pomenska razlaga (izjemoma tudi zgled rabe). Pomenske razlage temeljijo na razlagah iz *SSKJ* – so povsem enake ali nekoliko skrajšane in poenostavljene; slednje je glede na zmožnost učencev primernejše. Dobro je tudi to, da gradivo spodbuja učence k razlaganju pomena besed na različne načine – to naj počnejo sami, s sošolci, s pomočjo učitelja¹⁴ in/ali s pomočjo slovarja.

5 Sklep

V učnem gradivu za slovenski jezik v 1. in 2. VIO je torej več nalog, ob katerih lahko učenci uporabljajo slovar. Ker je v slovenščini kot enojezični razlagalni slovar na voljo samo *SSKJ*, se spodbuja raba tega priročnika.¹⁵ Dobro je, da se učenci seznanijo s *SSKJ* in *SP* in ju uporabljajo, bi pa pričakovali, da bi v navodilih nalog pogosteje pisalo, da naj jim pri tem pomaga učitelj. Prav tako bi lahko bile večkrat omenjene elektronske različice oz. portal Fran.

Raba slovarja v 1. in 2. VIO bi lahko bila pogostejša in učinkovitejša, če bi imeli šolski

13 V *Slovenščini 5* je poudarjeno, da je *SSKJ* prosto dostopen tudi na spletu.

14 Ta ni več omenjena v nalogah v gradivu za 6. razred.

15 Le v učbeniku *Hej hoj, ostani z menoj* je slika iz *Mojega slovarja* (Šubic in Bitenc 2003: 10). To je edini primer omembe slovarja, ki je namenjen mlajšim osnovnošolcem, verjetno zato, ker je prva avtorica učbenika tudi soavtorica *Mojega slovarja*.

slovar, prilagojen spoznavno-jezikovnim zmožnostim mlajših osnovnošolcev.¹⁶ Po idejni zasnovi »otroškega šolskega slovarja« (Godec Soršak 2019) nastaja šolski slovar na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša (prim. spletišče Franček na spletni strani <<https://www.francek.si/>>) in upamo, da bo njegova raba kmalu zaživela v praksi. Želimo si, da bi rabo slovarja spodbujali učitelji pri vseh predmetih, ne le pri slovenščini, in kadarkoli, ne le ob namenski učni uri spoznavanja slovarja. Pri učiteljih in v družbi na splošno je treba krepiti zavedanje, da je učinkovita raba slovarjev pomembna. Za to je v okviru pouka potrebno sistematično izobraževanje, veliko pa lahko naredimo že s pozitivnim odnosom do slovarjev in s svojim zgledom.

VIRI IN LITERATURA

- BECK, Isabel L., MCKEOWN, Margaret G., 1991: Conditions of vocabulary acquisition. R. Barr, M. L. Kamil, P. Mosenthal, P. D. Pearson (ur.): *Handbook of reading research (Vol. 2)*. New York: Longman. 789–814.
- BEŠTER TURK, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* 56/3–4. 111–130.
- Franček. <<https://www.francek.si/>>.
- GODEC SORŠAK, Lara, 2015: Slovenski otroški šolski slovar. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis (1. del)*. (Obdobja 34.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 243–250.
- GODEC SORŠAK, Lara, 2019: *Zasnova šolskega slovarja za otroke v 1. in 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- HANUŠ, Barbara, ŠIMENC MIHALIČ, Irena, ŠUBIC, Damjana, 2000: *Moj slovar*. Ljubljana: DZS.
- KOKALI, Tatjana, 2002: *Besede nagajivke*. Trzin: Izolit.
- KRIŽAJ ORTAR, Martina, 2006: Učenčeva sporazumevalna zmožnost v slovenščini. *Vzgoja in izobraževanje* 37/1. 69–71.
- LANDAU, Sidney I., 2001: *Dictionaries: The art and craft of lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PAYNTER, Diane E., BODROVA, Elena, DOTY, Jane K., 2005: *For the Love of Words: Vocabulary Instruction that Works, Grades K – 6*. San Francisco: Jossey-Bass.
- PEČJAK, Sonja, 2010: *Psihološki vidiki bralne pismenosti: Od teorije k praksi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt*, 2011. Ljubljana: Ministrstvo Republike Slovenije za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf>.
- Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (posodobljena izdaja)*, 2018. Ljubljana: Ministrstvo Republike Slovenije za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf>.

16 Potrebo po takem slovarju smo že utemeljili (prim. Godec Soršak 2019).

- ROT VRHOVEC, Alenka, 2016: *Sporazumevalna zmožnost v slovenskem jeziku pri otrocih, katerih prvi jezik ni slovenski*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta. <http://pefprints.pef.uni-lj.si/3707/1/A.RotVrhovec_DR.pdf>.
- ROZMAN, Tadeja, 2010: *Vloga enojezičnega razlagalnega slovarja slovenščine pri razvoju jezikovne zmožnosti*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- ŠUBIC, Damjana, SIVEC, Breda, 2002: *Moj prvi slovar*. Ljubljana: DZS.

Špela Petric Žižić

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

spela.petric@zrc-sazu.si

Usvajanje besedoslovne jezikovne ravnine in raba slovarjev pri pouku slovenščine v osnovni šoli (pregled učnega gradiva za tretje vzgojno-izobraževalno obdobje)¹

V prispevku je predstavljena vsebina učnega gradiva za tretje vzgojno-izobraževalno obdobje, ki podaja snov s področja besedoslovja in spodbuja rabo splošnega razlagalnega slovarja. Izpostavljeno je gradivo, ki besedoslovno vsebino podaja sistematično, obenem predstavlja jezikovne priročnike, učence pa spodbuja k rabi splošnega razlagalnega slovarja ne samo pri pouku (slovenščine), ampak tudi pri vsakdanjem branju in tvorjenju besedil.

1 Uvod

V prispevku je predstavljena analiza učbenikov ali samostojnih delovnih zvezkov za slovenščino od 7. do 9. razreda osnovne šole z vidika sledenja učnemu načrtu v zvezi s cilji, povezanimi z usvajanjem besedoslovne jezikovne ravnine in (ne)posrednim spodbujanjem rabe splošnega razlagalnega slovarja. Ugotavljala sem, kako je besedoslovna jezikovna ravnina predstavljena v učbenikih glede na cilje učnega načrta. Obenem sem analizirala naloge, ki (ne)posredno spodbujajo rabo slovarja.

V prispevku sem ugotavljala, kako je besedoslovna jezikovna ravnina predstavljena v učbenikih ali samostojnih delovnih zvezkih² za slovenščino od 7. do 9. razreda osnovne šole,³ obenem pa sem izpostavila naloge, ki predvidevajo rabo splošnega razlagalnega slovarja. Izhodišče za analizo učnega gradiva so tisti cilji iz učnega načrta za pouk slovenščine, ki so povezani z usvajanjem te jezikovne ravnine in z (ne)posrednim spodbujanjem rabe slovarja pri pouku slovenščine.

1 Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038 ZRC SAZU, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki ga financira ARRS.

2 Pregledala sem 17 učbenikov ali samostojnih delovnih zvezkov, ki so potrjeni s strani Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport (na naslovu <<https://ucbeniki.cobiss.si/books>>).

3 Pozorna sem bila zlasti na umeščenost jezikovnih vsebin v učbenik in terminologijo s področja leksikologije.

2 Analiza učnih gradiv

2.1 Obravnava slovničnih poglavij v učnem gradivu

V učnem načrtu je naveden cilj, da naj se pri pouku slovenščine poleg usvajanja različnih tipov besedil z vidika sporazumevanja utrjuje predstava o jezikovnem sistemu, tako, da se pri pouku učence usmerja »k povezovanju jezikovnosistemskega znanja – povežejo naj usvojeno jezikovno vsebino v smiselno zaokroženo celoto [...]« (Učni načrt: 69).⁴

Temu načelu glede na celoto analiziranih učbenikov v največji meri sledijo učbeniki *Znanka ali uganka 7, 8, 9*. Šolska snov je razdeljena na dva dela. V prvem delu učbenika je predstavljen jezikovnosistemski del, v drugem delu pa je podana snov o različnih tipih besedil.

Pri večini drugih učbenikov vsako (pod)poglavje iz slovnice uvaja daljše besedilo, sledijo mu vprašanja, ki preverjajo njegovo razumevanje, s čimer je slovnična učna snov manj izpostavljena.

V nadaljevanju sledi prikaz obravnave vsebin s področja besedoslovne jezikovne ravnine v učnem gradivu.

2.1.1 Definicijo *besede*, ki vključuje njeno izrazno in pomensko stran, navajajo učbeniki z naslovom *Od glasov do knjižnih svetov* (OGKS), pri čemer je beseda 'natančno določeno zaporedje črk oz. glasov, ki jih med sabo ni mogoče zamenjati, saj je le tako zagotovljen njen pomen' (OGKS 8: 9; OGKS 9: 15). Navaja jo še i-učbenik *Slovenščina 8*: »Beseda je [...] dogovorjeno zaporedje črk, ki nekaj pomenijo. [...]« (18). Drugi učbeniki definicije *besede* nimajo posebej navajane. Pojma *leksika* ne obravnavajo vsi pregledani učbeniki; kjer se pojavi, je poimenovan kot *besedni zaklad*, omenjen pa je v nalogah tipa »izboljšaj svoj besedni zaklad«. ⁵ Pojma *besedje* 'vse besede, rabljene v kakem jeziku, delu' učbeniki ne navajajo; pojem *besedišče* 'vse besede, ki jih kdo pozna in jih lahko uporablja' se v gradivu pojavlja, a redko, npr. »V pogovoru z učiteljem/ učiteljico ter sošolci in sošolkami rešite naslednje naloge, povezane z razumevanjem besedišča« (SO 9, Beremo, pišemo, govorimo in poslušamo: 61). Večina učbenikov navaja pojme *koren*,⁶ *besedna družina* in *končnica*.

4 »Učenci in učenke si s takšnim povezovanjem krepijo svojo jezikovno samozavest v slovenščini, ker so sposobni umestiti vsakdanje jezikovne probleme v enoten okvir, hkrati pa pridobivajo splošno jezikoslovno teoretično osnovo, ki jim lahko pomaga pri učenju tujih jezikov« (Učni načrt: 69).

5 Tak je na primer učbenik *Slovenščina v oblaku 7, Knjižni in neknjižni jezik*, ki pojem *besedni zaklad* obravnava v uvodnem delu razdelka o jezikovnih priročnikih (str. 20).

6 Npr. v učbeniku OGKS 7 sta pojma *koren* in *besedna družina* tudi definirana: »Besedni koren je del besede, ki besedi daje pomen. [...] Besedna družina je skupina besed, ki ima isti besedni koren (*pisati, pisarna, pisatelj*)« (1).

2.1.2 Večina analiziranega učnega gradiva obravnava pojem *stalna besedna zveza*, ta pa je v nekaterih učbenikih izenačen s pojmom *frazem*⁷ (ti učbeniki nefrazeoloških (tudi terminoloških) stalnih besednih zvez ne obravnavajo, opozarjajo pa na razliko med *frazemi* in *prostimi besednimi zvezami*).⁸ Nekateri k *stalnim besednim zvezam* prištevajo še *večbesedna lastna imena* (npr. *Od glasov do knjižnih svetov*).

Drugi učbeniki obravnavajo tudi nefrazeološke stalne besedne zveze, vendar le pomenko prozorne;⁹ ponekod so omenjeni tudi večbesedni termini (Slovenščina 7: 49). Kot stalne besedne zveze niso upoštevane pomenko neprozorne enote brez ekspresivnega učinka (tipa *morski prašiček*).¹⁰ Kot razlikovalni element med nefrazeološkimi in frazeološkimi besednimi zvezami je navedena »prenesenost« pomena, medtem ko ekspresivnost (izražanje pozitivnega ali negativnega odnosa do poimenovanega) kot odločilno merilo frazeološkosti ni omenjena (čeprav je navedena kot definicijska lastnost frazemov, npr. »So slikovite, hudomušne, humorne ...« (Znanka ali uganka 7: 66)). Na definicijske lastnosti frazema je opozorjeno tudi pri besedilni analizi, npr. »Bi ti izrazi pomenili enako, če bi Primož v njih katero od besed zamenjal z drugo ali izpustil?«; »Katere besede imajo dobesečen in katere prenesen pomen?«; »Katere besedne zveze uporabljamo, da bi bili čim bolj natančni, in katere, da bi bilo naše besedilo čim bolj zanimivo in živo?« (Slovenščina 7: 48).¹¹

2.1.3 V poglavju o strokovnem besedilu in terminih večina učbenikov obravnava pojem *definicija*, pri čemer je zgradba definicije predstavljena kot nadpomenka, ki ji sledijo razločevalne pomenske sestavine,¹² tako npr. v učbeniku *Znanka ali uganka 7*: »[...] najprej poiščemo sopomenko, če je ni, pa nadpomenko, potem pa besede, ki nadpomenko vsebinsko dopolnijo, da lahko neznano besedo razlikujemo od sorodnih besed« (97).¹³ Tudi v učbeniku *Slovenščina za vsak dan 7, 1. del* je obravnavana de-

7 »Stalne besedne zveze ali frazemi so tiste besedne zveze, ki pomenijo nekaj drugega kot besede, iz katerih so sestavljene [...] Stalno besedno zvezo lahko uporabimo v povedi [...] ali pa je že sama poved [...]« (SVD 7, 1. del: 77).

8 Med temi so tudi učbeniki z naslovoma *Znanka ali uganka* in *Slovenščina za vsak dan*.

9 »Nekatere [stalne besedne zveze] pomenijo enako kot besede, iz katerih so sestavljene (npr. *filatelistična zgodba, filatelistično društvo, testna naloga, osnovna šola*). Imenujemo jih **stalne besedne zveze z dobesečnim pomenom**. Med njimi je veliko strokovnih izrazov [...]. Pomena drugih stalnih besednih zvez pa ne moremo razbrati iz pomena besed, ki jih sestavljajo [...]. Te [...] so [...] uporabljene v **prenesenem pomenu** in jih imenujemo **frazemi** [...]« (Slovenščina 7: 49); »Besede povezujemo v **besedne zveze**. Te so lahko **proste** (npr. *majhen vrabec*) ali **stalne** (npr. *poljski vrabec*) [...]. Stalne besedne zveze so tudi **frazemi** (npr. *živeti kot vrabec v prosu*), v katerih uporabimo besede v prenesenem pomenu in jih ne moremo poljubno zamenjati z drugimi [...]« (SO 7, Knjižni in neknjižni jezik: 13).

10 V zvezi s tipologijo nefrazeoloških stalnih besednih zvez prim. Petric 2018: 216, v zvezi z obravnavo v slovarju eSSKJ prim. Perdiš, Ledinek 2019: 127 in Koncept 2015: 55.

11 V zvezi z definicijo frazema prim. Kržišnik 1994: 22.

12 V učbenikih so poimenovane kot *razločevalne lastnosti definiranege pojma* (npr. SO 7, Beremo, pišemo, govorimo in poslušamo: 46).

13 Pri obravnavi strokovnega besedila (str. 95) je v okviru navajanja razlik med strokovnim in nestrokovnim besedilom obravnavana tudi večpomenskost, na primeru besed *kosem* in *mucka* pa sopomenskost in zaznamovanost (str. 96). S pomočjo strokovnega besedila z izpostavljenimi pojmi, nadpomenkami in razločevalnimi pomenskimi

finicija pojma: »Razlaga ali definicija pojma je iz treh delov. Prvi del je pojem, ki ga razlagamo [...], drugi del je njegova nadpomenka [...], tretji del pa so značilnosti oz. razločevalne lastnosti dane zvezde, naprave [...]« (str. 117).

Ob pojmu *definicija* učbeniki torej obravnavajo tudi *nad-* in *podpomenke* ter *sopomenke* (prim. tudi SO 7; Beremo, pišemo, govorimo in poslušamo: 46).¹⁴

Sopomenke so obravnavane še v okviru razdelka o domačih in prevzetih besedah,¹⁵ pri obravnavi neknjižnih zvrsti slovenščine¹⁶ in pri obravnavi strokovnih izrazov.¹⁷ Nekateri učbeniki navajajo tudi naloge v zvezi s *protipomenkami*, npr. *Slovenščina za vsak dan, 1. del* (str. 86).

Nekaj učbenikov *eno-* in *večpomenke* ponazarja s primeri (npr. SVD 8, 1. del: 93). Na *homonime* posredno opozarja samo učbenik *Slovenščina za vsak dan 7, 1. del* v razdelku, v katerem je podrobno predstavljena struktura slovarskega sestavka v SSKJ, in sicer na primeru iztočnic *čaj¹* in *čaj²* (str. 39).

Na *paronime* implicitno opozarjajo naloge, ki spodbujajo k rabi slovarja z namenom odpravljanja napak pri razumevanju in tvorjenju besedil: »S pomočjo SSKJ pojasni razlike med pomeni spodnjih parov besed. Uporabi jih v smiselnih povedih. [...] b) osvojiti [...] usvojiti [...]« (SO 7; Knjižni in neknjižni jezik: 22). Na razliko med paronimi in sinonimi opozarja učbenik *Slovenščina za vsak dan 7, 1. del* v razdelku, v katerem je podrobno predstavljen SSKJ: *čakavec – čakalec; delaven – deloven; knjižen – književen* (str. 39).

2.1.4 Pojma *knjižna* in *neknjižna slovenščina* ter čustveno zaznamovano besedje obravnava večina učbenikov. Predstavljena je razlika med nevtralnimi, knjižnimi besedami in zaznamovanimi (zvrstno ali čustveno obarvanimi). Učbeniki navajajo *pogovorni* in *narečni jezik* ter *strokovna, umetnostna besedila* in *sleng*. V povezavi s knjižno zborna zvrstjo so npr. v i-učbeniku *Slovenščina 8* omenjeni jezikovni priročniki in usmeritev, da podatek o tem, ali je beseda knjižna ali neknjižna, najdemo v SSKJ (str. 12).

Nekateri učbeniki spodbujajo rabo slovarja samo znotraj razdelkov o stilistični zaznamovanosti (npr. *Slovenščina 8*).¹⁸ Učbenik *Znanka ali uganka 7* z deli slovarskih sestavkov ponazarja podatke o zvrstnosti v SSKJ in komentira neaktualnost določenih

sestavinami je prikazana zgradba terminološke definicije (*Znanka ali uganka 7*: 99–100).

14 Prim. Vidovič Muha 2013: 171–199.

15 *Slovenščina v oblaku 8, Vrste besed*: »Za navedene domače besede poišči prevzete sopomenke in jih vpiši v križanko« (str. 34).

16 »[...]Poišči besedilo Mačkova očeta Janka Kersnika in ga preberi. Izpiši nekaj zaznamovanih besed in presodi, kako so zaznamovane. Poišči jim slogovno nezaznamovane sopomenke« (SO 8, Vrste besed: 44).

17 »Ali so besede *vremenoslovec, meteorolog, vremenar* sopomenke?« (SO 8, Poved in stavke: 57).

18 »Napiši kratko besedilo, v katerem boš uporabil/-a različne slogovno zaznamovane besede« (str. 109).

kvalifikatorjev (besede, ki so bile v času SSKJ zaznamovane, so lahko danes nevtralne) (str. 65). Omenjeno je celo napredno iskanje po slovarskih kvalifikatorjih (učenci na tak način dobijo nabor besed z določeno oznako) (str. 66).

2.2 Slovar kot poseben tip besedila

Dela, ki podrobneje opisujejo vrste podatkov in njihovo strukturiranost v jezikovnih priročnikih, (splošni razlagalni) slovar predstavljajo kot po abecedi urejeno zbirko (medsebojno povezanih) besed, so navedena v nadaljevanju.

V učbeniku *Znanka ali uganka 9*¹⁹ je v prvem delu natančno predstavljena zgradba slovarskega sestavka v SSKJ in razložena razlika med besedotvorno podstavo in slovarsko razlago (str. 19). V posebnem razdelku se učenci seznanijo s podatki o členu v pravopisu, pri čemer je navedeno dejstvo, da so v SSKJ členki poimenovani kot prislovi (str. 25). V učbeniku *Znanka ali uganka 7* je opisan celo postopek izdelave slovarskega sestavka, izbor slovarske oblike iztočnice, beleženje slovničnih podatkov ter naglasa in izgovora (pri čemer se spodbuja raba slovarja) in iskanje definicije pojmov v besedilu. Razložena je razlika med slovarjem in leksikonom ter pojem večpomenke (str. 99–100).

Učbenik *Slovenščina za vsak dan 7, 1. del* v delu poglavja o knjižnem jeziku in neknjižnih zvrsteh slovenščine natančno predstavi splošni razlagalni slovar (str. 37). S pomočjo nalog je predstavljena ureditev besed po abecednem redu (str. 37). Na podlagi izseka strani iz knjižne izdaje SSKJ so prikazani naslednji podatki: oznaki za prvo in zadnjo besedo na strani, ki pomagata pri sklepanju, katere besede so med njima; razlaga pomena (opozorjeno je na večpomenskost) in zgledi rabe; razlika med paronimijo in sinonimijo (*čakavec – čakalec; delaven – deloven; knjižen – književen*) ter homonimi (*čaj¹ – čaj²*); nad- in podpomenke (*čakališče – čakalnica*); besedna družina (*čaj*); razlage stalnih besednih zvez (*čajno pecivo, čajna kuhinja, čajna barva*); kvalifikatorji in pojasnila (npr. *narečno belokranjsko, v družinskem okolju, nižje pogovorno*) ter sinonimne razlage (*flika*); slovarska oblika besede; mesto in oblika slovničnih oznak v zaglavju; časovna dimenzija leksike (*plastenka, žur – v SSKJ žarg.; miška v SSKJ nima pomena ‘računalniška priprava’*). Omenjen je portal Fran (z vprašanjem, kateri slovarji so na njem) (str. 39–41). Sledi vprašanje o tem, katera izdaja slovarja, elektronska ali knjižna, je priročnejša (str. 42).

19 Učbeniki *Znanka ali uganka* zaradi starejše izdaje kot vir navajajo spletno stran <<http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>>, novejše tovrstno gradivo (npr. *Slovenščina v oblaku*) pa navaja že portal Fran (<<https://fran.si/>>). Tretja izdaja Slovarja slovenskega knjižnega jezika oz. eSSKJ (prim. Koncept: 2015; Ledinek: 2016; Gliha Komac idr.: 2015), ki postopoma nadomešča prvo in drugo izdajo, v učbenikih ni omenjena. Kot učni pripomoček (tudi za uvajanje v branje slovarjev) bo od leta 2021 služil portal Franček, e-orodje, ki bo uvajalo učence in dijake v delo s spletnimi slovarji in spletnimi slovničnimi priročniki in ki bo poleg jezikovne svetovalnice za učitelje obsegalo tudi Šolski slovar, namenjen učencem od 1. do 5. razreda devetletke. O predlogu koncepta slovarja za prvo triado osnovne šole prim. Godec Soršak 2019.

Slovenščina v oblaku 7, *Knjižni in neknjižni jezik* omenja slovarje na portalu Fran. Prikazano je geslo iz SSKJ²⁰ in primerjava z definicijo pojma v enciklopediji (str. 21). S pomočjo kopije slovarskega sestavka sta predstavljeni večpomenskost in sinonimija. Učenci tvorijo povedi iz kolokacij, navedenih za razlagami (str. 22).²¹ Prikazane so tudi razlike v gradivu posameznih slovarjev na portalu Fran, npr.: »Razloži, kaj pomenijo besede: *balerinke*, *heker*, *pajkice*, *afna*. Na spletni strani www.fran.si preveri, v katerem priročniku so te besede razložene. Zakaj po tvojem mnenju nekaterih pomenov teh besed ni v SSKJ?« (str. 22).

2.2.1 Nekateri učbeniki uporabe slovarja ne predvidevajo. Pri učbenikih *Znanka ali uganka 7*, *8*, *9* pa je spodbujanje rabe splošnega razlagalnega slovarja SSKJ²² in Slovenskega pravopisa navedeno že v uvodu.²³ Učbenik *Znanka ali uganka 9* spodbuja tudi napredno iskanje, npr. seznama vseh medmetov, ki imajo v stavčnih (opisnih) pomenskih razlagah *veselje* ali *zaskrbljenost* (iskanje po kvalifikatorju) (str. 29).

Preverjanje izgovora (črke *l*) je predvideno samo v učbeniku *Znanka ali uganka 9*, ki navaja gesla *..l*, *pepel*, *general*, *bolnik*, *Jelšane* v Slovenskem pravopisu 2001, kjer lahko ustrezen podatek o izgovoru *l* najdemo pri zapisu izgovora besede (str. 61).

Učbenik *Slovenščina v oblaku* spodbuja rabo slovarja pri iskanju slovničnih podatkov: »Ali lahko velelniške oblike najdemo v SSKJ?« (SO 7, 1. del: 30); »Podčrtaj imena mest, ki se uporabljajo v množini. Pomagaš si lahko s spletno stranjo www.fran.si« (SO 7, Vrste besed: 20). Naloga, ki spodbuja iskanje razlag povezanih dovršnih in nedovršnih glagolov v SSKJ, je v učbeniku *Slovenščina za vsak dan 8* (SVD 8, 1. del: 76).²⁴

Veliko nalog predvideva iskanje frazemov: učenci npr. razlagajo pomene frazemov, ki jih beseda tvori, rešitve pa preverjajo v sestavku iz SSKJ (SO 7, *Knjižni in neknjižni jezik*: 21). Naloga v učbeniku *Slovenščina za vsak dan 7*, 2. del predvideva iskanje pomena besede *jezik* v SSKJ, ki ustreza besedilu, in pomena frazema s to sestavino (str. 9) ter iskanje frazema in njegove pomenske razlage v geslu *volk* (str. 114).²⁵

20 »Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) je enojezični slovar. V njem so razloženi pomeni besed, ki so razvrščene po abecednem redu. Dostopen je v knjižni obliki in na spletni strani fran.si« (SO 7; *Knjižni in neknjižni jezik*: 21).

21 Naloga, ki spodbuja k rabi slovarja z namenom odpravljanja napak pri razumevanju paronimov, je navedena na strani 4, razdelek 2.1.3.

22 O vlogi splošnega razlagalnega slovarja pri razvoju jezikovne zmožnosti prim. Rozman 2010. O rabi SSKJ pri pouku slovenščine prim. Potočnik in Cestnik 2012.

23 Za lažje razumevanje besedil je učbeniku *Znanka ali uganka* dodan *Priročni slovarček*. Pri reševanju nalog se spodbuja tudi iskanje podatkov v SSKJ in SP, kar je prikazano s sličicami, ki ponazarjajo določen jezikovni priročnik. Pri poglavjih iz oblikoslovja so dodani deli slovarskega sestavka iz SSKJ ali iz SP, pri čemer je razloženo, kako iz zaglavja razbrati slovnične podatke.

24 Prim. Krvina 2018: 183–185.

25 Poimenovanje »frazološko gnezdo« navaja učbenik *Slovenščina za vsak dan 9*, 2. del (str. 15).

Nekateri učbeniki spodbujajo rabo SSKJ tudi pri branju besedil. V učbeniku *Slovenščina za vsak dan 8, 1. del* naloga spodbuja k iskanju pomena neznanih besed v slovarju (str. 65). Tako tudi *Slovenščina za vsak dan 7, 1. del*, npr. v nalogi, ki sledi besedilu z zgodovinsko temo. Iz kopije slovarskih sestavkov v SSKJ morajo učenci razbrati besedno družino, pomene in njihovo časovno umeščenost (*barbar* pri starih Grkih in Rimljanih in danes) ipd. Učenci nato sami razlagajo besede iz besedila, razlage pa preverjajo v SSKJ. V slovarju iščejo tudi pomene frazemov iz besedila, npr.: »Napiši, kaj pomeni poved *Končno smo presekali gordijski voz*. (Lahko si pomagaš z razlago besede *gordijski* v spletnem SSKJ)« (str. 53).

3 Sklep

Načelu sistematičnosti prikaza jezikovnega sistema najbolj sledijo učbeniki, pri katerih so slovnična poglavja urejena po jezikovnih ravlinah in predstavljena kot samostojna problematika, najprej zlasti s slovnično analizo besedila, nato pa tudi še z dodatnimi preglednicami, ki služijo kot abstrakten opis jezikovnega sistema oz. kot izpeljane paradigme ali pravila, po katerih so jezikovne enote med seboj povezane.²⁶

Učbeniki z vsebinsko mešanimi poglavji,²⁷ pri katerih vsako slovnično poglavje uvaja podrobna analiza daljšega besedila predvsem s sporazumevalnega vidika, ki bi lahko bil znotraj pouka slovenščine tudi samostojen sklop, v prikazu slovnične urejenosti jezika niso tako sistematični. Pri tem je besedoslovna jezikovna ravnina predstavljena najmanj celostno, ker ji največkrat niti ni posvečen poseben razdelek, ampak se posamezne teme pojavljajo znotraj poglavij, ki obravnavajo druge slovnične ravnine.

Če izhajamo iz učnega načrta,²⁸ hkrati pa upoštevamo vrste podatkov, ki jih prinaša *Slovar slovenskega knjižnega jezika*,²⁹ in njihovo obravnavo v pregledanem učnem gradivu, lahko sklepamo, da bi se raba splošnega razlagalnega slovarja lahko spodbujala: a) pri razumevanju besedila (iskanje pomena besed, besednih zvez; preverjanje stilne vrednosti besed); b) pri tvorbi besedila (pravilna raba besed v besedilu (preverjanje zapisa, pomena besede (besedne zveze, frazema), oblik), kar je povezano tudi s

26 Temu načelu dosledno sledi samo učbenik *Znanka ali uganka*, v katerem so posamezne jezikovne ravnine tudi najbolj sistematično obdelane in nazorno prikazane že v kazalu.

27 Pri teh učbenikih se v nalogah in tudi v naslovih poglavij mešajo vprašanja z vidika sporazumevanja s slovničnimi vprašanji s področja raznih jezikovnih ravnin, kar se odraža tudi v kazalu, s katerim si učenec težje pomaga pri iskanju slovničnih poglavij.

28 »Učenci in učence razvijajo poimenovalno zmožnost: [...] v svojih besedilih in v besedilih drugih prepoznajo poimenovalne napake in neustreznosti ter jih odpravijo; pri tem si po potrebi pomagajo s slovarji v knjižni in elektronski obliki ter z različnimi jezikovnimi svetovalnicami [...]« (str. 21).

29 V učbenikih predstavljeni slovarski sestavki se navezujejo na SSKJ. Zaželeno bi bilo, da se avtorji učbenikov v prihodnje seznanjajo z novimi splošnoslovaropisnimi usmeritvami, ki jih z nekoliko spremenjenim konceptom prinaša eSSKJ na portalu Fran, ki počasi nadomešča SSKJ2 (na primer glede obravnave terminov, nefrazoloških stalnih besednih zvez in frazemov).

prepoznavanjem in odpravo poimenovalnih napak (npr. primerjava pomenov paronimov) ter bogatenjem besedišča (npr. iskanje sopomenk); c) pri ugotavljanju slovničnih podatkov v zaglavju in preverjanju izgovora.

Nekateri obravnavani učbeniki rabe slovarja ne predvidevajo, drugi (v največji meri *Znanka ali uganka*) pa splošni razlagalni slovar predstavljajo zelo natančno in spodbujajo njegovo rabo pri iskanju vseh vrst podatkov. Posebej je dragoceno gradivo, ki spodbuja rabo slovarjev tudi zunaj pouka slovnice (npr. pri branju različnih tipov besedil), saj s tem pomembno prispeva k cilju, da slovar postane orodje za vsakdanje branje in tvorjenje besedil – ne samo v okviru pouka (slovenščine).

VIRI

- OGKS 7 = KODRE, Petra, 2018: *Od glasov do knjižnih svetov 7: Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 7. razredu osnovne šole. Jezik in književnost*. 2. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- OGKS 8 = KODRE, Petra, 2018: *Od glasov do knjižnih svetov 8: Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 8. razredu osnovne šole. Jezik in književnost*. 2. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- OGKS 9 = KODRE, Petra, 2018: *Od glasov do knjižnih svetov 9: Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 9. razredu osnovne šole. Jezik in književnost*. 2. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- SO 7 = KUMER, Vesna idr., 2018: *Slovenščina v oblaku 7: Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 7. razredu osnovne šole. Vrste besed. Stavki in stavčni členi. Beremo, pišemo, govorimo in poslušamo. Knjižni in neknjižni jezik*. 1. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- SO 8 = KUMER, Vesna idr., 2018: *Slovenščina v oblaku 8: Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 8. razredu osnovne šole. Vrste besed. Poved in stavek. Beremo, pišemo, govorimo in poslušamo. Knjižni in neknjižni jezik*. 1. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- SO 9 = KUMER, Vesna idr., 2018: *Slovenščina v oblaku 9: Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 9. razredu osnovne šole. Knjižni in neknjižni jezik. Vrste besed. Poved in stavek. Beremo, pišemo, govorimo in poslušamo*. 1. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- ZU 7 = KOCJAN-BARLE, Marta, SMISL, Milena, 2010: *Znanka ali uganka 7*. 1. izdaja. Ljubljana: Modrijan.
- ZU 8 = KOCJAN-BARLE, Marta, SMISL, Milena, 2011: *Znanka ali uganka 8*. 1. izdaja. Ljubljana: Modrijan.
- ZU 9 = KOCJAN-BARLE, Marta, SMISL, Milena, 2013: *Znanka ali uganka 9*. 1. izdaja. Ljubljana: Modrijan.
- Slovenščina 7 = VOGEL, Jerica idr., 2011: *Slovenščina 7: Učbenik za slovenski jezik v 7. razredu osnovne šole*. 2. izdaja. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Slovenščina 8 = VOGEL, Jerica idr., 2019: *Slovenščina 8: Učbenik za slovenski jezik v 8. razredu osnovne šole*. 2. izdaja. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Slovenščina 9 = VOGEL, Jerica idr., 2015: *Slovenščina 9: Učbenik za slovenski jezik v 9. razredu osnovne šole*. 2. izdaja. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- Slovenščina 8: i-učbenik = JANKOVIČ ČURIČ, Mateja idr.: *Slovenščina 8: i-učbenik za slovenščino v 8. razredu*. <<https://eucbeniki.sio.si/slo8/index.html>>.
- Slovenščina 9: i-učbenik = ČREŠNIK, Vlasta idr.: *Slovenščina 9: i-učbenik za slovenščino v 9. razredu*. <<https://eucbeniki.sio.si/slo9/index.html>>.
- SVD 7 = CAJHEN, Nana idr., 2017: *Slovenščina za vsak dan 7: Samostojni delovni zvezek. 1. del. 2. del.* 1. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- SVD 8 = CAJHEN, Nana idr., 2017: *Slovenščina za vsak dan 8: Samostojni delovni zvezek. 1. del. 2. del.* 1. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- SVD 9 = CAJHEN, Nana idr., 2018: *Slovenščina za vsak dan 9: Samostojni delovni zvezek. 1. del. 2. del.* 1. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.

LITERATURA

- GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2015: Novi slovar slovenskega knjižnega jezika – predstavitev temeljnih konceptualnih izhodišč. *Zbornik povzetkov simpozija Škrabčevi dnevi 9*. Nova Gorica. 16–17.
- GODEC SORŠAK, Lara, 2019: *Zasnova šolskega slovarja za otroke v 1. in 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- LEDINEK, Nina, 2016: Novi slovar slovenskega knjižnega jezika – temeljna konceptualna izhodišča. *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa: zbornik naučnih radova*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 119–130.
- Učni načrt 2018. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf>.
- Koncept, 2015 = *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Različica 1.1*. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <https://fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Potrjeni_koncept_NoviSSKJ.pdf>.
- KRVINA, Domen, 2018: *Glagolski vid v sodobni slovenščini 1. Besedotvorje in pomen*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1994: *Slovenski glagolski frazemi: ob primeru frazemov govornenja*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- PERDIH, Andrej, LEDINEK, Nina, 2019: Multi-word Lexical Units in General Monolingual Explanatory Dictionaries of Slavic languages. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 12. 113–134.
- PETRIC, Špela, 2018: *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- POTOČNIK, Iva, CESTNIK, Mojca, 2012: *Slovar slovenskega knjižnega jezika v šolski praksi*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- ROZMAN, Tadeja, 2010: *Vloga enojezičnega razlagalnega slovarja slovenščine pri razvoju jezikovne zmožnosti*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. (Razprave FF.) 2. razširjena in dopolnjena izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Nina Ledinek, Mija Michelizza

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
nina.ledinek@zrc-sazu.si, mija.michelizza@zrc-sazu.si

Enojezični splošni razlagalni slovarji slovenščine in spodbude za njihovo rabo v srednješolskih učbenikih za slovenski jezik¹

V prispevku predstavljamo enojezične splošne razlagalne slovarje slovenščine z vidika njihovih temeljnih konceptualnih značilnosti. Posebno pozornost posvečamo konceptualnim razlikam med prvima dvema izdajama Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ in SSKJ2) v razmerju do tretje izdaje slovarja (eSSKJ). Analiziramo tudi spodbude za rabo enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjev slovenščine v srednješolskih učbenikih za slovenski jezik in opozarjamo na pomen učenja rabe slovarskih priročnikov v okviru izobraževalnega sistema.

1 Uvod

Razvijanje sporazumevalne zmožnosti kot »zmožnost[i] kritičnega sprejemanja besedil raznih vrst ter zmožnost[i] tvorjenja ustreznih, razumljivih, pravilnih in učinkovitih besedil raznih vrst« (Bešter Turk 2011: 121) je eden temeljnih ciljev sodobnega jezikovnega pouka. Ključen segment sporazumevalne zmožnosti je jezikovna zmožnost, katere gradniki so poimenovalna/slovarska, upovedovalna/slovnična, pravorečna in pravopisna zmožnost (Bešter Turk 2011: 122). Slovarski priročniki prispevajo k razvijanju vseh gradnikov jezikovne zmožnosti, s splošnimi razlagalnimi slovarji pa najbolj neposredno razvijamo poimenovalno zmožnost. Zato je pomembno, da se uporabniki s slovarji seznanijo že zgodaj in se jih navadijo (redno) uporabljati.

Strokovnjaki ob tem ugotavljajo, da je raba slovarjev v okviru izobraževalnega sistema eden od učinkovitejših načinov za izboljšanje veččin uporabnikov za njihovo rabo (Tarp 2012: 95; Vrbinc, Vrbinc 2006: 235; Stabej idr. 2008: 4). Svensén (2009: 459–461) poudarja, da so ključen dejavnik v procesu vzgoje za rabo slovarjev učitelji, ki učencem predstavijo navodila za njihovo rabo, učence pa z nalogami vzpodbujajo k redni rabi slovarjev. To je izjemno pomembno, saj raziskave kažejo, da uporabniki pri rabi slovarskih priročnikov niso dovolj uspešni, ker pogosto ne vedo, kje v konkretnem slovarju naj jezikovni podatek iščejo, ali pa najdenega podatka ne prepoznajo kot relevantnega oz. ga napačno interpretirajo (Herbst v Tarp 2010: 737; Godec Soršak 2019:

¹ Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038 ZRC SAZU, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki ga financira ARRS.

56). Izkušnje z različnimi uporabniki portala Fran hkrati potrjujejo, da številni ne vedo, kateri slovarji za slovenščino so na voljo in pri razreševanju katerih jezikovnih zadreg je različne slovarje smiselno uporabljati.

Ker se je nabor slovarjev za slovenščino v zadnjih letih močno povečal, srednješolski učbeniki za slovenski jezik pa informacije o dostopnosti in vlogi različnih slovarskih priročnikov iz objektivnih razlogov težko predstavljajo povsem ažurno, v nadaljevanju na kratko predstavljamo enojezične splošne razlagalne slovarje slovenščine, in sicer zlasti z vidika njihovih temeljnih konceptualnih značilnosti. Poseben poudarek je na razlikah med prvima dvema izdajama *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ in SSKJ2) v razmerju do tretje izdaje slovarja (eSSKJ). V drugem delu prispevka analiziramo spodbude za rabo enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjev slovenščine v srednješolskih učbenikih za slovenski jezik.

2 Enojezični splošni razlagalni slovarji slovenščine in njihove konceptualne značilnosti

2.1 *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1. in 2. izdaja (SSKJ in SSKJ2), *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* in *Sinonimni slovar slovenskega jezika*

Slovar slovenskega knjižnega jezika (v nadaljevanju: SSKJ) je enojezični splošni razlagalni informativno-normativni slovar srednjega obsega, ki je bil zasnovan v 60. letih 20. stoletja na aktualnih slovaropisnih načelih tedanjega časa. Po poskusnem snopiču leta 1964 je izšel v petih knjigah (1970–1991), kasneje pa z drobnimi spremembami še v nekaj knjižnih in elektronskih izdajah.² O pomenu najobsežnejšega in najbolj celovitega slovenskega enojezičnega splošnega razlagalnega slovarja,³ ki ima več kot 90.000 iztočnic⁴ in odraža kulturne ter družbeno-ekonomske razmere svojega časa, pričajo mnogi slovarski priročniki, ki se nanj gradivsko naslanjajo, npr. *Od zadnji slovar slovenskega jezika* (1996), *Slovenski pravopis 2001*, *Slovar slovenskih frazemov* (2011), *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov* (2008, 2011), *Sinonimni slovar slovenskega jezika* (2016) idr. Hkrati s SSKJ je nastala še zbirka besed, ki se v slovar niso uvrstile – *Besedišče slovenskega jezika* (1987). Zaradi spremenjenih družbeno-političnih okoliščin in tehnološkega razvoja ob koncu tisočletja, ki so se zelo odražali tudi v jeziku, se je že kmalu po zaključku redakcije SSKJ pokazala potreba po njegovi dopolnitvi.

2 Leta 1994 je izšel enozvezkovnik, izdaja v 15 zvezkih pa leta 2008. Na disketah smo SSKJ dobili leta 1997, na CD-ROM-u leta 1998 in 2000, istega leta je bil slovar objavljen na spletnem portalu BOS, kasneje še na portalih Termanija (2011) in Fran (2014).

3 Prvi slovenski enojezični razlagalni slovar je bil sicer Glonarjev iz leta 1936, ki pa še ni imel do konca izdelanega razlagalnega sistema.

4 V enozvezkovniku iz leta 1994 je objavljenih 93.154 iztočnic, skupaj s podiztočnicami je v slovarju celostno obravnavanih okrog 110.000 enobesednih enot.

Po izdaji slovarskega dela *Slovenskega pravopisa 2001* (v nadaljevanju: SP 2001) je na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU začel nastajati *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (v nadaljevanju: SNB) (prim. Vojnovič 2003; Holz 2003), ki se konceptualno navezuje na SSKJ. Kot je v Predgovoru slovarja zapisal sourednik M. Snoj, je SNB, ki vključuje 5384 slovarskih sestavkov, »po zgradbi navezovalni, po vsebini in namenu pa dopolnilni« slovar k SSKJ. Slovar prinaša besede, besedne zveze in pomene, ki so se uveljavili po letu 1991 in v SSKJ niso bili zabeleženi. SNB je prvi enojezični splošni razlagalni slovar slovenščine, ki je nastal s pomočjo elektronskega besedilnega korpusa, ter hkrati prvi, ki prinaša tudi etimološke osvetlitve iztočnic.⁵

Leta 2014 je nastala druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju: SSKJ2), ki obsega 97.669 iztočnic in ohranja konceptualne prvine 1. izdaje, ob tem pa gradivsko zajema tudi jezik po letu 1991. Deloma je spremenjeno le besednovrstno označevanje slovarja (v 1. izdaji so členki besednovrstno označeni zlasti kot prislovi), posebnosti v izgovoru pa so zapisane za celotno besedo in ne samo za njen težavni del. V slovar je vključena večina iztočnic SNB in okoli 580 dodatnih po letu 1991 povsem na novo zabeleženih besed (prim. Žele, Kern 2017: 463–464). Posodobitev slovarja na ravni pomenskih razlag in ilustrativnega gradiva so narekovali zlasti spremenjena zunajjezikovna stvarnost in drugačni vrednotenjski pogledi na družbene pojave (Perdih, Snoj 2015).

Sinonimni slovar slovenskega jezika (2016) (v nadaljevanju: SSSJ), ki se gradivsko naslanja zlasti na SSKJ, prinaša celovit in sistematičen prikaz sinonimije slovenskega jezika. Slovarska predstavitev besed in besednih zvez, ki imajo enak ali zelo podoben pomen in se v besedilih pojavljajo v vlogi variantnih poimenovanj, omogoča iskanje po sinonimih, delnih sinonimih in antonimih, ključno pa je, da je v slovarju sistematično opredeljena slogovna vrednost vsakega sinonima. T. i. dominantni slovarski sestavki slovarja prinašajo celovit prikaz sinonimnih razmerij, ki jih vzpostavlja leksem, ki je za izražanje določenega pomena prepoznan kot najbolj običajen in je navadno neoznačen (npr. *hiša*), t. i. kazalčni slovarski sestavki (npr. *hram*) pa usmerjajo na ustrezna mesta znotraj dominantnih slovarskih sestavkov. V spletni različici slovarja na portalu Fran je mogoče iskati tudi po *Pojmovniku SSSJ*, kjer so sinonimni nizi prikazani v skupinah, pripadajočih posameznim pojmovnim kategorijam (Snoj 2019).

2.2 Rastoča slovarja eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika, 3. izdaja, in Sprotni slovar slovenskega jezika

Samoumevnost (so)obstoja novejših slovarjev na spletu, vedno bolj raznolike možnosti interaktivnosti uporabnikov ter posledična potreba po ažurnosti so spodbudile tudi

⁵ Etimološke osvetlitve prinaša tudi eSSKJ, z naslednjim prirastkom pa bo etimološki razdelek vključen tudi v *Sprotni slovar slovenskega jezika*.

slovaropisce, da novosti objavljajo pogosteje, kot je bilo v navadi v preteklosti.⁶ S pojmom rastoči slovar poimenujemo slovarje, katerih deli se v rednih časovnih intervalih objavljajo na spletu, čeprav še niso nujno v celoti končani oz. »končanost« slovarja niti ni cilj (npr. pri *Sprotnem slovarju slovenskega jezika*). Za sodobne enojezične splošne razlagalne slovarje slovenščine velja, da je enkrat letno objavljen njihov t. i. prirastek, torej slovarski sestavki, ki so bili redakcijsko končani in pregledani v času od zadnje objave. Oba v nadaljevanju predstavljena rastoča slovarja se letno vsebinsko nadgrajujeta na slovarskem portalu Fran in sta dostopna tudi v e-knjigah. V prispevku izpostavljamo zlasti njune tipološke značilnosti, ki se glede na predhodne slovarske priročnike slovenščine uvajajo na novo ali so bistveno drugačne kot v predhodnih slovarjih.

eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika, 3. izdaja (v nadaljevanju: eSSKJ), je, tako kot njegova predhodnika, temeljni enojezični splošni razlagalni informativno-normativni slovar. Konceptualno in gradivsko je zasnovan povsem na novo – nabor podatkov, ki jih prinaša, je bolj obsežen kot pri prvih dveh izdajah, predvsem pa so podatki v eSSKJ strukturirani in predstavljeni na bistveno drugačen način kot v SSKJ in SSKJ2 (Gliha Komac idr. 2015; Gliha Komac idr. 2016; Ledinek 2016). Pri eSSKJ torej ne gre za prenavo katerega od predhodnih slovarskih priročnikov, ampak za povsem nov slovar, ki le z imenom sporoča, da prevzema vlogo svojih predhodnikov. Slovar je primarno namenjen rabi v spletnem okolju oz. drugih digitalnih okoljih in predstavlja jezikovno stanje ter pojmovni svet sodobnega slovenskega jezika, kot se kaže v aktualnih gradivskih virih, zlasti korpusnih. Vse jezikovne prvine v njem so opisane in ovrednotene v razmerju do prepoznane knjižnojezikovne norme. Do sprejetja novih pravopisnih pravil, ki se trenutno pripravljajo v okviru Pravopisne komisije pri SAZU in ZRC SAZU, je veljavna kodifikacija še vedno tista iz SP 2001, na odstopanja v normi, ki se v jeziku kažejo kot relevantna, in nekatere druge normativne zadrege pa eSSKJ opozarja v t. i. normativnem zavihku.

Poleg podatkov o zapisu, tonemskem in jakostnem naglaševanju, izgovoru in pregibanju iztočnice slovarski sestavki eSSKJ prinašajo tudi normativne podatke o dvojnicah iztočnice, na novo pa lahko v slovarju iščemo po vseh oblikah iztočnice, ki so tudi jakostno in tonemsko onaglašene. Na voljo je tudi zvočni posnetek izgovora iztočnice in njene prve stranske oblike, v primeru, da kretnja slovenskega znakovnega jezika za posamezni pomen iztočnice obstaja, pa tudi povezava na ustrezno mesto v *Slovarju slovenskega znakovnega jezika*.

6 Angleški *Oxford English Dictionary* npr. novosti objavlja štirikrat letno (<https://public.oed.com/updates/>), španski akademski slovar *Diccionario de la lengua española* spremembe objavlja enkrat letno (<https://dle.rae.es/contenido/actualizaci%C3%B3n-2019>), pri slovarjih slovanskih jezikov pa so uveljavljeni prirastki, ki sovpadajo s končano črko, npr. pri češkem slovarju *Akademický slovník současné češtiny* (http://www.slovníkcestiny.cz/o_slovníku.php), ali prirastki izbranih sklopov leksike, npr. pogosteje rabljena in novejša leksika pri poljskem slovarju *Wielki słownik języka polskiego* (<https://www.wsjp.pl/index.php?pokaz=historia&l=1&ind=0>).

Kot je uveljavljeno že v prvih dveh izdajah slovarja, tudi eSSKJ prinaša enobesedne iztočnice. Besedotvorno povezanih podiztočnic, kot jih poznamo iz prvih dveh izdaj, v eSSKJ ni. Tovrstni leksemi (npr. iz pridevnika izpeljani prislovi, deležniki) so v primeru, da so v rabi dovolj pogosti, predstavljeni kot samostojni slovarski sestavki, posledično eSSKJ nima posrednih ali sklicevalnih razlag (npr. *manjšalnica od ...*, *pridevnik od ...*), temveč so tudi pri teh iztočnicah razlage polne. Na novo so v eSSKJ zaradi potreb uporabnikov vključene najpogosteje rabljene kratice in simboli (npr. *A simbol za enoto amper*, *ADHD*, *DNK*).

Drugačen od predhodnih izdaj je tudi prikaz skladijske ravni, saj so v eSSKJ pri posameznih pomenih leksikalnih enot izpostavljeni tudi najpogostejši skladijski vzorci in tipične kolokacije, v katerih se pomen leksema običajno uresničuje, vsak pomen pa je ponazorjen z vsaj enim stavčnim zgledom. Večji poudarek, kot je bilo v slovenski leksikografiji običajno do sedaj, eSSKJ daje večbesednim leksikalnim enotam (prim. Perdih, Ledinek 2019), ki so glede na celovitost slovarskega opisa enakovredne enobesednim iztočnicam. Večbesedne leksikalne enote so v slovarju predstavljene v dveh razdelkih: prvi razdelek vključuje pomensko neprozorne nefrazeološke (terminološke in neterminološke) stalne besedne zveze, drugi razdelek opisuje frazeološke enote (frazeme in paremije) (Meterc 2019: 34–36). V primerjavi s prvima dvema izdajama torej ni več posebnega razdelka, ki bi po funkciji ustrezal terminološkemu gnezdu. Poseben razdelek je v eSSKJ namenjen tudi etimološkim osvetlitvam iztočnice, slovar pa prinaša tudi podatke o izbranem naboru z iztočnico besedotvorno povezanih besed (feminativi, manjšalnice, svojilni pridevniki ipd.).

Sprotni slovar slovenskega jezika (v nadaljevanju: *Sprotni*) nastaja od leta 2014 in je izhodiščno nenormativni slovar, ki nima usmerjevalne vloge (čeprav izrazite odstopa od knjižnojezikovne norme označuje), prinaša pa popis rabe zlasti novejših besed, besednih zvez in pomenov, ki v slovarjih slovenskega jezika z normativno vlogo še niso uslovarjeni ali v danem trenutku (še) ne izpolnjujejo kriterijev za uvrstitev vanje. Pri uslovarjanju novih pomenov je tudi sklicevalen (oznaka SSKJ2 ob iztočnici, npr. *apneja*). Slovar ima razmeroma preprosto mikrostrukturo in skuša biti razumljiv intuitivno, obenem pa uporabnike nagovarja k interakciji (predlogi novih besed, novih slovenskih ustreznih, glasovanje za posamezne predloge ipd.).

3 Enojezični splošni razlagalni slovarji slovenščine in spodbude za njihovo rabo v srednješolskih učbenikih za slovenski jezik

V drugem delu prispevka analiziramo, v kolikšnem obsegu so enojezični splošni razlagalni slovarji slovenščine predstavljeni v srednješolskih učbenikih za slovenski jezik in kako analizirani učbeniki učence spodbujajo k njihovi rabi. Pregledani so bili naslednji

učbeniki in samostojni delovni zvezki:⁷ K. Zajc Berzelak idr.: *Govorica jezika 1–4* (v nadaljevanju: GJ), J. Vogel idr.: *Slovenščina 1–4, z besedo do besede* (v nadaljevanju: ZBB), M. Križaj idr.: *Na pragu besedila 1–4* (v nadaljevanju: NPB), M. Križaj idr.: *Na pragu besedila 1–2: Izdaja s plusom* (v nadaljevanju: NPB+) in T. Slemenjak idr.: *Barve jezika 1–3* (v nadaljevanju: BJ).

Ob tem opozarjamo, da aktualni gimnazijski učni načrt za slovenščino slovarjev eksplisitno ne omenja, v njem je navedeno le splošno didaktično priporočilo, naj se neume-tnostna besedila, če je le mogoče, obravnavajo »tudi ob dodatnih tiskanih in digitalnih jezikovnih ipd. priročnikih in drugih virih« (Poznanovič Jezeršek idr. 2008: 42). Kljub temu smo prepričani, da bi morali učitelji kot avtonomni strokovnjaki predstavitvi so-dobnih slovarskih priročnikov in učenju njihove rabe posvečati posebno pozornost, učence pa usposabljati za njihovo samostojno rabo, kot predvideva že učni načrt iz leta 1998 (UN 1998), ter jih s tem vzgajati v kompetentne in samozavestne uporabnike slovenščine. Zaradi povečane dostopnosti slovarskih virov je to še posebej pomembno. Vsi omenjeni in številni drugi slovarji za slovenščino so namreč prosto dostopni na slo-varskem portalu Fran (www.fran.si), na voljo pa je tudi aplikacija za njihovo uporabo na telefonu.

3.1 Obseg obravnave enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjev slovenščine v srednješolskih učbenikih za slovenski jezik

Glede na družbeno vlogo temeljnega enojezičnega splošnega razlagalnega slovarja slovenščine je razumljivo, da je največ pozornosti med slovarji v vseh učbenikih namenjeno SSKJ.⁸ Vsa analizirana gradiva razmeroma podrobno predstavljajo zgradbo tipičnega slovarskega sestavka v SSKJ (GJ 2/3: 13–14; ZBB 2: 224–225; BJ 2: 12–13; NPB 2: 78–82; NPB+ 2: 15–20). Ob tem opozarjamo, da se nekatera preveč usmerjajo zlasti k posredovanju faktografskega védenja o mikrostrukturnih elementih SSKJ (npr. razmejevanje med glavo slovarskega sestavka in njegovim zaglavjem) ali prinašajo zelo splošne informacije o vlogi in konceptualnih predpostavkah SSKJ, tudi v raz-merju do drugih (slovarskih) priročnikov. Ob tem premalokrat vključujejo konkretne naloge in vzpodbude, ki bi od učencev zahtevale, da za razrešitev jezikovne dileme ali pri usvajanju nove učne snovi slovar dejansko uporabijo ali razmislijo o tem, kje v slovarskem sestavku je iskani podatek naveden in kako naj posredovane informacije

7 Natančnejši bibliografski podatki o analiziranih gradivih so navedeni v razdelku o uporabljeni strokovni literaturi. Zaradi izrednih razmer v času pisanja prispevka do najnovejše izdaje učbenika ZBB nismo mogli dostopati, zato je v prispevku analizirana prejšnja izdaja.

8 V izobraževalnem procesu je, razen v izjemnih primerih, smiselno uporabljati 2., prenovljeno in deloma dopolnjeno izdajo slovarja, saj ta prinaša posodobljen opis, ki ustrežneje kot 1. izdaja odraža aktualno družbeno stvarnost. Glede na to, da sta SSKJ in SSKJ2 konceptualno enotna, v nadaljevanju prispevka govorimo o spodbudah za rabo SSKJ, in sicer neodvisno od tega, ali učbeniki omenjajo SSKJ ali SSKJ2.

interpretirajo – in tako učence redno, načrtno in sistematično usposablja za samostojno in kompetentno rabo slovarskega priročnika.

Poleg SSKJ vsi učbeniki omenjajo oz. predstavljajo še druge slovarske priročnike za slovenščino ali vsaj prikazujejo njihove slovarske sestavke. Novejši učbeniki sistematično opozarjajo na portal Fran (BJ 2: 11–12, 26, 34; NPB+ 2: 6–8; v prenovljenih izdajah učbenikov je portal običajno le omenjen), enojezični splošni razlagalni slovarji slovenščine, ki so nastali v zadnjem desetletju, pa so, z izjemo SSKJ2, v njih kvečjemu omenjeni (BJ 2: 13; NPB+ 2: 15). Opisano stanje je deloma posledica dejstva, da učna gradiva iz objektivnih razlogov težko povsem ažurno sledijo napredku v sodobni slovenski leksikografiji.⁹ Podatki o dostopnosti novih tipološko različnih slovarskih priročnikov za slovenščino so namreč med tistimi, ki v jezikoslovju zastarevajo najhitreje. Nastajajočo vrzel med morda ne več povsem ustreznim učbeniškim opisom in aktualnim stanjem v slovenski leksikografiji lahko najučinkoviteje premoščajo učitelji, in sicer z opozorili, da novi slovarski priročniki nastajajo vsakodnevno¹⁰ in da so v vsakem od njih, tudi če gre za tipološko enake priročnike, podatki vključeni v različnem obsegu in predstavljeni na nekoliko drugačen način. Z vidika sodobnih enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjev slovenščine je učence še zlasti pomembno opozarjati na tipološko nove slovarje, ki so za slovenščino na voljo (npr. sinonimni slovar slovenskega jezika, slovarja novejšega besedja), ter na konceptualne razlike med SSKJ in eSSKJ, pri čemer so najbolj učinkovit način za tovrstno osveščanje pogoste spodbude za rabo slovarjev, in sicer s čim bolj praktično naravnanimi nalogami in dejavnostmi (prim. Béjoint 1989 v Svensén 2009: 460).

3.2 Spodbude za rabo enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjev slovenščine v srednješolskih učbenikih za slovenski jezik

Analizirani učbeniki učence z nalogami in vprašanji spodbujajo praktično le k rabi SSKJ, ostali enojezični splošni razlagalni slovarji slovenščine v učbeniških nalogah niso (eksplicitno) omenjeni, izjema je le SSSJ, h katerega rabi nekajkrat spodbuja NPB+ (2: 11, 13). Sicer pa se analizirana gradiva v obsegu in načinu spodbujanja k rabi slovarjev slovenščine ob razlagi učne snovi nekoliko razlikujejo. Večina učnih gradiv na možnost rabe slovarskih priročnikov pri razvijanju jezikovne zmožnosti učencev opozarja zlasti ob razlagi besedoslovnih pojavov v jeziku ali pri predstavljanju

⁹ Ker se učbeniki včasih le ponatiskujejo, ne pa tudi redno prenavljajo, so v njih tudi podatki, ki so že zastareli. Tudi v gradivih, ki so izšla v zadnjih petih letih, je tako npr. mogoče prebrati, da za slovenščino enojezičnega frazeološkega in sinonimnega slovarja še nimamo (NPB 2: 76), da spletno različico SSKJ2 imenujemo e-SSKJ (BJ 2: 11, 13), da je SSKJ dostopen na portalu BOS (NPB 2: 81–82) itd.

¹⁰ Za ponazoritev navajamo podatek, da je bilo na portalu Fran oktobra 2014, ko je bilo spletišče objavljeno, na voljo 20 slovarskih priročnikov in 513.432 slovarskih sestavkov. Od decembra 2019 lahko uporabniki na Franu brskajo po 36 slovarjih in 687.053 slovarskih sestavkih. Decembra 2020 naj bi bila na Franu na voljo vsaj še dva nova rastoča slovarja in nov zgodovinski slovar.

jezikovnih priročnikov. Le učbenik ZBB k rabi enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjev slovenščine in drugih priročnikov učence spodbuja nekoliko bolj redno in pri predstavljanju različnih jezikoslovnih pojmov. Drugi pristop je po mnenju strokovnjakov primernejši, saj zgolj občasne učne ure z rabo slovarja uporabniku večšine za rabo slovarja privzgjajajo manj kot redna, čeprav časovno krajša raba slovarja (prim. Béjoint 1989 v Svensén 2009: 460).

Največkrat so spodbude za rabo enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjev slovenščine in drugih slovarjev v analiziranih učbenikih neposredne. Učbeniki najpogosteje vključujejo motivacijske naloge ali vprašanja, ki a) eksplicitno zahtevajo, da se pri njihovem razreševanju uporabi slovar (npr.: »V SSKJ poiščite besede, ki spadajo v isto besedno družino kot beseda *lektor*«; »Slovenskem etimološkem slovarju poiščite še nekaj prevzetih besed, ki jih danes ne zaznavamo več kot prevzete«), b) poizvedujejo po podatkih, ki so predstavljeni v različnih mikrostrukturnih razdelkih SSKJ, ali o mikrostrukturi slovarja (npr.: »Iz katerega dela sestavka ste razbrali, kako se beseda naglašuje [...]«; V katerem delu slovarskega sestavka najdemo podatek o besedni vrsti?«), c) ob konkretnih slovarskih sestavkih sprašujejo o tipoloških značilnostih slovarjev (npr.: »Kateri slovarski sestavek je iz enojezičnega slovarja?; Ali so v [slovarskem sestavku] predstavljeni pomeni besed?«) ali d) zastavljajo splošna vprašanja o tem, čemu so različni slovarski priročniki namenjeni (»Kdaj uporabljate SSKJ?; V katerem jezikovnem priročniku se lahko poučimo o pomenu novih besed in njihovih oblikah?«).

Analizirani učbeniki na slovarje opozarjajo tudi posredno, tj. s fotografijami njihovih naslovnih, s slikami slovarskih sestavkov, z rabo posebnih ikon ipd. Zadnjo možnost za opozarjanje na SSKJ sistematično izkorišča ZBB. Posredne spodbude, ki so v analiziranih učbenikih sicer redkejše, so lahko odlično motivacijsko sredstvo za rabo slovarjev, po naši oceni pa nimajo pravega učinka, če razlog za njihovo prikazovanje ni dovolj očitno ali če grafično gradivo ni pospremljeno z ustrežno razlago ali komentarjem (v enem od učbenikov so slovarski sestavki iz tipološko različnih slovarjev npr. pospremljeni zgolj z nalogo: »Preberite sestavke iz izbranih slovarjev in ugotovite njihovo namembnost oz. uporabnost«). Učenec v takih primerih sicer dobi informacijo, da različni slovarji za slovenščino obstajajo, ne pa tudi konkretnih in zanesljivih podatkov o tem, kakšne podatke priročniki prinašajo in za razreševanje katerih dilem bi jih lahko uporabil.

Tudi naloge, ki v analiziranih učbenikih učence neposredno spodbujajo k rabi slovarjev, so včasih zastavljene premalo premišljeno (prim. Stabej idr. 2008: 4). Za ponazarjanje pomena besed v SSKJ so včasih izbrani sestavki, ki imajo abstraktne slovarske razlage, pri katerih je med posameznimi pomeni besede v gradivu težko razlikovati ali ki v ponazarjalnem gradivu vključujejo frazeme (npr. *beseda*). Opozarjamo tudi na dejstvo, da je za ponazarjanje rabe terminov bolje izbrati terminološki kot splošni razlagalni slovar, saj je v slednjem načeloma prikazana raba determinologizirane leksike. Naloge

so lahko tudi nekoliko zavajajoče (v zvezi s SSKJ se v enem od učbenikov pojavlja vprašanje: »Čemu uporabljate ta slovar – da bi se poučili o zapisu besed ali o njihovem pomenu?«), včasih pa so v njih tudi stvarne napake (naloga v enem od učbenikov npr. zahteva, naj v slovarskem sestavku *nebo* v SSKJ poiščemo pregovore, čeprav pregovorov ta sestavek ne vključuje). Pomanjkljivost, na katero bi radi opozorili posebej, pa so premalo konkretne naloge in naloge, usmerjene zlasti k teoretičnim dejavnostim, ki pogosto niti ne zahtevajo rabe slovarja (npr.: »Kaj ste izvedeli iz zaglavja?; Kaj ste izvedeli o besedi megla iz tega slovarskega sestavka?«), ne pa k razreševanju konkretnih jezikovnih vprašanj, zato uporabnikov ne navajajo na samostojno rabo najrazličnejših slovarskih priročnikov, kar je temeljni pedagoški cilj, povezan s slovarskimi priročniki (prim. Svensén 2009: 461; UN 1998).

Predlagamo torej, da učitelji učence spodbujajo k rabi enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjev slovenščine in drugih jezikovnih priročnikov pri razlaganju in ilustraciji jezikovnih pojavov z vseh jezikoslovnih ravnin, motivacijske naloge s slovarji (tudi take, ki niso nujno neposredno povezane z jezikoslovnimi pojmi, ki jim je v konkretnem poglavju namenjena osrednja pozornost) pa naj učence spodbujajo k celostnemu in sistematičnemu usvajanju znanja o tem, kam se kak jezikovni pojav umešča z vidika opisa jezikovnega sistema. Naloge morajo biti dovolj konkretne, da se z njimi učenci sistematično usposabljaajo za kritično samostojno rabo jezikovnih priročnikov – ob tem je učencem treba pojasnjevati, kje in na kakšen način so jezikovni podatki v konkretnem slovarju opisani in kako jih ustrezno interpretirati –, vzpodbude pa dovolj redne, da učencem privzgojijo navado uporabljati jezikovne priročnike, kadarkoli se soočijo z jezikovno zadrego.

4 Zaključek

Čeprav aktualni gimnazijski učni načrt za slovenščino slovarjev eksplicitno ne omenja, prav tako pa od učencev neposredno ne zahteva, da se s slovarskimi priročniki seznanijo in se jih naučijo uporabljati, bi moralo biti izobraževanje o sodobnih jezikovnih priročnikih, ki vodi k njihovi kompetentni samostojni rabi, eden od temeljnih ciljev sodobnega jezikovnega pouka. V prispevku zato na kratko predstavljamo enojezične splošne razlagalne slovarje slovenščine. Ker se področje hitro razvija, je poudarek na konceptualnih lastnostih novejših slovarjev. Hkrati analiziramo spodbude za rabo slovarjev v srednješolskih učbenikih za slovenski jezik. Ob tem opozarjamo, da je izobraževalne dejavnosti s slovarji smiselno zastaviti čim bolj praktično, torej izboljšanje veščin uporabnikov slovarjev dosegati s konkretnimi nalogami, usmerjenimi k razreševanju jezikovnih dilem, razporejene pa naj bodo razmeroma enakomerno čez celo šolsko leto. Izpostavljamo tudi pomen rednih izobraževanj učiteljev v zvezi s slovarskimi priročniki, saj učbeniki iz objektivnih razlogov težko ažurno sledijo napredku v sodobni slovenski leksikografiji.

VIRI IN LITERATURA

- BEŠTER TURK, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* 56/3–4. 111–130.
- eSSKJ = eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 2016–. <www.fran.si>.
- GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2015: *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjižnega-jezika/datoteke/Potrjeni_koncept_NoviSSKJ.pdf>.
- GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2016: Novi slovar slovenskega knjižnega jezika – predstavitev temeljnih konceptualnih izhodišč. Franc Marušič, Petra Mišmaš, Rok Žaucer (ur.): *Škrabčevi dnevi 9, Zbornik prispevkov s simpozija 2015*. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici.
- GODEC SORŠAK, Lara, 2019: *Zasnova šolskega slovarja za otroke v 1. in 2. vzgojno-izobraževalnem obdobju*. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- HOLZ, Nanika, 2003: Besedilni korpus Nova beseda in geslovník za Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika. *Jezikoslovni zapiski* 9/1. 89–94.
- KRIŽAJ, Martina idr., 2018: *Na pragu besedila 1: Učbenik*. Ljubljana: Rokus Klett.
- KRIŽAJ, Martina idr., 2017: *Na pragu besedila 2: Učbenik*. Ljubljana: Rokus Klett.
- KRIŽAJ, Martina idr., 2017: *Na pragu besedila 3: Učbenik*. Ljubljana: Rokus Klett.
- KRIŽAJ, Martina idr., 2018: *Na pragu besedila 4: Učbenik*. Ljubljana: Rokus Klett.
- KRIŽAJ, Martina idr., 2018: *Na pragu besedila 1: Izdaja s plusom*. 1. in 2. del. Ljubljana: Rokus Klett.
- KRIŽAJ, Martina idr., 2019: *Na pragu besedila 2: Izdaja s plusom*. 1. in 2. del. Ljubljana: Rokus Klett.
- LEDINEK, Nina, 2016: Novi slovar slovenskega knjižnega jezika – temeljna konceptualna izhodišča. Stana Ristić, Ivana Lazić Konjik, Nenad Ivanović (ur.): *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa: zbornik naučnih radova*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 119–130.
- METERC, Matej, 2019: Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju. *Jezikoslovni zapiski* 25/2. 33–45.
- PERDIH, Andrej, LEDINEK, Nina, 2019: Multi-word Lexical Units in General Monolingual Explanatory Dictionaries of Slavic languages. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 12. 113–134.
- PERDIH, Andrej, SNOJ, Marko, 2015: SSKJ². *Slavia Centralis* 2015/1. 5–15.
- POZANANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina: gimnazija*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- SLEMENJAK, Tanja idr., 2016: *Barve jezika 1: Učbenik*. Ljubljana: Rokus Klett.
- SLEMENJAK, Tanja idr., 2017: *Barve jezika 2: Učbenik*. Ljubljana: Rokus Klett.
- SLEMENJAK, Tanja, PREMUR KAMPUŠ, Katja, 2018: *Barve jezika 3: Učbenik*. Ljubljana: Rokus Klett.
- Slovenščina: predmetni katalog – učni načrt 1998*. Portal Ministrstvo za izobraževanje, znanost, in šport.

- SNOJ, Jerica, 2019: *Leksikalna sinonimija v Sinonimnem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- STABEJ, Marko idr., 2008: *Jezikovni viri pri jezikovnem pouku v osnovni in srednji šoli*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- SVENSÉN, Bo, 2009: *A handbook of lexicography: The theory and practice of dictionary-making*. New York: Cambridge University Press.
- SSSJ = *Sinonimni slovar slovenskega jezika*, 2016. Ljubljana: Založba ZRC.
- SNB = *Slovar novejšega besedja*, 2012. Ljubljana: Založba ZRC.
- Sprotni = KRVIŃA, Domen: *Sprotni slovar slovenskega jezika 2014–*. <www.fran.si>.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991. Ljubljana: DZS.
- SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2. izdaja, 2014. Ljubljana: DZS.
- TARP, Sven, 2010: H. A. Welker and Pedagogical Lexicography. *Lexikos* 20. 730–749.
- TARP, Sven, 2012: New Experiences in Pedagogical Lexicography: Two Cuban School Dictionaries. *Hermes – Journal of Language and Communication in Business* 48. 95–107.
- VRBINC, Marjeta, VRBINC, Alenka, 2006: A Research-based Study of Foreign Students' Use of Grammatical Codes in Five Leading British Learners' Dictionaries. *Linguistica* 46/2. 227–242.
- VOJNOVIČ, Nastja, 2003: Ob slovarju novejšega besedja. *Jezikoslovni zapiski* 9/1. 83–88.
- VOGEL, Jerca idr., 2008: *Slovenščina 1: Z besedo do besede*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VOGEL Jerca idr., 2008: *Slovenščina 2: Z besedo do besede*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VOGEL Jerca idr., 2009: *Slovenščina 3: Z besedo do besede*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VOGEL Jerca idr., 2010: *Slovenščina 4: Z besedo do besede*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ZAJC BERZELAK, Karla, VELIKOVNJA, Irena, 2007: *Govorica jezika 1*. Ljubljana: Modrijan.
- ZAJC BERZELAK, Karla idr., 2017: *Govorica jezika 2/3*. Ljubljana: Modrijan.
- ZAJC BERZELAK, Karla, AHAČIČ, Kozma, 2010: *Govorica jezika 4*. Ljubljana: Modrijan.
- ŽELE, Andreja, KERN, Boris, 2017: Spremembe v leksiki in skladnji v sodobni slovenščini. *Slavica Wratislaviensia* 165. 461–469.

Manca Černivec

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
manca.cernivec@zrc-sazu.si

Pouk slovenščine in obravnava pravopisnih jezikovnih priročnikov v gimnaziji¹

V prispevku je prikazana obravnava pravopisnih priročnikov pri pouku slovenščine v gimnazijah. Uvodoma je utemeljeno, zakaj je pri pouku smiselno obravnavati jezikovne priročnike, v nadaljevanju je prikazano, kako je z vključenostjo jezikovnih pravopisnih priročnikov v dokumentih, ki določata cilje in vsebine jezikovnega pouka, ter v izpitnih polah splošne mature iz slovenščine. Izhajajoč iz analize učbenikov je predstavljeno, katere vsebine – povezane s pravopisnimi jezikovnimi priročniki – so posredovane učencem.

1 Zakaj pri pouku obravnavati pravopisne jezikovne priročnike?

Temeljni cilj sodobnega jezikovnega pouka slovenščine pri učencih razviti kritično sporazumevalno zmožnost (Vogel 2015: 180; Bešter Turk idr. 2009: 2). Za pouk slovenščine je ključna opredelitev sporazumevalne zmožnosti, kakor jo je opredelila Bešter Turk (2011: 121):² sporazumevalna zmožnost pomeni »zmožnost kritičnega sprejemanja besedil raznih vrst ter zmožnost tvorjenja ustreznih, razumljivih, pravih in učinkovitih besedil raznih vrst«. Razvijanje sporazumevalne zmožnosti v šolskem prostoru vključuje razvijanje njenih delnih zmožnosti, med njimi tudi jezikovne (tj. poimenovalne, upovedovalne, pravorečne, pravopisne) (prav tam: 126). Jezikovna zmožnost pomeni obvladovanje oz. znanje besednega jezika (Bešter Turk idr. 2009: 3), eden od njenih gradnikov je pravopisna zmožnost, ki pomeni obvladovanje pisanja, tj. zmožnost pisca, da pretvarja iz slušnega v vidni prenosnik, in branja, tj. zmožnost bralca, da pretvarja iz vidnega v slušni prenosnik (Bešter Turk 2011: 123).

Predpogoj in ključna sestavna pravopisne zmožnosti je dobro poznavanje pravopisnih pravil, zato je smiselno, da se učenci³ v času usmerjenega izobraževanja seznanijo ne

1 Prispevek je nastal v okviru usposabljanja mladih raziskovalcev, ki ga financira ARRS pri programu P6-0038.

2 Njena opredelitev sporazumevalne zmožnosti je umeščena v priročnik za učitelje k učbeniškiemu kompletu *Na pragu besedila*. V predhodni raziskavi (Černivec 2017) je bilo že pokazano, da je prav ta učbeniški komplet najpogosteje uporabljen pri jezikovnem pouku v slovenskih splošnih gimnazijah.

3 Termina učenec in učitelj – in ne dijak in profesor (kot je značilno za gimnazijske učence in učitelje) – uporabljam, ker sta to v didaktični literaturi ustaljeni poimenovanji. Učenec je tisti, ki se uči, učitelj je tisti, ki poklicno uči, poučuje.

samo s konkretnimi pravopisnimi pravili, ampak tudi s priročnikom, v katerem so pravopisna pravila zapisana. Na razvoj pravopisne zmožnosti pozitivno vpliva tudi raba pravopisnega slovarskega priročnika, učenci bi zato morali spoznati ter usvojiti načine kritične rabe slovarskega priročnika in interpretacijo informacij v njem. Aktualna pravopisna pravila in slovar prinaša *Slovenski pravopis 2001* (SP 2001).⁴

Poznavanje pravopisnih pravil in obvladovanje rabe pravopisnega slovarja ni vezano le na obdobje formalnega izobraževanja, saj so ta znanja zahtevana pri vsakodnevem razumevanju in tvorjenju besedil, ob tem se ločeno od šolskega prostora neprestano razvijajo tudi pravopisne spretnosti. Podobno ugotavljajo Stabej in sodelavci (Stabej idr. 2008) tudi za slovarske priročnike, saj trdijo, da »slovarji opravljajo predvsem vlogo pomočnika, ki pomaga pri razumevanju in tvorjenju besedil«, ter da »bi zato učenci morali spoznati vlogo in načine uporabe različnih slovarskih priročnikov« (Stabej idr. 2008: 4).

Upoštevač rezultate ankete, ki je bila opravljena med učenci splošnih gimnazij, lahko trdim, da učenci pravopisno zmožnost dojemajo kot najpomembnejšo med vsemi delnimi zmožnostmi sporazumevalne zmožnosti, saj kot glavni cilj jezikovnega pouka največ učencev navaja pravopisno znanje (Černivec 2017: 97). Pri tem se ne omejujejo le na teoretično poznavanje pravopisnih pravil, temveč poudarjajo tudi njihovo aplikacijo v (vsakodnevno) sporazumevanje (prav tam: 97–99).

2 Pravopisni jezikovni priročniki ter učni načrt, maturitetni izpitni katalog in matura

Učitelji so v gimnaziji kot javno veljavnem izobraževalnem programu zavezani, da pri pouku stremijo k doseganju ciljev, ki so navedeni v učnem načrtu za posamezni učni predmet. Za slovenščino je to *Učni načrt: Slovenščina: Gimnazija: Splošna, klasična, strokovna gimnazija: Obvezni predmet in matura (560 ur)* (UN 2008), ki je bil posodobljen leta 2008. Predmetna komisija je pri posodobitvi izhajala iz učnega načrta iz leta 1998. Poleg učnega načrta je za učitelje slovenščine v gimnaziji pomemben in zavezujoč še maturitetni predmetni izpitni katalog za splošno maturo za slovenščino, ki določa cilje in znanja, ki se preverjajo in ocenjujejo na splošni maturi. Predmetni izpitni katalog izhaja iz učnega načrta, je z njim usklajen, a vsebuje le objektivno preverljive cilje in znanja.

⁴ Na Slovenskem je do sedaj izšlo sedem pravopisnih priročnikov (tj. pravil in slovarjev). V času pisanja prispevka poteka proces prenove pravopisnih pravil, ki se je začel leta 2013. Rezultat prenove bodo prenovljena pravopisna pravila (Pravopis 8.0). Vzoredno s prenovo pravopisnih pravil nastaja tudi slovarski del (ePravopis), nastajanje je povezano z obravnavo besedja po t. i. problemskih sklopih, kar pomeni večjo povezanost pravil in slovarja (prim. Dobrovoljc 2016).

2.1 Pravopisni jezikovni priročniki v učnem načrtu za slovenščino (UN 2008 in UN 1998)

V UN 2008 (Poznanovič idr. 2008) pravopisni jezikovni priročniki niso izrecno omenjeni, splošno omembo najdemo le v poglavju Didaktična priporočila. Jezikovni priročniki so omenjeni kot priporočeno (ne obvezno!) dodatno gradivo, ob katerem naj bi potekala obravnava neumetnostnih besedil: »Pri obravnavi neumetnostnih besedil namreč prevladuje pogovorna metoda [...], če se le da [poudarila MČ], tudi ob dodatnih tiskanih in digitalnih jezikovnih ipd. priročnikih in drugih virih« (Poznanovič idr. 2008: 42). Glede na skope informacije v UN 2008 učitelj ne more vedeti, katere cilje glede jezikovnih priročnikov mora pri pouku dosegati, s katerimi vsebinami in na kakšen način. Odločitev o (ne)obravnavi bi torej morala biti po učnem načrtu v avtonomiji učitelja. Vendar uresničevanje zapisanega v praksi ni povsem mogoče, kar bo ob analizi nalog maturitetnih izpitnih pol za slovenščino prikazano v nadaljevanju, saj so v izpitnih polah naloge, ki zahtevajo seznanjenost z jezikovnimi priročniki.

Veliko eksplicitnejši glede poznavanja in rabe jezikovnih priročnikov je učni načrt iz leta 1998 (UN 1998). Ta predvideva, da se učenci zavedajo pomena jezikovnega izpopolnjevanja in samostojne rabe jezikovnih priročnikov tudi po končani gimnazijski stopnji izobraževanja (*Slovenščina: Predmetni katalog – UN 1998*). Eksplicitno je zapisano, da učenci jezikovno ozaveščenost dosežejo tako, da se seznanijo s sodobnimi jezikovnimi priročniki in se jih naučijo uporabljati (prav tam). Tako kot UN 2008 tudi UN 1998 pri obravnavi neumetnostnih besedil poudarja pomen razgovorne metode, pri čemer eden od korakov obravnave (po poslušanju/branju) predvideva uporabo različnih priročnikov (prav tam). UN 1998 še dodaja, da učenci »[s]istematično spoznavajo temeljna pravorečna in pravopisna pravila ter se naučijo uporabljati temeljne sodobne jezikovne priročnike; to vse pripomore k njihovi jezikovni kultiviranosti« (prav tam).

UN 2008 je torej v primerjavi z UN 1998 zelo skromen, kar je lahko posledica dejstva, da so bili v času prenove učnega načrta za splošno gimnazijo prenovljeni tudi osnovnošolski učni načrti. Učni načrt za slovenščino za osnovne šole, ki je bil prav tako prenovljen leta 2008, predvideva zmožnost samostojne uporabe jezikovnih priročnikov, kar pomeni, da naj bi se učenci z rabo jezikovnih priročnikov srečali že v osnovni šoli, usvojeno znanje pa prenesli v gimnazijsko izobraževanje. Pri tem se zastavljajo vprašanja:

- (1) ali sta znanje in razumevanje osnovnošolca na dovolj visoki ravni za ustrezno interpretacijo informacij v jezikovnih priročnikih;
- (2) ali učenci v gimnaziji ob nadgrajevanju jeziko(slo)vnega znanja nadgrajujejo tudi spretnosti, povezane z iskanjem in razumevanjem informacij v jezikovnih priročnikih;

(3) ali bi izpust jezikovnih priročnikov iz učnega načrta za gimnazijo pri uresničevanju jezikovnega pouka lahko pomenil, da jih pri jezikovnem pouku sploh ne bodo uporabljali.⁵

Skleniti je mogoče, da je prenovljeni UN 2008 pomanjkljiv in predstavlja nazadovanje v razvoju načrtovanja jezikovnega pouka slovenščine in tako jezikovnega pouka.

2.2 Pravopisni jezikovni priročniki v *Predmetnem izpitnem katalogu za splošno maturo Slovenščina* (PIKS)

Podobno kot v UN 2008 tudi v PIKS, ki je veljaven do konca leta 2020, pravopisni jezikovni priročniki v sklopu pisnega dela izpita niso omenjeni, jezikovni priročniki so omenjeni v opombi k poglavju o ustnem delu izpita:

»Vprašanja za ustni izpit se ne prekrivajo z vsebino pisnega izpita [...]. Vprašanja iz jezika se nanašajo na jezik v prostoru in času, na jezikovne priročnike in jezik v besedni umetnosti« (Ambrož idr. 2017: 46).

V izpitnem katalogu (Ambrož idr. 2019), ki bo veljaven od leta 2021, je stanje enako. Poudarjeno je, da se vprašanja na ustnem izpitu ne prekrivajo z vsebino pisnega izpita, torej lahko učitelj iz navedenega sklepa, da na pisnem izpitu vprašanj, ki se navezujejo na jezikovne priročnike, ne gre pričakovati.

PIKS torej enako kot UN 2008 učitelja ne obvezuje, da bi jezikovni pouk načrtoval in izvedel tako, da bi učenci spoznavali in uporabljali jezikovne priročnike. V nadaljevanju bo prikazano, zakaj ne obravnava jezikovnih priročnikov v sklopu jezikovnega pouka ni mogoča oz. da je pri jezikovnem pouku treba spodbujati uporabo jezikovnih priročnikov, kar narekuje učitelju tudi zunanje preverjanje.

2.3 Pravopisni jezikovni priročniki na splošni maturi iz slovenščine

Ker 19. člen Zakona o maturi opredeljuje, da se »[p]ri splošni maturi ocenjuje znanje v obsegu in na način, kot ju opredeljujejo Maturitetni izpitni katalog za splošno maturo in predmetni izpitni katalogi za splošno maturo« (2007: 19. člen), maturitetni izpitni katalog za slovenščino pa teh znanj ne določa, lahko sklepamo, da se znanja, povezanega z jezikovnimi priročniki, v pisnem delu mature ne preverja. Pri razčlenitvi maturitetnih pol spomladanskih in jesenskih rokov od leta 2014 do 2019 (*Razčlemba neumetnostnega besedila*) pa se je izkazalo, da se v pisnem delu preverja in ocenjuje tudi to znanje.

⁵ Rozman (2010: 17) ugotavlja, da je treba učence v delo s slovarji (osredotoča se na enojezične razlagalne slovarje) uvajati postopno ter v skladu z njihovimi potrebami in zmožnostmi, kar pomeni, da morajo slovarji upoštevati jezikovno-spoznavni razvoj šolarjev. Meni, da *Slovar slovenskega knjižnega jezika* zaradi zastarelosti in zahtevnosti ni primeren za šolsko rabo (prav tam: 18).

V preglednici je prikazano, kateri jezikovni priročniki oz. naloge, povezane z njimi, se pojavljajo v izpitnih polah glede na posamezni izpitni rok.

Preglednica 1: Jezikovni priročniki po posameznih izpitnih rokih splošne mature

Jezikovni priročnik Izpitni rok	<i>Slovenski pravopis 2001</i>	<i>SSKJ</i>	<i>Slovenski etimološki slovar</i>
spomladanski 2019		x	
jesenski 2018			x
spomladanski 2018	x	x	
jesenski 2017		x	x
spomladanski 2017	x	x	x
jesenski 2016	x	x	x
spomladanski 2016		x	x
jesenski 2015		x	
spomladanski 2015			
jesenski 2014			x
spomladanski 2014		x	

Iz preglednice je razvidno, da se jezikovni priročniki pojavljajo na vseh maturitetnih rokih (izjema je le rok spomladi 2015). Naloge, ki preverjajo poznavanje jezikovnih priročnikov, so istega tipa ne glede na jezikovni priročnik: vedno izhajajo iz slovarskih sestavkov. Učenec mora uvrstiti geselski sestavek v ustrezen slovar (vprašanja so se pojavila na petih rokih) in v priročnikih poiskati določeno informacijo (npr. o pomenu besede, ali je beseda domača ali prevzeta, o posebnostih v sklanjatvah), poleg tega morajo poznati zgradbo geselskih sestavkov, predvsem dele slovarskega sestavka *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) (npr. poimenovati podatke o besedi, ki jih izvedo v posameznem delu geselskega sestavka, npr. v glavi). Najpogosteje se v izpitni poli *Razčlemba neumetnostnega besedila* pojavljajo slovarski sestavki ali naloge, povezane s SSKJ (v osmih izpitnih polah), sledi *Slovenski etimološki slovar* (v šestih izpitnih polah), trikrat se v izpitnih polah pojavijo slovarski sestavki ali naloge, povezane s slovenskim pravopisom.

Slovarski sestavek iz trenutno veljavnega SP 2001 se je pojavil na treh izpitnih rokih, nanj se navezujejo zgolj štiri vprašanja (od 27, ki so vezana na jezikovne priročnike). Od učenca se zahteva, da: 1) prepozna, da je slovarski sestavek iz pravopisnega slovarja (tri vprašanja); 2) v njem najde informacije o posebnosti pri pregibanju besede (v geselskem sestavku *teden* prepozna neobstojni polglasnik) (eno vprašanje). V nalogah ni tistih vprašanj, ki najbolj značilno opredeljujejo pravopisni slovar – npr. zapis in slovnično vedenje lastnih imen.

Analiza izpitnih pol je pokazala, da se od učencev na končnem zunanem preverjanju pričakuje, da prepoznajo vsaj tri slovarske priročnike na podlagi izpisanih gesel (SP

2001, SSKJ in *Slovenski etimološki slovar*). Izpisana so vedno le gesla iz knjižne oblike izdaj, kar kaže na razkorak med sodobnim stanjem in stanjem, prikazanem v maturitetnih izpitnih polah, torej neaktualnost, zastarelost izpitnih pol. V skladu z – v učnem načrtu – eksplicitno ubeseditvijo o doseganju razvoja digitalne pismenosti učencev ter o spodbujanju medpredmetnih povezav in uporabe digitalnih tehnologij bi morali učenci spletne različice jezikovnih priročnikov aktivno spoznati že pri jezikovnem pouku, razvoj prikaza slovarskih informacij pa bi morali upoštevati tudi sestavljalci mature ter vanjo vključiti najnovejše oz. aktualne jezikovne priročnike in njihove prikaze. Portal Fran (www.fran.si), na katerem so v elektronski obliki dostopni omenjeni slovarji, s svojo spletno zasnovo omogoča vsebovanost informacij o ustroju geselskega sestavka v vsakem slovarskem sestavku. Te informacije si je moral uporabnik knjižne oblike bodisi zapomniti bodisi jih poiskati v predgovoru slovarskih priročnikov. Z razvojem spletnih jezikovnih orodij pa to ni več potrebno, saj je npr. informacija o poimenovanju posameznih delov slovarja (razlaga, zgled itd.), kvalifikatorjih ipd. dosegljiva s postavitvijo miškekega kazalca na posamezni element in prikazom informacije v t. i. oblačku z besedilom (ang. *tooltip*), v skladu z osnovnim ciljem jezikovnega pouka pa bi se bilo bolj smiselno osredotočiti na razumevanje, interpretacijo in kritično vrednotenje slovarskih informacij.

3 Pravopisni jezikovni priročniki v učbenikih

Poglavje se osredinja na obravnavo pravopisnih jezikovnih priročnikov v učbenikih, torej v gradivih, ki jih pri svojem delu uporabljajo tako učitelji kot učenci, saj lahko »[u]čbenik opredelimo kot učno sredstvo, ki je v funkciji učiteljevega poučevanja, hkrati pa kot vir, ki je kot tak v funkciji učenja oz. učenčeve učne aktivnosti« (Štefanc 2005: 172). Učbeniki morajo biti pripravljene tako, »da učitelju pripomorejo h kakovostnemu načrtovanju in izvajanju pouka, dijakom pa k njihovemu samostojnemu učenju, tj. pridobivanju, utrjevanju, refleksiji, vrednotenju in uporabi znanja« (Štefanc idr. 2011: 11). Na podlagi analize vsebine učbenikov je mogoče izpeljati sklep, za katere vsebine je predvideno, da se učenci z njimi srečujejo pri jezikovnem pouku, katera znanja torej usvajajo.

Analizirani so bili trije učbeniški kompleti za slovenščino v gimnazijah: *Na pragu besedila 1–4* (2017–2019), *Slovenščina 1–4: Z besedo do besede* (2009–2018) in *Barve jezika 1–4* (2016–2019).⁶

Učbeniški komplet *Slovenščina 1–4: Z besedo do besede* predvideva obravnavo pravopisnih jezikovnih priročnikov v drugem letniku, in sicer je SP 2001 obravnavan v poglavju Knjiga obrazov, v podpoglavju Jezikovni priročniki. Učenci o pravopisnem

6 Na več mestih bi bila lahko problematizirana tudi ubeseditvev posredovanega znanja, a to ni namen prispevka.

priročniku izvedo, 1) da je SP 2001 sestavljen iz dveh delov (pravopisnih pravil in slovarja), 2) da so v pravilih zbrana pravopisna pravila, 3) da so v slovarju po abecednem delu navedene besede s posebnostmi pri pregibanju oz. rabi.

Učbeniški komplet *Barve jezika 1–4* predvideva obravnavo pravopisnih jezikovnih priročnikov v prvem in drugem letniku. V samostojnem delovnem zvezku za prvi letnik so pravopisni jezikovni priročniki obravnavani dvakrat. Prvič v poglavju Tvorjenje in sprejemanje besedil, v podpoglavju Kako tvorimo jezikovno pravilno besedilo in s čim si pri tem pomagamo?. Učenci izvedo, da so v pravopisnih priročnikih predstavljena pravopisna pravila, v nekaterih pa tudi pravopisni slovar. Drugič v poglavju Pisanje in branje, v podpoglavju Kje so zapisana pravila o pisanju v slovenskem knjižnem jeziku?. Učenci izvedo, 1) da je SP 2001 sestavljen iz dveh delov (pravopisnih pravil in slovarja), 2) da po njem učenci posežejo, ko imajo pravopisne težave, 3) da so v pravilih predstavljena pravopisna pravila, v slovarju pa zapis in oznaka ustreznosti rabe besed, 4) da lahko do njega dostopajo na portalu Fran. V samostojnem delovnem zvezku za drugi letnik so pravopisni priročniki omenjeni v poglavju Pomen besed slovenskega knjižnega jezika, v podpoglavju Kako uporabljamo *Slovenski pravopis*?. Učenci izvedo, 1) da je *Slovenski pravopis* 2001 sestavljen iz dveh delov (Pravil in Slovarja), 2) kaj obsega posamezni sklop pravopisnih pravil, 3) da so v pravilih predstavljena pravopisna pravila, v slovarju pa besede slovenskega knjižnega jezika, še posebej tiste, pri katerih se vzpostavljajo težave pri zapisovanju ali izgovarjavi, 4) da se slovarski sestavek v SP 2001 razlikuje od sestavka v SSKJ (v pravopisnem slovarju ni pomena besede, temveč posebnosti v zapisu in izgovoru ter primeri rabe z nadaljnjimi izpeljavami), 5) da je pravopis dostopen na spletu.

Učbeniški komplet *Na pragu besedila 1–4* predvideva obravnavo pravopisnih jezikovnih priročnikov v prvem in drugem letniku. V samostojnem delovnem zvezku za prvi letnik so pravopisni jezikovni priročniki omenjeni v dveh poglavjih. Pri poglavju Jezik v podpoglavju Besedni jezik učenci izvedo, 1) da pri sporazumevanju z besednim jezikom upoštevajo pravopisna pravila, tj. pravila za pisno oblikovanje besed in višjih enot, 2) da so slovenska pravopisna pravila zapisana v SP 2001, 3) da je ta sestavljen iz dveh delov, 4) da je prvi del predstavitev in ponazoritev pravopisnih pravil, drugi del pa slovar, 5) da sta oba dela dostopna v elektronski obliki. Pri poglavju Pravopis v podpoglavju Kaj zajema pravopis? učenci izvedo, 1) da si lahko s pravopisnim priročnikom SP 2001 pomagajo, ko imajo pravopisne težave, 2) da je priročnik sestavljen iz dveh delov (pravil in slovarja).⁷ V samostojnem delovnem zvezku za drugi letnik so pravopisni jezikovni priročniki omenjeni v poglavju Slovarji. Učenci izvedo, da je pravopisni slovar tematski slovar.

7 To učenci izvedo tudi v učbeniku za tretji letnik, in sicer v poglavju Pravopis.

V vseh analiziranih učbeniških kompletih se pojavijo naloge, povezane s pravopisnim slovarjem. Naloge v učbeniških kompletih temeljijo na slovarskem sestavku, učenci morajo opazovati informacije v njem, jih primerjati z informacijami v drugih slovarjih in iz slovarskega sestavka poiskati določene informacije.

Analiza učbenikov je pokazala, da se učenci s pravopisnimi priročniki usmerjeno srečajo v nižjih letnikih gimnazijskega izobraževanja. Temeljno teoretično znanje, ki naj bi ga učenci usvojili o pravopisnih priročnikih, lahko strnem v naslednje: Pravopisni priročnik v slovenskem prostoru je *Slovenski pravopis* 2001, ki je sestavljen iz dveh delov, in sicer pravopisnih pravil in pravopisnega slovarja. V pravopisnih pravilih so zbrana pravopisna pravila, v slovarju pa navedene besede slovenskega knjižnega jezika, zlasti tiste, pri katerih se vzpostavljajo težave pri zapisovanju ali izgovarjavi. Usvojeno teoretično znanje o pravopisnih priročnikih je sicer korektno, a precej skopo, tako pa ne omogoča, da bi se učenci opolnomočili za rabo pravopisnih priročnikov.

Ob pregledu učbenikov se vzpostavlja vprašanje, ali učenci ob obravnavi pravopisnih priročnikov dovolj uzavestijo specifične pravopisnih priročnikov in se opolnomočijo za rabo priročnikov tudi kasneje v življenju ali je obravnava omejena na znanje, ki se preverja na maturi, ki pa je – kot smo videli v poglavju 2 – osredinjena zgolj na prepoznavanje slovarskega sestavka in iskanje informacij, ki jih lahko najdemo tudi v drugih jezikovnih priročnikih.

4 Namesto zaključka

Učence bi bilo treba pri jezikovnem pouku opolnomočiti za rabo (pravopisnih) jezikovnih priročnikov tudi kasneje v življenju. Smiselnost in pomembnost obravnave jezikovnih priročnikov je poleg razvijanja pravopisne oz. jezikovne zmožnosti tudi v tem, da jezikovni pouk učenci zaključijo z vedenjem, po katerem jezikovnem priročniku morajo poseči, ko bodo soočeni z jezikovno zadrego, in v tem, da bodo znali interpretirati informacije, ki jih jezikovni priročniki prinašajo; da bodo torej opremljeni ne samo z vedenjem, temveč tudi z znanjem, kako jezikovne priročnike uporabljati. Pri tem je ključna naloga jezikovnega pouka, da učencem predstavi specifične in razlike v obvestilnosti različnih jezikovnih priročnikov, kako se torej ta med posameznimi priročniki razlikuje.

Če se osredotočim zgolj na pravopisne priročnike, naj izpostavim nekaj ključnih ciljev oz. točk, ki bi morale biti vsebovane tudi v učnem načrtu: učenci 1) poznajo jezikovna pravila in kako so izpeljana, 2) vedo, katere informacije lahko najdejo v pravilih in slovarju, katerih ne, 3) so do teh informacij kritični, saj je vsak jezikovni priročnik le odsev časa, v katerem je nastal, 4) vedo, da se pravopis osredotoča na tista mesta, ki ljudem povzročajo težave pri zapisu, oblikah, tvorbah. Ob tem ni zanemarljivo poudariti,

da mora jezikovni pouk upoštevati aktualne jezikovne priročnike, ki so dostopni na spletu, in njihov prikaz (ne pa neaktualnih knjižnih izdaj priročnikov). Vendar bo to mogoče le s spremembo maturitetnih izpitnih pol in sprotim posodabljanjem učnih gradiv. Najbrž pa tudi s sistematičnim seznanjanjem učiteljev, ki so od aktualnih dogodkov v stroki pogosto oddaljeni.

VIRI IN LITERATURA

- BERC PRAH, Dubravka idr., 2016: *Barve jezika 1: Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 1. letniku gimnazij in srednjih šol*. Prvi in drugi del. Ljubljana: Rokus Klett.
- BEŠTER TURK, Marja idr., 2009: *Na pragu besedila 1: Priročnik*. Ljubljana: Rokus Klett.
- BEŠTER TURK, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* 56/3–4. 111–130.
- ČERNIVEC, Manca, 2017: *Modeli pouka slovenskega jezika kot prvega/maternega jezika v slovenskih gimnazijah*. Magistrska naloga. Ljubljana.
- DOBROVOLJC, Helena, 2016: Povezljivost pravopisnih pravil in slovarja: sanje pravopiscev 20. stoletja. Tomaž Erjavec, Darja Fišer (ur.): *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 52–57.
- KRIŽAJ, Martina idr., 2018: *Na pragu besedila 1 – izdaja s plusom*. 1. in 2. del. Ljubljana: Rokus Klett.
- KRIŽAJ, Martina idr., 2019: *Na pragu besedila 2 – izdaja s plusom*. 1. in 2. del. Ljubljana: Rokus Klett.
- KRIŽAJ, Martina idr., 2017: *Na pragu besedila 3: Učbenik*. Ljubljana: Rokus Klett.
- KRIŽAJ, Martina idr., 2018: *Na pragu besedila 4: Učbenik*. Ljubljana: Rokus Klett.
- POZNAHOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina: gimnazija*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo.
- ROZMAN, Tadeja, 2010: *Vloga enojezičnega razlagalnega slovarja slovenščine pri razvoju jezikovne zmožnosti*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- SLEMENJAK, Tanja idr., 2017: *Barve jezika 2: Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 2. letniku gimnazij in srednjih šol*. Prvi in drugi del. Ljubljana: Rokus Klett.
- SLEMENJAK, Tanja idr., 2018: *Barve jezika 3: Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 3. letniku gimnazij in srednjih šol*. Prvi in drugi del. Ljubljana: Rokus Klett.
- SLEMENJAK, Tanja, PREMUR KAMPUŠ, Katja, 2019: *Barve jezika 4: Učbenik za slovenščino v 4. letniku gimnazij in srednjih šol*. Ljubljana: Rokus Klett.
- Slovenščina: predmetni katalog – učni načrt*, 1998. Portal Ministrstvo za izobraževanje, znanost, in šport.
- STABEJ, Marko idr., 2008: *Jezikovni viri pri jezikovnem pouku v osnovni in srednji šoli*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- ŠTEFANC, Damijan idr., 2011: *Z učnimi gradivi do kakovostnega znanja*. Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje.
- ŠTEFANC, Damijan, 2011: Učbenik z vidika didaktične teorije: značilnosti, funkcije, kakovost in problematika potrjevanja. *Sodobna pedagogika* 56/4. 172–185.

VOGEL, Jerca idr., 2015:: *Slovenščina 1: Z besedo do besede*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

VOGEL, Jerca idr., 2016: *Slovenščina 2: Z besedo do besede*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

VOGEL, Jerca idr., 2009: *Slovenščina 3: Z besedo do besede*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

VOGEL, Jerca idr., 2018: *Slovenščina 4: Z besedo do besede*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

VOGEL, Jerca, 2015: Modeli jezikovnega pouka pri predmetu slovenščina od leta 1990 do danes. *Jezik in slovstvo* 60/3–4. 174–183.

Zakon o maturi (uradno prečiščeno besedilo). Uradni list RS. 2007. Splet.

Simon Atelšek

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
simon.atelsek@zrc-sazu.si

Srednješolski učbeniki za slovenski jezik o terminologiji in terminoloških slovarjih¹

V pričujočem prispevku je predstavljen pregled obravnave terminologije in terminoloških slovarjev v štirih učbeniških kompletih za slovenski jezik v gimnazijah in srednjih strokovnih šolah. Ugotovimo lahko, da so terminološke teme v pregledanem gradivu predstavljene na kratko, a s strokovnega stališča večinoma ustrezno. Predlagamo le posamezne popravke in dopolnitve učbeniških razlag in navodil pri nekaterih nalogah.

0 Uvod

V analiziranih srednješolskih učbenikih in (samostojnih) delovnih zvezkih za slovenski jezik je terminologiji in terminološkemu slovarju namenjena relativno malo prostora. To spoznanje je v zvezi z osnovnimi pojmi terminologije morda nekoliko presenetljivo, saj je terminologija neločljivo povezana s strokovnimi besedili, s katerimi se srednješolci srečujejo tako v okviru pouka slovenskega jezika kot tudi drugih predmetov in se pri pisanju referatov ter seminarskih nalog že tudi sami soočijo s pisanjem tovrstnih besedil. Po drugi strani pa je takšno stanje bolj pričakovano na področju terminoloških slovarjev in zlasti v zvezi z njihovo uporabo v šoli, saj so v uvodih v terminološke slovarje kot tipična skupina uporabnikov znotraj izobraževalnega sistema navadno omenjeni le študentje, medtem ko so dijaki izpostavljeni le redko. Torej se predpostavlja, da ima uporabnik terminološkega slovarja določen nivo predznanja, na kar je v nekaterih uvodih v terminološke slovarje tudi eksplicitno opozorjeno. V uvodu v *Pravni terminološki slovar* (2018: 17) je v zvezi s tem navedeno naslednje:²

[...] treba [je] opozoriti, da PTS od uporabnika zahteva že nekaj predznanja in ni namenjen prvemu seznanjanju s stroko [...].

Med terminološkimi slovarji na spletišču *Terminologišče* so dijaki med uporabniki slovarja omenjeni le v *Geografskem terminološkem slovarju* (2005: 12):

1 Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038 ZRC SAZU, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki ga financira ARRS.

2 Prim. še Fajfar, Jemec Tomazin, Žagar Karer 2019: 60.

[slovar] bo brez dvoma nepogrešljiv pripomoček za vse geografe, [...] za študente geografije, dijake in učitelje pri pouku geografije [...].

Ugotovimo torej lahko, da terminološki slovarji, ki temeljijo na pojmovnem pristopu, vsaj primarno niso namenjeni za srednješolsko uporabo in je zato verjetno prav, da so v učbenike vključeni bolj v smislu seznanitve s tovrstnimi jezikovnimi priročniki. Pomembno je torej, da dijaki usvojijo osnovne pojme s področja terminologije in spoznajo osnovne značilnosti terminoloških slovarjev, da bodo kot bodoči strokovnjaki znali poiskati zanesljive podatke o področni terminologiji, ki je ključni element uspešne strokovne komunikacije.

1 Vključevanje terminologije in terminoloških slovarjev v učbenike

Pregled terminoloških tem smo opravili v naslednjih učbenikih in (samostojnih) delovnih zvezkih: *Barve jezika*, *Govorica jezika*, *Na pragu besedila* in *Slovenščina: z besedo do besede*. Vsem pregledanim učbenikom je skupno, da je terminologija v njih obravnavana znotraj različnih poglavij in v različnih letnikih, in sicer najpogosteje v zvezi z besedoslovnimi temami, pri obravnavi strokovnih besedil in pri predstavitvi jezikovnih priročnikov. Tudi pričujoči pregled smo zastavili po omenjenih področjih.

2 Terminologija v okviru obravnave besedoslovnih tem

2.1 V okviru besedotvornih tem je v pregledanih učbenikih praviloma predstavljena tudi osnovna terminološka enota, tj. termin. Npr. v učbeniku *Govorica jezika 2, 3* (2008: 51) so termini opredeljeni kot »[...] besede ali besedne zveze, katerih pomen definira določena stroka«. V učbeniku iz istega kompleta za četrti letnik (*Govorica jezika 4* (2010: 96)) so izpostavljene še nekatere značilnosti terminov,³ kot so čustvena nezaznamovanost, težnja k enobesednosti (gospodarnost), ustaljenost ter skladnost s knjižno normo. V nadaljevanju je opredeljeno tudi nastajanje terminov: »Za razliko od splošnega besedišča, ki se razvija v določeni jezikovni skupnosti, termini nastajajo v dogovoru med strokovnjaki in jezikoslovci«. Ugotovimo torej lahko, da so osnovni terminološki pojmi v učbeniku *Govorica jezika* dobro predstavljeni, saj povzemajo bistvene poudarke terminoloških načel⁴ in v delu o nastajanju terminov tudi bistvo terminološkega dogovora.⁵ Na posamezne značilnosti terminov je sicer opozorjeno tudi v drugih učbenikih, npr. enopomenskost je izpostavljena kot značilnost terminov v

3 Navedene lastnosti terminov so sicer omenjene v poglavju o strokovnih besedilih, a jih zaradi dejstva, da gre za besedoslovne opredelitve, navajamo na tem mestu.

4 Najpomembnejša terminološka načela so: ustaljenost, gospodarnost, jezikovnosistemska ustreznost in jezikovnokulturna ustreznost (Žagar Karer 2018: 238–247).

5 Terminološki dogovor je konsenz v stroki, da se za določen pojem uporablja določen termin, kar omogoča učinkovito strokovno komunikacijo (Žagar Karer 2018: 236–237).

učbeniku *Na pragu besedila 1* (2018: 8), a lahko ugotovimo, da so navadno navedene le osnovne opredelitve terminov, medtem ko njihove razlikovalne lastnosti od splošne leksike, kakor so predstavljene v učbenikih *Govorica jezika* in so po našem mnenju pomembne za razumevanje terminologije, niso posebej izpostavljene.

2.2 Pri opredelitvah osnovne terminološke enote je zanimivo, da vsi pregledani učbeniki precej enakovredno uporabljajo oziroma variirajo poimenovanji *strokovni izraz* in *termin*,⁶ pri čemer je potrebno poudariti, da v sodobni terminološki literaturi prevladuje poimenovanje *termin*.⁷ Glede na to, da se je sodobna terminološka stroka že v veliki meri poenotila pri terminu *termin* in besedni družini, ki iz nje izhaja (npr. *terminologija*, *terminolog*, *terminološki slovar*), bi bilo na mestu poenotenje postopoma prenesti tudi v srednješolske učbenike.⁸

2.3 V okviru osnovne opredelitve termina je v vseh pregledanih učbenikih omenjeno, da so termini lahko tudi stalne besedne zveze. V učbeniku *Slovenščina 2* (2016: 159) pa so večbesedni termini omenjeni tudi v okviru pomenskih prenosov, ki so značilni za stalne besedne zveze, kar po našem mnenju prispeva k razumevanju poimenovalnih možnosti na področju terminologije. Pomanjkljivost je v tem, da so termini omenjeni le v zvezi z besednimi zvezami z neprenesenim pomenom (sestave⁹ – tip *kemična industrija*), medtem ko med besednimi zvezami s prenesenim pomenom termini niso omenjeni, čeprav so tudi tovrstni večbesedni termini (skupi¹⁰ – tip *električni pastir* ‘žična ograja okoli pašnika’; sklopi¹¹ – tip *pasji rep* ‘trava, ki raste na vlažnih tleh’) v praksi pogosti, kar dokazuje tudi več terminoloških raziskav.¹² Opredelitev terminov z vidika stalnih besednih zvez je po našem mnenju pomembna, a bi jo bilo potrebno dopolniti, saj v nasprotnem primeru pomemben del terminologije ostane brez opredelitve.

6 Na nekaterih mestih v pregledanih učbenikih sta kot sinonima navedeni tudi zvezi *strokovna beseda*, npr. v učbeniku *Na pragu besedila 2* (2017: 12, 27), in *strokovno poimenovanje*, npr. v učbeniku *Slovenščina 2* (2016: 29).

7 T. Fajfar in M. Žagar Karer (2016: 60–63) ugotavljata, da je poimenovanje *strokovni izraz* uvedel prof. Jože Toporišič in da njegova jezikovna intervencija ni uspela, ker je bilo poimenovanje *termin* že pred tem dobro ustaljeno v rabi.

8 Ahačič (2017: 9) navaja, da je tudi v učnih načrtih za osnovno in srednjo šolo osnovna enota terminologije poimenovana *termin*.

9 *Sestava* je besedna zveza, pri kateri vse besede ohranijo pomenske sestavine osnovnega pomena (Vidovič Muha 1988: 84).

10 *Skup* je besedna zveza, pri kateri vsaj ena beseda ohrani pomenske sestavine osnovnega pomena, medtem ko druga beseda (ali več besed) dobi na osnovi pomenskega prenosa (npr. metafore, metonimije) nove pomenske sestavine (Vidovič Muha 1988: 85).

11 *Sklop* je besedna zveza, pri kateri dobijo vse besede na osnovi pomenskega prenosa (npr. metafore, metonimije) nove pomenske sestavine (Vidovič Muha 1988: 85–86).

12 Prim. npr. Hrovarič 1992: 61; Vidovič Muha 2000: 151–154.

2.4 Termini so omenjeni tudi v zvezi s slogovno zaznamovanostjo besed,¹³ in sicer kot primer funkcijsko zaznamovanih besed, ki sodijo v širšo skupino slogovno zaznamovanih besed. Tovrstno opredelitev terminov najdemo npr. v učbeniku *Barve jezika 1* (2016: 31), učbeniku *Govorica jezika 2, 3* (2008: 211) in učbeniku *Slovenščina 2* (2016: 155). Uvrstitev terminov med funkcijsko zaznamovane besede lahko povežemo s funkcijsko zvrstnostjo, saj je strokovni jezik, za katerega so značilni termini, ena od funkcijskih zvrsti jezika (Toporišič 1992: 46). Potencialno zavajajoča pa bi po našem mnenju lahko bila uvrstitev v širšo skupino slogovno zaznamovanih besed, saj terminološka literatura pogosto navaja, da vprašanja sloga in stilistike za področje terminologije niso relevantna.¹⁴ Termini so opredeljeni kot čustveno nezaznamovana poimenovanja za pojme v pojmovnem sistemu stroke. Tako npr. A. Vidovič Muha (2000: 46, 97) navaja, da termini izkazujejo le denotativni pomen, medtem ko konotativnega ne morejo vsebovati. Po našem mnenju bi bilo funkcijsko zaznamovane besede ustrezneje obravnavati vzporedno s slogovno zaznamovanimi besedami in ne kot podvrsto slogovno zaznamovanih besed.

3 Terminologija v okviru obravnave strokovnih besedil

3.1 Terminologija se v učbenikih pogosto omenja tudi v zvezi s strokovnimi besedili, pri čemer sta najpogosteje poudarjena dva vidika, in sicer količina terminov v posameznem tipu strokovnega besedila in razmerje med domačimi in prevzetimi termini. Tako npr. učbenik *Barve jezika 4* (2019: 34–35) v zvezi s količino terminov navaja, da praktičnostrokovna besedila vsebujejo »precej strokovnih izrazov«, znanstvena besedila »veliko [...] strokovnih izrazov (tudi tujih)«, poljudnoznanstvena besedila pa so »z manj strokovnimi izrazi«. ¹⁵ Učbenik *Govorica jezika 1* (2007: 99, 102) v zvezi s strokovnimi besedili izpostavi razmerje med domačimi in prevzetimi termini, in sicer navaja, da praktičnostrokovna besedila¹⁶ »vsebujejo domače strokovne izraze«, medtem ko znanstvena besedila vsebujejo »mednarodno uveljavljene strokovne izraze«.

Ugotovitve glede količine terminov v različnih tipih strokovnih besedil verjetno niso sporne, saj se avtorji prilagajajo naslovníkom. Navedbe o razmerju med domačimi in

13 Slogovna zaznamovanost oz. nezaznamovanost je v učbeniku *Barve jezika 1* (2016: 31) opredeljena takole: »S slogovno nezaznamovanimi besedami poimenujemo določeno predmetnost in nič drugega, zato jih lahko uporabljamo kjer koli in kadar koli. [...] Besede, ki niso ustrezne v vseh okoliščinah sporočanja, so slogovno zaznamovane. Z njimi poimenujemo predmetnost, poleg tega pa razodevamo tudi svoj odnos do poimenovane predmetnosti, starost, narečno pripadnost, poklic ipd.«

14 Prim. npr. Vidovič Muha 2000: 118.

15 Trditev v zvezi s poljudnoznanstvenimi besedili bi lahko razumeli tudi v smislu, da tovrstna besedila vsebujejo manj strokovne izraze. Ker ni običajno, da bi govorili o bolj in manj strokovnih izrazih, sklepamo, da je mišljena količina strokovnih izrazov.

16 Tudi za poljudnoznanstvena besedila učbenik *Na pragu besedila 2* (2008: 154) navaja, da v njih prevladujejo slovenski strokovni izrazi.

prevzetimi termini pa bi lahko potencialno privedle do napačnega sklepanja, da ima vsak prevzeti oz. mednarodni termin tudi domačo različico. Tovrstna dvojnost je sicer res značilna za nekatera področja (npr. anatomijo: *fibula* – *mečnica*; jezikoslovje: *substantiv* – *samostalnik*), nikakor pa to ni pravilo, saj terminološka veda priporoča, da je vsak pojem označen le z enim terminom in da vsak termin označuje le en pojem. Takšno stanje potrjuje tudi terminografska praksa, saj velik del terminov nima sinonimov, kar pomeni, da je pojem označen z le enim terminom, ki pa je lahko domač (npr. *snežišče*) ali prevzet (npr. *anticiklon*).

4 Terminologija v okviru obravnave jezikovnih priročnikov

4.1 Terminologija in terminološki slovarji so v vseh pregledanih učbenikih omenjeni tudi v zvezi z jezikovnimi priročniki. Večinoma so terminološki slovarji predstavljeni na kratko, in sicer kot posebna vrsta slovarjev, ki vsebujejo strokovne izraze določene stroke (prim. *Govorica jezika 4* (2010: 186)). V učbeniku *Na pragu besedila 2* (2017: 76–77) so opredeljeni kot podvrsta posebnih slovarjev, v katero so poleg terminoloških slovarjev uvrščeni še tematski slovarji, npr. pravopisni, etimološki, frazeološki slovarji. Celotna skupina posebnih slovarjev pa je opredeljena v razmerju do splošnih slovarjev, ki vsebujejo »vse vrste besed danega jezika«, medtem ko posebni slovarji vsebujejo le nekatere (*Na pragu besedila 2* (2007: 74)).

V učbenikih in delovnih zvezkih lahko najdemo tudi več nalog, ki se navezujejo na terminološke slovarje in jih lahko razdelimo na dva tipa. Prvi tip nalog se nanaša na uporabo slovarjev oz. primerjavo posameznih slovarskih sestavkov iz različnih slovarjev. Drugi tip nalog pa predstavljajo splošnejša vprašanja o terminoloških slovarjih.

4.1.1 Primer naloge, ki jo lahko uvrstimo v prvi tip, je npr. naloga v samostojnem delovnem zvezku *Barve jezika 2* (2018: 76), v kateri je naveden seznam terminov z različnih področij, npr. *dereza*, *analogna simulacija*, *topografska karta*, ki jim je potrebno pripisati pomen in področje. Navodilo se glasi: »Kaj pomenijo termini (pomagajte si z ustreznimi priročniki) in v katerih strokah se uporabljajo?« Tovrstne naloge, ki dijake v navodilih usmerjajo neposredno na uporabo terminoloških slovarjev, so v pregledanih učbenikih zelo redke. Več je nalog, ki se nanašajo na primerjavo posameznih slovarskih sestavkov iz terminoloških in splošnih slovarjev (najpogosteje SSKJ). V samostojnem delovnem zvezku *Barve jezika 2* (2018: 77) smo našli dve tovrstni nalogi. Pri prvi nalogi sta v primerjavo vključena slovarska sestavka z iztočnico *kulisa* iz *Gledališkega terminološkega slovarja* (2011) in SSKJ. V drugi nalogi pa so v primerjavo vključeni slovarski sestavki z iztočnico *antibiotik* iz *Farmacevtskega terminološkega slovarja* (2011), *Botaničnega terminološkega slovarja* (2011), SSKJ in SP. V obeh nalogah je treba najprej ugotoviti, iz katerih slovarjev so sestavki vzeti, potem pa sledijo vprašanja

o strukturi in razlikah med slovarskimi sestavki, npr.: »V katerem slovarju je razlaga besede *kulisa* po vašem mnenju natančnejša?«¹⁷

Nekoliko širše je primerjava med slovarji zastavljena v učbeniku *Govorica jezika 2, 3* (2008: 19–20), v katerem so navedeni slovarski sestavki iz devetih slovarjev, med katerimi je le en terminološki, in sicer *Geografski terminološki slovar* (2005). Sledi le ena naloga, katere navodilo se glasi: »Preberite sestavke iz izbranih slovarjev in ugotovite njihovo namembnost oziroma uporabnost.« Deloma je primerjava podobno zastavljena tudi v učbeniku *Slovenščina 2* (2016: 25–27), v katerem je kot gradivo naveden seznam zadetkov na slovarskem portalu Fran za besedo *zdravilo*, ki zajema zadetke iz devetih slovarjev, med katerimi je tudi *Farmacevtski terminološki slovar* (2011). Pričujoča naloga se od ostalih razlikuje po tem, da slovarskih sestavkov iz terminološkega slovarja ne vključuje v celoti, saj so na portalu Fran navedene le povezave do slovarskih sestavkov v terminoloških slovarjih na *Terminologišču*. Zato se pričakovano večina vprašanj nanaša na splošne slovarje in na razporeditev zadetkov na portalu Fran. Pri tej nalogi bi bilo po našem mnenju smiselno vključiti tudi kakšen slovarski sestavek s *Terminologišča*, da bi se dijaki seznanili tudi s tovrstnimi slovarskimi sestavki in da bi lahko bili tudi slovarski sestavki iz terminoloških slovarjev v večji meri vključeni v naloge.

4.1.2 V pregledanih učbenikih in delovnih zvezkih pa smo našli tudi nekaj splošnih vprašanj o terminoloških slovarjih, ki se ne nanašajo neposredno na njihovo uporabo. Tovrstno nalogo lahko najdemo v samostojnem delovnem zvezku *Barve jezika 2* (2018: 74), v katerem so kot uvod v poglavje o terminologiji zastavljena nekatera splošna vprašanja o terminoloških slovarjih in metodologiji njihove izdelave, na katera dijaki odgovarjajo s pomočjo predstavitvene strani *Terminologišča*. Sledijo vprašanja tipa: »Katere besede lahko iščete po predstavljenih slovarjih?«, »Kako nastajajo terminološki slovarji?«, »Kdo je terminograf?«, »Kaj je geslovník?«

Posamezna tovrstna vprašanja pa lahko najdemo tudi v drugih učbenikih in delovnih zvezkih. V delovnem zvezku *Govorica jezika 2* (2018: 59) je v zvezi s terminologijo naloga: »V Cobiss-u poiščite nekaj primerov terminoloških slovarjev v slovenščini.« V učbeniku *Govorica jezika 2, 3* (2008: 27) pa je v poglavju o pisanju referata o jezikovnem purizmu vprašanje: »Kje bomo poiskali kratko razlago pojma?« Podobno je tudi v učbeniku *Barve jezika 2* (2017: 110) v zvezi s pisanjem strokovnega poročila vprašanje: »S čim si lahko pomagate pri razlagi strokovnih besed?«

Čeprav gre v predstavljenih primerih za zelo preproste naloge, so po našem mnenju ustrezne in prav tako pomembne za seznanjanje dijakov s terminološkimi slovarji in njihovo vlogo.

17 Podobni nalogi najdemo tudi v učbeniku *Na pragu besedila 2* (2017: 76–77) in delovnem zvezku *Na pragu besedila 4* (2018: 57–58).

4.2 V samostojnem delovnem zvezku *Barve jezika 2* (2018: 74, 78) je ob terminoloških slovarjih predstavljena tudi terminološka svetovalnica, ki deluje na *Terminologišču*. Ob predstavitveni strani spletišča in predstavljenem odgovoru na terminološko vprašanje s področja glasbe o *nečistem intoniranju*¹⁸ so zastavljena vprašanja, ki so dveh tipov. Prvi tip predstavljajo vprašanja, na katera dijaki najdejo odgovor na *Terminologišču*, npr.: »Kaj vam člani Sekcije za terminološke slovarje svetujejo v postavljanju vprašanj, da boste dobili odgovor, ki vam bo zares pomagal?« Drugi tip vprašanj pa dijake spodbuja k samostojnemu premisleku, npr.: »Ali je odgovor svetovalcev strokovno podkrepjen? Po čem sklepate?« Vprašanja so po našem mnenju ustrezna, le pri zadnjem vprašanju bi bila na mestu manjša dopolnitev v smislu, da je terminološka svetovalnica v prvi vrsti namenjena strokovnjakom. Naloga se namreč glasi: »Ali imate morda tudi sami terminološko vprašanje, ki ga ne znate razrešiti? Zastavite ga članom Sekcije za terminološke slovarje, nato pa odgovor predstavite v razredu.« Da bi v terminološki svetovalnici lahko pripravili čim bolj verodostojen odgovor, namreč potrebujemo čim natančnejše podatke o pojmu in morebitnih že obstoječih poimenovalnih rešitvah, ki pa jih po naših izkušnjah najlažje zagotovijo strokovnjaki ali pa dobri poznavalci stroke. Seveda so tudi srednješolci že lahko strokovnjaki na posameznih področjih, verjetno pa tega ne moremo pričakovati od večine.

4.3 V učbenikih je terminologija omenjena tudi v zvezi z obravnavo SSKJ, in sicer pri predstavitvi terminološkega gnezda. V večini primerov so na tem mestu navedeni le osnovni podatki, in sicer da so v tem razdelku navedeni termini, in ponekod tudi to, da so označeni s kvalifikatorji. Na nekaterih mestih pa je podanih še nekaj podatkov. Tako je npr. v učbeniku *Slovenščina 2* (2016: 29) navedeno, da so v terminološkem gnezdu »[...] navedene stalne besedne zveze, ki so termini oz. strokovna poimenovanja [...]«.¹⁹ Trditvev drži le deloma, saj so v terminološkem gnezdu poleg besednozveznih terminov tudi enobesedni termini, kar je navedeno tudi v uvodu v SSKJ² (§ 95): »V terminološkem gnezdu je prikazana terminološka raba besed ali zvez.«

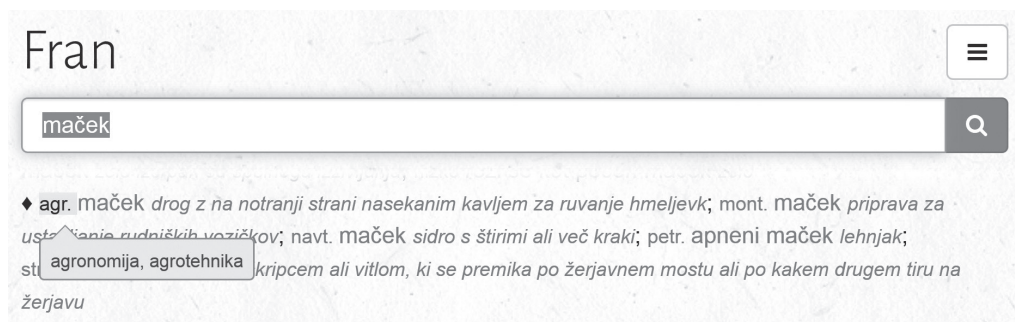
V zvezi s terminološkim gnezdom je nekaj posameznih nalog tudi v delovnih zvezkih, in sicer v okviru obsežnejših nalog, ki se nanašajo na uporabo SSKJ. Npr. v delovnem zvezku *Na pragu besedila 2* (2018: 103) je med vprašanji, ki se nanašajo na slovarski sestavek *biser*, tudi naloga, da naj iz njega izpišejo vse kvalifikatorje iz terminološkega gnezda.²⁰ Tovrstne naloge so po našem mnenju ustrezne, saj je navodilo jasno in slovarski sestavek vsebuje vse podatke, ki jih dijaki potrebujejo za odgovor. Našli smo pa tudi nekaj nalog, pri katerih bi bilo po našem mnenju potrebno navodilo dopolniti z usmeritvijo na uvod v SSKJ. Tovrstno nalogo, ki se nanaša na slovarski sestavek

18 Odgovor je dostopen na: <<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/necisto-intoniranje#v>>.

19 Podobno opredelitev najdemo tudi v učbeniku *Na pragu besedila 1* (2018a: 9).

20 Podobno nalogo najdemo tudi v delovnem zvezku *Na pragu besedila 3* (2018: 7), pri kateri je potrebno označiti pravilne trditve, ki se nanašajo na slovarski sestavek *prečiti*. Med trditvami se ena nanaša na terminološko gnezdo.

maček, lahko najdemo v delovnem zvezku *Na pragu besedila 1* (2018b: 8–9). Navodilo se glasi: »Preberite slovarski sestavek, nato pa odgovorite na vprašanja.« Med vprašanji je tudi vprašanje, ki se nanaša na terminološko gnezdo, in sicer: »V katerih strokah se pojavlja ta beseda?«²¹ Glede na to, da so kvalifikatorji zapisani kot okrajšave, je po našem mnenju na vprašanje težko odgovoriti brez uporabe uvoda oz. slovarskega portala Fran, kjer se ob postavitvi zaslonskega kazalca na kvalifikator izpiše njegov pomen (prim. slika 1). Sicer je res, da so kvalifikatorji v veliki meri intuitivni, npr. *strojn. – strojništvo*, a se na to ne gre zanašati, saj se lahko zgodi, da isti kvalifikator v dveh različnih slovarjih označuje povsem različni področji. S tovrstno težavo se lahko povsem realno soočimo npr. v samostojnem delovnem zvezku *Barve jezika 2* (2018: 79), v katerem je naloga z navodilom: »Terminološke oznake oz. kvalifikatorje napišite z besedami.«²² Sledi seznam kvalifikatorjev, ki jim je potrebno pripisati področja. Glede na to, da iz navodila ni povsem jasno, na kateri slovar²³ se naloga nanaša, nastopi težava npr. pri kvalifikatorju *ped.*, ki v SSKJ označuje področje pedagogike, v *Botaničnem terminološkem slovarju* (2011) pa področje pedologije. Kvalifikatorji torej niso enoznačni, zato je pri uporabi slovarja potrebno njihov pomen preveriti v uvodu. Tudi pri omenjenih nalogah bi bilo po našem mnenju potrebno dijake v navodilih usmeriti na uporabo slovarskega uvoda kot vira informacij.

Slika 1: Na slovarskem portalu Fran se ob postavitvi zaslonskega kazalca na kvalifikator iz SSKJ² izpiše njegov pomen

4.4 V zvezi z jezikovnimi priročniki je potrebno omeniti, da se predstavitve terminoloških tem na nekaterih mestih v učbenikih po našem mnenju preveč nanašajo izključno

21 Podobno nalogo najdemo tudi v samostojnem delovnem zvezku *Barve jezika 2* (2018: 48–49). Ob slovarskem sestavku *moč* je vprašanje: »V katerih strokah se uporablja beseda *moč*?«

22 Podobno nalogo najdemo tudi v delovnem zvezku *Slovenščina 2* (2018: 18). Ob slovarskem sestavku *profil* iz SSKJ se ena od nalog glasi: »V sestavku je veliko kvalifikatorjev. Na črtico za vsak kvalifikator napišite, kaj pomeni.« Slovarski sestavek vsebuje tudi kvalifikator *ped.*

23 Naloga je sicer v okviru poglavja Kdaj uporabljamo termine in terminološke slovarje, a se naloga po našem mnenju nanaša (tudi) na SSKJ, saj so v njej navedeni tudi kvalifikatorji, ki smo jih našli le v SSKJ, npr. *film. – filmski izraz; gost. – gostinstvo; kor. – koreografija*.

na SSKJ (npr. učbenik *Govorica jezika 2, 3* (2008: 51)). Seveda lahko tudi v SSKJ dobimo odgovor na marsikatero terminološko vprašanje, a je potrebno poudariti, da so še natančnejši podatki na voljo v terminoloških slovarjih. Kljub temu da so to priročniki, ki od uporabnika terjajo določen nivo predznanja, se nam zdi potrebno, da so vključeni v predstavitev terminoloških tem v srednjih šolah vsaj v smislu seznanitve s tovrstnimi priročniki.

Na področju uporabe oziroma predstavitev terminoloških slovarjev se po našem mnenju odpirajo različne možnosti tudi v okviru medpredmetnih povezav, ki so omenjene tudi v učnih načrtih (prim. Učni načrt 2008: 39). Pri izbiri terminološkega slovarja za tovrstne dejavnosti bi bilo smiselno izhajati iz usmeritve srednješolskega programa, saj imajo zlasti dijaki višjih letnikov že precej znanja s področja, vezanega na smer izobraževanja, ki jim lahko pomaga pri uporabi terminološkega slovarja. Tako bi lahko npr. dijake zdravstvenih šol seznanili s *Slovenskim medicinskim slovarjem* (2014), dijake umetniških gimnazij z *Gledališkim terminološkim slovarjem* (2011), dijake farmacevtskih in kemijskih šol s *Farmacevtskim terminološkim slovarjem* (2011).²⁴ Najširše uporaben pa se v tem oziru zdi že omenjeni *Geografski terminološki slovar* (2005), ker predpostavljamo, da imajo dijaki določeno predznanje s tega področja, saj so osnovne pojme spoznali že pri geografiji v osnovni šoli, še več pa na ravni srednješolskega izobraževanja.

5 Sklep

Sklenemo lahko, da so terminološke teme v srednješolskih učbenikih predstavljene na kratko, a s strokovnega vidika večinoma ustrezno. V zvezi s tem bi le na posameznih mestih predlagali popravke oz. dopolnitve, ki bi po našem mnenju pripomogle k boljšemu razumevanju glavnih značilnosti terminologije in terminoloških slovarjev. Opozorili bi zlasti na potrebo po uskladitvi terminologije osnovnih pojmov (*termin – strokovni izraz*) in na posameznih mestih na potrebo po dopolnitvi opredelitve razlikovalnih lastnosti terminov od splošne leksike (npr. čustvena nezaznamovanost, enopomenskost, ustaljenost). Pri vključevanju jezikovnih priročnikov v terminološke teme pa ob SSKJ predlagamo več vključevanja terminoloških slovarjev in dopolnitev navodil pri nekaterih nalogah. Poleg tega bi po našem mnenju lahko terminološke slovarje dobro vključili tudi v medpredmetne povezave, saj je interdisciplinarnost med najočitnejšimi značilnostmi terminoloških slovarjev.

VIRI

- Barve jezika 1*, 2016 = BERČ PRAH, Dubravka, SLEMENJAK, Tanja, PERGAR, Saša, 2016: *Barve jezika 1: Učbenik za slovenščino v 1. letniku gimnazij in strokovnih šol*. 1. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- Barve jezika 2*, 2017 = SLEMENJAK, Tanja, PREMUR KAMPUŠ, Katja, BERČ PRAH, Dubravka, 2017: *Barve jezika 2: Učbenik za slovenščino v 2. letniku gimnazij in strokovnih šol*. 1. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- Barve jezika 2*, 2018 = SLEMENJAK, Tanja, PREMUR KAMPUŠ, Katja, BERČ PRAH, Dubravka, 2018: *Barve jezika 2: Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol, 1. del*. 1. izdaja, 1. ponatis. Ljubljana: Rokus Klett.
- Barve jezika 4*, 2019 = SLEMENJAK, Tanja, PREMUR KAMPUŠ, Katja, 2019: *Barve jezika 1: Učbenik za slovenščino v 4. letniku gimnazij in strokovnih šol*. 1. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- Govorica jezika 1*, 2007 = ZAJC BERZELAK, Karla, VELIKONJA, Irena, 2007: *Govorica jezika 1: Slovenščina za 1. letnik gimnazij*. 1. izdaja. Ljubljana: Modrijan.
- Govorica jezika 2*, 2018 = ZAJC BERZELAK, Karla, ARBITER, Alenka, HRIBAR Nataša, 2008: *Govorica jezika 2, delovni zvezek: Slovenščina za 2. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol*. 1. izdaja, 3. natis. Ljubljana: Modrijan.
- Govorica jezika 2, 3*, 2008 = ZAJC BERZELAK, Karla, ARBITER, Alenka, HRIBAR Nataša, 2008: *Govorica jezika 1 in 2: Slovenščina za 2. in 3. letnik gimnazij*. 1. izdaja. Ljubljana: Modrijan.
- Govorica jezika 4*, 2010 = ZAJC BERZELAK, Karla, 2010: *Vrste besedil. Preglednice učne snovi od 1. do 4. letnika. Govorica jezika 1 in 2: Slovenščina za 2. in 3. letnik gimnazij*. 1. izdaja. Ljubljana: Modrijan. 65–189.
- Na pragu besedila 1*, 2018a = KRIŽAJ, Martina, BEŠTER TURK, Marja, KONČINA, Marija, BAVDEK, Mojca, POZNANOVIČ, Mojca, AMBROŽ, Darinka, ŽIDAN, Stanislava, 2018: *Na pragu besedila 1: Učbenik za slovenski jezik v 1. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. 2. izdaja, 7. ponatis. Ljubljana: Rokus Klett.
- Na pragu besedila 1*, 2018b = KRIŽAJ, Martina, BEŠTER TURK, Marja, KONČINA, Marija, BAVDEK, Mojca, POZNANOVIČ, Mojca, AMBROŽ, Darinka, ŽIDAN, Stanislava, 2018: *Na pragu besedila 1: Delovni zvezek za slovenski jezik v 1. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. 2. izdaja, 8. ponatis. Ljubljana: Rokus Klett.
- Na pragu besedila 2*, 2017 = KRIŽAJ, Martina, BEŠTER TURK, Marja, KONČINA, Marija, BAVDEK, Mojca, POZNANOVIČ, Mojca, 2017: *Na pragu besedila 2: Učbenik za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. 3. izdaja, 7. ponatis. Ljubljana: Rokus Klett.
- Na pragu besedila 2*, 2018 = KRIŽAJ, Martina, BEŠTER TURK, Marja, KONČINA, Marija, BAVDEK, Mojca, POZNANOVIČ, Mojca, 2018: *Na pragu besedila 2: Delovni zvezek za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. 3. izdaja, 7. ponatis. Ljubljana: Rokus Klett.
- Na pragu besedila 3*, 2018 = KRIŽAJ, Martina, BEŠTER TURK, Marja, KONČINA, Marija, BAVDEK, Mojca, POZNANOVIČ, Mojca, 2018: *Na pragu besedila 3: Delovni zvezek za slovenski jezik v 3. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. 2. izdaja, 7. ponatis. Ljubljana: Rokus Klett.
- Na pragu besedila 4*, 2018 = KRIŽAJ, Martina, BEŠTER TURK, Marja, KONČINA, Marija, BAVDEK, Mojca, POZNANOVIČ, Mojca, 2018: *Na pragu besedila 4: Delovni zvezek za slovenski jezik v 4. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. 2. izdaja, 4. ponatis. Ljubljana: Rokus Klett.
- Slovenščina 2*, 2016 = VOGEL, Jerca, KASTELIČ, Silva, HODAK, Marjana, 2016: *Slovenščina 2: z besedo do besede: Učbenik za slovenščino – jezik v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. Prenovljena izdaja, 1. natis. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Slovenščina 2, 2018 = VOGEL, Jerca, KASTELIC, Silva, HODAK, Marjana, 2018: *Slovenščina 2: z besedo do besede: Zbirka nalog za slovenščino – jezik v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. Prvi ponatis. Ljubljana: Mladinska knjiga.

LITERATURA

AHAČIČ, Kozma, 2017: Slovenščina. Kozma Ahačič (ur.): *Primerjalni prikaz rabe jezikoslovnih izrazov pri pouku tujih jezikov v osnovnih in srednjih šolah*. Delovno gradivo za pripravljavce učnih načrtov, učbenikov in drugih učnih gradiv. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 6–17.

Botanični terminološki slovar, 2011. Ljubljana: Založba ZRC ZRC SAZU. <<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/botanicni>>.

FAJFAR, Tanja, JEMEC TOMAZIN, Mateja, ŽAGAR KARER, Mojca, 2019: Slovenska pravna terminologija in njen prikaz v Pravnem terminološkem slovarju. *Jezikoslovni zapiski* 25/1. 53–66.

FAJFAR, Tanja, ŽAGAR KARER, Mojca, 2016: Jože Toporišič in jezikoslovna terminologija. Erika Kržišnik, Miran Hladnik (ur.): *Toporišičeva obdobja*. (Obdobja 35.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 57–64.

Farmaceutski terminološki slovar, 2011. Ljubljana: Založba ZRC ZRC SAZU. <<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/farmaceutski>>.

Geografski terminološki slovar, 2005. Ljubljana: Založba ZRC ZRC SAZU. <<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/geografski>>.

Gledališki terminološki slovar, 2011. Ljubljana: Založba ZRC ZRC SAZU. <<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/gledaliski>>.

HROVATIČ, Renata, 1992: *Metaforični in metonimični pomenski prenosi v terminoloških besednih zvezah*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Pravni terminološki slovar, 2018. Ljubljana: Založba ZRC ZRC SAZU. <<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/pravni>>.

Slovenski medicinski slovar, 2014. Ljubljana: Medicinska fakulteta, Univerza v Ljubljani. <<https://www.termania.net/slovarji/95/slovenski-medicinski-slovar>>.

SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. <www.fran.si>.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Učni načrt, 2008 = POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca, KRIŽAJ ORTAR, Martina, KRAKAR VOGEL, Boža, KONČINA, Marija, KRVAVICA, Suzana, HEDŽET KRKAČ, Mira, VIRK, Tomo, ŽIDAN, Stanislava, AMBROŽ Darinka, 2008: *Učni načrt. Slovenščina. Splošna, klasična, strokovna gimnazija*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1988: Nekaterje jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. Breda Pogorelec (ur.): *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani. 83–91.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

ŽAGAR KARER, Mojca, 2018: Upoštevanje terminoloških načel v terminografski praksi. *Slavistična revija* 66/2. 235–249.

Alenka Jelovšek

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
alenka.jelovsek@zrc-sazu.si

Slovenski zgodovinski slovarji in slovenski slovarji skozi zgodovino v učnih gradivih za slovenski jezik v srednjih šolah¹

Prispevek je posvečen pregledu vključenosti zgodovinskih in starejših slovenskih slovarjev v gradiva za pouk slovenščine v srednjih šolah. Izpostavljena je terminološka razlika med splošno in slovensko rabo termina zgodovinski slovarji, predstavljeni so spletno dostopni slovenski zgodovinski slovarji, predstavljena je njihova zastopanost in zastopanost starejših slovenskih slovarjev v učnih gradivih, podani pa so tudi predlogi za njihovo večjo vključitev v pouk slovenščine.

1 Uvod

Z vse večjo digitalizacijo v leksikografiji je na spletu dostopnih tudi vedno več zgodovinskih slovarjev in nekaterih digitaliziranih starejših slovenskih slovarjev. S tem ti presegajo dosednji relativno ozek krog strokovnih uporabnikov in postajajo dostopnejši širši javnosti, odpirajo pa se tudi nove možnosti za njihovo vključitev v srednješolsko izobraževanje. Ker novejša učna gradiva za slovenščino v srednjih šolah² dajejo velik poudarek uporabi slovarjev pri učenju slovenščine, je v prispevku predstavljeno, v kolikšni meri so vanje zgodovinski in starejši slovenski slovarji že vključeni in ali so dijakom predstavljene tudi možnosti njihove spletne rabe na portalu Fran.

2 Kaj so zgodovinski slovarji?

2.1 Zgodovinski slovarji v (slovenski) leksikografiji

2.1.1 V teoretični leksikografiji se slovarji tradicionalno delijo na diahrono in sinhrono. Tako Zgusta (2010: 200–202) kot diahrono slovarje označuje tiste, ki predstavljajo zgodovino, razvoj leksikalnih enot (tako njihove oblike kot pomena) skozi čas, nadalje

1 Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038 ZRC SAZU, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki ga financira ARRS.

2 Pregledana so bila učna gradiva (učbeniki, delovni zvezki in samostojni delovni zvezki) *Na pragu besedila 1–4*, *Barve jezika 1–4*, *Govorica jezika 1–3* (tudi priročniki za učitelje) in *Slovenščina 1–4: Z besedo do besede*. Pregledala sem tudi nekaj zbirk za pripravo na maturo, od katerih sta za ta prispevek relevantni *Slovenščina za pripravo na splošno maturo* in *Slovenščina, po korakih do odličnega znanja*.

pa jih deli na zgodovinske in etimološke. Prvi se osredotočajo na spremembo oblike in pomena besed v obdobjih, za katera so na voljo pisni viri. Nasprotno se etimološki posvečajo vprašanju izvora besed in pri tem posegajo v obdobja pred pisnimi viri, pri tem pa se ukvarjajo predvsem z obliko besed in manj z njihovimi pomenskimi spremembami skozi zgodovino. Nasprotno sinhroni slovarji opisujejo jezik in njegovo beseedišče v določenem omejenem časovnem obdobju, bodisi v sedanosti ali preteklosti. Pri tem opozarja, da se s stališča metodologije vsaj delnemu prepletanju sinhronije in diahronije v slovarjih ne da izogniti.³

2.1.2 Da je pojmovanje zgodovinskih slovarjev v slovenskem prostoru nekoliko drugačno, pokaže že definicija tega termina v SSKJ²: »jezikosl. **zgodovinski slovar** *slovar, ki vsebuje besedni zaklad določenega preteklega obdobja*«; zlasti je to očitno, če ga primerjamo z razlago pri sorodnem terminu **zgodovinska slovnica**, ki je razložena kot *slovnica, ki prikazuje jezikovne pojave z razvojnega vidika*. Pri zgodovinskem slovarju je tako v definiciji poudarjena njegova sinhronost (določeno obdobje), pri zgodovinski slovnici pa diahronost (razvojni vidik).

Tovrstna razlika v pojmovanju med splošno in slovensko leksikografijo verjetno izvira iz dejstva, da Slovenci pravega zgodovinskega slovarja v Zgustovem smislu še nimamo.⁴ Nejasno pa je, ali lahko v skladu z definicijo v SSKJ med slovenske zgodovinske slovarje štejemo tudi vse slovarje, ki so nastajali v preteklosti in so »zgodovinski« le s sodobne perspektive. Večinoma se zanje ta termin ne uporablja, temveč so običajno označeni kot »starejši slovenski slovarji«.⁵

2.1.3 Zlasti v zadnjih nekaj desetletjih pa je nastalo kar nekaj del, ki se lahko uvrščajo med zgodovinske slovarje v pomenu, kakršen je uveljavljen v slovenskem jezikoslovju: od zametkov, kot so sezname težje razumljivih besed v objavah starejših slovenskih besedil, prek digitalizacije in predelav starejših slovenskih slovarjev, da so bolj dostopni sodobnemu bralcu, do razlagalnih slovarjev jezika posameznih avtorjev in obdobj (podrobno o tem Merše 1999, 2009, 2017).

3 Podobno v slovenskem prostoru opozarja Matej Šekli, ki se s sinhronijo in diahronijo ukvarja zlasti s primerjalnozgodovinskega in ne leksikografskega stališča: »Sinhron(ičn)o ali istočasno jezikoslovje zanimata predvsem stanje jezikovnega sistema in njegova raba v sporazumevanju v nekem obdobju [...]. Rezultat teoretičnega sinhronega jezikoslovja je opis stanja jezikovnega sistema v nekem obdobju. [...] Diahron(ičn)o ali raznočasno jezikoslovje zanimata predvsem spreminjanje jezikovnega sistema in njegove rabe v sporazumevanju iz obdobja v obdobje [...]. Rezultat teoretičnega diahronega jezikoslovja je opis spremembe jezikovnega sistema iz obdobja v obdobje. [...] Na prvi pogled se zdi, da je sinhronija vezana na opisno ter kontrastivno in tipološko, diahronija pa na zgodovinsko in primerjalno jezikoslovje. Natančnejši pretes pristopov obeh plati jezikoslovja pa pokaže, da zgodovinsko in primerjalno jezikoslovje ne moreta brez sinhronije ter da v opisno jezikoslovje vdirajo tudi prvine diahronije« (Šekli 2011: 455–456).

4 Med drugim je to posledica dejstva, da so se šele po drugi svetovni vojni postopno uresničile ideje o institucionalno organiziranem slovarskem delu, katerega rezultat je lahko zahtevnejša predstavitev starejših obdobj rabe slovenskega (knjižnega) jezika (Merše 2009: 251).

5 Čeprav Google izkazuje takšno oznako tudi že za SSKJ in SP 2001 (<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1386/koncedent-ali-koncendent>), ki pa je rabljena primerjalno s *Slovarjem novejšega besedja slovenskega jezika*.

Na slovarskem portalu Fran Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v zavihku Zgodovinski (slovarji) najdemo naslednja digitalizirana dela:

- Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravnikar, Majda Merše, Jožica Narat, France Novak: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (2011);
- Marko Snoj: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega* (2006);
- Matija Kastelec in Gregor Vorenc: *Slovensko-latinski slovar po Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)* (obrnjeni slovar pripravil Jože Stabej);
- Vilko Novak: *Slovar stare knjižne prekmurščine* (2006);
- Maks Pleteršnik: *Slovensko-nemški slovar* (1894–1895).

2.1.3.1 Gre za tipološko in zasnovno različna dela: Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* je digitalizirana različica slovarja, ki je izvorno izšel v letih 1894–1895, med zgodovinske slovarje pa ga lahko uvrščamo, saj zajema besedje tudi iz preteklih obdobj in navaja tudi vire za rabo posameznih besed in njihovih pomenov (prim. Merše 2009: 252–253). *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*, ki ga je pripravil Marko Snoj, je avtorski zgodovinski slovar (Merše 2009: 252), saj se omejuje na razlago besed v delih enega avtorja. Nasprotno je *Slovar stare knjižne prekmurščine* bližje pravemu zgodovinskemu slovarju, saj razlaga gradivo iz 170-letnega obdobja obstoja prekmurščine kot samostojnega knjižnega jezika,⁶ vendar pri tem ne izrecno prikazuje pomenskega in oblikovnega razvoja besed kozi obravnavano obdobje. Oba slovarja iztočnice razlagata z metodo znotrajjezikovnega prevoda,⁷ torej z navajanjem najbližje sodobne ustreznice.

2.1.3.2 *Slovensko-latinski slovar po Dictionarium Latino-Carniolicum*, ki sta ga v rokopisni obliki med letoma 1680 in 1710 pripravila Matija Kastelec in Gregor Vorenc, je obrnjeni zgodovinski slovar (prim. Merše 2009, ki našteva tudi druge obrnjene starejše slovenske slovarje, izdane samo v knjižni obliki; navedeni so tudi na <<http://www.jezikovna-politika.si/opremljenost/zgodovinski-viri/>>),⁸ torej je preurejen tako,

6 O tem prim. npr. Jesenšek 2005; o današnji vlogi prekmurščine v šoli prim. Tivadar, Panker 2019.

7 O vlogi znotrajjezikovnega prevoda v zgodovinskem slovaropisju prim. Trivunović 2020; tovrstne slovarje zato lahko označimo tudi kot prevodne slovarje (prim. Legan Ravnikar 2019: 159).

8 Na spletni strani *Jezikovna Slovenija* v zavihku Zgodovinski viri (<http://www.jezikovna-politika.si/opremljenost/zgodovinski-viri/>), kjer med drugim navajajo omenjene slovarje na portalu Fran, Kastelec-Vorenčevega obrnjene slovarja (ki mu napačno pripisujejo letnico nastanka 1608–1710) nasprotno ne uvrščajo med prave zgodovinske slovarje, med katere naj bi od naštetih spadala le *Slovar jezika Janeza Svetokriškega* in *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Za Pleteršnikov slovar je sicer navedeno, da nadomešča zgodovinski slovar slovenščine, deloma napačno pa je ta vloga pripisana nastajajočemu *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (*»Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* pa predstavlja besedje, ki bo obdelano v nastajajočem zgodovinskem Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Ker ta slovar še nastaja [...], zgodovinski slovar slovenščine nadomešča kar Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar*«), ki bo prav tako slovar samo prvega obdobja knjižne slovenščine; ker načrtov za razlagalni zgodovinski slovar slovenščine, ki bi zajel vsa njena obdobja, še ni, ga bo Pleteršnikov slovar za obdobja od 17. stoletja naprej nadomeščal tudi v prihodnje.

da v nasprotju z izvirnikom, ki je izhajal iz latinščine, kot iztočnice navaja slovenske besede in jim pripisuje latinska gesla, v katerih se pojavljajo, pri čemer navaja tudi celotne slovenske ustreznične nize iz izvirnega slovarja.

2.1.3.3 Zadnje delo med zgodovinskimi slovarji na portalu Fran pravzaprav ni slovar: kot pove že naslov *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, prinaša popis besedja z osnovnimi slovnimi podatki in navaja dela, v katerih se posamezna beseda pojavlja; sodobne sopomenke so besedam pripisane le izjemoma, kadar ločujejo homonime (Merše 2011: 208–209). *Besedje* je bilo izdelano v sklopu pripravljanih del za razlagalni *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, ki bo popisane besede predstavil na vseh ravneh in bo v prihodnosti prav tako dostopen na portalu Fran (prva knjiga, ki je v pripravi, bo vsebovala besedje od A do D).

2.2 Obravnava termina zgodovinski slovarji v učbenikih

Termin **zgodovinski slovarji** v okviru učnih gradiv za slovenščino v srednjih šolah srečamo redko. Občasno je naveden v poglavju o različnih tipih slovarjev, npr. NPB+ 1 SDZ 1, str. 17, kjer je kot primer za zgodovinske slovarje navedeno *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (prim. 2.2.3.3); v NPB 2 U so samo omenjeni med tematskimi slovarji (str. 52). Najdemo jih omenjene tudi v nalogi, ki dijake spodbuja k razmisleku, po čem se različni tipih slovarjev med seboj razlikujejo: »Prikazane so naslovnice splošnih jezikovnih slovarjev. Poskusite razložiti, po čem se razlikujejo od etimoloških, zgodovinskih, terminoloških in narečnih« (BdB 2 U: 25). Lahko pa je nanje opozorjeno zgolj posredno, npr. z nalogo v NPB+ 2 SDZ 1 (str. 19): »Na spletnem portalu www.fran.si si oglejte, kateri slovenski posebni (nesplošni) slovarji so vam na voljo, in ob vsakem razmišljajte, kdaj bi ga uporabili.« Na slovarskem portalu namreč dijaki najdejo poseben zavihek, posvečen zgodovinskim slovarjem.

Zaradi teoretične nedorečenosti v slovenskem jezikoslovju (prim. 2.1) ni presenetljivo, da v nobenem od učbenikov za srednje šole ne najdemo definicije, kaj pravzaprav so zgodovinski slovarji in kaj v njih najdemo. Tako so npr. v GJ 2/3 U (str. 19–20), ki ima v priročniku za učitelje tudi rešitve, med tipi slovarjev, katerih vsebino morajo dijaki navesti, navedeni SSKJ, pravopis, etimološki slovar, odzadnji slovar, terminološki slovar, narečni slovar, frazeološki slovar in sinonimni slovar, zgodovinski slovar pa ni omenjen. Enako velja za NPB+ 2 SDZ 2, kjer poleg večine navedenih navajajo še pravorečni slovar, slovar prevzetih besed ter antonimni, kratični in vezljivostni slovar. Tovrstno izrecno izogibanje v nalogah verjetno odraža negotovost piscev učbenikov, kaj pravzaprav spada med zgodovinske slovarje.

3 Zastopanost starejših slovarjev in sodobnih zgodovinskih slovarjev v učnih gradivih za srednje šole

3.1 Starejši slovarji

3.1.1 Najmanj pozornosti starejšim slovarjem posveča *Slovenščina, z besedo do besede*. V učbeniku za 4. letnik najdemo Megiserjev slovar *Dictionarium quatuor linguarum* iz leta 1592 (brez naslova), za 17. in prvo polovico 18. stoletja je samo mimogrede omenjeno, da je nastalo nekaj rokopisnih slovarjev, podobno sta v okviru nastajanja pokrajinskih različic samo omenjena Pohlinov in Gutsmanov slovar (brez naslovov in letnic; oba sta navedena kot nemško-slovenska slovarja, čeprav je Pohlinov vključeval tudi latinščino), podrobneje pa sta predstavljena Cigaletov nemško-slovenski in Pleteršnikov slovensko-nemški slovar iz druge polovice 19. stoletja.

3.1.2 V učbeniku *Na pragu besedila* za 4. letnik sta poleg omenjenih (med njimi je točneje predstavljen Pohlinov slovar: pravilno je navedeno, da gre za trijezični slovar s slovenskimi, nemškimi in latinskimi besedami; NPB 4 U: 34) dodatno predstavljena Vodnikov rokopisni slovar (pri čemer NPB 4 U kot edini od pregledanih učbenikov opozori, da je služil kot gradivska osnova za druge slovarje 19. stoletja (str. 39)) in Janežičev priročni nemško-slovenski in slovensko-nemški slovar (brez naslova in letnice). Poudariti je treba še, da v NPB 4 U pri Pleteršnikovem slovarju najdemo opozorilo, da vsebuje poleg izrazov iz vseh slovenskih pokrajin tudi stare besede od Trubarja naprej, zato je opredeljen kot praktični slovar z zgodovinsko in narečno razširitevijo (str. 47).

3.1.3 Zastopanost slovarjev je podobna v priročniku *Slovenščina za pripravo na splošno maturo*; rokopisnih slovarjev iz obdobja protireformacije sicer ne omenja, iz tega časa pa z osnovnimi podatki predstavi italijansko-slovenski slovar Alasie da Sommaripa (1607). Pri Pohlinovem slovarju, pri katerem sicer nista navedena letnica in naslov, je pravilno navedeno, da gre za slovensko, nemško in latinsko besedišče, pri Janežičevem slovarju pa sta dodana naslov in letnica. Pri Pleteršnikovem slovarju je posebej poudarjeno, da gre za prvi večji slovar, katerega izhodiščni jezik je slovenščina (str. 20).

3.1.4 Še več starejših slovarjev je predstavljenih v *Barvah jezika 1 in 2*. Poleg vseh že navedenih, ki so tudi večinoma vsaj na kratko vsebinsko opredeljeni,⁹ najdemo v njem tudi ponovno izdajo Megiserjevega slovarja iz leta 1744, ki so jo pripravili celovski jezuiti, ter *Slovensko-nemški in nemško-slovenski ročni besednik* Antona Murka iz leta 1833. Zanimiv je opis Pohlinovega trijezičnega slovarja, v katerem je navedeno, da je v njem »zbral vse gradivo dotedanjih slovarjev« (BJ 2: 86). Da trditev ne drži, pokaže že primerjava prvih iztočnic na črko A z Megiserjevim slovarjem iz leta 1592 (Läg Reid

⁹ Predstavljen je tudi Alasijev slovar, pri čemer je avtorjev priimek napačno zapisan kot Alasia da Somamaripa (BJ 2 SDZ 2: 79).

1967) in Kastelec-Vorenčevim rokopisnim slovarjem (Stabej 1997): iz Megiserjevega slovarja v njem ni besed *agnec*, *ajer*, *ajhler*, *ajnemer* itd.; iz Kastelec-Vorenčevega slovarja pa manjkajo *abtoh*, *agštajn*, *ajželjc*, *ambasada* itd.

3.1.5 Najobširneje pa slovenske starejše slovarje predstavlja učbenik *Govorica jezika* 4:¹⁰ poleg že navedenih kot edini omenja Megiserjev drugi, mnogojezični slovar *Thesaurus polyglottus*, izdan leta 1603, kjer je slovenščina postavljena ob bok najpomembnejšim svetovnim jezikom tistega obdobja; poleg tega našteje tudi vse rokopisne slovarje: *Krajnsko besedische pisano* iz 1. polovice 17. stoletja, Kastelec–Vorenčeva (1680–1710) in Hipolitovega (1711–1712). Ti so večinoma uvrščeni v rubriko Pomembna knjižna dela ter predstavljeni s sliko naslovnice in osnovnimi podatki. Pri Pohlinu je izrecno opredeljeno, da gre za prvi slovar s slovenščino kot izhodiščnim jezikom. Podrobneje kot v drugih učbenikih je predstavljen tudi Alasiev slovar, ki je opredeljen kot »prvi praktični priročnik slovenščine za tujce« (str. 32), poleg slike naslovnice pa je tako pri Alasii kot pri Megiserjevem štirijezičnem slovarju prikazana tudi ena od slovarskih strani z ustreznici, na podlagi katere si dijaki lažje predstavljajo, za kakšen slovar je dejansko šlo.

3.1.6 Tovrstna slikovna ponazoritev vsebine starejših slovenskih slovarjev je v srednješolskih učbenikih izredno redka – večinoma so podatki o njih dopolnjeni le s sliko naslovnice, ki z vidika strukture slovarja ni najbolj povedna. Še redkeje pa gesla iz starejših slovarjev predstavljajo osnovo za naloge, kot je značilno za gesla iz sodobnih slovarjev v učbenikih. Od upoštevanih učbenikov jih najdemo le v NPB, kjer morajo v učbeniku za 4. letnik ob posnetku strani iz MD 1592 dijaki odgovarjati na vprašanja, ali gre za slovnico, kateri jeziki se v slovarju uporabljajo, kako so razvrščeni in ali so razloženi pomeni besed (str. 22); zgledi iz Cigaletovega in Pleteršnikovega slovarja pa so med drugimi uporabljeni za utrjevanje pojmov enojezični : dvojezični slovar ter splošni : posebni (tematski ali terminološki) slovar, dijaki morajo ugotavljati tudi jezika odlomkov (posebej je opozorjeno na njuno zaporedje) (str. 43). Podobno sta uporabljena odlomka iz Pohlinovega in Gutsmanovega slovarja v NPB 2 SDZ 2, str. 80, kjer morajo dijaki ugotavljati, kateri jeziki so uporabljeni v njiju in komu sta namenjena.

V ostalih primerih pa so slovarji dijakom predstavljeni zgolj faktografsko.

10 *Govorica jezika* tudi sicer od vseh pregledanih gradiv najbolj upošteva zgodovinsko perspektivo, najpogosteje v rubriki Za obzorje, v učbeniku za 4. letnik pa v prvem poglavju skuša dijakom osmisliti, zakaj je potrebno poznavanje jezika. Podobno vsebino kot v tem učbeniku najdemo tudi v priročniku *Slovenščina, po korakih do odličnega znanja*, vendar pa je v tej izdaji v tekstu prišlo do nekaj napak: tako npr. pri ponovni izdaji Megiserjevega slovarja navaja napačno letnico 1758 (letnica izdaje priredbe Bohoričeve slovnice) namesto 1744 (str. 254), napačno pa sta zapisana tudi naslova Janežičevega in Cigaletovega slovarja (str. 262–263).

3.2 Zgodovinski slovarji

Če so starejši slovenski slovarji v srednješolskih učbenikih predstavljeni bolj ali manj izčrpno, pa to ne velja za sodobne zgodovinske slovarje. Edino omembo katerega od njih najdemo v GJ 1 U, kjer so v rubriki Za obzorje kot ilustracija za obseg besedišča jezika omenjeni avtorski slovarji – ki pa niso opredeljeni kot zgodovinski – besedja Franceta Prešerna, Cirila Kosmača in Janeza Svetokriškega; slednji je predstavljen tudi s sliko naslovnice. Ne v tem primeru ne ob obravnavi avtorjev (Svetokriški) ali obdobjem (npr. obdobje samostojnega prekmurskega knjižnega jezika), za katera obstajajo prosto dostopni zgodovinski slovarji na portalu Fran, učbeniki na slednje dijakov ne opozarjajo. Prav tako niso nikjer omenjeni obrnjeni slovarji, nastali na podlagi starejših slovarjev¹¹ (npr. na Franu dostopni Kastelec-Vorenčev slovar, ki ga sicer navaja samo *Govorica jezika*). Ker gre za specifične slovarje, namenjene predvsem raziskovalcem, to sicer ni presenetljivo. Vendar pa podobno velja tudi za Pleteršnikov slovar, ki ga obravnavajo vsi učbeniki, hkrati pa je zaradi uporabe gajice in strukture, podobne sodobnim slovarjem, gotovo dovolj razumljiv vsaj dijakom četrtega letnika; kljub temu v nobenem od pregledanih učnih gradiv ni opozorjeno, da je slovar prosto dostopen tudi na spletu. Tudi pri posameznih nalogah, ki se nanašajo na starejša besedila, zgodovinski slovarji kot vir podatkov niso navedeni. Tako morajo npr. v GJ 1 DZ (str. 19–22) ob odlomku iz Vodnikovih *Kuharskih bukev* poiskati izraze, ki označujejo količine, in razmisliti, kje bi našli njihove pomene. V priročniku za učitelje, ki navaja tudi rešitve, se za pomen izrazov *bokal*, *kuhálniza*, *loth*, *zegel*, *droblanz* kot vir navede SSKJ, »izraz cegel pa bi morali poiskati v kakšnem starejšem slovarju« (GJ 1 P: 60), pri čemer ni nobenega predloga, kateri (morda prav tako spletni) slovarji bi to lahko bili.

4 Nekaj predlogov za večjo vključitev (spletno dostopnih) zgodovinskih in starejših slovenskih slovarjev v pouk slovenščine

Tako starejše slovenske slovarje, ki so v redkih primerih, navedenih zgoraj, že uporabljani za utrjevanje nekaterih pojmov, kot zgodovinske slovarje bi bilo mogoče v večji meri vključiti v pouk zlasti v četrtem letniku, ko spoznavajo »razvoj slovenščine skozi čas in narodnostno-jezikovna prizadevanja tistih Slovencev, ki so pomembno prispevali k oblikovanju slovenskega knjižnega jezika ter k njegovemu ohranjanju in razvijanju« (UN: 8).

4.1 Zgodovinski slovarji bi se lahko vključili v obravnavo odlomkov starejših besedil (kot npr. v NPB 4 DZ: 41, 43), tako da bi učitelji dijake spodbujali, naj poskušajo najti neznane besede v slovarjih na portalu Fran, zlasti iz besedil Svetokriškega in

11 Nasprotno NPB 4 DZ (str. 41) dijake opozori na prevod Bohoričeve slovnice z nalogo: »Poizvedite, ali je Bohoričeva slovnica prevedena v slovenščino.« V isti nalogi je sicer kraj izdaje slovnice napačno naveden kot Wüttemberg namesto Wittemberg.

prekmurskih piscev, katerih jezik je predstavljen v zgoraj omenjenih specializiranih zgodovinskih slovarjih z navajanjem sodobnih ustreznice, ki so dijakom lažje razumljive kot podatki v drugih tipih zgodovinskih slovarjev na portalu Fran. Tudi pri besedilih iz 16. stoletja bi v številnih primerih podatke lahko našli v *Slovarju jezika Janeza Svetokriškega*. Potreba po razlagi starejših besed je nakazana npr. v BJ 1 SDZ 2, kjer sta ob odlomku iz Trubarjevega uvoda k prevodu Matejevega evangelija (1555) dodani slovarski gesli *kunšten* in *gmajna* iz SSKJ.¹² Slednje naj bi dijakom pomagalo razložiti pridevnik v zvezi *gmainske Crainske preproste besede*, kar bi bilo precej enostavneje s (sicer besedotvorno drugačnim) pridevnikom *gmajn* iz *Slovarja jezika Janeza Svetokriškega*, ki bi hkrati opozoril tudi na oba možna pomena besede:

gmájna -e ž (ã)

1. *neobdelan, na redko porasel svet, navadno skupna last vaščanov*: onkraj potoka se širi prostrana gmajna; ves dan je pasel na gmajni / kraške gmajne / občinska, vaška gmajna

2. *zastar. skupnost, skupina*: trška gmajna je imela shod / ekspr. uboga gmajna *izkoriščano, zatirano ljudstvo*

*Slovar slovenskega knjižnega jezika*²

gmajn nepreg. prid.

1. *navaden, nežlahten*: Ta gmajn im. ed. m folk pak pravi, de zhloveku ie taku [...] 2. *splošen*: Nezhistost, lotrija, Neframnost, inu preshushtvu, je taku gmajn im. ed., Kakor de bi nihdar od boga ne bilu prepovedanu [...] Ta nar gmajnshi im. ed. *gemeine* 'skupen, splošen, navaden'

SNOJ, Marko, *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*

4.2 Uporabiti bi jih bilo mogoče tudi za ilustracijo purizma, s čimer bi ta za slovenščino tipični pojav postavili v zgodovinsko perspektivo (prim. cilje v GJ 2 P: 14). Tako bi lahko z iskanjem besed, ki so danes del nekknjižnega pogovornega jezika (npr. *špegel*, *špegli*, *taška*, *leder*, *švoh*), ugotavljali njihovo prisotnost v slovenščini skozi stoletja in čas njihovega »izgona« iz knjižnega jezika, ob čemer bi lahko opozorili tudi na Pleteršnikovo vlogo pri purističnem »čiščenju« slovenščine konec 19. stoletja.

¹² Na isti strani je ob drugem odlomku tudi naloga, ki izrecno napotuje na analizo besedja v besedilu: »O čem govori Trubarjeva pridiga Proti zidavi cerkva? Analizirajte besedišče v njej. Pozorni bodite predvsem na besede, ki odstopajo od sodobne knjižne norme.« (BJ 1 SDZ 2: 102).

špegel m, speculum, -li, en *špégil*
STABEJ, Jože, *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1608–1710)*

špegel -gla m 1. *ogledalo*: zhe fe fmeja, taku tudi shpegal im. ed. fe pruti fmeja [...] 2. *zglied*, *vzor*: Maria Diviza je bila en shpegu im. ed., inu zhudesh teh zhednosti, inu svetufti [...] 3. *teleskop*: Videm eniga Astrologa kateri nuzh, inu dan s'tem dolgim shpeglom or. ed. v'lvejsde, luno, fonze, inu Nebu gleda ← srvnem. *spiegel* 'ogledalo, vzor' ← lat. *speculum* 'ogledalo'
SNOJ, Marko, *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*

špegel sam. m ♦ P: 16 (TL 1561, TO 1564, TL 1567, KPo 1567, DJ 1575, TT 1577, JPo 1578, TkM 1579, TT 1581-82, DB 1584, DC 1584, TtPre 1588, MD 1592, TPo 1595, TtC 1595, MTh 1603)
Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja

špégli -ov m mn. (ĕ)

nižje pog. *očala*: nositi špegle; brez špeglov slabo vidi

*Slovar slovenskega knjižnega jezika*²

špégli -ov m mn. (ĕ) neknj. pog. *očala*
Slovenski pravopis

špēgli, f. pl. = naočniki; —
iz nem.; prim. bav. gläserne augenspiegel, *Levst. (Rok.)*.

PLETERŠNIK, Maks, *Slovensko-nemški slovar*

špegli mn., F3, perspicilia, *šspeigli*; specillum, -li, *šspeigli*, kateri fe na nus natikajo; specularius, -rÿ, *šspeiglar*, kateri *šhpēgle* déla
STABEJ, Jože, *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1608–1710)*

špegli -lov m mn. *očala*: aku fo ardezhi shpegli im. mn., taku vfe ardezhu njemu naprei pride l pres shpeglu rod. mn. nej nezh vidila [...] ← bav. nem. (*Augen*)spiegel 'očala'
SNOJ, Marko, *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*

špegli sam. m mn. ♦ P: 2 (MD 1592, MTh 1603)
Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja

V obratni smeri bi lahko primerjali besede iz starejših besedil z njihovo sodobno socialno-zvrstno opredelitvijo v SSKJ (npr. *potroštati* iz Kastelčevega *Nebeškega cilja* (NPB 4 DZ: 43), ki je označena kot *nižje pog.*)

4.3 Starejši slovarji bi se lahko v večji meri uporabljali kot zgled za različne tipe slovarjev, prevsem dvo- in večjezične; za slednje je s sodobnega stališča izpostavljeno, da so redkejši (NPB2+ U: 51), zanje tudi ni zglede s slikovno ponazoritvijo; z uvedbo zgodovinske perspektive bi to trditev lahko relativizirali in dijake že v prvem letniku seznanili, da so v sodobnosti večjezični slovarji sicer res redkejši, v preteklih stoletjih pa so bili dolgo prevladujoča oblika slovarjev.¹³ V 4. letniku, ko dijaki spoznavajo raz-

¹³ To ne velja le za slovenske razmere, temveč so bili večjezični slovarji evropska leksikografska praksa starejših obdobij, in sicer zaradi velikega pomena klasičnih jezikov, zlasti latinščine. »Ideja o izoginitvi latinščini z dvojezičnimi slovarji se pravzaprav ni uveljavila vse do konca 16. stoletja« (Hanks 2013: 514).

lična slovaropisna dela skozi stoletja, bi lahko z njihovo primerjavo poleg utrjevanja terminov dvojezični : večjezični : enojezični slovar spodbudili tudi k razpravi o vlogi jezikov na Slovenskem skozi zgodovino (velika vloga nemščine do 20. stoletja, pomen italijanščine na prelomu iz 16. v 17. stoletje, zmanjševanje vloge latinščine proti koncu 18. stoletja, nastanek enojezičnega slovarja šele v 20. stoletju).

4.4 Gesla iz Pleteršnikovega slovarja, ki je po svoji strukturi najbližje sodobnim slovarjem, bi se lahko uporabljala tudi za utrjevanje razumevanja strukture slovarskih gesel, frazemov, terminov itd.¹⁴ Tako bi lahko dijaki v njih iskali npr., kako je označen naglas, kako pregibna oblika in besedna vrsta; katere besedne zveze so frazemi (in jih primerjali s sodobnimi) in katere termini; z razpravo, kako jih v Pleteršnikovem geslu prepoznati in ločevati, bi obnavljali in utrjevali tudi definicijske lastnosti obeh vrst stalnih besednih zvez, kar geslo iz SSKJ z jasno označenima gnezdoma od njih ne zahteva.

vôlk, vólka, volkâ, *m.* 1) der Wolf: volk sit pa koza cela ne more biti, *Rib.-M.*; mi o volku, volk pa iz lesa = lupus in fabula, *Cig.*; dati kozličje volku pasti = den Bock zum Gärtner setzen, *Cig.*; volka je videl = er ist heiser, *Rib.-M.*; — v. biti na kaj, auf etwas versessen sein; v. biti na kako jed, ein besonderer Liebhaber einer Speise sein; [...] — 9) die geschmolzene Eisenmasse im Hochofen, *Gor.*; die Luppe, *V.-Cig., Cig. (T.)*; — peč na volka, der Maßofen im Hüttenwerk, *V.-Cig.*; — 10) ein schlechter Boden, der sich nicht gut düngen lässt, *C.*; — 11) = smolnata cunja, s katero črevljar dreto gladi, *Gor.*; volka prati, = eine vergebliche Arbeit thun, *Gor.*; — 12) der Wolf am Dochte, der Kerzenräuber, *Cig., C.*; — 13) zeleni volk, der Grünspan, *Cig., Jan., Vrt., DZ., Levst. (Nauk), Šmartno pri Litiji-Štrec. (LjZv.), Dol.*; — 14) der Wolf (eine Entzündung der Haut am Gesäß, z. B. vom starken Gehen, Reiten); volka dobiti, volka si zagnati (z jezdarjenjem), *Dict.*; — 15) die Holzfäulnis, der Holzbrand, *C.*; — 16) die Weinstockraupe, *Cig., C.*; der Kneipwurm, *V.-Cig.*; — 17) čebelni volk, eine Art Wespe, *C.*; — 18) der Totdenkopfschwärmer (acherontia atropos), *Sv. Peter pri Gorici-Erj. (Torb.)*; — 19) morski v., der Haifisch (squalus), *Cig., Jan., nk.*; — 20) der Hausschwamm, der Wandschwamm, *vzhŠt.-C.*; — 21) neki deteljni plevel (die Kleeseide?), *Dol.*; — beli v., eine Art grobe Binse mit weißen Wollenbüscheln, (schädlich als Viehfutter), *C.*; — eine Art Sommerwurz (orobanche galii), *Josch.*

PLETERŠNIK, Maks, *Slovensko-nemški slovar*

Zaključek

Dijaki se z zgodovino slovenskega slovaropisja seznanjajo relativno izčrpno, a predvsem faktografsko, predstavitev je velikokrat omejena na osnovne podatke o slovarju, le redko pa je slikovno predstavljena tudi njihova vsebina, ki bi jim dajala večji uvid v tematiko, uporabljena pa bi lahko bila tudi za utrjevanje drugih vsebin, povezanih z leksikografijo. Skoraj nično pa je njihovo seznanjanje z zgodovinskimi slovarji, ki ostajajo

¹⁴ Zlasti na območjih, kjer je nemščina drugi tuji jezik v gimnazijah, saj nepoznavanje tega jezika močno oteži branje slovarskih sestavkov.

na ravni bežnih omemb med različnimi vrstami slovarjev, čeprav bi se jih lahko koristno vključevalo vsaj v obravnavo starejših slovenskih besedil.

Opozorilo na pomen upoštevanja zgodovinske perspektive za razumevanje sodobnega stanja lahko najdemo tudi v nekaterih obravnavanih učbenikih, zlasti v navedku Brede Pogorelec o smislu raziskovanja zgodovine slovenskega knjižnega jezika: »[D]el raziskovanja jezika [je] tudi del prepoznavanja samega sebe. Tistega spoznavanja, ki je na svoj način potrebno in osmišlja tudi delovanje v sedanjosti. To je tisto, zaradi česar se je smiselno vračati v preteklost, in to je tisto, zaradi česar je smiselno na spoznanjih, ki jih vračanje v preteklost daje, graditi svoj položaj danes« (BJ 3 U, 82; GJ 4 U: 10).

Z večjim vključevanjem v jezikovni pouk bodo starejši slovenski slovarji za dijake prenehali biti le mrtve črke na straneh poglavij o zgodovini slovenskega jezika, zgodovinski slovarji pa nedoločen koncept v okviru različnih slovarskih tipov.

VIRI

- BdB 2 U = VOGEL, Jerica, KASTELIC, Silva, HODAK, Marjana, 2013: *Slovenščina 2: Z besedo do besede: Učbenik za slovenščino – jezik v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BJ 1 SDZ 2 = BERČ-PRAH, Dubravka, SLEMENJAK, Tanja, PERGAR, Saša, 2016: *Barve jezika: Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 1. letniku gimnazij in štiriletnih srednjih strokovnih šol*. 2. zv. Ljubljana: Rokus Klett.
- BJ 2 SDZ 2 = BERČ-PRAH, Dubravka, SLEMENJAK, Tanja, PERGAR, Saša, 2017: *Barve jezika: Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 2. letniku gimnazij in štiriletnih srednjih strokovnih šol*. 2. zv. Ljubljana: Rokus Klett.
- GJ 1 DZ = ZAJC-BERZELAK, Karla, VELIKONJA, Irena, ARBITER, Alenka, 2007: *Govorica jezika 1: slovenščina za 1. letnik gimnazij. Delovni zvezek*. Ljubljana: Modrijan.
- GJ 1 P = ZAJC-BERZELAK, Karla, VELIKONJA, Irena, 2007: *Govorica jezika 1: Slovenščina za 1. letnik gimnazij. Priročnik za učitelje*. Ljubljana: Modrijan.
- GJ 1 U = ZAJC-BERZELAK, Karla, VELIKONJA, Irena, 2007: *Govorica jezika 1: Slovenščina za 1. letnik gimnazij*. Ljubljana: Modrijan.
- GJ 2 P = ZAJC-BERZELAK, Karla, ARBITER, Alenka, 2008: *Govorica jezika 2: Slovenščina za 2. letnik gimnazij. Priročnik za učitelje*. Ljubljana: Modrijan.
- GJ 2/3 U = ZAJC-BERZELAK, Karla, ARBITER, Alenka, HRIBAR, Nataša, 2017: *Govorica jezika 2 in 3: Slovenščina za 2. in 3. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol*. Ljubljana: Modrijan.
- GJ 4 U = ZAJC-BERZELAK, Karla, AHAČIČ, Kozma, 2010: *Govorica jezika 4: Slovenščina za 4. letnik gimnazij in srednjih strokovnih šol*. Ljubljana: Modrijan.
- GOMBOC, Mateja, 2019: *Slovenščina, po korakih do odličnega znanja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Google. Spletni iskalnik. <www.google.com>.
- Jezikovna Slovenija. <<http://www.jezikovna-politika.si/opremljenost/zgodovinski-viri/>>.

- LÄGREID, Annelies, 1967: *Hieronymus Megiser, Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch: Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592 = Slovensko-nemško-latinski slovar: preureditev in posnetek prve izdaje iz leta 1592*. Wiesbaden: O. Harrassowitz.
- JOŽEF-BEG, Jožica, KOSTANJŠEK, Sanja, ŠPACAPAN, Adrijana, 2015: *Matura. Slovenščina: za pripravo na splošno maturo*. Ljubljana: DZS.
- NPB+ 1 SDZ 1 = KRIŽAJ, Martina idr. 2018: *Na pragu besedila 1 – izdaja s plusom. Samostojni delovni zvezek za slovenski jezik v 1. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. 1. del. Ljubljana: Rokus Klett.
- NPB+ 2 SDZ 2 = KRIŽAJ, Martina idr. 2019: *Na pragu besedila 2 – izdaja s plusom. Samostojni delovni zvezek za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol*. 2. del. Ljubljana: Rokus Klett.
- NPB 2 U = KRIŽAJ, Martina idr. 2017: *Na pragu besedila 2: Učbenik za slovenski jezik v 2. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol*. 3. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- NPB 4 DZ = KRIŽAJ, Martina idr. 2028: *Na pragu besedila 4: Delovni zvezek za slovenski jezik v 4. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol*. 2. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- NPB 4 U = KRIŽAJ, Martina idr. 2018: *Na pragu besedila 4: Učbenik za slovenski jezik v 4. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol*. 2. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, <www.fran.si>.
- STABEJ, Jože, 1997: *Slovensko-latinski slovar: po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.
- UN = *Učni načrti za gimnazije*. <http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/gimnazija/ucni_nacrti.htm>.

LITERATURA

- HANKS, Patrick, 2013: Lexicography from Earliest Times to the Present. Keith Allan (ur.): *The Oxford Handbook of the History of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 503–536.
- JESENŠEK, Marko, 2005: Nastanek in razvoj prekmurskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 53/1. 1–12.
- LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 2019: Neslovnični kvalifikatorji in kvalifikatorska pojasnila v zgodovinskem slovaropisju. *Slavia Centralis* 12/1. 158–168.
- MERŠE, Majda, 1999: Dosežki in naloge slovenskega zgodovinskega slovaropisja. Zoltan Jan (ur.): *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 155–165.
- MERŠE, Majda, 2009: Slovensko zgodovinsko slovaropisje s konceptualno-razvojnega vidika. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. (Obdobja 28.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 251–255. <<https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/28-Merse.pdf>>.
- MERŠE, Majda, 2011: Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. *Stati inu obstatu: revija za vprašanja protestantizma* 13–14. 205–213, 376–377.

- MERŠE, Majda, 2017: Slovenska zgodovinska leksikologija – dosežki in problematika = Slovenska zgodovinska leksikologija – dostiženja i problematika. M. I. Černyševa (ur.): *Leksikologija i leksikografija slavjanskih jazykov: k XVI Meždunarodnomu svezdu slavistov*. Moskva: Leksrus. 379–411.
- ŠEKLI, Matej, 2011: Sinhronija in diahronija v opisnem in zgodovinskem jezikoslovju. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 455–460.
- TRIVUNOVIĆ, Eva, 2020: Tipi stalnih besednih zvez v Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Marko Jesenšek (ur.): *Veliki madžarsko-slovenski spletni slovar, Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja [in] Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*. [V tisku.]
- TIVADAR, Hotimir, PANKER, Suzana, 2019: Prekmurščina v slovenskem šolstvu. Mojca Smolej (ur.): *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 104–111. <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2019/06/55-SSJLK_Tivadar_Panker.pdf>.
- ZGUSTA, Ladislav, 2010: *Manual of Lexicography*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Mesto in družba
v sodobnem slovanskem romanu

Namita Subiotto

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
namita.subiotto@ff.uni-lj.si

Literarna upodobitev makedonske prestolnice v romanu *Divja liga* Vlade Uroševića

Prispevek obravnava literarno upodobitev Skopja v (detektivskem) romanu Divja liga sodobnega makedonskega avtorja Vlade Uroševića, pri čemer se osredotoča na opis nekaterih dejanskih kulturnih znamenitosti makedonske prestolnice (Bit-Pazar, Kamen most, Stara čaršija, Muzej Makedonije) in prikazuje, kako avtor zgodbeni prostor spreminja iz prozaičnega vsakdana v čudežni prostor skrivnosti oziroma kako doseže zanj značilno atmosfero skrivnostnosti, ki je nekakšno vezivo pripovednega diskurza.

V sodobni makedonski romaneskni produkciji, ki je nastala po osamosvojitvi Republike Makedonije (leta 1991),¹ ni veliko del, ki bi dogajanje prostorsko eksplicitno umeščala v glavno mesto nove države, časovno pa v sodobnost. Med njimi pa so vsaj tri dela, ki jih lahko beremo tudi v slovenskem prevodu, in sicer: *Sneg v Kazablanki* Kice B. Kolbe (prev. Klarisa M. Jovanović, 2008), *Divja liga* Vlade Uroševića (prev. Namita Subiotto, 2009) in *Rezervno življenje* Lidije Dimkovske (prev. Aleš Mustar, 2014). Gotovo bi bilo zanimivo primerjati podobe makedonskega glavnega mesta v vseh treh delih, a tokrat se posvetimo samo enemu, in sicer *Divji ligi*.

Avtor tega romana, Vlada Urošević (1934), neprekinjeno ustvarja in objavlja že šest desetletij in velja za enega najbolj izvirnih in markantnih avtorjev v sodobni makedonski književnosti, saj je njegov pripovedni slog bolj uglašen z dediščino evropskih literarnih tendenc kot pa z aktualno nacionalno konstelacijo (Kapuševska-Drakulevska 2019: 27), giblje se namreč v imaginarnem in v fantastiki ter odkriva mistično stran mestnega, urbanega življenja (Georgievska-Jakovleva 2008: 72–73). Literarni zgodovinarji ga štejejo za najvidnejšega predstavnika urbane poezije² (Georgievska-Jakovleva 2008: 69) in tipičnega pesnika mesta, pesnika Skopja (Drugovac 1990: 589). Poleg številnih razprav s področja literarnih ved, saj je bil tudi profesor primerjalne književnosti, je objavil nekaj knjig esejev in kritik o literaturi in slikarstvu, več kot deset pesniških in pet proznih zbirk, dve zbirki potopisov ter naslednje romane: modernistični prvenec *Okus po breskvah* (1965), apokaliptični stripovski roman *Dvorni pesnik v aparatu za letenje*

1 Od leta 2019 z uradnim nazivom Republika Severna Makedonija.

2 Tudi v enem izmed gimnazijskih učbenikov za makedonski jezik in književnost je Urošević označen kot »izrazito urban pesnik«, kar se nanaša predvsem na njegovo prvo pesniško zbirko (Bogdanoska 2008: 378).

(1996), roman-pravljico *Zmajeva nevesta* (2008), *Divjo ligo* (2000) ter *Madžun* (2018), ki je bil nominiran za mednarodno nagrado balkanika. Za svoje delo je prejel številne nagrade, njegove pesmi in zgodbe so uvrščene v vse pomembnejše antologije sodobne makedonske literature in prevedene v tuje jezike.

Nekaj Uroševićevih del lahko beremo tudi v slovenščini. Poleg omenjenega romana sta tu še dve knjižni objavi: v prevodu Vena Tauferja je leta 1975 pri založbi DZS izšla Uroševićeva prva pesniška zbirka *Neko drugo mesto*, v mojem prevodu pa dvojezični izbor poezije in kratke proze *Nevarne svečanosti* (Ljubljana: Beletrina, 2016),³ ki je izšla ob avtorjevem gostovanju na festivalu Dnevi poezije in vina na Ptujju, ostale objave pa so revijalne ali zborniške.⁴

Večino (tako proznega kot pesniškega) literarnega opusa Vlade Uroševića, ki ga zaznamuje nekakšna obsedenost z obstojem vzporednih svetov (običajnega/realnega in neobičajnega/imaginarnega)⁵ in krajev prestopa iz prozaičnega vsakdana v čudežni prostor skrivnosti, prežema magija kulturno pestrega mesta Skopja, kjer avtor živi in ustvarja. Njegova jezikovna pustolovščina, podkrepljena z ljubeznijo do (predvsem nadrealističnega) slikarstva, je usmerjena k doseganju specifične atmosfere skrivnostnosti. Urošević zaznava vznemirljivo neobičajnost v skoraj vsem, kar ga obkroža. Lahko bi rekli, da je čarolovec, ki svojo pisavo zasnuje na igri in na ta način (po)išče razpoko med realnim in irealnim, skozi katero popelje bralca v čudovite pustolovščine skozi prostor in čas. V mnogih besedilih Vlada Uroševića se zgodba začne v nekem realnem trenutku sedanjosti v konkretnem mestnem okolju, največkrat prav v Skopju, vendar kmalu, vzporedno z zapletom zgodbe, to mesto dobi drugačne oblike,⁶ s čimer postaja realnost neobičajna, mesto se spremeni v »neko drugo mesto«, kot je naslovljena avtorjeva prva pesniška zbirka.

3 Predstavitev knjige in pogovor z avtorjem, ki ga je opravila Tina Kozin, je dostopen tudi v arhivu oddaj Ars humana (RTV4): <<https://4d.rtvsllo.si/arhiv/radio-ga-ga-video/174425736>>.

4 Nekaj pesmi v prevodu Vena Tauferja je izšlo v *Novi reviji* (januar–februar 1991), nekaj haikujev v prevodu Aleša Mustarja in nekaj kratkih zgodb (*Zgodovina in druge*) v mojem prevodu v reviji *Apokalipsa* (haiku v št. 94/95 iz leta 2005, kratka proza v št. 131/132 iz leta 2009), del njegove najdaljše pesmi *Noč polne lune nad Skopjem* pa v mojem prevodu v zborniku *Vilenica 2009*. Kratka zgodba *Višnjev liker* je v prevodu Timoteja Senčarja objavljena v zbirki makedonske fantastične kratke proze *V mesečini svet* (Ljubljana, Oddelek za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani); zgodbe *Skrinja s skritim zakladom*, *Kar vidijo mačke* in *Lov na samoroge* pa v mojem prevodu v izboru makedonske kratke proze *Kar vidijo mačke* (Ljubljana: Študentska založba, 2008).

5 V Uroševićevi pesmi *Neko drugo mesto* ima lahko mesto istočasno realno/znano in imaginarno/neznano podobo, odvisno od zorne točke lirskega subjekta: če si neko realno, znano mesto, označeno na zemljevidu, upamo pogledati na drug(ačen) način – če le malo nagnemo glavo, se zaradi igre svetlobe in senc njegova podoba spremeni in tako se znajdemo pred okrasom pročelja neke stavbe, ki predstavlja začuden obraz z odprtimi očmi, in zdi se nam, kot da jo prvič vidimo. Tedaj se to mesto spremeni v neko drugo mesto, ki ga nemara ni na zemljevidu.

6 Npr. v zgodbi *Lov na samoroge*: ko se stemni in pokrajino osvetli mesečina, se po mestnem parku sprehajajo samorogi; ali v romanu *Divja liga*: ko poletna nevihta prostor med mestnimi stavbami spremeni v akvarij, skozi nevidne tokove morskimi tokovi nad koralnimi grebeni povitih dreves, med televizijskimi antenami, vzravnanimi kot navigacijske naprave potopljenih ladij, pa plujejo velike blede meduze – najlon vrečke, ki jih je veter dvignil s kupa smeti (DL: 79).

Vlada Urošević v pogovoru z Vladimirjem Jankovskim takole pojasni svoj odnos do prostora in časa v literaturi:

Prostor je nekaj, kar me bržkone zanima bolj kot topos kot pa odnos prostor – čas. Kaže, da sem, vsaj v prozi, **pisatelj prostora**. V našem vsakdanu, vzporedno z običajnim prostorom, ki ga poznamo, obstaja še nek drug, skrivnostni prostor, v katerega lahko vstopimo le v določenih trenutkih in ki nam nudi drugačno doživetje. **Mislím, da občutek vzporednih svetov, običajnega in skrivnostnega prostora, ki se pogosto mešata in katerih meje, kot pišem v pesmi Neko drugo mesto, niso vedno vidne, obstaja v meni že od mladosti, pojavil pa se je prav v povezavi s Skopjem**. Vedno sem mislil, da se da skozi kakšno ozko skopsko uličico vstopiti v nek drug svet. (Jankovski 2003: 55–56 v Kapuševska-Drakulevska 2019: 32–33, prevedla in poudarila Subiotto.)

To idejo je avtor ubesedil tudi v svoji najdaljši pesmi *Noč polne lune nad Skopjem* (iz zbirke *Mane, tekel, fares*, 2002), kjer pravi, da je Skopje »mesto, v katerem ima Luna za svojo dolžnost, da premeša karte mogočega in nemogočega« (Urošević 2009b: 244).

Čas in prostor torej pri Uroševiću, ki ga Kapuševska Drakulevska (2019: 32) označi za »geografa imaginarnega«, delujeta kot odprti hiperstrukturi, v okviru katerih soobstajajo konkretni zemljepisni kraji in imaginarni toposi,⁷ zgodovinsko izpričani dogodki in notranja, psihološka izkustva, svetovi »zunaj« in »znotraj« človeka. V mreži takšne večdimenzionalnosti se premetava tudi zgodba romana *Divja liga*, ki bi ga bilo zanimivo obravnavati tudi z vidika žanra.

Vladimir Martinovski namreč ugotavlja, da prinaša roman *Divja liga* z zvrstnega vidika v mozaik (takrat) petdesetletne zgodovine makedonskega romana⁸ nekaj novih in dragocenih barv in da bi ga lahko označili za detektivski,⁹ saj se njegova narativna struktura v veliki meri ujema z glavnimi koordinatami in zahtevami detektivskega romana¹⁰ (na začetku besedila se pojavi uganka, razrešitev pa je logična, vendar za bralca nepričakovana), čeprav v nekakšni maskirani in modificirani obliki (Martinovski 2004: 102–103). Kršena je npr. osnovna (vendar ne zavezujoča) detektivska shema truplo-detektiv-storilec, saj trupla ni, vlogo detektiva pa prevzame glavni junak romana, Bojan, nezaposleni magister arheologije, ki vstopa v negotovo, mestoma nevarno preiskavo, katere glavni cilj je razkrinkati aktualne množične kriminalne prakse v Makedoniji, in sicer divje

7 Npr. knjižnica, ki jo obdajajo močvirja (*Knjižnica*), ali muzej, ki ga stražijo vojaki, medtem ko se v njem odvija ležerna zabava (*Zabava v muzeju*; obe zgodbi iz izbora *Nevarne svečanosti*).

8 Prvi makedonski roman *Vas za sedmimi jeseni* Slavka Janevskega je izšel leta 1952, leta 1957 pa tudi v slovenskem prevodu Frana Petréta.

9 Matej Bogataj ga v recenziji v *Mladini* označi za »arheološko kriminalko z ezoteričnim zapletom« (Bogataj 2009).

10 Zupan Sosič detektivski roman označi za priljubljeni žanr detektivke, ki je sorodna kriminalki, njeno vsebinsko in struktarno določilo pa »je uganka, temelj detekcijske naracije, ki si prizadeva pritegniti pozornost bralca s sistematičnim reševanjem zapletenega problema (puzzling problem), pri čemer uporablja racionalna sredstva za pojasnitev točnih vzrokov in okoliščin skrivnostnega zločina. Rešitev uganke so storilci zločina, razkriti s pripovedno tehniko suspenza; premišljeno odlaganje razrešitve uganke (kdo je storilec) pa temelji na klimaksu.« (2017: 316–17).

arheologe, skupine tako imenovanih »zlatarjev« ali »divje lige«. Koketiranje z žanrom detektivski roman je vidno tudi v medbesedilnem navezovanju na slavna detektivska dela Agate Christie: »Bojan je začutil, kako se kot Hercule Poirot spušča v težavno in negotovo preiskavo.« (DL:¹¹ 104); »Zdaj imava še eno poredno deklico, je rekel Bojan. Kot v romanih Agathe Christie.« (DL: 30); ter pustolovske filme: »Živim nevarno življenje, je rekel Bojan. Na trenutke se počutim kot Indiana Jones.« (DL: 85). Glavni junak romana *Divja liga* Bojan torej postane detektiv in razvozlava, dešifrira, dekodira, rekonstruira in pojasnjuje niz različnih semantičnih sistemov iz številnih starodavnih kultur in civilizacij:¹² od religij, kultov, predvsem mitraizma, iniciacijskih obredov in ezoteričnih učenj (kabala, alkimija, astrologija), prek dnevniških zapisov, pisem, likovnih del (freske in fotografija), enigmatičnega nakita do arheoloških in vojaških zemljevidov, šifriranih zapisov, skrivnostnih znakov, ki postanejo integralen del romanesknega tkiva (Martinovski 2004: 105). Zanimivo je, da se niti skoraj vseh teh sistemov zavozlajo prav v Skopju, kamor je avtor umestil osrednje dogajanje v romanu, čeprav se kasneje pokaže, da se pravzaprav večina zgodbe plete okoli skrivnostnega zapuščenega mitreja v bližini opustelega zaselka na jugu Makedonije, delno pa tudi na Ohridu in v Parizu. Martinovski ugotavlja, da Urošević v romanu *Divja liga* upošteva aktualne tendence detektivskega romana, ki po Bessièru (2001, nav. po Martinovski 2004: 104) v 20. st. postopoma razvije status metažanra: iskanje in razreševanje uganke, značilne za detektivsko preiskavo, implicira in tematizira samo iskanje smisla in skrivnega pomena, značilno za proces ustvarjanja literarnega besedila kot tudi za proces njegovega »branja« in interpretacije, saj je glavni junak v Uroševićevem romanu istočasno detektiv, bralec, razlagalec in pisatelj, čeprav je po poklicu arheolog. Strinjam se z Martinovskim (105), da se Urošević v romanu *Divja liga* pravzaprav spretno poigrava s horizontom pričakovanja, značilnega za žanr detektivskega romana,¹³ od katerega pa bistveno odstopa v epilogu preiskave, saj Bojanu ne uspe razvozlati vseh ugank: »Nekatere stvari bodo gotovo ostale za vedno nejasne, je rekel Bojan. Zgodba, v kateri so povsem jasne vse stvari, ni vredna pripovedovanja.« (DL: 185). Sicer pa je Vlada Urošević v intervjuju za makedonski e-portal Kultura ob dodelitvi nagrade Stale Popov za najboljše objavljeno prozno delo v letu 2008, ki jo dodeljuje Društvo pisateljev Makedonije (prejel jo je za delo *Zmajeve neveste*), o svojem delu rekel, da se rad igra z žanri in da se vsi njegovi romani žanrsko razlikujejo ter da je v romanu *Divja liga* pokazal blag ironičen odnos do popularnega detektivskega romana.

11 Kratica za roman *Divja liga*.

12 Zanimiva bi bila tudi obravnava tega romana v medpredmetni povezavi z zgodovino, predvsem pa umetnostno zgodovino (egipčanska civilizacija, antična doba, Otomansko cesarstvo, 1. in 2. sv. vojna itd.)

13 Tudi Bogataj (2009) ugotavlja, da se »Divja liga [se] dovolj dobro, torej predvsem distancirano in ponekod duhovito poigrava s tistim danes jako uspešnim in visokonakladnim žanrom, ki zmeša reinterpretacijo zgodovine, vplete vplive čim bolj oddaljenih ezoteričnih in okultnih združb v glavni, vidni in priznani – pa zato nič manj pregledni – tok zgodovine, vse skupaj pa načini s kriminalnim zapletom.« Zanimivo je, da je roman *Divja liga* izšel istega leta kot popularna kriminalka *Angeli in demoni* Dana Browna, istega leta pa sta izšla tudi slovenska prevoda obeh romanov.

Zdi se, da Urošević vidi arheologijo kot neke vrste obsesijo iskanja elementov iz preteklosti v sedanosti, kot nekakšno razkrinkavanje ugank, značilno tudi za detektivsko delo. Njegova strast do arheologije izvira iz možnosti, da se v zemlji najde kak ostanek starodavne civilizacije, kar tematizira tudi v romanu *Divja liga*. Tudi v tem romanu se namreč bralec ulovi v mrežo časovnih in prostorskih koordinat, ki izpostavijo predvsem kulturno pestrost Makedonije in njeno vpetost v kulturno dediščino Evrope in Azije. Zaradi zemljepisne in zgodovinske prepisne pozicije skozi tisočletja je Makedonija in z njo Skopje pravzaprav prostor, kjer »se sloji mešajo, prevzemajo znamenja preteklosti in jih prenašajo v drug čas, prepletajo se v težko razumljiv palimpsest« (DL: 78).

V nadaljevanju prispevka si z izbranimi fragmenti iz romana oglejmo, kako Urošević zgodbeni prostor spreminja iz prozaičnega vsakdana (ali iz dejanskih mestnih ulic, trgov, mostov, zgradb) v čudežni prostor skrivnosti, oziroma kako doseže zanj značilno atmosfero skrivnostnosti, ki je nekakšno vezivo pripovednega diskurza. Za razliko od prostora zgodbeni čas ni eksplicitno določen oziroma ne moremo razkrinkati leta, v katerega je umeščeno dogajanje, vendar drobni indici dajejo vtis sodobnosti (roman je izšel leta 2000), natančneje obdobja tranzicije. Določen pa je letni čas, osrednja zgodba se namreč odvija poleti, v času največje pripeke, kar jo začini z razgretostjo in dodatno napetostjo, z malo šale pa lahko dodamo, da bralca spomni na znano popevko Dada Topića, da je Makedonija »tamo gdje vječno sunce sja«.

Romanesko dogajanje se prične v poletni pripeki na osrednji skopski tržnici Bit-pazar:

Okrog tržnice je vrelo kot na mravljišču. Prostor med stojnicami so pred soncem ščitila šotorska krila v kamuflažnih barvah, razdrte kartonske škatle, krpe. Med temi senčili, povezanimi med sabo z vrvmi in žicami, so se tu in tam dvigale kupole oranžnih in zelenih sončnikov, katerih barve so že zdavnaj zbledele na kakšni plaži. V senci pokopanega nadstreška so se nakupovalci prebijali med kupi zrelih plodov. Obrazi, gibanje, razstavljeno blago, vse to je bilo v mehki senci, le tu in tam je sončno rezilo, ki se je prebilo skozi kakšno špranjo, bleščeče osvetlilo golo ramo nakupovalke, nož, ki reže sadež, prepoten obraz prodajalca. (DL: 7.)

Urošević »naslika« tržnico s hitrimi realističnimi potezami, kar se ujema z dinamiko opisanega prostora, kjer je gibanje živahno. Nato izpostavi – »bleščeče osvetli« – nekaj detajlov (gola rama nakupovalke, nož, ki reže sadež, prepoten obraz prodajalca) ter nadaljuje z zanj značilnim pripovednim postopkom: naštevanjem/kopičenjem predmetov:

Bojan je kupil breskve, nekaj pekočih paprik, paradižnik. Potem je zapustil krog, kjer so se prodajale poljščine, toda naokrog je bila še vedno gneča – preprodajalci so ponujali francoske parfume, izdelane v Turčiji, škotski viski iz Bolgarije, nestle čokolado iz Romunije, beneton majice iz Albanije, cigarete od kdove kod. Bojan ni gledal blaga, ki so ga vsiljivo ponujali – vedel je, da bodo, če samo za trenutek ulovijo njegov pogled, postali še bolj vsiljivi. (DL: 8.)

Bit-pazar, osrednji mestni trg z uradnim imenom Trg Makedonija (Plošad Makedonija), sredi katerega se od leta 2011 bohota spomenik, poimenovan Bojevnik na konju, Kamen (ali Kamniti) most, obzidje Kale, Stara čaršija in v njej Muzej (Muzej na Makedonija) kot dejanske arhitekturne znamenitosti Skopja so točke, med katerimi se v romanu giblje Bojan, nekajkrat v družbi svojega dekleta Maje. Ostale dejanske in zgodbene lokacije, povezane s središčem makedonske prestolnice, so: Trgovski center (GTC, oziroma Gradski trgovski center), Narodni teater, Nacionalna knjižnica, bulvar Sveti Kliment Ohridski, Arhiv Makedonije, most Goce Delčev ter nekaj lokalov (Rim-Pariz, Panta rei, Metropol, Buket). Imena teh lokacij so v romanu največkrat pospremljena z nizanjem vizualnih podob iz njihove neposredne bližine: vode, rastlinja, ljudi:

Bojan je odprl vrata avtomobila in Rom se je zvrnil noter skupaj s škatlama. Držal ju je v rokah in ves čas molčal, ko se je Bojan spuščal po ulici, ki je od **tržnice Bit-pazar** vodila proti **Nacionalni knjižnici**. (DL: 9.)

Plošad je bil prazen, pritiskala je vročina. Romčki so skakali s **Kamenega mostu** v plitvi Vardar. Voda je imela barvo starega bronca, ki se ga je večkrat dotaknila roka: drsela je čez prod kot nož, ki se osvobaja rje. (DL: 14.)

Prečkala sta **most Goce Delčev** in se povzpela na **Kale**: za Šar planino je zahajalo sonce. Na redkih travnikih in pod kamnitimi mostovi so sedele muslimanske družine, tihe in resne, v sozvočju z notranjim in zunanjim svetom. (DL: 26.)

Avto je pustil na parkirišču pri stari zgradbi **Narodnega teatra**. Mimo so prišla tri razigrana dekleta, ki so nad hlačami nosila kratke črne bluže, pod katerimi je bilo moč videti popek – kot na reliefih iz starodavnega Egipta. Na **bulvarju Sveti Kliment Ohridski** se je lipovo listje s skrajnimi napori trudilo preživeti, kljub dimu iz izpušnih cevi. Listi so imeli neko bolezen, zaradi katere so bili videti mastni in svetleči. (DL: 72.)

Hodil je po glavni ulici, v senci nadstreškov, ki so ščitili izlozbe. Bilo je prijetno hoditi skozi njihovo modrikasto prozornost, čeprav so bili prostori med njimi bleščeči, kot bi zamahnili z rezilom pred nezaščitenimi očmi. Pomikal se je z vzhodne strani **Ploštada** in pri tem izkoriščal sence divjih kostanjev. Na stolih pred **Metropolom** so pod senčniki sedeli nekdanji politiki in brali časopis. (DL: 74.)

Opoldne, medtem ko je Skopje premagovala vročina, je Bojan parkiral avto pred **Arhivom Makedonije**. Na travniku so pod grmičevjem ležali delavci iz »Parkov in zelenja«, ki so bili začeli kositi travo, ampak jim je vročina kmalu zmanjšala delovni elan in jih prisilila, da poiščejo senco. Ob pokvarjenem hidrantu, iz katerega je v klopotu brizgala voda, so veselo skakali bosonogi otroci. Čez mesto je pihal zavret veter. Notri, v stavbi, je bilo sveže – klima naprave so delale in Bojanu se je zazdelo, kot da se spušča v podzemlje, v katerem vlada ne samo nek drug letni čas temveč tudi druga časovna epoha. (DL: 178.)

Sprememba temperature v interieru Arhiva Makedonije vpliva na junakovo percepcijo časa, s čimer pa je subtilno napovedano tudi odkritje dokumentov, ki vodijo k razkrinkanju uganke, vezanih na drug čas, vendar isti prostor. Sprememba zgodbenega

prostora iz prozaičnega v čudežni prostor skrivnosti pa je zagotovo najbolj opazna pri upodobitvah Stare čaršije, poimenovane tudi Stara skopska čaršija, Stara turška čaršija ali samo Čaršija. To je trgovski in kulturnozgodovinski del središča Skopja, ki se nahaja med Kamen mostom in tržnico Bit-Pazar in med obzidjem Kale ter reko Seravo, in v katerem se prepletajo ostanki otomanske, bizantinske in modernistične arhitekture, med njimi tudi Muzej Makedonije. Kaže, da je za Uroševića prav zaradi prepletenosti znakov iz različnih kultur in civilizacij, ki nosijo v sebi sporočila od daleč, ta del mesta najbolj vznemirljiv in zato primeren za točko prehoda iz realnega v imaginarno. V njem (preko fokalizatorja Bojana) vidi »neko drugo, notranje mesto«, saj Čaršija utripa z neko skrito energijo, ki je drugi deli mesta nimajo (DL: 14, 76):

Bilo je že skoraj poldan: Stara čaršija je živela z zadržanim ritmom, utripala je z neko skrito energijo, ki jo drugi deli mesta niso imeli. Bojan si je ogledoval izložbe zlatarn – med robo, prineseno iz Istanbula, je bilo veliko simbolov islama, ponekod pa je bilo videti tudi kitajski znak taj čí, s protipostavljenimi elementi jina in janga, izdelanimi v črnem in belem emajlu; v neki izložbi je videl celo egipčanski ank, čez katerega je bil razpet Kristus. V teh prostorih so se kot vedno znaki dotikali, se mešali in prepletali, nosili s sabo svoja sporočila od daleč in jih mrmrali na uho tistemu, ki se je bil pripravljen ustaviti in jih poslušati. (DL: 76.)

Bojan je prijel Majo za roko in jo popeljal čez prečno uličico proti **Muzeju**. V mestu se je odpiral prostor nekega drugega, notranjega mesta: s skrivnimi prehodi, komaj berljivimi znaki, enigmatičnimi kažipotí. Obstajali so samo slabo označeni vhodi, ki so vodili k nepredvidljivim središčem zapletenih zgradb, skozi kakšno zapuščeno dvorišče ali umazane delavnice so se odpirale možne poti do nikjer evidentiranega spomenika ali do nikoli odkrite vizure. Vse je bilo pomembno: napis zavarovalnice, ki je že zdavnaj ni več, ostanek izbrisane imena podjetja, emblem iz zarjavelega železa na napol zgniti ograji: vse je imelo svoj drug, drugačen, skrit pomen, svojo skrivnostno vsebino, zamaskirano za nepoučene. Skozi prepovedano četrto mesta sta hodila dva radovedneža, ki nista imela ključa, vendar sta slutila skrivnosti. (DL: 14–15.)

A tudi Stara čaršija je čarobna, skrivnostna samo ob določenem delu dneva, in sicer v času najhujše vročine. Pred in po tem skrivnost izjemnosti dela tega mesta izgine in prostor zopet preide iz imaginarnega v realnega:

Ko sta stopila iz Muzeja, je sončna pripeka že popustila, zrak pa je postal še bolj gost in težek; v majhnih uličicah na **Čaršiji** je bilo soparno. Bilo je veliko mimoidočih – vse je bilo drugače kot takrat, ko sta hodila proti Muzeju. Družine z otroki so se ustavljale ob izložbah, vstopale v prodajalne, izstopale s paketi kupljenega blaga, se pripravile in spet in spet preračunavale porabljeni denar. Prodajalci so se klicali čez ulico, iz čajnic so prihajala dekleta s steklenimi kozarčki čaja na medeninastih pladnjih, bilo je hrupno in pisano, z veliko gibanja; skrivnost izjemnosti tega dela mesta je izginila. (DL: 17.)

Prečkal je **Kamen most** in se potopil v sejemsko pisanost **Stare čaršije**. Toda tokrat ni imel občutka, da vstopa v zaprt svet, ki je z nevidnimi mejami ločen od drugega dela mesta: dopoldan je bil del dneva, ko so bile skrivnostne vezi med stvarmi prikrité z neko navidezno poslovnostjo, vse dvosmiselne dejavnosti so izgubile svoj drugi,

globlji pomen, in pred Bojanovimi očmi so se odstirale samo navadne prodajalne in obrtniške trgovinice brez česarkoli nenavadnega v blagu, ki so ga prodajale, in v dejavnostih, ki so se v njih izvajale. (DL: 74–75.)

V romanu pa zasledimo tudi podobe celotnega mesta, natančneje centra Skopja. Z obzidja Kale ga romaneskna junaka opazujeta s ptičje perspektive, to je mesto, ovito v prašno meglo, razvlečeno, polno nepredvidljivih ritmov v razporedu blokov, neurejeno in težko ulovljivo v kakšno racionalno formulo prostora, v njem se »ostri, moški vogali ulic prepirajo z blago, ženstveno zaobljenostjo nabrežij reke« (DL: 27). Dokaj realistično orisane dnevne podobe Skopja (z izjemo Čaršije in Muzeja okrog poldneva) se razlikujejo od večernih, ko dobi mesto drugačno, nekoliko demonsko podobo. V citiranem fragmentu se to kaže kot sprememba zvoka, kot izpad iz običajnega ritma:

Skozi mesto je bil utrip večera – pospešen, malce vročičen, z nenadnimi sinkopami; v njem je bila izgubljena racionalna usmerjenost dopoldanske naglice: sedaj je ta ritem v sebi nosil nekaj nepredvidljivega, poljubnega, blaznega. Bili so trenutki, ko so avtomobili prehajali v živčno bučnost in rojili okoli križišč; potem se je dogajalo, da ni šel mimo niti eden; z nekaterih ulic je prihajal vrvež skupine mladih ljudi, zbranih pred neko kavarno; sosednje ulice so bile mračne in tihe. Dnevna pravila niso več veljala – mesto se je spreminjalo, odvrгло je svojo poslovno resnost in v svojem rahlo premaknjem dekorju dobivalo nekaj sejemskega in karnevalskega. (DL: 153–154.)

Ko se Bojan vrne iz Pariza,¹⁴ se razveseli »svojega« mesta, ki ga tokrat doživlja predvsem prek znanih vonjav:

Večer je bil gost od poletnih vonjav – skorje lubenice, ki so gnile v sosednjem kontejnerju, pražene paprike iz stanovanja od spodaj, izparevanje namočene trave z bližnjih dvorišč. Nad Skopjem je ležala topla zmes komaj prepoznavnih ostankov poletnega dne: vijolični plini iz izpušnih cevi avtomobilov, prah, ki ga je dvignilo brcanje žoge na izsušenem travniku, mačji urin iz skritih prehodov med bloki, dim iz gostilniških žarov, pomendrane marelice z drevesa, ki je preraslo ograjo in se povescilo nad pločnik. Ta vonj je bil precej drugačen od pariškega – ne toliko eksotičen, pač pa znan in bližnji. Bojan ga je zadovoljno vdihnil. (DL: 150.)

Epilog zgodbe pa Urošević postavi v septembrsko Skopje, ko se v mesto po poletni razgretosti počasi vrača običajna živahnost. Tu je opis osredotočen na vizualno podobo, ki jo dopolnjuje slušna:

Po puščanju v poletnih počitnicah se je Skopje spet polnilo. V mestu je bilo vse več deklet, ki so kazala porjavela telesa, ki jih kratke poletne oblekice niso dovolj pokrivala. V prodajalnah športnih copatov in kopalk so že najavili velik popust blaga. Bojan je šel mimo kavarne Rim-Pariz: obiskovalci so bili še vedno redki, še vedno ni bilo običajne živahnosti, samo nekaj novepečenih poslovnežev, na kratko postrizženih, v črnih majicah s kratkimi rokavi in z zlatimi verižicami okoli vratu, je vodilo poslovne pogovore. Govorili so precej glasno in živčno gestikulirali. (DL: 175.)

14 V romanu najdemo tudi čudovite upodobitve Pariza.

Na koncu si oglejmo še daljši fragment iz 18. poglavja, ki vsebuje poseben (prav tako fikcionalen) diskurz, oblikovan kot dokument, s pomočjo katerega Bojan razkrinka del uganke: pismo Prosvetljene bratovščine s konca 18. stoletja. Fragment vsebuje podobe Skopja iz drugega časa, ki je od osrednjega zgodbenega časa oddaljen dobri dve stoletji, podane pa so s perspektive tujcev, Francozov, ki potujejo po Otomanskem imperiju. Tudi tu sta izpostavljeni lokaciji Čaršija kot »srce mesta« in »prekrasen in star« most, ki ga prepoznamo kot današnji Kamen most. Opis mesta, ki ga popotniki (z zahoda) občutijo kot »Vrata Orienta«, kot mešanje bizantinske in islamske arhitekture, je, za razliko od zgoraj navedenih kratkih orisov, katerih fokalizator je Skopjanec Bojan, precej podroben, vendar prav tako vključuje sliko, zvok in vonj:

Mi smo v **Skopju**. Zdi se nam, da smo prišli do Vrat Orienta – minareti džamij tekmujejo v višini s topoli, kupole amamov kipijo proti nebu kot velikanski plodovi, ki so zrasi med hišami. Čeprav že kakšnih deset dni potujemo po Otomanskem imperiju, se nam zdi, kot da šele zdaj prihajamo v njegove prave kraje – geografsko smo v Evropi, toda naokrog se že čuti sapo Azije. To je Azija, ki je pozabila ali pa odrinila svoje velike filozofske in religiozne ideje, neka bolj prizemljena Azija – pa kljub temu Azija. Zaradi tega smo seveda vznemirjeni. Bizanc in islam se mešata v neverjetnem spoju: nad zgradbami, nad gibanjem ljudi, nad prizori, ki se odpirajo pred nami, leži nek neizrekljiv misterij, ki iz mesta dela čudežno sestavljanko, izredno zapleteno za reševanje, a ravno zato močno privlačno.

Tisto, kar takoj pade v oči, je, da so na strani velikih javnih zgradb, amamov in hanov kot kakšne školjke na trupe starih ladij prilepljene številne majhne prodajalne, včasih zgrajene iz povsem netrajnega in trošnega materiala, vendar zelo pitoreskne. In te prodajalne, kot tudi tržnice, so prepolne blaga, ki prihaja z Levanta – iz Anatolije, Sirije, Egipta – in vse to bogastvo je pomešano z grozno revščino nekaterih prebivalcev mesta. Veliko beračev je, pohabljenec, obupancev, ki molče prosijo za miloščino in v nas uperijo le pogled – in drugih, ki klepetavo in z najbolj nemogočimi grimasami stegujejo roke proti nam in nam nudijo kaj naprodaj ali pa nam ponujajo usluge, ki jih ne razumemo. Ko hodimo po ulicah, nas spremlja čudenje, klicanje, včasih celo sovražne geste. Vse se zliva v eno gosto množico oslov, mul, potepuških psov, raznih vrst brezdelnežev, prodajalcev, ki glasno ponujajo svoje blago, razcapanih otročaje in zamotanih starih žensk. Vonjave, ki se širijo naokrog, so težke, v sebi imajo nekaj zahrbtnega in grozečega, med njimi prepoznavamo jasmín, cimét, nageljnové žbice, origano in neizbežni ovčji loj. Strašno veliko muh je – na plodovih na tržnici, na hrani po okrepcévalnicah, na obrazih slepcev, a zdi se, kot da to nikogar ne moti. Vse se sprejema z nekakšnim orientalskim fatalizmom: stvari so takšne kot so in nihče nima moči, da bi pomislil, da bi to spremenil.

Čaršija je srce mesta: na njenih ulicah je čutiti, kako bije, tu bolj tu manj pospešeno, kako trepeta v vročici. Ko se malo oddaljite od tega zavretega utripa kaotičnih gibanj, vstopite v splet uličic, ki živijo povsem drugačno življenje. Orient je tu prisoten na drugačen, vendar nič manj poseben način: visoki zidovi, ki obkrožajo vrtove, v katerih se hiše včasih komaj vidijo od obilnega zelenja, umik pred radovednostjo mimoidočih,

zaprtost za zunanji svet. Po dvoriščih rastejo smokve in pogosto kutine in tepke. Med cvetjem se sprehajajo pavi.

V mestu je veliko sledi starih zgradb, včasih samo zidovi, ki ne morejo veliko povedati o poreklu in namenu nekdanjega poslopja. **Čez reko vodi most, prekrasen in star; ob sončnem zahodu ima njegov rumenkast kamen plemenitost jantarja.** Kristjani pravijo, da je rimski ali bizantinski, Turki pa, da ga je zgradil neki njihov sultan. Kakorkoli že, ni jasno, čemu je zgrajen, saj ni na desni strani reke tako rekoč ničesar – ena džamija, nekaj mlinov in neskončno opustelo polje s turškim pokopališčem, obraslim z divjimi travami. Lahko bi se reklo, da most prečkajo samo redki vaščani, ki peljejo svoje pridelke na tržnico, in pogrebne povorke. Na njem sedijo berači, ki – ko gremo mimo mi – obupno vpijejo in dvigajo svoje palice ter kažejo ostudne štrclje in zagnojene rane po telesu. (DL: 189–191.)

Tudi v tem fragmentu se literarna upodobitev mesta nanaša na dejanske lokacije (Čaršija in Kamen most), le da pri njej avtor ne izhaja iz lastne izkušnje sodobnega Skopja, pač pa se najbrž naslanja na zgodovinska dela, arhivske dokumente in potopise. S tem, ko je Urošević v roman vtikal upodobitve Skopja (in nekaterih drugih makedonskih krajev) iz različnih zgodovinskih obdobj, je pokazal, da mesto kot prostor hrani v sebi skrivnosti, vpete v pričevanja iz drugega časa, vendar istega prostora: nekatere lahko razkrinkamo, nekatere pa ostanejo za vedno nejasne, saj, kot avtorjevo idejo ubesedi glavni junak romana: »Zgodba, v kateri so povsem jasne vse stvari, ni vredna pripovedovanja.« (DL: 185).

VIRI IN LITERATURA

- BESSIÈRE, Jean, 2001: *Quel statut pour la littérature?* Paris: Presses Universitaires de France.
- BOGATAJ, Matej, 2009: Balkanska zlata mrzlica. *Mladina* 50.
- BOGDANOVSKA, Biljana, 2008: *Makedonski jazik i literatura za maturanti*. Skopje: Bomat grafiks. 293–314.
- DRUGOVAC, Miodrag, 1990: *Istorija na makedonskata kniževnost XX vek*. Skopje: Misl.
- GEORGIEVSKA-JAKOVLEVA, Loreta, 2008: Sovremena makedonska kniževnost. Maksim Karanfilovski idr. (ur.): *Makedonskiot jazik vo globalniot svet*. Skopje: Vlada na Republika Makedonija. 66–79.
- JANKOVSKI, Vladimir, 2003: *Ogledalo na zagatkata (razgovori so Vlada Urošević)*. Skopje: Sigmapres.
- KAPUŠEVSKA-DRAKULEVSKA, Lidija, 2004: Golemata avantura na Vlada Urošević ili zavodljivot tanc na edna imaginacija. Vlada Urošević: *Dzvezdeni ovoštarnici. Izbrani dela, kniga prva*. Skopje: Magor. 5–14.
- KAPUŠEVSKA-DRAKULEVSKA, Lidija, 2019: Vlada Urošević kako raskažuvač. *Spektar* 74. 27–40.
- MARTINOVSKI, Vladimir, 2004: Žanrovskite koordinati vo romanot *Diva liga* od Vlada Urošević. *50 godini od makedonskiot roman*. Skopje: Institut za makedonska literatura. 102–106. Dostopno tudi na: *Miraž_ elektronsko komparatističko spisanie*. <<http://mirage.com.mk/index.php/mk/mirage/242-mirage-no-5/comparative-poetics/308-2013-04-23-12-53-52>>.
- SUBIOTTO, Namita, 2009: Obsedeni z arheologijo. Vlada Urošević: *Divja liga*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev. 197–204.
- UROŠEVIĆ, Vlada, 2009a: *Divja liga*. Prev. Namita Subiotto. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- UROŠEVIĆ, Vlada, 2009b: Noč polne lune nad Skopjem. Miljana Cunta, Tanja Petrič (ur.): *Vilenica: 24. Mednarodni literarni festival*. Prev. Namita Subiotto. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev. 240–244. <<https://vilenica.si/wp-content/uploads/2015/10/almanac-2009-web.pdf>>.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.

Durda Strsoglavec

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
durda.strsoglavec@guest.arnes.si

Poverjenik v hotelu (o dveh romanih Renata Baretića)

Prispevek¹ predstavlja romana Osmi poverjenik in Hotel Grand hrvaškega avtorja Renata Baretića, v katerih prihaja do trkov in razhajanj med različnimi prostori, kulturami, jeziki, idiolekti, izkušnjami, civilizacijskimi krogi in svetovnimi nazori, med z jezikom in pripadnostjo ograjenimi svetovi.

1 Osmi poverjenik

Leta 2003 je na Hrvaškem izšel roman *Osmi poverjenik* (*Osmi poverjenik*, v slovenščini 2006) Renata Baretića. Zgodbo o mladem perspektivnem hrvaškem politiku, ki ga zaradi insceniranega škandala kazensko pošljejo na najoddaljenejši hrvaški naseljeni otok, in sicer kot poverjenika vlade, da bi končno vzpostavil lokalno samoupravo na samovoljnem in ne samo od matične domovine, temveč tudi od sveta odrezanem hrvaškem ozemlju – otoku Trećiću, je literarna kritika prepoznala kot najboljši roman leta in ga nagradila s petimi (praktično vsemi) literarnimi nagradami.² Na Baretićevem imaginarnem Trećiću živijo starci, upokojenci, ki so nekoč delali v Avstraliji, dva državljana BiH v eksilu, Aboridžini, skrivnostni svetilničar in en sam mlad človek. Na otoku ni elektrike, ni trajektne povezave, ni telefona, kaj šele signala mobilne telefonije, vse je drugače – ljudje živijo drugače, jedo in pijejo drugače, funkcionirajo drugače, razmišljajo drugače in, kar je najbolj nenavadno, govorijo drugače.

Kot da ta in takšna drugačnost že sama po sebi ni zadosti mučna za kazensko premeščenega in na vseh ravneh izoliranega politika Sinišo Mesnjaka, mu izvršitev naloge in življenje nasploh grenijo trmasti in svojeglavi otočani, ki jih vzpostavitev lokalne samouprave niti najmanj ne zanima (vse, kar potrebujejo za življenje, jim pripeljejo iz Italije, kar financira Trećićan Bonino iz Avstralije), zatem aboridžinska zdravilka, pornozvezda v izgnanstvu, italijanski švercarji, bosanski svetovljan, o katerem se ne ve, kaj je, neverjeten pustolovec ali navaden lažnivi kljukec, z matematiko obsedeni

1 Prispevek je nastal v sklopu raziskovalnega programa št. P6-0265, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2 Nagrada Ksaver Šandor Gjalski za najboljšo prozno delo, letna nagrada Republike Hrvaške Vladimirja Nazorja, letna nagrada Maticе hrvaške Augusta Šenoa, letna nagrada časopisa Vjesnik Ivana Gorana Kovačića in nagrada knjižnega sejma v Pulju Kiklop.

svetilničar, ki se boji čustev, invalidni lovec na sredozemske medvedjice ..., predvsem pa otoško narečje. Tako že osmi po vrsti poverjenik hrvaške vlade na hrvaškem otoku nujno potrebuje prevajalca v hrvaščino, da bi se lahko sporazumeval z otočani, ki govorijo (za zagrebškega prišleka – pa tudi za bralca) neverjetno *trećićanščino*, zmes dalmatinskih govorov, avstralske angleščine, svojevrstnih italijanizmov in anglizmov ter posebnih sociolektov (v slovenskem prevodu pa zmes primorskih govorov in slovenske pogovorščine).

Pozno popoldne tega dne je poverjenik, otečen, izčrpan zaradi ubijalske bolečine in obešen na Tonina komaj prišel do hiše Bartula in Muone Kvasinožić.

»Smuo voas aspetoali črez puo uri, trej kvoatri ...« je rekel Bart namesto pozdrava.
»Ala, puojte u harm ...«

Z ulice sta vstopila skozi velika vrata iz debelih, črno pobarvanih desak. Bart je zaklenil za njima in pokazal Siniši, naj se usede v zlizan naslanjač sredi vinske kleti. Potem je vzel veliko keramično skodelico, odpihnil iz nje prah in jo napolnil z dobrima dvema decilitroma nekakšnega žganja.

»Nnnn ...« se oglasi poverjenik, odmahne z roko in odkima.

»Nej se stroašit, poveri, donbi fried. Tojo nij zoate, ic fo maj tuls,« odvrne Bartul z nasmeškom in iz predala vzame kuhinjsko krpo, v katero so bile zavite dvojice zobarske kleščice, večje in manjše. Gostitelj jih obriše z isto krpo in jih z glavo potopi v tisto skodelico. »Dizinfekša!«

Skozi manjša stranska vrata stopi Muona, ritasta in zibajoča se, z iskreno dobrodušnim nasmeškom, v oblačilih, med katerimi ni bilo dveh stvari enake barve. [...]

»Nnnn ...« jo pozdravi poverjenik z bolečo grimaso in s prstom pokaže na levo stran čeljusti.

»Aupen, aupen ...« mu blago ukaže Muona in se materinsko nasmiha. »Lajta!« se avtoritativno obrne k možu, ko je poverjenik poskusil odpreti usta. Bartul iz žepa svojega kombinezona potegne ročno baterijo in ji jo poda.

»Poveri, no kjua ... Must pulit aut. Spulti ...« postavi Muona, 'dotoresa av ol betegi', diagnozo po tem, ko je celo minuto gledala v sedmico levo spodaj in jo narahlo pritisкала s kazalcem. [...]

»Noankuoli mi nij hušt tojo deluo, peruo deso ...« reče kakor sam zase stari Kvasinožić, vzame večje kleščice iz tiste skodelice z žganjem in si jih začne poznavalsko ogledovati v nasprotni svetlobi.

»Bart, pliz ...« ga okrega Muona in iz žepa potegne dva zavitka. »Toj deso ...« se spet obrne k Siniši, odvijte manjši zavitek in mu pokaže zeliščno kroglico, »toj pej lejta ... Puole.«

Drugi zavitek, za pozneje, je dala nazaj v žep, kroglico iz manjšega zavitka pa je postavila točno na poverjenikov zob.

»Nau bajtit. No žvoči! Don ču, đasta bajt, strang, stranga ... Ben ... Haldit sau. Nau vi vejt.«

Siniša je močno grizel vse bolj grenko kroglico, vprašujoče dvignil obrvi in se z roko udaril po uri.

»Puo uri,« odvrne Muona, »halfa naua. Halditajt, dantiven mouv.« [...]

»Muona, buo poveri uostuo par vitu?« je vprašal Bartul in hlinil strašno zaskrbljenost.

»Si duobruo zmoahala toji nestetik?« (Baretić 2006: 128–130).³

Siniša dobi uradnega prevajalca v osebi edinega mladeniča na otoku, Trećićana Tonina, ki se na (najsodobnejšo) knjižno hrvaščino resnično spozna, saj se je naučil iz časopisja (na vsesplošno izolirani Trećić časopisje seveda ne prihaja, za Tonina ga hranita zakonca z otoka Drugića, zadnjega kosa hrvaškega ozemlja, kamor še vozi trajekt (in sicer z otoka Prvića), kamor še seže signal mobilnega omrežja in kamor se Tonino z barko odpravi vsakih nekaj mesecev, da uredi zadeve glede prevajalskega honorarja, svetilničarjeve plače ipd.).

3 »Predvečer toga dana, natečen i iscrpljen ubitačnom boli, pridržavajući se za Toninovo rame, povjerenik je doteturao do kuće Bartula i Muone Kvasinožić.

– Smuo vi aspetuoli zoa puo uri, trej kuoarti... – rekao im je Bart umjesto pozdrava. – Ale, rejte voa kuonobu.

S ulice su ušli u konobu, kroz velika vrata od debelih, crno obojenih dasaka. Bart je odmah nanovo zakračunao vrata za njima i nehajno pokazao Siniši da sjedne u trošnu fotelju nasred konobe. Potom je uzeo veliku keramičku šalicu, puhnuo u nju da izbaci prašinu i natočio unutra dobra dva decilitra nekakve rakije.

– Nnnnn... – javi se povjerenik, odmahujući dlanom i glavom.

– Ni se bujoat, poveri, donbi freid. Tuo ni zoa te, ic fo maj tuls – odgovori Bartul uz osmijeh, pa iz ladice izvuče kuhinjsku krp u kojoj su bila zamotana dvoja zubarska kliješta, veća i manja. Domaćin ih obriše tom istom krpom, pa potopi naopako u onu šalicu: – Dizinfekša!

Uto u konobu, kroz manja stražnja vrata, uđe Muona. [...]

– Nnnnn... – pozdravi je povjerenik, uz bolnu grimasu, upirući prst lagano u dno lijeve čeljusti.

– Aupen, aupen... – zapovijedi mu ona blago, smiješeći se majčinski. – Lajta! – obrati se autoritativno svome mužu čim je povjerenik poslušno otvorio usta. Bartul joj hitro iz džepa na svom kombinezonu doda ručnu baterijicu.

– Poveri, no kjuu... Must pulit aut. Spouknit... – postavi Muona, »dotoresa av ol betegi«, dijagnozu, nakon što mu je punu minutu gledala u sedmicu lijevo dolje i lagano po njoj tapkala kažiprstom. [...]

– Južveli mi ni gušti va uvijen posle, ma deso... – procijedi, tobože samo za sebe, stari Kvasinožić i izvuče veća zubarska kliješta iz one šalice s rakijom, pa ih stane značajki promatrati u kontrastvjetlu.

– Bart, pliz... – smireno ga ukori Muona, vadeći iz džepa na pregači dva papirnata smotuljka. – Uvaj deso... – obrati se ponovo Siniši, odmotavajući manji i vadeći iz njega kuglicu od bilja ...– en uvaj lejta... Potla.

Drugi smotuljak, taj za poslije, vratila je u džep, a kuglicu iz manjega postavila je točno na bolni povjerenikov zub.

– Nau bajtit. No žvoči! Don ču, đasta bajt, strang, stranga... Buon... Haldit sau... Nau vi vejt.

Siniša, čvrsto grizući sve gorču lopticu, upitno uzvine obrve i lupne se po ručnom satu.

– Puo uri – odgovori Muona – halfa naua. Halditajt, dantiven mouv. [...]

– Muona, tje nuon priživiet poveri? – upitao je Bartul, hineći strašnu zabrinutost. – Si duobro paritjuola ti nestetik?« (Baretić 2003: 135–137.)

Kot si je Renato Baretić izmislil otok Trečić, je skonstruiral tudi otoški govor, zato je lik prevajalca v prvi vrsti nujen za bralca, ki Baretićevega izmišljenega jezika ne more čisto do konca razumeti, zagrebški politik pa se zaradi nerazumevanja govora otočanov in nezmožnosti komunikacije v istem kodu pogosto znajde v stresni situaciji.

Izredna jezikovna večplastnost in mimetičnost⁴ romana *Osmi poverjenik* pa se ne konča pri protistavah skonstruiranega otoškega narečja, njegovega prevajanja v hiper- (politično) korektno hrvaščino in urbane, zagrebške pogovorščine. Baretić z idiolektom profilira tudi neavtohtone prebivalce otoka, zelo izrazito na primer bosansko-hercegovskega ubežnika Selima (v slovenskem prevodu je ta idiolekt dosežen s prilagojenim besedjem in skladenjskimi vzorci).

»Za vas je, torej, vse skupaj navadna zajebancija!«

»Ni zajebancja, ampak birad sodelovao zoptimistom,« odgovori poverjeniku Selim, z vsemi tistimi naglasi, redukcijami in v isti sapi izgovorjenimi besedami, kot da je šele včeraj zapustil rodno Fojnico, če mu je sploh rodna. »Kosi že omeno zajebancjo, aveš, koje Fata prišla doma obtreh zjutri, pajo Mujo praša, kje je tako dolgo. Paprav Fata: zajebala sam se. Kako zajebala, praša Mujo, Fata pareče: tako koti, ko prideš pozno, parečeš: oprost, Fata, zapio sam se.«

Čeprav je Siniša vic že poznal, se mu je obraz vseeno razvlekel v nasmeh, najbrž zaradi prepričljive interpretacije.

»Vidiš, tojeto, očem ti govorim. Malo se nasmaješ pa gre. Tosam tud Mejđoru stokrat reko, dvigni malo tazgorno ustnco, ona je povezana znosom, nos gre dočela, za čelom pamaš možgane, toje vse póvezano. Tisi lahko resan ko prerok, ampak ne več kotri dni. Ampak kurac, tip je resan pa konac. In kje je danas?«

»Pardon, kdo je ta gospod, ki ga omenjate?« vpraša Tonino. Siniša ga, že precej oamljen od slivovke (»Kaj, odkod, kaj misliš, Taljani prešvercajo vse, čeje treba!«), občudujoče pogleda z enim očesom.

»Vidi ga, kdoje Mejđor?« se razjezi Selim. »Đon Mejđor, jebemti! Premjer bivši, Britanije! Pripovedovao sam tiže, glih tebi! Kosam moro bežat iz Koreje, sespomniš? Pridem jaz v London pa začnem delat za Sači en Sači, oni sos torijevci delali kampanjo, jaz sam imeo najtežo nalogo, glih tistega Mejđora, kurac ga gleda ... Pripovedovao sam tito, stoposto, kajse zdaj delaš?«

»Selim, to zgodbo bomo nadaljevali drugič,« se oglasi Siniša, ki se mu jezik pošteno zapleta. »Zdaj ti bom rekel samo to, da je to z Majorjem čudovito. Ha, 'Mejđor', ja ...

4 Baretićev Trečić je resda majhen otok, vendar se na njem dogajajo velike zgodbe, upovedane na več jezikovnih ravneh, kar je kot največjo odliko romana označila hrvaška literarna kritika, pa tudi literarna zgodovina. »Malo je hrvatskih pisaca s večom pripovjedačkom vještinom te razložnom motivacijom upotrijebilo u jednoj knjizi više lingvističkih razina od Baretića u Osmom povjereniku. U tom romanu pored majstorske uporabe australskih angilizama i mletečke čakavštine dalmatinskih otoka, odjekuje i zrela štokavska fraza otočkih Bosanaca, a čuje se i tvrdi novogovor nekog lokalnog instant patriote, a glavni junak govori kao da je izišao iz nekog liberalnog udžbenika za hrvatski jezik.« (Prosperov Novak 2004: 280).

'Don Mejđor' ... Pa ta ban Mladen, Karl Malden, ta ... To, da bo model s potniškim avionom napadel Washington, to je tudi fenomenalno, dobra fora, to bi lahko v Hollywoodu prodal ...«

»Ni Vošington, ampak Njujork, stari, tip se kliče Bin Laden. Osama bin Laden. Mije v Rijadu pripovedovao, ko sva bila, poznéje pa v Bilbao en njegov. Sam na vse strani spročo, panič, kurac, vi politiki nič neposlušate. Osama pa je en taki norac, to bo tud narêdo.«

»Ne ti meni o osami, lepo te prosim, samo poglej, kam sem prišel iz Zagreba.« (Baretić 2006: 62–64.)⁵

Če je z jezikovno mimetičnostjo otoškega miljeja do konca izpeljana ideja o izoliranosti, zaprtosti in nedostopnosti, kar je zavestna odločitev otočanov, ki želijo zadnja leta svojega življenja preživeti kot ponovljeno otroštvo, in o kazni za kompromitiranega politika, ki je postal prevelika grožnja vladajoči koaliciji, je z govorno karakterizacijo literarnih oseb, kot so državljana BiH Selim in Zehra, predsednik vlade z govorno napako, telesni stražar brez smisla za ironijo, politik Siniša z urbano zagrebško govoricco, Aboridžinka Muona z mešanico trećićanščine in avstralske angleščine ter prevajalec Tonino z arhaizirano in pretirano »salonsko« knjižno hrvaščino, nadgrajena. Najbrž je ravno razsežnost jezikovne mimetičnosti *Osmega poverjenika* tisto, zaradi česar je roman prejel pet prestižnih hrvaških literarnih nagrad in zaradi česar je še vedno na seznamu najbolj branih hrvaških knjig (k ponovni priljubljenosti je leta 2018 pripomogel tudi film, posnet po romanu, v režiji Ivana Salaja, hrvaški kandidat za oskarja za najboljši tujejezični film). Renato Baretić je na vprašanje, ali se je pri pisanju romana tudi kaj spraševal, kdo bo in kako prevedel vse jezikovne plasti, vse idiome, odgovoril:

5 »– Vidiš, evo, to je to štat govorim. Nasmiješ se i sve ide. To sam i Mejđoru ponavljo sto puta, digni bolan malo tu gornju usncu, ona je povezana s nosom, nos ti ide do čela, a iza čelat je mozak, sve je to međuuslovljeno. Moš ti bit ozbiljan ko prorok, al ne više otri dana. Al kurac, on ozbiljan pa ozbiljan. I đe je danas?

– Pardon, tko je gospodin kojeg spominjete? – upita Tonino, Siniša ga, već prilično omammljen šljivovicom (»Šta odakle, jadan ne bio, prošvercaju Italjani sve šta čeljadetu treba!«), impresionirano pogleda jednim okom.

– Čuj, ko je Mejđor!? – razljuti se Selim. – Đon Mejđor, jebote! Premjer bivši, Britanije! Pa pričo sam ti to već, pravo tebi! Kad me protjeralo iz Koreje, sječaš se, došo ja u London i počo radit za Sači en sači, onis torijevcima pravli kampanju i ja dobio najteži zadatak, pravo tog Mejđora, mater mu jebem... Ma pričo sam ti sto posto, štas praviš sad?

– Selime, nastavit ćemo ovu priču drugi put – javi se Siniša, jako petljajući jezikom. – Sad ću ti još samo reć da je krasno sve to s Majorom. Heh, da »Mejđor«! »Đon Mejđor«... I taj ban Mladen, Karl Malden, taj... To da će taj tip putniškim avionom napast Washington, to je isto fenomenalno dobra spika, to bi mogao i u Hollywoodu prodati...

– Nije Vošington nego Njujork, care, a tip se zove Bin Laden. Osama Bin Laden. U Rijadu mi je sam pričo kad smo bili, i onda opet u Bilbao jedan njegov. Nasve strane sam javljo, ali kurac, vi političari nećete da slušate. A Osama je luđak samo takav, on će to garant i naprav.

– Nemoj meni pričat o osami, molim te, pogledaj di me bacilo iz Zagreba.« (Baretić 2003: 63–64.)

Ne, sploh nisem premišljeval o prevajanju, hotel sem samo napisati roman, ki bo vsaj malo opažen na hrvaškem (in njemu podobnih) knjižnem trgu. Uspeh, ki se je tej knjigi zgodil, je dodal tudi nujnost prevajanja in šele sedaj se pravzaprav soočam z zahtevnostjo svojega rokopisa. Če bi vedel, kaj bo sledilo, če bi lahko vsaj zaslutil, kaj vse se bo zgodilo, bi roman najbrž napisal v malo bolj preprostem jeziku. Vendar potem gotovo ne bi dosegel takšnih rezultatov na domačem terenu ... (Baretić 2006: 6–12).

Kruno Lokotar (2006: 239) je v spremni besedi k slovenskemu prevodu Baretićevega romana zapisal:

Vendar ves ta idejni svet in vsi ambienti in mentalitete Trečića ne bi zaživeli, če Baretić ne bi bil odličen pripovedovalec, če njegove pozorno postavljene in vodene osebe ne bi govorile živih dialogov. Jezikovna igrivost in zapletenost *Osmega poverjenika* pa je takšna, da roman zahteva prej prepesnitev kot prevod: najpozornejši bralci so našli vsaj osem jezikovnih ravnin, na katerih je napisan roman. Že ustrezen prevod samo trečićanščine, Baretićeve genialne sinteze južnodalmatinskega otoškega čakavskega ikavskega govora, prepletenega z dalmatinskimi italijanizmi in anglizmi, je podvig, za katerega je treba čestitati tistemu, ki se ga loti. Četudi bi se roman prevedel brez vseh jezikovnih slojev, s katerimi ga je Baretić skladno napolnil, če bi ostala samo najmanjša možna protistava, trečićanščina vs. knjižna hrvaščina, nujna, ker med njima posreduje prevajalec Tonino, bi njegova grandiozna oseba kot svojevrsten Sančo Pansa v telesu Don Kihota zaživela tudi zunaj romanesknega sveta. In roman bi bil vseeno dober.⁶

6 Prevod v makedonščino (*Осмиот повереник*, 2005) dokazuje, kaj povzroči pomanjkljivo oz. neustrezno prevajanje jezikovnih plasti izvirnika. Ker je prevajalec Gligor Stojkovski otoški govor citatno ohranil, torej ga ni prevedel, je s tem makedonske bralce prikrajšal za razumevanje najpomembnejšega diskurza romana. Poleg tega, da bralec delov, ki so v prevodu ohranjeni v izhodiščnem jeziku, ne razume, ga ovira tudi dejstvo, da so ti deli v latinici, v katero makedonska cirilica prehaja brez kakršnegakoli signala, ki bi braleca opozoril na spremembo jezikovnega koda. Latinica bralec povzroča težave tudi, kadar jo prevajalec uporabi pri zapisovanju zemljepisnih lastnih imen in blagovnih znamk, pa tudi pri zapisovanju avstralske angleščine, ki jo govorijo Baretićeve literarne osebe. Npr. »Poveri, no kjua... Must pulit aut. Sprouknit... - ja постави Муона дијагнозата, dotoresa av ov betegi, откако цела минута ја гледаше седумката лево долу и откако неколку пати ја чукна со показалецот.« (Baretić 2005: 153). Poleg tega se prevajalcu večkrat zgodi, da »pozabi«, da se je odločil zemljepisna lastna imena, blagovne znamke in avstralsko angleščino zapisovati v latinici, zato v prevodu sobiva dvojno zapisovanje, kar bralec že tako oteženo recepcijo makedonskega prevoda še bolj oteži. Opazno je tudi, da je prevajalec včasih pozabil tudi to, da prevaja iz sintetičnega v analitični jezik. Kot navaja Meta Grosman (1997: 25), je književni prevod, ne glede na to, ali je bil zvest posnetek ali prirejena interpretacija, »skozi stoletja štel za poustvaritev pomena ali sporočila izvirnega besedila in je kot tak imel status nadomestka izvirnika v jezikovnih skupnostih, ki so uporabljale druge jezike oz. v njihovih literarnih sistemih«. Zaradi neustreznega prevoda ima makedonski nadomestek hrvaškega izvirnika v makedonskem literarnem sistemu neprimeren status. Literarni prevod je posebna oblika medkulturnega posredovanja nekega drugega besedila in ima moč, da lahko prenese nekega avtorja in/ali njegovo besedilo v drugo kulturo in ga s tem povzdigne nad meje njegovega lastnega jezika in kulture. V primeru makedonskega prevoda romana Renata Baretića se je zgodilo ravno narobe.

2 *Hotel Grand*

Renato Baretić je Trečić, »majhen otok za velike zgodbe«, vpeljal tudi v svoj tretji roman, in sicer *Hotel Grand* (2008, v slovenščini 2011), ki je zgodba v zgodbi (v zgodbi). Prva zgodba je zgodba o odraščanju v družini, ki se med vojno po razpadu Jugoslavije v devetdesetih letih 20. stoletja nekje v Dalmaciji preživlja z vodenjem javne hiše. O tem s petnajstletno distanco pripoveduje nekdo, ki se z imenom Condoleezo periodično oglašča na literarnem blogu, ki ga piše Julio. Condoleezo si želi komentarjev glede obrtniške izvedbe svojega besedila, ker pa gre za blog, dobi tudi vse kaj drugega (kot je na internetnih forumih pač v navadi), kar tvori drugo zgodbo. Znotraj te zgodbe pa se izoblikuje še nekaj drugih zgodb.

Julio pravi:

Močno si zabredel, bi rekel. Še vedno se mi zdi OK, ampak pob se mi zdi nekam prepameten, a ne? Mislim, z govorom pa z vsem, je malo preveč odrasel »za svoja leta«.

Zdej te resno sprašujem: je to avtobiografska proza al ni?

Kokerkol, malo pazi v zgodbi prvoosebnega pripovedovalca: začel si vrvati dialoge, v prvem delu pa jih ni bilo. Pazi, da se ti te dve pripovedne črte ne začneta preveč prekrievati v stilu in si postajata podobne. Štekaš? Sploh pa je malo preveč dialogov za moj okus. Na celi strani, strani pa pol, imaš samo dialog. Koker pa sem uspel razbrat, to le ni radijska drama, ampak proza. (Baretić 2011: 44.)

Takšna struktura romana Baretiću med drugim omogoči bolj ali manj prepričljive rešitve, ki so sproti razčlenjene in sprejete kot dobre ali ovržene kot slabe v komentarjih na blogu, jezikovno raznolikost (kar je stalnica Baretičeve proze in poezije),⁷ metabesedilnost in premišljanja o statusu (virtualnega) literarnega besedila in književnosti na splošno, poleg tega pa v avtoreferenčnih delih samoironično tematizira recepcijo svojega prvenca (uspešnice *Osmi poverjenik*) in sprejemanje vsakega naslednjega besedila skozi prizmo njegovega uspeha.⁸

7 Podobno kot v prozi Andreja E. Skubica, ki je v enem od intervjujev o odnosu do izrazite jezikovne mimetičnosti poudaril: »Bolj me zanima realistično pisanje, zato nimam izbire; ne morem pesniti, kadar imam določeno vrsto ljudi, ki se jim zgodba dogaja, ampak oni govorijo sami in jaz jim ne smem preprečevati, da govorijo, kot govorijo« (Lesničar-Pučko 2000: 16).

8 »'Blogovska' oblika romana vam je služila tudi kot metafikcijska igra, v kateri s pomočjo komentarjev uporabnikov nenehno komentirate 'nastajajoči' roman.

Da, to lahko imenujemo metafikcija, a sem zelo previden z velikimi besedami in definicijami. Moja edina ambicija je ta, da se bralcu dlani prilepijo na platnice in knjige ne izpusti do konca, da pa pri tem ne pišem šund literature, temveč nekaj, kar je kar se da blizu – bog mi pomagaj zaradi teh besed! – umetnosti. Zares ne maram velikih besed, saj se večina mojih literarnih izumov rodi izključno zaradi obrtnih potreb. Tako so nastali tudi blogerski komentarji, saj nikakor nisem mogel najti pozicije pripovedovalca v Hotelu Grand. Ali naj bo to otrok, nekdo, ki se spominja, ali pa vsevedni pripovedovalec? Nič od tega mi ni bilo všeč, še najboljše bi bilo, če bi lahko vse te perspektive kombiniral. A kako to narediti? Tako mi je prišlo na misel, da bo pripoved nastajala na blogu, drugi pa bi komentirali. Namenoma sem naredil veliko napak v besedilu, zato da bi imeli komentatorji kaj pokritizirati, in tako so mi pomagali, da zgodbo prikažem iz več perspektiv.« (Kosmos 2011.)

Hotel Grand je gosta mreža tem, literarnih oseb, diskurzov in govoric, ki jo vzdržuje pripoved o desetletnem Filipu, sinu bosansko-hercegovskih ubežnikov, ki pred vojno ob razpadu Jugoslavije pobegnejo na dalmatinsko obalo, kjer vodijo javno hišo v hotelu Grand. »Roman« o življenju med predvsem ukrajinskimi prostitutkami in njihovimi strankami ter telesnimi čuvaji je zgodba o temačni povezanosti kriminalnega podzemlja in politike, zgodba o razmerjih (ne)moči in interesov kapitala, kjer ni prostora za človečnost, po drugi strani pa zgodba o nenavadnem družinskem podjetju, v katerem se mama Ivona trudi organizirati kar se da normalno življenje, oče Dominik pa na svoje zaposlene gleda kot na družinske člane. Svojim prostitutkam celo dovoli obiske družinskih članov (ko pa npr. Oksano obiščeta hčerka Halja in sestra Oleksandra, to povzroči cel kup težav in se precej tragično konča).

Ob marsikateri Dominikovi (pa ne samo njegovi) odločitvi ali dejanju bralec presenečeno povzdigne obrvi. Poleg toplega odnosa do prostitutk je poudarjen tudi hladen odnos do sina in oboje je precejkrat komentirano v odzivih bralcev literarnega bloga, kamor Condoleezo pošilja odlomke »romana«. Videti je, da so nekatere pomanjkljivosti v pripovednem delu *Hotela Grand* namerne, da se potem lahko o njih razpravlja na blogu; na primer Condoleezova opomba sredi pripovedi, da mora znova vpeljati literarno osebo, ki je kar nenadoma poniknila: »(SEM NEKAM BI BILO FINO DAT ZELETA, PREDOLGO GA NI)« (Baretić 2011: 88). Razpravlja se na primer o problematičnosti izbire infantilnega pripovedovalca, ko gre za prostitucijo, o pripovedni perspektivi, o govoricah literarnih oseb (predvsem o Oksanini ukrajiniščini, Alini angleščini in Dominikovi bosanščini), o preobilju dialogov in narekovajev, o karakterizaciji literarnih oseb, o šibkih mestih pripovedi, o tematiziranju ženskega telesa in o avtobiografskosti. Sodelujoče na blogu namreč zelo zanima, ali gre za avtobiografijo in ali je Condoleezo Filip. In ali se (je) zgodba dogaja(la) v Splitu.

Ob vprašanju, kdo je avtor, in s tem posledično tudi ob vprašanju, ali je zgodba resnična, se na blogu krešejo mnenja, ki usmerjajo in dinamizirajo pripovedni del romana, hkrati pa prinašajo še dodatne informacije o literarnih osebah (ko se npr. na blogu oglasi Filipova otroška prijateljica Halja, ki zdaj v Ukrajini študira »slavistiko, z akcentom na hrvasko književnost in jezik« (Baretić 2011: 208)). Tako se v »blogerski šoli kreativnega pisanja« prepletajo konkretne »obrtiške« teme in načelna razpredanja, seveda pa ne gre brez neumestnih pripomb in vsakršnih drugih *off-topicov*. Načelo hiperteksta je dosledno izpeljano, ko sodelujoči na blogu dejansko dopišejo Condoleezovo zgodbo, torej ponudijo svoj konec in svoje rešitve razpleta. Na koncu pa – na koncu pa se zgodi nekaj, na kar ni nihče računal. Oziroma lahko smo računali, saj so bili indici večkrat eksplicitno in implicitno navedeni, tako v integralnem delu romana kot v Condoleezovih odzivih na literarnem blogu.

Eden od očitkov lastnika bloga Julia Condoleezovemu pisanju je »preveč dialogov za moj okus. Na celi strani, strani pa pol, imaš samo dialog. Koker pa sem uspel razbrat,

to le ni radijska drama, ampak proza« (Baretić 2011: 44). V *Hotelu Grand* je res veliko dialogov, poleg tega so jezikovno mimetični, kar seveda takoj spomni na jezikovne plasti v *Osmem poverjeniku*, ob kar se spotaknejo drugi komentatorji. V teh delih Baretić v roman lucidno vtke avtopoetične in avtoreferenčne dele, poleg tega pa se dotakne tudi recepcije svoje proze, ki se nikakor ne more otresti primerjanja s prvim romanom in vrednotenja skozi prizmo njegove branosti in nagrajevanosti. Mimetični so tudi komentarji na blogu, ki posnemajo »forumščino« z vsemi njenimi diskurznimi značilnostmi in zatipki.

Zoky pravi:

Poln hotel kurb, pa nič seksa!?!?!? O čem pa ti pišeš, človek?! Daj meso, madona, če si se že lotil tega [...]

Torcida pravi:

Ma kakšen seks, Zoky, kej ne kapiraš, da se gre o tipčku, ki je star deset let? Kakšen seks?!

Bravo, stari, vse je super, še posebi tisti Zele, perfektno si ga snel, jaz sem z enim takim, čist takim, debel, piflar, karate je treniral, tekvando pravzaprav, smotan pa sto na uro, hodil v srednjo, na Nazorja v Splitu. A se tud tvoje dogaja v Splitu al kje? Je to hotel Park? Sem slišal, da je tam neki časa bil kurbnhaus. Čaki, ne, nič ne odgovarjaj, ti kar šibaj naprej!

Tamia pravi:

Ne sam šibaj, ampak hiter šibaj! Ej, tri tedne si rabil za deset strani! Sem tud sama začela verjet, da to res piše Julio z drugim nickom, pol sem pa p tej počasnosti vidla, da ne. Kr poglej, v času, ki si ga ti porabil za deset strani, je on napisal tri kratke zgodbe, in vsaka ima vsaj dvajset strani.

Mene dialogi ne motjo. Sam se bojim, da tud ti ženske obravnaš koker tvoji liki. Vse razen svetnice mame. Prasci moški! :)))

Nemo pravi:

Mein se zdid a bo tule še fanj črno ratalo. Pazi na tajmign! Julio, zbriš ten avijakše krete takoj koj ih vidiš, kaj sploh ičšejo na takih bloigh? Tamia, nisme glih čistp repričan, da tega vsen0o ne piše Julio sam, bojis e dajšše forme pan as mal za nosv leče. ;) (Baretić 2011: 45)

Tudi hrvaška literarna kritika se je ob *Hotelu Grand* spomnila *Osmega poverjenika* in se rada obregnila ob »ponavljajoče se vaje v slogu«, kar je v romanu anticipirano v komentarjih na blogu, predvsem v delih, kjer se razpravlja o jeziku (npr. »Si pa pospešil, pravi Hamilton. Najbrž, nhf, ker si začel po malem jemati – malo Tomiću, malo Jergoviću, s to karikirano transkripcijo bosanščine in slabe angleščine si pa prozoren, da se skozi vidi! A mogoče ciljaš na kake nagrade? Ej, menda ti je ja jasno, da je ta štos plesal samo eno poletje, in da je do amena neumno, pa tudi škodljivo za samega sebe, zdaj igrati na to karto. Malo polikaj, če nočeš, da te vsi živi spljuvajo. Tisti del z očetom pa tako štrli iz celega teksta, da ti najresneje svetujem – zbriši.« (Baretić 2011: 123–124))

in o temah, ki so že »porabljene« (»Če je Džubran pel o oljki, a to pomein, da ne sme nihče več? A se ne sme nihče drug ukvarjat z, na primer, profesorsko pedofilijo samo zato, ker je Ferić o tem napisal oldlično knjigo?!« (Baretić 2011: 124)).

Kaj imajo skupnega v *Hotelu Grand* eksplicitno imenovani na primer Zoran Ferić, Boris Dežulović, Emir Imamović Pirke, Ante Tomić, Miljenko Jergović in implicitno prisotni na primer Miroslav Krleža (Filipova vrnitev na »kraj zločina«) in Antun Gustav Matoš (Dominikovo parafraziranje njegove pesmi *Tolažba las*), če navedem samo nekaj omenjenih avtorjev? S pomenskimi polji, ki jih prikličejo omembe njihovih imen, dopisujejo metabesedilne in medbesedilne sloje Baretićevega romana. Teh je logično največ v blogerskem delu *Hotela Grand* in z njimi (lahko) ima bralec veliko veselja. Pravzaprav je kljub zapletenim in težkim temam v *Hotelu Grand* kar veselo, saj zna Baretić pripovedovati na videz preprosto, hkrati pa intrigantno in humorno. Poleg tega se ne končajo vse zgodbe tragično ali nesrečno. Unproforjev polkovnik Jimenez na primer najde ljubezen svojega življenja (pomenljivo pa je, da se srečno konča zgodba tistega, ki mu tudi sicer v življenju ni hudega).

3 Sklep

Bralska in kritiška recepcija romanov *Osmi poverjenik* in *Hotel Grand* priča, da imata v slovenskem prevodnem literarnem sistemu kot podsistemu nacionalne literature podobno mesto kot v hrvaškem literarnem sistemu, *Osmi poverjenik* se mdr. večkrat znajde na seznamu bralne značke za odrasle. Oziroma kot lahko beremo na forumu *Knjižni molji in pravopis*: »Osmi poverjenik je bil več kot prima. Kaj pa ta knjiga? Priporočate?«, »Meni se je zdelo kar ok, a daleč od Osmega poverjenika.«, »Zadnja jutra prenočujem (prejutrujem ☺) v Hotelu Grand in uživam!!«, »Meni je Grand bolj všeč kot Osmi poverjenik. Priporočam!«

VIRI IN LITERATURA

- BARETIĆ, Renato, 2003: *Osmi povjerenik*. Zagreb: AGM.
- БАРЕТИЋ, Ренато, 2005: *Осмиот новереник*. Prev. Gligor Stojkovski. Скопје: Култура.
- BARETIĆ, Renato, 2006: Pisec splošne prakse. Ljubljana: *Paralele* 10. 6–12.
- BARETIĆ, Renato, 2006: *Osmi poverjenik*. Prev. Đurđa Strsoglavac. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BARETIĆ, Renato, 2011: *Hotel Grand*. Prev. Đurđa Strsoglavac. Ljubljana: Modrijan.
- GROSMAN, Meta idr., 1997: *Književni prevod*. Ljubljana: ZIFF.
- KOSMOS, Iva, 2011: »Jaz sem antiblogalist, ne antiglobalist!«, intervju z Renatom Baretićem. Ljubljana: *Dnevnik*. <<https://www.dnevnik.si/1042441683>>.
- LESNIČAR-PUČKO, Tatjana, 2000: Iščejo se jeziki junakov. *Dnevnik* 327. 16.
- LOKOTAR, Kruno, 2006: *Spremna beseda*. Renato Baretić, 2006: *Osmi poverjenik*. Prev. Đurđa Strsoglavac. Ljubljana: Mladinska knjiga. 237–239.
- PROSPEROV NOVAK, Slobodan, 2004: *Povijest hrvatske književnosti IV (Suvremena književna republika)*. Split: Slobodna Dalmacija/Marijan tisak. <<https://med.over.net/forum5/viewforum.php?f=33>>.

Людмил Димитров / Ljudmil Dimitrov

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по славянски филологии /

Univerza Sv. Klimenta Ohridskega v Sofiji, Fakulteta za slovanske filologije

ljudiv@abv.bg

Vera, upanje in ljubezen v *Mali Sodomi*

Članek ponuja zgodovinski pregled prisotnosti mesta v bolgarski književnosti po Osvoboditvi (1878). Avtor poskuša najti načela in pravilnosti, ki določajo postopni premik vasi kot topos proze in njeno zamenjavo s prestolnico. Glavni del besedila je namenjen kratki prozi Vesele Ljahove, ki je bila v slovenščino nedavno prevedena in je pred izidom, v kateri se zgodbe dogajajo na obrobju Sofije.

Glavni junak prozne zbirke Vesele Ljahove *Četrť ob obvoznici* (Квартал „Зона обиколна“, 2015) je mesto, natančneje – veliko mesto in čisto konkretno – Sofija. To je seveda očitno, kljub temu pa ta ugotovitev terja nekaj dodatnih pojasnil. Če ne zaradi drugega, zato ker se bolgarski literarni in družbeno kulturni kontekst, v katerem je delo nastalo, kljub številnim skupnim točkam, nekoliko razlikuje od slovenskega. Z nekaj truda in radovednosti se lahko vsakdo poglubi vanj in odkrije nekaj zase, nekaj kar preseneti in porodi vprašanja, asociacije, razmislek. Da pa bi prišlo do tega, moramo najprej preleteti nekaj literarnozgodovinskih dejstev.

Po letu 1990 si bolgarska proza ni zastavila prednostne vrste, oziroma ni postavila hierarhije literarnih vrst, kar je bila, paradoksalno, njena prva demokratična gesta v tako imenovanem obdobju tranzicije. Splošno veljavne norme so največjo »težo« vedno pripisovale romanu in veliko avtorjev je svojim novonastalim besedilom samoiniciativno pripelo to oznako, čeprav njihova struktura pogostoma ni upravičila takšnega poimenovanja, zato so bila večinoma (včasih upravičeno, včasih tudi neupravičeno) spregledana in pozabljena. Med njimi so bila tudi sicer izvirna, a radikalno eksperimentalna besedila, ki so namerno in ostro odstopala od tradicije in se niso sinhronizirala z dinamiko bralske ozaveščenosti in nazorom Bolgarov v kaotični postkomunistični situaciji. Kratka zgodba (short story) pa se je pokazala kot precej bolj stabilna, sprejemljiva in priljubljena vrsta na celotnem komunikativnem in receptivnem literarnem polju. Toda obstaja nekaj, kar močno razlikuje narativ, tematiko in diskurz v bolgarski kratki prozi v primerjavi z romanom (z neizbežnimi izjemami seveda). Medtem ko je topos v romanu v glavnem mestni, predvsem prestolničen, je v kratki zgodbi tradicionalno eksponirana vas. To ne pomeni, da je zaradi tega avtomatično popularna, množična in

bolj priljubljena vrsta, pač pa prej nakazuje opozicijo tradicionalnega načina pripovedovanja v odnosu do sveta, ki se spreminja, pospešeno modernizira in v perspektivi globalizira, in v katerem je dogajalni prostor pa tudi simbol ravno urbanizirani prostor. A bili bi krivični, če bi kratki zgodbi pripisali samo »provincialnost«, iz katere izhajajo melodramatičnost, idiličnost in travestije v socialnem in eksistencialnem statusu literarnih oseb, zanemarili pa bi njene prioritete in zahteve.

Če upoštevamo značilnosti krajevnega svetonazora, mentalitete in diskurza, bi rekli, da je bolgarska kratka zgodba prej regionalna kot »vaška«. Največji mojstri te vrste v svoja dela vnašajo lokalnost, ki deluje bolj kot dekor, kolorit, ko pa jo projektiramo na ontološko raven, preraste v metaforo s splošnočloveškim in (nad)nacionalnim pomenom. Elin Pelin nas najraje popelje v Šopluk, junaki Jordana Jovkova naseljujejo Dobudžo in Staro planino, čudaki Jordana Radičkova so po rodu s Severozahoda, junaki Nikolaja Hajtova naseljujejo Rodope ... Vsi govorijo v stiliziranem idiolektu in kodificirajo nove in raznolike literarne stereotipe, ki dopolnjujejo identifikacijski kodeks Bolgarov.

V podobah bolgarskega mesta in meščanskega pred osvoboditvijo izpod turškega jarma (leta 1878) in po njej obstaja velika razlika. Bolgarskega mesta v obdobju prepورا še nista zajeli industrializacija in urbanizacija v sodobnem smislu in zaradi »nepremičnosti« in pogojne zaostalosti se (z današnje perspektive) zdi, da je bilo precej bolj podobno vasi. Ruse, Plovdiv, Varna in nekateri drugi kraji so bili resda že takrat relativno veliki in številčni in so se zahvaljujoč svoji zemljepisni legi centralizirali in razvili trgovino, obrt, gradnjo in proizvodnjo, vendar so kljub temu ostali provincialni, marginalizirani v okviru Osmanskega imperija in niso razvili meščanske kulture modernega tipa. Do pravega vstopa meščanskega v bolgarsko družbeno življenje, ki je vzpostavilo vedenjske vzorce, postalo hierarhičen in estetski dejavnik in spremenilo nprav, navade, modo, občevanje, pod okrilje vzelo in negovalo kulturno in politično elito, reorganiziralo vsakdan in uvedlo popolnoma nove fenomene, kot so državne institucije, diplomatske misije, univerza, akademija, kina, gledališča, kazini, javni prevoz itn., je prišlo leta 1879, ko je bila Sofija izbrana za prestolnico novoustanovljene Kneževine in nato Kraljevine Bolgarije. Postopoma je uveljavila tudi svoje simbole/embleme. Med stalnimi in od političnih in socialnih sprememb neodvisnimi izstopajo vsaj tri: planina Vitoša, v katere podnožju se mesto nahaja, tramvaji¹ in glavni bulvar z rumenimi tlakovci, ki povezuje bivši kraljevi dvorec s parlamentom; k njima pa lahko dodamo še geslo, napisano na mestnem grbu: »Raste, vendar se ne stara«. Zaradi agresivnega širjenja in vse močnejšega vpliva je Sofija takoj postala objekt zanimanja v očeh umetnosti, tudi literarne.

V tem primeru je posebej zanimivo, kako se je na njeno »vedenje« odzvala kratka

1 Prvi omnibus (vagon, ki ga je po tirih vlekel konj) se je v Sofiji pojavil konec 19. stoletja, prvi električni tramvaj pa 1. 1. 1901.

zgodba. Najprej bi lahko rekli, da se ji ni izogibala, ni pa ji niti prizanašala, pač pa jo je spremenila v areno za dogodke, spopade, pojave, prognoze in posplošitve, ki jih je poskušala tudi pojasniti in definirati. Ta tendenca se je začela z utemeljiteljem bolgarske kratke zgodbe, Ivanom Vazovom, ki je v svojih besedilih v devetdesetih letih devetnajstega in prvem desetletju dvajsetega stoletja opazoval predvsem pojav izprijenosti v prestolnični sredini – nasilje, poniževanje, oblastizeljnost, in na podlagi tega odkrival prezrtega malega človeka, ki stoično zagovarja moralno, ideale in duhovne vrednote, v katerih je bil vzgojen. Dela kot so *Temni junak* (*Тъмен герой*), *Traviata* (*Травиата*), *Sladkobesedni gost na državni plači* (*Сладкодумен гост на държавната трапеза*), *On je mlad, zdrav, inteligenen* (*Той е млад, здрав, интелигентен*) so črtice – kronike mestnega življenja, ki je predstavljeno dokaj nepristransko. Pisatelj Kardašev iz novele *Kardašev na lovu* (*Кардашев на лов*) tava po sofijskih ulicah na lovu za sižeji, in ker jih ne najde, se v obupu sam spremeni v junaka svoje dolgočasne in ravnodušne pripovedi. Najbolj preroški »pripovedovalec« Sofije iz obdobja med obema vojnama je danes skoraj pozabljeni Georgi P. Stamatov. V večini reprezentativnih zgodb z neodobravanjem opaža spremembe v mentaliteti in težnjah povprečnega Bolgara, nastale zaradi življenja v prestolnici, ki jo čuti kot živ organizem, ki (kot pri Émilu Zolaju v *Trebuhu Pariza*) rojeva, požira usode, življenja in poštene namene (pri čemer nas spomni na metamorfozo pri Balzacovem Rastignacu), in jo v naslovu enega od njegovih najbolj znanih del zaznamuje s poimenovanjem *Mala Sodoma* (*Малкият Содом*): »Sofija – prestolnica – zavržena ljubica!« („София – столицата – развенчана любимица!“); »Pred njim se je razprostrla cela Sofija s poljem vred. Prostrana za oko – tesna za dušo.« („Цялата София и полето се пръснаха пред него. Необятен простор за око – тесен за душата“); »Zvečer je sedel ob oknu in opazoval osvetljeno Sofijo – tramvaje, avtomobile, množice, hrup – a kot da je v puščavi« („Вечер седне до прозореца и гледа осветената София – трамваи, автомобили, тълпи, шум – а се усеща в пустиня“).² V tem obdobju se v literaturi pogosto pojavljajo asociacije na svetopisemski prekleti mesti greha,³ ki jih je na nek način vzpodbudila pozicija centra kot potencial za nenehno generiranje problematičnih in zlonamernih primerov in teženj, ki uravnavajo življenje. Toda ne pozabimo, da »mala Sodoma« pravzaprav nosi ime boginje modrosti in da njeni prebivalci v okviru eksplicitnih socialnih in eksistencialnih problemov niso prikrajšani za vero, upanje in ljubezen. Ravno nasprotno – ti na sebi »izkusijo« različne kombinacije vseh treh semantičnih komponent, ki jih predpostavlja njeno ime: kot zunanjo opozicijo in notranjo alternativo.

Po tem kratkem (literarno)zgodovinskem pregledu si oglejmo še, kako k upodabljanju mesta pristopa sodobna bolgarska kratka proza, in sicer na primeru besedil iz zbirke Vesele Ljahove *Četrť ob obvoznici*.

2 Stamatov, G. P., 1983: Малкият Содом. Съчинения в два тома. 2. zv. Sofija: Български писател. 37, 44, 59.

3 Prva dva verza v antologijski pesmi Hrista Smirenskega Братчетата на Гаврош zvenita takole: »Ti celo si odrevenelo v zlobi, / o, hrupno in razvratno mesto« (prev. Eva Šprager v 1. delu *Antologije bolgarske književnosti*, ur. Ljudmil Dimitrov, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2008, 331).

Vesela Ljahova je na bolgarski literarni sceni debitirala s prozno zbirko *K soncu* (*До слънцето*, 1993), ki ji je sledila znanstvena monografija o bolgarskem filozofu in prevajalcu Kanta v bolgarščino Ceku Torbovu (2001), resnično slavo in priznanje pa ji je prinesel razburljiv in pretresljiv roman *Begunci* (*Бежанци*, 2013), ki je zasnovan na zgodovini avtoričinih prednikov in tematizira usodo etničnih Bolgarov, pregnanih iz njihovih rodnih krajev v Egejski Makedoniji v štiridesetih letih 20. stoletja.

Zbirka *Četrť ob obvoznici*, ki vsebuje trinajst kratkih zgodb, ima nenavadno strukturo. Na prvi pogled se zdi, da so besedila samostojna in medsebojno neodvisna in da se jih da brati v drugačnem sosledju kot je tisto, ki ga najdemo v kazalu. Vsako besedilo namreč reproducira izstopajoč in nepredviden dogodek, pogosto s prav tako nepredvidljivim koncem. Sižeji so lahko dokaj dinamični, z elementi kriminalke (*Srečko*, *Obvoznica*), ali razmišljujoči, reflektivni, »upočasneni«, ki literarno osebo vračajo k njegovim lastnim spominom in razčiščevanjem (*Moji sprehodi*, *Prevajalka*, *Materina solza*). Če pa jih preberemo v njihovem naravnem zaporedju, bomo opazili, da se večina literarnih oseb in delov fabulativnih linij sekajo in pojavljajo v več besedilih, v nekaterih kot glavni junaki, v drugih pa kot stranski liki, katerih prisotnost samo dopolnjuje njihovo že znano podobo, pri čemer je ne spreminja, pač pa jih samo prikaže z drugačnega zornega kota, dvo- in trodimenzionalno. Ta postopek je pomembna inovacija v pripovedni tehniki sodobne bolgarske proze in v njen korpus prilaga besedila cikličnega tipa.

Toda že naslov nakazuje poseben rakurz, snemalni kot, pripovedovanja. Kot vsaka prestolnica je tudi Sofija nedvomni center in obraz naroda, pa tudi teritorij za dogodke, toda Ljahova rezko preusmeri svojo pozornost k njeni periferiji in to ne toliko v smislu prostora kot glede na status literarnih oseb. V ospredju je spet mali človek; celo namestnik ministra (tradicionalni antagonist, oblastnik, poln negativnih konotacij), ki se je znašel v prometnem zastoju, je prikazan skozi oči svojega šoferja (*Službeni avtomobil*). Dogajalni prostor torej zajet v dvojno metonimičnost – preko neke obrobne četrti in preko poenotenega interierja nekaj stanovanj v grdih betonskih blokih iz socialističnega sistema – aktualno predstavo o »mestnih skritih kotičkih«. Če se pojavijo eksterieri, so prav tako dovolj omejeni, zanemarjeni in kot da ne razrešujejo, temveč poglobljajo brezizhodnost. Avtorica najraje upodablja starce pred iztekom življenja, nemočne, potisnjene v kot, toda plemenite, pripravljene odpustiti, svetle in dobrejše »svetnike«, izločene iz dinamike vsakdana z vratolomnim prelivanjem iz votlega v prazno, ki pa so ohranili svojo ljubezen, predanost in sanjaštvo. Tudi kot objekti agresije (*Zlata poroka*, *Trgovina*), sumničavosti in prezira (*Prevajalka*, *Babica na uro*) se še vedno trudijo ohraniti vrlino, prepričani v njihovo nujnost in neminljivost. Po njih sodeč, se Sofija »stara«, literatura pa je tista, ki lahko zadrži in ohrani nekaj, kar navidez izumira, v resnici pa se tega ne da izkoreniniti – vero, upanje, ljubezen: trojico božanske modrosti.

Prav v tem se skriva nekoliko sentimentalna, vendar prepričljiva in human optimizem Vesele Ljahove.

VIRI IN LITERATURA

- БАДЕВ, Йордан, 2010: Градът и селото в българската литература. *Слово и родина*. София: Издателски център „Боян Пенев“. 87–91.
- БЕЛИЧОВСКА, Даниела, 2015: *Опозицията град – село в българската проза от Освобождението до края на Първата световна война*. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „ДОКТОР“. София.
- КИРОВА, Милена, 2018: *Изобретяване на селото в българската литература*. <<https://kultura.bg/web/изобретяване-на-селото-в-българската>>.
- СЛАВОВ, Атанас, 2006: Балканското кафене (Работни бележки за бъдеща студия). *Семиотика, текст и различаване*. София: „Просвета“. 155–161.
- ТАХОВ, Георги, 1983: *Литературна София*. София: „Отечествен фронт“.

Jana Šnytová

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko

Jana.Snytova@ff.uni-lj.si

Podoba Prage v romanu Radke Denemarkove ***Prispevek k zgodovini radosti***

Prispevek prinaša strnjen pregled raziskav o prostoru češke metropole v kontekstu češke literarnovedne misli. Opira se predvsem na razprave literarne teoretičarke in prozaistke Daniele Hodrove (1946), ki se sistematično ukvarja s teorijo romana in poetiko prostora (mesta). Študija Hodrove s področja poetike prostora nam bo služila kot izhodišče pri premisleku o podobi Prage v romanu Prispevek k zgodovini radosti (2014) češke pisateljice Radke Denemarkove (1968).

1 Literarna topologija v češkem prostoru

V češkem literarnovednem kontekstu se je razmišljanje o prostoru v literarnih delih kot o spremenljivi in neenoznačni kategoriji začelo pojavljati v obliki posameznih študij in zbornikov zlasti v drugi polovici 20. stoletja. Poglavitna monografska dela s področja literarne topologije, ki vsebujejo tudi premislek o mestnem prostoru in češki metropoli, so izšla v devetdesetih letih minulega stoletja. Z obojim se je prva pričela ukvarjati literarna teoretičarka in prozaistka Daniela Hodrová, ki o tematiki prostora in Prage hkrati sistematično razmišlja v posameznih študijah in razpravah. Poleg nje v češkem prostoru ne gre spregledati znamenitega češkega semiotika in pisatelja Vladimíra Macure, ki je v svoji monografiji o češkem narodnem prerodu *Znamenje rojstva (Znamení zrodu, 1983, razširjena izdaja 1995 in 2015)* študijo namenil tudi Pragi. Premisleku o Pragi v literarnih delih se je posvečalo tudi več tujih bohemistov; svetovno znan je esej italijanskega bohemista Angela Maria Ripellinija *Magična Praga (Magická Praha, 1973)*, nazadnje pa se je s tem ukvarjala poljska bohemistka in sociologinja Joanna Derdowska v delu *Migetavi mozaik (Kmitavá mozaika, 2011)*.

Topos Prage ima pomembno vlogo tudi v proznih delih Radke Denemarkove (1968), ene najopaznejših čeških pisateljic 21. stoletja,¹ ki v svojih delih razkriva in preiskuje

1 Na Češkem je kar štirikrat prejela prestižno nagrado Magnesia Litera (2007, 2009, 2011, 2019) in nagrado WALD Press AWARD 2016 (za literarno delo, v katerem raziskuje nove možnosti forme romana, hkrati pa neustrašno odpira tabuizirane teme v zvezi s šibkejšimi in ranljivimi); izmed mednarodnih priznanj velja omeniti švicarsko nagrado Literaturpreis Leuk (2019) za literarno ustvarjalnost ter nagrado nemških literarnih kritikov Usedomer Literaturpreis (2011) in nemško knjižno nagrado Georga Dehija (2012), ki ju je prejela za roman *Denar od Hitlerja*. Njena dela so prevedena v dvanajst jezikov, v slovenščini so izšle štiri knjige v prevodu Tatjane Jamnik.

pereče teme srednjeevropskega prostora. Poleg tega v svojih delih preiščeno raziskuje možnosti romana in eksperimentira z romaneskno obliko, zato lahko na njenem primeru analiziramo modifikacije praškega toposa v sodobni češki literaturi.

1.1 Pojmovanje poetike prostora in mesta pri Danieli Hodrovi

Daniela Hodrová (1946) se tako pri svojem literarnovednem udejstvovanju kot tudi pri leposlovni ustvarjalnosti sistematično posveča prav tematiki prostora in mesta (pretežno Prage), njena prozna dela in literarnovedne razprave so bili prevedeni v deset jezikov.² Sistematično se ukvarja tudi s teorijo romana, ki ga razume kot nenehno nihanje med realnostjo in fikcijo.³ S poetiko prostora in mesta (Prage) se je Hodrová začela vzporedno ukvarjati v svojem leposlovnem in literarnoteoretičnem pisanju, obe veji ustvarjalnosti se dopolnjujeta in druga z drugo smiselno korespondirata. Za prvo pomembnejšo kolektivno monografijo, posvečeno mestnemu toposu, *Mesto v češki kulturi 19. stoletja (Město v české kultuře 19. století, 1983)*, je prispevala študijo o Pragi v romanu s preloma 19. in 20. stoletja.

Izključno poetiki prostora se posveča v knjigi *Kraji s skrivnostjo (Místa s tajemstvím, 1994)*. Čeprav je ta monografija razdeljena na pretežno tematološke sklope (gledališče sveta, raj, skrivnostna hiša, gora idr.), so posamezna poglavja medsebojno povezana, tako da kot celota tvorijo sfero znakov in simbolov. Prostor Hodrová razume »kot skup, mrežo krajev, ki tako kot posamezni kraj začenja obstajati šele skozi subjekte in dogodke. Hkrati so ti odnosi tako tesni, da so njihove prvine de facto neločljive druga od druge: subjekti (v literarnem delu osebe) se zlivajo s kraji, oseba je kraj, ki je zanj značilen (ali sled krajev, po katerih hodi), kraj (kraje) nosi v sebi, ustvarja jih kakor pajek pajčevino, ali z drugimi besedami – kraj skozi določeno osebo oživi, začenja obstajati skozi« (Hodrová 1994a: 10). Pod njenim drobnogledom se zato znajdejo tudi liki, ki so posebitev teh krajev (dvojniki, potepuh, čarovnik, romar idr.).

V uvodu v kolektivno delo *Poetika krajev: Poglavja iz literarne tematologije (Poetika míst: Kapitoly z literární tematologie, 1997)*⁴ D. Hodrová opozarja na premike v pojmovanju določenega kraja v literarnih delih, do katerih pride zaradi procesov

2 V slovenščini so doslej izšli samo revijalni prevodi odlomkov romana *Theta (Théta, prev. Nives Vidrih, Dialogi 35/5–6 (1999), str. 75–81)* in *Izgubljeni otroci (Ztracené děti, prev. Nives Vidrih, Delo 40/109 (14. V. 1998), str. 54.)* ter kratek portret D. Hodrové izpod peresa Alenke Jensterle-Doležal, dopolnjen z intervjujem z D. Hodrovo (*Delo, 36/161 (14. VII. 1994), str. 13)*.

3 V sedemdesetih letih je nastala njena monografija *Roman iniciacije (Román zasvěcení, rokopis 1973, ponovna izdaja 2014)*, v kateri analizira iniciacijski siže kot enega najpomembnejših virov romanesknih situacij. Naslednja monografija *Iskanje romana: Poglavja iz zgodovine in tipologije žanra (Hledání románu: Kapitoly z historie a typologie žánru, 1989)*, ki nadalje razvija misel o razumevanju tega žanra v luči razpetosti med romanom izmišljijo in romanom resničnostjo, v češkem prostoru sodi med temeljne genološke priročnike.

4 Monografijo je za izdajo pripravila in predgovor napisala Daniela Hodrová; avtorji študij so D. Hodrová, Z. Hrbata, M. Kubínová, V. Macura.

metaforizacije in mitologizacije. Kraj v delu dojemata kot 1) kuliso, sliko in znak socialno karakteriziranega okolja; 2) »igralno desko« oziroma polje pri igri; 3) metaforo, metonimijo, kot del ali model mitološko pojmovanega prostora. Opozarja na nenehno revidiranje pomena krajev (Hodrová 1997: 15) in na dejstvo, da je značaj kraja v korelaciji »s tipom osebe, ki se na njem zadržuje ali giba, kraj v precejšnji meri determinira osebo in oseba kraj« (Hodrová 1997: 18). Po pojmovanju Hodrove je bil določen topos (kraj) že neskončnokrat uporabljen v kontekstu raznih literarnih del, zato so ti pomeni v njem implicitno navzoči in »skozenj ob vsaki njegovi uporabi v različni meri *prosevajo* in v njem *oživijo*«⁵ (Hodrová 1997: 20).

1.2 Občutljivo mesto Daniele Hodrove

V monografiji *Občutljivo mesto: Eseji iz mitopoetike (Citlivé město: Eseje z mytopoetiki)*, 2006) Hodrová na inovativen način in predvsem s slikovitim jezikom⁶ razmišlja o mestu kot temi, o ozadju literarnega (in likovnega) dela pa tudi o mestu kot načinu bivanja in refleksije o svetu. Besedilo razume kot znakovni prostor (tudi neliterarni), poudarja njegovo nezaključenost, heterogenost in dinamiko. V svojem širokem pojmovanju besedila – nad ravnijo avtorskega besedila je žanrsko, tematsko besedilo, besedilo literature nasploh, besedilo kulture in celo besedilo sveta – se opira na koncepte Rolanda Barthesa, Julie Kristeve in tartujске šole. Termin »besedilo« si izbere zato, da bi poudarila procesualnost, relacijskost in intertekstualnost vseh teh sistemov.⁷ Mesto je zanj kompleksen znak, urbanistično-arhitekturna struktura, ki jo je moč »brati« skozi hojo pešca, zaradi česar omogoča veliko različnih interpretacij. Določena »branja mesta« so lahko zajeta v literarnih umetninah, za katere je značilna subjektivnost, obenem pa tudi izrazita medbesedilnost.

Knjiga je sestavljena iz treh delov (»Branja in pisanja mesta«, »Hoja po mestu«, »Naseljevanje mesta«), ki so ohlapno povezani, posamezne teme se navezujejo druga na drugo, avtorica se vedno znova vrača k njim in jih razvija, v njenem pisanju odkrivamo namerne variacije in poglobljanje posameznih misli. Za raziskovanje podob Prage v literarnih besedilih je še posebej inspirativno zadnje poglavje prvega dela »Mesto v mreži besedil«. Avtorica se sklicuje na tartujski zbornik⁸ in nam po zgledu »petrograjskega besedila« – definiranega kot nekaj, kar presega subjektivni bralski horizont, obstaja neodvisno od subjekta avtorja in bralca ter vsebuje značilne znake (npr. tipična stanja, občutki, določeni glagoli, atmosfera) – približuje svoje razumevanje »praškega

5 S kurzivo poudarila D. Hodrová.

6 »[H]krati bom opustila 'trdi', 'jangovski' slog in se raje zatekla k 'mehkemu', 'jinovskemu' slogu, za katerega so značilne metafore. [...] moje besedilo bo drlo kakor reka in se razraščalo kakor tkivo – zadobivalo bo poteze, značilne za mestno besedilo.« (Hodrová 2006: 17)

7 Prim. Pelán 2007.

8 M. L. Gasparov idr. (ur.), 1984: *Semiotika goroda i gorodskoj kul'tury: Peterburg.*

besedila«. To se tako zelo oddaljuje od petrograjskega pojmovanja, da se je Hodrová odločila za specifično poimenovanje »(moja) literarna praška mreža«. Ta mreža je po njenem razumevanju »vpletena v mrežo Besedila mesta⁹ (in v njegovem okviru v zmešnjavo drugih mrež) pa tudi v besedilne mreže drugih mest in v evropsko mrežo. Nima značilnosti platna – kot topografska ali komunikacijska mreža, pač pa bolj nekakšnega zvitka, ki nenehno spreminja obliko, vsakič ko vanj zaveje čas in nanj učinkujejo nova besedila.« (Hodrová 2016: 114) Njena mreža ni časovno omejena, temveč zakoličena s krogom avtorjev, v besedilih katerih najdemo določeno dožemanje mesta, oz. s polemiko s tem dožemanjem (ali s parodijo tega dožemanja). Osebne mreže besedil in posameznih besedil ne določa zgodovina mesta, marveč značilnosti mesta (npr. policentričnost Prage), navzočnost ali odsotnost dominant in (ne)razvidnost središča. Te poteze niso nosilci nekega enoznačnega in istega pomena; nekateri pomeni postanejo poudarjeni v konkretnem besedilu ali v skupini del iz določenega obdobja: npr. »če je v preporodni poeziji Praga nastopala kot 'raj' (Macura 1983), je za prelom 19. in 20. st. značilno pojmovanje Prage kot labirinta.« (Hodrová 2006: 116) Opozarja na tradicionalno povezanost mesta Prage s podobo ženske (matere, ljubice, kurbe), ki je resda zelo stara, vendar je za »praška besedila« specifično, da imajo narodni poudarek in mesto pojmujejo kot metonimijo (*pars pro toto*) prebujajočega se in slednjich propadajočega naroda v okviru zgodbe s skrivnostjo. Zato te nacionalne povezave ne najdemo pri praških avtorjih nemške narodnosti (G. Meyrink, F. Kafka), v njihovem opusu je mesto sicer prav tako antropomorfizirano, vendar je v analogiji junak – mesto pojmovano kot moški dvojnik in kot še ena dimenzija junakove zavesti. V teku 20. stoletja nato pride do parodizacije načina dožemanja mesta kot nadomestnega predstavnika naroda (M. Urban, D. Hodrová, V. Jamek) (Hodrová 2006: 112–130).

Izhodišče za razmislek o podobah Prage v romanu Radke Denemarkove smo našli zlasti v zadnjem podpoglavju prvega dela, imenovanem »Očrt ikonografije praškega konteksta«, ki je napisano v opazno bolj tradicionalnem slogu. Tu Hodrová med drugim na primeru izbranih romanov 19. in 20. stoletja proučuje izbiro, funkcijo in spremembe dožemanja praških dominant, ki se pojavljajo v besedilih: Hradčani, Staromestni trg, Narodno gledališče, katedrala sv. Vida, vzpetina Petřín, Vaclavski trg, reka Vltava, Karlov most itd., in to pogosto v zvezi z literarno osebo, ki je z njimi povezana (dvojnik, divjak, zapornik, kneginja Libuše idr.) (Hodrová 2006: 131–175).

2 Prispevek k zgodovini radosti Radke Denemarkove

V delih prozaiстке, literarne zgodovinarke in prevajalke Radke Denemarkove (1968), ki je ena najvidnejših predstavnic češke literature 21. stoletja, Praga redno nastopa. V

⁹ Izraz »Besedilo mesta« (z veliko začetnico poudarja Hodrová) pomensko vsebuje tudi neliterarno upodabljanje mesta (likovno, arhitekturno itd.).

proznem prvencu *Jaz pa vprašam, kdo to tolče* (*A já pořád kdo to tluče*, 2005; slov. 2013) se glavni lik, režiser Buch, vrača v Prago, da bi dešifriral pretekle dogodke. V romanu *Denar od Hitlerja* (*Peníze od Hitlera*, 2006; slov. 2010), ki na ozadju povojnih razmer v tedanji Češkoslovaški in množičnega prisilnega izseljevanja Nemcev obravnava občečloveška vprašanja brezpravja in individualnega ali kolektivnega spomina, protagonistka potem, ko jo sosodje preženejo iz rojstne vasi, najde zatočišče prav v Pragi. Zadnji del ohlapno pojmovane trilogije o dvajsetem stoletju v srednji Evropi je dvojni roman *Kobold: Presežki nežnosti/Kobold: Presežki ljudi* (*Kobold. Přebytky něhy/Kobold. Přebytky lidí*, 2011; slov. 2013), ki se v Pragi odvija v povojnem obdobju in med vzponom komunizma. V njem avtorica na primeru družinske zgodbe analizira pereče teme sodobnosti: diskriminacijo, domače nasilje, manipulacijo in odvisnost. Sledi roman *Prispevek k zgodovini radosti* (*Příspěvek k dějinám radosti*, 2014; slov. 2015), ki se dogaja pretežno v Pragi in v neimenovanem angleškem mestecu. V romanu *Ure iz svinca* (*Hodiny z olova*, 2019), ki ga je navdihnili avtoričino bivanje na Kitajskem, je na ozadju tamkajšnje totalitarne diktature tematiziran propad evropskih vrednot. Prikazuje usodo več protagonistov različnih generacij iz različnih držav in družbenih slojev, ki jim prav bivanje na Kitajskem omogoči refleksijo o njihovem doleteljšnjem življenju.

Za dela Radke Denemarkove sta značilni večplastna zgradba, ki ponuja različne možnosti dešifriranja pomenov, in občutljiva, a hkrati minuciozno premišljena jezikovna stilizacija z izrazito ekspresivnimi pasažami. V njih tematizira občečloveška vprašanja, obenem pa tudi težke, tabuizirane ali dezinterpretirane probleme sodobne družbe, v tesni zvezi s tematiko spomina, preteklosti in amnezije. Njena besedila so pogosto stilizirana v napete (detektivske) zgodbe, vendar se pod tem slojem skriva pomembna izpoved o človeku in človeštvu, izpoved, ki kljubuje konceptualnim stereotipom in shemam (kot sta npr. interpretacija zgodovine s pozicije zmagovalca ali marginalizacija določenih manjšin).

Zgodba romana *Prispevek k zgodovini radosti* temelji na raziskovanju domnevnega samomora uspešnega poslovneža srednjih let. Policistu, ki dodelijo primer, preiskava pomaga, da se zbliža s privlačno mlado vdovo, hkrati pa ga privede v skrivnostno hišo, ki se nahaja pod vzpetino Petřín v centru Prage. V hiši, v kateri živijo tri starejše gospe, postopoma razkriva njihovo konspirativno udejstvovanje, katerega cilj je doseči pravico na lastno pest in kaznovati storilce spolnega nasilja nad ženskami po vsem svetu. Njihov vzornik je Simon Wiesenthal, »lovec na naciste«, s katerim se povežejo, da bi z njim sodelovale, vendar Wiesenthal njihovo stališče in motiv – nasilje nad ženskami – marginalizira, zato se odločijo vzeti pravico v svoje roke. Na ozadju napete zgodbe s prvinaми groteske in esejističnimi pasažami avtorica tematizira vprašanje marginalizacije določenega tipa diskriminacije in nasilja. Simbolno je ta plat romana pretkana s ponavljajočim se motivom lastovk in nevtralnno perspektivo, iz katere te ptice selivke

opazujejo človeški svet. Opazen motiv je telo: odnos do lastnega telesa, »spomin telesa«, telesnost, telesna ljubezen. V repliki ene izmed protagonistk slišimo: »vem *samo*, da je dvajseto stoletje v moje telo vžgalo znamenje spoznanja, dokončno se je razbila iluzija, da bo nesreča počlovečila ljudi. Problem dvajsetega stoletja je problem žrtev.« (Denemarková 2015: 60)

2.1 Praški topos v romanu *Prispevek k zgodovini radosti*

Po kratkem prologu, v katerem bralec izve za brutalno skupinsko posilstvo mladega dekleta v delhijskem avtobusu, se pripoved premakne v sodobno Prago, glavni dogajalni prostor romana. Tu je mesto omejeno na dve lokaciji: moderno zastekljeno hišo na obrobju mesta, kjer se je zgodil domnevni samomor, in »samostojno stoječo oranžno hišo pod Petřínom, dostopno samo s treh strani« (Denemarková 2015: 72), ki se, kot rečeno, nahaja v centru mesta in v njej živijo tri starejše ženske, poleg tega pa je tu tudi sedež filmske produkcijske hiše. Tik po začetku preiskave skrivnostnega samomora stanovalke hiše pod Petřínom službeno letijo v Anglijo (neimenovano manjše angleško mesto), tam pa se odvija vzporedna druga pripovedna linija, ki je tesno speta s praškim dogajanjem.

Policista med preiskavo sledi pripeljejo v oranžno hišo in ta ga začne magično privlačiti. Hiša postopoma zadobiva značilnosti toposa skrivnostne hiše, znane že iz gotskega romana: v sebi skriva tajni prostor, podoben labirintu (arhiv filmske družbe), vsebuje skrivne predmete (knjige, (skrivnostne) fotografske portrete, scenarije), je personificirana (hiša se ježi, dotika) in se preobraža, je tesno povezana s protagonistom in ga spreminja. To je hiša s spominom, za razliko od zastekljene hiše na obrobju mesta, ki je brez preteklosti in obraza.

Kar se tiče topografije Prage, ima v romanu osrednjo vlogo samo Petřín z razglednim stolpom.¹⁰ Hodrová to praško »goro« uvršča med dominante, ki so manj obremenjene z zgodovino kot drugi praški kraji. Pri raziskovanju privzdignjenih dominant je bistveno, ali nudijo panoramski pogled na mesto od zgoraj ali pa jih junak, nasprotno, opazuje od spodaj. V praškem kontekstu imata oba pogleda, od zgoraj in od spodaj, izjemen ritualno-narodni pomen. Tega, razumljivo, ne najdemo v opusu Franza Kafke, kjer praške realije za nameček ostajajo neimenovane, z izjemo Petřína.¹¹ Tudi za Kafkove junake je značilen pogled od spodaj, torej iz perspektive pešca in »obtoženca«, za katerega so dominante izgubile sleherni pomen (Hodrová 2006: 138–139).

10 V češkem prostoru Petřín velja za kraj zaljublencev, ki na njegova pogozdena pobočja hodijo na spomladanske sprehode. To konotacijo krepi tudi kip romantičnega pesnika K. H. Máche iz leta 1912, ki stoji ob njegovem vznožju, zaljubljenici se gredo v skladu s tradicijo na 1. maj tja poljubit pod cvetoče drevo. Razgledni stolp na vrhu, imitacija pariškega Eifflovega stolpa, je bil postavljen konec 19. stoletja. V bližini se nahaja glavna dominanta Prage – Praški grad (Hradčani).

11 Tja je na primer postavljeno premišljanje o življenju glavnega junaka v zgodbi *On: Zapiski iz leta 1920* ali zlivanje z dvojnikom (*Opis nekega dvoboja*).

V *Prispevku k zgodovini radosti* se percepcija te dominante (vselej videne s pogledom od spodaj, ki ga zamejuje pogled skozi okno) spreminja in razvija: od podobe idiličnega kraja zaljubljenec, kamor bi Policist mlado Vdovo rad povabil na sprehod (Denemarková 2015: 92), pa vse do končne deziluzije, streznjenega pogleda z naravnost grotesknim opisom zaljubljenih parov:

Diana stoji ob oknu oranžne hiše pod Petřínom. Gleda zaljubljene pare. Lezejo po potkah, zametenih s snegom. Plezajo na Petřín. Ne držijo se več za roke. Lezejo po vseh štirih, lezejo po navpični steni, po posušeni in zasneženi travi. [...] Adventni hrib je strm, še bolj strm, kot je bil nekoč. Zašilja se in oži. Ne reče se mu več zaobljeni vrh. Nabada oblake [...]. Jate ptic zaokrožijo pred otrdelo špico, telesca bravurozno naredijo oster ovinek. (Denemarková 2015: 272.)

Sledi popolno uničenje in izginotje te – v romanu edine – praške dominante, »razgledni stolp se zamaje«, nato »se veži«. Na koncu enako kot hiša pod Petřínom postane preteklost (tudi slovnični sedanjik v pripovedi nadomesti preteklik):

Na sredi se je bočil hrib. Pravilo se mu je Petřín. Vsak zaljubljen par se je odpravil sem, si afirmiral stanje zaljubljenosti, priskrbel potrebni štampelj in potrdilo, nato pa se ni več vrnil sem, oddahnil se je in se v miru sestajal drugje. Pri sestopanju so pari hodili mimo oranžne hiše. Stala je pod Petřínom. (Denemarková 2015: 296.)

Podoba Prage se v besedilu postopoma spreminja: od ironizirajočega vrednotenja kot mesta »v srcu Evrope«, kamor se še posebej radi odpravljajo turisti in tuja podjetja, prek (Policistovega) dojemanja Prage kot mirnega srednjeevropskega mesta, ki se ga »tisti svet ne tiče, le kakšno golazen in zalego [...] vlačijo sem« (Denemarková 2015: 122), do podobe »гнезда«, nekakšnega epicentra dogajanja, kamor tri starejše ženske locirajo svojo »centralo«, od koder potekajo dejanja maščevanja in kjer so ta tudi skrbno arhivirana.

Vidimo, kako se avtorica v besedilu poigrava s pomeni in toposi. Po Hodrovi v sodobnih »praških besedilih« tako ni le navzoča refleksija o sami realnosti, v kateri se dominante in središče razblinjajo, temveč »hkrati polemizirajo z ideologiziranim besedilom mesta in z literarnim besedilom, ki bralcu vsiljuje določene pomene in vrednote, načine upomenjanja in vrednotenja. Tuji bralec, ki teh povezav ne pozna, seveda dialoga praških besedil z Besedilom mesta nikakor ne more razbrati.« (Hodrová 2006: 136)

3 Sklep

Dojemanje praških realij se je v češkem kontekstu skupaj z razvojem romana razvijalo od domoljubno videnih dominant iz sredine 19. stoletja, kjer se je Praga pogosto pojavljala v podobi matere ali kraljice. Na prelomu 19. in 20. stoletja se je pri češko pišočih avtorjih prelevilo v narodno deziluzivno stilizacijo in personifikacijo Prage, ki se iz matere in sanjske ljubice spremeni v mačeho in kurbo. V romanih druge polovice 20.

stoletja je prav tovrstno dojemanje mesta parodizirano, sodobni romani mu odvzemajo privilegirani položaj, v upodobitvah Prage tipične dominante izginjajo in nadomeščajo jih nove dominante, povezane z novodobnim političnim razvojem. Podobno je v romanu *Prispevek k zgodovini radosti*, ki se poigrava in polemizira s konvencionalnim dojemanjem mesta ter v skladu s tendencami v sodobnem češkem romanu tipične praške dominante negira.

Iz češkega v slovenski jezik prevedla Tatjana Jamnik.

VIRI IN LITERATURA

- BÍLEK, Petr A., 2014: Radka Denemarková napsala elegii za všechny oběti sexuálního násilí. *Respekt* 41 (5. 10. 2014). 64.
- DENEMARKOVÁ, Radka, 2014: *Příspevek k dějinám radosti*. Brno: Host.
- DENEMARKOVÁ, Radka, 2015: *Prispevek k zgodovini radosti*. Prev. Tatjana Jamnik. Vnanje Gorice: KUD Police Dubove.
- HODROVÁ, Daniela, 1977: Symbolika Máchovy Marinky. *Slavia* 46/3. 271–282.
- HODROVÁ, Daniela, 1983: Praha jako město deziluze v českém románu přelomu století. *Město v české kultuře 19. století*. Praha: Národní galerie. 168–177.
- HODROVÁ, Daniela, 1994a: *Místa s tajemstvím (kapitoly z literární topologie)*. Praha: KLP.
- HODROVÁ, Daniela, 1994b: Román ve 20. století – jeho teorie i praxe. *Česká literatura* 42/3. 227–254.
- HODROVÁ, Daniela idr., 1997: *Poetika míst – Kapitoly z literární tematologie*. Praha: H&H.
- HODROVÁ, Daniela, 2006: *Citlivé město (eseje z mytopoetiky)*. Praha: Akropolis.
- JEDLIČKOVÁ, Alice, KUDLOVÁ, Klára, KOŠNAROVÁ, Veronika, 2016: Daniela Hodrová. *Slovník české literatury po roce 1945*. <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1242&hl=Hodrov%C3%A1>>.
- MACURA, Vladimír, 1983: Obraz Prahy v české obrozenské kultuře. Milena Freimanová idr. (ur.): *Město v české kultuře 19. století*. Praha: Národní galerie. 154–167.
- MALÁ, Zuzana, 2012: Radka Denemarková. *Slovník české literatury po roce 1945*. <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1242&hl=Hodrov%C3%A1>>.
- PELÁN, Jiří, 2008: Pražská mandala Daniely Hodrové. *Česká literatura* 56/1. 119–121.
- TOMÁŠEK, Martin, 2007: Hledání poetiky města. *Host* 23/9. 17–19.
- TOMÁŠEK, Martin, 2016: Krajiny tvořené slovy: TEORIE LITERÁRNÍ KRAJINY. *Česká literatura* 64/1. 67–91.

Špela Sevšek Šramel

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
spela.sramel@ff.uni-lj.si

Podoba mesta v sodobnem slovaškem romanu: Bratislava, a ne samo to

*Podobo mesta, kot se kaže v sodobni slovaški prozi po letu 1989, lahko prepoznamo v poetološki in žanrski raznolikosti. Poleg množice kratkih zgodb sta za ponazoritev relevantna dva romana, dostopna v slovenskem prevodu, ki ju družijo tudi odmevnost pri bralcih in kritiki. Prvega, roman *Rivers of Babylon* (1991) Petra Pištaneke, lahko označimo za karikaturu bratislavskega podzemlja v času tranzicije. Nestrpnost do kakršnekoli drugačnosti pa zarisuje roman iz obmejnega slovaško-madžarskega mesta Komárno z naslovom *Samko Tale: Knjiga o britofu* (2000).*

1 Roman v kontekstu 20. stoletja

Literarne upodobitve prepoznavnih urbanih središč, denimo Pariza, Dublina ali Prage, so od nekdaj zbujele radovednost bralcev. Izhodišče imajo v kompleksnem odnosu med imaginarnim prostorom in sociološko-geografskim prostorom. Prepoznavanje stičnih točk teh dveh konceptualno različnih entitet namreč vzpodbuja branje kot virtualni sprehod po bolj ali manj poznanih stopinjah mest. Lahko so tudi motivacija za spoznavanje še nepoznanih prostorov, posredno obenem ponujajo zgodovinske, geografske in kulturne vzporednice z znano izkušnjo. Tudi sodobni roman lahko beremo z vidika upodobitve urbanih prostorov in opazujemo raznolike avtorske strategije in uresničitve. Literarizacija slovaških mest, kot jo lahko rekonstruiramo iz literarnih besedil nastalih po letu 1918, kaže na kulturološki fenomen prenašane urbanizacije in modifikacijo tradicionalnega nasprotja med podeželjem in mestom. V romanih lahko v različnih stopnjah prepoznavamo družbeno satiro, sodobno izkušnjo bivanja v mestu, od konca 80. let pa se pojavi tudi okoljska problematika ter subverzija literarnega kavana v skladu s postmodernističnimi tendencami.

Če poskušamo zarisati kontekst slovaške literarne tradicije, lahko rečemo, da je zanj tipična odsotnost enega središča oz. velikega mesta, kar je posledica razvoja slovaške družbe v okviru večnacionalne Ogrske.¹ Situacija se spremeni šele po koncu prve svetovne vojne, ko v novi Češkoslovaški republiki leta 1918 postane Bratislava (podobno kot Ljubljana) nacionalno, gospodarsko, kulturno in izobraževalno središče Slovakov.

¹ Vlogo univerzitetnih središč imajo Praga, Budimpešta, Kluž, Dunaj. Na slovaškem ozemlju pa so pomembna kulturna središča Martin ter Bratislava in Košice z izrazito pestro nacionalno sestavo.

Nekdanji Prešporok (Pressburg, Pozsony) se preimenuje in postopoma izgublja nemško-madžarsko-židovski značaj.

Zgodba slovaškega romana se začne že konec 18. stoletja, ko leta 1784 izide prvi roman v slovaščini *Dogodivščine mladeniča Reneja* z oznako pustolovski, sentimentalni in satirični roman z razsvetljensko idejo družbenega napredka. V njem se zna avtor J. I. Bajza duhovito ponorčevati iz Slovakov in njihove samopodobe (na to tradicijo se bodo lahko navezali šele v 20. stoletju). Oznaka slovaške književnosti kot pustolovščine, polne padcev in zlomov (prim. Zajac 2000: 13), drži tudi za razvoj družbenega romana od realizma dalje. Ključni čas za pluralni razvoj slovaške književnosti v vsej zvrstni pestrosti in evropeizaciji pa je obdobje med obema vojnama. Nasprotje med mestom in podeželjem se v tem času relativizira, nobeden od prostorov ni več enoznačno pozitiven, tako urbana kot ruralna književnost se kultivirata. Po drugi svetovni vojni ponovni razcvet doživi družbeni roman v bolj shematičnih oblikah, od šestdesetih let dalje pa se pazljivo spogleduje z modernizmom. S prelomnim letom 1989 se slovaška literatura ponovno nasloni na zahodnoevropsko tradicijo in jo tudi subverzivno povezuje z domačim literarnim kanonom.

2 Družbeni roman in mesto

Čeprav v splošnem velja, da je v slovaški prozi po letu 1989 najbolj popularna in reprezentativna zvrst kratka zgodba, pa je roman po letu 2000 zaživel v svoji žanrski raznolikosti in sinkretizmu (zgodovinski, generacijski, detektivski, psihološki). Tudi oba izbrana romana večplastno predstavljata tako dialog z literarno tradicijo kot tematizacijo sodobne družbe. Skupna jima je tudi uspešnost na literarnem trgu, oba sta tudi v slovenščini doživela velik bralski in kritiški odziv.

2.1 Tranzijski roman *Rivers of Babylon*

Na vprašanje, kakšna je literarizirana Bratislava, slovaško glavno mesto tedanje Češko-slovaške na prehodu med osemdesetimi in devetdesetimi leti, lahko pogledamo iz perspektive romana *Rivers of Babylon* (1991) slovaškega pisatelja Petra Pišťaneka. Avtor nas namreč skozi izredno berljivo zgodbo o tranziciji vabi na sprehod po družbenem obrobju. Ves čas se gibljemo med hiperrealističnim pisanjem in ironičnim posmehom. Mikroprostor bratislavskega podzemlja je alegorija družbenih sprememb v postkomunističnih državah, roman lahko beremo tudi kot antiutopijo.

Roman pripoveduje o neslutnem vzponu vaškega mladeniča Rácza. Njegova zgodba se pričeneja na podeželju, kjer vaškega mesarja zaprosi za roko hčere Eržike, ker pa Ráczi ni dovolj premožen, se odpravi po zaslužek in izkušnje v tuje mesto. Tam se najprej zaposli kot kurjač v hotelu Ambassador in spoznava hierarhično ureditev v hotelu

in mestu. Za njegovo nesluteno moč se izkaže nadzor nad ogrevanjem, kar izkoristi za izsiljevanje in sprejemanje podkupnin. RácZ tako spozna, kakšne posledice lahko ima dejstvo, da je nekdo odvisen od njega, postopoma si s fizično močjo in z denarjem podredi hotel in njegovo okolico ter se iz kotlovnice preseli v hotelski apartma. Novo priložnost družbenega prevrata izkoristi tako, da si podredi pravnika in na legalen način postane lastnik hotela Ambassador ter politično vpliven poslovnež, v zasebnem življenju pa prostitutko zamenja za kultivirano intelektualko Lenko. Atmosfero družbene realnosti na Češkoslovaškem v začetku 90. let v romanu upodabljajo avtentični literarni liki iz socialnega obrobja, kot so prostitutke, barske plesalke, prekupčevalci deviz, paznik parkirišča, užitkarski turist iz zahoda. Drugo skupino predstavljajo bivši agenti državne varnosti ali hotelski pravnik; to so prestopniki, ki se znajo v novih razmerah prilagoditi in obstati. Edini med protagonisti, ki v pripovedi doživi preobrazbo, je RácZ, brez kakršnihkoli moralnih zadržkov se vzpenja po novi družbeni lestvici in ne drvi v pogubo, pač pa mu pisatelj privošči uspešen konec:

Vse to je dosegel on, RácZ, s temi rokami in tole glavo, pomisli. Svet je ustrojen za sposobneže, se zave. On, RácZ, je dobil priložnost in jo je izkoristil. Zapiha veter. Še zadnjič potegne iz cigare in s pomočjo palca in kazalca frne v temo. Ne čaka na hladen veter. Pohiti v vilo in za sabo zapre velika steklena vrata. (Pišćanek 2012: 379.)

Roman *Rivers of Babylon* fenomem prehoda in tranzicije upodablja naprej na družbeni ravni, sprememba in drugačnost pa je prav tako izrazita v literarnem smislu. Raziskovalec Peter Darovec (2020) v zvezi s tem avtorjem izpostavlja nov tip neelitne literature, ki je dostopna širšemu bralstvu, hkrati pa je umetniško ambiciozna. V romanu namreč najdemo elemente popularnih žanrov, v jeziku pa se avtor približuje miselnemu svetu marginalnih literarnih likov. Obenem pa ne moremo prezreti intertekstualne igre z bolj zahtevnim bralcem. Nekdo bo prepoznal preoblikovano strukturo ljudske pravljice, aluzije na Franza Kafko ali razvojni roman. Lahko ga beremo tudi kot pastiš na socrealistični roman iz petdesetih let, vzporednico daje namreč premočrtno hlepenje za boljšim življenjem, ki se ga da doseči s fizičnim delom. Danes pa v romanu kot tuji bralci prepoznavamo predvsem družbeno satiro današnjega časa ali pa dokumentarec o privatizaciji in preoblikovanju bivše socialistične družbe v kapitalistično v zgodnjih devetdesetih letih.

Peter Pišćanek (1960–2015) je avtor, tesno povezan z Bratislavo. Izhaja iz njene periferije imenovane Devinska Nova Vas, ki je bila po letu 1945 spremenjena v industrijsko predmestje tik ob meji z Avstrijo. Danes predstavlja specifičen preplet urbanega in podeželskega načina življenja. Tudi v romanu *Rivers of Babylon* imajo prepoznavno vlogo prav upodobitve tega okolja, in sicer kot dogajalni in družbeni prostor, tem se pridružujejo imaginarne podobe prostora v dialogu s slovaško literarno tradicijo. Avtorjev hiperrealistični stil s preprosto, neposredno in drzno pripovedjo izhaja iz njegovega pripovedovalskega talenta in poznavanja življenja »od spodaj«. Pišćanek namreč

ne izhaja iz intelektualnega okolja.² Pri dvajsetih letih se je preživljal kot fizični delavec in spoznaval povprečneže in njihov pragmatizem. Ta odnos do resničnosti je viden v snovanju njegovih literarnih likov in upodabljanju družbene stvarnosti. Temu realističnemu kodu pa avtor sopostavlja še ironično dimenzijo pisanja. Vidimo jo lahko kot zavračanje ustaljenih podob, vezanih na prostor. Pišt'anekevega mesta ne spoznavamo na primeru srečevanj in druženja na ulicah, trgih, kavarnah, prav tako ne bomo zasledili kulturnih znamenitosti ali kakršnihkoli motivov iz narave. Miselni in življenjski svet Rácza in njegovih somišljenikov je brezizhodno zamejen. V prvem delu je dogajalni prostor kotlovnica in odpira večplastno podobo podzemlja v socialnem in kulturnem smislu. Z Ráczovim utrjevanjem moči pa se prostori protagonistov razširjajo na javni prostor bifejev, hotela, mestnega urada, vse do vile nad mestom. Čeprav je Ráczev vzpon zgodbeno prepričljiv in družbeno verjeten, je predvsem odličen primer karikature in groteske v literaturi. In na koncu lahko v dvojnem kodu razumemo tudi naslovni sodobni Babilon: citatna navezava je iz popkulture, biblična konotacija pa je lahko tudi interpretacijski ključ.

Rivers of Babylon je nedvomno slovaški bestseller v vseh pogledih. Roman je v skoraj tridesetih letih življenja najprej navdušil slovaške bralce, sledili so drugi in tretji del romana in filmska upodobitev. Leta 2007 je bil roman preveden v angleščino. Po uspešni kritiki je dosegel bralce v vsaj dvanajstih jezikih, od leta 2012 je na voljo tudi v slovenskem prevodu.³ Ob tem ne gre spregledati, da naslovnice novih izdaj in prevodov obljublajo branje na dušek in refleksijo družbenega prevrata v srednjeevropskem prostoru. Zahtevnejši bralec bo med vrsticami razbral veliko več: predvsem zelo univerzalno zgodbo o pohlepu, lahko pa bo užival tudi v stilistični prefinjenosti, ki se skriva za vulgarnim izrazom.

Peter Pišt'anek nam s svojo hiperrealistično pisavo odpira še eno perspektivo, ki jo nakazuje tudi angleška kritika, in sicer pogled na mesto na meji med zahodom in vzhodom. V liku švedskega turista Hurenszona lahko denimo prepoznamo stereotipno slikanje predsodkov Zahoda o Slovaki (kot vzhodnjakih), ki nas poziva k bolj kompleksnemu spoznavanju družbene realnosti in preseganju zakoreninjenih predstav.

2 Avtor ima izkušnje kot fizični delavec, obenem izkazuje izredno razgledanost in ustvarjalnost: študiral je dramaturgijo in scenaristiko, kasneje delal v oglaševalski agenciji in kot urednik spletne revije.

3 Prevod Andreja Rozmana je izšel pri Mladinski knjigi. V slovenščini lahko preberemo tudi Pišt'anekevo zgodbo *O vplivu pitja kave na stanovanjsko vprašanje* (v antologiji slovaške humoreske, 2012), parodično kratko zgodbo *Tovariš Bozonča – idealna delovna sila* (<http://www.airbeletrina.si/clanek/peter-pistanek-tovaris-bozonca-idealna-delovna-sila>) in novelo *Čas* (v antologiji *Zgodbe iz Slovaške* 2016). Radijski pogovor o Pišt'aneku je dostopen: <<https://4d.rtvsl.si/arhiv/sobotno-branje/156931987>>.

2.2 Prostor nestrpnosti

Družbeni fenomen malega mesta na meji, kjer sobivajo Slovaki in Madžari, je skozi preverjeno perspektivo norčka, upodobila Daniela Kapitáňová v svojem romanu *Samko Tále: Knjiga o britofu*.⁴ Mesto Komárno, ki ga od blizu iz otroštva pozna tudi avtorica, leži na jugu Slovaške ob Donavi in s svojo dvojezično situacijo in z mešanim prebivalstvom s sabo nosi kolektivni spomin večkratnega spreminjanja državnih mej v 20. stoletju. Po koncu prve svetovne vojne iz nekdanj enotnega mesta Komáron z novo mejo po reki Donavi nastaneta dve mesti, ki ju ločuje most: eno na Madžarskem in drugo na Slovaškem.⁵ Po menjavi družbenega sistema leta 1989 in procesu nastanka nove nacionalne države Slovaške je ta prostor še posebej občutljiv za različne oblike nestrpnosti in netolerance, vzpodbujen od zunaj skozi medijsko sliko in od znotraj skozi družinske zgodbe posameznikov.

Družbeni roman v središče pripovedi postavlja mestnega posebneža Samka, mentalno omejenega štiridesetletnika, ki se preživlja z zbiranjem starega kartona in želi postati pisatelj, celo tematizira proces pisanja knjige, ki jo beremo. Skozi pripoved postopoma spoznavamo njegovo družinsko in socialno ozadje ter njegov vrednostni sistem. V želji, da bi bil čimbolj normalen, podoben drugim, slepo verjame in uboga navidezni avtoriteti. To predstavlja bivši komunistični sekretar Karol Gunár, Samko postane njegov špijon.

Jaz sem hodil v vseh 9 razredov in niti enkrat nisem zaostal, ker so me cenili, da kako sem delaven, in tudi glede papirja sem bil zmeraj prvi v šoli.

Potem je RSDr. Karol Gunár hotel, da naj hodim v šolo in da naj nikoli ne zaostanem, da bom hotil v šolo z Darinko Gunárovo, da bi mu lahko povedal, kaj opažam, ker jaz znam opažati. Jaz sem zmeraj znal opažati in sem to potem zmeraj povedal, ker imam veliko dobrih lastnosti in sem bil glede njih zmeraj zelo hvaljen. (Kapitáňová 2015: 89.)

Samkov svet, kot ga spoznavamo skozi njegovo perspektivo in vrednotenje, je premočrten in neproblematičen. Dosledno ali celo pretirano se drži aktualnih družbenih predpisov, enako resno razume posplošeno javno mnenje, kar vodi v nespoštovanje temeljnih moralnih vrednot. Samka zato z njegovim vztrajanjem pri »biti delaven, priden in normalen« dojemamo kot karikaturu. Njegova težnja po »normalnosti« se namreč v stiku z realnostjo sprevrže v predsodke in sovraštvo do vseh oblik drugačnosti, naj bo ta drugi Čeh, Madžar, tujec, nekdo brez imena ali gej. Naslednja primera prikazujeta Samkov način mišljenja:

4 O aktualnosti in literarni vrednosti romana priča svojevrstno življenje knjige. Prva izdaja leta 2000 na Slovaškem je podpisana s psevdonimom, po uspešnih kritikah je roman izšel še v 4 izdajah in do zdaj v 12 prevodih v tuje jezike med drugim v angleščini, češčini, arabščini. Slovenski prevod izide leta 2015 v prevodu Diane Pungersič, za katerega prejme prevajalsko nagrado Radojke Vrančič.

5 V mestu Komárno na Slovaškem po statističnih podatkih danes madžarska narodnost predstavlja 53 % prebivalstva, slovaška pa 33 %. Dvojezični položaj v tem prostoru denimo v šolstvu pomeni sobivanje dveh med sabo ločenih skupnosti.

Jaz sem enkrat povedal Al. Névéryju, da so v Komárnu pedri in da so tudi ženske pedrice, ki se jim reče lezbične. Alf. Névéry je samo skomignil, ampak mene me je to pogrelo, ker pedre vsak sovraži, jaz pa sem mislil, da je tudi Alf. Névéry vsak in da sovraži pedre, ampak on je samo skomignil in sploh ni bil razburjen. Ampak zakaj sploh so pedri, če se pa to ne sme? (Kapitáňová 2015: 31.)

Stari Gusto Rúhe je star in smrdljiv, čeprav je po rodu Nemeč iz B. Štiavnice. Tisti zgoraj so mislili, da je bil on po rodu slab Nemeč, in je bil po vojni v zaporu v Bratislavi. Stari Gusto Rúhe je rekel, da je bil on v komunističnem zaporu, ampak njemu mu nobeden ne verjame, ker je alkoholik. Sploh pa je bil on Nemeč in takrat so bili Nemci slabi, in je bilo obvezno, da so šli v zapor. Rekel je, da so ga topli [...] s kladivom po prstih na nogah. Ampak stari Gusto Rúhe je alkoholik in si sigurno to samo izmišljuje, ker to ni res, ko takolele govori o Komunistični partiji. Naj si kar neha izmišljevati. Včasih se takolele ni smelo govoriti, ker potem so prišli Tisti od zgoraj in je bila čista katastrofa, ampak zdaj se pa lahko takolele govori in jaz to sovražim. Naj se ne sme takolele govoriti! (Kapitáňová 2015: 29.)

Družbeno nesprejemljive posplošene naivne razlage in presojanje omogočajo avtorici satirično perspektivo, ki se preveša v grotesko. Prepričljiva je izbira tendenčnega nezanesljivega pripovedovalca, pri katerem kritično mišljenje nadomešča avtoriteta moči. To lahko predstavlja vpliven posameznik, nekritična skupnost ali spolitizirana medijska slika. Samka pa najbolj določa njegov govor, idiolekt s ponavljajočimi skladenjskimi vzorci, napakami in redundantnimi nonsensi. Glas Samka Tale bi kljub različni stopnji vedenja oz. naivnosti lahko sopostavili s Salingerjevim Holdnom iz *Varuha rži*, ki se upira in prezira takratno družbo ali Haškovemu *Švejku*, za katerim prav tako stoji kompleksen tip humorja.

Komárno, mesto madžarsko-slovaškega sobivanja, je s tem romanom dobilo novo, literarizirano podobo. V njem je skozi lik naivneža družbena sfera pravil in norm postavljena v deformirano obliko komičnega in načenja iluzorno predstavo o strpnosti do drugega in vsakršne oblike korektnosti.

3 Sklep

Po literarnih primerih se ustavimo pri vprašanju, kakšen potencial ima prostorska obravnava literature. Pomembno se zdi izpostaviti, da semiotični odnos med mestom in literarnimi besedili, ki se uresničuje predvsem na tematološki pa tudi žanrski ravni, ni enosmeren, temveč obojestranski. Soodvisnost se kaže v dveh smereh: bolj očitna je usmerjenost od geo-socialnega prostora v literarno upodobitev, prav tako se lahko vprašamo, kako literatura (in umetnost) prispeva k ustvarjanju t. i. *mentalnega zemljevida*

ali *notranjega mesta*⁶ določenega prostora, kakšno potencialno moč ima torej besedilo pri spreminjanju semiotičnega sistema mesta (Passia 2014: 124, Juvan 2006: 238).

V sklepnem razmišljanju si zato zastavljam vprašanje, v kolikšni meri je lahko literarno besedilo uporabno kot »vir, gradivo« pri zgodovini, geografiji, jeziku ali sociologiji, ne da bi pri tem zanemarili posebnost literarnega diskurza. Sistemska didaktika književnosti (Krakar Vogel 2013) ponovno poudarja pomen konteksta pri šolski obravnavi, poleg avtorja torej tudi dobe in življenja knjige (adaptacije, prevajanje). Branje tujejezične književnosti v prevodih ima lahko pri tem velik potencial. Družbene spremembe se v literaturi izkažejo za manj prelomne, ko jih spoznavamo skozi ravnanje in moralne dileme posameznikov, literarna besedila pa odpirajo tudi socialna in etična vprašanja kot denimo odnos večine do marginalnih družbenih skupin in tujcev. Z jezikoslovnega vidika je vredna pozornosti inovativnost in drznost idiolektov v slovenskih prevodih. Vzpodbudno pa je lahko tudi prepoznavanje in preizkušanje se v rabi različnih tipov pripovedovalcev in perspektiv ter načinov vzpostavljanja humorja (karikatura, hiperbola, ironija ali samoironija).

VIRI IN LITERATURA

- DAROVEC, Peter, 2020: *On, Pišt'aneK*. Bratislava: LIC.
- JUVAN, Marko, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: LUD Literatura.
- KAPITÁŇOVÁ, Daniela, 2015: *Samko Tále: Knjiga o britofu*. Prev. Diana Pungersič. Ljubljana: Sodobnost.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2013: *Sistemska didaktika književnosti*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- PASSIA, Radoslav, 2014: The Second City: The space of the city of Košice in contemporary Slovak literature. *Slovenská literatúra* 61/6. 124–127.
- PIŠT'ANEK, Peter, 2012: *Rivers of Babylon*. Prev. Andrej Rozman. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PUNGERŠIČ, Diana, 2015: Fenomen Samko. Daniela Kapitáňová: Samko Tále Knjiga o britofu. *Sodobnost*. 173–187.
- RÉDEY, Zoltán, 2007: *Súčasná slovenská próza v kontexte civilizlačno-kultúrnych premien*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. 16–18.
- TARANENKOVÁ, Ivana, 2018: Rivers of Babylon: postmoderný Bildungsroman, román konca dejín. Peter Pišt'aneK. *Slovenská literatúra* 65/3. 182–197.
- ZAJAC, Peter, 2000: Slovaška književnost kot pustolovščina. *Sto let slovaške književnosti*. Bratislava: AOSS DSP. 13–21.

6 Izraz *kognitive Landkarte* uporablja K. Schlögel, *vnitřní město* pa izhaja iz koncepta češke raziskovalke poetike prostora D. Hodrove v monografiji *Poetika míst*, Praga 1997.

Blaž Podlesnik

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
blaz.podlesnik@ff.uni-lj.si

Sodobni ruski zgodovinski roman v slovenskih prevodih

Prispevek¹ v kontekstu najnovjših slovenskih prevodov ruske književnosti obravnava zgodovinski roman kot zanimiv žanr, ki se v sodobni ruski književnosti vrača k vzorcem žanrske literature ter jih z različnimi umetniškimi in idejnimi cilji tvorno preoblikuje. Zapis ob treh prevedenih zgodovinskih romanih – Samostanu Prilepina, Vajah Šarova in Laurusu Vodolaznika – izpostavi osnovne značilnosti odnosov, ki jih vsako od del vzpostavlja do tradicije zgodovinskega romana ter do žanrske književnosti.

1 Sodobni ruski roman v slovenščini

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja smo v vsem desetletju prvič ali ponovno izdali le dober ducat ruskih romanov. Med naslovi so prevladovali klasika 19. stoletja (*Taras Bulba*, *Zapiski iz podtalja*, *Zločin in kazen*, *Srečelovec*, *Ana Karenina*) in besedila emigrantskih in sovjetskih klasikov (dva romana Nabokova in dela Grina, Platonova, Rasputina in Grosmana). Edini sodobnejši deli, ki sta v devetdesetih v slovenskem prevodu izšli le nekaj let po izidu izvornikov, pa sta bili roman Andreja Bitova *Puškinski dom* (izv. 1987, prev. 1994) in mafijska kriminalka *Jaz, boter* Jevgenija Suhova (izv. 1993, prev. 1999). Če je Bitov že v devetdesetih veljal za sodobnega klasika, njegov roman pa za intelektualistično mojstrovino, v kateri se eksistenca malega človeka sodobnosti osmišlja v odnosu do ruskih klasikov 19. stoletja, je roman Suhova tipičen primer žanrske literature, ki je preplavila ruski književni trg devetdesetih in je s preskušeni žanrskimi modeli ciljala na najširši krog bralcev in na komercialni uspeh.²

V izbiri slovenskih založnikov je bila v devetdesetih v ospredju predvsem klasična predstava o ruski književnosti kot »veliki« literaturi ter o prevodni dejavnosti kot o kulturnem posredništvu, ki vrhunske dosežke tujih kultur, ki predstavljajo pomemben del svetovne kulturne zakladnice, prinaša v slovenski kulturni prostor. Ta pogled se je pomembno spremenil po letu 2000, ko je svoje mesto med prevodi dobila tudi žanrska

1 Prispevek je nastal v sklopu raziskovalnega programa št. P6-0239, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2 Roman z naslovom *Jaz, boter* je bil le prvi v istoimenski seriji več kot desetih romanov o junakih iz sveta organiziranega kriminala, ki jih je Suhov napisal v naslednjih dveh desetletjih, danes pa romane v isti seriji pišeta še dva druga avtorja. Suhov je ob tem uspešno pisal tudi vohunske in zgodovinske detektivske romane v različnih serijah. V zadnjih treh desetletjih je izdal okoli 130 romanov.

literatura. Trend, ki ga je konec devetdesetih napovedal prevod romana Suhova, so nadaljevali prevodi kriminalk Aleksandre Marinine (štirje romani v letih 2000 in 2001), okultna proza Vladimirja Megre (8 prevedenih knjig iz serije *Zveneče cedre tajge* med letoma 2002 in 2012),³ proti koncu desetletja pa je izšlo še nekaj naslovov ruske znanstvenofantastične proze. Čeprav so tudi po letu 2000 pomemben del prevodov predstavljali prevodi klasikov 19. in 20. stoletja, pa se med literarno zahtevnejšimi prevodnimi deli delež prevodov sodobnih avtorjev poveča predvsem zaradi zanimanja založnikov za žanrsko prozo ter za tiste ruske avtorje, ki se z žanrsko literaturo spogledujejo v polju visoke literature. Dva najpomembnejša avtorja v tej skupini sta Boris Akunin z intelektualističnimi postmodernističnimi kriminalkami o detektivu Fandorinu (štirje romani med letoma 2003 in 2008) in Viktor Pelevin s postmodernistično različico razvojnega romana (štirje romani med letoma 2003 in 2013, v tem času so v prevodu izšle tudi tri zbirke njegove kratke proze). Manj pozornosti je bil deležen sicer na Zahodu zelo razvpit sodobni pisatelj Vladimir Sorokin (v prevodu smo izdali le njegov roman *Led*), saj so očitno njegova dela s svojim izrazitim konceptualizmom težje razumljiva širšemu krogu bralcev.⁴

Založniški izbor, ki so ga v prvih letih novega tisočletja ob osebnih preferencah najbrž pogojevali predvsem ekonomski kriteriji, pa se je ob koncu prvega desetletja vsaj delno spremenil, saj ob predvideni prodaji in izposoji na založniške odločitve vplivajo tudi možnosti finančne podpore različnih ustanov, ki promovirajo rusko kulturo, kar je krepko povečalo število prevedenih romanov iz ruščine, obenem pa zelo razširilo nabor sodobnih avtorjev, ki so na voljo slovenskim bralcem. Ob zbirki *Sto slovanskih romanov*, v kateri prevodi ruskih avtorjev izhajajo od leta 2007, k temu prispevajo tudi razpisi moskovskega Inštituta za prevajanje, ki subvencionira stroške prevoda, kar posledično vpliva na založnike, da se raje odločajo za prevode novih avtorjev, več pa je tudi novih, sodobnih prevodov nekoč v slovenščino že prevedene klasike.⁵ Po predkriznem vrhuncu, ko je leta 2007 izšlo osem prevedenih romanov, je v zadnjem desetletju v povprečju izšlo od tri do šest romanov na leto, vsaj en roman na leto pa je v tem izboru roman sodobnega ruskega prozaista. Slednjih založniki očitno ne izbirajo več v polju čiste žanrske literature, temveč gre večinoma za pisateljska imena, ki so prejemniki uglednih ruskih literarnih nagrad in ki – kljub temu da gre tudi za tržno uspešne avtorje – ponujajo branje, ki lahko seže tudi onkraj golega razvedrila.

3 Tu sicer velja omeniti, da za adepte mističnega nauka avtorja seveda ne gre za žanrsko prozo, temveč za besedila razodetja višje resnice o svetu, a glede na to, da je bila prva knjiga v seriji izdana kot roman in da laični bralec v delih brez težav prepozna žanrske značilnosti novodobne okultistične proze, jih vsaj za potrebe našega premisleka nedvomno lahko uvrstimo med tipično žanrsko literaturo.

4 Literarne specifikke ustvarjanja omenjenih avtorjev je v tem času in kasneje osvetljevala tudi literarna veda (prim. Javornik 2005, 2006, 2009, Virk 2008, prim. tudi Podlesnik 2017).

5 Prej so se založniki v primerih, ko so že obstajali klasični prevodi, praviloma odločili za izdajo posodobljenega starega prevoda, v zadnjem desetletju pa smo Slovenci med drugim dobili tudi nove prevode klasičnih del, kot so *Bratje Karamazovi*, *Idiot* ter *Mrtve duše*.

V tem pogledu prevodi sodobnih avtorjev, ki jih zadnja leta dobivamo v slovenščini, precej bolje predstavljajo dejansko sliko sodobne ruske književnosti, ki – podobno kot sodobni film ali glasba – za pozornost bralcev tekmuje na trgu, zasičenem z žanrsko produkcijo, ob tem pa ni mogoče spregledati, da so pri bralcih očitno med najbolj priljubljenimi deli romani, ki na različne načine aktualizirajo žanr zgodovinskega romana.⁶

2 Žanrska beletristika in zgodovinski roman

Čeprav ni naš namen, da bi razpravljali o zapletem odnosu med žanrsko in visoko literaturo, se vprašanje nakazanega novega odnosa do prepoznavnih žanrskih modelov, ki naj bi bili značilni za žanrsko (tržno, trivialno, množično ...) literaturo, ne moremo lotiti brez kratkega uvodnega pojasnila. Če je literarna veda pri nas v prvi polovici osemdesetih let o fenomenu množične literature začela razmišljati kot o *trivialni* literaturi, pri tem pa je izhajala iz klasičnih vrednostnih dihotomij (*množično – elitno*, estetska in funkcionalna *vrednost – razvrednotenost*, prim. Hladnik 1983), se po postmodernističnem poigravanju z mejami med množično in visoko literaturo k vprašanju znova vračamo v času, ko množična kultura vse bolj spreminja tudi književnosti. Eden od možnih odzivov na novo situacijo je izpostavljanje presežnih specifik, ki visoko literarnost ločujejo od množične trivialnosti, ter utrjevanje meja med trivialno in »pravo« literaturo. V tovrstni sodobni obravnavi trivialne literature naj bi bila glavna greha trivialne produkcije predvsem poenostavljanje in enopomenskost, trivialni bralec pa naj bi bil zaradi omejenih literarnih kompetenc, specifične literarne empatije, ki izključuje podoživljanje *drugosti*, ter literarnega vrednotenja, ki temelji na *všečnosti*, prikrajšan za resnično literarno izkušnjo, ki bi ga lahko obogatila (Zupan Sosič 2011: 152–154).⁷ Drug pristop, ki ga navadno označuje tudi zamenjava oznake *trivialna* literatura za vrednostno precej bolj nevtrarno opredelitev *žanrska* literatura, se osredotoča na vzporednice med t. i. visoko in žanrsko literaturo ter izpostavlja, da je v razvitih literarnih sistemih žanrska oz. množična literatura stalna spremljevalka in ogledalo elitne beletristike ter da pogosto med obema pojavoma ni mogoče potegniti ostre ločnice (Hladnik 2018). Če se izognemo moraliziranju, ki pogosto spremlja obravnave žanrske literature, sta za naš premislek o ruskem prevodnem romanu pomembna oba pristopa: žanrsko literaturo res beremo z drugačnimi pričakovanji kot visoko literaturo, ne drži

6 Dva prevoda, ki sta v zadnjih petih letih zaradi povpraševanja doživela ponovno izdajo, sta zgodovinska romana *Laurus Vodolazkina* in *Samostan Prilepina*.

7 Avtorica svoje razumevanje trivialne književnosti izpelje iz napačno razumljenega Lotmanovega koncepta *estetike istovetnosti*. Lotmana sicer ne navaja, sklicuje se na svojo drugo razpravo, v kateri obravnava problem literarnosti (Zupan Sosič 2010), a tudi tam ne navaja Lotmana, temveč gre – če razumemo pravilno – za povzemanje Doleželove *Poetike zahoda* v hrvaškem prevodu. Tako ni povsem jasno, kateri od avtorjev netočno povzema Lotmanove ideje, a za Lotmana je *estetika istovetnosti* le tipološka različica odnosa teksta do konteksta in je lahko – podobno kot *estetika protistave* – v določenih obdobjih tudi značilnost visoke književnosti (Lotman 2010: 365–371, o množični literaturi prim. Лотман 1997).

pa povsem, da literarna empatija ob branju trivialne izključuje podoživljanje *drugosti*. Večina užitek ob branju trivialne literature izvira iz kontroliranega podoživljanja najrazličnejših oblik *drugosti*, srž in pogosto tudi vzrok za kritiko tovrstne literature pa je v tem, da nas ob poigravanju z *drugostjo* na koncu varno pripelje na izhodišče ter nam tako utrdi pričakovanja. Visoka literatura naj bi nas soočila s kompleksnostjo sveta in nas spremenila, ob srečanju z besedilom naj bi se naša žanrska, slogovna, idejna ... pričakovanja na najrazličnejših ravneh besedila soočila z *drugostjo*, a recepcijski užitek ob tem – podobno kot pri žanrski literaturi – izvira iz bralčevega občutka, da je to soočanje z *drugostjo* na vsaki od številnih ravni literarnega besedila varno in predvidljivo ... Ko visoka literatura kompleksnost sveta ubeseduje na način, da sooča različne prepoznavne literarne in druge modele ubesedovanja sveta, pri tem na ravni odnosa do vsakega od uporabljenih jezikov torej ni bistveno drugačna od žanrske literature, razlika je le v kompleksnosti, ki je posledica uporabe različnih modelov na različnih ravneh besedila, to pa bralca pripelje do nekega novega, drugačnega uvida. Vsak literarno kompetentni bralec mora biti torej najprej trivialni bralec, v besedilu uporabljene modele mora prepoznati kot znane, pričakovana igra z *drugostjo* ga mora zapeljati v soočanje znanega in prepoznavnega, iz katerega se šele nato lahko rodi novo in nepričakovano.

Druga podobno kompleksna tema – zgodovinski roman – nas bo zanimala predvsem v kontekstu odnosa med žanrsko in visoko literaturo. Zgodovinski roman je v tem pogledu zanimiv fenomen, čeprav naj bi šlo – vsaj v Scottovi različici iz 19. in prve polovice 20. stoletja – za klasičen žanr (Hladnik 2009: 24–27), ki se je denimo v ruski književnosti uveljavil z romani Mihaila Zagoskina (1789–1852). Sama definicija žanra je precej težavna – težavno je definiranje odnosa med zgodovinskim romanom in ostalimi tipi romana kot tudi jasna razmejitev med zgodovinsko beletristiko in zgodovinopisjem (Stocker 2017: 69–74). Kljub zagatam z definicijami se kot ena od ključnih razlik med zgodovinopisjem in zgodovinsko beletristiko kaže dejstvo, da gre pri zgodovinski beletristiki za celovito poustvaritev (reprezentacijo) preteklosti, vendar »za reprezentacijo, ki razume, da je [kot] besedilo v osnovi reprezentacija« (de Groot 2016: 8). To »razumevanje« specifičnega odnosa do preteklosti, ki kot reprezentacija »zaživi« v sedanosti, je pri tipičnem žanrskem zgodovinskem romanu vezano na podoživljanje kulturne (časovne, socialne in pogosto geografske) *drugosti*. Takšne romane beremo, da *danes podoživimo* zgodovino: bralec v sodobno poustvaritev preteklosti, za katero ve, da je *v osnovi zgodba*, vstopa kot v predvidljivo poigravanje z zgodovinsko *drugostjo*, s pričakovanjem, da bo izkušnja potrdila njegove predstave o svetu, ki koreninijo v sodobnosti.⁸ Obenem je isto zavedanje, da gre v osnovi za reprezentacijo, tudi eden od razlogov za to, da je žanrska konvencija zgodovinskega romana tako zelo uporabna

8 Zato ni naključje, da je prav zgodovinski roman žanr, ki je zelo uporaben za utrjevanje aktualnih predstav o skupnosti. Že rodil se je kot žanr romantičnega nacionalnega prebujenja, kasneje pa je bil med drugim tudi osrednji žanr ruskega narodnega narodnjaštva v 2. polovici 19. stoletja ter paradni žanr nacistične Nemčije (o slednjem prim. Hladnik 2009: 70).

kot eno od bralcu dobro znanih izhodišč za kompleksnejše literarno soočanje pogledov na zgodovino in sodobnosti in da jo lahko – seveda ustrezno dinamizirano – najdemo v vseh »zgodovinskih« klasikah od Puškinove *Stotnikove hčere* do že omenjenega *Puškinovega doma* Andreja Bitova.

3 Sodobni ruski zgodovinski roman v slovenskem prevodu

V ruski prozi zadnjih let se znova uveljavlja zgodovinski roman kot žanr, v katerem je mogoče zastavljati ključna vprašanja o temeljnih idejnih konceptih ruske zgodovine (vrednost individuuma, avtoritarnost oblasti, nasilje, odnos Rusija – Zahod ...), kar je nedvomno povezano z iskanjem nove posovjetske (nad)nacionalne identitete. Če se je zgodovinska proza (in v obdobju realizma tudi dramatika) te naloge lotevala s tematizacijo začetkov ruske državnosti v 10. stoletju ter z obravnavo obdobja zmede po koncu vladavine Ivana Groznega in reform Petra Velikega v začetku 18. stoletja, se sodobni zgodovinski roman najpogosteje loteva revolucije, državljanske vojne in revolucionarnega terorja dvajsetih in tridesetih let preteklega stoletja. Med prevedenimi deli v slovenščino sta takšna romana *Samostan* Prilepina in *Vaje* Vladimirja Šarova (pogojno pa bi v to skupino lahko vključili tudi *Venerine laske* Mihaila Šiškina in *Lazarjeve ženske* Marine Stepnove, čeprav pri slednjih dveh ne gre za besedilo, v katerih bi bilo v ospredju vprašanje skupnostne identitete). Tretji prevedeni sodobni zgodovinski roman sicer na prvi pogled nima nič s tematizacijo ruske zgodovine 20. stoletja: *Laurus* Vodolazkina se dogaja v 15. stoletju, a kot bomo skušali pokazati v nadaljevanju, je osrednje vprašanje, ki ga besedilo zastavlja o bistvu ruske zgodovinske identitete, podobno tistemu, ki ga srečamo v delih, v katerih junaki živijo usode zgodnjega 20. stoletja.

3.1 Zgodovinski roman vs. dokumentarna proza, spomini in avtobiografija

Tragična plat ruske revolucije in stalinizma ni nova tema v ruski prozi, a če razmišljamo o zgodovinskem romanu, je treba sodobna dela razlikovati od del, ki so se istih tem lotevala pred nekaj desetletji. V zvezi s t. i. taboriščno prozo je na to razliko opozoril prevajalec v spremni besedi k *Samostanu* z ugotovitvijo, da je v primerjavi z deli avtorjev, ki so imeli s stalinskimi taborišči neposredno biografsko izkušnjo, v sodobnih delih več »poudarjeno literarnih sredstev« in da so zanje značilne »izrazite, skoraj akcijske fabule« (Kraševc 2017: 707). Sam bi to opažanje še posplošil, ne gre le za razliko med avtorji, ki so doživeli taboriščno izkušnjo, in sodobnimi avtorji, ki je niso, temveč za izhodiščno razliko v *drugosti* upodobljene preteklosti. Taboriščna proza sedemdesetih in osemdesetih let ni zgodovinska proza, dogajanje je umeščeno v avtorjevo biografsko preteklost, zato sta neliterarnost in dokumentarnost ob temi stalinskih taborišč značilna tudi za avtorje, ki nimajo lastne taboriščne izkušnje, imajo pa

biografsko izkušnjo opisovanega zgodovinskega obdobja.⁹ Za zgodovinski roman je nujna tudi zgodovinska preteklost, preteklost onkraj biografije avtorja (prim. Stocker 2017: 76), saj je lahko samo v tem primeru to za avtorja in bralca *varna drugost*, ki jo je mogoče podoživeti iz sodobnosti. Za ljudi, ki so ta čas živeli, je bila to izkušnja, ki je segala onkraj kakršnega koli znanega literarnega modela ubesedovanja stvarnosti, za nas, ki ta čas poustvarjamo in podoživljamo, pa gre zgolj za gradivo, ki ga je mogoče podrediti znanim literarnim žanrskim vzorcem, med katerimi ima pomembno vlogo tudi žanr zgodovinskega romana.

3.2 *Samostan*

V Prilepinovem romanu je opiranje na znane uveljavljene pripovedne žanrske vzorce najbolj očitno. Kraševc opozori, da se roman opira na pustolovski roman, ki naj bi zahteval poseben tip literarnega junaka, žanr zgodovinskega romana pa je v spremni besedi izpostavljen implicitno, ko avtor tehta razmerje med realnimi zgodovinskimi dejstvi in fikcijo (709–711). Z vidika fabule in gradiva gre seveda za tipičen zgodovinski roman, pri katerem recepcijski užitek izvira iz nepričakovanih zgodbenih zapletov in iz zavesti, da »spoznavamo« resnično zgodovino sovjetskega taboriščnega sistema v dvajsetih letih. V žanru zgodovinskega romana se tako zgodovina, ki se je ljudem, ki so jo doživeli, kazala kot svet, ki ga ni mogoče zaobjeti v literarne konvencije, spremeni v svet, ki ga je mogoče misliti tudi po zakonih žanra – junaki delujejo v zgodbi, njihova dejanja ter predvidljive in nepričakovane posledice nam razkrivajo globlji ustroj sveta, ki se je v dokumentaristiki kazal kot antisvet, oropan kakršne koli logike, tu pa je to svet, kot ga poznamo in v katerem junaki doživljajo vzpone in padce, se borijo in predajajo, ljubijo in sovražijo ... Ta raven romana je seveda v ostrem konfliktu s travmatično izkušnjo resničnih žrtev, zato Prilepin v romanu to dvojnost nenehno osmišlja skozi refleksijo posameznih junakov: vodja taborišča Ejhmanis denimo razmišlja o tem, da zapornik pravzaprav nima celovite slike o delovanju taborišča in da je vsaka osebna izkušnja le delček resnice o taborišču, Ejhmanisova ljubica Galina pa v dnevniku razmišlja o lažnivosti kakršnih koli spominov ter o tem, da je vsak roman bolj resničen od pričevanja. Ob junakih na dejstvo, da je v romanu predstavljena zgodovina neločljivo povezana s pripovedovalčevo izbiro glavnega fokalizatorja, na koncu razdelka *Nekaj opomb* opozori tudi sam pripovedovalec. Spremljamo torej zgodovinsko fikcijo, ki ob žanru zgodovinske pripovedi kot prepoznavne literarne jezike uporabi tudi žanre, ki jih je razvila dokumentaristika (prim. Kraševc 2017: 717–718), to literarno *posvajanje* zgodovine pa se podreja jasni zgodovinski ideji: sovjetska taboriščna zgodovina je

⁹ Med novejšimi prevodi sodijo med avtobiografske tematizacije taboriščne *Kolimske zgodbe* Varlama Šalamova (prev. 2011), roman oz. povest *Vse teče* Vasilija Grosmana (prev. 2018) pa je lahko primer dela avtorja z biografsko izkušnjo obravnavanega obdobja.

zgolj zgodovina, je del ruske preteklosti in v tem pogledu ne predstavlja nikakršnega posebnega ekscesa, gre zgolj za zgodovinske človeške usode.¹⁰

V širšem zgodovinskem kontekstu to *normalizacijo* sovjetskega revolucionarnega terorja dopolnjuje siceršnja zgodovina kraja dogajanja. Sovjetsko taborišče se nahaja v samostanu, v katerem je bila od druge polovice 16. stoletja tudi ječa, kamor so stoletja zapirali posvetne in duhovne oporečnike, v 17. stoletju pa so se prav v tem samostanu menihi več let z orožjem upirali Nikonovim cerkvenim reformam. O vzporednicah med preteklimi obdobji in sovjetskim taboriščem dvajsetih let preteklega stoletja v romanu razmišljajo literarni liki, na ravni celotnega romana pa idejo prostora, v katerem je iskanje duhovnih vrednot neločljivo povezano s telesnim odrekanjem in trpljenjem – torej prostora, ki naj bi bil posebej značilen za rusko zgodovinsko izkušnjo – izpostavlja tudi sam naslov romana.¹¹

3.3 Vaje

Roman *Vaje* Vladimirja Šarova je sicer nastal že konec osemdesetih let, torej v času, ko je sovjetska izkušnja še del avtorjeve biografije, a za razliko od že omenjenega Grosmana se pri Šarovu zgodovinska distanca do terorja in represij vzpostavlja z vključitvijo te teme v širši zgodovinski okvir. Na podoben način sovjetsko zgodovino osmišlja tudi v svojih novejših romanih,¹² zato je mogoče tudi *Vaje* obravnavati kot enega od načinov, kako sodobna proza uporablja prepoznavne žanrske vzorce zgodovinske proze. Če Prilepin pelje bralca skozi roman po izrazito prepoznavni žanrski matrici, je v *Vajah* klasična matrica zgodovinskega romana močno preoblikovana v soočenju s svetopisemskimi zgodovino-pisnimi vzori ter z evropskim razvojnim romanom (prvoosebni pripovedovalec, ki se v romanu sreča z nizom učiteljev, ki mu razodenejo zgodovinsko »resnico«), a v ozadju imamo vendarle zgodovinsko pripoved, ki z usodo junaka pojasnjuje bistvo kolektivne zgodovinske izkušnje. Junak pri Šarovu ni več posameznik; ta vloga pripade fantastičnemu projektu uprizoritve Kristusovih zadnjih dni, s katero skuša patriarh Nikon sredi 17.

10 To idejo avtor v romanu izrazi tudi neposredno, v notranjem monologu glavnega junaka, na katerega opozarja tudi Kraševac (718) in v katerem se združita notranja sočasna perspektiva glavnega junaka Artjoma in presežno avtorjevo zavedanje dejstva, da so spomini in dokumentaristika kasneje to izkušnjo osmišljali kot absolutni eksces. Junak tako v mislih ugotavlja: »Kasneje bodo govorili, da je bil tukaj pekel. Ampak tukaj je bilo življenje« (651).

11 Tu velja opozoriti, da je slovenski prevod naslova po svojem etimološkem pomenu nasproten naslovu izvirnika. V izvirniku nosi roman naslov *Обитель*, kar sicer prav tako pomeni *samostan* oz. *samostansko skupnost*, a ima za razliko od drugega ruskega poimenovanja samostana *монастырь*, ki etimološko ustreza slovenski besedi *samostan* (po Vasmerju iz sr. gr. *μοναστήριον* – bivati/živeti v osami), povsem drugačen etimološki pomen *bivališča* oz. *prebivališča* (po Vasmerju *обитамъ*, st. rus., st. slov. *obitamu oikēiv*). Gre torej za specifično ruski kraj bivanja oz. habitat.

12 Največji uspeh je dosegel z romanom *Vrnitev v Egipt* (2013), v katerem se ruska zgodovinska izkušnja »osvobajanja« v 19. in 20. stoletju osmišlja v kontekstu biblijske zgodovine. V romanu skušajo Gogoljevi potomci dokončati drugi in tretji del *Mrtvih duš* ter Rusijo tako iz pekla prek vic pripeljati do raja, a pot v svobodo, ki se je začela z osvoboditvijo tlačanov v 19. stoletju (kot ruska različica bega iz egiptovskega suženjstva), se v tridesetih letih z nasilno kolektivizacijo tragično konča v svojem izhodišču.

stoletja v Novojeruzalemskem samostanu pričakati skorajšnji Odrašenikov drugi prihod. Projekt, ki ga na Nikonovo pobudo ustvari bretonski režiser Certan, ki se po naključju znajde v Moskvi, preživi oba ustvarjalca. Ko namreč Nikon pade v nemilost, režiserja in vse igralce izženejo v Sibirijo, kjer izvajalci predstave – kljub režiserjevi smrti – oblikujejo versko sekto, ki z nenehnimi vajami ohranja predstavo. Neuki kmetje, ki so kot del Nikonove/Certanove predstave našli smisel svojih življenj v pričakovanju Kristusovega prihoda ter v upanju, da se bo ta zgodil prav v času, ko so sami del predstave, ohranjajo predstavo in delitev vlog, vloge pa se prenašajo iz generacije v generacijo. Ob tem se predstava – v trdni veri, da ohranjajo zvestobo izvorniku – nenehno spreminja ter prilagaja zgodovinskim okoliščinam, dokler v zadnji različici ne zaživi v delovnem taborišču, ki so ga sovjetske oblasti organizirale prav v vasici, kjer se je v Sibiriji skrivala sekta in kjer igralci te predstave zdaj zasedejo mesta na obeh straneh bodeče žice.

Ob vsej zapletenosti žanrskih in kulturnozgodovinskih aluzij je tudi pri Šarovu recepcija besedila vezana na žanrsko matrico zgodovinskega romana, čeprav individualnega junaka zamenja kolektivni ritual, zgodovinski kontekst individualne biografije pa čas več generacij. Zgodovinska usoda nenavadne predstave se v *Vajah* – podobno kot nenavadne in zanimive dogodivščine junaka klasičnega zgodovinskega romana – ponuja kot *varna drugost* zanimive zgodbe, ki bralca pritegne k branju, medtem ko je na ostalih ravneh besedila tovrstna identifikacija nenehno problematizirana in relativizirana, saj so *Vaje* predvsem roman o (*ne*)varnosti te *varne drugosti*.¹³

3.4 *Laurus*

Tretji obravnavani roman – *Laurus* Jevgenija Vodolazkina – je na prvi pogled zelo netipičen zgodovinski roman o ruskem srednjem veku, a ideja osmišljanja nacionalne zgodovine kot svojevrstne »antizgodovine« vendarle udejanja klasično formulo zgodovinskega romana, ki preteklost konstruira z vidika aktualne sedanjosti. Pri tem je Vodolazkinov pristop specifičen: namesto ideje zgodovinskega časa nam pripoved o življenju ruskega ranocelnika iz 15. stoletja prinaša idejo soobstajanja v večnosti: čas, začetki in konci ter vzročno-posledične povezave so v knjigi predstavljene kot stvar površinskega pogleda na svet.¹⁴ Resnično bistvo naj bi torej obstajalo onkraj tradicionalnega zgodovinskega dožemanja časa, kot način za literarno upodobitev te *večnosti* bistva zgodovine pa je Vodolazkin izbral preplet srednjeveških in sodobnih žanrskih modelov. Za razliko od

13 Podobno kot zgodovinski roman v postromantični dobi je kolektivno predstavo o smislu zgodovine prej konstruirala svetopisemska zgodovina. Člani sekte oz. igralci v predstavi, v kateri podoživljajo usode svetopisemskih oseb (njihova *varna drugost*), najdejo smisel svoje eksistence, a gre za predstavo oz. iluzijo, ki je nato postala zgodovinska stvarnost te skupnosti.

14 Tako pripovedovalec kot vsi junaki, ki v romanu »spregledajo«, vidijo svet onkraj časa, v katerem se dogaja zgodba. Najbolj očitno se to kaže v »videnjih« različnih junakov, s katerimi v roman vstopajo dogodki druge polovice 20. stoletja.

Šarova, ki v sodobnem literarnem osmišljanju ruske zgodovinske izkušnje individualnega junaka nadomesti s kolektivnim performansom, je pri Vodolazkinu v ospredju za tradicionalni zgodovinski roman netipičen posameznik, čigar življenje je v konkretnem zgodovinskem obdobju predstavljeno z vidika večnosti. V sistemu žanrov srednjeveške pismenosti tovrstnemu pogledu ustreza žanr žitja (hagiografije), a *Laurus* po besedah Vodolazkina – sicer strokovnjaka za rusko srednjeveško pismenost – ni žitje, temveč gre za *nezgodovinski roman*, za *sodobno žitje* (Маглий 2015: 178) oz. za »žitje, napisano s sodobnimi literarnimi sredstvi« (Zajc 2015: 300).

Opredelitev *nezgodovinski* roman jasno kaže na avtorjev polemični odnos do tradicionalne rabe zgodovinske pripovedi v funkciji utrjevanja sodobnih predstav o zgodovini, roman skuša ponuditi drugačno videnje zgodovine, pri tem pa se – v polemiki z zgodovinskim romanom – opira na številne druge lahko prepoznavne žanrske vzorce. Težko se torej strinjamo z mnenjem, da je *Laurus* »nežanrski sodobni zgodovinski roman« (Zajc 2015: 299), prej bi lahko dejali, da gre za sodobni žanrski *antizgodovinski* roman, saj je v tem žitju, napisanem s *sodobnimi* literarnimi sredstvi, prav preplet prepoznavnih žanrskih modelov ključni literarni postopek. Prav ta avtorju omogoči, da ustvari iluzijo sočasnega obstoja srednjega veka in 20. stoletja ter soobstoja zgodovinskega in nadčasovnega, s čimer sodobnega bralca nagovarja, naj na zgodovino pogleda drugače. Namesto zgodovinske (časovne) *varne drugosti* nam roman torej ponuja žanrsko in jezikovno *varno drugost*, v srednjeveško *večnostnost* vstopamo po prepoznavnih poteh evropskega romana (*roman preizkušnje*, *vsakdanji pustolovski roman*, *biografski roman* – prim. Маглий 2015: 181, prim. tudi Javornik 2018: 113), cerkvenoslovanski in staroruski deli besedila, ki jih je prevajalka Lijana Dejak v slovenskem prevodu preoblekla v Trubarjevo slovenščino, so skrbno izbrani na način, da so razumljivi sodobnemu bralcu. Zaradi tega ima bralec ves čas občutek, da se podaja v povsem drugačen svet, čeprav je ta drugačnost le nov preplet znanega in prepoznavnega.

Ne čudi torej, da je *Laurus* uspešnica tako v izvorniku kot v prevodih, saj princip podživljanja (prisvajanja) *drugosti*, ki je tako značilen za žanrsko književnost, premešča v nekoliko ambicioznejši kontekst samorefleksije nacionalne (ali natančneje *etnično-konfesionalne*) kulture. Na ravni pripovedi roman deluje kot povsem žanrsko besedilo,¹⁵ na idejni ravni pa se poigra s številnimi stereotipi o posebni (nad)zgodovinski vlogi ruske kulture ter tako z na prvi pogled povsem novim *večnostnostnim* videnjem zgodovine potrjuje pričakovanja ruskih pa tudi zahodnih bralcev (misticizem, vzhodna duhovnost, resnične vrednote ...).¹⁶

15 Tudi na platnicah slovenske izdaje lahko preberemo navdušen odziv Vodolazkinovega pisateljskega kolega Zaharja Prilepina, ki odlično ponazori to dejstvo: »V otroštvu sem po prebranih knjigah hotel postati mušketer ali pilot, po prebranjem *Laurusu* bi rad postal svetnik.«

16 V tem pogledu ne preseneča, da v naslovu spremne besede k slovenskemu prevodu srečamo vsem znan stereotip *ruske duše*.

4 ...

Romani, ki se na različne načine spogledujejo z žanrsko literaturo, obenem pa v iskanju odgovorov na sodobna identitetna vprašanja obujajo žanrske vzorce zgodovinskega romana, so očitno priljubljeni tako v Rusiji kot pri slovenskih bralcih. V prevodih zadnjega poldruga desetletja so tovrstna dela končno dobila več prostora, slovenski bralci pa celovitejšo in kompleksnejšo predstavo o sodobni ruski književnosti in kulturi. Dejstvo sicer je, da so – vsaj, če sodimo po ponatisih – med bralci bolj priljubljena dela, ki jih je kot celoto mogoče brati predvsem kot žanrsko literaturo, a na nekoliko drugačni ravni. Slovenski bralci radi posegajo po delih, ki jim v različnih prepoznavnih žanrskih vzorcih prinašajo *drugost* Rusije in njene preteklosti (od strahot 20. stoletja do srednjeveške mistike), a jih je mogoče brati tudi kot potrditev vnaprejšnjih pričakovanj in stereotipov o *drugosti*, ki jo spoznavajo. Bolj zapletene literarne problematizacije žanrskih mehanizmov, ki seveda zahtevajo tudi vnaprejšnje poznavanje uporabljenih vzorcev in shem, so za slovenskega bralca verjetno težje razumljive (to bi lahko pojasnilo očitno manjše zanimanje za *Vaje* Šarova), ob neprepznanih žanrskih in drugih kulturnih referencah namreč takšno besedilo preprosto ne deluje, a prav zato so – tudi za prihodnje branje ambicioznejših del – med prevodi nepogrešljive uspešnice, ki nas teh referenc učijo.

VIRI IN LITERATURA

- GROOT, Jerome de, 2016: *Remaking History. The past in contemporary historical fictions*. London, New York: Routledge.
- HLADNIK, Miran, 2018: Emancipacija slovenske žanrske literature. *LUD Literatura*. <<https://www.ludliteratura.si/esej-kolumna/emancipacija-slovenske-zanrske-literature/>>.
- HLADNIK, Miran, 2009: Slovenski zgodovinski roman. Ljubljana: Znanstvena založba FF.
- HLADNIK, Miran, 1983: *Trivialna literatura*. (Literarni leksikon 21.) Ljubljana: DZS. <<http://lit.ijs.si/trivlit1.html>>.
- JAVORNIK, Miha, 2018: Repetitivni re-/demitologizam kao ustaljen proces u razvoju kulture (na primjeru romana »Laur« Evgenija Vodolazkina. Jasmina Vojvodić (ur.): *Neomitologizam u kulturi 20. i 21. stoljeća*. Zagreb: Disput. 111–122.
- JAVORNIK, Miha, 2009: Postmodernistični prerok Viktor Pelevin: O tem, kako postsovjetski pisatelj išče resnico. *Primerjalna književnost* 32/1. 1–24.
- JAVORNIK, Miha, 2006: Sorokin na nakovalu med kulturo in naravo (pa tudi nekaj o tem, kako jezik premaguje mesene stroje). Vladimir Sorokin: *Led*. Ljubljana: Modrijan. 281–294.
- JAVORNIK, Miha, 2005: »Pornografska literatura« V. Sorokina v primežu ruskega kulturnega spomina (o tem, kako ni mogoče ubežati lastni zgodovini). *Primerjalna književnost* 28/2. 77–92.
- KRAŠEVEC, Borut, 2017: Nova taboriščna proza (o Zaharju Prilepinu in njegovem Samostanu). Zahar Prilepin: *Samostan*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- LOTMAN, Jurij Mihajlovič, 2010: *Struktura umetniškega teksta*. Ljubljana: LUD Literatura.
- PODLESNIK, Blaž, 2017: Samomor? Da? Morda? Samó. Grigorij Čhartišvili [Boris Akunin]: *Pisatelj in samomor*. Ljubljana: LUD literatura. 463–486.
- STOCKER, Bryony D., 1917: Historical Fiction: Towards A Definition. *The Journal of Historical Fictions* 1/1. 65–80. <<http://historicalfictionsjournal.org/pdf/JHF%202019-065.pdf>>.
- VIRK, Tomo, 2008: Dostojevski in Akunin. Ruska klasika v primežu postmodernizma. *Literatura* 20/203–204. 232–250.
- ZAJC, Neža, 2015: Ruska duša v času in spominu. Evgenij Vodolazkin: *Laurus*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2011: Trivialnost. *Slavistična revija* 59/2. 147–160.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2010: Literarnost. *Primerjalna književnost* 33/3. 199–220.
- ЛОТМАН, Ю. М., 1997: Массовая литература как историко-культурная проблема. Ю. М. Лотман: *О русской литературе. Статьи и исследования (1958-1993)*. История русской прозы. Теория литературы. Санкт-Петербург: Искусство-СПБ. 817–826.
- МАГЛИЙ, А. Д., 2015: Жанровое своеобразие романа Е. Водолазкина «Лавр». *Вестник Московского университета. Серия 9. Филология* 2015/1. 177–186.

Medkulturnost pri poučevanju književnosti v osnovni šoli

Dragica Haramija, Simona Pulko¹

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
dragica.haramija@um.si, simona.pulko@um.si

Medkulturne teme pri pouku književnosti v osnovni šoli

Prispevek obravnava predloge besedil, primernih za branje pri pouku slovenščine v višjih razredih osnovnih šol. Ob tem je upoštevan učni načrt, ki učitelju dopušča veliko svobodo izbire besedil, saj so zastavljeni le cilji in predlagani avtorji, ob teh pa tri obvezna besedila za posamezni razred. Medkulturnih tem se lahko lotevamo na različne načine (npr. obravnava tem o otrocih priseljencih, beguncih, jezikih idr.), eden izmed načinov je tudi spoznavanje Slovenije in sveta skozi književnost.

Uvod

V uvodu *Bele knjige o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji* (2011: 13) je zapisano:

Temeljne vrednote vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji izhajajo iz skupne evropske dediščine kulturnih, političnih in moralnih vrednot, ki jih združujejo človekove pravice in njim pripadajoče dolžnosti ter načela pluralne demokracije, strpnosti, solidarnosti in pravne države.

Na medkulturnost se navezuje zlasti poudarek, da mora biti javni sistem izobraževanja v Sloveniji naravnat tako, da nikogar ne izključuje (*Bela knjiga ...* 2011: 28), s čimer pa se nakazuje dve izhodišči za obravnavo medkulturnosti, in sicer učenje o slovenski kulturi v povezavi z drugimi kulturami in učenje o drugih kulturah v povezavi s slovensko. Oba vidika v nadaljevanju povezujemo z možnostjo izbiranja bralnih gradiv na predmetni stopnji pri pouku slovenščine in pri medpredmetnih povezavah glede na vsebino izbranih gradiv.

1 Opredelitev pojma

Medkulturnost je pojem, ki je pri različnih teoretikih in raziskovalcih različno pojmovan in opredeljen, a vendar različne definicije prinašajo tudi skupne točke, po katerih lahko medkulturnost definiramo. S pojmom medkulturnost ne opredeljujemo le

¹ Avtorici sta prispevek napisali v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

sočasne prisotnosti več kultur, temveč mnogo več. Mikolič, Pertot ter Zudič Antonič (2006) pišejo, da zahteva medkulturnost konkretne in stalne oblike povezovanja ter si prizadeva ustvariti medkulturno družbo, v kateri različne kulture, narodi in vere ne le sobivajo, pač pa tudi sodelujejo, se spoznavajo in poznajo, priznavajo ter dopolnjujejo. Medkulturnost med različnimi kulturami išče nove skupne točke in podobnosti, ki omogočajo nadaljnji razvoj, napredek in spoštovanje raznolikosti na različnih ravneh (Makarovič, Zorec 2009). Podobno se Hrženjak (2003) pri opredeljevanju medkulturnosti osredotoča na kulture in medkulturnost označuje kot integracijo različnih kultur ter njihovo spoštovanje ne glede na spol, narodnost, kulturo, vero, sposobnosti ipd. Poudarek je na sobivanju kultur, ohranjanju lastne kulture in vzpostavljanju medkulturnih odnosov, interakcij in izmenjav. Medkulturnost je proces, ki se v družbi pojavlja že desetletja, zavedno ali nezavedno. Vsekakor pa lahko medkulturnost pojmuje tudi kot način reševanja konfliktov, perečih družbenih, rasnih, verskih, etničnih problemov ipd. (Zorec 2009). S perspektivo medkulturnosti, ki se posebej osredinja na otroke priseljence (tudi begunce), se v slovenskem prostoru ukvarja zlasti Marjanca Ajša Vižintin (2017). Pri opredelitvi pojma vsekakor ne moremo prezreti UNESCO-ve definicije medkulturnosti, opredeljene v *Konvenciji o varovanju in spodbujanju raznolikosti kulturnega izražanja* (2005), po kateri »medkulturnost pomeni obstoj in enakopravno interakcijo različnih kultur ter možnost za ustvarjanje skupnih kulturnih izrazov z dialogom in medsebojnim spoštovanjem« (UNESCO 2005: 5).

Vse omenjene definicije pojem opredeljujejo na osnovi razdelitve pojma medkulturnost na »med« in »kulturnost«, pri čemer nakazujejo temeljne usmeritve medkulturnosti, tj. interakcije, sodelovanja, komunikacije, povezovanja med različnimi kulturami. Spet drugi avtorji pri definiciji término upoštevajo tudi cilje in posledice medkulturnosti. Tako Hrženjakovi (2003: 73) brisanje predsodkov in stereotipov predstavlja pomembno izhodišče za izpeljavo ciljev in definicije medkulturnosti:

Cilj medkulturne vzgoje je spodbujanje razumevanja, da je svet soodvisen, preseganje negativnih predsodkov in etničnih stereotipov, spodbujanje pozitivnega vrednotenja razlik in raznolikosti, iskanje in osvetljevanje podobnosti in različnosti med kulturami in razvijanje pozitivnih odnosov ter obnašanja do ljudi iz drugih družb in kultur.

Pri medkulturnosti je torej poudarek na različnosti kultur, ki pa med seboj sodelujejo, se povezujejo, komunicirajo in se učijo druga od druge. Medsebojna izmenjava in spoznavanje življenja drugih sta lahko pomemben vir novih spoznanj ter obogatitve posameznika, posameznice. Pri tem pa je treba uzavestiti, da cilj medkulturnosti ni zgolj poznavanje kulture drugih, temveč tudi poznavanje lastne kulture in sprejemanje različnosti ter sposobnost vživljanja v njihove/druge/različne kulture. Poudarek torej ni le na razlikah med kulturami, temveč na spoznavanju teh, da bi dosegli čim višjo stopnjo poznavanja in ozaveščenosti za ustvarjanje skupne prihodnosti, pri tem pa vsekakor ne gre spregledati pomena dialoga med različnimi kulturami.

2 Medkulturnost v učnem načrtu za slovenščino v osnovni šoli (2018)

Že v poglavju *Opredelitev predmeta* je v učnem načrtu poudarjen pomen razvijanja in utrjevanja medkulturne zmožnosti učencev in učenk:

Pri književnem pouku pa se učenci in učenke srečujejo z umetnostnimi oz. književnimi besedili ter ob njih poleg sporazumevalne zmožnosti razvijajo tudi doživljajsko, domišljijsko, ustvarjalno, vrednotenjsko in intelektualno zmožnost. Z zaznavanjem kulturnih, etičnih, duhovnih in drugih razsežnosti, ki jih premore besedna umetnost kot eden od univerzalnih civilizacijskih dosežkov, ki je za obstoj slovenstva še posebej pomemben, se utrjujejo kulturna, domovinska in državljanska vzgoja ter medkulturna in širša socialna zmožnost. (*Učni načrt* 2018: 6.)

Tudi v poglavju *Splošni cilji* je poudarjeno, da predmet slovenščina omogoča oblikovanje osebne, narodne in državljanske identitete ter razvijanje ključnih zmožnosti vseživljenjskega učenja, med katerimi je kot ena od ključnih zmožnosti poudarjena tudi medkulturna zmožnost: predvsem sporazumevanje v slovenskem (knjižnem) jeziku, socialna, estetska, kulturna in medkulturna zmožnost, učenje učenja, informacijska in digitalna pismenost, samoiniciativnost, kritičnost, ustvarjalnost, podjetnost ipd. Pomenu in poudarjanju sistematičnega in osmišljenega ozaveščanja učencev in učenk o medkulturnosti lahko sledimo skozi celoten učni načrt, in sicer tako pri ciljih in vsebinah za jezikovni pouk kakor tudi pri ciljih in vsebinah za književni pouk. Učenci in učenke oblikujejo pozitiven odnos do slovenskega jezika in do svojega prvega jezika (če ta ni slovenščina) ter se zavedajo pomembne vloge materinščine in slovenščine v svojem osebem in družbenem življenju. Tako razvijajo svojo jezikovno, narodno in državljansko zavest, spoštovanje in naklonjenost do drugih jezikov in narodov ter medkulturno in socialno zmožnost. Imajo jasno predstavo o razmerjih med jeziki ter o vlogi prvega jezika in tujih jezikov, vedo, da je slovenščina lahko tudi drugi ali tuji jezik, in to tudi upoštevajo v vsakdanjem življenju (*Učni načrt* 2018: 7).

Pri obravnavi umetnostnih besedil je v splošnih ciljih izpostavljeno, da branje učencem in učenkam (*Učni načrt* 2018: 8)

nudi priložnost za oblikovanje osebne in narodne identitete, za širjenje obzorja ter za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem prostoru in širše. S spoznavanjem druge kulture in skupnih kulturnih vrednot gradijo naklonjen odnos do drugih in drugačnih. Tako razvijajo svojo socialno, kulturno in medkulturno zmožnost [...].

Tudi poglavje *Didaktična priporočila* med uresničevanjem ciljev skozi različne dejavnosti posebno mesto namenja razvijanju medkulturne zmožnosti. Tako v didaktičnih priporočilih beremo, da naj učitelj oz. učiteljica usmerja pogovor tako, da si bodo učenci in učenke v varnem ter sproščenem ozračju izoblikovali pozitivno razmerje do svojega prvega jezika in do slovenščine (če ta ni njihov prvi jezik), ob tem pa razvili

tudi spoštovanje in naklonjenost do drugih jezikov in narodov ter medkulturno zmožnost. Pri tem je še kako pomembno, da se učitelj oz. učiteljica primerno, z veliko mero empatije odziva na realno stanje v razredu, na šoli in v družbi sploh. Zavedati se je treba in posledično upoštevati, da so v razredu ali šoli tudi učenci in učenke z neslovenskim prvim jezikom; pri vseh naj se ozavešča pomen ohranjanja njihove jezikovne, kulturne in narodne identitete in njeno spoštovanje ter spoštovanje drugih oz. drugačnosti, morada različnih oz. različnosti (*Učni načrt* 2018: 64, 65).

Didaktična priporočila za književni pouk glede besedil za obravnavo učiteljem in učiteljicam dajejo precej svobode, saj jim prepuščajo izbiro. Pri izbiri je treba upoštevati naslednja merila, in sicer kakovost besedil; zvrstno-vrstno in vsebinsko raznovrstnost izbranih besedil; primernost besedil bralnorazvojni stopnji učencev in učenk ter individualne razlike med učenci in učenkami. Prav tako učni načrt ne vsebuje predlaganih besedil, pač pa (v razdelku *Vsebine*) določa avtorje in avtorice, katerih dela naj učenci in učenke spoznajo v posameznih vzgojno-izobraževalnih obdobjih. Tovrstna zasnova učiteljem in učiteljicam med drugim omogoča lažje uresničevanje določenih sklopov ciljev, med katerimi je v okviru medpredmetnih povezav (*Učni načrt* 2018: 74) poudarjena tudi kulturna vzgoja, saj kot osrednji element vseživljenjskega učenja bistveno prispeva k celovitemu razvoju osebnosti vsakega posameznika, posameznice ter sooblikuje kulturno zavest in izražanje. Učencem in učenkam omogoča razumevanje pomena in spoznavanje kulture svojega naroda ter zavedanje o pripadnosti tej kulturi. Spodbuja tudi spoštljiv odnos do drugih kultur in medkulturni dialog.

3 Izbrana besedila

Večkulturnost je zavedanje o obstoju različnih kultur, ob branju otroške in mladinske književnosti bi to pomenilo, da na motivno-tematski ravni besedila vključujejo pripovedi o različnih rasah, nacionalnih pripadnostih, jezikih, verah ipd. Medkulturnost pa razumemo kot sprejemanje in enakovreden odnos do vseh kultur.

V otroški in mladinski književnosti se kažeta dve možnosti izbora besedil o medkulturnosti, ki so namenjena vsem učencem in učenkam:

- spoznavanje Slovenije in slovenske kulture skozi literaturo ter primerjava (obravnavava) besedil, ki vključujejo način življenja v drugih kulturah, torej spoznavanje sveta in ljudi v njem skozi raznolike kulture (tudi z branjem prevodne literature),
- spoznavanje različnih književnih vrst, skozi katere se hkrati utrjuje medkulturnost, npr. pravljica, potopis, biografija, saj učitelji z učnim načrtom nimajo predpisanih konkretnih besedil, temveč cilje in standarde, ki naj jih učenci in učenke dosežejo.

3.1 Spoznavanje različnih kultur skozi literarna dela

V ta tip besedil na tematsko-motivni in zvrstno-vrstni ravni sodi več skupin besedil, ki so kulturno pogojena (Kropej 1995), pri čemer velja opozarjati na vključujoč odnos izvirne slovenske in prevedene mladinske književnosti. Pri slednji ugotavljamo, da je približno polovica prevodov iz angleščine (ameriške, angleške, avstralske, irske, kanadske), bolj množično so zastopani še prevodi iz nemščine, francoščine in nizozemščine.²

Učenci in učenke spoznavajo posamezne avtorje ali posamezna dela v celotnem izobraževalnem procesu (torej že v vrtcu), nekatera med njimi so za slovenski kulturni prostor tako pomembna (značilna), da bi jih morali spoznati tudi učenci priseljenci, učenke priseljenke, in sicer ne glede na to, v katerem razredu se vključijo v slovenski izobraževalni sistem. Nekatera starejša besedila sodijo v kanon slovenske otroške in mladinske književnosti, zlasti avtorska besedila s prepoznavnimi literarnimi liki, npr. pek Mišmaš Svetlane Makarovič, muca Copatarica Ele Peroci, Kekec Josipa Vandota, pesmi o Cici-banu Otona Župančiča. Problem medkulturne pestrosti in spoznavanja neke kulture se kaže v majhnem številu prevodov iz drugih jezikov, zlasti iz tistih izhodiščnih kultur, iz katerih se v Slovenijo preseli največ otrok.³ Zelo malo je tudi prevodov sodobnih besedil iz madžarske in italijanske otroške in mladinske književnosti, čeprav bi te potrebovali za večjo uravnoteženost poznavanja obeh kultur v dvojezičnih okoljih.

Homogeno enoto tvorijo tudi besedila, ki se navezujejo na znamenitosti, posebnosti in lepote slovenskih pokrajin v ljudskih pripovedkah (npr. *Kako je nastalo Blejsko jezero*, *Povodni mož v Krki*) in avtorskih literarnih delih. Med slednjimi velja omeniti npr. pripovedki Dese Muck *Kokoš velikanka*, kjer je predstavljena podoba kokoši v obliki države; Cvetke Bevc *Pesem za vilo*, v kateri so opisani narodni inštrumenti; *Pravljične poti Slovenije*, *Pravljične poti v zgodovino*, *Kamniške pravljične poti* Irene Cerar, knjige uvrščamo med neumetnostna besedila, vodnike po krajih (opis poti), kot zanimivost pa je posamezni destinaciji dodano leposlovno besedilo. Posamezne pokrajine ali kraji so precej natančno opisani v seriji Bogdana Novaka *Zvesti prijatelji* (Koroška, Gorenjska, Triglavsko pogorje, Prekmurje (Beltinci), Ljubljana), ki sicer sodi v taborniški tip pustolovske književnosti. Morda ena najlepših naslovniško odprta zgibanka je avtorsko delo Andreje Peklar *Fant z rdečo kapico*, ki je posvečeno situli iz Vač; izpostaviti pa velja vsaj še Prešernovo *Zdravljico* z ilustracijami Damijana Stepančiča, v kateri je ilustrator predstavil pomembne slovenske osebe s kulturnega, športnega in

2 Cobiss + omogoča funkcijo vpogleda o originalnem jeziku prevedenih del.

3 Ob pregledu podatkov Statističnega urada RS je bilo v šolskem letu 2018/19 (to so najnovjši dostopni podatki) v slovenske osnovne šole vpisanih 10.256 otrok s tujim državljanstvom: skoraj 65 % iz bivših republik Jugoslavije (Bosna in Hercegovina 4.553; Makedonija 1.182, Srbija 664, Hrvaška 217 otrok) in 20 % s Kosova (2.052 otrok). Po podatkih Statističnega urada RS se je število prebivalcev Slovenije v letu 2019 povečalo za 14.953, pri čemer se je število državljanov Slovenije zmanjšalo za približno 3.200, število tujih državljanov pa se je povečalo za blizu 18.200 (13,1 %). 1. januarja 2020 je 156.351 tujcev predstavljalo 7,5 % vseh prebivalcev Slovenije.

znanstvenega področja ter snovno kulturno dediščino (npr. pomembna likovna dela, stavbno dediščino). Janja Vidmar v zbirki kratke proze *Otroci sveta* odpira vprašanje razlik v odraščanju otrok v različnih državah sveta. Avtorica je izdala tudi roman *Črna vrana*, ki upoveduje begunsko problematiko, na isto temo je izdala Cvetka Bevc roman *Božiček v ušesu*. Obe avtorici se v romanih dotakneta tudi odnosov okolice do slovenskega otroka priseljenca v tujini.

Priporočeno čtivo so lahko tudi slovenska leposlovna dela, ki sodijo v zgodovinski prozni žanr in so umeščena v območje sedanje Slovenije. Večina teh literarnih del ima natančno podano letnico dogodka ali pa je čas dogajanja podan širše, npr. življenjsko obdobje znane zgodovinske osebe ali obdobje ali stoletje. Za učence in učenke na predmetni stopnji je lahko dober primer medpredmetne povezave z zgodovino prav realistična zgodovinska proza, ki ustreza vsem določilom žanra, npr. mlajša kamena doba: trilogija Bobri Janeza Jalna, serija Sebastijana Preglja *Zgodbe s konca kamene dobe*; Bizantinsko cesarstvo: Fran Saleški Finžgar *Pod svobodnim soncem*; Karantanija: Dim Zupan *Pantera Karnioli*. Zlasti Ivan Sivec je napisal nekaj realističnih avturistično-zgodovinskih romanov, katerih temeljni motiv je zgodovinsko preverljivo dejstvo, zgodba pa je po svojem bistvu pustolovska (npr. *Krokarji viteza Erazma* (16. st.), *Pozabljeni zaklad* (čas Ilirskih provinc) in *Kapitanov ključ* (o potopljeni vojaški ladji Rex v Koprskem zalivu)), tudi detektivka *Lov za templjarskim zakladom* Milana Petka Levokova predstavlja skozi napeto zgodbo zgodovinski kontekst templjarjev in pokrajino okrog Marofa, kjer se zgodba dogaja. Odlična je tudi literarizirana tristoletna zgodovina o Celjskih grofih *Tri zvezdice za celjske kneze* Bine Štampe Žmavc, ki sodi med fantastične pripovedi, prav tako v isto skupino besedil (sicer za mlajše otroke) sodi peteroknjižje o Karantaciji Nika Kupperja. Zavedanje o narodni zgodovini je tudi v sodobni prozi posebej močno v tistih literarnih delih, ki govorijo o nekdanjem slovenskem prostoru, kjer še danes živijo Slovenci, vendar ozemlje pripada drugi državi. Tak primer sta ob Kupperju (prostor avstrijske Koroške) še delo pisateljice Eveline Umek o zgodovini Trsta in pomembnih Slovencev, ki so živeli v njem, in avtobiografske zgodbe *Trst v žepu* Marka Kravosa.

Obstoj različnih kultur na istem prostoru v istem času je dejstvo; preseganje predsodkov in stereotipov lahko pri mladem bralcu oblikuje pozitivne vrednote do različnosti. V izobraževalnem prostoru je zato treba izbirati besedila, ki so naravnana k spodbujanju strpnosti, vključujočih odnosov in medkulturnemu dialogu. Ravno zaradi tega je dragoceno branje sodobne realistične književnosti o navadah, življenju in družbenih razmerah v drugih državah, npr. dela Siobhan Dowd (*Barjanski otrok* – o sodobnem dogajanju na Irskem; *Uganka Londonskega očesa* – realni književni prostor je London), R. J. Palacio (*Čudo*, *Julianova zgodba*, *Charlottina zgodba*; ZDA – tipični šolski sistem, vključevanje učencev in učenk v dejavnosti, odnosi; druga knjiga v retrospektivnem delu opisuje tudi dogodke v Franciji), Jeff Kinney (serija *Dnevnik nabritega*

mulca – o šoli in pustolovščinah, ZDA), David Hill (Ogenj tam zgoraj – o avstralskih požarih). Zanimivi bi lahko bili zbrani govori ameriških staroselcev v knjigi z naslovom *Kako naj vam prodamo modrino neba*, v delu izstopa neantropocentričen pogled na naravo.

3.2 Spoznavanje različnih književnih vrst, skozi katere se hkrati utrjuje medkulturnost

V ljudskih pravljičah je opazna omemba tipične hrane, oblačil, gospodarskih razmer, odnosov med literarnimi liki v nekem sicer oddaljenem času. Na tem mestu imamo v mislih predvsem različne zbirke slovenskih pravljič (Slovenske narodne pravljičice, Slovenske ljudske pravljičice, Zlata ptica idr.) in pravljič drugih narodov (npr. Kitajske pravljičice, Donavska kraljica: slovaške pravljičice, Lepotica roža in druge turške pravljičice, Finske pravljičice), saj sopostavljene razkrivajo kulturno sliko sveta, raznolikost pokrajin, kulturnih in divjih rastlin, živali. Primer za višjo stopnjo OŠ je izbor svetovnih pravljič *Modrost pravljične školjke*, v katerem so pravljičice iz Slovenije, vseh sosednjih držav, romska pravljičica, druge pa so izbrane po principu raznolikosti prostorov (puščava, visokogorje, neskončni gozdovi, ledena pokrajina, morje idr.), živali (pavijan, žirafa, kenguru, žerjav, medved idr.), hrane in pijače (kruh, košutji sir, vino, lipov čaj idr.), odnosov med ljudmi (hierarhija, dogovorjene poroke idr.), opravljanja najrazličnejših poklicev (rezbar, lovec, mornar idr.).

Zanimiv pristop k obravnavi raznolikih besedil ponujajo tudi *Pripovedke: pravljična kuharska knjiga za mlade bralce, jedce in kuhalce*, v kateri so ob receptih tipičnih jedi zbrana tudi različna literarna besedila, ki jed ali njeno sestavino omenjajo. Npr. poglavje Rdeča kapica (2017: 46–51) vsebuje pravljičico, pojasnilo o treh razširjenih različicah, Dickensov komentar o Rdeči kapici (da je bila namreč njegova prva ljubezen), recept za polnjena jajca z naslovom Košara dobrot Rdeče kapice ter zanimivosti o piknikih.

Potopis in literarni potopis

Med potopisi za otroke je opaziti, da so ti izhajali predvsem v drugi polovici 20. stoletja, pri čemer je berivo zanimivo predvsem kot pogled na preteklost neke dežele, danes pa so razmere bistveno drugačne. Npr. delo *Tibet streha sveta* Oskarja Hudalesa že na notranji platnici podaja informacijo, da je avtor zbral gradivo iz različnih virov, pri čemer lahko domnevamo, da sam nikoli ni bil v Tibetu. Podane so bivanjske razmere, konkretne gospodarske in politične razmere, vera, opis pokrajine ipd. Nasprotni pa je osebni pristop k opisu pokrajine in razmer opisan v delu *Pot v Tunizijo* Vide Brest; avtorica je tam leta 1965 obiskala sestro, potovala je po državi in se spoznavala s kulturo. Danes seveda marsikaj zapisanega ne drži več, znamenitosti pa so še vedno tam. Med

novejšimi je morda za osnovnošolce lahko zanimiva zbirka *Popotni dnevnik*,⁴ kjer gre delno za personalne vtise in ne toliko za geografski, zgodovinski, politični ali gospodarski princip osvetlitve (vele)mesta.

Literarni potopis, katerega primer je kratka zgodba Milana Petka Levokova *Kjer se ustavi čas* (*Geniji*²), predstavlja na eni strani lepoto pokrajine in iskanja Akdamarja, otočka na jezeru Van, na drugi strani pa avtor predstavlja iskanje človekovega bistva, sreče, spoznanja in razumevanja življenja.

Biografije in literarizirane biografije

Pomemben prispevek k medkulturnim temam so tudi besedila, ki so izšla v slikaniški zbirki *Znameniti Slovenci kot literarizirane biografije*: o Primožu Trubarju (Saša Pergar), o Antonu Martinu Slomšku (Maja Furlan), o glasbenikih Ipavcih (Zvezdana Majhen), o bratih Rusjan (Nataša Konc Lorenzutti), o Generalu Maistru, Ivanu Cankarju, Francetu Prešernu in Antonu Tomažu Linhartu (Tone Partljič).

Posebno pozornost na področju medkulturnosti si zasluži trilogija *Svilna pot*, ki jo sestavljajo avtorske slikanice Huiqin Wang, *Ferdinand Avguštín Hallerstein: Slovenec v Prepovedanem mestu*, *Giuseppe Castiglione: Slikar v Prepovedanem mestu* in *Jaz, Marco Polo*. Če slikanice obravnavamo kot celoto, jih moramo predstavljati v obratnem vrstnem redu, kakor je nakazano že v zgornji avtopoetiki, pri čemer je treba upoštevati prostorjenje in zgodovinski čas resničnih oseb (biografija), ne nazadnje pa tudi obravnavo tujosti in tujstva v času in prostoru. Vse tri avtorske slikanice so izdane v dvojezični različici, in sicer v slovenščini in kitajščini. Huiqin Wang in Milan Dekleva sta leta 2020 izdala slikanico o Almi Karlin, ki je hkrati literarizirana biografija in potopis, saj besedilo zajema pisateljico sedemletno potovanje po svetu, pisano je prvoosebno; slikanica je posvečena stoletnici začetka njene poti. Že na veznih listih je podan zemljevid, izpisani so najpomembnejši kraji, v katerih je na poti okoli sveta bivala Alma Karlin (Celje, Lima, San Francisco, Honolulu, Tokio, Peking, Adelaida, Fidži, Agra, Massawa). Na notranji naslovnici je upodobljen pisateljčin pisalni stroj erika, naslikani so najpomembnejši prizori s poti.

4 Sklep

Razvijanje in utrjevanje medkulturne zmožnosti je ena od zmožnosti, ki je sistematično, premišljeno in osmišljeno ter kontinuirano umeščena v učni načrt za slovenščino v osnovni šoli, in sicer od opredelitve predmeta, splošnih ciljev do didaktičnih priporočil za jezikovni in književni pouk. Zlasti pri slednjem je izpostavljeno, da branje med

4 Npr. Delinda Eliuzi-Jacobs, Lisa Roze: *Popotni dnevnik Chloé Keller New York* (deklica je stara 9 let); Héctor Cabello Reyes, Claire Dupoizat: *Popotni dnevnik Lise Manin Benetke* (Lisa odkriva domovino svojega očeta).

drugim učečim se ponuja priložnost za spoznavanje svoje kulture, kulture drugih in skupnih kulturnih vrednot, s čimer učenci in učenke gradijo naklonjen odnos do drugih in drugačnih, različnih. Tako razvijajo svojo socialno, kulturno in medkulturno zmožnost. Učni načrt glede izbire umetnostnih besedil za obravnavo daje učiteljem in učiteljicam precej svobode, saj je izbira teh prepuščena njihovi presoji, tu pa se učiteljem in učiteljicam ponuja priložnost izbire tudi v prispevku obravnavanih besedil, saj je zavedanje o obči kulturni dediščini temeljni pogoj za sprejemanje in spoštovanje pluralizma kultur. Raznolikost kultur mladega bralca bogati, hkrati pa utrjuje zavedanje, da se je kulturna zgodovina človeštva od nekdaj prenaša z zgodbami. Mladi bralec se spozna z neznanim, nenavadnim, a vendar podobnim, nekako domačim, ker medkulturnost je ravno to: spoštovanje vseh. V izobraževalnem prostoru bi bilo treba vedno znova premisliti učiteljeve besede glavnemu liku romana *Absolutno resnični dnevnik Indijanca s polnim delovnim časom*:

»Nisem zares ubijal Indijancev. Od nas se je pričakovalo, da vas pripravimo, da ne boste več Indijanci. Vaše pesmi in zgodbe in jezik in plesi. Vse. Nismo hoteli pobiti indijanskih ljudi. Trudili smo se ubiti indijansko kulturo.« (Sherman 2016: 45.)

VIRI

- BEVC, Cvetka, 2009: *Pesem za vilo*. Ljubljana: Vodnikova založba.
- BEVC, Cvetka, 2018: *Božiček v ušesu*. Maribor: Pivec.
- BREST, Vida, 1967: *Pot v Tunizijo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- CERAR, Irena, 2007: *Pravljične poti Slovenije*. Ljubljana: Sidarta.
- CERAR, Irena, 2009: *Pravljične poti v zgodovino*. Ljubljana: Sidarta.
- CERAR, Irena, 2015: *Kamniške pravljicne poti*. Ljubljana: Sidarta.
- DOWD, Siobhan, 2014: *Barjanski otrok*. Hlebbe: Zala.
- HILL, David, 2010: *Ogenj tam zgoraj*. Dob pri Domžalah: Miš.
- HRŽENJAK, Majda, 2003: Medkulturnost in otroška literatura. Marina Blatnik Mohar (ur.): *Beremo skupaj: priročnik za spodbujanje branja*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 73–76.
- HUDALES, Oskar, 1955: *Tibet streha sveta*. Ljubljana: Kmečka knjiga.
- JALEN, Janez, 1982a: *Bobri I: Sam*. (Zbirka Zlata knjiga.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JALEN, Janez, 1982b: *Bobri II: Rod*. (Zbirka Zlata knjiga.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JALEN, Janez, 1982c: *Bobri III: Vrh*. (Zbirka Zlata knjiga.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kako naj vam prodamo modrino neba: besede indijanskih poglavarjev*, 1990. Ljubljana: samozaložba F. Burgar.
- KINNEY, Jeff, 2011: *Dnevnik nabritega mulca* (1. del; tudi naslov serije). Izola: Grlica.
- KONC LORENZUTTI, Nataša, 2011: *Poleti letim. Eda in Pepi*. Ilustrirala Kristina Krhin. Murska Sobota: Ajda, IBO Gomboc.
- KRAVOS, Marko, 2006: *Trst v žepu*. Ljubljana: DZS.
- KUPPER, Niko, 2008: *Kralj Samo*. Ilustrirala Katarina Štrukelj. (Knjižna zbirka Kamenčki zgodovine 1.) Celovec: Mohorjeva.

- KUPPER, Niko, 2008a: *Primož Trubar*. Ilustrirala Tinka Tomazin. (Knjižna zbirka Kamenčki zgodovine 2.) Celovec: Mohorjeva.
- KUPPER, Niko, 2009: *Modest gosposvetski*. Ilustrirala Katarina Štrukelj. (Knjižna zbirka Kamenčki zgodovine 3.) Celovec: Mohorjeva.
- KUPPER, Niko, 2009a: *Skriti zaklad: Brižinski spomeniki*. Ilustrirala Katarina Štrukelj. (Knjižna zbirka Kamenčki zgodovine 4.) Celovec: Mohorjeva.
- KUPPER, Niko, 2012: *Zgodba o čarobni prisegi: knežji kamen*. Ilustriral David Kass. (Knjižna zbirka Kamenčki zgodovine 5.) Celovec: Mohorjeva.
- MAJHEN, Zvezdana, 2010: *Hiša glasbe: o glasbenikih Ipavcih*. Ilustrirala Mojca Cerjak. (Zbirka Midva: znameniti Slovenci.) Murska Sobota: Ajda, IBO Gomboc.
- NOVAK, Bogdan, 1993: *Hudobna graščakinja* (serija Zvesti prijatelji). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PALACIO, R. J., 2017. *Čudo*. Zagorje ob Savi: Ocean.
- PARTLJIČ, Tone, 2011: *Deklica in general: general Maister*. Ilustriral Anton Buzeti. (Zbirka Midva: znameniti Slovenci.) Murska Sobota: Ajda, IBO Gomboc.
- PARTLJIČ, Tone, 2013: *O Ivanu in Ani: Ivan Cankar*. Ilustriral Anton Buzeti. (Zbirka Midva: znameniti Slovenci.) Murska Sobota: Ajda, IBO Gomboc.
- PARTLJIČ, Tone, 2018: *Matiček; A. T. Linhart, počelo slovenskega gledališča*. Ilustriral Anton Buzeti. (Zbirka Midva: znameniti Slovenci.) Murska Sobota: Ajda, IBO Gomboc.
- PEKLAR, Andreja, 2005: *Fant z rdečo kapico*. Ljubljana: Inštitut za likovno umetnost.
- PERGAR, Saša, 2008: *Knjiga, Piskrc in Marela: Primoževa knjiga, pravljica o knjigi*. Ilustriral Anton Buzeti. (Zbirka Midva.) Murska Sobota: Ajda, IBO Gomboc.
- PETEK, Milan Levokov, 2007: Kjer se ustavi čas. Dragica Haramija (ur.): *Geniji*². 29–41.
- PREGELJ, Sebastijan, 2016: *Deček Brin na domačem kolišču*. (S konca kamene dobe.) Dob: Miš.
- PREŠEREN, France, STEPANČIČ, Damijan, 2013: *Zdravljica*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SHERMAN, Alexie, 2016: *Absolutno resnični dnevnik Indijanca s polnim delovnim časom*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SIVEC, Ivan, 1987: *Pozabljeni zaklad*. Ljubljana: Kmečki glas.
- SIVEC, Ivan, 1991: *Gusarji na obzorju*. Ljubljana: Kmečki glas.
- SIVEC, Ivan, 1997: *Krokarji viteza Erazma*. (Dober dan, roman! 7.) Ljubljana: DZS.
- SIVEC, Ivan, 2004: *Kapitanov ključ*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ŠTAMPE ŽMAVC, Bina, 2000: *Tri zvezdice za celjske kneze*. Celje: Grafični studio Ara.
- UMEK, Evelina, 2008: *Sprehod z baronom in drugimi imenitnimi Slovenci*. Ilustrirala Živa Pahor, fotografije Andrej Kajzer. Trst: Mladika.
- VIDMAR, Janja, 2013: *Otroci sveta*. Ljubljana: Undara studio.
- VIDMAR, Janja, 2018: *Črna vrana*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- WANG, Huiquin, 2014: *Ferdinand Avguštín Hallerstein: Slovenec v Prepovedanem mestu*. (Zbirka Velike slikanice.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- WANG, Huiquin, 2015: *Giuseppe Castiglione: Slikar v Prepovedanem mestu*. (Zbirka Velike slikanice.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- WANG, Huiquin, 2018: *Jaz, Marco Polo*. (Zbirka Velike slikanice.) Ljubljana: Mladinska knjiga.

- WANG, Huiquin, DEKLEVA, Milan 2020: *Mala Alma na veliki poti*. (Zbirka Velike slikanice.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- YOLEN, Jane (prir.), STEMPLER, Heidi E. Y., 2017: *Priporočke: pravljica kuharska knjiga za mlade bralce, jedce in kuhalce*. Maribor: Pivec.
- ZUPAN, Dim, 2012: *Pantera Karniola*. Ljubljana: Mladika.

LITERATURA

- HARAMIJA, Dragica, 2014: Zgodovina v zgodbah. *Otrok in knjiga* 41/90. 5–20.
- HARAMIJA, Dragica, 2020: Medkulturnost v otroški in mladinski prozi. Marko Jesenšek (ur.): *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, Veliki madžarsko-slovenski spletni slovar*. (Zora 135.) Maribor: Univerzitetna založba. 186–203.
- HARAMIJA, Dragica, (izbor in spremno besedilo), 2015: *Modrost pravljicne školjke: izbor svetovnih pravljic*. (Domače branje.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- HARAMIJA, Dragica, BATIČ, Janja, 2015: Prešernova Zdravljica z ilustracijami Damijana Stepančiča: literarna in likovna govorica slikanice. *Otrok in knjiga* 42/92. 5–17.
- KREK, Janez, METLJAK, Mira (ur.), 2011: *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji 2011*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. <<http://pefprints.pef.uni-lj.si/1195/>>.
- KROPEJ, Monika, 1995: *Pravljica in stvarnost*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- MIKOLIČ, Vesna, PETTOT, Sussana, ZUDIČ ANTONIČ, Nives, 2006: *Med kulturami in jeziki*. Koper: Annales.
- POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2018: *Učni načrt. Slovenščina*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. <http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina.pdf>.
- Statistični urad Republike Slovenije: *Tuji učenci v rednih in prilagojenih programih osnovne šole po državi državljanstva, Slovenija, letno* (izbrano leto 2018/19). <https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc_09_izobrazevanje_04_osnovnosol_izobraz_01_09527_zac_sol_leta/0952773S.px/table/tableViewLayout2/>.
- Statistični urad Republike Slovenije: *Tujci v Sloveniji na dan 1. 1. 2020*. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8773>>.
- UNESCO, 2005: *The Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. <<https://en.unesco.org/creativity/convention>>.
- VIŽINTIN, Marjanca Ajša, 2017: *Medkulturna vzgoja in izobraževanje: vključevanje otrok priseljencev*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- ZOREC, Klavdija, 2009: Medkulturna razmerja v izobraževanju. Matej Makarovič (ur.): *Šolanje v medkulturnem okolju*. Ljubljana: Vega. 45–87.

Jožica Čeh Steger

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
jozica.ceh@um.si

Modeli tujega in slovenska literarna klasika v osnovni šoli

V medkulturnosti je tuje razumljeno kot dinamičen pojem, ki nastaja v odnosu z lastnim. Fikcijski svetovi literarnih besedil tematizirajo izkušnje tujosti in ponujajo različne modele srečevanja lastnega s tujim. Na podlagi opisa različnih modelov tujega, temelječih na vključevanju ali izključevanju tujega in drugačnega, so v prispevku predstavljene reprezentacije tujega, kakor se zapisujejo v izbranih besedilih slovenske literarne, zlasti nemladinske klasike, v njenih predelavah in posodobitvah, tudi ob nacionalnih literarnih simbolih.

1 Večkulturnost in medkulturnost v književnosti

Slovenska književnost¹ ima v znakovnem sistemu slovenske kulture posebno mesto, ohranja in utrjuje narodno identiteto ter vstopa v dialog z drugimi kulturami. Reprezentira različne odnose lastnega s tujim (do priseljencev, izseljencev, beguncev, zdomcev, manjšin, etničnih, verskih in drugih skupnosti) in s tem omogoča tudi refleksijo razvoja večkulturnosti in medkulturnosti v družbi. Slovenski prostor je bil vse od srednjega veka naprej večkulturen, večetničen in večjezičen, vendar bi pri nas v preteklosti zaradi asimetričnih odnosov med kulturami težko govorili o medkulturnosti. Večkulturnost temelji na spoznavanju drugih kultur v smislu dodajanja k lastnemu (Hofmann 2006), medtem ko je medkulturnost v osnovi dinamičen proces in temelji na sodelovanju dveh ali več enakovrednih kultur, ki vstopajo v dialog in ustvarjajo medkulturno družbo. V globalnem svetu, kjer so meje med jeziki, skupnostmi in kulturami tudi vse bolj virtualne, se vsakodnevno srečujemo z drugimi kulturami. Toda, ali zares živimo v široko odprti, medkulturni družbi? Prav v času pandemije koronavirusa covid-19 lahko opazimo, da se meje in ločnice ob večji ogroženosti hitro ponovno vzpostavijo.

Janja Serafin Žitnik (2008) navaja, da ustvarja v Sloveniji okrog 120 priseljenjskih avtoric in avtorjev, ki pišejo dvo- in večjezično ali samo v svoji materinščini. Nekateri (npr. Josip Osti) so pri nas že dobro uveljavljeni, a mnogi prezrti, slabo poznani ali povsem nepoznani. Antologija sodobne manjšinske in priseljenjske književnosti v Sloveniji *Iz*

1 Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna, in v okviru projekta št. J6-9354 (*Kultura spominjanja gradnikov slovenskega naroda in države* – vodja projekta prof. dr. Darko Darovec), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.

jezika v jezik (2016), ki velja za prvo tovrstno antologijo pri nas, prinaša ob že znanih precej novih literarnih imen priseljske in manjšinske književnosti, kot so Aljoša Curović, Jadranka Matić Zupančič, Nataša Kupljenik, Sonja Cekova Stojanovska, Marco Apolonio, Ana Lasić idr.² V antologiji so zvrstno različna besedila zapisana v slovenskem, hrvaškem, angleškem, bosanskem, italijanskem, madžarskem, makedonskem, slovaškem in srbskem jeziku. Z vidika avtorske sestave prevladujejo priseljenci iz republik bivše Jugoslavije, ustvarjalci italijanske in madžarske narodne manjšine so količinsko slabo zastopani, medtem ko predstavnikov romske skupnosti sploh ni.³

2 Izkušnje s tujim in modeli tujega v literarnih besedilih

Medkulturnost implicira različne izkušnje tujosti, ki se zrcalijo tudi v literarnih besedilih. Književnost ima na razpolago številne slogovne postopke, s katerimi lahko reprezentira nove modele za razumevanje lastnega in tujega.⁴ Tuje ni objektivna lastnost, ampak dinamičen pojem, ki nastaja v odnosu do lastnega. V okviru prostorske perspektive loči Ortrud Gutjahr tri oblike tujega: a) tuje kot onstransko, nedosegljivo, nedostopno, b) tuje kot še neznano (zunaj znanega prostora, telesa, družine ali socialne skupine) in c) tuje, ki prihaja v notranji/znani prostor (cit. po Hofmann 2006: 15). Za reprezentacijo prostorskih odnosov tujosti je književnost oblikovala tipične literarne osebe, ki se na različne načine soočijo s tujim. V prvem modelu gre za obliko tujega, ki je ni mogoče spoznati (npr. odnos do smrti). Za medkulturno književnost sta pomembnejša preostala prostorska modela. V modelu tuje kot še neznano gre za obogatitev lastnega s pomočjo tujega. Pojavlja se v modernih družbah, temelječih na spoštovanju, razumevanju in sprejemanju tujega. Literarna dela lahko prikazujejo, kako se tuje spreminja v znano in poznano. Pri tej inscenaciji tujega ima odločilno vlogo topos popotovanja. Tipične literarne osebe so pustolovci, odkritelji, raziskovalci, osvajalci, naseljenci, priseljenci, izseljenci, kolonizatorji idr.⁵ V dialogu s tujim niso le tisti, ki gredo na tuje, marveč tudi tisti, ki ostanejo doma. V tem primeru gre za model tujega v notranjem prostoru, v katerem so tipične literarne osebe priseljenci, begunci, iskalci azila, zdomci, dvojniki, različne etnične skupine idr. (Hofmann 2006: 15–20)

2 Uredniki za posamezne jezike so obravnavali 92 priseljskih in manjšinskih avtorjev, v antologijo so jih nato uvrstili 34 z besedili v izvorniku in prevodu.

3 Urednica Lidija Dimkowska pojasnjuje v spremni besedi, da so romska besedila iz antologije izpadla, ker niso ustrezala estetskim kriterijem, Rajko Šajnovič pa je zavrnil objavo, ker prispevki niso bili honorirani. Prav tako manjkajo besedila priseljencev, ki ustvarjajo v nemščini, arabščini, ruščini in francoščini. V pomoč pri spoznavanju romske kulture so lahko dvojezične pravljice, npr. zbirka pravljic Rajka Šajnoviča *Romske pravljice/Romane vištore* (2005). Seznam romske literature za kulturne delavce, ki delajo z Romi, je dostopen na: <<http://www.pripovedovalskivariete.si/medkulturni/?p=172>>.

4 Hofmann (2006: 14) navaja, da literarni ustvarjalci pri reprezentaciji tujosti pogosto posežejo po satiri, parodiji, komiki in groteski.

5 Lik moškega, ki odide na tuje, da bi spoznal lastno identiteto, poznamo od grškega epa naprej, pojavlja se tudi v viteških in razvojnih romanih.

Do tujcev, ki prihajajo k nam ali živijo z nami, se zelo različno obnašamo (sprejemanje z odprtimi rokami, strah, bojazen, da nas ogrožajo). Književna besedila tematizirajo realne (npr. France Bevk: *Lukec in njegov škorec*) kakor tudi pravljичno-fantastične izkušnje s tujim. Nekatere pravljice Svetlane Makarovič (npr. *Kosovirja na leteči žlici*, 1974) na pravljичno-fantastičen način pripovedujejo o preseganju predsodkov in spoznavanju tujega v medkulturnem dialogu. V besedilu *Pri grooznih Lebdivkah* pingvini posvarijo kosovirja pred groznimi Lebdivkami, vendar se kljub temu odpravita k njim. Presenečena spoznata, da so Lebdivke zelo prijazne in gostoljubne. Kosovirja nato poskrbita, da se srečajo s pingvini. Ko se oboji spoznajo, sklenejo prijateljstvo, pingvini pa sprejmejo lebdenje celo za svoj najljubši šport. Obogatitev lastnega s tujim reprezentirajo tudi Kovičeve zgodbe *Moj prijatelj Piki Jakob*, v katerih je mdr. tematizirana radovednost glavne osebe po spoznavanju tujega. Medvedek Piki Jakob piše prijatelju Žužuju pisma v Pariz in bi ga silno rad obiskal. Pozna francosko kulinariko, v spanju govori tudi francosko. Prav tako bi rad obiskal medvede na severnem tečaju in se srečal z Eskimi ter zmaji. V sanjah potuje po svetu, toda v realnosti lahko obišče le živalski vrt.

2.1 Modeli tujega in lastnega

Modeli srečevanja s tujim temeljijo na vključevanju oziroma izključevanju tujega. Ortfried Schöffter je z antropološko-sociološkega vidika opisal štiri modele tujega, ki lahko veljajo kot izhodišče za analizo medkulturnosti v književnem besedilu. To so: a) tuje kot resonanca lastnega, b) tuje kot protipodoba lastnega, c) tuje kot dopolnitev lastnega in č) tuje kot komplementarnost (Hofmann 2006).

2.1.1 Tuje kot resonanca lastnega

Ta model tujega temelji na skupnem izvoru, vendar se je lastno v določenem času odcepilo od prvotne celote. V časovnem smislu je tuje razumljeno kot izvorno, brez česar lastno ne bi moglo nastati, a obenem ni povsem tuje. Takšna izkušnja tujega lahko prebudi željo po ponovni združitvi ali zavračanje. Tuje predstavlja po eni strani ideal celote, po drugi strani pomeni preživeto razvojno stopnjo, ker je lastno razumljeno kot razvitejše in naprednejše. V zahodni tradiciji je postal ta model ključnega pomena za recepcijo tujega. (Hofmann 2006: 20–21) Sem lahko uvrstimo zanimanje zahodnoevropskih avtorjev za Orient in vzhodnjaške kulture, na primer Aškerčeva⁶ potovanja po Orientu in orientalske motive v njegovem pesništvu (npr. *Čaša nesmrtnosti*),

6 Anton Aškerc se je navduševal nad Orientom in čutil tesno povezanost s slovanskim svetom. Potoval je v Carigrad, Peterburg, Moskvo, Kavkaz in Egipt. Z eksotičnimi motivi iz Orienta je obogatil slovensko liriko, npr. v zbirki *Akropolis in piramide: Poetični sprehodi po Orientu* (1909). Pesem *Egipčanka* iz te zbirke pripoveduje o usodi vipavskih aleksandrink. Popotovanja v Istanbul in Rusijo je v obliki potopisov objavil v *Ljubljanskem zvonu*.

Kosovelovo, Gradnikovo ali Jarčevo zanimanje za budizem idr. V ta model tujega sodijo tudi literarna dela, ki tematizirajo odnos do bivše Jugoslavije (npr. Goran Vojnović: *Čefurji raus!, Jugoslavija, moja dežela*).

2.1.2 Tuje kot protipodoba lastnega

Ta model temelji na nezdružljivosti tujega z lastnim. Integriteta lastnega hoče biti ohranjena, med lastnim in tujim oz. notranjim in zunanjim je potegnjena ostra ločnica. Tuje je opisano kot negacija lastnega, kot latentna nevarnost za lastno identiteto, kot drugo, ki je nezdružljivo z lastnim in ne sme prodreti vanj. Tudi metafore za ponazarjanje lastnega in tujega so kontrastne, lastno je čisto, zdravo in vitalno, tuje umazano, bolno, živalsko, nevarno in grozljivo. Ta model tujega prevladuje v konceptih nacionalistične in rasistične literature. Do izraza prihaja tudi, ko se posamezniki ali skupine nahajajo v težkih situacijah (vojna, epidemija, pandemija). (Hofmann 2006: 22–23) Ivan Tavčar je npr. v romanu *Visoška kronika* za versko tujost oziroma drugačnost uporabil metafore plevela in umazanije. Luteranka Barbara ne priznava več svoje hčerke in njenih otrok, potem ko je le-ta sprejela katoliško vero.⁷

2.1.3 Tuje kot dopolnitev lastnega

V tem modelu je lastno že spoznano kot dinamičen proces in omogoča medkulturno kompetenco, vendar je sprejemanje tujega še zmeraj omejeno na dopolnjevanje in obogatitev lastnega, kot integracija tujega v lastno, kot kopičenje podatkov, informacij in praks tujega za potrebe lastnega. Pri tem obstaja nevarnost izgube lastne identitete in asimilacije s tujim, kar ciljne države pogosto pričakujejo od priseljencev. (Hofmann 2006: 23–24) Primer asimilacije s tujim predstavlja denimo pesem Mileta Klopčiča *Mary se predstavi*. Pesem tematizira slovensko ekonomsko izseljensko družino, ki je zaradi težkih razmer zapustila dom in se izselila v Ameriko. Sprva je odšel oče, nato mu je sledila žena z otroki. Deklica Mary se svojega prvega doma in domačih krajev ne spominja, le po materinem pripovedovanju ve, da je bila rojena v vasi ob Savi; v tujini je izgubila slovensko identiteto (»Bila sem Marica, / to ves je moj spomin, / a tu se pišem Mary Sustersich.«).

⁷ »Imela sem hčer in Barbara ji je bilo ime. Odpovedala se je svetemu evangeliju in od tedaj ni bila več moja hči. Vrgla sem jo iz svojega srca, kakor se vrže plevel iz njive. [...] Studenci čistega evangelija pojemajo v ti nesrečni deželi in ljudstvo zajema iz luže, v kateri se nabira babilonska gnojnica.« (Tavčar 1993: 77)

2.1.4 Tuje kot komplementarnost

Ta model tujega izhaja iz razumevanja medkulturnega dialoga v globalni družbi, tujega ne vgrajuje v lastno, ampak ga spoštuje v njegovi tujosti. Prav tako problematizira obstoj skupnih antropoloških univerzalij, vrednot in potreb. Opozarja, da so v različnih kulturah že osnovnim dejavnostim (npr. hrani, spanju, ljubezni) pripisani različni pomeni, in ugotavlja, da Evropejci ne moremo razumeti nekaterih običajev in navad tujih kultur (npr. indijske tradicije sežiganja vdov). Model komplementarne tujosti ne temelji na sprejemanju in razumevanju tujosti, temveč na priznavanju in spoštovanju medsebojnih razlik. Identitete posameznikov in skupin so v nenehni dinamiki med lastnim in tujim. (Hofmann 2006: 24–25)

3 Medkulturna vzgoja in izobraževanje

Da bi tuji (priseljenski, majnšinski idr.) avtorji in avtorice postali pri nas bolj prepoznavni, bi najbrž potrebovali tudi specializirane revije, morda posebno knjižno zbirko, pri kateri bi izdajali svoja dela v maternem jeziku in slovenskem prevodu. K bolj prepoznavni medkulturni družbi bi pripomoglo tudi, če bi bili ti avtorji in avtorice bolj vključeni v pouk književnosti na vseh ravneh šolanja in v študijske programe humanistike. Učni načrt za slovenščino v OŠ (2018) med splošnimi cilji navaja, da učenci pri pouku književnosti stopajo v dialog s književnim besedilom, književnost jim pomaga pri oblikovanju narodne identitete, spoznavanju svoje kulture in drugih kultur v evropskem prostoru in širše. Med drugim je zapisano:

S spoznavanjem druge kulture in skupnih kulturnih vrednot gradijo naklonjen odnos do drugih in drugačnih. Tako razvijajo svojo socialno, kulturno in medkulturno zmožnost ter ozaveščajo pogled na časovno umeščenost obravnavanih umetnostnih besedil. (Učni načrt 2018: 7)

Medkulturne ure književnosti torej naj ne potekajo le zaradi priseljenih učencev in učenk iz drugih območij, ampak so namenjene vsem, da bi si privzgojili medkulturni dialog in strpen odnos do drugih kultur. Za oblikovanje medkulturne vzgoje in izobraževanja so učiteljicam in učiteljem že v pomoč različni seminarji, izobraževanja, učna gradiva, priporočilni sezname knjig in podobno, vendar bo potrebno še veliko storiti (Vižintin 2016: 20).

4 Nemladinska klasika v luči medkulturnega pouka književnosti

Milena Mileva Blažič (2019: 18) piše, da mora učni načrt za slovenščino odražati kulturne, družbene in politične spremembe, ki so se zgodile po osamosvojitvi Slovenije in vstopu v Evropsko zvezo, skrbeti za ohranjanje in razvoj kulturne dediščine ter narodne identitete. Veljavni učni načrt za slovenščino navaja, da učenci in učenke, ki v tretjem

vzgojno-izobraževalnem obdobju spoznavajo nemladinsko književnost, pregledno poznajo književnike in njihova dela, med katerimi so navedeni tudi slovenski klasiki (žal ni nobene klasikinje).⁸ Za omenjeno obdobje učni načrt predpisuje tudi naslednja obvezna besedila: 7. razred: Ljudska: *Pegam in Lambergar*, Tone Pavček: *Pesem*, Fran Levstik: *Martin Krpan* (celotno besedilo); 8. razred: France Prešeren: *Povodni mož*, Niko Grafenauer: *Življenje*, Janko Kersnik: *Mačkova očeta* (celotno besedilo); 9. razred: France Prešeren: *Zdravljica*,⁹ Oton Župančič: *Žebljarska*, Ivan Cankar: *Bobi* (celotno besedilo) (Učni načrt 2018: 47). Ob slednjem se sprašujem, zakaj poteka osnovnošolsko srečanje s Cankarjem ob branju socialno in etično obremenjene črtice *Bobi*. Z branjem kakšnega ironičnega ali satiričnega odlomka iz njegovih dramskih besedil bi lahko spoznali povsem drugačnega Cankarja, ki bi jim bil morebiti celo všeč.

Medkulturni model književnosti, ki je zapisan med splošnimi cilji veljavnega učnega načrta za slovenščino, predvideva dialoški odnos med različnimi literaturami in kulturami. V nadaljevanju se sprašujemo, kako se različni modeli tujega zrcalijo v izbranih literarnih svetovih slovenske klasike. Josip Stritar je v romanu *Zorin* prvi tematiziral lik otroka v književnem besedilu za odrasle, ki v svoji otroški radovednosti pokaže zanimanje za tujo, slovensko kulturo. Odlomek o Zorinu in Evelini, devetletni Francozinji, pripoveduje o navdušenju nad še nepoznanim tujim za obogatitev lastnega. V Parizu živeči Milan Zorin stanuje pri neki francoski družini, kjer se spoprijatelji z devetletno deklico Evelino, hčerko svoje gospodinje. Evelina najde na njegovi mizi Prešernove *Poezije* in poskuša prebrati nekaj verzov. Radovedna deklica se želi naučiti slovenskega jezika, čeprav kot Francozinja o slovenski kulturi ni slišala še ničesar in ji je slovenščina povsem tuja, tudi težko izgovorljiva. Zorin ji nato pripoveduje o Slovencih, uči jo slovenskega jezika, skupaj pojeta slovenske in francoske pesmi:

Zdaj pa hoče po vsi sili, da moram tudi nje učiti tega lepega jezika. Povedati ji moram zdaj to, zdaj to, in vse si zapomni. Izgovarja čuda čisto in lepo, le malo boječe; počasi spušča besede iz ust, kakor bi se bala, da se ji katera ne stare. Včeraj, ko pridem domov, pozdravi me glasno: »Dober dan, moj dragi!« Čudno mi je segel v srce ta pozdrav, slišán na nenavadnem kraju. [...] Poleg tega tudi pojeva; jaz jo učim naših narodnih, ona pa mene francoskih pesmi. (Stritar 1996: 15–16)

Po drugi strani je v slovenski literarni klasiki zapisanih nemalo negativnih podob tujega in drugega, ki izhajajo iz različnih ideologij, predsodkov in negativnih stereotipov (etničnih, narodnih, verskih, jezikovnih in drugih), npr. za Turke, Nemce, Italijane,

⁸ Učni načrt navaja naslednje avtorje: 7. razred: Fran Levstik, Josip Jurčič, Prežihov Voranc, Tone Pavček, Homer; 8. razred: Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik, France Prešeren, Janko Kersnik, Ivan Tavčar, Anton Aškerc, Janez Menart, Niko Grafenauer, Lev Nikolajevič Tolstoj; 9. razred: Primož Trubar, Simon Gregorčič, Ivan Cankar, Oton Župančič, Josip Murn, Dragotin Kette, Srečko Kosovel, Ciril Kosmač, William Shakespeare. V posameznem razredu sta obravnavana tudi po dva sodobna avtorja. (Učni načrt 2018: 46–47)

⁹ Žepna knjiga *Zdravljica in njena pot v svet* (2014) prinaša Prešernovo *Zdravljico* v slovenščini, njen prevod v 26 jezikih (med drugim v romščino, arabščino in kitajščino) in spremno besedo, v kateri Boris Paternu razmišlja o mestu *Zdravljice* v slovenskem in svetovnem prostoru.

Rome, protestante, muslimane idr. V Levstikovem *Martinu Krpanu* je tujec, Brdavs, opisan kot strašen velikan, ilustracije Hinka Smrekarja pa ga prikazujejo s turbanom na glavi in mu pripišejo znake turškega osvajalca. O zakoreninjenosti negativnih podob, skozi katere se izražajo nacionalni predsodki o tujcih in drugačnih tudi iz ust otrok, bemo v Cankarjevi noveli *Spomladi*, ki tematizira domotožje in smrt deklice Mařenke, ki se je z družino priselila iz Moravske v proletarsko predmestje Dunaja. Na novem domu je bila tujka, drugačna po socialnem statusu, jeziku, navadah, kretnjah, videzu in obleki. Po materini smrti in ob melodiji moravske ljudske pesmi vzplamti v njej silno domotožje, zato se odpravi domov, na Moravsko, a na poti omaga. Za plaho Mařenko so predmestne ulice vse enako dolge, obleka, gibi in kretnje izdajajo njeno vaško identiteto. V novem okolju se ne znajde. Kot slovanska priseljenka je na Dunaju deležna tudi prezira in posmeha svojih vrstnikov, ki jo zmerjajo z izrazoma »Krowotin« in Povidlkrowotin«. Josip Stritar pa je v že omenjenem romanu *Zorin* pokazal, da lahko otroci iz različnih kultur sklenejo trdno prijateljstvo, ki zmore preseči negativne stereotipe (Milanovo prijateljstvo do tujke in rejenke, čeprav so jo drugi otroci zaradi njene drugačnosti zmerjali s ciganko.).¹⁰

5 Nemladinska klasika in nacionalni literarni simboli v sodobni preobleki in kontekstu medkulturnosti

V novejšem času smo priča različnim projektom inovativnega približevanja slovenske literarne klasike mlademu bralcu. Tovrstna besedila (stripovske in avdiovizualne izdaje, paradije, medijski prenosi, kombinacije medijev, multimedijški projekti idr.) nastajajo na podlagi medbesedilnih in medmedialnih navezav na klasične predloge. S posodobitvijo in predelavami želijo bralca pritegniti k branju klasičnih besedil na sodoben, sproščen, tudi lahkotnejši način. Pri pouku književnosti lahko služijo kot uvod v obravnavo klasike, kot motivacija za branje klasičnega besedila, za primerjalne analize z izvirnikom ipd. V nadaljevanju je navedeno le nekaj primerov posodobitev in predelav literarne klasike.

Med posodobitvami in predelavami klasike imajo opazno mesto stripovske izdaje. Ob Cankarjevi stoletnici smrti so v zbirki Cankar v stripu (2017) izšle stripovske izdaje treh Cankarjevih del (Andrej Rozman Roza, Damijan Stepančič: *Hlapci – ko angeli omagajo*; Tanja Komadina, Boštjan Gorenc - Pižama: *Moj lajf*; Igor Šinkovec, Žiga X Gombač: *Hlapec Jernej in pasja pravica*¹¹). Andrej Rozman Roza je ostal zvest izvirniku Cankarjevih *Hlapcev* (vključena sta le angela, ki komentirata dogajanje), medtem ko sta *Moj lajf* ter *Hlapec Jernej in pasja pravica* od predlog vsebinsko in idejno

10 »Še njeno ime Dela zdelo se jim je čudno, tuje, in zasmehovali so jo. In pa njene velike temne oči, gosti in dolgi črni lasje niso jim bili po volji; dražili so jo in imenovali sploh le ciganko!« (Stritar 1996: 28)

11 V nemškem prevodu (*Jernej der Knecht und sein Recht: eine tragische slowenische Hundegeschichte frei nach Ivan Cankar*) je natisnjen skupaj s Köstlerjevimi prevodom izvirne Cankarjeve novele.

precej oddaljena. Blaž Vurnik in Zoran Smiljanić sta izdala strip *Ivan Cankar: podobe iz življenja* (2018), v katerem je zanimivo prikazana pisateljeva življenjska zgodba. V posamezne zgodbe so vključeni citati iz pisateljevih del in pisem kakor tudi kratke biografije njegovih sodobnikov: Ketteja, Župančiča, Tavčarja, Aškerca, Govekarja, Finžgarja idr.

Igor Saksida in Rok Terkaj sta v knjigi *Kla kla klasika* (2017), ki sta ji dodala tudi zgoščenko, povezala šolsko kanonsko poezijo s sodobnim rapom. V zbirki so zbrane raperske interpretacije pesmi slovenskih klasikov iz veljavnega učnega načrta (France Prešeren: *Pesem od Lepe Vide*, Simon Gregorčič: *Moč ljubezni*, Oton Župančič: *Glosa, Žebljarska*, Josip Murn: *Pomladanska romanca* idr.) in Terkajeve avtorske pesmi (npr. *Lepa Vida*) skupaj s smernicami k razmisleku in boljšemu razumevanju pesmi. Knjigo bogatijo tudi ilustracije Damijana Stepančiča.

Knjiga Boštjana Gorenca - Pižame z naslovom *sLOLvnski klasiki 1* (2016) prinaša 53 predelav in posodobitev pretežno kanonskih besedil mladinske in nemladinske književnosti (F. Prešeren, F. Levstik, J. Jurčič, I. Cankar, A. Aškerc idr.), pravljič, ljudskih pesmi kakor tudi dela sodobnejših avtorjev (I. Minatti, T. Šalamun, S. Makarovič idr.). Literarna besedila, liki, motivi ali odlomki zaživijo v digitalnem mediju in novih komunikacijskih kanalih (e-pošta, SMS-sporočila, aplikacije na pametnih telefonih, Instagram, Facebook, Twitter, Googlov iskalnik, forumi idr.). Klasično besedilo je aktualizirano s sodobnimi družbenimi temami (način prehranjevanja, odnos do okolja in priseljencev, igre na srečo, oglaševanje idr.), z različnimi popkulturnimi referencami in jezikom (novi izrazi, pogovorni jezik, narečne besede, različni govorni registri idr.). Uporabljeni so čustvenčki, kratice, krajšave, simboli, grafikoni, fotografije, komentarji, všečki idr. Klasika v digitalnem mediju je mlademu bralcu namenjena kot bralni užitek in približana s pomočjo komunikacijskega kanala, ki ga vsakodnevno uporablja. Prešernova balada *Povodni mož* je npr. postavljena na Facebook, Cankarjeva črtica *Skodelica kave* je predstavljena le s čustvenčki. Levstik piše *Popotovanje iz Litije do Čateža* po e-pošti na pametnem telefonu. V digitalno komunikacijo vstopajo znane literarne osebe iz klasičnih del. Ironične in parodične predelave preigravajo tudi stereotipne podobe tujcev in opozarjajo, da se predsodki in stereotipi, zasidrani v kulturnem spominu, prenašajo iz preteklosti v sodobno družbo, npr. o nevarnih in umazanih migrantih v predelavi Levstikovega *Martina Krpana*.¹²

In kaj se v predelavah dogaja z nacionalnimi literarnimi simboli? Prešernova Lepa Vida je ironično prestavljena na forum Romantika in odnosi. Predelava spreminja vsebinske in jezikovno-slogovne značilnosti predloge ter vključuje sodobno družbeno problematiko (posvojitvev otrok istospolnih partnerjev, delo na črno, spletno oglaševanje,

¹² Martin Krpan se pojavi na spletnem portalu www.sepeta.se/#krpan kot notranjski »poslovnež inu vaditelj telogradnje«, po vrnitvi z Dunaja, kjer je premagal »emigrantskega« in »umazanega« nasilneža Brdavsa, opusti tovorjenje soli in vnovči svoj dvboj z Brdavsom, da na to vsebino posname rapersko pesem.

okoljske teme, terapevtska joga Savine Atai). Ta sodobna Lepa Vida je preračunljiva ženska brez slehernih čustev. Na omenjenem forumu v pogovorni slovenščini opisuje svoj odnos do moža in otroka ter prosi za nasvet, ali naj ostane pri družini ali naj gre v tujino. Doma ima otroka in ostarelega moža, kot perica plenice dela na črno pri sosedih, ki so se iz okoljskih razlogov odpovedali pralnemu stroju in papirnatim plenicam za otroka. »En črnc, čisto hud model« jo nagovori, da jo želi španska kraljica za dojiljo. Lepa Vida nato glasno razmišlja, da bi lahko oddala otroka proti plačilu v posvojitev gejem, ker je to zdaj menda mogoče. Na forumu se ji oglasijo znane literarne osebe iz slovenske klasike. Prešernova Nezakonska mati ji svetuje, naj potrpi in ostane pri družini, Urshika Zala iz Prešernovega *Povodnega moža* ji pravi, da bi se na njenem mestu »merkala tipov, ki se pripeljejo po vodi«, Turjaška Rozamunda jo vabi v samostan, Prešernova Julija ji svetuje, naj se odloči na podlagi testa iz pisanja sonetnega venca, vendar naj nika ne izbere romantika, pesnika. (Gorenc 2016: 118)

Andrej Rozman Roza namenja svojo pesniško zbirko *Izbrane Rozine v akciji* (2010) odraslim od 13. leta naprej, v kateri z medbesedilnimi navezavami in humornimi učinki poveže preteklost s sedanostjo ter se tako kritično odziva na zablode sodobne družbe. V zbirki izstopajo literarni liki iz slovenske umetne in ljudske klasike (v pesmih *Lepa Vida v akciji*, *Hlapec Jernej in njegova pravica*, *Urška*, *Uvod v Martina Krpana in Lenka Munda*). V pesmi *Lepa Vida v akciji* na tragikomičen način izrazi kritiko potrošnike miselnosti v sodobni kapitalistični družbi. Lepa Vida je sodobna žena in mati, v Trstu nakupuje plenice za otroka ter zdravilo za bolnega in brezposelnega moža. Pestijo jo finančne težave, zato jo premami povabilo temnopoltega posrednika potovanj, ki ji ponudi službo dobro plačane dojilje na tujem. V trenutku sprejme ponudbo in gre na tuje, od koder po enem mesecu pošlje domov denar in pokliče, vendar telefon zveni v prazno. Iz telefonskega pogovora s sosedo slednjič izve »grozno novico«. Sodobni Lepi Vidi tujina omogoča boljše življenje, vendar ne prinaša sreče. Prav tako negativna je podoba tujca, zdaj temnopoltega posrednika potovanj. Pesem *Uvod v Martina Krpana* na humoren in ironičen način izrazi kritiko politike Evropske zveze. Martin Krpan je tokrat pred Brdavsom odrešil kar celotno Evropsko zvezo, vendar je bil poklican v Bruselj šele po dolgih birokratskih usklajevanjih, ko je izgubilo življenje že veliko ljudi. Navedena primera kažeta, da slovenska nacionalna junaka, Lepa Vida in Martin Krpan, prenašata iz kulturnega spomina svoje simbolno sporočilo v sodobni čas in prostor, njuno srečanje s tujim pa se ne izteče v pravi medkulturni dialog in sožitje med kulturami. Lepa Vida je na tujem še zmeraj samo dojilja, Martin Krpan pa je tam dobrodošel šele tedaj, ko mu politika Evropske zveze to dovoli.

6 Sklep

Medkulturnost implicira izkušnjo s tujim, ki se oblikuje v dinamičnem odnosu z lastnim. Književna besedila tematizirajo različne izkušnje s tujim in ustvarjajo fiktivne svetove, v katerih se lastno in tuje v različnih oblikah dotikata, prežemata ali izključujeta. Opis različnih modelov tujega je povzet po Ortfriedu Schäffterju (tuje kot resonanca lastnega, tuje kot protipodoba lastnega, tuje kot dopolnitev lastnega, tuje kot komplementarnost). K medkulturnemu dialogu v družbi lahko v veliki meri prispevata vzgoja in izobraževanje, zato bi bilo zaželeno, da bi se pri pouku književnosti v večji meri upoštevala dvojezična in prevodna besedila priseljskih avtorjev. Po veljavnem učnem načrtu spoznavajo učenci v tretjem vzgojno-izobraževalnem obdobju nemladinsko literarno klasiko. V prispevku so na primerih iz slovenske literarne klasike ter njenih prenovitev in posodobitev (stripov, medijskih kombinacij, prenosov v digitalni medij, parodij idr.) predstavljene različne oblike srečevanja s tujim. Nacionalni koncept slovenske književnosti je za utrjevanje podob lastnega tuje pogosto predstavljal v obliki negativnih stereotipov in protipodob.

VIRI

- AŠKERC, Anton, 1909: *Akropolis in piramide*. <https://sl.wikisource.org/wiki/Akropolis_in_piramide>.
- AŠKERC, Anton, 1998: Čaša nesmrtnosti. Gregor Kocijan (ur.): *Pesništvo slovenskega realizma*. Ljubljana: DZS.
- CANKAR, Ivan, 1972: Spomladi. Ivan Cankar: *Zbrano delo. Petnajsta knjiga*. Knjigo pripravil in opombe napisal Dušan Moravec. Ljubljana: DZS. 108–122.
- DIMKOVSKA, Lidija (ur.), 2014: *Iz jezika v jezik. Antologija sodobne manjšinske in priseljske književnosti v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- GORENC - PIŽAMA, Boštjan, 2016: *sLOLvski klasiki 1. Zgodbe iz doline Netflorjanske*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- GORENC - PIŽAMA, Boštjan, KOMADINA, Tanja, 2017: *Moj lajff. Po motivih povesti Moje življenje Ivana Cankarja*. Bevke: Škratelj.
- KLOPČIČ, Mile, 1932: Mary se predstavi. *Ljubljanski zvon* 52/7. 411–412.
- KLUS, Polona (ur.), 2014: *Zdravljica in njena pot v svet*. Žirovnica: Medium, zavod za turizem.
- KOVIČ, Kajetan, 2009: *Moj prijatelj Piki Jakob*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- LEVSTIK, Fran, 2007: *Martin Krpan*. Ljubljana: Prešernova družba.
- MAKAROVIČ, Svetlana, 1974: *Kosovirja na leteči žlici*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ROZMAN ROZA, Andrej, 2011: *Izbrane Rozine v akciji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ROZMAN ROZA, Andrej, STEPANČIČ, Damijan, 2017: *Hlapci*. Bevke: Škratelj.
- SAKSIDA, Igor, TERKAJ, Rok, 2017: *Kla kla klasika*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- STRITAR, Josip, 1996: *Zorin*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ŠAJNOVIČ, Rajko, 2005: *Romske pravljice/Romane vištorije*. Novo mesto: Goga.

- ŠINKOVEC, Igor, GOMBAČ, Žiga X, 2017: *Hlapec Jernej in pasja pravica*. Bevke: Škrateljč.
- ŠINKOVEC, Igor, GOMBAČ, Žiga X, 2018: *Jernej der Knecht und sein Recht: eine tragische slowenische Hundegeschichte frei nach Ivan Cankar*. Prev. Karin Almasy idr. Bevke: Škrateljč, Laafeld: Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark, Pavelhaus = Potrna: Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko, Pavlova hiša; Graz: Karl-Franzens-Universität, Institut für theoretische und angewandte Translationswissenschaft.
- TAVČAR, Ivan, 1993: *Visoška kronika*. Ljubljana: DZS.
- VOJNOVIĆ, Goran, 2008: *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba.
- VOJNOVIĆ, Goran, 2013: *Jugoslavija, moja dežela*. Ljubljana: Študentska založba.
- VURNIK, Blaž, SMILJANIĆ, Zoran, 2018: *Ivana Cankar: podobe iz življenja*. Ljubljana: MGML, Forum Ljubljana.

LITERATURA

- BLAŽIĆ, Milena Mileva, 2019: Učni načrt za slovenščino v osnovni šoli (2011) v luči sodobnih pogledov na pouk mladinske književnosti. *Jezik in slovstvo* 64/1. 11–19.
- GROSMAN, Meta, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Ljubljana.
- HARAMIJA, Dragica, JAMNIK, Tilka, 2015: Večkulturnost: knjige na temo begunci, večkulturnosti strpnosti, rasizma. <<https://www.bralnaznacka.si/assets/Uploads/Priporocilni-seznami/veckulturnost-begunci.pdf>>.
- HOFMANN, Michael, 2006: *Interkulturelle Literaturwissenschaft*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- POZANANVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2018: *Učni načrt. Slovenščina*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. <http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina.pdf>.
- SERAFIN ŽITNIK, Janja, 2008: *Večkulturna Slovenija*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- VIŽINTIN, Marijanca, 2017: *Medkulturna vzgoja in izobraževanje. Vključevanje otrok priseljencev*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU.

Marijanca Ajša Vižintin

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti,

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije

Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko

vizintin@zrc-sazu.si

Ekonomske migracije in begunstvo v mladinski književnosti

Prispevek prinaša izbor iz sodobne slovenske mladinske književnosti, ki tematizira slovenske ekonomske migracije in begunstvo v 20. in 21. stoletju. Pomembno je, da učiteljice¹ pri pouku književnosti (kritično) obravnavajo tovrstna besedila in se odzivajo na realnost. S tem aktivno prispevajo k preseganju strahu, predsodkov in k vključevanju priseljenk.

1 Uvod

Učiteljice s svojim znanjem in delovanjem vplivajo na vključevanje otrok priseljencev. Vseživljenjsko razvijajo svojo medkulturno zmožnost, za kar ne potrebujejo le empatije, ampak predvsem znanje.² Poleg literarnozgodovinskega in literarnovednega znanja potrebujejo znanje o migracijah, o spreminjajoči se kulturi, sestavljeni identiteti, o predsodkih, o poučevanju v raznoliki družbi (in razredu), o razvoju različnih zmožnosti, tudi medkulturne pri pouku književnosti (Grosman 2004; Blažič 2006; Šlibar 2006; Borovnik 2017; Jožef Beg 2019).

Veliko znanja lahko učiteljice pridobijo tako, da iščejo informacije same ali se usposabljaajo v okviru projektov, npr. *Le z drugimi smo* (2016–2021). A večjo učinkovitost bomo dosegli, če bodo tovrstne vsebine vključene v redni univerzitetni študij, v večperspektivne učne načrte, učno gradivo, v katerih bi konkretni učni cilji in vsebine učiteljice spodbujali k obravnavi tovrstnih vsebin v okviru vzgojno-izobraževalnega procesa (Vižintin 2017, 2018a, 2018b). V slovenskih učnih načrtih (ne le v splošnih ciljeh) potrebujemo navedbo konkretnih operativnih ciljev in primere besedil, ob katerih lahko obravnavamo vključevanje, izključevanje, ekonomske migracije, begunstvo ipd. Prispevek prinaša nekaj predlogov iz sodobne mladinske književnosti, slovenske in prevedene v slovenščino.

1 Žensko slovnično obliko uporabljam kot nadpomenko za moški in ženski spol.

2 Ta prispevek je rezultat raziskovanja in dela na naslednjih projektih, programih: Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva v kontekstu raziskovanja migracij (P5-0070), *Le z drugimi smo* (C3330-16-269110), Socialna, gospodarska in kulturna zgodovina slovenskega izseljenstva (1945–1991) (J5-8246), SiforREF, Vključevanje beguncev v družbo in na trg dela skozi družbeno inovacijo (CE1527), Trans-making – Umetnost / kultura / ekonomija za demokratizacijo družbe. Raziskovanje ustvarjanja krajev alternativnih narativov (Marie Skłodowska-Curie 734855) idr.

2 Razvoj medkulturne zmožnosti

Vključevanje in poučevanje otrok priseljencev je uspešnejše, če so učiteljice na to pripravljene in strokovno usposobljene. Pomembno je, da spregovorijo o ekonomskih, prisilnih in drugih migracijah, o vzrokih in posledicah migracij, ki so stalno prisotne, in da aktivno sodelujejo pri vključevanju otrok priseljencev (Vižintin 2014, 2017).³ Vključevanje je lažje, če se otroci počutijo sprejete: »Temeljna kazalca kakovosti pedagoškega procesa na vseh ravneh izobraževanja sta dobro počutje otroka/učenca/dijaka in vključenost« (Rutar 2018: 112).

Večina ljudi nima izkušnje preseljevanja in (lastnega) vključevanja, kaj šele izkušnje begunstva. Ampak nihče nima vseh izkušenj, pa vseeno beremo in obravnavamo raznovrstna besedila – ali pa ravno zato. Učni načrt za slovenščino v osnovni šoli med splošnimi cilji navaja, da mlade bralke:

Razmišljujoče in kritično sprejemajo ter povzemajo, vrednotijo in primerjajo umetnostna besedila slovenskih in drugih avtorjev. Branje prepoznavajo kot užitek, prijetno doživetje in intelektualni izziv. Stopajo v dialog z umetnostnim besedilom in o njem razpravljajo. Branje jim nudi priložnost za oblikovanje osebne in narodne identitete, za širjenje obzorja ter za spoznavanje svoje kulture in kulture drugih v evropskem kulturnem prostoru in širše. S spoznavanjem druge kulture in skupnih kulturnih vrednot gradijo naklonjen odnos do drugih in drugačnih. Tako razvijajo svojo socialno, kulturno in medkulturno zmožnost (Poznanovič 2018: 7).

Vzroki in posledice migracij, predvsem pa odnosi med tistimi, ki so se na novo priselili, in med tistimi, ki so se tu rodili, so lahko v književnih besedilih osrednja tema (Bevk 1931; Crossan 2018; Lečnik 2013; Hosseini 2018; Vidmar 2018) ali pa so pozitivne in negativne izkušnje ljudi v migracijskih procesih ena od stranskih tem (Jurca 1974; Muck 2010). Migracije so lahko omenjene le v nekaj vrsticah, pa čeprav so *zakoreninjene* v celotno besedilo:

To je bilo obdobje, kakršnih je mnogo, ko so lačni, obupani ljudje pripluli na prenapoljenih čolnih, da bi se tukaj naselili. [...] Včasih so bili prišleki dobrodošli. Včasih niso bili. A so še vedno prihajali, polni upanja in želja, kot je to pri ljudeh običajno. (Applegate 2019: 109–110.)

3 O migracijah v književnih besedilih in v muzeju preseljevanja?

Migracije so bile in so del evropskega prostora. Od srede 19. do srede 20. stoletja se je iz Evrope izselilo okoli 40–50 milijonov ljudi, Evropa pa se je iz celine izseljevanja v drugi polovici 20. stoletja prelevila v celino priseljevanja (Castles, Miller 2009; Sheffer

³ Za uspešnejše vključevanje otrok priseljencev Vižintin (2014, 2017) predlaga medkulturni model vključevanja s sedmimi kriteriji: medkulturnost kot pedagoško-didaktično načelo; sistemska podpora; razvoj medkulturne zmožnosti; večperspektivni kurikulum; medkulturni dialog; sodelovanje s starši priseljenci in z lokalno skupnostjo.

2011), kar velja tudi za Slovenijo. Pri vključevanju priseljencev v družbo je začela prehajati od asimilacije do integracije, izobraževanje pa od monokulturnega do inkluzivnega več- in medkulturnega koncepta (Nieto, Bode 2008; Rey von Allmen 2011; Vižintin 2017, 2018a, 2018b).

Izseljenci iz Slovenije so v drugih državah priseljenci. O tem pričajo izkušnje slovenskega begunstva v 20. stoletju in stalne slovenske ekonomske migracije, tudi v začetku 21. stoletja (Drnovšek 2012; Žitnik Serafin, Kalc 2017; Lukšič Hacin 2018; Svolljšak, Antoličič 2018; Kalc, Milharčič Hladnik, Žitnik Serafin 2020). Le redko katera (slovenska) družina nima sorodnikov (ali prijateljev) v izseljenstvu, sploh če pogleda nekaj generacij nazaj.

Slovenke v začetku 21. stoletja nismo prisiljene biti begunke, smo pa še vedno in vedno znova ekonomske migrantke: statistični podatki kažejo, da se je od leta 2010 do leta 2017 izselilo od 12.000 do 18.000 ljudi, približno toliko se jih je tudi priselilo (Surs 2018). Slovenija je sočasno dežela izseljevanja in priseljevanja. Podobne si niso samo številke priseljenih in odseljenih, ampak tudi njihova izobrazba.⁴

Slovenija je večkulturna, večjezična in večverska država, tako kot velja za večino držav na svetu. V Sloveniji sobivamo poleg slovenskih državljanek tudi pripadnice italijanske, madžarske, romske manjšine, številne narodne skupnosti s področja nekdanje skupne države Jugoslavije in druge priseljenke, kar se zrcali tudi v književnosti (Žitnik Serafin 2012; Dimkowska 2014). Vendar se književna besedila slovenskih izseljenk in priseljenk, pripadnic manjšin v Sloveniji pri samem pouku književnosti obravnavajo od osnovne do srednje šole in na univerzi premalo ali skoraj nič (Vižintin 2016a).

Ne le izobraževalne organizacije, tudi drugi javni prostori prispevajo k ozaveščanju, da so migracije stalnica, npr. splošne knjižnice z večjezičnimi zbirkami v jezikih, ki jih govorijo ljudje v lokalnem okolju (Vižintin 2017: 315–326), muzeji z razstavami na temo migracij.

Želim si, da bi imela Slovenija nekoč muzej izseljevanja in priseljevanja – pod eno streho, v okviru ene organizacije – podobno kot je v Nemčiji v mestu in pristanišču Bremerhaven (Deutsches Auswandererhaus Bremerhaven). Muzej je posvečen 7,2 milijona ljudem, ki so odpotovali v upanju na boljši jutri iz pristanišča Bremerhaven v svet v letih 1830–1974. V prvem delu je poudarek na nemškem izseljevanju in priseljevanju v zadnjih 300 letih, čez most pa vodi pot do sodobnega priseljevanja v Nemčijo, začnši s prelomnico leta 1973. Takrat je Nemčija ustavila ekonomske migracije iz držav, s katerimi je prej podpisovala meddržavne pogodbe o zaposlovanju – z Italijo

4 Največ – več kot polovica – priseljenih (58,7 %) in izseljenih (53,6 %) prebivalk, starih 15 let ali več, je imelo leta 2017 srednješolsko izobrazbo. Četrtna priseljenih (25,6 %) in malo manj kot četrtna izseljenih (22,8 %) je imelo osnovnošolsko izobrazbo. Med priseljenimi leta 2017 je imela manj kot petina prebivalcev (15,7 %) in skoraj četrtna izseljenih (23,6 %) terciarno izobrazbo (SURs 2018).

leta 1955, s Španijo in z Grčijo 1960, s Turčijo 1961, z Marokom 1963, s Portugalsko, s Tunizijo 1965, z Jugoslavijo 1968 – in za nekaj let dovolila le še združevanje družine (Leggewie 2010: 242; Vižintin 2016b; Eick 2017: 6).

Del muzeja preseljevanja, ki bi imel pod eno streho tako slovensko izseljevanje kot priseljevanje – s podatki in z življenjskimi zgodbami – bi lahko bila tudi razstava knjig, v katerih med platnicami živijo ljudje, ki so se želeli ali morali preseliti iz Slovenije in v Slovenijo.

3.1 Migracije v mladinski književnosti, izvorni slovenski in prevodni

Ekonomske migracije, torej selitve zaradi zaposlitve, iskanja dela, želje po višjem zaslužku in višjem ekonomskem standardu, so redkeje literarizirane kot begunske življenjske zgodbe, a nekaj primerov obstaja. Izkušnje otrok, stiske ob preselitvi, vključevanju v novo družbo so lahko eden od stranskih motivov v leposlovju (Jurca 1974), lahko pa je to glavna tema književnega besedila (Bevk 1931, Vidmar 2018). Čeprav se zdi, da se družine selijo skupaj, migracijske študije (in omenjena književna besedila) kažejo, da se družine selijo in združujejo večinoma postopoma, da včasih otroci ostanejo doma tudi sami oz. so predani v skrb širši družini (primerjaj Žitnik Serafin 2015; Vižintin 2017: 155–180).

Znano starejše slovensko mladinsko književno besedilo – ki literarizira slovensko ekonomsko migracijo, v katerem je glavna književna oseba otrok – je *Lukec in njegov škorec* Franceta Bevka (prva izdaja 1931, veliko ponatisov, nazadnje 2012).⁵ Lukčev oče Ivan je odšel iz Vipavske doline delat v Argentino (v času gospodarske krize med obema svetovnjima vojnoma). Žena Marjeta in sin Lukec sta živela skromno v najeti koči, Lukec je obiskoval šolo. Ko je oče zaslužil dovolj, jima je poslal najprej denar za odplačilo dolgov, kasneje pa še ladijski karti, da bi se mu pridružila v Parani. Čeprav sta se veselila ponovnega snidenja in skupnega življenja z očetom in možem, Marjeti in Lukcu ni bilo enostavno zapustiti doma:

Prišel je dan odhoda. Mati in sin sta zadnjo noč spala pod domačo streho. Marjeta vso noč ni zatisnila očesa. Tudi Lukec se je nemiren premetaval. [...] Ustnice so ji zatrepale, dve debeli solzi sta ji zdrknili čez lice. Tudi Lukec je imel solze v očeh. (Bevk 1974: 31, 33.)

Migracije s slovenskega ozemlja so se nadaljevale tudi po drugi svetovni vojni. V mladinskem romanu Branke Jurca *Ko zorijo jagode* (prva izdaja 1974, veliko ponatisov, nazadnje 2005)⁶ je glavna tema odraščanje najstnice Jagode v urejeni štiričlanski družini v Ljubljani. Migracijski temi se kot stranska motiva pojavita dvakrat: ko Jagoda

5 Citati so iz ponatisa leta 1974 (Bevk 1974).

6 Citati so iz ponatisa leta 2005 (Jurca 2005). Po romanu je bil leta 1978 posnet tudi istoimenski film.

odkrije, da živijo v njihovi stolpnici trije Podhostnikovi otroci sami in ko nudi podporo sošolki Slavici, ki se je preselila po očetovi smrti s Hrvaške v Slovenijo z materjo. Jagoda je s Slavico prijateljica, uči jo slovenščino, skupaj se družita v šoli in prostem času. Selitev s Hrvaške, kjer so govorili srbohrvaški jezik, v Slovenijo, kjer so govorili slovenski jezik (po vsej Jugoslaviji pa je bil uradni jezik srbohrvaščina), se je takrat štela za notranjo, ne zunanjo migracijo.

Precej drugače pa je bilo z Bredo, Gregom in z Miliko Podhostnik, z otroki, ki so živeli velik del dneva v stanovanju sami. Zanje je skrbela teta, ki je hodila v službo, med njenim delovnim časom pa so bili otroci doma sami. Jagodo je to zelo šokiralo: »Mati in oče sta v Nemčiji! Tako, vidiš! Za fičnike! Oba sta v Stuttgartu! Otroci pa tu sami ...« (Jurca 2005: 99). Jagoda se je začela družiti, igrati s Podhostnikovimi otroki – po nasvet, kako rešiti razmere dolgoročno, pa se je zatekla k staršem. Čeprav oče na začetku ni bil navdušen in jo je poskušal odvrniti od ukrepanja z argumentom: »Ampak, Jagoda, koliko takšnih Podhostnikovih otrok je pri nas?!« (Jurca 2005: 99), je Jagoda od staršev odločno zahtevala, da ukrepajo. Mama ji je zatrdila: »Otroci bodo šli v vrtec! Če kateri, potem morajo ti v vrtec! Vse, kar bom mogla, bom storila zanje, za te Podhostnikove otroke« (Jurca 2005: 101).

Odločitev za selitev je lahko osebna, ampak kako prikazati osebne odločitve v statistiki? Tak primer ubeseduje književno besedilo *Zavetje vode* (Crossan 2018). Iz Gdanska na Poljskem odideta v mesto Coventry v Veliko Britanijo Kasienka in njena mama, iskat očeta, ki je kot ekonomski migrant odšel delat v drugo državo že pred leti – in izgubil iz njunega življenja. Kasienkina mama je uradno ekonomska migrantka, čeprav je v tujino ni gnala želja po delu ali boljšem zaslužku, ampak najti moža. Da lahko s hčerko preživita, si, seveda, poišče (skromno plačano) službo in najame (skromno) stanovanje. Mnogi (migrantski) začetki so skromni, tako v življenju kot v književnih besedilih. Izjemno književno besedilo odstira veliko različnih tem: migracije in številne posledice, ki jih povzročajo migracije – pri tistih, ki odidejo, in pri tistih, ki ostanejo – vključevanje v novo šolsko okolje, prilagoditve, ki jih v podporo nudi šola novi priseljenki (nekatero tudi neustrezno), medvrstniško nasilje, učenje novega jezika okolja, odraščanje, iskanje novih prijateljstev, srečevanje z drugimi priseljenci, iskanje samega sebe in svojega prostora pod soncem. Književno besedilo *Zavetje vode* (Crossan 2018) odstira zapletene medčloveške odnose znotraj migracijskih vrtncev. Še dobro, da obstaja zavetje vode, in nekaj ljudi, ki so Kasienki v podporo.

Skoraj sto let kasneje za Francetom Bevkom je Janja Vidmar (2018) v svojem sodobnem mladinskem romanu *Črna vrana*, ki se prav tako večinoma dogaja v Veliki Britaniji, ponovno ubesedila slovensko ekonomsko migracijo. V romanu se je štiričlanska družina preselila iz Slovenije v London: najprej oče, za njim mati oz. žena z dvema otrokoma. V Londonu se soočijo s precej večjo jezikovno, versko, etnično raznolikostjo, kot so je bili navajeni v Sloveniji. Otroka se vsak po svoje soočata s svojo stisko in

s stisko drugih, z nasiljem, z vprašanji, na katere na najdeta odgovorov. Pogrešata svet, iz katerega sta odšla, in ljudi, ki sta jih imela rada. Šolski sistem je drugačen, navade so drugačne, treba se je (na)učiti novega jezika, splesti nove prijateljske vezi, trudita se ohranjati stare. Osnovnošolka Taja se je – tako kot Lukec (Bevk 1931) – veselila ponovnega skupnega družinskega življenja, kajti »neznansko je pogrešala očka« (Vidmar 2018: 13), a ni bilo lahko oditi. Najbolj ji je bilo hudo, ker je morala zapustiti najboljšo prijateljico, zelo je pogrešala babico.

Celo večnost je trajalo, preden je očka najel hišo, njiju z bratom prepisal v angleško šolo in je mami uredila goro papirjev. Še sanjalo se ji ni, da je selitev tako zapletena. Ko je ugotovila, da gre zares, je sem in tja začutila slabost, kot bi omahnila v prazno. [...] »Raje ne bi šla ...« se ji je v grlu naredila kepa. Sošolci so ji prejšnji dan narisali risbico in zapeli pesmico v slovo. Po možnosti bi ostala kar doma. (Vidmar 2018: 14, 15.)

Najstniku Janu je bilo v redu, dokler je bil »gastarbajter / delovni migrant« (Vidmar 2018: 12) oče, ki je veliko zaslužil, ni pa se želel preseliti sam. Preselitev je zanj pomenila preveč osebnih izgub:

Mami in brat med poletom nista spregovorila drug z drugim. Že doma sta si zaradi selitve divje skočila v lase. Od njunega prerekanja in loputanja z vrati se je tresla hiša. Brat se ni hotel odpovedati sanjski puncu in medaljam, očka pa ne več družini. (Vidmar 2018: 16.)

Od 15.520 v letu 2017 v Slovenijo priseljenih tujih državljanek (priseljenih slovenskih državljanek je bilo 3.288, skupaj 18.808 ljudi) se jih je največ priselilo z namenom zaposlitve (55 %) ali da se pridružijo svojim družinskim članom (36 %) (SURS 2018). Tudi slovenske državljanke odhajajo v druge države iz podobnih razlogov. Če bi poskušali v tem poglavju omenjene književne osebe opredeliti z migracijsko terminologijo – »ljudje vendarle potrebujemo nekaj, kar nas opozarja, da literatura odseva resničnost« (Rot Gabrovec 2018: 26) – bi lahko rekli: Lukčev oče (Bevk 1931) in Janov, Tajin oče (Vidmar 2018) sta bila ekonomska migranta. Čez nekaj let so se jima pridružili družinski člani, v prvem primeru je prišlo do združevanja družine v Argentini na začetku 20. stoletja, v drugem v Veliki Britaniji⁷ na začetku 21. stoletja. Tudi starši treh Podhostnikovih otrok (Jurca 1974) so bili v drugi polovici 20. stoletja ekonomski migranti iz Slovenije v Nemčijo; ali je prišlo do združevanja družine, pa iz književnega besedila ne izvemo.

⁷ Velika Britanija sicer ni dežela, kamor bi se v 21. stoletju izselilo največ slovenskih državljanov. Med izseljenimi iz Slovenije v letu 2017, starimi 15 let in več, se jih je največ izselilo v Nemčijo (2.500), Avstrijo (2.268), Bosno in Hercegovino (1.782), na Hrvaško (1.212), v Srbijo (955), Švico (769) in Združeno kraljestvo (655) (SURS 2018).

3.2 Otroci begunci v izbranih sodobnih mladinskih romanih

Naša resničnost so tudi (otroci) begunci in njihove življenjske zgodbe, nekatere zapi-sane v (mladinskih) književnih besedilih, nesprijemanje in izključevanje. V mnoge evropske države, tudi v Slovenijo, so se pred vojno, nasiljem, preganjanjem, pobija-njem, posiljevanjem v 90. letih 20. stoletja iz razpadajoče in v vojno ujete Jugoslavije zatekli (otroci) begunci iz Bosne in Hercegovine, s Kosova. V slovenski mladinski književnosti je zbudil veliko pozornosti mladinski roman *Princeska z napako* Janje Vidmar (Vidmar 1998 idr.),⁸ ki je bil večkrat nagrajen in ponatisnjen. Medverski di-alog ubeseduje kratka proza iste avtorice z naslovom *Dva prijatelja* (Vidmar 2003). Kasneje sta izšli književni besedili Dese Muck (*Nebo v očesu lipicanca*, Muck 2010), Simone Lečnik (*Slovenština in jaz*, Lečnik 2013) idr., nekaj besedil je bilo prevedenih (Mešković 2015, 2017).

»Naša dolžnost je, da se zavedamo brutalnega nasilja, ki prežema svet zunaj našega za-ščitene okolja – nasilje, ki ni samo versko, etnično in politično, ampak tudi spolno« (Žižek 2017: 6). V avtobiografskem romanu Simona Lečnik (2013) opisuje, kako se je njeno otroštvo spremenilo, ko je v razpadajoči Jugoslaviji izbruhnila vojna v Bosni in Hercegovini. Simonini starši so se odločili, da bo zanjo bolj varno, če odide k sorodni-kom v Slovenijo v Ravne na Koroškem. Prelomnica je bilo dogajanje v šoli, ko so se šolske oblasti domislile,

da bi učence delili po narodnosti. Na glas sta začela ugotavljati, kam in kako bi sploh razporedili mene. Šele takrat sem izvedela, da je mami polovičko srbskega porekla po baki in polovičko hrvaškega po dedku. Ati je tako in tako Slovenec in na tri dele me ne bi mogla razdeliti, da bi lahko nemoteno obiskovala pouk. Jaz pa sem se tega razveseli-la, ker sem upala, da mi morda sploh ne bo treba hoditi v šolo. Imela sem dvanajst let in do tistega trenutka se nisem nikoli spraševala, kdo so moji predniki in kakšno je moje poreklo. (Lečnik 2013: 21.)

Avtobiografski roman Simone Lečnik (2013) ponuja s svojo vsebino veliko iztočnic za obravnavo podpore in diskriminacije v šoli, ki jo je doživljala tako s strani sošolk kot nekaterih učiteljic. Almira, glavna književna junakinja v romanu *Nebo v očesu lipicanca* (Muck 2010) dobi v okolici in šoli veliko podpore. V šoli, ki jo obiskuje Almira, je veliko otrok iz Bosne in Hercegovine, to ni nič neobičajnega (Muck 2010: 9). V tem romanu migracije niso glavna tema. Almira je najstnica z najstniškimi težavami odr-aščajočega dekleta, a njeno življenje in življenje njenih staršev krojijo posledice vojne v Bosni in Hercegovini. Njena mama in oče sta bila pred vojno učitelja, v Sarajevu so živeli v »res lepem stanovanju«, a mama »je bila od vojne naprej bolna na živcih in je ves čas migala z glavo« (Muck 2010: 4, 17). Oče dela začasno v Lipici kot hlevar (Muck 2010: 24), preden se mu ponudi priložnost, da ponovno poučuje likovno vzgojo.

8 Janja Vidmar je v soavtorstvu z Borisom Grivičem napisala tudi nadaljevanje (Vidmar, Grivič 2013).

Preseljevanje, iskanje doma in zaposlitve, priznavanje izobrazbe, kvalifikacij in znanj, ki jih begunci prinesejo s seboj iz svojih razrušenih domov, terja veliko potrpežljivosti, iznajdljivosti in časa, tako v resničnem življenju kot v književnih besedilih.

Tako starši v romanu *Slovenština in jaz* (Lečnik 2013) kot starši v romanu *Nebo v očesu lipicanca* (Muck 2010) so skrbni in odgovorni. Skrbni so tudi Sabijevi starši v Siriji, ki so morali, da bi zavarovali oz. rešili vsaj enega otroka, sprejeti težko odločitev:

In družina je sklenila – pojdi. Sam. Da ne izgineš tudi ti. Pod ruševinami ali v uniformi. Pojdi stran od nas. Da se rešiš. Pojdi, ker si še mlad. Ker boš zmogel. Ker imamo denarja le za enega. In to si ti. In ne vračaj se. Za nobeno ceno. Ker se ne boš imel kam vrniti. Hodi sam, ne zaupaj nikomur. Bori se, če bo treba. Ne bo lahko, a ... ne daj se! Računamo nate. Nekoč ti bomo sledili! (Gombač 2016: 48–49.)

V drugem desetletju 21. stoletja v književnih besedilih usode bosanskih begunk zamenjujejo usode begunk iz Čečenije, Sirije, Afganistana, Nigerije. Literarizirane so resnične osebne zgodbe (*V morju so krokodili*, Geda 2011; *Nikoli ne reci, da te je strah*, Catozzela 2016)⁹ ali pa gre za besedila s književnimi osebami z izmišljenimi imeni (npr. *Druga roka*, Cleave 2011; *Čas čudežev*, Bondoux 2014).

4 Zaključek

Migracije v 21. stoletju niso nič novega, vedno so bile, so in bodo. Migracijske izkušnje kažejo, da se družine največkrat združujejo postopoma, pogosto so se otroci prisiljeni seliti sami. Raznolikost migracij, vzroki zanje, (nevarno) potovanje, vključevanje v novo družbo, stiske ljudi in zapleteni človeški odnosi, diskriminacija, usodne birokratske odločitve se odražajo tudi v knjiženih besedilih. K ozaveščanju, da so migracije stalnica, prispevajo različni javni prostori, ne le šole, npr. splošne knjižnice z večjezičnimi zbirkami v jezikih, ki jih govorijo ljudje v lokalnem okolju. V prispevku je podan tudi predlog za muzej preseljevanja, v katerem bi bila poleg življenjskih zgodb in podatkov predstavljena književna besedila, ki obravnavajo izseljevanje iz Slovenije in priseljevanje v Slovenijo.

Prispevek prinaša izbor iz sodobne slovenske mladinske književnosti, ki tematizira Slovence kot ekonomske migrante (*Luček in njegov škorec*, Bevk 1931; *Ko zorijo jagode*, Jurca 1974; *Črna vrana*, Vidmar 2018) – in otroke begunce, ki so se v Slovenijo zatekli pred nasiljem konec 20., v začetku 21. stoletja (*Princeska z napako*, Vidmar 1998 idr.; *Nebo v očesu lipicanca*, Muck 2010; *Slovenština in jaz*, Lečnik 2013; *NK Svoboda*, Gombač 2016) ter nekaj prevedenih del. V književnih besedilih se pogosto prepletajo različne vrste migracij. Da lahko učiteljice odpirajo tovrstne teme pri pouku

9 Več o predlogih za tematsko obravnavo teh besedil pri pouku književnosti in za razvoj medkulturne zmožnosti tudi pri drugih učnih predmetih prim. Vižintin (2017: 249–252, 273–274, 297–299).

književnosti, ni dovolj le poznavanje učnih načrtov, gradiv in (novih) književnih besedil. Potrebujejo tudi znanje o migracijah, o medkulturni vzgoji in izobraževanju, o vključevanju, o družbeno-političnem dogajanju po svetu itd. Vse življenje se učiteljice usposabljaajo in razvijajo svojo medkulturno zmožnost: najprej svojo in nato medkulturno zmožnost svojih učenk. Tudi pri pouku književnosti. Vsaka učiteljica (v vrtcu, osnovni, srednji šoli in na fakulteti) s svojim odnosom, z znanjem in z dejanji soustvarja vključevalno (ali izključevalno) družbo. Vsaka je soodgovorna za vključevanje.

VIRI

- APPLEGATE, Katherine, 2019: *Drevo želja*. Zagorje ob Savi: Ocean.
- BEVK, France, 1974: *Lukec in njegov škorec, Pestrna*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BONDOUX, Anne-Laure, 2014: *Čas čudežev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- CATOZZELLA, Giuseppe, 2016: *Nikoli ne reci, da te je strah*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- CLEAVE, Chris, 2011: *Druga roka*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- CROSSAN, Sarah, 2018: *Zavetje vode*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- GEDA, Fabio, 2011: *V morju so krokodili*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- GOMBAČ, Žiga X., 2016: *NK Svoboda*. Dob pri Domžalah: Miš.
- HOSSEINI, Khaled, 2018: *Morska molitev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JURCA, Branka, 2005: *Ko zorijo jagode*. Ljubljana: DZS.
- LEČNIK, Simona, 2013: *Slovenština in jaz*. Maribor: Litera.
- MEŠKOVIČ, Alen, 2015: *Ukulele jam*. Dob pri Domžalah: Miš.
- MUCK, Desa, 2010: *Nebo v očesu lipicanca*. Logatec: GO Partner.
- VIDMAR, Janja, 1998: *Princeska z napako*. Ljubljana: DZS.
- VIDMAR, Janja, 2003: *Prijateljca*. Ljubljana: Mladika.
- VIDMAR, Janja, 2018: *Črna vrana*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VIDMAR, Janja, GRIVIČ, Boris, 2013: *Tretja možnost*. Dob pri Domžalah: Miš.

LITERATURA

- BLAŽIČ, Milena Mileva, 2006: Vzgoja za strpnost in umetnostno besedilo pri književnem pouku v devetletni osnovni šoli. Neva Šlibar (ur.): *Barve strpnosti, besede drugačnosti, podobe tujost: vzgoja za strpnost in sprejemanje drugačnosti preko mladinske književnosti*. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje, Filozofska fakulteta. 159–170.
- BOROVNIK, Silvija, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.
- CASTLES, Stephen, MILLER, Mark J., 2009: *The age of migration: international population movements in the modern world*. New York: Guilford Press.
- DIMKOVSKA, Lidija (ur.), 2014: *Iz jezika v jezik: antologija sodobne manjšinske in priseljenske književnosti na Slovenskem*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- DRNOVŠEK, Marjan, 2012: *Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- EICK, Simone (ur.), 2017: *Deutsches Auswanderer Haus: Das Buch zum Museum der Aus- und Einwanderung / German Emigration Center: The museum for emigration and immigration book*. Bremerhaven: Dah.
- GROSMAN, Meta, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- JOŽEF BEG, Jožica, 2019: *Razvijanje ključnih zmožnosti pri pouku književnosti v gimnaziji*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- KALC, Aleksej, MILHARČIČ HLADNIK, Mirjam, ŽITNIK SERAFIN, Janja, 2020: *Doba velikih migracij na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Le z drugimi smo (2016–2021). ZRC SAZU, Pedagoški inštitut. <<https://lezdrugimismo.si/>>.
- LEGGEWIE, Claus, 2010: Germany as an Immigrant Country. Diethelm Knauf, Barry Moreno (ur.): *Leaving Home: Migration Yesterday and Today*. Bremen: ETB. 241–247.
- LUKŠIČ HACIN, Marina, 2018: Selitvena dinamika slovenskega prostora v zgodovinski perspektivi. *Dve domovini / Two Homelands* 48. 55–72. <<http://twohomelands.zrc-sazu.si/en/issues/items>>.
- NIETO, Sonia, BODE, Patty, 2008: *Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education*. Boston: Allyn & Bacon.
- POZNAKOVIČ, Mojca, 2018: *Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina, posodobljena izdaja*. Ljubljana: Republika Slovenija, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- REY VON ALLMEN, Michele, 2011: The Intercultural Perspective and Its Development through Cooperation with the Council of Europe. Carl A. Grant, Agostino Portera (ur.): *Intercultural and Multicultural Education: Enhancing Global Interconnectedness*. New York, Oxon: Routledge. 33–48.
- ROT GABROVEC, Veronika, 2018: Čez puščave, čez morjave. *Otrok in knjiga* 45/101. 19–28.
- RUTAR, Sonja, 2018: Kakovost šole s perspektive učencev s priseljensko izkušnjo kot izhodišče za zagotavljanje inkluzivnega izobraževanja. *Dve domovini / Two Homelands* 48. 109–127. <<http://twohomelands.zrc-sazu.si/en/issues/items>>.
- SCHEFFER, Paul, 2011: *Immigrant Nations*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- SURS (2018). Statistični urad Republike Slovenije. Selitveno gibanje Slovenija, 2017. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/7837>>; Socioekonomske značilnosti meddržavnih selivcev Slovenija, 2017. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/7837>>.
- SVOLJŠAK, Petra, ANTOLIČIČ, Gregor, 2018: *Leta strahote: Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ŠLIBAR, Neva (ur.), 2006: *Barve strpnosti, besede drugačnosti, podobe tujosti: vzgoja za strpnost in sprejemanje drugačnosti preko mladinske književnosti*. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje, Filozofska fakulteta.
- VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2014: Model medkulturne vzgoje in izobraževanja: za uspešnejše vključevanje otrok priseljencev. *Dve domovini / Two Homelands* 40. 71–89. <<http://twohomelands.zrc-sazu.si/en/issues/items>>.
- VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2016a: (Im)migrant and ethnic minority literature in education curricula in Slovenia. *CLCWeb: comparative literature and culture* 18/1. <<https://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol18/iss1/7/>>.

- VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2016b: Slovenski izseljenci in njihovi potomci v Nemčiji: dvajset let povezovanja slovenskih organizacij na posvetih. *Dve domovini / Two homelands* 43. 157–170. <<http://twohomelands.zrc-sazu.si/en/issues/items>>.
- VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2017: *Medkulturna vzgoja in izobraževanje: vključevanje otrok priseljencev*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2018a: Brati in spregovoriti: o migracijah ob mladinskih književnih besedilih. *Otrok in knjiga* 45/102. 8–22.
- VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2018b: Developing intercultural education. *Dve domovini / Two Homelands* 47. 89–106. <<http://twohomelands.zrc-sazu.si/en/issues/items>>.
- ŽITNIK SERAFIN, Janja, 2012: *Bridges and Walls: Slovenian Multiethnic Literature and Culture*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- ŽITNIK SERAFIN, Janja (ur.), 2014: *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovskega prostora*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŽITNIK SERAFIN, Janja (ur.), 2015: *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŽITNIK SERAFIN, Janja, KALC, Aleksej, 2017: *Raziskovanje slovenskega izseljenstva: vidiki, pristopi, vsebine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017.
- ŽIŽEK, Slavoj, 2017: *Against the double blackmail: refugees, terror and other troubles with the neighbours*. London: Penguin Books.

Barbara Zorman

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta

barbara.zorman@pef.upr.si

Priredbe leposlovja za učence, ki so v slovenščini začetniki

V besedilu izpostavim nekatere težave osnovnošolskih učencev, ki so v začetnem obdobju učenja slovenščine, pri sprejemanju kompleksnih literarnih besedil. Predstavim elemente kvalitetne priredbe literarnega dela, različne stopnje prirejanja kompleksnih besedil, nazadnje pa še nekatere sodobne (jezikovne in slikovne) priredbe v slovenščini, ki so uporabne pri pouku književnosti. V zadnjem delu je predstavljen nabor dejavnosti, s katerim učencem olajšamo recepcijo kompleksnih besedil.

Težave tujih govorcev pri branju leposlovnih besedil v zadnjem vzgojno-izobraževalnem obdobju osnovne šole

Kulturna in jezikovna heterogenost šolskih okolij je v sodobni znanstveni literaturi pogosto obravnavana (npr. Ermenc 2016, Vižintin 2017). V zadnjem desetletju so k razvoju medkulturne vzgoje in izobraževanja ter kvalitetnemu vključevanju neslovensko govorečih učencev in otrok prispevali številni projekti (npr. Le z drugimi smo (2016–2021, nosilca Pedagoški inštitut in Znanstveno raziskovalni center SAZU), Za medkulturno sobivanje (2014–2020, nosilca Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport in Evropski socialni sklad)) kot tudi delovanje Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik, ki za razvoj slovenščine kot drugega jezika najbolj očitno skrbi z usposabljanji učiteljev ter didaktičnimi gradivi. Kljub temu pa pogovori z udeleženci različnih stopenj vzgoje in izobraževanja na slovenski Obali pokažejo, da je položaj učencev, ki so v učenju slovenščine začetniki, odvisen od kompetence in prilagodljivosti posameznih učiteljev. Da ta skupina, v katero sodijo povečini učenci s priseljskim ozadjem,¹ pri branju v povprečju zaostaja za ostalimi, kažejo tudi rezultati PISE, tj. mednarodne primerjave dosežkov učencev in učenk v državah članicah Organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD), ki so leta 2018 pokazali, da je 9 % učencev v Sloveniji

¹ Dokument Eurydice »Prelet politik Vključevanje učencev s priseljskim ozadjem v šole v Evropi: Nacionalne politike in ukrepi« kot učence s priseljskim ozadjem opredeljuje učence, ki so nedavno prišli v državo gostiteljico, torej so to lahko učenci prve ali druge generacije priseljencev ali učenci priseljenci, ki so se vrnili. Razlogi za preselitev (npr. ekonomski ali politični) so različni in prav tako pravni status teh učencev, ki so lahko državljani, osebe z dovoljenjem za prebivanje, prosilci za mednarodno zaščito, begunci, mladoletne osebe brez spremstva ali priseljenci, ki nimajo formalnega statusa. Bivanje v državi gostiteljici je lahko kratkoročno ali dolgoročno in priseljenci lahko imajo (ali pa tudi ne) pravico sodelovati v formalnem izobraževalnem sistemu države gostiteljice (Noorani, Baïđak, Krémó, Riiheläinen 2020).

tistih s priseljskim ozadjem; med temi so bili trije od sedmih družbeno-ekonomsko prikrajšani. Ta skupina zaostaja v dosežkih pri branju za ostalimi učenci v povprečju za 63 točk, ob upoštevanju vpliva socialno ekonomske prikrajšanosti pa je zaostanek še vedno 28 točk. V povprečju se je v državah OECD v zgornji kvartil bralnih sposobnosti uvrstilo 17 % otrok s priseljskim poreklom, v Sloveniji pa jih je ta rezultat doseglo 9 % (PISA 2018: 6).

Načrtovanje razvoja bralnih kompetenc je torej pri učencih, ki so v slovenščini začetniki, posebnega pomena. V ospredju pričujočega članka bodo izzivi in priložnosti pri branju leposlovja. Z najtežjim izzivom pri razumevanju leposlovnih besedil se v osnovni šoli seveda soočijo učenci v zadnjem vzgojno-izobraževalnem obdobju; če je do šestega razreda književni pouk usmerjen v doživljanje mladinske književnosti ter folklorne in klasične umetne pravljice, pa začnejo v sedmem razredu učenci spoznavati nemladinsko literaturo, in sicer njen najbolj kompleksen del, torej besedila (pretežno slovenskega) literarnega kanona. Spopadanje s teksti avtorjev, kot so na primer Ivan Cankar, Janko Kersnik ali Josip Murn, predstavlja izziv za večino odraslega bralstva. Posebej težko pa je branje teh del za neizkušene bralce, ki jih določa manjša količina bralnih in tudi življenjskih izkušenj. Učitelji morajo z učenci omenjena besedila aktualizirati, »prevesti« v sodobni kontekst (česar večina učencev ne zmore samih), saj jim šele to omogoči polno razumevanje in življenje v besedilo.

Kako pa poučevanje kompleksnih kanonskih besedil doživljajo učenci, ki so v slovenščini začetniki, kažejo rezultati ankete, ki je bila izvedena med junijem in septembrom 2019. Raziskava je potekala s pomočjo intervjujev. V njej je sodelovalo sedem učencev iz osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom in šest učencev iz osnovnih šol z italijanskim učnim jezikom (ti imajo priseljsko ozadje oz. jim je slovenščina drugi/tuji jezik). V raziskavi sta sodelovali tudi dve učiteljici slovenščine z osnovne šole s slovenskim učnim jezikom, ki posebno pozornost posveča uspešnemu vključevanju priseljencev, in tri učiteljice slovenščine v višjih razredih osnovnih šol z italijanskim učnim jezikom. Vprašanci so kot najbolj zahtevna literarna dela navedli; ljudska besedila *Ajda in Slovenci*, *Pegam in Lambergar* in *Gor čez izero*, izseke iz Trubarjevih besedil, Valvasorjevo *Slavo vojvodine Kranjske*, Prešernova besedila *Povodni mož*, *Turjaška Rozamunda*, *Krst pri Savici*, Jurčičevo *Kozlovsko sodbo v Višji Gori*, Levstikovega *Martina Krpana*, Kersnikova *Mačkova očeta*, Aškerčevo *Čašo nesmrtnosti*, Tavčarjevo *Visoško kroniko* in *Tržačana*, Cankarjeva besedila *Gospod stotnik*, *Bobi*, *Hlapec Jernej*, *Skodelica kave*, *Solzice* Prežihovega Voranca, Kosmačev tekst *V gaju življenja*, besedila Franceta Bevka. Kot težavna besedila so navedli tudi nekaj sodobnejših tekstov, zlasti daljših mladinskih romanov, ki so bila predpisana kot domače branje, npr. *Avtobus ob treh* Nataše Konc Lorenzutti, *Zvezde vabijo* Mihe Mazzinija in *Erazem in potepuh* Astrid Lindgren. Vprašanci so tudi povedali, da jim je najtežje razumeti: arhaično izrazje, skladnjo, metaforiko, implicirane pomene, pomene, ki zahtevajo poznavanje

kulturnega konteksta ali referenc, na primer humor, sarkazem, ironija. Branje strokovnih besedil je za nekatere težje od leposlovnega zaradi velike količine strokovnih izrazov. Po drugi strani pa je branje leposlovja lažje oziroma prijetnejše, kadar je podano skozi zgodbo. Ilustracije učencem olajšajo razumevanje. Pomagajo si tudi s filmskimi priredbami in animacijami obravnavanih besedil. Vprašanci so povedali še, da se pri razumevanju literarnih besedil opirajo na (metajezikovno in metaliterarno) znanje, ki so ga pridobili pri pouku književnosti v maternem jeziku. Intervjuvani učitelji menijo, da so učenci zelo motivirani za branje kanonskih besedil, ker se želijo čim prej naučiti slovenščine. Vsem anketiranim učiteljem se zdi smiselno nameniti veliko časa kanonskim besedilom, saj so ti nosilci slovenske kulturne identitete, kljub zahtevnosti jih učenci doživljajo kot bolj zanimiva, če se jim nameni dovolj časa in ustrezno aktualizira.

Kako organizirati književni pouk za učence, ki se slovenščine šele učijo?

Spodbujati razvoj bralnih kompetenc, ne le v slovenščini

Ena od osnovnošolskih učiteljic, s katero sem govorila, se je ob vprašanju, izpisanem v naslovu, nasmehnila. »Ko sem se prvič soočila s tem,« je povedala, »sem bila v veliki stiski. Poučevala sem albansko učenko, ki slovensko ni razumela, angleško pa je, zato sem ji *Povodnega moža* za lažje razumevanje prevedla v angleščino.« Anekdota kaže na dejstvo, da imajo učenci, ki slovensko (še) ne govorijo, težave zgolj z uporabo (zlasti pisnih) sporočil v slovenščini, ne pa nasploh. Bralna kompetenca teh učencev je v slovenščini izjemno nizka, obenem pa je lahko v maternem ali kakem drugem jeziku visoka. Otrok ali mladostnik potrebuje besedila, ki razvijajo njegove bralne kompetence. Osnovnošolci so, kar se razvoja bralnih spretnosti tiče, najpogosteje v fazah, ki jih J. A. Appleyard opredeljuje z vlogama bralca kot heroja oziroma misleca. Prva vloga, ki zajema otroke v okvirni starosti med sedmim in dvanajstim letom, bralcem omogoča predvsem, da si preko vživetja v fikijski svet sebe zamišljajo kot protagoniste, ki se samostojno spopadajo s težavami in rešujejo konflikte (Appleyard 1994: 59–60). V vlogi mislecev pa najstniški bralci v literaturi iščejo predvsem aspekte, ki omogočajo boljše razumevanje lastnega življenja, vrednote in ideale, ki bi jim bilo vredno slediti ter vzorce, ki bi jih lahko posnemali (Appleyard 1994: 14). Učenci, ki se slovenščine šele učijo, pa knjig, ki bi jim omogočile privzetje teh vlog, še niso sposobni brati v slovenščini. Učitelji se s tem problemom soočajo predvsem pri izbiri samostojnega branja. Ker učenec, ki slovenščino šele spoznava, ni sposoben prebrati za ostale predpisanega besedila, mu učitelji pogosto priporočijo jezikovno, obenem pa tudi vsebinsko in idejno manj zahtevne tekste. Tako na primer učenci s priseljskim ozadjem ne glede na starost za domače branje pogosto berejo slikanice. Medtem ko njihovi sošolci berejo besedila Nataše Konc Lorenzutti, Prežihovega Voranca ali Astrid Lindgren, najstniki s priseljskim poreklom berejo, denimo, *Miška želi prijatelja* Nine Mav Hrovat ali čtivo, primerno za učence v prvem vzgojno-izobraževalnem triletju. Devetošolka je na

primer povedala: »Ponosna sem, ker sem razumela Anico in zajčka Dese Muck, pritegnila pa sta me Romeo in Julija Williama Shakespeara.« Učiteljica je učenki v želji, da bi ji ponudila tekst, ustrezen njenemu jezikovnemu znanju, za samostojno branje priporočila knjigo, v katerem je protagonistka osemletnica. Da to besedilo ni ustrezalo čustvenemu in bralnemu razvoju učenke, kaže dejstvo, da jo je pritegnila Shakespeareova drama, ki jo spoznala pri pouku slovenščine. Učence, ki se slovenščine šele učijo, bi bilo torej po eni strani smiselno spodbujati k temu, da bralne kompetence razvijajo tudi v maternem jeziku. Po drugi strani pa bi jim morali dostop do zgodb, ki ustrezajo njihovi čustveni in intelektualni razvojni stopnji, omogočiti preko branja literarnih priredb.

Uporaba priredb literarnih del

Priredba oziroma adaptacija označuje širok spekter medbesedilnega ali medmedijskega preoblikovanja literarnega dela. Ker se na tem mestu ukvarjam s procesom prilagajanja za didaktične potrebe učencev, ki jim slovenščina ni materinščina, bom koncept zožila na priredbe, ki kompleksna literarna besedila približajo bralcem. Gre za jezikovne ali nejezikovne prilagoditve. V drugo kategorijo umeščamo slikovne upodobitve. Danes so slikovne priredbe najpogostejše v domeni slikanic in stripov, posebno avdiovizualno področje pa so filmske priredbe literature, v zadnjem času tudi animacije. Pogostejše kot slikovne so jezikovne priredbe. Te, namenjene izobraževalnim ciljem, so se zlasti razmahnile konec 18. stoletja z naraščajočimi potrebami obveznega šolstva (prim. Hladnik 1983). Paradigmatski primer tovrstne priredbe je delo Charlesa in Mary Lamb *Pripovedke iz Shakespeara (Tales from Shakespeare, 1807)*. V uvodniku avtorja ubesedita osnovni namen priredb klasikov, in sicer, da

s svojimi priredbami nista hotela nadomestiti Shakespeareovih del, pač pa jih v preprostejši, dostopnejši obliki približati življenjsko neizkušnim, še ne dovolj izobraženim mladim ljudem in jim olajšati poznejše neposredno spoznavanje zahtevnih izvirkov. (Stanonik 1998: 40.)

Na Slovenskem je zelo priljubljen tudi prevod knjige *Stare grške bajke* Eduarda Petiške, ki je prvič izšla v češčini leta 1958, sicer pa še adaptacije *Guliverjevih potovanj* Johnatana Swifta, zbirke arabskih pravljic *Tisoč in ena noč* in drugih del (prim. Mohor 2015).

Kot ugotavlja Marija Stanonik, gre pri priredbi za temeljito jezikovno pretvorbo besedila, npr. za posodobitev ali poenostavitev jezikovne ravni, pri čemer gre bodisi za krčenje ali širjenje originala. Avtorica opozarja še na dejstvo, da je potrebno v procesu prirejanja, četudi je njegov okvir didaktični, skrbno paziti na ohranjanje umetniške, estetske kvalitete besedila, saj osiromašenje izvirnika na golo podajanje vsebine zgreši osnovni cilj priredbe (Stanonik 1998: 37).

V kvalitetni priredbi je jezikovna raven izvirnika skrbno prilagojena jezikovi ravni ciljnega bralca. V jezikih z več govorci, kot je na primer angleščina, obstaja več ravni priredb; vsaka je namenjena specifični skupini učencev, npr. takim, ki so angleščino usvojili na začetni, nadaljevalni ali napredni stopnji. V slovenščini je, po drugi strani, smiselno ravni priredb razlikovati vsaj glede na dve vrsti bralcev. Prvi – tem se posebej posveča zavod Risa, ki se posveča promociji »lahkega branja« – so bralci, ki imajo težave z dekodiranjem jezikovnih sporočil nasploh. V drugo skupino pa sodijo bralci, ki prihajajo iz drugega jezikovnega okolja. V nadaljevanju bodo izpostavljene značilnosti priredb (deloma povzete po Stanonik 1998), ki so primerne za slednjo skupino, in sicer:

- vsebina je skrajšana,
- zapletena sintaksa je poenostavljena,
- inverzni besedni redi so spremenjeni v običajne,
- arhaični izrazi so zamenjani s sodobnimi,
- metaforika je deloma reducirana, deloma komentirana oziroma parafrazirana,
- avtorski slog izvirnega teksta (npr. podobe, evfonija) je ohranjen,
- navedeni so ključni drobci izvirnika, ki služijo kot »ilustracija« izvirne teksture,
- razumevanje teksta je olajšano s pomočjo nazornih ilustracij in fotografij,
- knjiga je opremljena s seznamom pripovedih likov in njihovimi kratkimi opisi.

Priredbe – kaj imamo in kaj bi potrebovali?

Kot sem že izpostavila zgoraj, imajo učitelji in pedagoški delavci pogosto težave z izbiro kvalitetnih leposlovnih tekstov, primernih za samostojno branje jezikovno manj kompetentnim učencem, ki pa so že prerasli bralsko obdobje, v katerih jih zanimajo slikanice in preprosta otroška besedila. V tem primeru so priredbe najprimernejša izbira za samostojno branje. Veliko del iz obsežnega nabora priredb in skrajšav, izdanih do leta 2017, je v seznamu, ki je dostopen na spletu pod naslovom »Priredbe in skrajšave (leposlovne knjige in priredbe v dramska besedila)« in ga je pripravila Tilka Jamnik (Jamnik 2017).

V naboru priredb se zdi za starejše učence, ki se slovenščine šele učijo, najustreznejša zbirka »Prve prave«, ki jo od leta 2012 ponuja Miš založba. Za zbirko je založba pridobila licenčne pravice za izdajo britanske zbirke Real Reads. Doslej so v tej zbirki izšle: *Huckleberry Finn* (2012) in *Tom Sawyer* (2013) Marka Twaina ter drami *Romeo in Julija* (2012) in *Hamlet* (2015) Williama Shakespeara. Od slovenske klasike pa je v omenjeni zbirki mogoče najti Jurčičevo povest *Jurij Kozjak* (2014), Tavčarjevo *Visoško kroniko* (2015) ter povest *Samorastniki* Prežihovega Voranca (2016). Tekste je priredil Iztok Ilič, ki si je posebej prizadeval, da bi ohranil slog izvirnika. Nazorne ilustracije so delo Damijana Štepančiča. Za lažje razumevanje so posebej predstavljene informacije o likih kot tudi podatki o avtorju, dobi nastanka, izpostavljene so glavne teme, slog in simbolika (Vizjak Puškar 2017).

Zavod Risa, usmerjen v ustvarjanje tekstov za lahko branje, je doslej izdal Shakespearovo dramo *Romeo in Julija* (2012), Tavčarjevo *Visoško kroniko* (2012), zbirko prirejenih kratkoproznih besedil klasičnih slovenskih avtorjev z naslovom *Naše zgodbe* (2013), ki vsebuje sedem zgodb slovenskih pisateljev ter priredbo Finžgarjevega dela *Pod svobodnim soncem* (2015).

Slikovne priredbe

Vsaj od konca osemdesetih let prejšnjega stoletja nastajajo mnoge slikanice po delih Franceta Prešerna, na primer *Povodni mož* (ilustrirala Jelka Reichman, 1985), *Lepa Vida* (ilustrirala Jelka Reichman, 1987), *Turjaška Rozamunda* (ilustrirala Kamila Volčanšek, 1985), *Dohtar, oj, ti jezični dohtar* (ilustriral Klavdij Palčič, 1987), *Krst pri Savici* (ilustriral Ivan Seljak Čopič, 1986), *Lenora* (ilustrirala Marija Lucija Stupica, 1991), *Zdravljica* (ilustriral Damijan Stepančič, 2013) in druge.

Leta 2017 so v okviru projekta »Cankar v stripu« nastale tri aktualizacije klasike. Andrej Rozman Roza in Damijan Stepančič sta ustvarila strip *Hlapci – ko angeli omagajo*, Boštjan Gorenc Pižama in Tanja Komadina sta *Moje življenje* preoblikovala v *Moj lajfi*. Žiga X Gombač in Igor Šinkovec pa sta ustvarila stripovsko basen *Hlapec Jernej in pasja pravica*. Delo Frana Milčinskega je bralcem približala založba Sanje, ki je nekatera dela iz zbirke klasičnih pravljic *Pravljice* in znamenitih *Butalcev* izdala v skrajšani obliki kot slikanice, opremljene z ilustracijami Ane Razpotnik Donati in Petra Škerla. K lažjemu razumevanju slovenskega kanona lahko prispevata tudi slikaniški izdaji besedil Prežihovega Voranca *Levi devžej* (ilustrirala Jelka Reichman, 1971) in *Kozlovska sodba v Višnji gori* Josipa Jurčiča (ilustriral Marjan Manček, 1977).

Filmske adaptacije in animacije

Posebno področje predstavljajo filmske priredbe, ki lahko učencem dobro približajo čutne in čustvene aspekte literarne klasike. Filmi, ki uprizarjajo starejša dela slovenskega literarnega kanona (France Bevk, Prežihov Voranc, Ivan Cankar, Josip Jurčič), so nastajali zlasti v sedemdesetih in osemdesetih let preteklega stoletja. Njihova estetika, morda z izjemo kulturnih filmov *Cvetje v jeseni* (Matjaž Klopčič, 1974) in *Samorastniki* (Igor Pretnar, 1963), pa je za sodobne učence najbrž nekoliko zastarela. Bolj uporabne se zdijo priredbe svetovne literature, zlasti je na primer moč mladim s filmom učinkovito približati Shakespearovo tragedijo *Romeo in Julija* (*Romeo + Juliet*, Baz Luhrmann, 1996) ki je, čeprav stara že četrto stoletja, še vedno aktualna. Tudi ameriški epski film *Troja* (David Benioff, 2004), ki sicer ni umetniški presežek, lahko učence motivira za spopadanje s Homerjevo Iliado. Zanimiva je animacija *Visoške kronike*, ki je nastala v

koprodukciji Loškega muzeja in TI produkcije. Učitelji uporabljajo tudi avdiovizualne priredbe Martina Krpana, Lepe Vide, Povodnega moža in drugih.

Pogosto obravnavana besedila, ki so izjemno kompleksna in zato učencem težko dojemljiva, niso pa še doživela odmevnejših priredb, so: *Mačkova očeta* (Janko Kersnik), *Čaša nesmrtnosti* (Anton Aškerc), *Tržačan* (Ivan Tavčar), Cankarjeva besedila *Gospod stotnik* in *Bobi*, *Solzice* Prežihovega Voranca, Kosmačev tekst *V gaju življenja* in številna druga.

Dobrodošlo bi bilo, če bi bil izbor temeljnih kanonskih slovenskih besedil, ki je že izpostavljen zgoraj, dosegljiv v enotni publikaciji ali pa vsaj na-enotnem mestu na spletu.

Priredba kot most do izvirnika

Uporaba različnih verzij priredb

Naštete in vse druge priredbe literarnih del, ki niso zajete v pričujoči analizi, se razlikujejo po težavnosti in namembnosti. Nekatera besedilo aktualizirajo in prosto preoblikujejo, druge ga skušajo poenostaviti s čim bolj skrbnim ohranjanjem estetskega izraza oziroma sloga, tretje ga skušajo približati bralcem s kognitivnimi primanjkljaji, zaradi česar je tekst ubeseden na zelo elementaren način. Slikovne priredbe original dopolnjujejo s slikovnimi ponazoritvami. Učitelj, ki se poslužuje priredb kot učnega pripomočka, mora dobro poznati cilj, ki ga želi doseči, kot tudi bralce, ki jim tekst posreduje. Ob upoštevanju načela postopnosti se zdi smiselna, ko je gradivo dostopno in način učenja to omogoča, uporaba več verzij priredbe. Pri spoznavanju *Visoške kronike* učenci denimo lahko prehajajo od animacije in najbolj preproste priredbe teksta (priredba Tatjane Knapp, ki je izšla pri zavodu Risa) preko nekoliko kompleksnejše verzije (npr. izdane v zbirki *Prve prave*, priredba Iztoka Iliča) do odlomkov izvirnega teksta. V pomoč so jim lahko tudi ilustracije besedila in posnetki gledališke priredbe besedila (Jernej Lorenzi, SNG Drama, 2017), ki so dostopni na spletu.

Pri uporabi priredb je ključno, da jih uporabljamo kot motivacijo, most do izvirnih besedil in ne kot končni cilj branja. Učenec se mora preko priredbe nujno srečati ne le z vsebino, temveč tudi s slogom izvirnika. Na povsem začetni, elementarni stopnji priredbe je izvirno besedilo lahko vanjo vtakano le kot ilustracija, osvetlitev, na primer s pomočjo posameznih nenavadnih besed oziroma podobja ali evfonije, ki se ohrani v priredbi. Če primerjamo del priredbe *Visoške kronike*, ki jo je ustvaril Iztok Ilich, z ustreznim delom Tavčarjevega izvirnika, ugotovimo, da Ilich kljub pomenskemu zgoščevanju in skladenjskim ter besedilnim poenostavitvam ohranja nekatere specifične »govorice«, ki zaznamuje prvoosebnega pripovedovalca.

Izvirnik	Priredba, Iztok Ilich
<p>Rodil sem se v Gospodovem letu 1664 na dan sv. Izidorja, in sicer ravno tu na Visokem.</p>	<p>Rodil sem se leta 1664 na dan sv. Izidorja tu na Visokem.</p>
<p>Oče mi je bil Polikarp Khallan, tudi Khallain, lastnik dveh kmetij na Visokem, mati pa mi je bila Barbara Khallanin, tudi Khallainin, rojena na Suhi kot druga hči ondotnega kmetovalca Vovka Wulfinga.</p>	<p>Oče je bil Polikarp Khallan, lastnik dveh kmetij na Visokem, mati pa Barbara, rojena na Suhi kot druga hči kmeta Volka Wulfinga.</p>
<p>V mali cerkvi sv. Martina me je na ime svetnika Izidorja krstil gospod Karel Ignacij Codelli, takrat župnik v Poljanah. O krstu se je govorilo po celi dolini. Imel sem osem botrov: štiri moškega in štiri ženskega spola.</p>	<p>Ko so me krstili za Izidorja, sem imel štiri moške in štiri ženske botre.</p>

Ko je presežena začetna faza jezikovnega učenja, je možno preizkusiti tudi tip priredbe (ta pri nas še ni dostopna), ki poenostavljeno besedilo kombinira z deli izvirnega besedila, na primer kot delci dialoga ali opisov. Ti so lahko v priredbi označeni s posebno vrsto tipografije.

Uporabno je tudi vzporedno soočanje priredbe z izvirnim besedilom, ki poteka v dveh stolpcih. Taka uporaba se zdi smiselna v besedilih, ki so že v izvorniku zgoščena, obenem pa v nasprotju z določenimi izrazito slogovno zaznamovanimi lirskimi besedili sploh dopuščajo prenos pomena v priredbo. Tak pristop je torej mogoč pri pripovednih verzih besedilih, kakršne so na primer Prešernove ali ljudske epske pesmi in balade. Za didaktične namene je mogoče na desno dodati še tretji stolpec, v katerega si lahko učenec zapiše prevod prirejenega besedila v svojem maternem jeziku. Smiselno bi bilo preveriti prednosti in slabosti postopnega vstopanja v besedila, kar je mogoče, ko imamo več različnih težavnostnih stopenj priredb enega besedila.

Pomoč učencem pri branju izvirnih besedil

Kanonska literatura – ključna mesta kulturnega spomina jezikovne skupnosti

Zgolj soočanje z izvirnimi, kompleksnimi literarnimi besedili učencem omogoča pridobitev najvišje stopnje bralne kompetence v slovenščini, pa tudi polno »kulturno pismenost«, torej poznavanje referenc, ki se nanašajo na nekatera ključna mesta kolektivnega spomina. Idiomi, opisi, dialogi, podobe, liki kanonskih literarnih del zaznamujejo presečišča kolektivnega in individualnega spomina. Kot poetično ugotavlja Aleš Debeljak:

Prešernove [in druge kanonske] pesmi skozi meandre odraščanja, šolanja in socializacije poniknejo v nekakšno mentalno »zalogo« individualnih in kolektivnih metafor. Kar spomnimo se, kako celo v ne-pesniških besedilih, zlasti v kritiki in esejistiki, spontano uporabljamo pesniške prisposode o upu in strahu, o mornarju, ki izmeri daljo in nebesno stran, o prehlajenem predmetu zgodovine, ki kajpak lahko s svojo asociativno in ironično silo polno pridejo do izraza le pri bralcu, ki mu je izviren tekst, v katerem se pojavlja metafora, pač dobro znan. (Debeljak 2017: 179.)

Toda dolgotrajno spoprijemanje s teksti, ki presegajo učenčeve bralne zmožnosti, lahko povzroči upad bralne motivacije. Tovrstne frustracije lahko preprečimo z ustrežno podporo oziroma z mehanizmi za boljše bralno razumevanje. Podporo lahko učitelj nudi učencu spontano, v skladu s potrebami, ki jih slednji izrazi v postopku branja, kar je zlasti uporabno, ko je možno individualno delo. Sicer pa je učinkovita tudi podpora, kjer učitelj pomagala pripravi vnaprej in jih učencu posreduje v obliki delovnega lista, ki služi kot opora pri individualnem branju. Podporne postopke pri učenčevi recepciji kompleksnih literarnih besedil lahko razdelimo na dejavnosti pred, med in po branju.

Dejavnosti pred branjem

Temeljni cilj dejavnosti pred branjem je, da pomagajo bralcem, ki se materinščine šele učijo, da se po tekstu lažje orientirajo. Temu lahko služi predpriprava z besediščem; učencem pred branjem olajšamo razumevanje teksta tako, da jih seznanimo s ključnimi besedami oziroma besedilnimi sklopi. Tu gre za skrbno pripravo, ki iz teksta izlušči pomenska jedra. Bralca lahko pred branjem tudi seznanimo z liki, krajem in časom dogajanja ter s temeljnimi funkcijami oziroma stopnjami zapleta in razpleta zgodbe. Pri seznanjanju z besediščem pred prvim vstopom v besedilo gre torej za nekakšen miselni vzorec, zemljevid, ki pomaga učencem pri orientaciji po tekstu. Pri seznanjanju z besediščem skušamo učence spodbuditi, da ugibajo, predvidevajo, kaj bi lahko ključne besede pomenile, četudi niso prepričani o njihovi natančni definiciji oz. uporabi. Če je mogoče to smiselno vključiti v skupno delo, se pomen besed lahko razjasni v skupinskem delu ali v parih. Če učenec zmore, lahko poda kak prevod izpostavljene besede/fraze v svojem maternem jeziku, sploh če je njegov jezik soroden slovenščini, ali ga učenci poznajo. Če imamo to možnost, je dobro, da ključne besede prevedemo v učenčevo materinščino.

Zelo uporabno pri ponazarjanju ključnih elementov teksta je tudi slikovno gradivo. Ena od učiteljic slovenščine na srednji poklicni šoli v Kopru tako učencem s priseljskim ozadjem, ki se v šolanje v prvem letniku pogosto vključijo z minimalnim znanjem slovenščine, pred prvim vstopom v literarno besedilo slednjega predstavi avdiovizualno (s pomočjo filmskega gradiva) ali kot kamišibaj. Z učenci nato pogosto s preprostimi

besedami obnovijo videno zgodbo, nato pa pričnejo z branjem odlomka originalnega besedila.²

Dejavnosti med branjem

Pri posredovanju besedila je zelo pomembno interpretativno branje, so v intervjujih poudarile nekatere učiteljice, saj z zvočnim slikanjem, izgovorjavo, poudarki, intonacijo idr. glasno branje učencu posreduje nekatere pomene besedila, ki jih zgolj s tihim branjem ne uspe usvojiti. Učenci lahko med samostojnim branjem besedila izpisujejo ali označujejo ključne besede, najbolje v kontekstu (izpis, označitev povedi, stavka, besedne zveze), saj se jim tako olajša ponovno branje in nudi bolj kompleksen vstop v besedilo.

Dejavnosti po branju

Če je pouk možno diferencirati oziroma individualizirati, se učenčevu recepcijo besedila preverja po manjših enotah. Pesem, denimo, razdelimo po kiticah ali vrsticah, zgodbo po dogajalnih sklopih in učenčevu razumevanje preverjamo najprej znotraj manjših delov besedila, nato pa iščemo povezave med njimi. Timothy Shanahan (2016) svetuje, da pri preverjanju razumevanja posebno pozornost namenimo kohezivnim elementom besedila. Učence usmerjamo k iskanju povezav; denimo na kronološka in vzorčna sosledja. Opozarjamo jih tudi na povezavo med značajem, motivacijo in dejanji ter doseženimi cilji in izidi dogajanja.

Veliko učiteljev je v pogovorih o tem, kako preverjajo razumevanje kompleksnih besedil s strani učencev, ki jim je slovenščina drugi jezik, povedalo, da si kot temeljni cilj pri tej skupini postavijo sposobnost obnavljanja dogajanja. V tem primeru se izražanje svojega dojemanja besedila zoži na reproduciranje vsebine oziroma podajanje obnove, ki se je učenci (kot so potrdili intervjuji) pogosto naučijo na pamet brez razumevanja. Tak način obravnave zanemarja transfer metaliterarnega znanja, ki ga je učenec usvojil v kontekstu šolanja v materinščini. Zato je smiselno, da dejavnosti po branju spodbujajo učence tudi k interpretaciji aluzij, referenc, podobja, idej in implicitnih ter eksplicitnih vrednostnih sodb. Učence lahko spodbujamo, da interpretirajo razmerje med tekstom in ilustracijami. Jezikovno manj kompetentnim učencem pri tem pomagamo z naborom besedilnih struktur, na primer: *ne/razumem ..., všeč mi je ..., presenetilo me je ..., zanima me, zakaj ..., najbolj pomembno je ..., besedilo me spominja na ..., avtorjeva ideja je ..., (lik) hoče, si želi ..., (lik) je (kot ..., tema besedila je ...*

Učence, ki se slovenščine šele učijo, spodbujamo k udeležbi v razpravi, k temu da

² Omenjena učiteljica je za dijake priseljence pripravila tudi didaktično gradivo *Vsi za enega – eden ZA VSE*, večjezične zgodbe, kjer so zbrane priredbe nekaterih znanih slovenskih literarnih del, opremljene pa so s prevodi v materinščine dijakov in slikovnim gradivom.

opozorijo na določene dele besedil in samostojno predvidijo pomen tudi v manj razumljivih delih. Dobro je, da učenci ubesedujejo čutno-nazorne podobe o besedilu in navezujejo svoje mnenje o prebranem na lastne (življenjske in bralske) izkušnje. Predvsem pa učence spodbujamo k tvorjenju vprašanj o besedilu, saj v tem procesu artikulirajo lastne bralske konkretizacije, refleksije, domneve, predvidevanja in tako ubesedujejo lastni dialog s tekstom.

Sklep

V pričujočem tekstu sem izpostavila težave učencev, ki so v slovenščini začetniki, pri branju zahtevnih leposlovnih besedil, posebej v zadnjem vzgojno-izobraževalnem obdobju osnovne šole. Osvetlila sem uporabo priredbe leposlovnega dela kot didaktičnega pripomočka ter opozorila na kvalitete priredbe leposlovnega dela, ki so namenjene učencem z jezikovnimi, ne pa kognitivnimi primanjkljaji. Predstavila sem tudi različne načine, na katere priredba približuje učencu vsebino in slog izvirnika in naposled še nekaj jezikovnih in slikovnih priredb, dostopnih v slovenščini, ki so uporabne pri književnem pouku in razvoju bralnih kompetenc. V zadnjem delu so predstavljeni pristopi, s katerim učencem, ki so v slovenščini začetniki, omogočimo lažjo recepcijo izvirnih leposlovnih besedil.

VIRI

- FINŽGAR, Fran Saleški, 2015: *Pod svobodnim soncem: lahko branje*. Priredila Tatjana Knapp. Slovenj Gradec: Zavod Risa, Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje.
- JURČIČ, Josip, 2014: *Jurij Kozjak*. Priredil Iztok Ilich. Dob pri Domžalah: Miš.
- JURČIČ, Josip, MANČEK, Marjan, 1985: *Kozlovska sodba v Višnji Gori*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOMADINA, Tanja, GORENC, Boštjan, 2017: *Moj lajf: po motivih povesti Moje življenje Ivana Cankarja*. Bevke: Škrateljc.
- MILČINSKI, Fran, RAZPOTNIK DONATTI, Ana, 2008: *Laž in njen ženin*. Ljubljana: Sanje.
- MILČINSKI, Fran, RAZPOTNIK DONATTI, Ana, 2011: *Kako so si Butalci omislili pamet*. Ljubljana: Sanje.
- MILČINSKI, Fran, RAZPOTNIK DONATTI, Ana, 2013: *V Butalah sejejo sol*. Ljubljana: Sanje.
- MILČINSKI, Fran, RAZPOTNIK DONATTI, Ana, 2015: *Butalski policaj in Cefizelj*. Ljubljana: Sanje.
- MILČINSKI, Fran, ŠKERL, Peter, 2017: *O dušici majceni, ki ni smela v nebesa*. Ljubljana: Sanje.
- MILČINSKI, Fran, ŠKERL, Peter, 2017: *Vila*. Ljubljana: Sanje.
- MILČINSKI, Fran, ŠKERL, Peter, 2017: *Zlata hruška*. Ljubljana: Sanje.
- PREŠEREN, France, REICHMAN, Jelka, 1985: *Povodni mož*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PREŠEREN, France, REICHMAN, Jelka, 1987: *Lepa Vida*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PREŠEREN, France, STUPICA, Marija Lucija, 1991: *Lenora*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PREŠEREN, France, VOLČANŠEK Kamila, 1985: *Turjaška Rozamunda*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- PREŠEREN, France, PALČIČ, Klavdij, 1989: *Oj, Dohtar, ti jezični dohtar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PREŠEREN, France, ČOPIČ SELJAK, Ivan, 1986: *Krst pri Savici*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PREŠEREN, France, STEPANČIČ, Damjan, 2017: *Zdravljica*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PREŽIHOV, Voranc, 2016: *Samorastniki*. Priredil Iztok Ilich. Dob pri Domžalah: Miš.
- PREŽIHOV, Voranc, 1985: *Levi Devžej*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SHAKESPEARE, William, 2012: *Romeo in Julija*. Dob pri Domžalah: Miš.
- SHAKESPEARE, William, 2012: *Romeo in Julija: lahko branje*. Priredila Tatjana Knapp. Slovenj Gradec: Zavod Risa, Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje.
- SHAKESPEARE, William, 2015: *Hamlet*. Dob pri Domžalah: Miš.
- STEPANČIČ, Damijan, ROZMAN, Andrej, 2017: *Hlapci: ko angeli omagajo: po motivih drame Hlapci Ivana Cankarja*. Bevke: Škratelj.
- ŠINKOVEC, Igor, GOMBAČ, Žiga, 2017: *Hlapec Jernej in pasja pravica: po motivih povesti Hlapec Jernej in njegova pravica Ivana Cankarja*. Bevke: Škratelj.
- TAVČAR, Ivan, 2012: *Visoška kronika: lahko branje*. Priredila Saša Fužir. Slovenj Gradec: Zavod Risa, Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje.
- TAVČAR, Ivan, 2015: *Visoška kronika*. Priredil Iztok Ilich. Dob pri Domžalah: Miš.
- TAVČAR, Ivan, MAGAJNA, Bogomir, GRUM, Slavko, KOSMAČ, Ciril, PREŽIHOV, Voranc, 2013: *Naše zgodbe: lahko branje*. Priredili Tatjana Knapp, Saša Fužir. Slovenj Gradec: Zavod Risa, Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje.
- TWAIN, Mark, 2012: *Huckleberry Finn*. Dob pri Domžalah: Miš.
- TWAIN, Mark, 2013: *Tom Sawyer*. Dob pri Domžalah: Miš.

LITERATURA

- APPLEYARD, J. A., 1994: *Becoming a Reader: the Experience of Fiction from Childhood to Adulthood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DEBELJAK, Aleš, 2017: *Tukaj, zate, tam: pesmi in eseji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- HARAMIJA, Dragica, KNAPP, Tatjana, 2019: *Lahko je brati. Lahko branje za strokovnjake*. Podgorje pri Slovenj Gradcu: Zavod Risa, center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje. <<http://www.lahkojebrati.si/Portals/1/Knjige/Lahko%20branje%20za%20strokovnjake.pdf>>.
- HLADNIK, Miran, 1983: *Trivialna literatura*. Ljubljana: SAZU.
- JAMNIK, Tilka, 2017: Priredbe in skrajšave (leposlovne knjige in priredbe v dramska besedila). <<https://www.bralnaznacka.si/assets/Uploads/OK2-priredbe-in-skrajšave.pdf>>.
- MOHOR, Miha, 2013: Priredbe literarnih del za mladino. *Revija za elementarno izobraževanje* 6/2–3. 213–222.

- NOORANI Sogol, BAĀDAK, Nathalie, KRÉMÓ, Anita, RIIHELÄINEN Jari, 2020: *Eurydice: Prelet politik. Vključevanje učencev s priseljenskim ozadjem v šole v Evropi. Nacionalne politike in ukrepi*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje in šport. <http://www.eurydice.si/publikacije/Prelet-politik_Vkljucavanje-ucencev-s-priseljenskim-ozadjem-v-sole-v-Evropi.pdf>.
- PEČEK, Mojca, ERMENC, Klara, 2016: Izobraževanje učiteljev za poučevanje v kulturno in jezikovno heterogenih oddelkih. *Sodobna pedagogika* 67/2. 8–25.
- STANOVNIK, Majda, 1998: Prevod, priredba, prevod priredbe. *Primerjalna književnost* 21/1. 35–52.
- SHANAHAN, Timothy, 2016: Blogs About Reading; Shanahan on Literacy. <<https://www.readingrockets.org/blogs/shanahan-literacy/eight-ways-help-kids-read-complex-text>>.
- PISA 2018: *Programme for international student assessment (PISA). Results from Pisa 2018. Country note*. <https://www.oecd.org/pisa/publications/PISA2018_CN_SVN.pdf>.
- VIZJAK PUŠKAR, Nika, 2017: Priredbe in skrajšave literarnih besedil, primerne za otroke z govorno-jezikovnimi motnjami. *Jezik in slovstvo* 62/4. 3–16.
- VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2017: *Medkulturna vzgoja in izobraževanje: vključevanje otrok priseljencev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

FILMOGRAFIJA

- MLAKAR, Toni, 2016: *Visoška kronika*. Loški muzej in TI produkcije. <<https://vimeo.com/169558065>>.
- BENIOFF, David, 2004: *Troy*.
- KLOPČIČ, Matjaž, 1974: *Cvetje v jeseni*.
- PRETNAR, Igor, 1963: *Samorastniki*.
- LUHRMANN, Baz, 1996: *Romeo + Juliet*.

**Književni tematski sklop
na maturi iz slovenščine 2021:
*Figa Gorana Vojnovića in
Konje krast Pera Pettersona***

Alenka Žbogar

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
alenka.zbogar@ff.uni-lj.si

Problemski pristop k šolski obravnavi Vojnovičeve *Fige*

Vojnovičev roman Figa sidrajo eksistencialna vprašanja individualne svobode, osamljenosti, partnerstva, samomora, zato kljub tihemu spogledovanju z velikimi temami, kot so izbrisani, razpad Jugoslavije in druga svetovna vojna, ostaja na poligonu t. i. majhnih zgodb. Roman mdr. pokaže, da se položaj žensk po letu 1936 kljub lepim besedam o emancipaciji in enakovrednosti spolov ni kaj prida spremenil. Družbena pričakovanja zadnjih devetdesetih let jih še vedno skušajo kultivirati in ukalupiti v tradicionalne vloge vzorne in predane matere, zveste in ustrežljive žene, pridne in predane delavke ter mirne in lepo vzgojene hčerke. Poskuse odstopanja od teh vlog kaznuje tako širša družba kakor najbližji. Osebnostna transformacija Jadrana Dizdarja in njegov odnos do Anje Černjak pa vendarle nakazuje možnosti za predrugačenje in prevrednotenje klasičnih vzorcev delovanja.

V članku se posvečam problemskim pristopom k šolski obravnavi Vojnovičeve *Fige*, nekaj več pozornosti pa mdr. namenjam ženskim likom, tj. Anji Černjak, Jani in Vesni Benedejčič ter Esteri Aljehin (Branislavi Đorđević), in njihovim korelacijam z moškimi liki (Jadranom in Safetom Dizdarjem in Aleksandrom Đorđevićem). *Figa* ponuja številne in raznovrstne iztočnice za šolsko obravnavo: je strukturno, motivno-tematsko, jezikovno-slogovno in idejno-sporočilno večplasten, pomenljiv roman, ki odpira zanimive in aktualne probleme ter kompleksna vprašanja človekove svobode, partnerskih odnosov, razmerij med generacijami, osamljenosti in samosti, bolezni, smrti, ločitve, individualnih in nacionalnih identitet, družbenih vlog, pa tudi različnih vrst ljubezni (do nasprotnega spola, narave, družinskih članov). V tem družinskem in ljubezenskem romanu epopeji najdemo številne vznemirljive iztočnice za razmislek in diskusijo ter intrigantne literarne osebe, kar obeta intelektualne, čustvene in domišljajske bralne izzive. Možnosti za življenje v literarne osebe, dogodke, kraje in čase dogajanja je obilo, odpirajo pa se tudi vrednostna in moralna vozlišča, ki vabijo k presojanju, razlaganju, primerjanju. Šolska obravnavo se tako lahko osredinja na zgoraj navedene dejavnike književnega besedila, izhodišče vseh razpravljanj pa naj bosta doživljanje prebranega ter branje z razumevanjem. Problemska¹ analiza romana lahko poteka ob različnih literarnih problemih, kot so npr.:

1 O problemsko-ustvarjalnem pouku pišem v knjigi *Iz didaktike slovenščine* (2013).

- (1) Ali ima Jadran Dizdar na začetku romana enak odnos do življenja in sveta kot na koncu? Če se spremeni, navedite, kako poteka njegova osebna transformacija in kaj po vašem mnenju bistveno pripomore k njej?
- (2) V kakšnem smislu Vesno zaznamuje očetov odhod v Egipt in kako njen občutek zapuščenosti vpliva na odnos z možem in sinom? Katere psihološke vloge prevzema Vesna v odnosu do svojih staršev? Bi znali pojasniti zakaj?
- (3) Anja in Jadran skleneta »pakt o nenapadanju na občutljive točke« (252). Katere so te točke? Primerjajte njuno socialno poreklo in presodite, ali (in na kakšen način) vpliva na njuno razmerje.
- (4) Strah ljudi pogosto pripelje v skrajne položaje. Katere literarne osebe se v romanu *Figa* soočajo s hromečih strahom, v katerih življenjskih trenutkih? Kakšne so posledice njihove prestrašenosti?
- (5) Je odhod Safeta Dizdarja v Bosno pogojen z individualnimi ali družbenimi razlogi? Zakaj in v kakšni meri? Pojasnite, ali očetovo izginotje in odsotnost med odraščanjem kakor koli vplivata na Jadranovo zorenje? Kako pa Safet doživlja ločenost od žene in sina?

Harlamov v kritiki Vojnovičeve *Fige* mdr. zapiše: »Še vedno mislim, da je naslov rahlo bedast, ampak klinčevo dobra knjiga, ta *Figa*.« Mnenje Harlamova je zanimiva iztočnica za uvodno motivacijo in sintezo z vrednotenjem. O ponesrečenosti naslova v razredu razpravljamo prvo uro po samostojnem domačem branju, o kakovosti romana pa v sklepnih fazah obravnave tega romana. (Čeprav je jasno, da se velja k obema mislima nenehno vračati in ju vedno znova preizpraševati.) V začetnih fazah skupnega šolskega branja se posvečamo zlasti zaznavanju in doživljanju romana, obnavljanju in pomenski analizi prebranega, čemur sledijo zahtevnejše kognitivne operacije, kot so pojasnjevanje, razlaganje, razumevanje skritih pomenskih plati (branje med vrsticami), iskanje smisla v različnih kontekstih (kontekst naj bo neposredno spet z literarno interpretacijo). Zahtevnejši miselni procesi se potemtakem ne vzpostavljajo le ob povečevanju števila nalog in vaj ob besedilu, pač pa v stopnjevanju kompleksnosti miselnih procesov: analiziranju, sintetiziranju in vrednotenju dogajanja v romanu, vzpostavljanju paralel fikcijskega romanesknega sveta z aktualnim družbenim dogajanjem ter zgodovinskimi dejstvi (npr. izbrisanimi,² razpadom Jugoslavije), na katere roman implicira, vse to pa ob umeščanju v teoretski in zgodovinski literarni sistem.

2 Priporočam, da pojem dijakom pojasnite. Mnogi med njimi namreč pojava izbrisa iz registra stalnih prebivalcev ne poznajo. Izbrisani so bili tisti, ki ob slovenski osamosvojitvi kljub stalnemu prebivališču v Sloveniji, tudi kljub dejstvu, da so se rodili v Sloveniji, niso zaprosili za slovensko državljanstvo (imeli so jugoslovansko državljanstvo in običajno tudi državljanstvo katere do drugih nekdanjih jugoslovanskih republik). Z izbrisom so v Sloveniji izgubili pravni status in s tem vse socialne, zdravstvene in ekonomske pravice.

Vojnović v intervjuju z naslovom *Figa ni krik. Je dolg, tih izdih. Spomini so brezno, iz katerega zajema snov za svoje romane* (Leiler 2017) na vprašanje, ali lahko naslov razumemo še kako drugače kot drevo in sadež, odgovarja, da beseda figa v njem prebudi zlasti spomin na drevo, v intervjuju na Prvem (www.rtv slo.si) pa doda, da gre za avtobiografski element: ob pisanju romana je imel v mislih drevo, ki je raslo pred dedkovo hišo v Bujah. V nadaljevanju bom skušala pojasniti, da ima figa v romanu vendarle pomembne metaforične implikacije, ki jih pri interpretaciji velja upoštevati.

Figa je pripoved o treh generacijah družine Đorđević,³ zaznamovane s selitvami in odhajanjem, približevanjem in razhajanjem, (ne)znosnimi dvojini, spomini in pozabami, zgodbami, skrivnostmi, izgubami, rojstvi in smrtmi. *Figo* sem prvič brala kot družinsko epopejo,⁴ v naslednjih branjih pa se mi je razodevala predvsem kot zgodba o izjemnih ženskah, postavljenih v sence »svojih« moških, ženskah, ki iz ozadja s svojim molkom, umikom, boleznijo in navidezno obstranskostjo spregovarjajo celo glasneje, odločneje kot »njihovi« velikopotezni, gostobesedni in ranjeni moški. Prvoosebni pripovedovalec Jadran Dizdar⁵ nam preko notranjega monologa razkriva vpogled v družinsko dinamiko. Ženske stopajo v ospredje zlasti v svoji navidezni obrobnosti, kar jih povezuje z naslovno metaforo. Stičišča med usodami žensk v *Figi* in figami pred domačo hišo se ponujajo v njihovi samoumevnosti, prezrtosti, v tem, da jih skušamo ukalupiti, kultivirati, jih prirediti glede na družbene norme, reda, avtoritete, jih prikrajšati za svoboden in naraven razvoj, hkrati pa od njih pričakujemo, da so plodne, zrele, na razpolago, želimo se nanje nasloniti, okrepcati, pričakujemo, da nas razveseljujejo, tolažijo, varujejo in so nam v oporo.

3 K boljši vizualni predstavitvi razvejanega dogajanja pripomore miselni vzorec, v katerega dijaki vpisujejo dogodke, odnose med literarnimi osebami, menjavanje pripovednih tehnik (izmenjavata se prvoosebni in vsevedni pripovedovalec) ter zgradbene posebnosti romana (delitev na poglavja in podpoglavja). Skupaj z družinskim drevesom in časovno premico, ki ju predlagam v nadaljevanju, pripomorejo k dolgoročnejšemu pomnenu fabulativnih, strukturnih in pripovednih značilnosti tega romana. Omenjene dejavnosti lahko potekajo bodisi v šoli bodisi doma: dijaki se dela lahko lotijo samostojno, lahko v parih ali v skupinah.

4 Predlog za delo v razredu: po nekaj dijakov roman bere z intenzivnejšim vživljanjem v en literarni lik (npr. tri dijakinje se vživljajo v Anjo Černjak). Prepoznajo in analizirajo vrednote in stališča tega literarnega lika in se do lika opredeljujejo tudi sami: vanj se morajo vživeti, hkrati pa do njega obdržati določeno distanco. Po domačem branju se v razredu pogovarjajo o vtisih, ki so jih dobili o tem liku (npr. razpravljajo vse Anje, vse Vesne itd.). Sledi »menjava identitet« – zamenjajo vloge in znova berejo z vidika druge literarne osebe. Vajo lahko sklene aktualizacija preko refleksije o identitetah: kakšne identitete si oblikujemo, kako jih v različnih družbenih okoljih menjujemo (npr. Bosanec, ateist, Ljubljanka (Bežigranjanka), lastnik denacionaliziranega stanovanja, žena tovariša Đorđevića ipd.).

5 Koristen učni pripomoček je družinsko drevo Jadrana Dizdarja – pripomore k vizualizaciji pripovednega sveta. K vizualizaciji doprinese tudi izdelava časovne dogajalne premice, dramatizacija odlomkov, zbirka fotografij, ki spominjajo na izseke iz romana (npr. fotografije fige pred istrsko hišo, razgleda na Piranski zaliv, Bratovševe ploščadi, reke Une ipd.).

Jadranovo (samo)refleksijo o njegovi družini, epopejsko⁶ razmišljanje o tem, kdo je on, kdo so njegovi predniki, kako so živeli, kaj jih je zaznamovalo, sproži odhod Anje Černjak, njegove partnerke in matere njenega sina Marka, in smrt dedka Aleksandra Đorđevića, za katerega sumi, da je pri sedemosemdesetih letih morda pogoltnil ženinino stekleničko zdravil za zniževanje pritiska in si tako vzel življenje. Anjina izjava, da ni odšla, ker je našla Jadranovo dopisovanje s Tadejo, njegovo mladostniško ljubeznijo, ga še posebej vznemiri. Odgovore skuša najti v preteklih rodovih, v družinski zgodovini, v premlevanju zgodb dedka, babice in prababice, pa lastnega odraščanja, a zdi se, da je vse to valovanje besed podobno poskusu izpred dedkove hiše v Mornjanu blizu Buj s pogledom ujeti valovanje morja v oddaljenem Piranskem zalivu. Tako blizu se zdi, a vendar tako daleč. Obe izgubi⁷ predstavljata osrednji konflikt, ki Jadrana v temelju zamajeta in sprožita poskus racionalne analize družinskih korenin in preteklih rodbinskih zgodb v želji osmisлити obe izgubi. Jadranovo spominjanje je evalvacija družinske preteklosti, analiza ekspozicije izgub, ki so privedle do ključne kulminacije: sovpada dedkove smrti in odhoda Jadranove partnerke Anje, ter hkrati nekakšen protest, upiranje tema izgubama. Ko Jadran obuja spomine, hrepeni po časih, ko je bil dedek še živ oz. ko sta bila z Anjo še par, dejansko prehaja skozi prve faze žalovanja (prim. Dodič 2016): prvotnemu šoku, ki ga pogosto spremlja zanikanje smrti oz. izgube,⁸ običajno sledi jeza na umrlega, pospremljena z občutki krivde. Vsako žalovanje, v primeru samomora pa še posebej, spremljajo občutki močne navezanosti na pokojnika: kot intenzivno spominjanje preminulega preko obujanja zgodb o njem, gledanja fotografij, pisanja spominov, pogovorov o preminulem (lahko tudi notranjih monologov). Ali kakor pravi Jadran:

6 Mladostniki, izpostavljeni številnim digitalnim dražljajem, utegnejo ob daljših razmišljanjih in opisih, ki se pojavljajo v romanu, tarnati nad dolgoveznim in nezanimivim čtivom, zato svetujem, da te odlomke berete skupaj v šoli: počasi in glasno, ter branje prekinjate s pogovori o prebranem, umeščanjem v kontekst ter aktualiziranjem prebranega. Iz daljših pasusov lahko izpisujejo (ne)zanimive misli, ideje, povedi, o njih diskutirajo, jih razlagajo, utemeljujejo, zakaj so izbrali ravno te misli, zakaj se jim zdijo (ne)zanimive, svoje misli primerjajo s sošolčevimi. Pomembno je nenehno vzdrževati njihovo bralno pozornost, lahko tudi z uporabo različnih bralnih tehnik, kot so preletevajoče branje, študijsko branje, tj. branje s svinčnikom, izdelava kronikalnega zaporedja dogodkov, kakor si sledijo od leta 1937 dalje. Kronikalno zaporedje dogodkov lahko prikažejo na časovni premici. Gre za preoblikovanje pripovedi, tj. dogajalnega sosledja v romanu, v t. i. zgodbo, tj. kronološko in logično zaporedje dogodkov ne glede na to, kako so ti dogodki prikazani v romanu. (Prim. Zupan Sosič 2017: 127–136) Slednje lahko izdelujejo v več skupinah, pri čemer naj vsaka skupina v svojo kroniko vključi vsaj po eno napako. Ko si skupine kronike izmenjajo, iščejo v kroniki, ki so jo prejeli v branje od sošolcev, te napake. (Dokazano je, da si bolje zapomnimo prebrano, ko v tekstu iščemo nelogičnosti oz. napake.)

7 Predlagam, da v razpravljalnem eseju z naslovom »Vedno je vse iz ljubezni. Le ljubezen ni iz ljubezni.« dijaki razložijo in primerjajo Anjin in Vesnin odnos do njunih partnerjev ter se opredelijo do družbenih vlog, ki jih Anja in Vesna opravljata v zasebnem in poklicnem življenju. Skušajo primerjati družbene vloge ženskih likov v romanu s položajem žensk v sodobni družbi. Predvideva se, da dijaki samostojno izvedejo vse spoznavno-sprejemne procese od doživljanja, razumevanja, analiziranja do vrednotenja in sintetiziranja spoznanj, pri čemer roman tudi obnovijo in ustrezno kontekstualizirajo (prim. Krakar Vogel 2019: 338).

8 Jadran na začetku 5. poglavja razmišlja o času, ki nezadržno beži, ne meneč se za smrti, ki tiste, ki žalujejo, ustavijo, in obe izgubi zanika: »Zunaj se ni zgodilo nič. Dedek ni umrl in Anja ni izginila.« (144)

Moram začutiti Aleksandrov nemir. Vem, da to ni mogoče, a nimam izbire. Moram vedeti, zakaj je izbral smrt, če jo je izbral. Moram se približati črnini, se potopiti vanjo, četudi ne izplavam več na površje, ker vem, čutim to, da smo v njej skriti vsi mi in da skozi vodi pot do vsega, skozi vodi pot do mene. Morda je v njej moj dom. V črnini. (166–167.)

Jadran je z izgubo travmatično zaznamovan že od najstništva, ko njegov oče Safet Dizdar brez opozorila in pojasnila nenadoma odide v Bosno in se nič več ne vrne (izjemoma le na Aleksandrov pogreb), prizadene pa ga tudi demenca babice Jane Benedejčič. Refleksija družinske zgodovine in razmerij med generacijami⁹ naj bi mu predvsem pomagala razumeti, zakaj ga je zapustila njegova partnerka Anja Černjak. Jadran se sicer zaveda, da je spomin nezanesljiv, podvržen pozabi (»Nemogoče je razvozlati mehanizme pozabe, saj deluje brez vrstnega reda, naključno izbira svoje žrtve, kakor bi miže vlekla loto kroglice iz velikanske posode.« (305)), da ima vsak svojstven, drugačen spomin na ljudi in dogodke (»Mama mi je govorila, da se je dedek s časom spremenil, da se ga je ona spominjala tudi drugačnega. Ona je morda vedela, kdo je on, jaz pa sem le poslušal zgodbe in ugibal, a vedeti nisem mogel.« (164)), pa tudi, da je pozaba včasih vendarle blagoslov (dedek Aleksandar je vesel, da se dementna Jana ne spominja več njegovega odhoda v Egipt in da so jima »ostali le še lepi spomini« (307)). A tako Jadran kakor njegov oče se v trenutkih stiske zateketa zlasti v spomine in v notranje monologe: v trenutkih, ko se jima sesuva svet, govorita in besede postajajo njuno življenje, življenje, ki drvi mimo njiju, onadva pa sta otoka sredi te deroče vode, in čakata, ali ju bo spremenila.¹⁰ »Ene same njegove besede se ne spomnim več. Safet je govoril mimo mene, a govoril je dolgo in nepretrgano, kakor da bi se bal ustaviti.« (136) Besedna reka teče (»*Tvornice su stale, vrijeme je stalo, sve je stalo. Samo Una nije stala.*« (138)), življenje pa ju spreminja, onadva sta drugačna, spremenjena (»Safet se je izselil iz mojega časa in prostora in zaman bi ga bilo klicati nazaj.« (231)), vse odhaja, vse umira (»Imel sem občutek, da ga moje telo zavrača, da ne želi sprejeti tega, da je človek, ki stoji ob meni in čaka nekoga po imenu Meho, moj oče.« (134)). Voda metaforično očiščuje oba: tako Safeta (»Vse bo prazno in on bo prazen. Končno ne bo čutil ničesar več. Zaprl je oči, nagnil glavo nazaj in se prepustil toku, da ga je odnesel.« (122)), kakor Jadrana (»Ostal bi sam z valovi, ki bi se jim vse bolj objestno prepuščal, kakor bi prosil vodo, naj me vzame, a ona bi me oblivala, tekla podme in me ščitila pred trdoto peščenih tal, me učila svobode, prepuščal bi se ji in odkrival neskončno svobodo svojega golega telesa, ki drsi z vodo tik nad obalo [...].« (362) Šele na koncu romana, ko pleza na figo, da bi obral sadeže, se najbrž zave, da je težave treba reševati tu in zdaj in da le razmišljanje in spominjanje ne zadoščata. A do tega spoznanja preteče še veliko besed:¹¹ nizajo se v neskončnih in brezkončnih mislih ...

9 Ta intimna refleksija, notranji monolog, odpira psihološka, etična, filozofska in družbena vprašanja, o katerih velja razpravljati v šoli zlasti seveda z vidika naslova letošnjega tematskega sklopa (torej razmerij med generacijami).

10 Metafore reke, otoka, struge uporabi tudi Safet, ko Jadranu opisuje družinsko zgodovino (140–141).

11 Priporočam, da pri pozornem branju primerjate pripovedni slog v *Figi* in v romanu *Konje krast*, pri čemer boste v

Safetovo izginotje¹² je skrivnostno – ne izvemo natančno, zakaj se je izselil, morda kot izbrisani ni več smel prečkati meje, morda je načrtno odšel na Hrvaško, od koder se lahko odpravi le še v Bosno, ne pa več v Slovenijo, da bi odhod razumeli le kot posledico krivičnega uradniškega ukrepa, izbrisa. Ne glede na razloge pa je njegov odhod dokončno in odločilno zarezal v družino.

Anja Černjak ima v romanu na videz stransko vlogo, če se izrazimo v filmskem žargonu, umetnosti, ki je režiserju Vojnoviću blizu ne le poklicno, pač pa tudi po načinu, kako se je loteval pisanja¹³ tega romana. Od Vesne in Jane Benedejčič se loči predvsem po tem, da je ona tista, ki zapušča družino. Svojo deško naravo skrbno skriva pred drugimi, a ko jo na oddihu v Bohinju, v hiši njenih starih staršev, razkrije Jadranu, se ta vanjo zares zaljubi:

zagledal sem sramežljivo punco, ki jo je sram priznati, da ima svoj hrib, na katerega rada pleza, in prijateljicam zato govori, da je v Bohinju dolgčas, ker se ji ne ljubi igrati monopoliya in se sprehajati s starši in sestro okoli jezera. (219.)

Samosvojest in nekonvencionalnost kaže tudi v tem, da prizna, da se boji imeti otroka. Odločitev, da bosta »*res to naredila*« (356), sprejmeta na noč, ko je »umrl veliki pesnik«¹⁴ (356). Na sedmi dan po odločitvi (Gre za aluzijo na svetopisemsko stvarjenje sveta in malodane svetniške okoliščine (glede na to, da sta odločitev za »stvarjenje« otroka sprejela na dan Prešernovega¹⁵ rojstva)?). Noči, ko je odločitev sprejeta, sledi Anjino pasivno upiranje njenemu sklepu. Drugo noč se sprehajata po Ljubljani, Anja pa jutro pričaka ovita v rdeči šal, tretjo noč zaspi na kavču, izčrpana od službenega projekta, četrto noč Jadran molči in čaka, peto noč želi pobegniti in jo s svojim odhodom v obmorske kraje, kjer bi ga voda »učila svobode« (362), želi kaznovati, pa ga misel na očetovo izginotje od tega odvrne. Šesto noč se skuša z njo pogovoriti, a ne najde pravih besed, zato izdavi le: »*Kaj je zdaj?*« (363), ona pa najde izgovor v delu: »*Pizda, Jadran, a ne vidiš, da delam! Saj veš, koliko dela imam! In še vedno težiš!*« (364) Sedmo noč se Anja opogumi in prizna, da si ne upa imeti otroka. Sin Marko je bolj plod njene slabe vesti kot njene iskrene želje imeti otroka, izve kasneje, ko ga zapusti. Če Jadran

Figi najbrž našli elemente delne trivializacije, česar v izpiljenem norveškem romanu ni opaziti.

12 Spodbudimo dijake k razmisleku o razlogih, zaradi katerih se je po njihovem mnenju Safet preselil v Bosno. Kakšno vlogo je po njihovem mnenju pri tem odigral izbris iz registra stalnih prebivalcev? Kakšne posledice ima Safetova zavrnitev Danetovega poziva, naj sprejme slovensko državljanstvo?

13 »Nisem pisatelj,« pravi v intervjuju z Deklevo na Prvem programu Radia Slovenija (www.rtvlo.si), »sem pripovedovalec: roman je nastajal počasi, tri leta, najprej sem videl prizore, slike, filmske podobe, nato se je pojavila zgodba,« in šele, ko je želel zgodbo prenesti v občutenje, so se začenjale porajati besede in stavki. Čeprav je Vojnović v več intervjujih poudaril, da roman ni najbolj hvaležna predloga za filmsko ali televizijsko upodobitev, se dijaki kljub temu lahko preizkusijo v dramaturški oz. scenaristični predelavi odlomka iz romana (lahko s poudarkom na življenjski zgodbi enega od likov). Predelano besedilo lahko služi kot podlaga za uprizoritev v razredu ali le za branje po vlogah.

14 Glede na to, da se običajno sestajata pri Prešernovem spomeniku in da je omenjen »veliki pesnik«, bi lahko sklepali, da gre za 3. december.

15 Posebej, ker je Prešeren za Slovence neke vrste pesniški svetnik (prim. Dović 2017).

beži v svoje miselne svetove, Anja beži v delo: tudi, ko skuša pojasniti, zakaj je nekega dne na lepem izginila, pravi: »Odšla sem, da bi zbrala pogum, da ti povem, da sem dobila službo. Da mi je Miro [njen oče] našel službo.« (369) Jadran pa se zaveda, da jo je preprosto strah: »A priznaj, Anja, tudi ti se tega bojiš, tudi ti se bojiš biti samo nekdo, ki me ima neskončno rad, priznaj, da se tudi ti bojiš ljubezni, ki ni samo ljubezen, priznaj, da si zaradi tega strahu pobegnila od mene.«¹⁶ (382) Jadran se zdi paraliziran: ne govori, ko bi moral govoriti, mentalno odsoten živi le v svojih zgodbah, v svojih svetovih, kar mu Anja tudi očita: »ker si vedno tiho, ko bi bilo treba govoriti, ti umolkneš, kadar je treba kričati. In potem jaz govorim in govorim in ne vem, ali govorim sama s seboj, ali me sploh še poslušáš ali pa si v svojih svetovih.« (370) Zameri mu, ker se boji živeti v sedanjosti: »Za prisotnost je treba pogum, ki ga nimaš. Moški v tvojem svetu ne premorejo poguma, moški v tvojem svetu bežijo. [...] Da se ne da pobegniti od ničesar, še od mene ne. In zato vztrajaš tu in bežiš vase. Kam bežiš, Jadran?« (371) Njegovo umikanje v svet zgodb in spominov lahko interpretiramo kot nezmožnost prevzeti odgovornost za lastno življenje, tudi nezrelost, res pa je, da je k obojemu najbrž pripomoglo odraščanje brez očeta (tudi v ključnih življenjskih trenutkih, npr. na valeti, na pomembni košarkarski tekmi, ko mu oče obljubi, da ga pride obiskat, a ga pusti na cedilu).

Družinska saga se začne z zgodbo o Ester Aljehin. Jadranova prababica, knjigarnarka in medicinska sestra, se leta 1937, 12 let po rojstvu nezakonskega sina Aleksandra, poroči z zobozdravnikom Miloradom Đorđevićem ter ga kmalu po poroki zapusti, se preseli v Beograd in preimenuje v Branislavo. Predstavlja se kot Miloradova vdova, leta 1942 po vkorakanju nacistov v Beograd pa pobegne v Ljubljano in tam ostane »večna ujetnica strahu« (Vojnović 2016: 15). Strah se v njej naseli že leta 1936 v Novem Sadu, ko »je neki moški stopil v njeno knjigarno in rekel, da ne bo več dolgo tako, da bodo eni listali knjige, drugi pa prekopavali njive, da bo kmalu prišel nov red« (14). Od tedaj Ester, po novem Branislava, beži pred tem novim redom, pred ljudmi, sama pred sabo, vojna pa njen svet razdeli na njo in sina Aleksandra ter ostale. V Ljubljani se strah stopnjuje, začenja se zaklepati v stanovanje, zvečer ne upa več glasno govoriti in svoje mlado življenje sklene na tleh pred vrati ljubljanskega stanovanja: »srce je podleglo strahu« (16).

16 Zanimiva naloga tesnega branja je izpisovanje odlomkov, ki potrjujejo neko tezo/misel iz romana, npr. Iz romana izpišite odlomke, ki potrjujejo Jadranovo misel, da je ljubezen »Tako lepa in tako strašna. Tako lepa in tako strašna. Tako lepa in tako strašna. Tako lepa.« (382) Podobna naloga, ki terja tesno branje, je npr. tudi iskanje odlomkov, ki so izrazito romantični, dramatični, realistični, lirični. Dijaki lahko individualno poiščejo primere takšnih odlomkov, jih primerjajo med sabo in o svojih odločitvah razpravljajo.

Z Esterinim sinom Aleksandrom se poroči Jana Benedejčič (na njegovo željo ne ona in ne hčerki ne prevzamejo priimka Đorđević). V nasprotju s svojo pokojno taščo vztraja ob svojem možu, trpko, a mirno sprejme selitev iz Ljubljane v Buje.¹⁷ Po rojstvu prvorojenke Vesne prosi Aleksandra, naj nikoli več ne dovoli, da bi jih selili po svetu. Aleksandar obljubo prelomi, ko se službeno preseli v Egipt, a se mu je, kakor to interpretira Jadranova mati Vesna, »na koncu [...] zapletlo. Prišel je ta projekt v Kairu in je odšel.« (170) Oba – tako Aleksandra kot Jano – njuno počutje po razhodu preseneti, njo pozitivno, njega negativno. Aleksandar ne more verjeti, da Jano pogrēša: »Prepričeval se je, da potrebuje le čas, da se bo sčasoma navadil, [...] občutek nezapolnjene praznine v njem pa je ostajal. Ostajalo je nekaj, kar jo je vedno znova priklicalo.« (174). Jana praznino, ki je nastala po njegovem odhodu, napolni s svobodo in v njej neizmerno uživa, kar okolico navda z osuplostjo, čeprav skuša ob vrnitvi v Ljubljano zbujsati čim manj pozornosti. To ji ne uspeva najbolje: na veliko presenečenje svoje nekdanje sodelavke si na Bledu kar sama privoščiči kremšnito,¹⁸ še največ težav pa ji povzročā hči Vesna, s katero sta si, tako se ji vsaj zdi, preveč različni, da bi se lahko zedinili glede njenega samskega življenja, saj »ni mogla igrati nesrečnice [...]. Ni mogla igrati trpeče, zapuščene ženske, nositi togih oblek ubitih barv, hoditi spuščena pogleda, z utrujenim, težkim korakom.« (190)¹⁹ Na neki način ji je okolica zavidala, Jana je bila celo prepričana, da bi jo utegnili zaradi tega poslati k zdravniku, jo prisiliti v žalovanje in jo naučiti praznine samskega življenja, saj »Nihče ne more biti sam in srečen hkрати.« (189) Vprašanje je, kako nanjo in na doživljanje same sebe vpliva njena bolezen, demenca. V romanu izvemo predvsem, kako njeno bolezen sprejemajo njeni bližnji, posebej Aleksandar, pa tudi Vesna in Jadran. Prikaz te vse bolj razširjene bolezni je zrel in poglobljen vpogled v človeško psihofizično razkrajanje. Navdih za luciden lik demenčne babice je avtor črpal iz lastne družinske izkušnje s to boleznijo (Plahuta Simčič 2016). Jana sprva pozablja imena in obraze, nato so ji vsakodnevna opravila prevelik zalogaj, izgubljeni začne ne le spomin, pač pa tudi orientacijo, presojo, mišljenje, nazadnje tudi nadzor nad lastnim telesom. Aleksandar se nežno trudi z njo, spodbuja jo k obujanju spominov, ji iz knjižnice prinaša knjige in ji glasno bere, a bolezen napreduje in nazadnje ne prepozna niti njega, zanj je le še »Ejti« (347): na koncu ga ne razume več, ga ne prepozna, boji se ga, zato Aleksandar obupa: »Ni mogel več. Ni je mogel več klicati iz njenih namišljenih svetov. [...] Ta ženska ni bila Jana in nesmiselno je bilo govoriti z njo v jeziku, v katerem je govoril z Jano.« (353)²⁰

17 Zanimivo bi bilo premisliti, ali in kako prostor dogajanja vpliva na literarne osebe, na njihovo čustvovanje, razmišljanje in doživljanje sebe ter sveta.

18 »Kaj pa ti tukaj, Jana? je vprašala, kakor bi jo srečala v lastni spalnici.« (190)

19 Jana Benedejčič ne želi prevzeti vloge trpeče in zapuščene žene, ob koncu življenja pa jo demenca pahne v vlogo neobgljene in od drugih, zlasti moža, odvisne ženske. Presodite, ali je njen lik tragičen, in svoje mnenje utemeljite.

20 O demenci lahko izdelajo medpredmetno raziskovalno nalogo.

Ko se Jana preseli v Ljubljano, se zaveda, da jo ljudje v bloku na Bratovševi ploščadi doživljajo kot lastnino Aleksandra Đorđevića in tega niti ne želijo spremeniti, skuša se le čim bolj uskladiti s pričakovanji okolice: vse je počela »zaradi njega, tovariša Đorđevića« (184), pa se vendarle končno počutila »samo svoja« (185). Vesna tega preprosto ne dojame: pa saj vendar ni mogoče, da bi mama po očetovem odhodu zaživela na novo, boljše, da ga nič ne pogreša. Ko ji mama vrh vsega pove še, da bi se rada ločila, je Vesna prepričana, da ima ljubimca, saj vendar ne gre uživati le v svobodi, gledališču in knjižnici. Sooča se s povsem novo podobo svoje matere, ženske, ki jo je možev odhod osvobodil, in šele po očetovi smrti si prizna, da se ni zmoгла spoprijeti z lastno žalostjo in jezo ob očetovem odhodu, in da se je tudi sama, podobno kakor je vzgajala Jadrana, zatekala v projekcije: »Nisem vedela, da sem nanjo takrat zgolj projicirala svoja lastna čustva, lastno jezo, da sem čakala na potrditev lastne bolečine, potrditev, da je prav, da zamerim svojemu očetu, da mu na smrt zamerim, da je izginil v jebeni Egipt.« (186)²¹ Psihološka spoznanja učijo, da si na nezavedni ravni izbiramo partnerje, ki nam povzročajo podobne psihične rane, kakršne so nam povzročali starši, in Vesna Benedejčič²² je šolski primer takega ravnanja: za moža izbere moškega, ki jo bo prav tako zapustil, in ki mu – tako kot očetu –, tega ne bo nikoli odpustila. Safet Dizdar, Vesnin mož, je 4. 3. 1992 nenadoma izginil in šele po šestih dneh kar po svojem prijatelju Irfanu sporočil, da je v Bosni. Pri Vesni ni niti poizkusil prositi odpuščanja: »Nikoli ni poskušal izprositi pri njej opravičila zase in za svoj odhod. Dobro je vedel, kako zaman bi bilo takšno moledovanje.« (313) Oče sicer ravna nasprotno: »Njegove prošnje so imele okus figove marmelade, skrbno ustekleničene in označene, edine po receptu skuhane jedi, ki je kdaj prišla iz njegove kuhinje.« (313) A Vesna je v svoji zameri neomajna in trmasta. Če se Safet želi skriti »pred vsem« (116) in je »begunec pred norostjo« (116), se Jadran skriva zlasti pred samim seboj. Vesna skuša – zavedajoč se, da so Safetove obljube, da bo sina obiskal, le leporečenje – sinove misli preusmeriti na druge stvari (npr. na lepo sošolko). Najbrž ga prav ta privzgojeni²³ *modus operandi* kasneje v življenju sili v pasivnost, v nezmožnost aktivnega soočenja s problemom, v skrivanje pred samim sabo, v dejstvo, da je sam sebi tujec in da je izgnanec iz lastnega sveta. Na to, da nas vse potlačeno zaznamuje bolj, kot bi si želeli in upali, opozori njegov dedek Aleksandar:

potlačene identitete niso nikdar zares potlačene, delujejo iz podtalja, neprestano, in ko privrejo na plano, so lahko pogubnejše od vseh drugih identitet, saj ima vse, kar je zaničevano in odrinjeno, neko posebno moč, da lahko v trenutku prevlada nad nami, prevlada nad vsem, kar mislimo, da smo. (176.)

21 Vesna očetu ne more in noče odpustiti, da jo je za leto dni zapustil. Kako pa vi doživljate Aleksandrov odnos do hčerke in žene? Zakaj je odšel v Egipt?

22 Vesnina sestra Maja ima v romanu stransko vlogo. Skušajte pojasniti, zakaj je po vašem mnenju odnosu med sestrama namenjeno malo pozornosti? Kakšno vlogo pa v romanu odigra odnos med Safetom, Vesninim možem, in Danetom, Majininim možem?

23 Ker Safet odide v Bosno, je Vesna prisiljena sina Jadrana vzgajati sama. Ko so še živeli skupaj, ji Safet nekoč navrže, naj pri odnosu do sina ne bo taka Slovenka. Kako si razlagate za njegov očitek?

Vesnino bolečino ob psihični in čustveni izgubi matere poglobi spoznanje, da nikoli več ne bo mamina punčka, da ne bo nikoli več nebogljenja sedla v njeno okrilje, da je mama ne zna več potolažiti, saj je sama postala nebogljeni otrok, ki potrebuje oporo in podporo. Težko sprejme, da je mati fizično sicer še vedno prisotna, da pa je korenito mentalno, psihično in čustveno preobrazena, v svojem bistvu popolnoma spremenjena, tako rekoč odrezana od svojih bližnjih. Ne prepozna jih več, nanje je ne vežejo skoraj nobeni spomini več, zdijo se ji popolni tujci. Zapuščena od očeta, moža in matere skuša med sabo in svetom potegniti nevidno mejo (dovolj ji je bolečin), a jo ustavi misel na carinike, na mejo:

Oni so jo ustavili sredi dvorišča hiše v Momljanu in jo posedli na najbližji sedež. Pod figo. Prislonila je roko na deblo drevesa in s prsti polzela čez udrtine in izbokline, kakor bi preverjala, ali je svet okoli nje še resničen. Bila je hvaležna temu košatemu drevesu, da je ohranilo svoj videz in svoj vonj in se upiralo norosti, ki je v nekaj letih spremenila vse, od pokrajine do ljudi. Predvsem ljudi. (344.)

Uteho najde pod figo, s katero sta si tako podobni: kakor figa ob obrezovanju spusti dražeč sok, tako tudi Vesna prizadene očeta, ko mu pove, da se je mati potem, ko se je preselil v Egipt, želela od njega ločiti, ter njegov odhod kaznuje z besedami: »Nikoli ti ne bom oprostila.«²⁴ (344)

Kljub dejstvu, da je Vojnović v več intervjujih poudaril, da ga večpomenskost fige ni zanimala, bi bilo dijake v diskusiji o (ne)posrečenosti naslova smiselno usmeriti v simbolne razsežnosti tega drevesa, saj vemo, da je: »V današnji Indiji [...] figov list tako kot list vinske trte v grško-latinski umetnosti pokrivalo spolovila, kar morda le ni čisto brez simboličnega pomena.« (Chevalier-Gheerbrant 1993: 552), pa tudi zakaj bi se moral Aleksandar Đorđević pri obrezovanju fige zaščititi (iz vej se izceja bel sok, ki draži kožo). Vojnović namreč poudari, da smo v družini »goli drug pred drugim, ne-skriti, brezsrarni, najlepši in najgrši obenem« (Leiler 2017), *Figa* pa nam razkriva, da tudi v družini ne zmoremo biti povsem goli drug pred drugim, da potrebujemo figove liste, da se moramo skriti, včasih, pred drugimi (kakor Ester oz. Branislava), včasih sami pred sabo (kot Jadran). Vsi smo bolj ali manj uspešni »fejkerji« (146). Ko Anja ob pol štirih zjutraj na zabavi »menja glasbo in sili budne žurerje, da poslušajo otožen glas, ki poje *Sometimes I feel like I don't have a partner*.« (146), Jadran dojame, da je Anja ena redkih, ki se je pred njim razgalila, sebi pa takrat še ne prizna, da je tudi sam fejker. Strezni ga Anjin argument, češ da nekdo, ki denar služi s športnimi stavami, pač ni in ne more biti moralni zgled, kar ga tako prizadene, da prelomi obljubo, ki ji jo je

24 Dijake npr. spodbudimo k razmisleku o tem, kako avtor z različnimi jezikovnimi izbirami konstruira značaj literarnih oseb (analizirajo npr. opis prestrašene in dementne Jane na straneh od 348 do 353; spor med Anjo in Jadranom v zvezi z njegovim domnevnim »nefejkerstvom« na strani 150; Vesnino reakcijo na odzivanje okolice po Safetovem izginotju na straneh 105 in 106). Specifičen način komunikacije imata tudi Safet in Dane, saj se velikokrat sarkastično zbadata na račun njune nacionalnosti. Je to sploh sprejemljivo oz. v katerih okoliščinah bi tovrstno komunikacijo lahko tolerirali? Utemeljite. Zanimivo bi bilo tudi premisliti, ali ista oseba z različnimi ljudmi komunicira na drugačen način (npr. kako se Jadran pogovarja s svojimi starši, z Anjinimi starši, s prijatelji). Problematiko lahko znotrajpredmetno povežete s ponavljanjem znanja o funkcijah jezika.

dal, da ne bo nikomur izdal, da je ostala brez službe, in udari: »Ja, najbolje bo, da dam odpoved, pa da sva oba brezposelna.«²⁵ (152)

Uvodno motivacijo smo zasnovali ob Harlamovi misli, da je naslov romana ponesrečen, sintezo z vrednotenjem pa lahko izpeljemo iz teze, da gre za literarno kakovosten roman. Zdi se, da nam to omogoča elegantno tkanje med začetkom (naslovom) in koncem romana: z Jadranovim plezanjem po figi v želji utrgati sočen sadež za Anjo: »Ko sem se stegoval proti njenim vejam ali sem plezal nanjo, sem imel rad Anjo.« (391) Ob predstavitvi romana je Vojnović dejal, da fige sicer niso njegov najbolj priljubljeni sadež, so pa zanj nekaj posebnega, ker jih je vedno nabiral za ljudi, ki jih ima rad. Upravičeno torej sklepamo, da naslov ni naključen in da ponuja ključ za vpogled tako v ženske (Jane, Vesne in Anje) kakor moške like (Jadrana in Aleksandra).

Če je – parafrazirajmo Dušana Pirjevca – klasični romaneskni junak na koncu novejškega romana tragično propadel (potovanje je končano) in spoznal, da bi bilo treba živeti drugače, kakor je živel (pot se začinja), se zdi, da je Jadran junak, ki je pravočasno spoznal, da velja na življenjskem potovanju ubrati drugo pot. Na začetku romana je Jadran predvsem misleči človek, na koncu pa človek dejanj: pleza na figo, prepričan, da bo dosegel slatne sadeže in jih ponudil ljubljeni. Spozna, da moramo ljudje včasih oditi, če se želimo vrniti drugačni, boljši. Odprt konec romana nas nagovarja k premisleku o tem, ali bo Jadran dosegel sadeže, ali jih bo odnesel Anji in kako se bo – če se bo – njuna (ljubezenska?) zgodba nadaljevala.

Naj šolsko branje tega romana ne bo podobno Jadranovem kopanju v reki Uni: polno strahu pred mrzlo vodo in goloto. Opogumite jih, navdihnite, naj razigrano in problem-sko razmišljajo, diskutirajo, polemizirajo in presojuje različne vidike tega romana, ne ozirajoč se na dejstvo, da interpretacije veliko povejo zlasti o nas – bralcih (da knjiga bere bralca in ne bralec knjige).

25 Razprava o Jadranovem in Anjinem odnosu bi osvetlila, zakaj se hkrati ljubita in sovražita, kaj je gonilo njunih nestrinjanj, in to ob iztočnicah, kot je Jadranov očitek, da je Anja »konformistična lublanska pička« (374). Problemsko izhodišče je lahko tudi Anjino prepričanje, da je Jadran poln sovraštva, da je otročji in nezrel v tem svojem sovražnem svetu: »odrasli sprejmemo, da svet ne pozna smisla, da pozna le naključja in da se stvari dogajajo neodvisno od nas in da je zaman iskati njihove vzroke, svet je kaos in otročje ga je na silo riniti v zgodbo« (378), pa tudi ob Jadranovem notranjem monologu, ki obsega kar tri strani (371–374), Anja pa medtem čaka, ali bo odgovoril na njeno vprašanje, kam beži (371).

VIRI IN LITERATURA

- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, 1993: *Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- DEKLEVA, Goran: *Sredin intervju na prvem. Prvi program*. <<https://4d.rtv slo.si/arhiv/intervju-radio/174479510>>.
- DOČIČ, Damjana, 2016: *Smrt in žalovanje*. Ljubljana: Corason.
- DOVIČ, Marijan, 2017: *Prešeren po Prešernu: kanonizacija nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika*. Ljubljana: LUD Literatura.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2018: Nova stara vprašanja o maturitetnem eseju. Andreja Žele, Matej Šekli (ur.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 28.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 331–340.
- LEILER, Ženja, 2017: Figa ni krik. Je dolg, tih izdih. Spomini so brezno, iz katerega zajema snov za svoje romane. *Delo*, 23. junij 2017. <<https://www.delo.si/kultura/knjiga/goran-vojnovic-figa-ni-krik-figa-je-dolg-tih-izdih.html>>.
- PLAHUTA SIMČIČ, Valentina, 2016: Goran Vojnovič: »Fige sem nabiral za ljudi, ki jih imam rad.« Nov Vojnovičev roman govori o mejah med kulturami, med ljudmi in o mejah, ki so v nas. *Delo*, 21. april 2016. <<https://www.delo.si/kultura/knjiga/goran-vojnovic-fige-sem-nabiral-za-ljudi-ki-jih-imam-rad.html>>.
- VOJNOVIČ, Goran, 2016: *Figa*. Ljubljana: Beletrina.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.
- ŽBOGAR, Alenka, 2013: *Iz didaktike slovenščine*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

Alojzija Zupan Sosič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
alozjija.zupan-sosic@ff.uni-lj.si

Čas v romanu *Konje krast* Pera Pettersona

Za doživljanje maturitetnega romana Konje krast Pera Pettersona in razmišljanje o njem je pomembna povezanost različnih časovnih umeščenosti, saj pridobiva čas v norveškem romanu zaradi posebne estetske izpiljenosti že dimenzije perspektive in osrednje teme. Dva časovna pramena, leto 1999 kot leto Trondovega pripovedovanja, in leto 1948, ki se kot odločilno (»očeto«) leto stalno vriva v sedanost, poskrbita za zgodbeni paralelizem dveh zgodb oziroma prepletenost zgodbe mladega in ostarelega Tronda, medtem ko so za lažje najdenje v časovni zanki pomembne še letnice 1945, 1944 in 1942. V skladu s poetiko romana, ki gradi suspenz na zamolčanem, je najpomembnejša letnica prav tista, ki sploh ni imenovana. V pripovednem smislu je prav neimenovana letnica (1996) ženine in sestrine smrti dokaz, kako fikcijski oziroma literarni čas po eni strani sledi realnemu času, po drugi strani pa ga sistematično presega z anahronijo, natančneje z analepso in prolepso.

Tobias Santelmann, eden izmed treh glavnih igralcev filma *Konje krast* (*Out Stealing Horses*), je v intervjuju v Berlinu (Tiskovna 2019) izjavil, da je knjigo *Konje krast* prebral že trinajst let pred snemanjem istoimenskega filma in da je to knjiga, ki jo človek prebere vsakih deset let in vsakih deset let se ga lahko dotakne¹ na drugačen način. V svojem prispevku² o tem romanu bi rada nakazala nekaj časovnih osišč, ki z intenzivnimi čustvenimi naboji pomembno vplivajo na literarne like in same bralce. Pri približevanju sodobnemu norveškemu romanu bom najbolj pozorna na povezanost različnih časovnih prvin, ki jih bom na koncu povezala z interpretativno analizo romana *Figa* Gorana Vojnovića.

Odločitev, da bi v razmišljanju o maturitetnem romanu *Konje krast* (2003) Pera Pettersona (1952) posvetila največ pozornosti prav času, mi ni narekovala samo odločilna povezanost dveh letnic, 1948 in 1999, pač pa že sam začetek romana, ki je kronološko zelo natančen, saj že prvi dve povedi uvajata dogajalni čas, tj. november ob devetih.

1 V razmišljanju o romanu *Konje krast* se mi zdi pomembno že na začetku vprašati po doživljanju te knjige, kar bo na poseben način usmerilo tudi analitično-interpretativno in primerjalno metodo ter pristope teorije pripovedi. Ravno doživljanje glavnega lika, mladostnika in starostnika, je bistvena tema tega romana, ki ga lahko uvedemo z naslednjimi vprašanji: Kako se vas je knjiga dotaknila? Kaj vas je v romanu najbolj pretreslo in kaj vas je odvracalo od branja? Katero njeno lastnost bi izpostavili kot bistveno kvaliteto? Ali bi jo tudi vi še enkrat prebrali čez nekaj let? Kdaj in ob kakšni priložnosti? Bi jo priporočili tudi drugim bralcem in zakaj?

2 Študija je nastala v sklopu raziskovalnega programa št. P6-0265, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Da je čas zelo pomemben, signalizirajo jasne navedbe starosti glavnih literarnih oseb: prvoosebni pripovedovalec Trond že na prvi strani pove, da ima sedeminšestdeset let; kasneje pojasni, da je bil v njegovem najpomembnejšem letu, letu 1948, star 15 let. V istem letu je bil ravno toliko star tudi prijatelj Jon, medtem ko je bil Jonov brat Lars pet let mlajši od njiju. Da bo čas pomembna tema, hkrati pa bo ravno časovna perspektiva usmerjevalka dogajanja, nam sugerira podoba reke,³ ki se pojavi že na prvi strani: reka je namreč v literarnem sistemu simbol odtekanja oziroma minevanja časa. Tako tudi ni naključje, da preživlja Trond svoje odločilno poletje z očetom ob reki, ostareli Trond pa se je naselil ob jezeru, v katerega se reka steka: prva lokacija pomeni začetek te zgodbe, druga pa njen konec oziroma iztekanje Trondovega časovnega toka.

Dva časovna pramena, leto 1999 kot leto Trondovega pripovedovanja, in leto 1948, ki se kot odločilno leto stalno vriva v sedanost, poskrbita za zgodbeni paralelizem oziroma prepletenost zgodbe mladega in ostarelega Tronda. Če je čas tako pomembna pripovedna prvina, da je Lessing imenoval pripovedno umetnost kar časovna umetnost (Zupan Sosič 2017: 213), v 19. stoletju pa so časovno usmerjenost enačili s teleologijo dogajalne strukture, pridobiva čas v obravnavanem romanu že dimenzije perspektive in osrednje teme. Ker je čas v pripovedi podoben časovnemu sistemu naše resničnosti, se delitve največkrat opirajo na dvojno identiteto literarnega časa. Med binarnimi delitvami časa je najpreprostejša delitev na objektivni in subjektivni čas (Zupan Sosič 2017: 214); objektivni ali fizikalni čas je čas dogodkov ali stanj v realnem oziroma fizičnem svetu, ki je merjen z uro, medtem ko je subjektivni ali psihološki čas časovni razpon vsakega posameznika, ki ga meri in doživlja po svoje. Delitev na objektivni in subjektivni čas je podobna delitvi na zunanji in notranji čas, ki jo z različnimi pristopi razlaga Paul Ricoeur. Ta (Vodičar 2003: 558) meni, da napetost med zunanjim ali kozmološkim časom in notranjim časom presega pripoved, ki združi to, kar je zunaj njega, s tem, kar doživlja v sebi.

Če je čas to, kar se nam vsiljuje kot zunanji ali vulgarni čas, ki ga merimo z uro in koledarjem, lahko po drugi strani iz merljivega trenutka ustvarimo, seveda po zakonitostih notranjega časa, celo večnost, v kateri doživimo pomembne občutke ali celo smisel svojega bivanja. Oba časa nista samo pomembna za vsakdanjo danost, ampak sta bistvena tudi za pripoved, saj se med seboj prepletata in s svojimi stiki ustvarjata nov čas, imenovan fikcijski⁴ ali literarni čas. Tega določi Ronen (1990: 26) s tremi pravili.

3 Pred razlago literarne simbolike reke priporočam vprašati mlade bralce o doživetosti reke; navajam nekaj predlogov. Kako ste se počutili, ko se večina dogajanja izpelje ob reki? Kaj pomeni reka za mladega Tronda in kaj za ostarelega? Kateri pomembni dogodki se zgodijo ob reki? Ali bi ti drugače vplivali na vas, če bi se zgodili v velikem mestu? Kaj simbolizira reka? Simbolika reke in toka vode vključuje v slovarju simbolov (Chevalier, Gheerbrant 1987: 561–562) simboličnost različnih možnosti, rodnosti, smrti in obnavljanja. S spuščanjem s planin, z vijuganjem po dolinah in izgubljanjem v jezerih ali morjih namreč reka simbolizira človekov obstoj in njegovo minevanje z zaporednim nizom želja, občutkov, namenov in raznoликostjo njihovih zavojev oziroma ovinkov.

4 V študiji uporabljam Ricoeurjevo oznako fikcijski čas, ne pa Genettove oznake psevdočas, poimenovanja za lažni čas, ki velja v pripovedi za »resničnega«; na enem mestu uporabim tudi Ricoeurjev izraz pripovedovani čas iz

Prvo pravilo – podrejenost perspektivi literarnega dela – določa, da fikcijski čas ne upošteva objektivnega časa, in je podobno drugemu pravilu, tj. odstopu od urejenosti objektivnega časa s pomočjo časovnih paradoksov (na primer povratni ali dvosmerni čas). Obe pravili sintetično uokvirja tretje pravilo, ki po Ronenu izhaja iz dvojne identitete fikcijskega časa: čeprav je fikcijski ali literarni čas podoben objektivnemu ali fizičnemu času, ga ločimo od objektivne dimenzije fizičnega časa in od subjektivne dimenzije izkušenskega časa.

Fikcijski čas v romanu torej odstopa od objektivnega časa, a hkrati ravno ta fizični čas tudi upošteva; poleg omenjenih letnic – 1948 in 1999 – so povsem realne tudi letnice 1942, 1944 in 1945. Najpomembnejša je prva letnica, saj se leta 1948 zgodi prelomno poletje, ki Tronda zaznamuje za celo življenje: po preživljanju delovnih počitnic na planšariji oče zapusti družino in se ne vrne več v Oslo. Pomenljiva je tudi letnica 1999, leto pripovedovanja in spominjanja, vzpostavljena kot časovna zanka, ki poskuša reflektirati in razrešiti nekatere vrzeli Trondovega življenja. Poleg konkretne predstave časovne umeščenosti deluje tudi njena splošna milienaristična simbolika: ob koncu stoletja, v tem primeru tudi tisočletja, se običajno ljudje sprašujejo o pomenu lastne preteklosti, medtem ko njihovo vizionarsko pričakovanje novega leta običajno spremlja tudi tesnoba. Povsem objektivno delujejo še letnice 1942, 1944 in 1945; prva pojasni očetovo skrivnostno izginjanje iz družinskega življenja, druga odporniško gibanje poveže z družinsko zgodbo, tretja pa osvetli začetek »moškega pakta.«

Prva namreč razloži, zakaj je oče začel leta 1942 s svojimi krajšimi potovanji, ki jih družini ni smel pojasniti: vključil se je v norveško odporniško⁵ gibanje, v katerem je najprej prenašal pomembna sporočila in materiale na Švedsko, nato pa je bil zadolžen tudi za »človeški promet«. Norveško je namreč 9. 4. 1940 napadla Nemčija, predvsem zaradi strateškega položaja njihove obale. Ker je norveška vlada ob napadu pobegnila, so okupatorji nastavili pronacistično vlado; proti tej vladi in okupatorju se je organiziralo odporniško gibanje, povezano z nevtralno Švedsko. Petterson v intervjuju (Krkoč 2013) pove, da je odporniško zgodbo pisal biografsko in se naslanjal na medvojne zgodbe staršev in drugih znancev, ki pa so bili v času vojne še otroci ali najstniki, zato je uporabil tudi otroško perspektivo. Za razlago odnosa med sinom in očetom ter ljubeznijo, ki je v svetovni klasiki le redko prisotna – očetovska ljubezen –, pa je ključnega pomena tudi letnica 1945. Ta ni pomembna samo v zgodovinskem smislu, saj so takrat Nemci zapustili Norveško in je oče končal s svojim ilegalnim gibanjem ter se vrnil domov, pač pa predvsem v intimnem smislu, ker ob težko pričakovanem snidenju sin prvič začuti

istoimenske knjige (*Pripovedovani čas*, 2003).

5 Prave razloge očetovih odsotnosti izve Trond šele 1948, ko mu jih neko jutro povsem nepričakovano razloži očetov prijatelj Franz, posredovani pa so preko otroške perspektive z naslednjo napovedjo: »Obrnil sem se in zagledal Franzevo zvezdo, ki jo je imel pod komolcem. Svetila se je v soncu in valovila kot zvezda na sredini zastave vsakokrat, ko je premaknil prste ali stisnil pest. To je počel velikokrat. Verjetno je bil komunist. Veliko gozdarjev je bilo komunistov, in to z razlogom, je govoril oče. Franz mi je povedal tole.« (Petterson 2012: 105)

tesno privrženost⁶ očetu: » [...] razumel sem, da od zdaj naprej štejeva midva, da sva sklenila pakt« (Petterson 2012: 154).

V skladu s poetiko romana, ki gradi suspenz na zamolčanem in tako implicitno upošteva Wittgensteinovo (1976: 167) sedmo tezo iz *Logično filozofskega traktata* («O čemer ne moremo govoriti, o tem moramo⁷ molčati»), je za pripovedujočega Tronda najpomembnejša letnica tista, ki sploh ni imenovana. To letnico si moramo sami izračunati, predvsem pa biti pozorni na to, da jo izluščimo iz časovne zanke kot odločilno prelomnico Trondovega življenja. Je namreč letnica, ki je pripeljala postaranega Tronda v njegov zadnji bivalni prostor, a je omenjena le mimogrede in na tak način še bolj spodbuja počasno branje, h kateremu navaja že celotna pripoved z lirizacijo. Tudi esejizacija nam sugerira, da je v življenju (in branju) pomembna počasnost, kar je v romanu izraženo približno takole: treba si je vzeti čas in o svojem življenju premišljevati. In še pomembnejša misel: pri premišljevanju nam lahko pomagata narava in knjiga, saj oče odhaja premišljevati ob reko s knjigo in to navado kasneje prevzame tudi sin. In ne samo to, Trond si za svoje življenjsko vodilo izbere prav moto iz knjige, natančneje iz Dickensovega romana *David Copperfield*: »Sem li jaz junak svojega življenja ali zavzame to mesto kdo drug, morajo pokazati tile listi.« (Petterson 2012: 162) Tako kot razmišljanje o lastnem življenju se tudi neimenovana letnica razkriva počasi. Prvič je napovedana ob opisu manjše prometne nesreče, ko Trond po trčenju dolgo pritiska čelo ob volan in zagleda risa, kako prečka cesto, osvetljen z avtomobilskimi lučmi. Ta čarobni dogodek v prvi tretjini romana (natančneje na strani 55) napoveduje prelomni smrti, ki sta le na kratko omenjeni na polovici knjige (o premišljeni strukturi pišem v nadaljevanju), tj. na strani 94. Letnica je omenjena le opisno in povzermalno, saj je letnica sestrine smrti tudi letnica ženine smrti: »Tudi ona je umrla pred tremi leti.«

Ker je dogajalno-spominski čas prvoosebnega pripovedovalca leto 1999, si moramo sami izračunati letnico smrti dveh najpomembnejših oseb v njegovem življenju (poleg že omenjenega očeta): žena in sestra sta torej umrli leta 1996. Tako postane neizgovorjena in neimenovana letnica prelomna letnica v Trondovem življenju; izvemo pa tudi, da ga je prav ta letnica prignala v njegov zadnji bivalni prostor:

V enem mesecu sta obe umrli in po njuni smrti mi pravzaprav ni bilo do tega, da bi se še s kom pogovarjal. Ne vem prav, o čem naj bi govoril. To je tudi eden od razlogov, zakaj živim tukaj. Drugi razlog je gozd. Bil je del mojega življenja pred mnogimi leti, tako kot

6 Preberite si ta odlomek v celoti in poskušajte razložiti, kako se obnašajo vsi štirje člani družine. Zakaj se oče počuti rahlo nelagodno? Kako se odzoveta mama in sestra? Kako si razlagate to poved: »Imel sem dvanajst let in z enim pogledom se je teža mojega življenja prerazporedila z ene točke na drugo, od nje k *njemu*, in v novo smer.« Koliko pa k celotnemu družinskemu razpoloženju prispeva zadnja poved tega odstavka: »Ampak mogoče sem bil preveč navdušen.« (Petterson 2012: 154) Primerjajte sinovo navezanost na očeta in očetovo privrženost sinu še v romanu *Figa*.

7 Pri prevodu znane sedme Wittgensteinove teze – Wovon man nicht sprechen kann, darüber muß man schweigen – je prevajalec in pisec spremne besede Frane Jerman rahlo dvoumen in neodločen: na strani 167 stavek prevede tako, kot sem ga navedla zgoraj, na strani 174 pa zapiše drugačen naklonski (treba namesto morati) glagol, ki se mi zdi ustrežnejši: »O čemer ne moremo govoriti, o tem je treba molčati.«

ni bilo pozneje nič več, potem pa ga dolgo dolgo ni bilo, in ko je nenadoma okoli mene postalo popolnoma tiho, sem dojel, kako zelo sem ga pogrešal. Kmalu nisem mislil na nič drugega več, in da ne bi kar takoj še *sam* umrl, sem moral v gozd. Tako sem občutil, tako preprosto je bilo. Še vedno je. (Pettersson 2012: 94.)

V pripovednem smislu je prav neimenovana letnica (1996) dokaz, kako fikcijski oziroma literarni čas po eni strani sledi realnemu času, na primer povezovanju med navedenimi petimi letnicami, po drugi strani pa se razlikuje od objektivne dimenzije fizičnega oziroma zunanjega časa in od subjektivne dimenzije izkušnjskega oziroma notranjega časa po posebnem preskakovanju ali destrukciji realnega časa z anahronijo.

Anahronija ali časovno premeščanje obsega dve osnovni obliki, analepso ali pogled nazaj in prolepso ali pogled naprej. Prva, analepsa,⁸ je oblika anahronije (Baldick 1996: 9), ki se nanaša na retrospekcijo, in omogoča pripovedovalcu, da zapolni pomanjkljivo informacijo o dogodkih in likih. Analepsa v romanu *Konje krast* je pripovedni vzvod spominjanja, o čemer je več pisala Monika Fludernik (2009: 34), ena najbolj uveljavljenih sodobnih naratologov, ki razlaga analepso kot (ponovno) pripovedovanje prejšnjih dogodkov, običajno kot del spomina literarne osebe, saj je njen namen razložiti nepričakovane dogodke. Najbolj tradicionalen in s tem tudi najlažje prepoznaven način vpeljave analepse v norveškem romanu je časovni paralelizem. Zgodba se namreč v prvem poglavju začne novembra 1999, ob devetih zjutraj, že v drugem poglavju pa se z analepso premakne v prelomno poletje leta 1948; izmeničnost ali paralelizem postane tudi strukturno pravilo tega romana. Le redka so poglavja, takšni sta na primer 9. in 11. poglavje, ko se retrospektiva pomakne v leto 1996 in 1945, ne pa v leto 1948, in ta poglavja uvajajo analepso na bolj moderen način, ko kar pretočno povežejo leto pripovedovanega in leto doživetega med seboj. Psihoanalitična razlaga najbolj izpostavljene izgube – izgube očeta – nam nakazuje, da je stalno razmišljanje o davni izgubi pravzaprav prehod do najbolj temne, v času pripovedovanja zgolj na hitro imenovane in še ne dovolj reflektirane izgube, skoraj tabuizirane izgube žene in sestre.

Prolepso kot druga vrsta anahronije se v romanu pojavi redkeje, kar je že na splošno značilno za pogled naprej, s pomočjo katerega prihodnji dogodek deluje kot prekinitev (Baldick 1996: 178) sedanjega časa pripovedovanja. Genette (Grdešić 2015: 41–42) povezuje prolepso s pojavom »pripovedne nestrpnosti«, situacije, v kateri pripovedovalec pripoveduje neki dogodek predčasno, saj ne more dočakati, da se ta dogodek zgodi po ustaljenem vrstnem redu. Ali gre v norveškem romanu za nestrpnost, naj ugotovijo bralci sami, nedvomno pa je bistveni vzrok poglobljeno razmišljanje glavnega lika v smislu povezovanja sedanjosti in preteklosti ter v tem pomenu sprotnih nakazovanj

8 V slovenščini je za analepso uveljavljen izraz retrospekcija ali retrospektiva, ki prav tako pomeni pogled nazaj. Kmecl (1995: 222–223) jo na primer opredeljuje kot zgradbeno prvino v pripovednem in dramskem besedilu, pomembno za razlago predzgodbe ali dela, ki bi po logiki zaporednosti moralo stati v uvodnem poglavju. Sprotno, »naravno« (sintetično dogajanje je prekinjeno ali premeščeno, zato je treba nekaj dodatno pojasniti: čim dlje pripoved/ovalec odlaša (v našem primeru do polovice romana) s pojasnjujočo retrospektivo, tem dlje je dogajanje v besedilu za bralca uganka.

določenih povezav med navidezno nepovezanimi dogodki, razpoloženji in osebami. Za primer prolepse kot spenjača sedanjosti in preteklosti ter presojevalca njune odvisnosti navajam pogled naprej, ki nam pomaga razumeti, zakaj je bilo tisto julijsko jutro nekaj posebnega, in da bi ravno uvid v njegovo posebnost osvetlil Trondu določene izseke življenja, če ne bi bil takrat še premlad: »Seveda bi moral razumeti, da je bilo tisto julijsko jutro nekaj posebnega, nekaj v megli nad reko in tančicah nad hribom morda, nekaj v beli svetlobi na nebu, nekaj v načinu, kako je Jon povedal, [...]« (Petterson 2012: 18) Pri posebnosti ne mislim toliko na naslovni dogodek »konje krast«, ampak bolj na dogodek po njem, ko Jon uniči kraljičkovo gnezdo, saj s tem ne napove le uničenja lastnega gnezda (tj. družine), ampak tudi Trondovega, čeprav ob tej prolepsi niti Trond niti bralec še ne veda, da sta Jonova in Trondova družina usodno povezani.

Navedena prolepsa je tradicionalen primer pogleda naprej, ki se pojavlja pri prvoosebni pripovedi, saj je v okviru retrospektivnih teženj pripovedovalca bolj običajno, da se navezuje na prihodnost, ki je v njegovem primeru večkrat že preteklost. Rimmon-Kenan (1999: 48–49) celo meni, da ponuja prav prvoosebna pripoved največ možnosti za prolepso. Prvoosebni pripovedovalec namreč nastopa v prvoosebni situaciji, v kateri odrasli pripovedujoči jaz (Jahn v Herman, Jahn in Ryan 2008: 364) pripoveduje zgodbo o sebi, tj. mlajšem, doživljajočem jazu, zato prav ta pripovedovalec vedno spretno krmari med različnimi časovnimi perspektivami, saj je razlika med pripovedujočim in doživljajočim pripovedovalcem pravzaprav razlika med sedanjostjo in preteklostjo oziroma vez med različnimi vzvodi spomina. Iskreno in neizprosno poglobljanje vase prvoosebne pripovedovalca pripelje do presenetljivih spoznanj – tule navajam samo dve pomembni časovni spoznanji. Prvo je spoznanje o preteklosti kot tujini in spominu kot skladišču, drugo pa o barvanju spomina. Prvo je poetično opisano takole (Petterson 2012: 176):

In kadar kdo reče, da je preteklost tujina, da tam vse delajo drugače, pomislim, da sem seveda tudi jaz čutil tako večino življenja, ker sem moral, ampak zdaj ne mislim več tako. Če se le dovolj zberem, grem lahko v skladišče spomina in poiščem pravo palico s pravim filmom in izginem vanj [...].

Drugo časovno spoznanje je neoprijemljivost, drsnost in pretočnost spomina, ki se enači z barvanjem (Petterson 2012: 39): »Oče mi seveda vsega tega ni mogel povedati, ne z vsemi temi podrobnostmi. Ampak vseeno se mi je tako zapisalo v spomin in ne vem, ali sem ga začel barvati takoj ali pa še po nekaj letih.« Prilaganje spomina pripovedovalčevim težnjam oziroma toku pripovedi pa je, tako kot odstopanje od objektivnega in subjektivnega časa, značilnost literarnega časa, ki ga je Petterson v pripovedi zgledno strukturiral. Že omenjena deskriptivna uvedba prelomne letnice (1996) ravno na sredini romana dokazuje premišljeno romaneskno strukturo, ki jo dosledno izpelje tudi zgodbeni paralelizem, osnovan na časovnem paralelizmu. Poglavja se namreč izmenjujejo glede na leto 1948 ali 1999 in že iz števila poglavij, ki so namenjena mlademu

(doživljajočemu) Trondu leta 1948 – teh je deset –, lahko razberemo pomembnost tega leta za celotno njegovo življenje, saj je starejšemu Trondu namenjenih le sedem poglavij. Leto 1948 bi glede na strukturno umeščenost in očitno povezanost z očetom lahko imenovali očetovo leto. Takrat z njim preživi odločilno poletje, in ker kot adolescent v njem najde vzornika, se jeseni zelo težko sprijazni z njegovo zapustitvijo družine. Kljub temu, da je zgodba namenjena vlogi očeta pri odraščanju fanta v času prehoda iz otroštva v mladost, in je materi namenjeno le malo prostora, ima mati vendarle pomembno mesto v življenju najstnika. Pripovedovalec na več mestih omeni njeno zagrenjenost in težo, ki sta jo po očetovi ločitvi trajno zaznamovali in povzročili neke vrste odbojnost, ki jo Trond začuti v njeni bližini.

A mati je tista, ki ostane v družini in ji do Trondove osamosvojitve daje pomemben pečat – da je res pomembna, nas prepriča strukturna premišljenost, saj nastopi na zelo izpostavljenem mestu, tj. v zadnjem poglavju. To poglavje se sicer začne z očetom, a se nadaljuje in konča z materjo, s katero gresta v Karlstad po denar od lesa. Ta dogodek ni samo običajni finančni pripetljaj v ločitvenem procesu, ampak je zadnji dogodek z mamo kot sproščeno in veselo osebo. Ko je stopala z njim z roko pod roko po ulici, je s petami lahko udarjala ob tlak, Trondu pa se je zdelo, kot da bi plesala, čeprav še nikoli v življenju ni plesal. Tako kot se zgodba o odločilnem očetovem pismu, v katerem pojasni svoj odhod, prelije v zgodbo o materini zapuščenosti in zagrenjenosti, se tudi poglavja, kjer nastopa pripovedujoči Trond, s spominom kot odločilnim spenjačem sedanjosti in preteklosti na več mestih prefinjeno prelivajo in dopolnjujejo. Prav način, kako se sedanost pomika v preteklost, pa je ena izmed možnosti za poglobljeno interpretativno analizo romana. Za primer navajam samo enajsto poglavje (predlagam, da tudi ostala poglavja preberete v smislu spominskega oživljanja preteklosti in časovno pretočnost primerjate še z romanom *Figa*), ki je najbolj simbiotično glede spajanja časovnih perspektiv; najbrž ni naključje, da je to prav druga polovica romana, kjer se začnejo zapleti hitreje razpletati.

Enajsto poglavje je najbolj časovno sinkretično in s tem tudi sodobno strukturirano, saj ravno v tem poglavju pripovedovalec že na začetku pove, da se z njim nekaj dogaja, ko se počuti brez teže in kot da bi bil odrešen vseh prisilnih misli in zlih duhov, zato svobodno razmišlja o prihodnosti, celo o nakupu CD-predvajalnika. Enajsto poglavje se namreč začne v letu 1999, ko pripovedovalec dolgo sedi na klopi in opazuje jezero, in ko se vrne pred svojo hišo, ga tam že čaka Lars, da bi skupaj odstranila porušeno brezo. Odstranjevanje breze kot ovire na poti do domače hiše deluje kot simbolno odstranjevanje ovir v življenju obeh moških, saj se drevesno deblo celo primerja s človeškim telesom (Pettersson 2012: 118):

[...] ko zagrabi deblo, in vse to zato, da žagi karseda olajša pot do cilja s kar najmanj nevarnosti za človeško telo, ki je tako odprto vsemu; v nekem trenutku močno in nepremagljivo, potem pa pride udarec in se nenadoma razleti na koščke, [...].

Najbrž ni naključje, da ravno ostarela moška skupaj žagata podrto drevo, saj drevo običajno simbolizira družinsko deblo oziroma razvejanost družinskih povezav, zato ravno v opisu žaganja lahko najbolj začutimo povezanost dveh družinskih debel: Trondove in Larsove družine. Na sredi opisa žaganja drevesa se kar v eni povedi z napovedjo »prepričan sem« uvede z analepso razmišljanje Larsove mame, ko vesla za življenje in smrt leta 1944, s prolepso pa se vpelje napoved Larsovega streljanja, ko čez štiri leta, tj. v »očetovem letu« 1948, nehote ustrelji brata dvojčka.

Naslednjo analepso uvede stavek »Lahko si predstavljam«, ki se na dveh straneh (118–119) ponovi kar trikrat in vsakič je to napoved časovnega preskoka v leto 1944, ko Larsova mama poskuša v čolnu rešiti ilegalca in ga po utečeni poti pripeljati na Švedsko. Peta analepsa v tem poglavju je manj sodobna, saj se vpelje v posebnem delu poglavja, razmejenem s presledkom, in spet s preskokom v leto 1944, ko Franz pomaga rešiti zasledovana ubežnika tako, da pred pobesnelimi Nemci razstreli most. Zadnja, šesta analepsa, je prav tako jasno razvidna, saj se pojavi na koncu poglavja, razmejena s presledkom, in pomakne dogajanje v največkrat prisotno leto, tj. leto 1948, ki v tem primeru nastopi kot leto pripovedovanja dogodka iz odporniškega gibanja. Franz na Trondovo vprašanje, zakaj mu pripoveduje ta dogodek, če mu ga pa oče ni hotel razkriti, odgovori, da ga je sam oče prosil, naj mu ga pove, ko bo za to priložnost. Če bi bil ta dogodek pripovedovan linearno, brez analepse ali uvedbe novega pripovedovalca (v tem primeru je to Franc), bi pripoved delovala veliko bolj predvidljivo, manj prepričljivo in s tem tudi manj kvalitetno.

Čas je namreč v tem romanu bolj dinamična prvina kot prostor, saj v romanu nastopata samo dva prostora, gozd in mesto, ki sta tudi hierarhično razporejena. Mesto je prostor manj pomembne preteklosti, gozd pa ni samo prostorska enota, ampak tudi esencialna kategorija, saj Trond večkrat pove, da je gozd kar njegova sestavina ali on sam. Že takoj na začetku (Pettersen 2012: 8) pripovedovalec pove, da je hrepenel po hiši v gozdu, v prvi tretjini romana pa zapiše ključno identitetno in v tem primeru tudi sinestetično pravilo, tj. Trond je gozd (Pettersen 2012: 63):

Vonj sveže posekanega gozda je bil. Širil se je od poti k reki, napolnil je zrak in drsel čez vodo in zavlekel se je vsepovsod in zaradi njega sem bil čisto omrtvičen in omotičen. Bil sem sredi vsega. Dišal sem po smoli, moje obleke so dišale in moji lasje so dišali in moja koža je dišala po smoli, ko sem ponoči ležal na pogradu in spal. Zaspal sem z njim in zbudil sem se z njim in čutil sem ga ves dan. *Bil sem gozd.*

Popolno zlitje z naravo je tudi kasnejše vodilo samega pripovedovalca in da gozd ni samo prijeten prostor njegove mladosti, ki ga je usodno zaznamoval leta 1948, pač pa tudi edini možni bivalni prostor leta 1999, dokazuje ostareli pripovedovalec, ki se je po travmatski smrti žene in sestre moral vrniti v gozd, saj bi drugače umrl, o čemer sem že pisala. Temu najpomembnejšemu prostoru kot esencialni kategoriji se posveča največ liriziranih opisov in estetskih pripovednih vložkov, kar je še dodatni dokaz njegove pripovedne moči (v romanu poiščite tovrstne odlomke).

Glede na izraženi oziroma pripovedovani čas lahko v romanu *Konje krast* določimo (poleg ostalih elementov, ki jih v tej študiji ne obravnavam) tudi njegovo pripoved in jo poskušamo žanrsko opredeliti. Poudarjanje junaka, postavljenega v zgodovinski čas v procesu razvoja, predlaga oznako razvojni roman; umestitev glavnega lika v družino usmerja roman proti skupini družinskih romanov, poglobljeno raziskovanje notranjosti literarne osebe se približuje psihološkemu romanu, medtem ko sama tradicionalna pripoved z nekaterimi modernimi (post/modernističnimi) preobrazbami določi roman kot modificirani tradicionalni roman. Vse štiri oznake⁹ trdno povezuje med seboj izhodiščna Trondova misel, ki jo je v odločilnem letu 1948 prevzel od očeta: o življenju je potrebno premišljevat. Ta ni izražena samo v obliki jasno zapisane misli¹⁰ o obvezni refleksiji, ampak kot niz dogodkov in pripetljajev, ki jih mora glavni lik in s tem tudi bralec poglobljeno reflektirati, da bi sploh razumel Trondovo življenje na zgodbeni¹¹ ravni, na pripovedni ravni pa pretočnost pripovedi. Da si je treba za analiziranje svojega življenja vzeti čas, nakazuje že Trondov oče, ko odhaja v gozd premišljevat (seveda je premišljevanje tudi krinka za sodelovanje v odporniškem gibanju) in kasneje Trond sam, saj ima zelo rad tišino in samoto, stalni spremljevalki poglobljene misli.

Ne samo razmišljanje, tudi pripovedovanje je bistveno za osmišljanje (Trondovega) življenja, pri čemer ne smemo pozabiti na pomembnost zamolčanih dogodkov, pripetljajev ali stanj. O zamolčanem ali le na hitro omenjenem dogodku – ženina in sestrina smrt – sem že pisala, v romanu pa je še nekaj dogodkov ali pripetljajev, ki se ne razkrijejo ob pravem času, pač pa mnogo kasneje (poiščite jih pri vodeni literarni interpretaciji) in ravno zaradi zamolčanosti sprožijo določene odzive. Tako na primer oče ne razloži sinu, zakaj zapušča družino in prav njegov molk je tisto, kar še dolgo muči Tronda, znatno bolj kot odločitev za Jonovo mamó, ki jo kot odrasel moški lažje razume. Da ga je zapustitev trajno zaznamovala, izvemo iz njegovih sanj, ki jih pripoved ne reflektira racionalno, pač pa samo čustveno, kar je velika prednost za doživljanje in razumevanje bralca. Ko sanja o izgubi žene, se pravzaprav boji, da se ga bo žena

9 Za vse žanrske in pripovedne oznake (razvojni, družinski, psihološki in modificirani tradicionalni roman) poiščite dokaze v samem besedilu in se o njih pogovorite.

10 Oče se zaveda, da bo njegova zapustitev družine sina močno zaznamovala, in ker človek ne more vedno živeti tako, da ne bi nikogar prizadel, ga ob slovesu pospremi z modrostjo o pomembnosti premišljevanja in vnaprejšnje odločitve o nezagrenjenem sprejemanju neprijetnih dejstev. Ta pomembna misel, zapisana ravno na sredini romana, prav tako kot prejšnji dokazi, potrjuje premišljeno kompozicijo pripovedi: »– Ampak takšno je življenje. Tako se učiš – kadar se kaj zgodi. Posebno v tvoji starosti. Samo sprejeti moraš stvari takšne, kot so, in pozneje **razmisliti** (poudarila AZS) o njih in jih ne pozabiti in nikoli ne smeš biti zagrenjen. Lahko razmišljaš. Razumeš?« (Pettersson 2012: 97)

11 Tako kot pri vsakem romanu je tudi pri tem pomembno, da dijaki sami konstruirajo in napišejo zgodbo romana, o čemer sem pisala že na več mestih, ne pa da jo povzemajo iz natančne konstrukcije drugih literarnih bralcev, saj pri tem zamudijo prvo fazo literarne interpretacije, ki je še posebej pomembna za osmišljevanja časa in na splošno celega romana. V tem smislu se mi zdi škodljiv priložnik *Konje krast* (Kresnice. Najpopularnejši literarni vodniki, 2012), avtorja in urednika Alena Širca, ki kar 20 strani nameni povzemanju zgodbe (poglavje Vsebina), prav tako je zgolj povzemanje zgodbe prisotno tudi v poglavju Oznaka književnih oseb (31–40). Vse časovne povezave, ki jih mora vzpostaviti bralec sam, da bo kvalitetno doživel in razumel roman, so tako vzpostavljene skozi navajanje podatkov po poglavjih, kar zavira poglobljeno literarno interpretacijo.

naveličala (in res sta se s prvo ženo ločila) in ga zapustila – svoj strah izrazi vizualno, s pomočjo Magrittove slike¹² (Pettersen 2012: 102):

Ne v *svojem* življenju, in potem sem začel jokati, ker sem vedel, da bo ta dan nekoč prišel, in razumel sem, da se najbolj na svetu bojim tega, da bom tisti z Magrittove slike, ki se gleda v ogledalu in vidi svoj tilnik, znova in znova.

Kljub temu, da ga je pri očetovem odhodu najbolj zmedel prav njegov molk, sam naredi podobno, ko ne obvesti svojih hčera, kam se je zatekel prebolevat ženino smrt.

Kljub zgoščenemu in poetičnemu razmišljanju o besedah, dejanjih in molku še vedno ostane pomembno vprašanje nezastavljeno. Gre za vprašanje, ki ga pripovedujoči Trond kljub prijateljskim stikom z ostarelim Larsom še vedno ne upa zastaviti: ali si ti zasedel moje mesto, ko je moj oče prišel v tvojo družino? Ali je neodgovorjeno vprašanje že odgovor na nedoumljivost in skrivnostnost očetov? Ali ga roman sploh želi povsem razkriti? Kakšna je torej očetovska ljubezen, izvirajoča iz nezanesljive povezava časa, saj lahko to, kar se je zgodilo v preteklosti, v nekaj sekundah vstopi v sedanost kot surovi material, ki ga je potrebno obdelati, da ne bi preveč bolelo. Pri premagovanju bolečine vsekakor pomaga samo/analiza, o kateri Ricoeur (2003: 454) piše takole:

Povezanost med sebnostjo in narativno identiteto potrjuje eno od mojih najstarejših prepričanj, in sicer, da »sam« kot subjekt samospoznanja ni neki egoistični in narcisiistični jaz, pri katerem so sumničave hermenevtike odkrile tako hinavščino kot naivnost, značaj ideološke nadstrukture ter infantilno in nevrotično arhaičnost. Sam kot subjekt samospoznanja je plod analiziranega življenja, če si izposodimo izraz iz *Apologije*.

Čas je z razmišljanjem povezan tudi v romanu *Figa* (2016) Gorana Vojnovića (1980). Glede na povezanost časovnih pramenov, ki so kazalniki različnih zgodbenih pramenov, lahko že na prvi pogled ugotovimo, da je slovenski roman znatno bolj tradicionalen. Linearna povezanost časovnih vzporednic z nekaj analepsami potrjuje realistični model romana (torej tradicionalni, ne pa modificirani tradicionalni), ki se s številnimi razlagami istih dejstev z istimi ali podobnimi besedami izogiba poetičnosti in estetskega učinka časovnosti: prav ti dve lastnosti pa kažeta na presežno vrednost norveškega romana. Tako se roman *Figa* začne na začetku zgodbe (*Konje krast* se začne na koncu zgodbe), ko dedek Aleksandar Đorđević leta 1955 v Bujah nastopi svojo službo upravnika gozdov. Za motivacijo njegovega strahu in neke nerazložljive tesnobe Vojnović gostobesedno in največkrat redundantno razloži njegovo poreklo: predvsem se posveti natančnemu poročanju o izvoru Aleksandrove mame in njegovem nesporazumu s komisarjem, iz katerega izvira ideja o gradnji hiše v vasi Momljan. Ta hiša je tudi povezovalca življenjskih zgodb ostalih literarnih oseb: v njej se rodi pripovedovalčeva

12 Znana Magrittova slika *Reprodukcija prepovedana* (*La réproduction interdite*, 1937) je lahko sprožilec za razmišljanje o strahu pred zapustitvijo in o tem, kako ga različne literarne osebe v romanu doživljajo. Ali se vam zdi, da je glavni lik zaradi očetove zapustitve v življenju zagrenjen? Zakaj? Kako bi Trondovo doživljanje povezali z Magrittovim portretom? Kaj ta slika pomeni?

mama, njen sin, prvoosebni pripovedovalec Jadran tu prvič predstavi svojo punco Anjo dedku in babici, po dedkovi smrti pa ravno ta hiša pripada vnuku Jadranu. Časovne razpoke v romanu *Konje krast*, ki so omogočale bralcu počasnost branja in s tem tudi poglobljenost doživljanja ter razmišljanja, v tem romanu umanjajo in tudi poudarjanje spomina je znatno manj inovativno.

Najbolj sodobno je razmišljanje na koncu romana, ko Jadran prizna Anji, da si je zgodbo izmislil, prav tako je vse vrzeli v Aleksandrovi in Safetovi zgodbi zapolnil z »izmišljotinami«. V avtorefleksivnem odlomku se v zgodbo vrivajo razmisleki o avtobiografskih zgodbah in njihovi strukturi, ki vzpostavljajo razpoko med znotrajliterarno in zunajliterarno resničnostjo, kar je tudi bistvena značilnost avtofikcije. Ravno iskrenost priznanja o laži je – paradoksalno – dejstvo, ki bralce ne prepriča o avtobiografskosti, pač pa jih pusti v lastnem dvomu, ki je lahko tudi motivator branja:

Vse, kar vem, je izmišljeno, in če hočeš, ti vse to priznam, tukaj in zdaj, Anja. Priznam, da Safeta morda nikdar niso zares izbrisali, da je morda sam odšel tja, kjer ni bilo Vesne in ni bilo mene. In da je morda tudi Aleksandra le privlačila svoboda Egipta, morda sploh ni bilo Mihelčiča, ki bi ga odgnal od tu, od njegove Jane. Morda nas res vse usodno privlači svoboda in zato neprestano bežimo od ljudi, ki jih imamo radi, in morda zato ljubezen ni nikoli le ljubezen, ker je ljubezen lepa, a nesvobodna, ker nas veže na naše ljubljene, in se zato v ljubezni včasih počutimo privezani k tlom, čutimo, kako nam odmirajo krila. (Vojnović 2016: 380)

Povezava ljubezni in svobode je sicer v romanu *Konje krast* drugačna (pojasnite jo); bolj je podobna nerazrešenost sinove in očetove ljubezni v obeh romanih. Tudi krmarjenje med pomembnimi letnicami je v obeh romanih različno: v romanu *Konje krast* so to letnice 1948, 1999, 1945, 1944 in 1942. Zaradi posebne estetske izpiljenosti pridobiva čas v norveškem romanu že dimenzije perspektive in osrednje teme, medtem ko postane časovna perspektiva usmerjevalka celotnega dogajanja. V skladu s poetiko romana, ki gradi suspenz na zamolčanem, je najpomembnejša letnica tista, ki sploh ni imenovana. Je namreč letnica, ki je pripeljala postaranega Tronda v njegov zadnji bivalni prostor, tj. v hišo sredi gozda, a je omenjena le mimogrede in na tak način še bolj spodbuja počasno branje, h kateremu navaja že celotna pripoved z lirizacijo in esejizacijo. Ta nam sugerira, da je v življenju (in branju) pomembna počasnost, kar je v romanu izraženo takole: treba si je vzeti čas in o svojem življenju premišljevat, pri čemer nam pomagata narava in knjiga. V pripovednem smislu je prav neimenovana letnica (1996) dokaz, kako fikcijski oziroma literarni čas po eni strani sledi realnemu času, na primer povezovanju med navedenimi petimi letnicami, po drugi strani pa se razlikuje od objektivnega in subjektivnega po posebnem preskakovanju ali destrukciji realnega časa z anahronijo, natančneje z analepso in prolepso.

VIRI IN LITERATURA

- BALDICK, Chris, 1996: *The concise Oxford dictionary of literary terms*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, 1987: *Rječnik simbola*. Rijeka: Tiskara Rijeka.
- FLUDERNIK, Monika, 2009: *An introduction to narratology*. Prev. Patricia Häusler-Greenfield, Monika Fludernik. Milton Park, New York: Routledge.
- GRDEŠIĆ, Maša, 2015: *Uvod u naratologiju*. Zagreb: Leykam international d. o. o.
- JAHN, Manfred, 2008: Focalization. David Herman (ur.): *The Cambridge companion to narrative*. New York: Cambridge University Press. 94–109.
- KMECL, Matjaž, 1995: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Mihelač in Nešović.
- KRKOČ, Sandra, 2013: Per Petterson, norveški pisatelj: Skoraj bi prej umrl kot postal literarna zvezda. Intervju. *Dnevnik*, 6. maj 2013. <<https://www.dnevnik.si/1042660209>>.
- PETTERSON, Per, 2012: *Konje krast*. Prev. Marija Zlatnar Moe. Maribor: Litera.
- RICOEUR, Paul, 2003: *Pripovedovani čas*. Prev. Saša Jerele, Gregor Perko, Mateja Petan idr. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- RIMMON-KENAN, Shlomith, 1999: *Narrative fiction. Contemporary poetics*. London: Routledge.
- RONEN, Ruth, 1990: The semiotics of fictional time: Three metaphors in the study of temporality in fiction. *Style* 24/1. 22–44.
- Tiskovna konferenca na Berlinskem filmskem festivalu leta 2019: Pressconference Berlinale: Out Stealing Horses. Režija Hans Petter Moland. <<https://www.youtube.com/watch?v=VAoEXMlbn4A>>.
- VODIČAR, Janez, 2003: Čas in pripoved, spremna beseda. Paul Ricoeur: *Pripovedovani čas*. Prev. Saša Jerele, Gregor Perko, Mateja Petan idr. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- VOJNOVIĆ, Goran, 2016: *Figa*. Ljubljana: Beletrina.
- WITTGENSTEIN, Ludwig, 1976: *Logično filozofski traktat*. Prev. in spremna beseda Frane Jerman. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.

**Jezikovni pouk slovenščine
po šolski vertikali**

Kozma Ahačič

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

kozma.ahacic@zrc-sazu.si

Kdaj naj se ustavimo? O nadgrajevanju jezikovne snovi pri pouku slovenščine po šolski vertikali

Spiralno nadgrajevanje snovi pri jezikovnem pouku slovenščine omogoča postopno napredovanje v jezikovnih spretnostih in jezikovnem znanju. Zmožnost tvorjenja, sprejemanja in analize raznovrstnih besedil ter poznavanje slovničnega sistema slovenskega jezika se pri takšnem pouku nadgrajuje postopoma – učenci se s posameznimi vsebinami srečajo večkrat, a vsakič znova na višji ravni. Za vzpostavljanje ustrezne jezikovne samozavesti in za to, da je spiralno nadgrajevanje snovi sploh možno, pa so bistvenega pomena tudi stopnje pouka, ko učenci dobijo vpogled v celotno dotlej usvojeno snov naenkrat.

V svojem prispevku želim opozoriti, da se to pri pouku slovenščine, če ga spremljamo od začetka osnovne šole do konca srednje šole, zgodi samo enkrat: ob srednješolski maturi. Nacionalna preverjanja znanja ob koncu osnovne šole te vloge nimajo, saj je priprava nanje od šole do šole izrazito različna, hkrati pa tudi ob pripravi zahtevajo drugačno vrsto učenja, kakor bi si jo želeli, ko govorimo o celovitem vpogledu v dotlej usvojeno snov. Pod celovitostjo si namreč predstavljam izrazito trdno poznavanje osnov ter dobro zmožnost iskanja podatkov pri vseh učencih ter razlike v znanju med učenci zgolj na ravni podrobnosti. Učenci namreč tako v osnovni kakor v srednji šoli usvojijo veliko količino znanja, ki pa ga izrazito slabo povezujejo.

To je eden od vzrokov, da so ob obravnavi posameznih besedil učenci večinoma pozorni na trenutno snov in da občutek o popolni suverenosti v jeziku dobijo šele ob koncu jezikovnega šolanja. Tega občutka zato ne morejo nikdar v celoti utrditi. Predstava srednješolskih profesorjev o tem, kaj bi njihovi dijaki morali znati, večkrat ne sovпада s tem, kar njihovi dijaki prvega letnika realno znajo. Če omenim zgolj primer: dijak, ki nima dobre predstave o skladenjski zgradbi slovenske povedi, bo ne samo v osnovni šoli, ampak vse do tretjega letnika gimnazije »utrjeval«
neustrezen, ugibajoči princip postavljanja vejic. Matura je za poudarjeno preverjanje slovnično-pravopisne pravilnosti prepozno obdobje, hkrati pa takšne pravilnosti od učencev in dijakov ne moremo zahtevati ob odsotnosti zavesti o snovi kot celoti. Ta zavest pa bi se morala jasneje vzpostaviti že v osnovni šoli. Poudarjam: ne več snovi, ampak več snovi hkrati.

Zavest o jezikovnih vsebinah kot povezani in soodvisni celoti je po mojem mnenju tako pomembna, da bi ji bilo treba tudi pri grajenju pouka slovenščine po vertikali posvetiti večjo pozornost. Eno od možnosti za takšen poseg v pouk slovenščine na kratek rok vidim na primer v možnosti, da bi v prvem letniku dijaki uvodoma naredili pregled celotne slovnice, celotnega pravopisa in vseh usvojenih besedilnih vrst naenkrat. Eden poskusov, kako vzpodbuditi takšen celostni pregled, je bila moja *Kratkoslovnica: slovnica za osnovne šole*, ki je zgrajena tako, da dijakom prvega letnika ponudi jasno orientacijo, kaj so osnove, ki jih že znajo.

Nadgradnja zamisli o občasnem utrjevanju celote v okviru spiralnega programiranja pouka je tudi projekt Franček, katerega rezultat, portal Franček, bo v novembru 2020 že v dobršni meri javno dostopen. Portal, ki vsebuje slovarske informacije ter osnovne slovnične informacije o posameznih slovenskih besedah, namreč to znanje nadgrajuje s spletno stranjo, ki združuje vse slovnično in pravopisno znanje v enovito celoto ter ga prikazuje v različnih stopnjah. S tem vzpodbuja stalno utrjevanje zavesti o sistemu kot celoti, hkrati pa ta sistem tudi vizualno hierarhično ureja.

A to je le ena od možnosti za izboljševanje nadgrajevanja znanja po vertikali. Na okrogli mizi se bomo spraševali, kje vidimo v obstoječi vertikali pomanjkljivosti; kje se pri nadgrajevanju znanja zatika; kako lahko poskrbimo za to, da bo šlo pri nadgrajevanju znanja res za nadgrajevanje – in ne za večkratno učenje pozabljenega; ali po vertikali učenci in dijaki res ves čas napredujejo – ali pa opazamo tudi obdobja nazadovanja.

Tatjana Lotrič Komac

Osnovna šola Naklo

tatjana.lotric@os-naklo.si

Jezikovni pouk v osnovni šoli

Cilji jezikovnega pouka v osnovni šoli so prek celotnega devetletnega šolanja usmerjeni k razvijanju jezikovne, narodne in državljanske zavesti ter razvijanju sporazumevalne zmožnosti v slovenskem knjižnem jeziku, pri čemer je poleg praktičnega in ustvarjalnega obvladovanja vseh sporazumevalnih dejavnosti ključen tudi jezikovnosistemski okvir, ki pa se smiselno zaokroži in poglobi v devetem razredu, kar devetošolcem olajša prehod v srednjo šolo, predvsem pa jim ponudi toliko samozavesti, da so se zmožni v različnih jezikovnih okoliščinah ustrezno odzvati.

Od vstopa otrok v svet branja in pisanja, ki sta ključna za prvo triletje, učenci znanja poglobljajo, povezujejo, prepletajo ter nadgrajujejo vse do konca osnove šole, zato je ključno, da učitelji slovenščine dobro poznamo učni načrt po vertikalni, saj le tako lahko uresničimo vse v njem zapisane cilje in standarde znanja.

Poleg razvijanja jezikovne in slogovne zmožnosti, ki ju učitelji v osnovni šoli uresničujemo prek sprejemanja, razumevanja, doživljanja, vrednotenja in tvorjenja različnih besedil, je vseskozi ključna tudi metajezikovna zmožnost, pri čemer pa je treba poudariti, da nas pri tem zavezujejo v veljavnem učnem načrtu navedeni jezikovni izrazi. To pomeni, da v osnovni šoli, če poudarimo samo nekaj primerov: sistemsko npr. razumejo, uporabljajo in ponazarjajo svojilni, povratni svojilni, vprašalni, oziralni in kazalni zaimek; stavčne člene: povedek, osebek, predmet, prislovno določilo – kraja, časa, načina, vzroka, ni pa po drugi strani od devetošolca moč pričakovati, da bo (po) znal S-sestavo, prilastek, druge vrste zaimkov, delitev na pridevniške in samostalniške zaimke. Tega aktualni učni načrt za osnovno šolo ne predvideva, lahko pa se posamezni učitelji glede na zmožnost in potrebe posameznega razreda oz. manjše učne skupine odločijo in jim seveda to tudi predstavijo, ponudijo, a kot dodatno vsebino, ki ne more biti vključena v ocenjevanje znanja. Iz tega sledi, da ni realno, da bi učitelji na srednjih šolah pričakovali znanja, ki jih v učnem načrtu za slovenščino (več) ni.

Na podlagi učnega načrta vsak učitelj (aktiv učiteljev na šoli) pripravi letno pripravo in pripravo na pouk, pri čemer je pomembno, da pri načrtovanju upošteva lokalno okolje, okoliščine v posamezni generaciji (diferenciacija in individualizacija besedil, didaktični pristopi, prilagajanje vsebin in nalog, učencem, ki jim slovenščina ni materni jezik,

e-vsebine, e-okolja itd.) ter izbere gradiva. Pri tem je treba poudariti, da delovni zvezki in vzorčne/univerzalne letne priprave ne morejo narekovati poučevanja, učenja, znanja in vsebin, to lahko naredi le učni načrt, za njegovo uresničitev pa je odgovoren učitelj. Nemara je lahko za izkušenega učitelja zelo smiselna in dobrodošla izdelava lastnih gradiv, ki jih lahko prilagodi posamezni skupini učencev (zmanjša ali poveča zahtevnost) in s tem poskrbi za aktualizacijo, se odziva na posamezna jezikovna vprašanja ali npr. na podlagi diagnostičnega preverjanja dejavno pristopi k odpravljanju šibkih mest v znanju. Pri tem so ključni spletni priročniki, slovarji, ki jih učenci s pridom uporabljajo. V veliko pomoč bo v prihodnje tudi digitaliziran učni načrt, ki bo učitelju ponudil bolj celosten in hitrejši vpogled v posamezni cilj, predvsem pa bo omogočil izrazitejšo povezovanje med predmeti in predmetnimi področji.

Današnji učenci na splošno precej več pišejo in berejo, a je raba okrnjena in vezana predvsem na ponavljajoče se (medosebne) okoliščine. Pri tem so zelo kreativni, a se hkrati dostikrat ujamejo v uporabo tujih jezikov, ker slovenskih besed/izrazov nemara niti ne poznajo. Prav zato je ključno tudi učenje besedišča, kar pa lahko ponudijo le (primerno) zahtevna, aktualna besedila, povezana s temami, ki jih učenci povežejo bodisi z drugimi predmetnimi področji bodisi aktualno temo, ki je medijsko kakovostno izpostavljena. S tem zlasti osmošolce in devetošolce lažje in hitreje ciljno usmerjamo tako k oblikovanju jezikovne, narodne in državljsanske zavesti kot k izgradnji abstraktnega slovnicega sistema.

Izziv slovenistom v zadnjih letih predstavljajo učenci, ki še v šestem razredu niso avtomatizirali branja, imajo pogosto težave tudi pri tvorbi koherentnega in kohezivnega besedila, kar naj bi bolj razvijali na razredni stopnji, morda tudi namesto systemskega učenja o besednih vrstah (pridevnik, samostalnik). Primanjkljaj tako pri tehniki branja kot tudi pri razumevanju prebranega se v zadnjem triletju razširi tudi na ostale predmete in učencu otežuje napredovanje.

Omeniti je treba tudi vse večje število učencev, ki jim slovenščina ni materni jezik, zlasti, če se v slovenski šolski sistem vključijo razmeroma pozno (zadnja triada). Ti so vključeni v heterogene skupine in napredujejo v svojem tempu, a za učitelja to predstavlja izjemno zahtevno nalogo, saj hkrati poučuje slovenščino kot materni jezik in kot tuji jezik.

Pri svojem delu pogrešam predvsem systemsko, torej prek učnega načrta, usposabljanj in didaktičnih priporočil urejeno zmožnost kakovostnega prenosa znanja oz. poučevanja učencev tistih vlog jezika, ki bi najstnikom prišle prav, torej kakovostnega kreativnega pisanja, argumentiranega govorjenja in pisanja ter nastopanja, predvsem pa tudi zmožnost prepričevanja, saj potem morda tudi v družbi ne bi tako hitro posegali po argumentih, ki temeljijo na posplošenih predsodkih in vulgarizmih.

Lara Godec Soršak

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Oddelek za razredni pouk

lara.sorsak@pef.uni-lj.si

Jezikovni pouk slovenščine v osnovni šoli v luči rezultatov nacionalnega preverjanja znanja

Uspešno poučevanje in učenje slovenskega jezika je odvisno od mnogo dejavnikov. Pri tem imajo pomembno vlogo zagotovo učitelji razrednega pouka in slovenščine, vendar ti niso edini. Jezikovno znanje učencev je odvisno tudi od drugih učiteljev, zmožnosti učencev, podpore v domačem okolju in odnosa do jezika v širši družbi.

Po učnem načrtu za slovenščino v osnovni šoli iz leta 2018 sta temeljna cilja jezikovnega pouka razvijanje jezikovne, narodne in državljske zavesti ter razvijanje sporazumevalne zmožnosti. V okviru slednje učenci pri pouku razvijajo sporazumevalne dejavnosti (poslušanje, govorjenje, branje in pisanje) ter sestavine sporazumevalne zmožnosti. V ta sklop spada tudi razvijanje jezikovne, slogovne in metajezikovne zmožnosti; slednja zajema ne le pridobivanje znanja o besedi, stavku in povedi ter njihovih lastnostih, temveč tudi o besedilu in sporazumevanju (tj. tako o sporočanju kot o sprejemanju besedil). Operativni cilji in vsebine v učnem načrtu temeljijo na koncentričnosti, učenci pa naj bi novo znanje usvajali dejavno, sistematično, problemsko in procesno (tudi z lastnim vrednotenjem svojih zmožnosti in besedil ter z odkrivanjem (svojih) napak, da bi izboljšali svoje sporazumevanje), po načelih transakcijskega pouka.

Standardi znanja iz učnega načrta za osnovno šolo se preverjajo z nacionalnim preverjanjem znanja (NPZ) v 6. in 9. razredu, poskusno tudi v 3. razredu.¹ Naloge v preizkusih na NPZ ob neumetnostnem besedilu preverjajo učenčevo zmožnost kritičnega branja besedila, posamezne prvine jezikovne (poimenovalne, skladijske in pravopisne), slogovne in metajezikovne zmožnosti ter zmožnost tvorjenja (krajšega) besedila.

Rezultati poskusnega preverjanja znanja v 3. razredu so pokazali, da učenci ob koncu 1. vzgojno-izobraževalnega obdobja večinoma dosejajo predvidene standarde znanja,² npr. znajo povzeti temo besedila in bistvene podatke ter precej uspešno tvorijo smiselna (manj pa tudi jezikovno pravilna) besedila (Ferbežar 2018, 2019).

¹ NPZ preverja le del standardov znanja – ne preverja sporazumevalne zmožnosti v slušnem/zvočnem prenosniku (poslušanja, pogovarjanja, govornega nastopanja) in ne osebne in narodne identitete. S preizkusi se preverjajo različni standardi, ne vsako leto isti.

² Predmetna komisija ugotavlja, da sta bila preizkusa »nekoliko prelahka« in da nista najbolje ločevala učencev z visokimi dosežki od tistih z najvišjimi dosežki (Ferbežar 2019: 13).

Rezultati NPZ za slovenščino v 6. in 9. razredu za zadnjih 5 let (*Letno poročilo 2015, 2016, 2017, 2018, 2019*) kažejo,³ da učenci uspešno rešujejo naloge, povezane s pomensko razčlenbo izhodiščnega besedila, če so te nižje taksonomske stopnje ali izbirnega tipa oz. naloge kratkih odgovorov. Slabo pa rešujejo naloge, pri katerih se vrednoti jezikovna pravilnost.⁴ Jezikovno zmožnost se da izboljšati z iskanjem in popravljanjem lastnih napak oz. z učiteljevim opozarjanjem na tipične/pogoste napake v besedilih učencev in z utrjevanjem.

Bolj kot to, da učenci ne znajo tvoriti pravopisno pravilnih besedil, nas lahko skrbi, da nekateri ne znajo tvoriti smiselnih besedil. Iz poročil o NPZ je razvidno, da imajo težave predvsem pri samostojnem oblikovanju odgovorov na posamezna vprašanja in pri tvorjenju krajših besedil, pri primerjavi dveh besedil ali različnih delov besedila, analiziranju, sklepanju in utemeljevanju lastnih trditev/mnenja. To bi lahko izboljšali s spodbujanjem izražanja in izmenjave mnenj pri pouku ter z več (poglobljenega) branja in tvorjenja raznih besedil, kar obenem pomeni več dela za učitelja, ki naj bi vsa besedila pregledal, popravil in dal učencu kakovostno povratno informacijo, da bi ta lahko napredoval.

Posodobljeni učni načrt za slovenščino v osnovni šoli predstavlja dobro izhodišče in ima vertikalo. Pomembno je, da jo poznajo tudi avtorji učnega načrta za gimnazijo in druge vrste srednjih šol, profesorji na teh šolah in avtorji učnega gradiva. Le tako bo jezikovni pouk gradil na predvidenem predznanju dijakov. V sodobnem času pa je eden večjih izzivov učitelja, kako učencem osmisliti (nekatero) učne vsebine in jih motivirati za trajno usvojitev (jezikovnega) znanja. Učiteljeva naloga je toliko težja, ker živimo v času, ko je pridobitev določenega podatka oddaljena le za klik in ko med mladimi prevladuje sporazumevanje po raznih mobilnih aplikacijah s kratkimi sporočili, v katerih jezikovna pravilnost ni pomembna oz. je neupoštevanje te zabavno. Učitelj lahko jezik približa učencem s sodobnimi načini poučevanja, z iznajdljivostjo, inovativnostjo, s sproščenim odnosom do jezika in s svojim zgledom. V šoli in v družbi bi se morali truditi za to, da bi se učenci/govorci počutili varno in sproščeno v svojem jeziku, da ne bi imeli strahu pred njim in prepričanja, da ga ne znajo (dobro).

3 V šolskem letu 2019/2020 NPZ zaradi razmer, povezanih z virusom covid-19, ni bil izveden.

4 Ob tem je treba opozoriti, da se na NPZ zaradi prizadevanja po čim bolj objektivnem vrednotenju v odgovorih učencev štejejo vse jezikovne napake.

VIRI IN LITERATURA

- FERBEŽAR, Ina, 2018: *Analiza dosežkov poskusnega preverjanja znanja v 3. razredu iz slovenščine*. Ljubljana: Državni izpitni center. <<https://www.ric.si/mma/Analiza%20dosezkov%20poskusnega%20preverjanja%20znanja%20iz%20sloven%20%20%20%20ine/2018100908273880/>>.
- FERBEŽAR, Ina, 2019: *Analiza dosežkov poskusnega preverjanja znanja v 3. razredu iz slovenščine*. Ljubljana: Državni izpitni center. <<https://www.ric.si/mma/Analiza%20dose%20%20kov%20poskusnega%20preverjanja%20znanja%20v%203.%20razredu%20iz%20sloven%20%20%20%20ine%202019/2019092313112115/>>.
- Letno poročilo o izvedbi nacionalnega preverjanja znanja v šolskem letu 2014/2015*. Ljubljana: Državni izpitni center, 2015. <<https://www.ric.si/mma/Letno%20porocilo%20NPZ%202015/2015121606591578/>>.
- Letno poročilo o izvedbi nacionalnega preverjanja znanja v šolskem letu 2015/2016*. Ljubljana: Državni izpitni center, 2016. <<https://www.ric.si/mma/Letno%20poro%20%20ilo%20NPZ%202016/2016122114351304/>>.
- Letno poročilo o izvedbi nacionalnega preverjanja znanja v šolskem letu 2016/2017*. Ljubljana: Državni izpitni center, 2017. <<https://www.ric.si/mma/letno%20poro%20%20ilo%20NPZ%202017/2017121316135122/>>.
- Letno poročilo o izvedbi nacionalnega preverjanja znanja v šolskem letu 2017/2018*. Ljubljana: Državni izpitni center, 2018. <<https://www.ric.si/mma/Letno%20poro%20%20ilo%20NPZ%202018zadnje/2018121211062643/>>.
- Letno poročilo o izvedbi nacionalnega preverjanja znanja v šolskem letu 2018/2019*. Ljubljana: Državni izpitni center, 2019. <<https://www.ric.si/mma/Letno%20poro%20%20ilo%20NPZ%202019/2019120913232271/>>.
- Program osnovna šola: Slovenščina: učni načrt*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2018. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf>.

Nejc Rožman Ivančič

*Srednja vzgojiteljska šola, gimnazija in umetniška gimnazija Ljubljana
nejc.rozman.ivancic@svsgugl.si*

Motivacija dijakov za učenje jezika

Poučevanje jezika je v srednji šoli razdeljeno na slovnične vsebine, predvidene za posamezni letnik. V prvem letniku se tako večinoma poučujejo zvrsti jezika ter glasoslovje, v drugem letniku besedoslovje, besedotvorje in oblikoslovje, v tretjem letniku skladnja in v četrtem letniku besediloslovje (del tega tudi že v nižjih letnikih). Tem vsebinam se v vsakem letniku dodajajo spoznavanje različnih besedilnih vrst, sporočanja ter pravopisa in pravorečja. Izziv za učitelja je povezovanje vseh teh vsebin v strukturirano celoto, ki jo bodo dijaki do splošne ali poklicne mature lahko usvojili v skladu s svojo (različno) motivacijo za učenje jezika (če predpostavimo, da učni načrti ter katalogi znanja zahtevnost diferencirajo glede na različne stopnje pričakovanih zmožnosti dijakov, vpisanih v različne srednješolske programe).

Poučevanje jezika po jezikovnih ravninah je v srednji šoli zastavljeno v skladu z načeli primernosti, logičnega sosledja in sistematičnosti (povsem ustrezno je denimo usvajanje znanja oblikoslovja pred učenjem skladnje in dalje besediloslovja; drugačno zaporedje tu ne bi bilo smiselno). Neustrezno je manjše število ur pouka slovenščine, kot bi jih bilo nujno dodeliti srednješolskim programom, zato pridobivanju jezikovnega znanja (tudi na račun učenja književnosti) vselej sledi premalo utrjevanja (pri pouku in med domačim učenjem), kar je slabo zlasti za dijake z učnimi primanjkljaji in tiste z nižjo motivacijo za učenje jezika. Sinteza vsega jezikovnega znanja, pridobljenega v treh letih srednješolskega pouka slovenščine, je v četrtem letniku zelo dobra samo pri učno najboljših in za učenje najbolj motiviranih dijakih, pa še pri teh motivacija največkrat izvira predvsem iz želje po dobrem uspehu pri splošni oz. poklicni maturi.

Ob pričetku šolanja dijakov v prvem letniku srednješolskih programov je izhodiščno znanje jezika zelo raznoliko. Poseben izziv predstavlja poučevanje otrok iz priseljenih družin, ki pred srednjo šolo niso obiskovali pouka slovenščine in jezika novega okolja sploh ne razumejo. Opazno pa je, da otroci priseljenci, ki so bili že v osnovni šoli deležni individualnega pouka slovenščine, mnogokrat jezikoslovno izrazje obvladajo celo bolje od otrok, ki so se ves čas šolali v domačem slovenskem okolju. Razlog za to je najbrž dejstvo, da so priseljeni otroci pri individualnem pouku z učiteljicami oz. učitelji temeljno znanje slovenskega jezika pridobivali bolj ciljno usmerjeno, sistematično po jezikovnih ravninah ter z večjo količino vaje in utrjevanja. Pri teh dijakih v srednji šoli

ne prihaja do težav pri ugotavljanju in poimenovanju jezikovnih zakonitosti, težave pa imajo pri tvorjenju besedil v slovenščini.

Prenovljena in dopolnjena izdaja srednješolskega samostojnega delovnega zvezka *Na pragu besedila 1* (2019) na straneh 10–13 prinaša zelo dobrodošlo diagnostično preverjanje osnovnošolskega znanja oblikoslovja. Testna skupina trideset dijakinj prvega letnika programa predšolske vzgoje je v tednu med 7. in 11. 9. 2020 preizkus rešila brez hujših težav. Dijakinje znajo večinoma ustrezno poimenovati sledeče besedne vrste v skladu s predlogom Kozme Ahačiča (2019: 419–420): samostalnik, pridevnik, glagol, števnik, prislov, zaimek, predlog, veznik, členek in medmet, vendar izraza »besedna vrsta« ne poznajo (prepoznajo sintagmo »beseda poimenuje ...«). Po samostalnikih, pridevnikih, števnikih in prislovih se znajo vprašati. Samostalnikom znajo določiti spol, število in sklon. Imena sklonov poznajo slabo in sklone večinoma določajo z vrstilnimi števnikih (1.–6. sklon). Samostalniških sklanjatev ne poznajo. Pridevnikom znajo določati spol, število in sklon. Ne poznajo izraza »ujemanje« (med pridevnikom in samostalniškim jedrom), znajo pa samostalnikom in pridevnikom določiti končnico. Znajo stopnjevati pridevnike z obrazili, stopenj pa v večini ne znajo poimenovati. Glagolom znajo določiti število, čas in vid; več težav imajo z določanjem glagolske osebe in naklonske oblike. Zaimke znajo razdeliti na osebne, svojilne, vprašalne, oziralne in kazalne, jih pa ne znajo razdeliti na samostalniške, pridevniške in prislovne.

Preverjanje osnovnošolskega znanja skladnje je v omenjenem delovnem zvezku bolj skopo, zato mora učitelj dodati nove naloge. Dijakinje prvega letnika znajo ob pričetku srednješolskega izobraževanja določiti osnovne stavčne člene, ne poznajo pa prilastka in povedkovega določila. Izrazov »goli« oz. »zloženi stavčni členi« ne poznajo. V večstavčni povedi znajo pomanjkljivo določiti odvisnike in priredja; pri tem imajo težave zaradi slabega utrjevanja učne snovi. Poimenovanje vrst razmerij med stavki je zanje težavno, saj razmerja slabo razumejo. Najbrž so v osnovni šoli pomanjkljivo usvojile razumevanje osebne glagolske oblike/povedka. Ne znajo zapisati S-struktur večstavčnih povedi. Ne poznajo izrazov »enostavčna« in »večstavčna (zložena) poved«.

Taka diagnostična analiza stanja po zaključeni osnovni šoli je za učitelja vsekakor zelo uporabna pri načrtovanju srednješolskega jezikovnega pouka slovenščine. Problem je, da je srednješolsko oblikoslovje potisnjeno v drugi letnik, z obravnavo skladnje se v srednji šoli dijaki srečajo šele v tretjem letniku, tak časovni zamik pa (lahko) povzroči dejstvo, da dijaki pozabijo že v osnovni šoli usvojeno znanje, zato je nadgradnja v drugem oz. tretjem letniku slabša. Vmesni čas je zapolnjen s preobiljem učne snovi, povezane z obravnavo sporočanja in izjemno težko obvladljive količine besedilnih vrst, pri čemer prevladuje usvajanje faktografskega poznavanja strokovnega izrazja, manj pa je dobro teoretično podkrepljenega premisleka.

Učitelj se pri pouku ves čas sooča z različno stopnjo motivacije dijakov za učenje jezika. Izkazuje se, da so dijaki pogosto usmerjeni v presojo jezikovnih zakonitosti glede na lasten jezikovni občutek. Težko jih je privaditi na poglobljeno učenje ter teoretično argumentiranje jezikovnih pojavov. V višjih letnikih je najzahtevnejša motivacija za resno in poglobljeno sprotno učenje. Časa za utrjevanje pri pouku je zaradi obilice učne snovi pri jeziku in književnosti v srednješolskih programih premalo. Poudarjanje pomembnosti sprotnega učenja zaradi nadgradnje pogosto ne obrodi sadov vse do zaključnega letnika v času utrjevanja znanja pred maturitetnim preizkusom, ko je lahko za dijake z nižjimi sposobnostmi in nižjo stopnjo motivacije za učenje že prepozno, saj je kompleksne učne snovi tako veliko, da imajo dijaki z malo znanja občutek, da se nimajo več na kaj opreti.

Pri učenju skladnje se denimo zelo pozna slabo naučeno oblikoslovje. Velike težave nastopijo v tretjem letniku pri obravnavi zloženega povedka s povedkovim določilom oz. povedkovim prilastkom, ker v drugem letniku dijaki slabo usvojijo in utrdijo znanje o polnopomenskih in nepolnopomenskih glagolih. Pretvorba tvornih povedi v trpne in obratno dijakom povzroča težave, saj preslabo usvojijo razliko med osebnimi in neosebnimi glagolskimi oblikami. Namesto da bi znali definirati tvorjenje trpnih povedi s trpnim deležnikom, se zanašajo na »občutek«, kar vodi v nezanesljivo »ugibanje«. Podobno je tudi pri poimenovanju vrst polstavkov (pa tudi razumevanju njihove tvorbe), saj v drugem letniku slabo usvojijo deležnike in deležja. Pretvorba polstavkov v odvisne stavke pri dijakih poteka pretežno intuitivno in brez globljega uvida.

Tudi sicer so dijaki pri pisnih (celo maturitetnih) preizkusih znanja mnogokrat le navidezno uspešni, saj se jim rešitve posrečijo, v ozadju njihovega reševanja pa je zelo malo pravega razumevanja, zato je potrebno razmisliti o bolj problemsko zastavljenih nalogah v preizkusih znanja vse od prvega letnika srednješolske pa do mature. S krčenjem jezikovnega pouka sporočanja in besediloslovja ter z natančnejšim in bolj poglobljenim poučevanjem glasoslovja, besedotvorja, besedoslovja, oblikoslovja in skladnje ter bolj problemsko zasnovanim preverjanjem in ocenjevanjem znanja v vseh štirih letnikih srednješolskega jezikovnega pouka slovenščine bo tudi motivacija dijakov za učenje večja, saj »ugibanje« po občutku brez poznavanja teorije ne bo obrodilo sadov.

Učni načrti za slovenščino v srednjih šolah so potrebni prenove z jasno navedbo jezikoslovnega izrazja, ki ga je treba pri pouku obravnavati (s ciljem tehtnejšega teoretičnega premisleka o jezikovnih pojavih). Obravnavo besedilnih vrst in sporočanja je nujno skržiti ter skrbno premisliti o večji izbirnosti in manjšem številu obveznih književnih besedil, saj je na račun prevelikega obsega teh vsebin premalo ur pouka slovenščine namenjenih jezikovnemu pouku z dovolj vaje in utrjevanja znanja pa tudi manj časa za tvorjenje in popravo besedil dijakov. Nujen je premislek o bolj povezani (sočasni) obravnavi slovničnih ravnin v vseh štirih letnikih s prepletom že v osnovni šoli usvojenih vsebin in za dijake novih, zahtevnejših elementov posameznih ravnin.

VIRI IN LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma, 2019: Prihodnost jezikovnega pouka slovenščine: učni načrt in slovnica. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik in njegovi sosedje*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 29.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 418–421.
- KRIŽAJ, Martina idr., 2019: *Na pragu besedila 1 – izdaja s plusom: Samostojni delovni zvezek za slovenski jezik v 1. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol. 1. del*. Ljubljana: Rokus Klett.
- POZNAKOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija: obvezni predmet in matura (560 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Natalija Ulčnik

*Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
natalija.ulcnik@um.si*

Jezikovni pouk slovenščine na univerzitetni ravni

Sistematično učenje slovenščine se po zaključenem osnovno- in srednješolskem izobraževanju za veliko večino konča. Izjema so tisti, ki se odločijo za študij slovenščine¹ oz. za študijske programe, v katerih je jezikovni pouk slovenščine še zmeraj del predmetnikov v okviru obveznih ali izbirnih vsebin. Prav zaradi tega je pomembno, da so učeči se ob koncu srednje šole opolnomočeni za samostojno spopadanje z jezikovnimi vprašanji in da se zavedajo pomena nenehnega razvijanja jezikovnih zmožnosti.

Na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Mariboru (FF UM) izvajamo eno- in dvopredmetni študijski program Slovenski jezik in književnost. Potencialne študentke in študenti že na informativnih dnevih z zanimanjem prisluhnejo predstavitvi predmetnikov in ob tem spoznajo, da je študij slovenščine mnogo več kot le učenje slovnice, pravopisa in branje knjig s seznama kanonskih avtorjev. Ugotovijo, da se na univerzitetni ravni slovenščina razdeli na številne samostojne predmete s področja jezika, pri čemer se ne ukvarjamo več izključno s sodobnim knjižnim jezikom, ter na predmete s področja literarne zgodovine oz. literarne vede. Za študij slovenskega jezika in književnosti se odločajo iz različnih razlogov – pogosto navajajo, da je v ospredju ljubezen do književnosti in branja, le redki pa izpostavijo veselje do učenja jezikov, pri čemer slovnično-pravopisne vsebine navadno niso med najbolj priljubljenimi. Izkušnje kažejo, da jih že na informativnih dnevih začenja skrbeti predznanje, saj v tej fazi že znajo kritično ovrednotiti svoje znanje in prepoznati vrzeli. Slednje razumejo kot posledico nezadostne obravnave pri pouku v osnovni in srednji šoli.

Pri študentkah in študentih 1. letnika, ki se odločijo za študij slovenskega jezika in književnosti, poznavanja knjižnojezikovne norme ne testiramo. Na podlagi vzpostavljene pisne in ustne komunikacije (pri različnih oblikah kontaktnih ur, po e-pošti ipd.) pa hitro ugotovimo, da je njihovo predznanje različno in da so nekateri pri ustnem izražanju v knjižnem jeziku premalo suvereni. V praksi se izkaže, da je lahko že prva

1 Odločitev za študij slovenščine je navadno odraz pozitivnih izkušenj pri pouku slovenščine oz. doživljanja učenja slovenščine kot nečesa prijetnega, izpopolnjujočega in koristnega. Pri tem imajo pomembno vlogo učiteljice in učitelji slovenščine, s katerimi je predmet slovenščina najpogosteje asociativno povezan. Nema lokrat se namreč zgodi, da imajo učeči se slovenščino radi v primeru, če imajo – z ozirom na lastno presojo – dobre učiteljice in učitelje ter če so pri predmetu dovolj uspešni.

oddana seminarska naloga vsebinsko odlično pripravljena in jezikovno-slogovno (skoraj) brezhibna ali pa jo je treba na podlagi pripomb in komentarjev večkrat popravljati in jezikovno-slogovno izboljševati. Pri tem se kot pozitivno izkaže, da na slovenistiki ni velikih skupin, zaradi česar se lahko prilagodimo generaciji oz. se posvetimo vsaki posameznici, posamezniku in v večji meri sproti spremljamo njihov napredek. Ugotavljam, da v 1. letniku še niso povsem prepričani o ustreznosti pravopisnih rešitev in se hitro zmedejo, pomanjkljivo poznavanje pravil še zmeraj kompenzirajo z lastnim jezikovnim občutkom, določene slovnične kategorije so še zmeraj uganka. Pogosto omenjajo, da so se v srednjih šolah v veliko večji meri posvečali pouku književnosti, na jezikovnih vsebinah pa naj ne bi bilo posebnega poudarka.² Nekateri pri tem izpostavljajo občutek, da so temeljno pravopisno in slovnično znanje usvojili v osnovni šoli ter ga po tem niso več v zadostni meri poglobljali in nadgrajevali. Sčasoma odkrito spregovorijo o jezikovnih dilemah, s katerimi se soočajo, in delijo izkušnje o lastnih napakah oz. neustreznih rabi (npr. rabi glagola *razhajati* v pomenu *razsajati*). Ob tem povedo, da se o jezikovnih zadevah pogovarjajo tudi med vrstniki in da se razvijajo burne debate o (ne)pravilnosti v jezikovni rabi. Slovnična in pravopisna vprašanja jih torej vznemirjajo in jim predstavljajo izziv, s katerim se radi spopadajo, odgovore pa iščejo tudi v jezikovnih priročnikih, ki so prosto dostopni na spletu. Izkazalo se je, da nekaj zadnjih generacij ob prihodu na fakulteto že dobro pozna portal Fran, saj so ga v večji ali manjši meri že uporabljali pri pouku, vendar pa pri tem pogosto spregledajo objave v jezikovni svetovalnici. Povedo, da jezikovnih priročnikov v knjižni obliki niso uporabljali ali pa zelo redko. Več sistematičnega jeziko(slo)vnega znanja in poznavanja (mednarodne) jezikoslovne terminologije opažam pri tistih, ki so se učili več tujih jezikov oz. katerega od klasičnih jezikov. Pri njih je jezikovni sistem bolj utrjen, učinkoviteje povezujejo znanje, jezike spontano medsebojno primerjajo in bolje povezujejo pojme.

Prvostopenjski študij na FF UM je naravnano tako, da študentke in študenti pri posameznih predmetih nadgrajujejo in poglobljajo znanje po posameznih jezikovnih ravnanjih, ob tem pa se v sklopu jezikovnih predmetov poglobljeno seznanijo z zanje pretežno novimi vsebinami, npr. jezikovno kulturo, jezikovno politiko in jezikovnim načrtovanjem, korpusnim jezikoslovjem, v okviru lektorata se začnejo učiti drugih slovanskih jezikov, spoznavajo razvoj slovenskega jezika ipd. Diahrono naravnanih predmetov v času študija navadno še ne zmorejo ustrezno osmisлити, zato jih lahko doživljajo kot stranpoti oz. nepotrebne ekskurze v preteklost. Prav zaradi tega se je treba pri teh predmetih še posebej potruditi, da jih ustrezno povežemo s sinhronimi vsebinami.³ Na drugi stopnji pa se večina študentk in študentov še zmeraj odloči za pedagoški študijski

2 To dejansko potrjujejo tudi ugotovitve na lanskoletni okrogli mizi, ki je bila namenjena razmisleku o posodobitvi učnega načrta za predmet slovenščina v srednji šoli. Ob tem je bilo opozorjeno tudi na pomanjkanje časa za vajo in utrjevanje.

3 Odlična navezava na jezikovnozgodovinska dejstva je prisotna v *Slovnici na kvadrat* Kozme Ahačiča.

program, ki vsebuje veliko pedagoških in didaktičnih vsebin ter manj slovenističnih predmetov, pri čemer povedo, da slednje pogrešajo. Na drugostopenjskem študiju tako ni prave priložnosti, da bi pridobljeno jeziko(slo)vno znanje povezali in utrdili oz. je to odvisno od študentk in študentov samih ter njihove prizadevnosti. Pri tem se zlasti ob koncu študija večina vse bolj zaveda negativnih posledic, ki jih na poklicni poti prinaša strokovna negotovost.

Za kompetence, ki jih študentke in študenti dosežejo ob koncu študija, smo vsekakor soodgovorni tako visokošolske učiteljice in učitelji kot tudi študentke in študenti sami.⁴ Skupaj si moramo prizadevati za opolnomočenost za kakovostno in učinkovito samostojno delo na strokovnem področju. Posebna težava pa je že uvodoma omenjeno dejstvo, da se pri večini mladih s srednješolskim izobraževanjem zaključijo tudi njihovo sistematično učenje slovenskega jezika. Prav na tem področju pa bi si želeli bistvenih sprememb, tj. premišljeno uvedbo slovenščine v vse študijske programe, ki bi omogočila ustrezno nadgrajevanje jezikovne snovi po izobraževalni vertikali.

4 Zanimivo bi bilo izvesti testiranje ob začetku in koncu študija, pri čemer bi študentke in študenti imeli vpogled v lasten napredek.

Poučevanje slovenskega jezika v Avstriji na izobraževalni vertikali

Agnieszka Będkowska-Kopczyk

Univerza v Gradcu, Oddelek za slavistiko / Universität Graz, Institut für Slawistik
agnieszka.bedkowska-kopczyk@uni-graz.at

Tatjana Koren

Univerza v Gradcu, Oddelek za slavistiko / Universität Graz, Institut für Slawistik
tatjana.koren@uni-graz.at

Okrogla miza na temo poučevanja slovenskega jezika v Avstriji na izobraževalni vertikali

Slovenščina je v Avstriji jezik narodnostne manjšine, jezik priseljencev in, nenazadnje, jezik sosedov. Učijo se je otroci v vrtcih (na avstrijskem Koroškem), dijaki v osnovnih in srednjih šolah (na avstrijskem Koroškem in Štajerskem), študentke in študenti (na avstrijskem Koroškem, Štajerskem in na Dunaju), pa tudi odrasli, ki se izven (visoko) šolskega sistema udeležujejo tečajev za odrasle (velja za celotno Avstrijo, kjer je le zanimanje).

Okroglo mizo z naslovom Poučevanje slovenskega jezika v Avstriji na izobraževalni vertikali sva zasnovali z namenom, da bi dobili pregled v zvezi s tem, kako se slovenščina poučuje na različnih nivojih, v različnih zveznih deželah in za različne interesne skupine. V zvezi s tem sva poslali vabilo k sodelovanju osebam, ki se strokovno ukvarjajo s poučevanjem slovenščine oziroma z izobraževanjem učiteljev in učiteljic slovenskega jezika.¹ Na osnovi prispevkov, ki sva jih dobili, lahko sklepamo, da ni enotnega modela, po katerem poteka v Avstriji tako izobraževanje v slovenščini kot poučevanje slovenščine, ker je tudi slika učenk in učencev in njihovih potreb zelo pestra. Edina stopnja, ki je dokaj primerljiva, je univerzitetna raven, na kateri poteka izobraževanje bodočih učiteljic in učiteljev. Gre za študij slovenščine na sekundarni pedagoški smeri (dvpredmetni študij slovenščine), ki ga ponujajo Univerza v Gradcu, Univerza v Celovcu, Visoka pedagoška šola v Celovcu in Univerza na Dunaju. Izobraževanje učiteljev v obmejnem pasu s Slovenijo poteka pod okriljem t. i. »Süd-Ost Verbund«,² katerega cilj je »povezovati in iskati sinergije med različnimi izobraževalnimi inštitucijami« (Vučajnk v tem zborniku). Poleg tega poteka študij slovenščine kot izbirnega

1 Na žalost nisva prejeli prispevka, ki naj bi obravnaval poučevanje slovenščine na slovenski gimnaziji na avstrijskem Koroškem.

2 Prim. Curriculum für das Bachelorstudium Lehramt Sekundarstufe Allgemeinbildung Bachelor Programme for Teacher Education for Secondary Schools (General Education). Dostopno na: <https://www.lehramt-so.at/wp-content/uploads/2019/07/BA_LA_SekAB_19W.pdf>.

slovenskega jezika na univerzah na Dunaju, v Celovcu in Gradcu v okviru študija slavistike, in sicer na prvi in drugi bolonjski stopnji. Prav tako je na vseh teh univerzah mogoče izbrati slovenistično temo (jezik, literatura ali kultura) za nadaljnje izobraževanje v okviru doktorskega študija filozofije.

O izzivih dvojezičnega poučevanja na ljudskih šolah in slovenskega pouka na srednjih šolah na avstrijskem Koroškem v sinhronem in diahronem kontekstu manjšinskega šolstva v avstrijski šolski in izobraževalni politiki spregovori Vladimir Wakounig z Univerze v Celovcu, ki poudari, da bi morale pomembno vlogo odigrati šolske oblasti in dvigniti privlačnost dvojezičnega pouka. Dvojezična imerzija pa bi lahko odprla pot do enakovrednosti obeh učnih jezikov. Perspektive poučevanja slovenskega jezika na Dunaju tako na univerzitetni ravni kot na jezikovnih tečajih obravnava Elizabeta Jenko s tamkajšnje univerze. Izpostavlja vrsto inovativnih učnih pripomočkov, ki na zanimiv način pripomorejo k učenju jezika, opozarja pa tudi na številne dejavnosti, nenazadnje tudi ekskurzije, ki omogočajo neposreden stik s kulturo in jezikom. Ne pozabi omeniti niti angažiranosti mnogih, ki pripomorejo, da se stvari obračajo na bolje (dopolnilni pouk slovenščine, jezikovni tečaji zunaj javnega izobraževalnega sistema). O poučevanju slovenščine za slovenske dijakinje in dijake na avstrijski gimnaziji BORG (Bundes-Oberstufenrealgymnasium Bad Radkersburg 'Zvezna višja realna gimnazija Radgona') v Radgoni (Bad Radkersburg), torej na avstrijskem Štajerskem, tik ob slovensko-avstrijski državni meji, spregovori Norma Bale, ki je na tej šoli zaposlena kot profesorica za slovenščino. Predstavi nam zanimive rezultate anonimne ankete, ki je bila med dijakinjami in dijaki izvedena pred kratkim in daje vpogled v zakulisje odločitve mnogih mladih za izbiro Avstrije kot dežele izobraževanja. Tatjana Vučajnk z Univerze v Celovcu nam oriše, kako je v Gradcu organiziran pouk materinščine za potomce prve in druge generacije priseljencev. Gre torej za prostovoljni pouk, ki poteka enkrat tedensko v popoldanskem času za učence od 7. do 15. leta starosti. Opaža izjemno heterogenost skupin, ki je nenazadnje privedla do tega, da so leta 2012 uvedli t. i. večšolski tečaj (nem. *Mehrschulenkurs*), ki omogoča nadaljevanje izobraževanja v slovenščini (od 10. do 18. leta starosti). Ohranjanje te oblike pouka je izjemno pomembno, saj je na ta način omogočeno opravljanje ustne mature po pravilih nove centralne mature v Avstriji. Prav to slovenščini dviguje vrednost in utrjuje njeno prisotnost na tem območju. Nina Zavašnik, absolventka Univerze Karla in Franca v Gradcu, pa navaja ustanove, ki se ukvarjajo z učenjem slovenščine na avstrijskem Štajerskem izven (visoko)šolskega okvira, in obravnava razloge, ki jih za učenje slovenščine navajajo udeleženci tečajev (gre za vseživljenjsko poučevanje udeležencev od 20. leta starosti pa tja do tretjega življenjskega obdobja).

Povzameva lahko, da so udeleženci okrogle mize enotni, da morajo tudi v prihodnje pomembno vlogo odigrati tako politika kot tudi šolske oblasti, ki bi morale dvigniti privlačnost dvojezičnega pouka.

Vladimir Wakounig

*Alpsko-jadranska univerza v Celovcu, Oddelek za pedagogiko / Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Institut für Erziehungswissenschaft und Bildungsforschung
vladimir.wakounig@aau.at*

Perspektive dvojezičnega poučevanja na avstrijskem Koroškem: šolski poskusi nezaželeni

Avtor prispevka nam najprej ponuja sinhroni in diahroni vpogled v manjšinsko šolstvo v avstrijski šolski in izobraževalni politiki, nato obravnava izzive dvojezičnega poučevanja na ljudskih šolah in slovenskega pouka na srednjih šolah na avstrijskem Koroškem.

Perspektive dvojezičnega poučevanja na avstrijskem Koroškem so tesno povezane z odgovorom na vprašanje, kakšno pomembnost je imelo manjšinsko šolstvo v preteklosti za avstrijsko šolsko in izobraževalno politiko. Pogled na zadnja desetletja nam zelo jasno prikazuje, da je bila skrb za dvojezičen pouk bolj ali manj v rokah dvojezičnih učiteljev in učiteljic, torej tistih, ki so oblikovali šolsko prakso. S strani šolskih oblasti potrebne strokovne in moralne podpore pri izboljševanju oz. ohranjanju dvojezičnega pouka ni bilo. Odnos odgovornih za manjšinsko šolstvo se je pogostokrat zreduciral na golo administriranje splošnih šolskih ukrepov in utiševanje vsakih namigov, ki so stremeli k smiselnim reformam dvojezičnega poučevanja ter izdelovanju potrebnih metodično-didaktičnih učil za slovenščino. Zato se tudi ni čuditi, da se je dvojezična praksa ohranila v takšni obliki, kakršno so učitelji sami znali prilagoditi svojim vsakodnevnim potrebam, izkušnjam, izzivom in razmišljanjem. Nikakor ni pretirano, če trdimo, da sta bila dvojezično poučevanje in dvojezična šolska vzgoja dolga leta popolnoma samorastniška, brez vsakega vključevanja strokovne javnosti in tudi brez vsakega mednarodnega povezovanja s spodbudnimi in inovativnimi primeri dvojezičnega šolanja.

Avstrijska šolska reformna politika 80. in 90. let prejšnjega stoletja se je manjšinskemu šolstvu popolnoma izognila in je tako preprečila, da bi se na področju dvojezičnega poučevanja preverjali primerni modeli, s katerimi bi se dalo izboljšati kakovost in dvigniti privlačnost dvojezičnega pouka. Dvojezično učiteljstvo pa bi s tem dobilo vpogled v inovativne pristope drugačne dvojezične prakse kje drugje in si tako privzgojilo odprtost, zanimanje in pripravljenost za potrebne reformne procese v manjšinskem šolstvu (Wakounig 2008).

1 Dolge sence preteklosti – manjvrednost slovenščine

Negativnih posledic avstrijske šolske politike do manjšinskega šolstva kljub v zadnjih letih zrahljanim političnim napetostim ni mogoče odpraviti od danes na jutri. Ko gre za razpravo in uresničevanje sodobnih pristopov k dvojezičnemu poučevanju, so dolge sence preteklosti slej ko prej še vedno vidne in zaznavne. Določeni družbeni, jezikovno- in izobraževalnopolitični diskurzi, ki so se razvili v nestrpnih okoliščinah do slovenščine in dvojezičnosti, so se med prebivalstvom deloma ohranili do danes in vplivajo tudi na odnos dvojezičnega učiteljstva in staršev do enakovrednosti slovenščine v šoli (Ogris 2014). V zvezi z dvojezičnim poukom se vedno znova pojavljajo trditve, da je slovenščina v vsakdanjem življenju manj uporabna, da je dvojezičnost za otroke brez predznanja slovenskega jezika prevelika obremenitev, da je slovenščina jezik, ki se ga je težko naučiti, in da zato zadostuje že njen zmeren odmerek pri dvojezičnem pouku.

Vsi ti za slovenščino poniževalni vidiki, ki jezik razvrednotijo, so se nenazadnje uveljavili zaradi tega, ker šolska oblast in tudi velik del učiteljev nista jemala resno manjšinskega šolskega zakona iz leta 1959, ki zahteva poučevanje obeh deželnih jezikov (nemščine in slovenščine) v enakem obsegu. Vodstva posameznih dvojezičnih ljudskih šol še danes po lastni presoji odločajo, koliko slovenščine premorejo in prenesejo učenci, ki so prijavljeni k dvojezičnemu pouku. S tem je zaorana brazda jezikovne smeri, ki vodi v jasno favoriziranje nemškega jezika. Zato tudi ni čudno, da je na nekaterih dvojezičnih ljudskih šolah delež slovenščine nekaj nad 20 %. To potrjujejo rezultati empirične raziskave, ki je bila opravljena leta 2017 (Wakounig, Wakounig 2017).

Takšna dvojezična praksa, ki zakonsko predpisane enakovrednosti obeh jezikov v šoli ne upošteva, ampak jo celo ignorira, ustvarja pogoje za široko slabljenje kompetenc otrok v rabi slovenskega jezika in iz generacije v generacijo slabi družbeni status slovenščine.

2 Izzivi dvojezičnega poučevanja na ljudskih šolah in slovenskega pouka na srednjih šolah

Najprej je treba pozitivno izpostaviti, da je delež prijavljenih otrok k dvojezičnemu pouku v zadnjih letih narasel na nekaj nad 45 %, kar pomeni, da je pripravljenost staršev omogočiti otrokom dvojezično šolanje visoka. Z naraščanjem prijav pa se je spremenila predvsem jezikovna struktura učencev, kar prinaša zelo razvejano heterogeno znanje slovenščine pri prijavljenih (2015/2016: 15 % dobro znanje, 22 % nekaj znanja, 62 % brez znanja) in »sili« mnogo učiteljev/učiteljic v še manjše upoštevanje slovenskega jezika pri dvojezičnem pouku.

Poseben izziv, ki je sistemske narave, je skupno poučevanje prijavljenih in neprijavljenih otrok s timsko situacijo (dodatni enojezični učitelj / dodatna enojezična učiteljica),

ki utrjuje dominanco nemščine in onemogoča prehod v višje faze pouka slovenščine. Oboje vodi v podrejenost slovenščine, ki čedalje bolj izgublja funkcionalnost šolskega jezika.

Dosledno upoštevanje minimalnih jezikovnih standardov za slovenščino, ki naj bi veljali za štiriletno obiskovanje dvojezičnega pouka, bi bilo vsekakor pomemben mejnik v prizadevanju za dvig kakovosti dvojezičnega poučevanja; s tem bi se tudi prekinila praksa poljubnega obravnavanja slovenščine kot učnega jezika.

Delikatno vprašanje dvojezičnega poučevanja so vsekakor učbeniki, ki jih po sili razmer razvijajo in ustvarjajo praktiki, torej učitelji/učiteljice, brez vsake strokovne in znanstvene podpore. Večina teh učbenikov ne upošteva lingvističnih in tudi ne didaktično-metodičnih aspektov razmišljanj, so deloma prevodi nemških učbenikov, ki pa za usvajanje dvojezičnosti niso vedno primerni.

Največja hiba dvojezičnega poučevanja na ljudskih šolah je prav gotovo nereflektirano, neurejeno, nenačrtovano in netransparentno menjavanje obeh jezikov, ki poteka na račun šibkejšega, torej slovenščine.

Situacija poučevanja slovenščine v srednjih šolah (od 5. do 8. razreda) je do določene mere še bolj zapletena in kompleksna. Vedeti je treba, da na prehodu med ljudsko šolo in sekundarno stopnjo I več kot polovica prijavljenih otrok izgubi vsak kontakt s slovenščino. Vsi otroci, ki se odločijo za srednje šole, si lahko na dvojezičnem ozemlju izberejo slovenščino kot obvezni ali prostoizbirni predmet. Znanje slovenščine prijavljenih otrok je deloma še bolj heterogeno kot na ljudskih šolah, tako da ni jasno, ali se slovenščina poučuje kot prvi, drugi ali tuji jezik (Volavšek Kurasch 2019). Razpon znanja učencev je tako velik, da je treba za vsako skupino (začetniki, nadaljevalci, dvojezični in enojezični v slovenščini) cilje definirati posebej in temu primerno pripraviti gradivo za pouk.

3 Sklepna misel

Šola kot javna institucija ima nalogo, da ohranja jezik, ne glede na to, ali gre za večinskega ali manjšinskega. Šolski prostori so javni prostori. Jeziki, ki se v njih poučujejo, morajo dobiti tudi javno funkcionalnost. Zato je treba razmisliti, katere strategije za ohranjanje jezikovnih spretnosti in sposobnosti naj razvijemo, da bi slovenščina ostala relevantna za oblikovanje javnega prostora na Koroškem. Skrb za tako funkcionalnost pa ne sme biti le stvar manjšine, ampak tudi večine in seveda šolskih oblasti.

Funkcionalnost v javnem prostoru bo slovenščina dobila le, če se bodo šolske oblasti, učitelji in učiteljice ter izobraževalne institucije zavedali, da brez močnih oblik dvojezičnega poučevanja in zvišanja časa za kontakt s slovenščino (npr. dvojezična imerzija) pot do enakovrednosti obeh učnih jezikov ni mogoča.

VIRI IN LITERATURA

- OGRIS, Katharina, 2011: *Schule = šola. Zur Gleichwertigkeit der Unterrichtssprachen Deutsch und Slowenisch an Kärntens Volksschulen*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- VOLAVŠEK KURASCH, Bernarda, 2018: *Slovenščina v novi srednji šoli – Organizacijski okvir, integrativni pouk in leposlovje*. Doktorska naloga / Dissertation. Alpen-Adria-Universität Klagenfurt.
- WAKOUNIG, Vladimir, 2008: *Der heimliche Lehrplan der Minderheitenbildung. Die zweisprachige Schule in Kärnten 1945–2007*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- WAKOUNIG, Vladimir, WAKOUNIG, Samo, 2017: *Implementierung und Begleitung immersiver Unterrichtsformen sowie Erhebung zweisprachiger Praxis*. Endbericht (hektographiert). Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Institut für Erziehungswissenschaft und Bildungsforschung.

Elizabeta Jenko

*Univerza na Dunaju, Oddelek za slavistiko / Universität Wien, Institut für Slawistik
elizabetha.jenko@univie.ac.at*

Perspektive poučevanja slovenskega jezika na Dunaju

Prispevek ponuja diahroni in sinhroni pogled na poučevanje slovenskega jezika na Dunaju na univerzitetni ravni in jezikovnih tečajih. Navedeni so inovativni učni pripomočki in različne dejavnosti, ki učencem omogočajo neposreden stik s slovensko kulturo in jezikom ter pripomorejo k večjemu zanimanju za jezik.

Po SSKJ perspektiva »upravičuje upanje v ugoden potek« (v našem primeru) poučevanja slovenskega jezika na Dunaju. Uvodoma se retrospektivno ozrimo v leto 1848, ko je bila v Habsburški monarhiji slovenščina uvedena kot učni predmet v srednjih šolah.

Desetletja do leta 1919 so obdobje prvega razcveta slovenščine kot tujega jezika. Med najbolj zaslužnimi za to je bil Anton Janežič (1828–1869), avtor več šolskih slovnice, učbenikov in beril za slovenščino kot prvi in tuji jezik, ki je deloval kot učitelj v Celovcu in na Dunaju (Zemljarič Miklavčič 2004: 188).

Začetki študija slovanskih jezikov na Dunaju segajo v leto 1849, ko je Fran Miklošič (1813–1891) ustanovil stolico za primerjalno slovansko jezikoslovje. Istega leta je bil vrhunec uvajanja slovenščine, ki je bila »uvrščena med deset jezikov, v katere so prevajali državne in deželne zakone (Rajšp 2018: 360). S tem je bila slovenščina v Avstrijskem cesarstvu tudi uradno priznana kot uradni jezik. V 5. členu je ustava narodom monarhije določala nedotakljivo pravico varovati ter gojiti svojo narodnost in jezik.

Tudi Evropska unija je multietnična. V skrbi za kulturno bogastvo vseh jezikov je zaživela konvencija, ki jo je Avstrija ratificirala leta 2001. Varstvo in spodbujanje jezikov po 7. členu vključuje »zagotavljanje primernih oblik in sredstev za poučevanje in študij regionalnih ali manjšinskih jezikov na vseh ustreznih stopnjah«.

Kakšni so pogoji za uresničevanje zastavljenih ciljev na Dunaju?

Pomemben mejnik več kot 170-letne tradicije raziskovanja in poučevanja slovenskega jezika na najvišji izobraževalni stopnji, tj. na Univerzi na Dunaju (UD), pomeni sprememba univerzitetnega zakona leta 1975. Tedaj je slovenistika postala samostojna smer diplomskega študija nepedagoške in pedagoške smeri. Delovala je v sklopu katedre južnoslovenskih jezikov, od leta 1999 do leta 2019 obogatena z gostujočimi profesurami (Jenko 2019).

Z osamosvojitvijo Slovenije in njeno priključitvijo k EU je naraslo tudi zanimanje za novi državni jezik. Interes za didaktiko slovenskega jezika na UD pa je rezultat avtoričine osebne znanstvene biografije in novih študijskih programov, ki po bolonjski reformi¹ posvečajo večjo pozornost specialnim didaktikam².

V zadnjih dveh desetletjih je nastala zbirka inovativnih učnih pripomočkov, ki je šla skozi stroge preizkuse študentov in študentk ter bila s strani ciljne skupine tudi »odobrena«. Izšla je prva sodobna slovenska slovnica v nemškem jeziku (Jenko 2000). V okviru avstrijsko-slovenskega projekta smo razvili zbirko neumetnostnega zvočnega gradiva (Jenko, Pečnik, Reichmayr 2002) in vadnico za branje (Jenko 2006). Leta 2013 je nastala dvojezična igra za usvajanje kulturnih vsebin (Jenko, Krajnc Cerny 2013). V tisku je igra za urjenje skladijskih vzorcev in sklonskih končnic (Erhart, Jenko, Oražar 2019).

K večjemu zanimanju za jezik pripomorejo dejavnosti ob obveznem programu, ki omogočajo neposreden stik z jezikom in kulturo. Od leta 1999 potekajo na UD Slovenski večeri, na katerih smo gostili številne osebnosti s področja kulture, znanosti, politike in glasbe. Ker za vsakega študenta in študentko obisk dežele, katere jezika se uči, predstavlja posebno priložnost za povezovanje v razredu pridobljenega znanja s konkretnim doživetjem, izvajamo redne ekskurzije. Na njih spoznavamo tako glavno mesto kot tudi manj znane dragulje Slovenije.

V 21. stoletju se je študentska populacija spremenila. Medtem ko je bila nekoč skoraj izključno slovenskega porekla, dandanes tečaje jezika obiskuje pisana družina mladih z različnih fakultet. Zavedajo se, da jim znanje »eksotičnega« jezika lajša dostop do mednarodnega trga dela, pa tudi, da je jezik most do nove kulture in do medsebojnega razumevanja. Vendar pa velja pogled kljub navidezni naklonjenosti, ki se v obliki zve-nečih mednarodnih dogovorov in z drugimi jeziki enakopravnih študijskih programov kaže navzven, usmeriti v zakulisje univerzitetne politike. Analiza slednje kaže, da skrb za prihodnost slovenistike na Dunaju in v Avstriji ni neutemeljena (Jenko 2019).

Veleposlaništvo Republike Slovenije na Dunaju obvešča o možnostih učenja slovenščine. Situacija na področju šolstva se s pomočjo angažiranih ljudi obrača na bolje. Pred nekaj leti se je v okviru avstrijskega šolskega sistema na šoli v centru Dunaja (Stubenbastei) pričel izvajati pouk slovenščine kot materinščine tako v osnovni šoli kot tudi na gimnaziji. Dopolnilni pouk, ki je namenjen slovenskim otrokom po svetu, pa poteka v prostorih Centra avstrijskih narodnosti. Organiziran je za več starostnih skupin za otroke od četrtega leta dalje, pa tudi za odrasle.

1 Za pedagoški študij od 2014/2015 dalje.

2 V prispevku se ne dotikamo kritičnih točk te reforme.

Jezikovni tečajji potekajo tudi zunaj javnega izobraževalnega sistema, npr. na ljudskih visokih šolah in v Klubu slovenskih študentov in študentk na Dunaju.

Pogoji za razvoj slovenskega jezika na Dunaju se zdijo na podlagi mednarodnih in bilateralnih dogovorov ter zakonskih predpisov urejeni in ugodni. Zavedajoč se, da je interpretacija in operativna plat odvisna od izvajanja s strani politike, sta potrebna celovito in skrbno spremljanje stanja ter strategija za bilateralno komunikacijo na različnih organizacijskih ravneh.

VIRI IN LITERATURA

- Ekскурzije. <<https://cewebs.cs.univie.ac.at/persons/jenko/index.php?t=exkursionen>>.
- ERHART, Martina, JENKO, Elizabeta, ORAŽE, Štefan, 2019: si.novinar/a: didaktična igra za učenje slovenščine kot tujega jezika s posebnim poudarkom na jeziku javne domene. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. (Obdobja 38.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 457–464.
- Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih. <http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/148/>.
- JENKO, Elizabeta, 2000: *Grammatik der slowenischen Sprache*. Celovec: Drava.
- JENKO, Elizabeta, PEČNIK, Daniela, REICHMAYR, Michael, 2002: *Zvočna čitanka za pouk slovenščine*. Celovec: Drava.
- JENKO, Elizabeta, 2006: *Z branjem do slovenščine*. Celovec: Drava.
- JENKO, Elizabeta, 2019: Slovenistika na Univerzi na Dunaju v zrcalu obletnic: 20 let gostujočih profesor. Mojca Smolej (ur.): *1919 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. (55. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 150–156.
- KRAJNC ČERNY, Doris, JENKO, Elizabeta, 2013: *Slovenija pod drobnogledom*. Wien: Edition Li-aunigg.
- RAJŠP, Vincenc, 2018: Slovenščina na poti do priznanja kot uradni jezik od Marije Terezije do leta 1849. Miha Preinfalk, Boris Golec (ur.): *Marija Terezija med razsvetljskimi reformami in zgodovinskim spominom*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU. 351–362.
- Slovenski večeri. <<https://cewebs.cs.univie.ac.at/persons/jenko/index.php?t=sloabend>>.
- Stubenbastei. <<https://vsstubenbastei.schule.wien.at/unterricht/>>. <<http://www.stubenbastei.at/>>.
- SSKJ. <<http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>>.
- Veleposlanstvo Republike Slovenije na Dunaju. <<http://www.dunaj.veleposlanstvo.si/index.php?id=5579>>.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2004: »Ali se učite slovenski? Kakó Vam dopade slovénščina?«. Marko Stabej (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. (40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.) Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 188–192.

Norma Bale

Zvezna višja realna gimnazija Radgona / Bundes-Oberstufenrealgymnasium Bad Radkersburg
norma.bale@guest.arnes.si

Slovenci – izobraževalni migranti

Gornja Radgona in Bad Radkersburg (avstrijska Radgona) sta obmejni mesti, ločeni ali povezani z reko. Pred trinajstimi leti je Zvezna višja realna gimnazija Radgona BORG (Bundes- Oberstufenrealgymnasium Bad Radkersburg) pričela z edinstvenim projektom v avstrijskem šolskem prostoru – s poukom slovenščine kot maturitetnim predmetom za Slovence, ki obiskujejo to avstrijsko gimnazijo.

V avstrijski gimnaziji na slovensko-avstrijski državni meji s petdesetletno tradicijo in s sloganom Smer – prihodnost, v katero je bilo v šolskem letu 2019/2020 vpisanih 285 dijakov, ki jih je v dvanajstih razredih poučevalo 40 profesorjev, se je 55 dijakov odločilo za pouk slovenskega jezika. Avstrijsko gimnazijo so Slovenci obiskovali tako rekoč od njene ustanovitve dalje, a zgolj peščica. Leta 2007 pa je takratni ravnatelj dr. Eduard Fasching zagnal projekt, ki je edinstven v celotnem avstrijskem šolskem prostoru in slovenskim dijakom omogoča, da namesto obveznih izbirnih predmetov, latinščine ali francoščine, izberejo slovenščino. Slednja je kot predmet ponujena zgolj Slovincem in je maturitetni predmet. Deželni šolski urad Štajerske vsako leto omogoči 15 do 17 Slovincem vpis na gimnazijo, v kateri je uradni, državni in učni jezik nemščina. Slovenski učenci predhodno opravijo orientacijsko preverjanje iz nemškega jezika. Pouk slovenščine poteka tri ure tedensko po prirejenem programu za slovenske gimnazije, a brez poučevanja svetovne književnosti.¹

Slovincem na obmejni gimnaziji so se morali prilagoditi tudi profesorji, saj tuji dijaki vsaj na začetku potrebujejo nekoliko več časa, da pravilno razumejo navodilo, podajo odgovor in sledijo narečju ali slengu. Odločitev za odhod v tujejezično gimnazijo za štirinajstletnike ni enostavna. Prihajajo iz sosedstva in iz različnih slovenskih regij; nekateri bivajo v dijaškem domu. Potrebna je prilagoditev na tuje okolje, tuji jezik, tuje praznike in navade, nenazadnje na obrnjeno ocenjevanje s številčnimi ocenami. Domač jezik ustvarja občutek zavetja, nekoliko svobode pri načrtovanju predmetnika pa ob utrjevanju komunikacijskih in pisnih veščin omogoča spremljanje aktualnega in družbenega trenutka ter kulture v matični domovini. Potekajo živahne izmenjave

¹ Več na to temo v oddaji Norma Bale – življenje včasih piše najlepše zgodbe/das Leben schreibt manchmal die schönsten Geschichten na radiu Agora iz Celovca.

intelektualnih dobrin; s slovenskimi šolami, z Oddelkom za slavistiko in z Oddelkom za prevajalstvo Univerze v Gradcu, s Pavlovo hišo v Potrni in z radiem Agora iz Celovca, pri katerem dijaki ustvarjajo oddajo, ure popestrijo obiski slovenskih pisateljev. Mestna in šolska knjižnica ima slovensko polico s knjigami, ki jih je šoli darovalo slovensko veleposlaništvo na Dunaju.

V anonimni anketi, izvedeni po spletu v času šolske karantene zaradi virusa covid-19, je sodelovalo 37 dijakinj in 17 dijakov iz vseh štirih letnikov. Vsi anketiranci so slovenski državljani, ki so v Sloveniji zaključili osnovnošolsko šolanje. Odzivnost je bila 98,2 %. Zastavljenih je bilo 26 vprašanj, ki so poskušala osvetliti položaj slovenskih dijakov na avstrijski gimnaziji, njihov odnos do materinščine, način in pomen učenja slovenskega jezika kot izbirnega predmeta na gimnaziji ter vzroke za njegovo izbiro. Ocenjevali so kvaliteto pouka, snov in didaktične ter motivacijske postopke, samoevalvacijsko pa so ovrednotili poznavanje različnih ravni materinščine. Odgovarjali so na vprašanja o obiskovanju prireditev v obeh državah in branju leposlovja.

74,1 % anketiranih je sebe označil za Slovenko/Slovenca, 22,2 % sta se izrekla za Evropejko/Evropejca, 2 dijaka pa svojo nacionalnost čutita kot avstrijsko. Na odločitve o vpisu na gimnazijo je pri 55,6 % dijakov vplivalo dejstvo, da šola ponuja pouk slovenščine. Če bi ponovno izbirali med ponujenimi možnostmi, bi se za slovenščino odločilo 80 % dijakov. Izkušnja pouka slovenskega jezika v Avstriji je dobila višjo oceno kot izkušnja učenja materinščine v domovini. Največ dijakov (31 %) je pouk slovenščine izbralo, ker so želeli ohranjati stik z maternim jezikom in s svojim kulturnim prostorom, 27 % dijakov jo je izbralo, ker se jim je zdelo učenje lažje kot pri drugih izbirnih jezikih, 24,8 % dijakov je menilo, da je pomembno ohranjati znanje materinščine, 12 dijakov (10,6 %) je od predhodnikov slišalo, da je pouk zabaven, samo 6,2 % dijakov pa je slovenščino izbralo, ker jo imajo radi. Večina slovenskih dijakov po maturi nadaljuje s študijem v Avstriji ali v kakšni drugi evropski državi. Kljub temu 31,5 % dijakov meni, da jim bo pridobljeno znanje iz slovenskega jezika koristilo pri nadaljevanju študija, 55,6 % dijakov pa takšno domnevo dopušča. Ko so anketiranci morali razvrstiti področja, ki jih po lastnem mnenju najbolj obvladujejo, so na prva tri mesta postavili kreativnost, pisanje in retoriko ter komunikacijske veščine, sledili so branje, javno nastopanje, književnost, poznavanje slovenske kulture, slovenskega prostora in slovenske umetnosti, slušno razumevanje, slovnica in pravopis. Večina jih je menila, da je njihovo znanje slovenščine primerljivo z znanjem vrstnikov na gimnazijah v Sloveniji. Prevladala je ocena, da je pouk pester, zanimiv in raznolik ter jim je zelo všeč, njihovo znanje jezika pa se je na gimnaziji močno izboljšalo. Toda 63 % vprašanih je bilo tudi mnenja, da pri slovenščini lažje dobijo dobro oceno kot pri latinščini ali francoščini.

Slovenski dijaki so menili, da je odnos profesorjev do slovenskih dijakov odvisen od posameznega profesorja, tako pa so dijaki ocenili tudi odnos avstrijskih dijakov do slovenskih sošolcev.

Anketiranci so razvrstili razloge za vpis na BORG: največ se jih je za to šolo odločilo zaradi boljših možnosti za zaposlitev, nadaljevanja študija v tujini ter spoštljivega in prijetnega šolskega vzdušja. Sledili so želja po učenju tujih jezikov, bližina domu, mnenje, da je avstrijski izobraževalni sistem boljši od slovenskega, ekonomski položaj v domovini, ponudba slovenščine, manj zahteven gimnazijski program, prisila staršev in selitev v Avstrijo. Na vprašanje, ali so zato, ker prihajajo iz Slovenije, imeli v šoli s komerkoli težave, so večinoma odgovorili nikalno, nekaj pa je bilo tudi takšnih odgovorov: »Očitna razlika je med razmerji, ki jih imajo z učenci učitelji. Ta niso nujno vedno pozitivna. / V prvem letniku se avstrijski sošolci niso želeli pogovarjati z nami, ker so menili, da naše znanje nemščine ni dovolj dobro. / Avstrijski sošolci nas označujejo za 'jugoviče'.« Ko so morali izbrati tri besede, ki najbolje opišejo njihovo počutje pri slovenskem jeziku, so največkrat navedli: sproščenost, kreativnost, motiviranost, kritično razmišljanje in veselje.

VIRI IN LITERATURA

Bundes-Oberstufenrealgymnasium (BORG) Bad Radkersburg. <www.borg-radkersburg.at>.

BORG Bad Radkersburg v živo iz Pavlove Hiše / BORG Bad Radkersburg live aus dem Pavehlhaus. Agora Live. <<https://cba.fro.at/374994>>.

Norma Bale – življenje včasih piše najlepše zgodbe / das Leben schreibt manchmal die schönsten Geschichten. Stičišče slovanskih kultur – Treffpunkt slawische Kulturen. <<https://cba.fro.at/440968>>.

Tatjana Vučajnk

Univerza v Celovcu, Oddelek za slavistiko / Universität Klagenfurt, Institut für
Slawistik

tatjana.vucajnk@aau.at

Pouk slovenščine kot materinščine in drugega oz. tujega jezika

S terminom pouk materinščine v Gradcu je poimenovan prostovoljni pouk (v nemščini *unverbindliche Übung*, v slovenščini *dopolnilni pouk slovenščine po svetu*), ki poteka enkrat na teden v popoldanskem času in je organiziran tako, da se k njemu učenci slovenskega porekla vsako leto prijavijo na novo. Število prijav je tako podvrženo številnim strukturnim spremembam v šolskem sistemu, ekonomski situaciji in drugim družbeno-kulturnim dejavnikom v pokrajini.

Pouk materinščine je namenjen učencem slovenskega porekla v starosti od 6./7. do 14./15. leta in poteka le na eni šoli v Gradcu. K pouku materinščine se prijavljajo potomci različnih generacij priseljencev v Avstriji. Trenutno je tako, da je največja skupina učencev potomcev prve (nekaj druge) generacije priseljencev, medtem ko tvorijo otroci druge (nekaj prve, načeloma iz mešanih zakonov) generacije manjšo skupino, kar je ravno nasprotno, kot je bilo leta 2011, ko smo v mestu Gradec in okolici ponovno začeli s poukom materinščine. Med tema dvema skupinama je tudi izredno velika razlika v znanju slovenščine in v pričakovanjih od pouka. Prva skupina si želi napredka pri jezikovnih kompetencah, pri pisanju in branju, druga skupina pa si želi zlasti ostajati v stiku z jezikom, ga ohranjati in še naprej razvijati pozitiven odnos do njega, dežele, kulture – želeli bi izboljšati zlasti svojo govorno zmožnost v slovenščini. V letošnjem letu pa se je pojavila tudi učenka, potomka staršev z območja Bosne in Hercegovine, ki so že živeli in se (deloma) izobraževali v Sloveniji, se preselili v Avstrijo, sedaj pa svojega otroka pošiljajo k pouku slovenščine kot maternega jezika. Ta trend je sicer zaznati tudi v šolah na avstrijskem Koroškem.

Med udeleženci graškega pouka slovenščine kot maternega jezika je izredno velika jezikovna in starostna heterogenost. Govorimo o kombiniranih razredih znotraj začetniške in izpopolnjevalne jezikovne ravni. Ravno ta heterogenost nas je vodila, da smo leta 2012 uvedli t. i. večšolski tečaj (nem. *Mehrschulenkurs*) slovenščine, ki omogoča nadaljevanje izobraževanja v slovenščini. Ta je namenjen učencem od 10. do 18. leta starosti oz. od t. i. gimnazijske ravni do zaključka srednje šole. K temu pouku se lahko prijavijo učenci različnih gimnazij (višje in nižje) ter strokovnih šol mesta Gradec in okolice, ne glede na znanje slovenščine; govorimo o prostem predmetu slovenščina na

eni šoli za učence in dijake vseh gimnazij v Gradcu. Izrednega pomena je, da se ta oblika pouka ohranja, da ostaja možnost učenja slovenščine tudi na višjih šolskih stopnjah, s tem pa je tudi omogočeno opravljanje ustne mature po pravilih za maturo v Avstriji (do sedaj sta bila dva maturanta). Opravljanje mature tako slovenščini dviguje vrednost in utrjuje njeno prisotnost na tem prostoru. Če pogledamo z vidika izobraževalne vertikale, je slednja s tem vsekakor vzpostavljena, a temelji na prostovoljni ravni, zato se morajo učitelji intenzivno ukvarjati z motivacijo za učenje in obiskovanje pouka. Klasičnega dvojezičnega pouka in šol na avstrijskem Štajerskem ni. Trenutno je v Gradcu v pripravi odprtje dvojezičnega vrtca, kar bo slovenščino na tem področju še dodatno etabliralo.

Izpostaviti je treba tudi pouk slovenščine na drugih šolah zunaj mesta Gradec in okolice. V obmejnem pasu s Slovenijo ponujajo pouk slovenščine številne šole, pri čemer pa govorimo o skupinah na začetniški jezikovni ravni, kjer učenci načeloma niso potomci Slovencev. Na višji stopnji poteka pouk na srednji gozdarski šoli v Brucku na Muri in na gimnaziji v avstrijski Radgoni. Pouk slovenščine na gimnaziji v avstrijski Radgoni je organiziran za slovenske dijake, ki lahko maturirajo iz slovenščine pisno in ustno; prav tako lahko iz slovenščine kot tujega jezika ustno maturirajo dijaki srednje šole za gozdarstvo. Številne šole v obmejnem pasu s Slovenijo sodelujejo in se povezujejo tudi prek Erasmusovih projektov, kar se je v zadnjih treh letih izrazito okrepilo z iniciativo Steiermark-Štajerska. Pozitivni učinek teh projektov je, da se na šolah uvaja slovenščina kot neobvezna vaja in prosti predmet, slovenščine pa se v okviru izmenjav dobrih praks učijo tudi avstrijski učitelji.

Omeniti je treba tudi učitelje slovenščine na tem območju, saj slovenščino poučujejo tako diplomanti slovenskih kot avstrijskih (načeloma) slovenistik (ponekod tudi učitelji nemščine, angleščine, razrednega pouka idr.). Učitelje slovenščine izobražujeta v obmejnem pasu s Slovenijo v Avstriji Univerza v Gradcu ter Univerza v Celovcu (slovenščino kot pedagoško smer pa je mogoče v Avstriji študirati še na Dunaju). Gre za dvopredmetni študij slovenščine, ki poteka pod okriljem t. i. »Süd-Ost Verbund«, katerega cilj je povezovati in iskati sinergije med različnimi izobraževalnimi inštitucijami. Ta oblika pedagoškega študija poteka na podlagi skupnega študijskega načrta na različnih inštitucijah (v združenju sodelujejo 4 univerze in 4 pedagoške visoke šole s tega geografskega območja). Velika sprememba glede na stari pedagoški študijski program je v povečanju ur šolske prakse in izvajanju le-te v različnih letnikih študija. Na avstrijskem Koroškem tako učitelje slovenščine za sekundarno stopnjo izobražujeta Univerza v Celovcu in Pedagoška visoka šola na Koroškem. V okviru tega skupnega programa se zlasti na področju jezikovne in književne didaktike slovenščine povezujeta Univerza v Celovcu in Univerza v Gradcu. S tega vidika je tudi zadovoljeno cilju združenja, iskanje sinergij in povezovanje tako študentov kot profesorjev. Sicer pa je tako na univerzi v Celovcu kot na univerzi v Gradcu možen tudi študij slovenščine na dodiplomski ravni in doktorski študij.

VIRI IN LITERATURA

- VUČAJNK, Tatjana, 2018: Pod okriljem materinščine v štajerski prestolnici. Martin Kuchling (ur.): *Slovenščina v družini in javnosti. Jezikovne iniciative in potreba po njih. Prispevki posveta 30. 9. 2016 v Plešcah*. Izdala Iniciativa Slovenščina v družini / Familiensprache Slowenisch. Celovec/Klagenfurt: Krščanska kulturna zveza. 63–69.
- VUČAJNK, Tatjana, ALIČ, Tjaša, 2014: Pouk slovenščine v obveznem šolstvu na avstrijskem Štajerskem. Ludwig Karničar, Andreas Leben (ur.): *Slowenen und Graz. Monographie zur internationalen Tagung vom 27. II. bis 1. III. 2014 am Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz / Gradec in Slovenci*. (Slowenistische Forschungsberichte 4.) Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Univ. Graz, 2014. 383–390.
- VUČAJNK, Tatjana, KOREN, Tatjana, 2014: Slovenščina v Gradcu in okolici / Slowenisch in Graz und Umgebung. Andreas Leben, Martina Orožen, Erich Prunč (ur.): *Beiträge zur interdisziplinären Slowenistik. Festschrift für Ludwig Karničar zum 65. Geburtstag / Prispevki k meddisciplinarni slovenistiki*. Graz: Leykam. 303–309.
- VUČAJNK, Tatjana, 2013: Pouk slovenščine v Gradcu na Novi srednji šoli St. Andrä / Slowenischunterricht in Graz an der Neuen Mittelschule St. Andrä. *Signal. Jahresschrift des Pavelhauses 2012/2013 / Letni zbornik Pavlove hiše 2012/2013*. 55–70.

Nina Zavašnik

Univerza v Gradcu, Oddelek za slavistiko / Universität Graz, Institut für Slawistik
n.zavasnik@gmail.com

Učenje slovenščine za odrasle na avstrijskem Štajerskem

V prispevku so predstavljene možnosti učenja slovenščine za odrasle na avstrijskem Štajerskem izven (visoko)šolskega okvira, razlogi za njihovo ponudbo in obisk. Obravnavani so pogoji za izvedbo tečajev, profil udeležencev in potek pouka.

Na avstrijskem Štajerskem tečaj slovenščine ponujajo treffpunkt sprachen - Center za jezik, večjezičnost in didaktiko ter Mednarodni jezikovni center (Internationales Sprachzentrum), ki delujeta v okviru Univerze v Gradcu, Pavlova hiša,¹ Urania Gradec,² WIFI³ in nekatere izpostave Štajerske ljudske univerze (Volkshochschule Steiermark, v nadaljevanju VHS).

Treffpunkt sprachen je poleg pripravljanih tečajev slovenščine za bodoče študente slavistike in prevodoslovja ponujal tudi semestrsk in intenzivne tečaje slovenščine za zaposlene in zunanje obiskovalce. Ker zanimanje za slovenščino od leta 2014 upada, so bili tečaji zreducirani na pripravljalne, ki pa se od letnega semestra 2018 zaradi prenizke udeležbe ne izvajajo več. Pred ukinitvijo se je število ur zmanjšalo z 8 na 6 ur tedensko, v zimskem semestru 2017/2018, ko se je tečaj izvajal zadnjič, pa na 4 ure tedensko z dodatnim dvournim tečajem, ki ni bil več izveden. Šlo je za prvo in drugo stopnjo na ravni A1 po skupnem evropskem jezikovnem okviru (SEJO). Ker ustanova spada k univerzi, se tečaji izvajajo po kurikulumu in zaključijo z izpitom. Mednarodni jezikovni center in večina zasebnih jezikovnih šol, ki v svoji paleti jezikov ponujajo slovenščino, le redko uspejo izvesti tečaj na osnovni ravni.

Pri ostalih ponudnikih slovenščine sta letno na voljo dva semestra s po desetimi dvournimi enotami tedensko (WIFI letno razpisuje tri semestre z desetimi triurnimi enotami). Za izvedbo tečaja morajo biti izpolnjeni isti pogoji kot za tečaje »velikih« jezikov in se zaradi prenizke udeležbe ne izvajajo vsak semester. Učiteljem se plača izvajanje ur, ne pa tudi priprav, dodatnega dela in prevoza, če pouk izvajajo v mestu prebivališča.

1 Društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko.

2 Urania Steiermark je center za usposabljanje, ki je tesno povezan z univerzo, muzeji in kulturnimi ustanovami na avstrijskem Štajerskem.

3 Gospodarski inštitut za subvencioniranje, ki deluje pod okriljem Gospodarske zbornice.

Izbira gradiva in načrtovanje ur sta prepuščena učitelju, ki snov prilagodi potrebam in željam tečajnikov. Izpitov ni.

Urania Gradec je prvi tečaj slovenščine razpisala v zimskem semestru 1963. Trenutno ponuja tečaja na ravneh A1 in A2. Udeležijo se ju lahko le člani Uranie. WIFI ponuja prvo in drugo stopnjo tečaja na ravni A1 ter intenzivni tečaj na osnovnem nivoju, ki je namenjen dopustovanju v Sloveniji. Izpostave VHS v Lonču/Deutschlandsberg, Lipnici/Leibnitz, Leobnu in Gradcu z okolico ponujajo obe stopnji tečajev na ravni A1 (v Gradcu se izvaja tudi A1+, v zimskem semestru 2020/2021 pa se bo še A2).⁴

Od leta 2007 ponuja tečaje slovenščine tudi Pavlova hiša, in sicer do letnega semestra 2019 štiri, od zimskega semestra 2019/2020 pa tri. Gre za ravni A1 in A2 ter za skupino t. i. stalnih tečajnikov, ki se slovenščino učijo dlje časa in dosegajo raven B1. Zimski semester vsebuje 10 in letni 15 enot. V poletnih mesecih imajo tečajniki zaradi dolgega premora možnost ponovitve snovi v sklopu krajšega tečaja.

Število tečajnikov je v zadnjih letih konstantno. Približno tretjina je moških. Starostni in izobrazbeni razpon je zelo širok: gre za udeležence med 20. in 70. letom starosti, ki imajo končano srednjo šolo ali so celo upokojeni univerzitetni profesorji. Nekateri se odločijo za večkratni obisk iste, predvsem začetne stopnje tečaja. Ustanove ne beležijo povpraševanja po tečajih slovenščine za organizirane skupine.

Ustanove ponujajo slovenščino zaradi večjega zanimanja Avstrijcev za sosednje države in s tem povezanega dopustovanja ali čezmejnega sodelovanja, udeleženci pa navajajo še druge razloge, ki jih lahko razdelimo v naslednje skupine.

- Lepi: ljubezen (prihajajo dekleta, (bodoče) tašče in sestre, katerih sorojenci imajo partnerja/partnerico iz Slovenije), dopustovanje/turizem, športne aktivnosti, kulinarika, radovednost.
- Uporabni: delo (sodelovanje s slovenskimi partnerji, vstop na slovenski trg, komunikacija s sodelavci iz Slovenije ali slovenskimi pacienti v avstrijskih zdravstvenih ustanovah).
- Boleči: iskanje (zatajenih) korenin, prepoved rabe slovenščine v dvojezični družini.

V zadnjih 15 letih se Avstrija postopoma odpira svojim sosedom, rojevajo se čezmejna sodelovanja, gradijo nove vezi in obnavljajo stare, povečuje se število slovenskih delavcev na avstrijski in avstrijskih turistov na slovenski strani državne meje, počasi izginjajo predsodki. Navedene spremembe so pri Avstrijcih vzbudile zanimanje za drugo stran meje in pri nekaterih tudi za jezik, ki sicer pripada eni od narodnostnih manjšin v Avstriji, a je kljub temu neznan, tako drugačen in menda tako težak. To pa ne pomeni,

⁴ Slovenščina je pri navedenih izpostavah v stalni ponudbi. Izjema je Leoben, kjer je zaradi nekajletnega povpraševanja zainteresiranih po 15 letih v zimskem semestru 2019/2020 zopet zaživela.

da bo za poučevanje slovenščine potrebnih nešteto učiteljev, ki bi od poučevanja tudi živeli. Zaenkrat gre za nekaj ustanov, kjer se poučuje predvsem osnovna raven, glede na spremembo ponudbe študijskih programov na avstrijskih slavistikah in vse večjo rabo angleščine kot *lingue france* pa prihodnost odpira številna vprašanja in prinaša nove izzive.

S pozitivnimi spremembami pa je napočil čas za razmislek o zatajeni slovenski identiteti in prepovedi rabe slovenščine v dvojezičnih družinah, predvsem kjer je Slovenka mama, in pri sporazumevanju z otroki v nemščini znotraj slovenskih družin pri nekaterih Slovencih, tudi tistih, ki so se v Avstrijo priselili v zadnjem času.

VIRI

Mednarodni jezikovni center – Internationales Sprachzentrum an der Universität Graz. <<https://www.sprachzentrum-graz.at>>.

Pavlova hiša. <<http://www.pavelhaus.at>>.

Štajerska ljudska univerza / Volkshochschule Steiermark. <<https://www.vhsstmk.at>>.

Treffpunkt sprachen – center za jezik, večjezičnost in didaktiko. <<https://treffpunktsprachen.uni-graz.at/de>>.

Urania. <<https://www.uranias.at>>.

WIFI. <<https://www.stmk.wifi.at>>.

**Slovenska jezikovna in kulturna
stvarnost na avstrijskem Koroškem in
Štajerskem**

Herta Maurer-Lausegger

Univerza v Celovcu, Oddelek za slavistiko

herta.lausegger@aau.at

Koroška slovenska narečja v filmih

V okviru dialektološko-etnološkega raziskovalnega projekta z naslovom *Avdiovizualna dialektologija. Dokumentacija stare ljudske kulture v narečju*, ki se je porodil na Oddelku za slavistiko celovške univerze, je bila od leta 1994 dalje izvedena vrsta filmskih projektov. Pobudnica in voditeljica projekta, slavistka in etnologinja Herta Maurer-Lausegger, je v strokovnem sodelovanju s profesionalnim filmskim podjetjem Artis Filmproduktions GmbH v Celovcu razvila različne metode avdiovizualne dialektologije. Projekt si je zastavil kot cilj, s filmsko kamero zabeležiti spontane pogovore oz. pripovedovanje dvojezičnih južnokoroških govorcev v simuliranih naravnih govornih položajih ter jih zlit v etnološko-dialektološke filme. Dokumentarci naj bi prikazali karseda izvorno podobo slovenskih krajevnih govorov.

Pri filmih sodelujejo skupine govorcev (po dve ali tri osebe), posamezni pripovedovalci oz. akterji, ki ob pripovedovanju izvajajo razna opravila v izvirnem okolju predmetov iz materialne kulture, ki je v času pred mehanizacijo oblikovala kmečki vsakdan. Osrednje zanimanje projekta so domači slovenski govori, katerim je posvečena vrsta filmov, ob njih pa je nastalo tudi nekaj dokumentacij koroške nemščine. Dokumentarci zajemajo naslednja tematska področja: mline in žage, ovčerejo, obdelavo volne, poljedelsko orodje, sani in furmansko orodje, spravljanje hlodov s konjsko vprego, peko kruha v črni kuhinji, kritje lesene strehe, življenjske zgodbe, spomine na nekdanji kmečki vsakdan in zgodovinske dogodke, staro ustno izročilo, ziljsko štehvanje, stare ziljske obredne pesmi in drugo.

V filmih, ki nastajajo v kar se da izvirnem, simuliranem govornem okolju (v izbi, kuhinji ali na prostem), so prikazani različni metodološki pristopi dokumentacije spontanega pripovedovanja v narečju: a) dvogovor usmerja dialektolog ter pri tem skrbi za sproščeno vzdušje; b) skupinski pogovor dveh ali treh pripovedovalcev (v izbi, kuhinji); c) spontano pripovedovanje ene osebe (v kuhinji, na prostem); č) avdiovizualno dokumentiranje terminologije in predmetov s stališča kameramana pripovedovalca v izvirnem okolju; d) dokumentacija šeg in navad ter starih obrednih pesmi idr.

V projektne zbirke *Dialektdokumentationen – Narečne dokumentacije* so času od 1994 do 2001 pri Mohorjevi založbi v Celovcu na video kasetah (VHS) izšli naslednji filmi

z besedilnimi prilogami: *Narečje pod Vrtačo. Mlini in žage. Dokumentacija* (1994) – spomini na mlinarstvo in žagarstvo v Podnu/Bodental; *Barbara, Lucija, pomoj ... Prispevek k 1100-letnici sončnih Djekš* (1995) – dokumentacija edinega vodnega mlina, ki je bil na Djekšah leta 1995 še v pogonu; *Bica bica, su su su ... Jezikovni in etnološki utrinki iz dvojezične Koroške* (1996) – dokumentacija stare pasme ovc očalark in obdelava volne; *Orodje s koroških podstrešij* (1999) – dokumentacija etnografske razstave s poljedelskim orodjem; *O saneh ... Über Schlitten ...* (1999, 2001) – dokumentacija sani najrazličnejših vrst, uporabljanih v preteklosti ter vpreganje konja, nalaganje in spravlanje hlodov nekoč in danes; *Kruh iz črne kuhinje ...* (1999, 2000) – dokumentacija peke kruha v stari kmečki krušni peči. Besedilne priloge videofilmom vsebujejo filmsko besedilo v fonološki transkripciji s prevodom v nemščino oz. s prenosom narečnega besedila v standardizirano slovenščino. Poleg filmskega besedila v njih najdemo tudi podatke o nastanku filmskih enot in stare fotografije. Dve brošuri sta na voljo tudi v angleščini. Navedeni filmi so objavljeni v slovenskem in nemškem jeziku, filma o saneh in kmečkem orodju pa sta izšla tudi z angleškimi podnaslovi. Dva dokumentarca v koroški nemščini sta izšla v originalu, slovenski filmi pa tudi v sinhronizirani nemški verziji. Angleški verziji filmov o peki kruha v črni kuhinji ter film o saneh sta opremljena s podnaslovi.

Ker se tehnične možnosti za objavo avdiovizualnih posnetkov oz. filmov v digitalni obliki bliskovito razvijajo (tudi DVD je skorajda že odslužil), predvsem pa iz gmotnih razlogov, se je nadaljnje objavljanje filmov za dalje časa zavestno zaustavilo. Čas za dokumentacijo bazičnih govorcev slovenskih narečij na južnem Koroškem se vse bolj izteka. Zato se je voditeljica projekta odločila za terensko delo. In tako so v zadnjih petnajstih letih nastali izjemni filmski posnetki govorcev, ki jih večinoma ni več med nami. V digitalni tehniki je trenutno skončanih še osem, neobjavljenih narečnih filmov. Tematsko so posvečeni zgoraj navedenim temam in beležijo en podjunski in več rožanskih govorov. Mnogo že posnetega gradiva še čaka na montažo v studiu. Digitalna izdaja celotne filmske zbirke se nahaja v pripravi. Več informacij bo na voljo na spletnem naslovu: <www.kwfilm.com> (pripravljajo se nove strani).

Filmski projekt *Avdiovizualna dialektologija* je bil prestavljen na številnih mednarodnih kongresih, simpozijih in znanstvenih srečanjih doma in širom sveta. Znanstveni izsledki so objavljeni v vrsti domačih in tujih publikacijah. Film, ki so doma in v tujini naleteli na dober odziv, so namenjeni raziskovalcem in učiteljem, ljubiteljem ljudske kulture in uporabnikom najširše javnosti.

Andrejka Žejn

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede

andrejka.zejn@zrc-sazu.si

**Alfabetarij k Tezavru slovenskega ljudskega jezika na Koroškem,
etapa koroškega narečnega slovarja**

Konec leta 2018 je pri založbi Slovenske akademije znanosti in umetnosti v zbirki Bibliotheka izšel *Alfabetarij k Tezavru slovenskega ljudskega jezika na Koroškem*, avtorja Ludvik Karničar in Andrejka Žejn. *Alfabetarij* je izšel 36 let po objavi prvega zvezka koroškega narečnega slovarja *Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten*, 1982–[2012] (ur. Stanislav Hafner, Erich Prunč) in kompleksnega ključa za razumevanje slovarskih gesel *Schlüssel zum Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten* (1982). Slovar je le eden od načrtovanih rezultatov obsežnega dolgoročnega dialektološko-sociolingvistično-etnografskega projekta pod naslovom *Leksikalna inventarizacija slovenskega ljudskega jezika na Koroškem (Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten. Grundsätzliches und Allgemeines*, 1980, ur. Stanislaus Hafner in Erich Prunč). Zasnova ga je znanstveno usposobljena in entuziastična skupina raziskovalcev, ki se je ob koncu sedemdesetih let oblikovala na Oddelku za slavistiko Univerze v Gradcu pod vodstvom Stanislava Hafnerja in Eriha Prunča. Za izdelavo koroškega narečnega slovarja je bilo v pripravljalni fazi projekta izpisana vsa narečjeslovna koroška literatura od Jarnikovih opisov koroških narečij iz leta 1842 do doktoratov, ki so nastali znotraj raziskovalne skupine v letih 1979 (Ludvik Karničar) in 1980 (Herta Lausegger). Poleg seznama narečjeslovne literature je bila oblikovana tudi gosta mreža nekaj čez 220 raziskovalnih točk. Zaradi nekontinuiranega financiranja, ki ni zagotavljajo sistematičnega dela na izdajanju slovarja, je od 1982 do leta 2012 z daljšimi in krajšimi prekinitvami pri Avstrijski akademiji znanosti izšlo sedem zvezkov slovarja. Ko je po letu 2012 delo spet zastalo in je dragoceno narečjeslovno gradivo s približno 600 ur digitaliziranih posnetkov in omara s 180.000 izpisanimi listki za slovar prišla v depo Oddelka za slavistiko, se je zdelo, da projekta ne bo več mogoče nadaljevati. Vendar je interes za gradivo pokazala Slovenska akademija znanosti in umetnosti in tako je bilo leta 2017 po darilni pogodbi med Univerzo v Gradcu in Biblioteko SAZU gradivo preneseno v Biblioteko SAZU.

SAZU je preko fundacije dr. Bruno Breschi, ki ji predseduje akad. Kajetan Gantar, zagotovila tudi sredstva za izdelavo *Alfabetarija k Tezavru slovenskega ljudskega jezika na Koroškem* in njegovo izdajo.

Osrednji del publikacije prinaša seznam nekaj več 17.000 iztočnic s podiztočnicami ali sublemami, od tega pri nekaj več kot 1.000 iztočnicah kazalka usmerja na ustrezno lemo. Iztočnice so opremljene z osnovnimi slovničnimi podatki. Približno 7.000 iztočnic, od iztočnica na *a* do *mižnjak*, je bilo že obdelanih in objavljenih v prvih sedmih zvezkih slovarja, kar predstavlja bistveno manj kot polovico vsega gradiva. Za objavo so predvidene še iztočnice od *mlačé* do *žvižgljati*. Vendar je *Alfabetarij* več kot le popis iztočnic slovarja *Tezavra slovenskega ljudskega jezika na Koroškem*, saj pomeni tudi aktualizacijo slovarskega cilja projekta na podlagi dosedanjih rezultatov. Iz mreže krajev so bili izločeni manjši kraji in zaselki, ki ne prispevajo bistveno k rezultatom raziskav; dvojezična imena informacijskih točk, tj. krajev na avstrijskem Koroškem, vključenih v raziskavo, so bila posodobljena v skladu z novejšo literaturo. Aktualizaciji in kritičnemu pretresu je bil podvržen tudi seznam ekscerpirane literature. Za nekatere enote se je namreč v teku dela pokazalo, da ne vsebujejo relevantnih podatkov, zato so iz seznama v *Alfabetariju* izločena. Nasprotno pa so bila tri dela, ki pomenijo bistveno vsebinsko dopolnitev gradiva, izpisana in upoštevana šele po objavi prvega zvezka in *Ključa*, zato so bili ti podatki ustrezno aktualizirani, seznam že objavljenih iztočnic iz prvega zvezka pa je bil dopolnjen z gesli iz naknadno izpisanih del. Posebno dilemo predstavlja načelo, da je v popis vključena celotna literatura, ki obravnava koroška narečja. Tako sta med gradivom tudi dve germanistični disertaciji o nemških izposojenkah v krajevnih govorih Sveč in Mohlič. Eno od teh del, disertacija o nemških izposojenkah v govoru Mohlič, zaradi nepoznavanja slovenskega narečja vsebuje številne zapise leksemov, ki jih terenske raziskave niso mogle potrditi. Te besede so po presoji avtorjev iz *Alfabetarija* izločene.

V sklepnem delu uvoda avtorja odpirata vprašanje nadaljnje usode slovarja. Ugotavljata, da postopka preverjanja semantičnih in fonetičnih podatkov na terenu že zaradi vse manjšega števila zanesljivih informantov, pa tudi časovne zamudnosti, ni mogoče več izpeljati. Zato se bo treba v prihodnjih zvezkih odpovedati vsaj dopolnjevanju gradiva s terenskimi podatki. Z vidika dokončanja slovarja v bližnji prihodnosti se zdi smiselna tudi opustitev natančnega popisa vseh zapisov oblik iztočnice po načelih poenotene transkripcije. Poudarek slovarja bi tako ostal na leksiki in njenih semantičnih značilnostih, medtem ko bi bili zapisani le relevantnejši fonetični in morfološki podatki v poenostavljeni transkripciji.

Kljub nedokončanosti, ki je žal značilna za marsikateri evropski leksikografski opus, je bil projekt vendarle velik dosežek graške slovenistike, *Alfabetarij* od A do Ž pa močno zaželen publikacija, ki zainteresiranim nudi vpogled v arhaične, hkrati pa pod večstoletnim nemškim vplivom živeče govore koroških Slovencev.

Martina Piko-Rustia

*Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec
institut.urban.jarnik@ethno.at, piko@ethno.at, www.ethno.at*

Slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem – primer dobre prakse sodelovanja civilne družbe in znanosti

Od leta 2008 na Koroškem poteka organizirano dokumentiranje slovenskih ledinskih in hišnih imen, ki so bila leta 2010 sprejeta v seznam nesnovne kulturne dediščine v Avstriji.¹ Prošnja za vpis v avstrijski seznam nesnovne dediščine sledi kriterijem Unescove konvencije, prosilci pa morajo poleg osnovnega opisa izvajanja in ohranjanja tradicije v preteklosti in sedanjem času predstaviti tudi spremembe in rizične dejavnike, ki ogrožajo tradicijo. Predvsem so pomembni ukrepi za ohranjanje oziroma načrti za inovativno posredovanje žive tradicije mlajšim generacijam. Prosilci za sprejem slovenskih ledinskih in hišnih imen v avstrijski seznam nesnovne dediščine – posamezniki in slovenska krajevna kulturna društva in interesna združenja – so s sodobnimi praktičnimi tiskanimi zemljevidi, ki so takrat že bili izšli ali so bili v pripravi, širši javnosti in strokovni žiriji avstrijske Unescove komisije dokazali, da so našli primeren način posredovanja dediščine mlajšim rodovom. Na zemljevidih so namreč imena tudi lokalizirana, tako je omogočen celovit prenos te pomembne kulturne dediščine naslednji generaciji.

Mreženje akterjev na lokalni, regionalni, državni in mednarodni ravni

Mreženje akterjev civilne družbe in znanosti je omogočilo širok razpon pobud in pristopov in učinkovit pristop do dokumentiranja in raziskovanja imen. Na lokalni ravni so nosilci projekta posamezniki, krajevna slovenska kulturna društva in interesna združenja, ki so tudi najpomembnejši dejavnik v procesu dokumentiranja in ohranjanja imen. Na širši koroški ravni delujeta obe osrednji kulturni organizaciji koroških Slovencev (Krščanska kulturna zveza in Slovenska prosvetna zveza) v Celovcu, ki skrbita za kulturni portal in za vsestransko pomoč krajevnim društvom (pri zapisovanju in kartografiranju). V projekt je vključeno tudi Slovensko planinsko društvo Celovec, ki sodeluje s planinskimi društvi v Avstriji in Sloveniji. Sodelujemo tudi z Inštitutom za ekologijo v tehnološkem parku Lakeside Park v Celovcu (E. C. O. Institut für Ökologie) in s koroško izobraževalno ustanovo Kärntner Bildungswerk, kar omogoča tudi širše mreženje dejavnosti na avstrijskem Koroškem. Za bazo imen se zanimajo tudi gorski reševalci iz Beljaka (Bergrettung Villach).

1 Spletna stran: <www.unesco.at>. Prim. tudi prispevek Vinka Wieserja.

V projektu FLU-LED se je mreža dejavnosti na Koroškem razširila na čezmejno povezovanje, predvsem z regijo Gorenjske, sodelovanje pa je vzpostavljeno tudi z regijo Koroške, kjer se dokumentacije imen razvijajo znotraj območja čezmejnega Unescovega globalnega geoparka Karavanke.

Od vsega začetka projekt strokovno spremlja inštitut Urban Jarnik, ki v sodelovanju s strokovnjaki (dialektologi, jezikoslovci, imenoslovci, zgodovinarji, kartografi idr.) pomaga na vseh ravneh priprave in izdaje zemljevidov. Inštitut strokovno sodeluje z raziskovalnimi ustanovami v Avstriji (z Oddelkom za slavistiko v Celovcu in v Gradcu) in Sloveniji (Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani). Na vseavstrijski ravni je inštitut vključen v delovno skupnost za kartografsko imenoslovje v Avstriji (Arbeitsgemeinschaft für Kartographische Ortsnamenkunde – AKO),² preko katere je dejavnost na srečanjih ekspertne skupine geografov pri Združenih narodih (UNGEN – United Nations Group of Experts on Geographical Names)³ dosegla tudi mednarodno raven. Prav tako inštitut sodeluje s Komisijo Vlade Republike Slovenije za standardizacijo zemljepisnih imen. Čeprav je za standardizacijo zemljepisnih imen v Avstriji pristojna avstrijska delovna skupnost, je pomembno, da je standardizacija imen v Sloveniji in v zamejstvu usklajena s slovenskimi pravopisnimi normami in navodilih za zapisovanje zemljepisnih imen.

Aktivnosti civilne družbe

Slovenska krajevna društva izdajajo zemljevide s slovenskimi ledinskimi in hišnimi imeni, ki predstavljajo najbolj primeren način ohranjanja in posredovanja imen v najširši krog ljudi. Poleg tega so zlasti pomembni sodobni mediji, npr. spletni portal FLU-LED,⁴ objave na facebooku,⁵ prisotnost na Wikipediji⁶ ipd. Projekt dokumentacije ledinskih in hišnih imen redno spremljajo mediji na Koroškem in v Sloveniji, kar pripomore k prepoznavnosti imen in projekta.

Slovenska naselbinska imena so v javnosti vidna na uradnih dvojezičnih krajevnih tablah, za vidnost imen v javnem prostoru skrbijo tudi slovenska društva in ustanove ter posamezniki. Leta 2008 so v okviru čezmejnega evropskega projekta na območju Sel

2 Martina Piko-Rustia je članica delovne skupnosti.

3 Npr. na 29. zasedanju UNGEGN v Bangkoku (<https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/ungegnSession29.html>) in na 11. konferenci UNGEGN v New Yorku (<https://unstats.un.org/UNSD/geoinfo/UNGEGN/ungegnConf11.html>).

4 Prim. <www.ledinskaimena.si>, <www.flurnamen.at>.

5 Na primer FB-stran »Karnitzen, St. Stefan an der Gail«; na njej so objavljena hišna in druga domača imena v občini Štefan na Zilji.

6 Zbor Gallus v Celovcu je dal pobudo za vnos koroških naselbinskih in drugih slovenskih zemljepisnih imen na Wikipedijo, ki je danes pomemben vir za prvo informacijo.

postavili kažipote z domačimi imeni posameznih kmetij in domačij.⁷ V dogovoru z zastopnikom avtobusne linije pa so v Selah dvojezično označili tudi avtobusne postaje (npr. avtobusna postaja Skutovc-Kreuz/Skutevčev križ pri nekdanjem Skutovčevem križu). V krajih, kjer dvojezične table niso postavljene, posamezniki na zasebnih zemljiščih samoiniciativno postavljajo dvojezične table (npr. v vasi Sele v Žitari vasi).

Inštitut Urban Jarnik je v sklopu čezmejnega projekta o rokodelstvu⁸ opozoril na možnost postavitve umetniško izdelanih tabel s slovenskimi domačimi hišnimi imeni na zasebnih hišah. Delavnica Florijan / Werkstatt Florian v Globasnici pa v sodelovanju z ljudmi s posebnimi potrebami izdeluje tudi glinene table s slovenskimi hišnimi imeni, ki so zelo priljubljene.⁹

Močno razvejano je področje izobraževanja odraslih, npr. predavanja in delavnice na temo slovenskih zemljepisnih imen. V k&k centru v Šentjanžu v Rožu so na ogled stenski zemljevidi, ki jih je v tridesetih letih zbiranja pripravil in oblikoval Jozi Pack iz Kotmare vasi. Projekt dokumentacije imen je bil v letih 2017 in 2018 predstavljen tudi na Unescovem festivalu svetovne dediščine (UNESCO Welterbefest) v Hodišah.¹⁰ Slovenska kulturna društva v zadnjih letih organizirajo pohode po naravi (npr. v Kotmari vasi, na Radišah, v Bistrici v Rožu), na katerih udeležencem imena razlagajo »in situ«. Razvijajo se še drugi, povsem novi inovativni projekti. Kulturno društvo SPD Danica je v letu 2017 izdalo narečno zgoščenko, ki vsebuje tudi uglasben sodoben »hišni rap« s hišnimi imeni iz območja delovanja društva. Mešani pevski zbor Gallus v Celovcu pripravlja poseben glasbeni projekt, v katerem se posvečajo med drugim tudi pozabljenim naselbinskim imenom (npr. na območju Celovca).

Naloge znanosti

Številna doslej le v ustni rabi ohranjena slovenska imena so na zemljevidih zapisana prvič. Za ohranjanje izvornih imen je pomembna izvorna narečna oblika imena, ki jo najbolj temeljito dokumentiramo v zvočni podobi. Osnove za poenostavljeni fonetični zapis in poknjiženje imen so bile izdelane v projektu FLU-LED in objavljene v brošuri *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen*. Narečna imena so tudi poknjižena, in sicer ledinska drugače od hišnih. Kjer je izvor jasen, so ledinska imena poknjižena po izvoru in pomenu besed, kjer pa se poknjižena podoba preveč oddalji od narečne osnove, so ohranjeni odrazi narečne govornice (npr. *Čisovnjak* namesto *Kiselnjak*, *Strižabca*

7 Kažipote z domačimi imeni po naselju so posebej pohvalili dostavljavci pošte, zdravniki, Rdeči križ in drugi, ki jim kažipotí omogočajo hitro orientacijo v prostoru

8 Spletna stran projekta: <www.duo-kunstanwerk.eu>.

9 Spletna stran koroške Caritas: <<https://www.caritas-kaernten.at/hilfe-beratung/menschen-mit-behinderung/arbeitsbeschaeftigung/werkstatt-florian/>>.

10 Kolišča v Hodiškem jezeru so del svetovne Unescove dediščine.

namesto *Striževica*). Hišna imena so poknjižena pravopisno. Standardne oblike imen, ki jih zapisujemo na občinskih turističnih zemljevidih, so osnova za nadaljnjo rabo hišnih in ledinskih imen na kažipotih v javnem prostoru in na tablah na privatnih zemljiščih.

Danes tudi v naseljih na podeželju zaradi logistike in hitrejše orientacije uvajajo cestna oz. ulična imena, ker naselja rastejo. Z novimi uličnimi ali cestnimi poimenovanji na Koroškem izginjajo dosedanja dvojezična naselbinska imena pri uradnih poštnih naslovih (npr. *Holunderweg* namesto *Mittlern/Metlova*). Izginjajo pa tudi krajevne table z dvojezičnimi naselbinskimi imeni, ki jih nadomeščajo table s hitrostnimi omejitvami. Leta 2017 je delovna skupnost za kartografsko imenoslovje v Avstriji (Arbeitsgemeinschaft für Kartographische Ortsnamenkunde – AKO) zato izdala posebna priporočila za poimenovanja javnih prostorov, v katerih med drugim predlaga, da naj pristojni pri novih poimenovanjih cest in ulic uporabljajo ledinska in druga običajna lokalna imena¹¹ (npr. *Sonjakweg* v Libučah pri Pliberku, kjer je cesta poimenovana po hišnem imenu *Sonjak*). Inštitut Urban Jarnik skuša ozaveščati pristojne občinske uradnike o pomenu ohranjanja lokalnih imen kot pomembne kulturne dediščine, s katero se navsezadnje tudi domačini najbolj istovetijo.

Projekt je vzbudil pozornost tudi na mednarodni ravni, med drugim tudi zato, ker gre za kulturno dediščino, ki sega na različna strokovna področja (manjšinska vprašanja, standardizacija zemljepisnih imen, jezikoslovje, kulturna geografija, kulturna dediščina ipd.). Inštitut Urban Jarnik deluje na lokalni, regionalni, državni in mednarodni ravni, najpomembnejši (in najzahtevnejši) del dejavnosti pa slej kot prej predstavlja zapis imen – prenos imen iz ustne oblike v zapisano obliko.

Pogled v prihodnost – izobraževanje mladih

V letu 2019 je v okviru Kulturnega tedna v Velikovcu na Gimnaziji Alpe-Jadran v Velikovcu potekal projekt zbiranja hišnih in ledinskih imen. Dijakinje in dijaki, ki so lani obiskovali 3. in 4. razred tamkajšnje gimnazije, so zbirali in zapisovali hišna imena v svojih domačih krajih na območju Podjune, od koder prihajajo. Za dokumentacije so prejeli kartne podlage in navodila za zbiranje, rezultati projekta so bili presenetljivi; nastala je lepa bera imen, ki je dostopna na spletni strani Urada za slovensko narodno skupnost Dežele Koroške.¹² V šolskem letu 2019/2020 podoben projekt poteka na Slovenski gimnaziji v Celovcu. Projekt je zanimiv tudi zato, ker dijakinje in prihajajo iz dvojezičnega območja južne Koroške, iz Roža in Podjune, deloma tudi iz nemških

11 Spletna stran AKO: <<http://ortsnamen.at>>.

12 Urad za slovensko narodno skupnost Dežele Koroške: <https://www.ktn.gv.at/Verwaltung/Amt-der-Kaerntner-Landesregierung/Abteilung-1/Volksgruppen_Menschenrechte/Volksgruppenb%C3%BCro>.

območij Koroške, iz podeželskih in mestnih okolij (Celovec, Ljubljana), iz bližnje Mežiške doline in iz drugih krajev Slovenije. Predstavitev rezultatov projekta bo konec septembra na Slovenski gimnaziji v Celovcu v sklopu prireditev Carinthija 2020.

Carinthija 2020

V okviru prireditev CARINTHIja 2020 ob spominu na 100-letnico koroškega plebiscita je Inštitut Urban Jarnik pripravil posvet in razstavo v Kulturnem domu Pliberk-Bleiburg, ki se je odvil 16. septembra 2020. Na posvetu so bili predstavljeni tudi (čezmejni) projekti, ki se ukvarjajo z dokumentacijo ledinskih in hišnih imen v alpsko-jadranskem.¹³

Odmevnost projekta

V letu 2019 je Avstrijska Unescova komisija projekt odlikovala kot primer dobre prakse (Good-Practice). Za odlikovanje so bili odločilni predvsem zelo dobro, sistematično in znanstveno dokumentiranje in obdelava podatkov ter široka dostopnost imen v obliki zemljevidov in na spletnem portalu FLU-LED. Odlikovani projekt ni samo »dober zgled« za podobne že obstoječe projekte, temveč tudi spodbuja nove in s tem bistveno prispeva k trajnostnemu ohranjanju mikrotoponimije na lokalni in širši ravni. Šele ko nosilci sami svojo dediščino prepoznajo kot vrednoto, dediščina (pri)dobi vrednost v lokalnem, v širšem in v najširšem (mednarodnem) okolju.

KORISTNE POVEZAVE

Kulturni portal FLU-LED. <www.ledinskaimena.si>, <www.flurnamen.at>.

Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik. <www.ethno.at>.

Urad za slovensko narodno skupnost Dežele Koroške. <https://www.ktn.gv.at/Verwaltung/Amt-der-Kaerntner-Landesregierung/Abteilung-1/Volksgruppen_Menschenrechte/Volksgruppenb%C3%BCro>.

Avstrijska Unescova komisija. <www.unesco.at>.

Arbeitsgemeinschaft für Kartographische Ortsnamenkunde (AKO) <<http://ortsnamen.at>>.

United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN). <<https://unstats.un.org/unsd/ungegn/>>.

13 CARINTHIja 2020: <<https://carinthija2020.ktn.gv.at>>.

Vinko Wieser

Kotmara vas/Köttmannsdorf

vinkowieser@aon.at

Koroška slovenska ledinska in hišna imena združena na spletnem zemljevidu: nesnovno kulturno dediščino odlikovala avstrijska Unescova komisija

Uvod

Javnost pozna dolgoletno stremljenje koroških Slovencev po vidnosti slovenskih krajevnih imen na javnih dvojezičnih krajevnih tablah. Za jezikovno, regionalno in narodno identiteto ljudi na dvojezičnem ozemlju Koroške pa so prav tako pomembna tudi slovenska ledinska in hišna imena.

Do konca 20. stoletja so ljudje svoje sosede bolj poznali po hišnem imenu kot uradnem priimku (npr. Mačkova Mica, ne Marija Strugar). Po pokrajini, po kateri so hodili in jo obdelovali, so se bolje orientirali po imenih polj, travnikov in gozdov. Če so koga poslali na pot, so mu rekli: »Pojdi mimo Strminjaka, pri Drči pa zavij na levo.« Ledinska imena so bila pravi kmečki GPS.

Za opuščanje in nazadovanje rabe ledinskih in hišnih imen, ki so jih stoletja iz roda v rod prenašali v izvorni narečni govorici, so glavni razlog družbene spremembe, predvsem opuščanje tradicionalnega kmetijstva. Obstajala je nevarnost, da se nanje popolnoma pozabi.

Vidnost ustnega izročila

Ob koncu 20. stoletja so željo po ohranjanju te nesnovne in nevidne imenske tradicije najprej izrazili posamezniki. Ta imena so se uporabljala le v domačem slovenskem narečju in le redko v pisni obliki. Z zapisovanjem imen v narečni obliki in objavljanjem sprva na ročno izdelanih, nato pa še na tiskanih zemljevidih, so se posamezniki, kulturna društva in interesne skupnosti uprli njihovi pozabi. Iz vseh teh razlogov so se odločili, da imena zapišejo in objavijo ter jih tako v živi rabi ohranijo še za naslednje rodove. Navsezadnje so z imeni, ki so tako dobila svoje mesto v javnosti, širšo javnost opozorili na poseben jezikovni in kulturni značaj južne Koroške.

Na južnem Koroškem je do leta 2019 pri zbiranju imen sodelovalo okoli 25 ljubiteljskih popisovalcev in popisovalk iz enajstih kulturnih društev, informacije so zbrali v pogovorih z okoli 600 osebami. V osmih občinah širšega območja rožanskih govorov je do zdaj izšlo devet tiskanih žepnih zemljevidov, dva zemljevida s tega območja sta v pripravi za tisk, dokumentacije potekajo še v drugih občinah tega območja. V pripravi so tudi zemljevidi za posamezne občine v Podjuni, prav tako pa intenzivno dokumentiranje poteka na celotnem območju spodnje Zilje, na tistih narečnih območjih, kjer še nimajo tiskanih zemljevidov.

Projektne faze, projektni partnerji in odmevnost

Le redko se iz krajevnih kulturnih samoiniciativ razvije večletni projekt, v katerem sodelujejo tako idealisti kot strokovnjaki, projekt pa ne vzbuja pozornosti samo doma, ampak preko regionalnih meja odmeva v širšo avstrijsko javnost in sosednje države; opazila ga je celo mednarodna strokovna javnost.

Zbiranje, ki se je iz prvih začetnih pobud razvilo v široko zasnovani projekt, lahko razdelimo na tri časovna obdobja.

a) Začetki zbiranja 2008–2011

Zbiranje se je začelo na iniciativo zbirateljcev in zbirateljic, ljubiteljev – idealistov. To so bili predvsem s krajevno gospodarsko in kulturno zgodovino najtesneje povezani »domačini«, ki so obenem tenkočutni poznavalci krajevnega narečja in govora. Leta 2008 sta neodvisno eden od drugega izšla dva zemljevida: eden v Kotmari vasi (izdajatelj Slovensko prosvetno društvo Gorjanci, Kotmara vas) in drugi v Selah (izdajatelj Interesna skupnost selskih kmetov).¹ Omenjena zemljevida sta bila leta 2009 podlaga za pripravo in oddajo prošnje za sprejem slovenskih ledinskih in hišnih imen na seznam nesnovne kulturne dediščine avstrijske Unescove komisije. Prošnjo so podpisali zastopniki društev in iniciativ ter posamezniki, ki zbirajo in objavljajo imena, strokovno pa je pri pripravi prošnje pomagal Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik iz Celovca.

Marca 2010 je avstrijska Unescova komisija slovenska ledinska in hišna imena na Koroškem vpisala na seznam nesnovne kulturne dediščine. Pobudniki, ki se trudijo za ohranitev teh imen, so s tem priznanjem dobili veliko moralno podporo za nadaljnje delo, koroška javnost pa je slovenska ledinska in hišna imena začela postopoma priznavati kot pomembno koroško! kulturno dediščino in se zavedati njene vrednosti.

1 Vse zemljevide navajamo ob koncu poročila.

b) Projekt FLU-LED 2011–2015

Na pobudo Slovenske prosvetne zveze so v evropskem čezmejnem projektu FLU-LED (t.j. akronim iz besed **Flurnamen/Ledinska imena**) (2011–2015) sodelovali projektni partnerji iz južne Koroške in Zgornje Gorenjske: poleg Slovenske prosvetne zveze iz Celovca, ki je bila vodilni partner, so kot projektni partnerji sodelovali Krščanska kulturna zveza iz Celovca, Razvojna agencija za Zgornjo Gorenjsko z Jesenic in Gornjesavski muzej Jesenice.

V sodelovanju jezikoslovcev dialektologov z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU iz Ljubljane in SNI Urban Jarnik iz Celovca je nastala strokovna publikacija *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen*.² V projektu FLU-LED je izšlo sedem zemljevidov, štiri za območje južne Koroške in trije za Gorenjsko. V štirih letih sodelovanja so projektni partnerji, slovenska prosvetna društva na Koroškem ter ustanove na Zgornjem Gorenjskem izdelali in ustvarili tudi temelje za spletni portal z elektronskim zemljevidom,³ ki vsa zbrana imena in vse tiskane zemljevide združuje na enem skupnem (spletnem) mestu.

c) Rastoči skupni zemljevid Koroške in Gorenjske – od leta 2015

Zbiranje ledinskih in hišnih imen je s portalom FLU-LED doseglo novo strokovno raven in se razvilo v nadregionalni projekt, v katerem naštetih partnerji še vedno aktivno sodelujejo. Temelj njihovega sodelovanja sta trojezični portal in spletni zemljevid s podatkovno bazo, ki omogoča:

- da so vsa do sedaj zbrana imena dostopna na enem mestu, na spletnem zemljevidu, ki je opremljen z iskalno funkcijo. Na tem zemljevidu je vsako ime opremljeno z dodatnimi podatki, deloma tudi z vizualnim in zvočnim gradivom, podatke pa je mogoče tudi dopolnjevati;
- da so vsi doslej tiskani zemljevidi na spletu objavljeni v formatu pdf;
- da lahko vsak, ki pozna točno geografsko pozicijo še neobjavljenega novega imena/novih imen, ta po elektronski pošti pošlje uredništvu. V ta namen so na spletni strani na razpolago zemljevidi za zbiranje imen in navodila za posredovanje podatkov;
- da lahko imena uporabljamo tako v zasebne kot kulturne, turistične in znanstvene namene. Podatki so dostopni vsem, uporabniki jih lahko naložijo na svoje računalnike;
- da spletno stran lahko obiščemo tudi s pomočjo pametnih telefonov. Ta ponudba je namenjena predvsem mladim.

2 Publikacija je dostopna na spletnem portalu FLU-LED: <www.ledinskaimena.si>.

3 Portal smo aprila 2019 na pobudo Slovenske prosvetne zveze, ob desetletnici vpisa slovenskih ledinskih in hišnih imen na seznam nesnovne kulturne dediščine avstrijske Unescove komisije, temeljito prenovili. Do aprila 2020 ga je obiskalo 16.000 ljudi, to je 43 spletnih obiskovalcev dnevno.

Do marca 2020 je bilo zbranih okoli 13.600 imen, od tega okoli 6.400 ledinskih in okoli 4.100 hišnih imen.

SPLETNA STRAN

Kulturni portal ledinskih in hišnih imen / Kulturportal der Flur- und Hausnamen. <www.ledinskaimena.si>, <www.flurnamen.at>.

ZEMLJEVIDI Z LEDINSKIMI IN HIŠNIMI IMENI NA JUŽNEM KOROŠKEM

Lebensraum Zell: Die besten bäuerlichen Produkte aus der schönsten Natur / Življenski prostor Sele: Najboljši kmetijski proizvodi iz najlepše narave. Sele: Interesna skupnost selskih kmetov, 2008. (Imena v standardni obliki.)

Kotmara vas: Slovenska ledinska, krajinska in hišna imena / Köttmannsdorf: Slowenische Flur-, Gebiets- und Hofnamen. Kotmara vas: Slovensko prosvetno društvo Gorjanci, 2008. (Imena v narečni obliki.)

Škofiče: Slovenska ledinska, krajinska in hišna imena / Schiefing: Slowenische Flur-, Gebiets- und Hofnamen. Škofiče: Slovensko prosvetno društvo Edinost, 2011. (Imena v narečni obliki.)

St. Margareten im Rosental/Šmarjeta v Rožu. Šmarjeta v Rožu: Kulturno društvo Šmarjeta-Apače, Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, junij 2011. (Imena v standardni obliki.)

Marktgemeinde Finkenstein am Faaker See: Tourismuskarte mit slowenischen Flur- und Hausnamen / Bekštanj ob Baškem jezeru, Trška občina: Turistični zemljevid s slovenskimi ledinskimi in hišnimi imeni. Bekštanj: Enotna lista Bekštanj, Slovensko kulturno društvo Jepa-Baško jezero, Slovensko prosvetno društvo Dobrač, Celovec: Krščanska kulturna zveza, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, 2015. (Imena v standardni obliki.)

Trška občina Bistrica v Rožu: Ledinska, hišna in krajevna imena / Marktgemeinde Feistritz im Rosental: Flur-, Haus- und Ortsnamen. Bistrica v Rožu: Slovensko prosvetno društvo Šentjanž, Slovensko prosvetno društvo Kočna v Svečah, Celovec: Slovenska prosvetna zveza, Krščanska kulturna zveza, 2015. (Imena v narečni obliki.)

Trška občina Šentjakob v Rožu: Ledinska in krajevna imena / Marktgemeinde St. Jakob i. R.: Flur und Ortsnamen. Šentjakob v Rožu: Slovensko prosvetno društvo Rož, Celovec: Krščanska kulturna zveza, Slovenska prosvetna zveza, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, 2015. (Imena v narečni obliki.)

St. Margareten im Rosental: Landkarte mit slowenischen Flur- und Hausnamen / Šmarjeta v Rožu: Zemljevid s slovenskimi ledinskimi in hišnimi imeni. St. Margareten im Rosental / Šmarjeta v Rožu: Kulturverein St. Margareten - Abtei / Kulturno društvo Šmarjeta - Apače, Celovec: Krščanska kulturna zveza, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, 2011. (Imena v narečni obliki.)

OGRIS, Tomaž: *Radiše, Tržna občina Žrelec: Vasi – ledine – domačije / Radsberg, Marktgemeinde Ebenthal in Kärnten: Dörfer – Fluren – Höfe.* Radiše: Slovensko prosvetno društvo Radiše, 2017. Spremna knjižica *Ledinska imena na Radišah / Flurnamen auf dem Radsberg + Imena vasi in hišna imena na Radišah / Dorf- und Hausnamen auf dem Radsberg.* (Imena v narečni obliki.)

Tomaž Ogris
Radiše/Radsberg
ogris@a1.net

Vzorec krajepisja: Radiše

Vse bolj prodira v javno zavest pomen nesnovne kulturne dediščine in njena vrednota za oblikovanje in ohranjanje jezikovne, narodne, regionalne in zgodovinske identitete avtohtonega prebivalstva. Na Koroškem so izvedle organizacije in društva vrsto projektov zbiranja, zapisovanja ter umeščanja ledinskih in hišnih imen. Poskusi so se izvedli po različnih vzorcih, tako so se med delom nabirala spoznanja, spremenili in izboljšali so se pristopi.

Po upokojitvi sem imel določene zmogljivosti proste. Namenil sem se, da jih izkoristim za delo, ki ga poprej zaradi službenih obveznosti ni bilo mogoče izvesti, kajti takratni izzivi so bili zlasti vprašanja dvojezične vzgoje in izobraževanja ter posredovanje slovensčine kot prvega ali drugega jezika v bilingvalnem ali nemškem okolju. Ob tem so mi rojile po glavi še druge misli; bil je čas, da sem jih oprijel z dejanji.

Dotlej sem že napisal nekatera dela o svojem domačem kraju, spominsko prozo in narečna besedila, seveda v dveh jezikih, saj sem bil znan ali razvpit za to, da se ženem za dosledno dvo- in večjezičnost v jezikovno mešanem okolju; če tega sam ne bi upošteval, ne bi bil verodostojen. Nastale so knjižne izdaje:

- *Radiše/Radsberg. Preteklost in sedanost kraja in njegovih ljudi / Vergangenheit und Gegenwart des Ortes und seiner Menschen*, 2009, monografija;
- *Anisja. Zwangsarbeiterin in Kärnten / Prisilna delavka na Koroškem*, 2011, spomin-ska proza;
- *Vamprat pa Hana. Domislice, šale, čenče, laži*, 2014, narečna besedila.

Za tem sem se lotil zbiranja, zapisovanja, raziskovanja ledinskih in hišnih imen na območju nekdanje samostojne občine Radiše/Radsberg, ki je bila z letom 1973 z občino Medgorje/Mieger vred združena z večjo občino Žrelec/Ebenthal.

Prvi poskus sega desetletja nazaj. Zamislil sem si, da bi se mladinci ob mojem spremstvu lotili dela v okviru Slovenskega prosvetnega društva na Radišah. Pri katastrskem uradu sem kupil načrte za celotno območje Radiš. Mladi raziskovalci naj bi z lastniki zemljišč zapisovali in vnašali v karte imena parcel, gozdnih površin, travnikov, ledin, pašnikov, polj, njiv, potočkov, ribnikov, vasi in zaselkov ter hišna imena.

(Pripomočkov, spletnih zemljevidov, lahko dostopnih kart Franciscejkega katastra ter zračnih ali satelitskih ortofotografskih posnetkov takrat ni bilo.) Naklep je spodletel.

Spodbudo sem dobival od lastnikov zemljišč, kmetov, vaščanov. V preteklosti je bilo na poljih, travnikih in v gozdovih pri delu več ljudi, s katerimi sem se srečaval kot lovec. Zatopili smo se v pogovore, med drugim o krajih, kjer delajo. Zanimalo jih je, kaj imena pomenijo in kako so nastala. Vsega ni bilo mogoče dognati takoj, prevzel pa sem nalogo, da se pozanimam.

Od leta 1990 naprej izdaja Slovensko prosvetno društvo Radiše glasilo *Naša vas / Unser Dorf*, ki je kmalu preraslo v nekaj vaški časopis ali kroniko. Leta 1999 sem pripravil še zvezek, prilogo z naslovom *Hišna imena na Radišah / Hausnamen auf dem Radsberg*. Ne glede na narodnostno opredeljevanje ali rabo jezika so ljudje segali po njem in preučevali vsebino. Celo bolj nemško usmerjeno gasilsko društvo je ob stoletnici pridobilo dovoljenje za ponatis v jubilejnem zborniku. Oddelek za jezikoslovje Univerze v Celovcu je delo objavil v nekoliko spremenjeni obliki v 28. letniku publikacije *Österreichische Namenforschung*.

Po vzorcu občinskih zemljevidov s krajevnimi, ledinskimi in hišnimi imeni (med prvimi Sele, Šmarjeta), prizadevanj Jozija Packa in društva SPD Gorjanci v Kotmari vasi, prijavljenih in že zaključenih čezmejnih evropskih projektov FLU-LED sem se lotil priprav za podoben zemljevid območja nekdanje samostojne občine Radiše.

Usposobljenost za strokovni pristop mi je manjkala. S študijem literature, ki mi je bila dostopna, po pogovorih z osebami, ki so imele izkušnje, po spletnem brskanju za poročili o sličnih projektih in rezultatih, sem pridobil približen pregled o tovrstnem znanstvenem in poljudnoznanstvenem delu. Pomembna dela (prof. dr. Marko Snoj, prof. dr. Eberhard Kranzmayer, prof. dr. Heinz Dieter Pohl, prof. dr. Pavel Zdovc), disertacije (dr. Anton Feinig i. dr.), a tudi nekatere diplomske in seminarske naloge so dokaj zanimivo gradivo. Na svetovnem spletu objavljeni prispevki o proučevanjih na Tirolskem, Bavarskem in Koroškem so dajali zanimive in spodbudne napotke. Presenečenje je bilo, da sem našel v Sloveniji nekaj osnovnih šol, ki navajajo dijake višjih razredov na zbiranje, zapisovanje in razlaganje imen, pri čemer so se ve vpleteni starši, sorodniki, vaščani.

Etimologija ali jezikovna zgodovina geografskih imen je zapletena reč. Ob vsem iskanju in pomoči večjih ljudi se spet in spet izkaže, da ni mogoče do kraja razložiti izvora in pomena nekaterih primerkov. Vprašanja ostanejo odprta ali se šele čez čas odstrejo ustrezne razlage. Uporabniki objavljenega gradiva opazijo napake in ponudijo uporabne predloge. V določenem smislu ostane stvar nedokončana.

Cilj je bil, da nastaneta zemljevid in dvodelna brošura s pojasnili:

- *Radiše/Radsberg, Marktgemeinde Ebenthal in Kärnten / Tržna občina Žrelec – Vasi, ledine, domačije / Dörfer, Fluren, Höfe* (zemljevid);
- *Ledinska imena na Radišah / Flurnamen auf dem Radsberg* (brošura);
- *Imena vasi in hišna imena na Radišah / Dorf- und Hofnamen auf dem Radsberg* (brošura).

V brošuri sem poglobil kategorizacijo, razlago in pojasnjevanje toponimov. Izhodišče je bil glasoslovno poenostavljen zapis imen, kakršna najdemo v poljudni rabi. (Zapisovanje z znanstveno korektnimi pismenkami, pisnimi znaki in grafičnimi znamenji bi oviralo nešolanega uporabnika pri branju.) Navedene so tudi inačice v slovenščini, nemščini in imena iz franciscejskega katastra s prevodi in pojasnili vred,

Sodelovanje s prebivalstvom je bilo izziv, zelo pomembno hkrati, ker je bilo tako mogoče priti do avtentičnih podatkov. Pri več kot šestdeset informantih je bil čas pomemben dejavnik, kajti sedelo se je dolgo in govorilo veliko, bera pa je bila pogosto skromna.

Da je izdelek (Tomaž Ogris: *Radiše, Tržna občina Žrelec: Vasi – ledine – domačije / Radsberg, Marktgemeinde Ebenthal in Kärnten: Dörfer – Fluren – Höfe*, Radiše: Slovensko prosvetno društvo Radiše, 2017. Spremna knjižica *Ledinska imena na Radišah / Flurnamen auf dem Radsberg + Imena vasi in hišna imena na Radišah / Dorf- und Hausnamen auf dem Radsberg*) vsebinsko in jezikovno kar se da neoporečen, so ga strokovno pregledali in svetovali prof. dr. Heinz Dieter Pohl (jezikoslovec), dr. Teodor Domej (zgodovinar in slovenist) ter mag. Martina Piko-Rustia (etnologinja). Kartografsko izvedbo je prispeval Benjamin Preisig. Stroške za licence in tisk sta pokrili SPD Radiše in Slovenska prosvetna zveza v Celovcu, potem ko sta pridobila razne podpore.

Zemljevid in brošuro smo predstavili na dveh prireditvah, in sicer v Kulturnem domu na Radišah na pretežno slovenski prireditvi in v občinskem večnamenskem prostoru v Dvorcu na prireditvi, ki je bila namenjena predvsem nemško govorečim vaščanom. Zanimanje in obisk ter razprava so bila na obeh prireditvah veliki, kar potrjuje, da je bila odločitev pravilna – in pravočasna.

Martin Kuchling

Krščanska kulturna zveza, Celovec

office@kkz.at, kuchling@kkz.at, www.kkz.at

Projekt Slovenščina v družini

Jezik nas kot sredstvo sporazumevanja spremlja od rojstva naprej vse življenje in se prilagaja danostim, v katerih se človek znajde v življenju. Že novorojenčka obdaja jezik oz. obdajajo jeziki, ki zanj predstavljajo pomemben stik s starši in z okoljem. To lahko primerjamo z blagim dotikom matere, ki otroka stisne k sebi. Tak je v dobrem primeru tudi dotik ali stik z besedo, ki otroku postane domača, zaupna povezava s svetom. Sprva v najožji družini, pozneje v vedno širši družbi.

Jezik seveda ni zgolj občevalno sredstvo, temveč ima tudi močno identifikacijsko vrednost. To velja še posebej za govorce manjšinskih jezikov, ki jih odlikujeta poseben čut za jezik in prizadevanje za njegovo zaščito, saj je jezik zanje tudi močan dejavnik identitete.

Poleti leta 2010 je Krščanska kulturna zveza – po zamisli častnega predsednika Janka Zerzerja – dala pobudo za širšo iniciativo, ki naj po vsem Koroškem krepí zavest o pomenu družine kot posredovalke slovenskega jezika na Koroškem. 23. septembra 2010 je bila pobuda *Slovenščina v družini* prvič predstavljena širši javnosti. Že pred tem je KKZ začela zbirati prispevke in razmišljanja najrazličnejših ljudi, ki so podprli to akcijo. Te prispevke smo od jeseni 2010 naprej redno objavljali v slovenskih medijih na Koroškem, v letu 2012 pa smo jih skupno izdali v brošuri *Družina je zibelka jezika*.

V nadaljnjem poteku pobude je prišel vse bolj do izraza pomen narečja za posredovanje slovenščine na Koroškem. Zavedali smo se, da je narečje v veliki meri prvi stik govorcev s slovenščino. Narečje ljudje pojmujejo kot nekaj domačega, kot nekaj, kar je zares »doma« v določeni regiji ali v določenem kraju in kar je del tega kraja, del njegove identitete. Dobro se zavedamo, da je narečje osnova učenja jezika, hkrati pa tudi poudarjamo, da je narečje most do knjižnega jezika in da knjižni jezik ni nekaj tujega, nekaj vsiljenega, temveč je zrasel iz narečij. Če govorimo narečje, smo tudi že naredili korak k učenju knjižnega jezika.

Od leta 2014 dalje pripravljamo redna čezmejna srečanja s predstavniki slovenskih manjšin iz Italije, Hrvaške, Madžarske, avstrijske Štajerske in Koroške. Na teh srečanjih so sodelovali tako znanstveniki kot tudi predstavniki kulturnih društev, šol, medijev in drugih manjšinskih ustanov, ki vsak iz svojega vidika osvetljujejo danosti in izzive, s katerimi se slovenske manjšine soočajo v posameznih državah. V letu 2014 je bil prvi tak posvet

v Tinjah na Koroškem z naslovom *Slovenščina – živ jezik v družini in javnosti*. Leta 2015 smo se srečali v Naborjetu v Kanalski dolini in razpravljali o temi *Slovenščina in WhatsApp – od zibelke do družbenih omrežij*. Leta 2016 smo s srečanji nadaljevali v Palčavi šiši v Pleščih na Hrvaškem, kjer smo se posvetili temi *Slovenščina v družini in javnosti – Jezikovne iniciative in potreba po njih*. Leta 2017 smo na Gornjem Seniku v Porabju pripravili srečanje s predstavniki Slovenske skupnosti na Madžarskem ter z zastopniki prekmurskih Madžarov in Romov iz Slovenije, spregovorili pa smo na temo *Govorimo svoj jezik*. Takrat smo prvič na srečanje povabili tudi predstavnike drugih narodnih manjšin iz regije. V letu 2018 smo gostovali na avstrijskem Štajerskem, v Pavlovi hiši, kjer smo pri temi *Jezik med funkcionalnostjo in identiteto – izziv za družino in družbo* razpravljali o vsakdanjih vidikih razpetosti manjšinskega jezika med družino in družbo.

Vzporedno s temi posveti smo v sodelovanju z različnimi kulturnimi društvi na Koroškem skušali dodatno izpostaviti pomen slovenskih narečij na Koroškem. Narečje je namreč dolgo časa trpelo, ker so ga označevali za nesodoben ali preživet jezik oziroma za manjvreden ali celo »grd« jezic. Ne postavljamo pomena narečja nad zborni jezik, ker pa je narečje za večino ljudi prvi stik z jezikom in je njegov pomen za učenje zbornega jezika neoporečen, skušamo narečje ovrednotiti na novo in mu v koroški stvarnosti dati novo vrednost. Izreden pomen znanja narečja/narečij potrjujejo tudi učitelji, ki učijo slovenščino v šolah – bistvena je namreč razlika med učenci, ki tudi doma že govorijo slovenski jezik, slovensko narečje, ter učenci, ki se slovenščine učijo kot »tuji« jezic v šoli. Zato smo leta 2011 skupaj s Slovenskim prosvetnim društvom Zila izdali prvo zgoščenko s pravljicami in pesmimi v slovenskem ziljskem narečju z naslovom *Črnjava kapca*. Leta 2012 je sledila zgoščenka v rožanskem narečju *To ja nahčer kne vi ...*, skupaj s Slovenskim prosvetnim društvom Rož. Prav tako leta 2012 smo izdali še zgoščenko v podjurskem narečju *Kralj Matjaž*, skupaj s Katoliškim prosvetnim društvom Drava v Žvabeku. Leta 2015 je v sodelovanju s Katoliškim prosvetnim društvom Planina v Selah izšla zgoščenka v selskem govoru *Dbá munija*, v letu 2018 pa skupaj s Slovenskim prosvetnim društvom Danica iz Šentprimoža zgoščenka *Povodni mož v Živovem bvat*. Kot dodatni »reklamni« material smo pripravili nalepke, lepake in torbice z napisi v različnih koroških narečjih.

Na razne načine torej skušamo ozaveščati ljudi o pomenu posredovanja jezika v družini, kar postavlja temelje za nadaljnji razvoj jezikovnih sposobnosti govorcev v manjšinskih okoljih. To velja za vse jezike, predvsem pa za manjšinske, za katere moramo najti dodatne možnosti krepitev njegovega razvoja. Le če nam bo uspelo o tem prepričati tudi mlade in bodoče starše in se bodo le-ti na podlagi teh razprav bolj zavestno in lažje odločili za dosledno posredovanje slovenskega (manjšinskega) jezika svojim otrokom v vsakdanjem družinskem življenjskem okolju, bo slovenščina še naprej ostala živ del koroške kulturne in družbene podobe.

Jasna Černjak

Volbankova ustanova, Celovec

office@promlad.at

Projekt Pisana Promlad

Volbankova ustanova je s soprireditelji, Združenjem staršev Slovenske gimnazije v Celovcu, Krščansko kulturno zvezo in Slovensko prosvetno zvezo, v šolskem letu 2010/2011 razpisala prvi natečaj pisanja v slovenskem jeziku z željo, da podpre otroke in mladino, ki govorijo in se učijo slovenščine. Z natečajem pisanja želimo zbuditi radovednost otrok in mladine. Spodbujati jih hočemo, da začnejo ustvarjati svoja besedila in najbolj uspešne nagraditi z današnjim časom primernimi darili. Poudariti je treba, da je pobuda namenjena tudi vsem tistim, ki na šolah ne obiskujejo pouka slovenskega jezika, a slovenščino sicer aktivno uporabljajo. Gre torej za obliko podpiranja učenja slovenščine, ki omogoča mladim talentom nastop v javnosti. Slovenščina se ob tem prikaže v vsej svoji širini, od literarnega jezika in knjižnega ustvarjanja do praktično sporazumevalnega jezika in pisanja stvarnih besedil.

Cilji natečaja so pospeševanje slovenskega jezika/pisanja/literature, dolgoročno razvijanje kompetence pisanja in pospeševanje nadarjenih otrok in mladine, vzpostavitev mreže učiteljic in učiteljev, ki se v posebni meri zavzemajo za izboljšanje jezikovne in pisne kompetence slovensko govoreče mladine na Koroškem.

Natečaj pisanja je razpisan tako, da so učenci/učenke, dijaki/dijakinje in študenti/študentke razdeljeni v štiri starostne skupine, in sicer nižja starostna skupina od 3.–5. šolske stopnje, srednja starostna skupina od 6.–9. šolske stopnje, višja starostna skupina od 10.–13. šolske stopnje in najvišja starostna skupina do 25 let. Pri prvih treh natečajih so bile razpisane za vsako starostno skupino različne besedilne vrste, sodelujoči pa so lahko pisali besedila na poljubno temo. Od četrtega natečaja dalje je v vsaki starostni skupini določena široka tema, ki nudi veliko možnosti kreativnega pisanja. V razpredelnici so predstavljene teme, ki so bile do sedaj razpisane.

Šolsko leto	3.–5. šolska stopnja	6.–9. šolska stopnja	10.–13. šolska stopnja	do 25 let
2010/2011	opis osebe/živali ali jezikovna igra	poročilo o izletu ali (sodobna) pravljica	ocena filma/gledališke igre/koncerta, kratka zgodba ali poezija	
2011/2012	razglednica ali pismo	intervju ali skeč/prizor za (lutkovno) gledališče	reportaža ali popevka/rap/song/blues/šanson ali notranji monolog	
2012/2013	opis kraja ali izštevanka	nonsensna zgodba ali šolska zgodba	potopis ali scenarij ali himna, oda	
2013/2014	Letni časi	Šport	Vesolje	Dober dan
2014/2015	Lahko noč	Okoli nas	ME BR!GA	Okno
2015/2016	Ena živalska	Rad/a te imam	Pogled na oder	In če ...
2016/2017	Ena družinska	Prijateljstvo	Evropa	Neznano
2017/2018	Ena šolska	#sanje	Na pomoč!	Moj b(l)og
2018/2019	V gozdu	Ena pustolovska	#eko	Na cesti
2019/2020	Za rojstni dan ...	Sreča	Čez most	Ogledalo

Sodelujoči lahko v svoji starostni skupini napišejo literarno/umetnostno ali neliterarno/neumetnostno besedilo. Vsako leto so razpisane tudi posebne nagrade, npr. za besedilo v narečju, za besedilo s šole, kjer slovenščina ni učni jezik, za daljše besedilo, za strip (zgodbo v slikah in besedah). Podelili smo tudi posebne nagrade – uglasbitev besedila – za besedilo popevke ali šansona in rap besedilo.

Vsak sodelujoči prejme majico, priznanje in prilogo *Nedelje*, kjer so nagrajena besedila objavljena. Nagrajenci prejmejo razne nagrade – e-bralnik ali letno naročnino revije *Moj planet*, dobropis knjigarn Haček ali Mohorjeve, gledališki abonma Slovenske prosvetne zveze in knjigo.

V zadnjih letih tudi preko leta različni mediji objavljajo oddana besedila Pisane Promladi (*Mladi rod, Rastje* ...).

Projekt je sofinanciran s strani Urada Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, Dežele Koroške ter Ministrstva za izobraževanje, znanost in raziskovanje Republike Avstrije. S pomočjo partnerjev, učiteljev, vseh podpornikov nam je v desetih letih uspelo spodbuditi mlade h kreativnemu pisanju. V preglednici so predstavljeni udeleženci zadnjih devet let.

Šolsko leto	Število sodelujočih
2010/2011	350
2011/2012	431
2012/2013	541
2013/2014	549
2014/2015	590
2015/2016	589
2016/2017	748
2017/2018	667
2018/2019	614

V zadnjih letih strokovno žirijo sestavljajo: Mateja Rihter, pisateljica, glavna urednica *Nedelje* in vodja strokovne komisije, šolski nadzornik pri Izobraževalni direkciji dr. Michael Vrbinc, Martin Kuchling, pisatelj in sodelavec KKZ, mag. Amina Majetić, pisateljica, glasbenica, učiteljica in nagrajenka Pisane Promladi, ter dr. Bernarda Kurasch-Volavšek, profesorica na Pedagoški visoki šoli na Koroškem. Vodja projekta je Jasna Černjak. Ocenjevanje besedil poteka anonimno, strokovna žirija prejme besedila s šiframi.

Prav posebej je treba izpostaviti delo in podporo učiteljic in učiteljev, vzgojiteljic in vzgojiteljev ter staršev, saj motivirajo otroke in mladino k sodelovanju. Vsem sodelujočim se iskreno zahvaljujemo za vloženi trud in čas v zadnjih desetih letih v upanju, da bo projekt Pisana Promlad rasel še naprej.

Martin Kuchling

Krščanska kulturna zveza, Celovec

office@kkz.at, kuchling@kkz.at, www.kkz.at

Govorniški natečaj ob podelitvi Tischlerjeve nagrade

Ob podelitvi Tischlerjeve nagrade Krščanska kulturna zveza in Narodni svet koroških Slovencev od leta 1990 dalje razpisujeta govorniški natečaj za dijake in dijakinje od 9. do 13. šolske stopnje. Natečaj je razpisan v slovenskem jeziku in je namenjen mladim na slovenskih šolah oz. na šolah s poukom slovenščine na omenjenih šolskih stopnjah. Natečaj naj mladim nudi možnost, da izrazijo svoje misli k izbrani temi in s svojim besedilom nastopijo pred širšo javnostjo. Najprej dijaki in dijakinje in na posameznih šolah tekmujejo med seboj, na zaključno tekmovanje pa vsaka šola pošlje po dva kandidata/dve kandidatki. Na govorniškem natečaju redno sodelujejo učenci in učenke treh osrednjih slovenskih oz. dvojezičnih izobraževalnih ustanov na Koroškem: Zvezna gimnazija in Zvezna realna gimnazija za Slovence v Celovcu, Dvojezična zvezna trgovska akademija v Celovcu in Višja šola za gospodarske poklice v Šentpetru pri Šentjakobu v Rožu. K sodelovanju sicer redno vabimo tudi druge ustanove, na katerih poteka pouk slovenščine na dotičnih šolskih stopnjah, a žal doslej s teh ustanov še ni bilo nobenih sodelujočih. Vzrok za to učitelji vidijo tudi v dejstvu, da je za učence na šolah, kjer slovenščina ni učni jezik, dosti težje doseči isto stopnjo obvladanja slovenščine, kakršna je na šolah s slovenskim učnim jezikom, kjer pouk dejansko skorajda v celoti poteka v slovenščini.

Žirija na zaključnem tekmovanju izmed šestih kandidatov/kandidatk izbere zmagovalca/zmagovalko, ki svoj govor predstavi ob podelitvi Tischlerjeve nagrade pred zbranim občinstvom. Natečaj je dotiran z denarnimi nagradami, z dobropisi in priznanji. Teme žirija določa na podlagi aktualnih družbenih dogajanj in aktualnih vprašanjih sodobne družbe, vedno pa so teme povezane tudi s koroško stvarnostjo dvojezičnega območja in z odnosom mladih do slovenskega jezika.

Pri Krščanski kulturni zvezi delo z mladino in delo za mladino zavzema bistven del njenega poslanstva, saj se kot osrednja kulturna ustanova dobro zavedamo pomena mladinskega dela za sedanost in za bodočnost slovenske narodne skupnosti na Koroškem. Tudi govorniški natečaj sodi v ta sklop. Bistvo natečaja je, da na sodoben način mlade spodbujamo k razmišljanju o svoji domovini, o jeziku in o pomenu slovenskega jezika za njih same, za družbo na Koroškem in za širšo regijo, v kateri živijo. Tako so ob rabi slovenskega jezika v prostem govoru in ob nastopanju pred javnostjo ključnega

pomena tudi teme, ki zaposlujejo Slovence v zamejstvu: to je predvsem odnos mladih v zamejstvu do slovenskega jezika in njihova prizadevanja za krepitev in pospeševanje le-tega doma in v družbi, v vseh generacijah in v vseh družbenih slojih.

V jezikovno mešanih okoljih je manjšinski jezik za govorce del lastne identitete, pripadniki manjšine z njim istovetijo več kot le sredstvo sporazumevanja. Identifikacija z jezikom in vedenje o lastnem poreklu dobivata globljo razsežnost in funkcionalnost jezika lahko tudi stopi v ozadje. Pri govorniškem natečaju pa je v ospredju tudi prikaz funkcionalnosti slovenščine.

Natečaj je posebna ponudba za šole, saj ga omenjene šole že dosledno vključujejo v svoj vsakoletni učni načrt. Učitelji ustrezno podpirajo dijake in dijakinje pri njihovih govorniških poskusih, le-ti pa natečaj tudi jemljejo resno in se dobro pripravijo na tekmovanje. Seveda pa morata pri posameznikih biti dani tudi velika sposobnost in velika pripravljenost, da s svojim govorom stopijo najprej pred zbrano razredno skupnost in nato na zaključnem tekmovanju pred zbrano žirijo, ki po jasno definiranih kriterijih strokovno odloča o zmagovalcu/zmagovalki ter o prejemnikih nagrad in priznanj. Člani žirije so zastopniki slovenskih medijev na Koroškem in izobraženi slavisti. Jasno določena pravila o nastopu na natečaju terjajo od kandidatov/kandidatk ustrezno pripravo in vaje v javnem govoru. Učitelji kot mentorji spremljajo proces od nastajanja besedila do zaključka javne predstavitve, prva kritična publika pa so prav sošolci/sošolke dijakov, ki so lahko tudi zelo strogi kritiki. Tako govor prehodi pot od zapisa prve ideje do zaključnega tekmovanja in kandidatu/kandidatki že s samo udeležbo na natečaju nudi cel kup izkušenj in zavedanja o sebi in o svojih govorniških zmogljivostih ter o svojih sposobnostih javnega nastopanja – tudi če na koncu ni zmagovalec/zmagovalka. V najboljšem primeru pa seveda še dijaki/dijakinje še prejmejo nagrade in priznanja, ki jih javno podelimo.

Krščanska kulturna zveza in Narodni svet koroških Slovencev natečaj vidita kot dodaten dejavnik pospeševanja slovenščine na Koroškem, hkrati pa z njim želita mladini približati slovenski jezik tudi kot jezik javnega nastopanja in kot jezik razprave o aktualnih življenjskih temah. Mladi imajo s tem dodatno možnost, da se urijo v javnem nastopanju v slovenskem jeziku ter hkrati lahko predstavijo svoje lastne misli in svoja lastna razmišljanja širši javnosti. Po nastopu na govorniškem natečaju sledi pogovor z novinarji, objava dela govora ali celotnega govora v koroških medijih ter intervjuji in predstavitve besedil po radiu ali po televiziji. Na ta način se vloženi trud za dijake/dijakinje poplača z ustrezno omembo v javnih občilih in daje udeležencem/udeleženkam zagotovilo, da njihova kreativna energija ni šla v prazno. Narodna skupnost pa s tem pridobiva in izobražuje govorce in govornice, ki bodo sposobni prevzemati funkcije in obveznosti javnega nastopanja v slovenskih društvih in slovenskih ustanovah na Koroškem v prihodnosti.

Susanne Weitlaner

Gradec/Graz

susanne.weitlaner@pavelhaus.at

Gledat, kaj delajo: vpogledi v slovensko kulturo in zgodovino na avstrijskem Štajerskem

»Gremo na Štajersko, gledat kaj delajo ...« Začetek znane slovenske pesmi nam je šinil v glavo, ko smo leta 2012 pripravili obnovo stalne razstave o zgodovini Slovencev in Slovenk na avstrijskem Štajerskem.¹ Delovni naslov je potem kar ostal, saj veliko ljudi ne ve za slovensko skupnost na Štajerskem in smo s tem naslovom tudi želeli, da bi ljudje postali radovedni in prišli pogledat, kaj vse se tu pri nas dogaja.

Obnovljena in razširjena razstava je bila del Evropske prestolnice kulture v Mariboru leta 2012 in na ogled v stari kavarni oz. bivšem kazinu na glavnem trgu. Tamkajšnja stavba je nudila ogromen prostor za razstavo, ki se je vsepovsod poigravala z naslovom: daljnogledi so vabili, da se pogleda čez rob, in drobnogledi so vabili, da se pogleda bolj natančno zgodovino. Po koncu razstave smo stali pred izzivom, kako to ogromno razstavo spraviti v našo majhno, kmečko Pavlovo hišo. Tako so nastali novi, zreducirani dvojezični panoji in vse ostale informacije, ki niso našle prostora v razstavnem prostoru, se nahajajo v obširnem katalogu *Gledat, kaj delajo: vpogledi v slovensko kulturo in zgodovino na avstrijskem Štajerskem / Schauen, was sie machen: Einblicke in die slowenische Geschichte und Kultur in der Steiermark* (ur. Elisabeth Artl, Potrna/Laafeld: Društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko, Pavlova hiša / Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark, Pavelhaus, 2014), ki bo izšel na novo, ker je prva izdaja razprodana.

Razstava je posvečena narodnim skupnostim v Avstriji in podrobneje Štajerskim Slovincem. Na kratko oriše zgodovino Slovencev na Štajerskem, avstrijsko državno pogodbo iz leta 1955, v kateri so zapisane pravice avstrijskih manjšin in tudi štajerskih Slovencev. Do leta 1988, ko se je ustanovilo Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko, o slovenski besedi na Štajerskem in kakršnokoli podpori tej ni bilo govora. Šele z obiskom takratne deželne glavarke Waltraud Klasnic v Pavlovi hiši, kulturnem domu društva, leta 2001 je dežela Štajerska priznala Slovence na avstrijskem Štajerskem. Decembra leta 2003 je urad zveznega kanclerja štajerske Slovence prvič sprejel v Sosvet za slovensko narodno skupnost.

1 V nadaljevanju bo govor samo o Štajerski, mišljena pa je današnja avstrijska Štajerska.

Ob zadnjem popisu prebivalstva leta 2001 je 2200 oseb na avstrijskem Štajerskem kot pogovorni jezik navedlo slovenščino, leta 1991 je jih je bilo 1695, danes pa jih je temu primerno več. Žal se od leta 2001 pri štetju prebivalstva več ne povprašuje po občevalnem jeziku, tako da natančnih števil ni možno dobiti. Zavedanje in samodojemanje tega pomembnega sestavnega dela multiple identitete v južnih in jugovzhodnih štajerskih obmejnih občinah se torej ponovno povečujeta, predvsem pa ta rezultat popisa prebivalstva razorožuje tiste glasove, ki so slovensko delno identiteto Štajerske imeli za kmalu »ne več dokazljivo«.

Slovensko govoreče prebivalstvo v zvezni deželi Štajerski si s koroškimi Slovenci deli skupno zgodovino, saj korenine obeh skupin segajo v zgodnji srednji vek, v čas Karantanije in Alpskih Slovanov, prav tako pa sta obe skupini več stoletij živeli v tesnem stiku z nemško govorečimi sosedi. Na Koroškem so pa bili pogoji za razvoj slovenske nacionalne zavesti ugodnejši. Že v 19. stoletju je naraščal pritisk na slovensko govoreče prebivalstvo na Štajerskem, da se opredeli kot »nemško«.

Še danes živijo osebe s slovenskim pogovornim jezikom v redko poseljenem južnem delu mikroregije Sobota/Soboth, v občinah Gradišče/Schloßberg in pri Lučanah/Leutschach, kot tudi v petih vaseh avstrijske občine Radgona/Bad Radkersburg. Ta tri območja so med seboj izolirana, zato omenjeno prebivalstvo nima skupne skupinske zavesti. Seveda pa je slovenščina, koliko se v vsakdanu še uporablja, del lokalne identitete in je na podlagi obmejne lege in zgodovinskih skupnih značilnosti prisotna določena afiniteta do konkretnega sosednjega področja neposredno onstran državne meje.

Če na Štajerskem popraskate po gladki nemški štajerski površini, pride na dan veliko slovanskega/slovenskega, ki priča o sožitju dveh jezikov. Veliko krajevnih in ledinskih imen naprimer opozori na slovansko dediščino. Če pogledate na pokopališča v Radgoni, Lučanah in Soboti boste našli slovenske priimke, tako kot boste na slovenskem Štajerskem našli nemške priimke.

Predstavljene so tudi znamenite osebnosti, ki so v javnosti enkrat bolj, drugič manj znane in ki so slovenskih korenin ter so povezae s Štajersko, z Gradcem, kot npr. pisatelj Alois Hergouth ali Josipina Urbančič Turnograjska.

Tudi na slovensko zgodovino mesta Gradec, ki nima le slovansko ime, ampak je tesno povezano s Slovenci, ki so tu našli možnost za izobraževanje ali za delo, nismo pozabili. Poleg zgodovine pa je predstavljeno tudi živo slovensko kulturno življenje v Gradcu, ki sega od študentskega kluba, pouka slovenščine, slovenske čitalnice, društva avstrijsko-slovenskega prijateljstva do slavistike na univerzi.

Seveda ne sme manjkati predstavitev Kulturnega društva Člen 7 za avstrijsko Štajersko s svojim kulturnim centrom Pavlovo hišo, kjer že več kot 20 let potekajo dvojezični kulturni in znanstveni projekti.

Karin Almasy

Univerza v Gradcu, Oddelek za slavistiko / Universität Graz, Institut für Slawistik
karin.almasy@uni-graz.at

Heinrich Pfandl

Univerza v Gradcu, Oddelek za slavistiko / Universität Graz, Institut für Slawistik
heinrich.pfandl@uni-graz.at

Nov pogled na večjezični Štajer-mark

V letu 2018 smo obeležili 100. obletnico delitve Štajerske. Avstrijska in slovenska Štajerska sta vse do leta 1918 skupaj tvorili eno od kronovin habsburške monarhije, ki jo je na njenem najbolj južnem delu bistveno zaznamovala dvojezičnost. Tej dvojezični pokrajini se je skušala preko zelo razširjenega medija tistega časa – razglednice – približati posebna razstava, ki je do februarja 2020 gostovala v muzeju GrazMuseum v štajerski prestolnici.

Razstava predstavlja razglednice na edinstven način, saj некоč niso imele le vloge sporočanja počitniških vtisov, ampak so bile nosilke zgodovine. Razglednice so bile vsakdanji komunikacijski medij, ki ga je uporabljala večina prebivalstva tistega časa, zato nudijo tudi pogled »od spodaj« oz. pogled preprostih, »malih« ljudi tistega časa. Kot sredstvo množične komunikacije, ki je bilo tesno vpeto v vsakdanje življenje tukajšnjega prebivalstva, so razglednice lahko vitalni vir informacij o jezikovnih stikih, o prevladujoči, četudi asimetrični dvojezičnosti in hkrati tudi o sobivanju Slovencev in Nemcev na spodnjem Štajerskem. Kaj je opaziti na razglednicah iz dvojezične Spodnje Štajerske, torej današnje slovenske Štajerske s preloma stoletja? Na eni strani lahko sledimo procesu vse opaznejše delitve in polastitve jezika s strani porajajočih se narodnih gibanj, na drugi strani pa gre za zgodbo o sožitju, medsebojnih stikih in vsem, kar je bilo prebivalcem skupno, kar jih je združevalo. Razstava postavlja v ospredje čas do leta 1918, sledi pa tudi političnim ločnicam, ki so sledile. »Želeli smo pokazati, kako je bil ta nekdanji skupni prostor upodobljen na razglednicah in kakšne zgodbe o skupnem življenju nemško in slovensko govorečega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem je razbrati iz sporočil pošiljateljev,« sta povedali Karin Almasy in Eva Tropper, kuratorki razstave, »s tem smo želeli spominjati na sožitje in sobivanje jezikov, ki je danes v veliki meri utonilo v pozabo«

Razstava je bila najprej od septembra 2018 na ogled v *Pavlovi hiši/Pavelhaus* v avstrijskem Laafeldu (Potrni) pri Bad Radkersburgu (Radgoni), nato od maja 2019 v muzeju *Heimat. Museum im Tabor* (Feldbach/Vrbna), od oktobra 2019 pa še v muzeju *Graz-Museum* v Gradcu. Vzporedno je po avstrijskih in slovenskih krajih potovala mobilna

različica razstave. Ta potujoča izvedba je bila od marca 2019 prikazana v raznih krajih v Sloveniji (Maribor, Celje, Ptuj, Ljubljana) in Avstriji (Leutschach/Lučane, Arnfels/Arnež, Leibnitz/Lipnica, Wien/Dunaj, Innsbruck in Klagenfurt/Celovec).

Razstava je nastala v okviru znanstvenega projekta »Postcarding Lower Styria. Jezik, narod in identitete na spodnještajerskih razglednicah (1890–1920)«, ki ga je med letoma 2016 in 2020 na slavistiki Univerze v Gradcu vodil Heinrich Pfandl.¹ Projektna skupina (Karin Almasy, Jernej Kosi, Martin Sauerbrey, Bianca Sieberer in Eva Tropper) je od leta 2016 pregledala več tisoč zgodovinskih razglednic iz obdobja med letoma 1890 in 1920, ki so bile poslane na območju zgodovinske Spodnje Štajerske. Gre za interdisciplinarni projekt na stičišču zgodovinopisja in slovenistike, ki ga je finančno podprl Avstrijski znanstveni sklad (FWF) in je presegel državne meje, saj so v njem udeleženi tako slovenske kot avstrijske ustanove in zbiratelji. Izsledke svojega večletnega proučevanja so avtorji predstavili javnosti ne le z razstavo, temveč tudi z obširno istoimensko publikacijo »ŠTAJER-MARK. Po sledih skupne zgodovine: razglednice zgodovinske Spodnje Štajerske (1890–1920)« ter v številnih znanstvenih člankih in predavanjih. Julija 2020 bo objavljen še zbornik, ki k razglednicam pristopa kot k posebnim pričevalkam o dvojezičnosti in ne vsebuje le prispevkov o Spodnji Štajerski, temveč tudi o drugih dvo- ali večjezičnih območjih bivše monarhije.²

Hkrati z razstavo je nastajala tudi spletna zbirka razglednic, pri kateri je sodeloval Center za digitalno humanistiko ZIM/ACDH (Zentrum für Informationsmodellierung) z Univerze Karla in Franca v Gradcu. Zbirka je javnosti dostopna, vsebuje pa več kot 2000 datiranih in opisanih razglednic iz Spodnje Štajerske iz obdobja med letoma 1890 in 1918.³ Dosegljiva je kot del že obstoječega arhiva *Visual Archive of Southeastern Europe*. Bogata slikovna in podatkovna baza omogoča iskanje razglednic na osnovi različnih vsebinskih in jezikovnih kriterijev ter tako nudi možnost za raziskovanje in opazovanje skupne zgodovine Slovencev in Nemcev na Spodnjem Štajerskem v obravnavanem obdobju.

Delo z zgodovinskimi razglednicami priporočamo tudi slavistom oz. slovenistom, saj ponujajo zanimiv in neolepšan vpogled v stanje vsakdanjega slovenskega jezika na začetku 20. stoletja. Vodja projekta Heinrich Pfandl zaključuje: »Kot slavist doživljam osebna sporočila na razglednicah, ki smo jih uporabili na razstavi, kot pomemben vir za raziskovanje slovenskega jezika v zadnjih desetletjih monarhije. Slovenščina takrat še ni bila tako poenotena, kot je danes. S človeškega vidika se mnoge razglednice berejo kot nekakšne manjše drame, ki dajejo vpogled v takratno življenje navadnih ljudi.«

1 Za podrobnejše informacije o delu projekta, prim.: <<https://postcarding.uni-graz.at/sl/>>.

2 Karin Almasy, Heinrich Pfandl, Eva Tropper (ur.), 2020: *Bildspuren – Sprachspuren. Postkarten als Quellen zur Mehrsprachigkeit in der späten Habsburger Monarchie*. Bielefeld: transcript.

3 <<http://gams.uni-graz.at/context:polos>>.

Dejan Kac, Karmen Salmič Kovačič, Kornelija Sorger

Univerzitetna knjižnica Maribor

dejan.kac@um.si, karmen.salmic@um.si, neli.sorger@um.si

Razstava Slovensko-graški stiki v izobraževanju in kulturi skozi čas: izbrani poudarki v Knjižnem razstavišču Univerzitetne knjižnice Maribor

Slovenci so si od nekdaj izobrazbo z različnih področij znanosti in umetnosti pridobivali tudi v bližnjem Gradcu ali tam celo delovali. Zato je bilo izobraževanje tista stalnica, ki je povezovala obe kulturi – slovensko in nemško avstrijsko. In tako je še danes. Naši rojaki so si že v zgodnjem 19. stoletju prizadevali za priznanje slovenskega jezika in slovenstva v okviru nekdanje monarhije na domačih tleh kot tudi v tedanji štajerski prestolnici, pri čemer pa sta ob politiki najvidnejšo vlogo odigrali zlasti beseda in glasba. Ob izobraževalnem vidiku bosta tako med slovensko-graškimi stiki izpostavljena zlasti literarni in glasbeni.

Zato Univerzitetna knjižnica Maribor na razstavi v prvem delu predstavlja ustanovitev in delovanje **Slovenskega društva** v Gradcu (1810) ter prve **stolice za slovenski jezik** na liceju v Gradcu (1811–1813) – najstarejše tovrstne katedre nasploh, ki so ji zatem v predmarčni dobi sledili še drugi poskusi, da bi slovenski jezik uradno poučevali kot predmet na licejih, tedanjih avstrijskih visokih šolah. V okviru tega bo izpostavljeno zlasti življenje in delo štajerskih preroditeljev ter osebnost Janeza Nepomuka Primica (1785–1823) – slovenskega razsvetljenskega pesnika, prevajalca, pisatelja in profesorja, »največjega entuziasta med slovenskimi preroditelji«, kot ga je imenoval slovstveni zgodovinar France Kidrič, ter »ustvaritelja duše slovenskemu prerodu na Štajerskem«. Bil je pobudnik nastanka omenjene stolice in prvi profesor slovenščine na njej.

Drugi del razstave osvetli današnji položaj slovenistike na Univerzi v Gradcu. V pisnih virih lahko preberemo, da je ta v sedanjem času na zadovoljivi ravni. Stalni profesuri za slovenščino na **Oddelku za slavistiko** (Institut für Slawistik) in lektorskim mestom se redno pridružujejo tudi gostujoči profesorji s slovenskih univerz (tudi s pomočjo **Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik** Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani). Poleg vseh predvidenih rednih obveznosti nudijo še vrsto medpredmetnih predavanj, upoštevajoč slovenistične vsebine. Slovenistika tesno sodeluje s prevodoslovci, z drugimi fakultetnimi središči, zlasti kulturologi,

zgodovinarji, predvsem s **Centrom za jugovzhodnoevropske študije** (Zentrum für Südosteuropastudien) Univerze v Gradcu.

Dejavnosti Oddelka za slavistiko segajo tudi v širše okolje univerzitetnega mesta Gradec. Eden takih večjih mejnikov je bilo odprtje **Slovenske čitalnice Gradec** (Slowenischer Lesesaal Graz) v juniju 2013. Ta je postala pomembno kulturno središče Slovencev v Gradcu, s čimer so slovenski jezik, literatura in kultura postali še prepoznavnejši in dostopnejši krogu izven akademskega okolja. V Slovenski čitalnici, ki deluje v prenovljeni Štajerski deželni knjižnici (Steiermärkische Landesbibliothek), si lahko Slovenci v Gradcu izposojajo slovensko literaturo ali se udeležijo katere od številnih prireditev, organiziranih v okviru le-te.

Slovenska čitalnica Gradec s svojim delovanjem Univerzo v Gradcu povezuje tudi s tremi delujočimi slovenskimi društvi, in sicer s **Kulturnim društvom člen 7 za avstrijsko Štajersko, Klubom slovenskih študentk in študentov v Gradcu in Društvom avstrijsko-slovenskega prijateljstva** v Gradcu.

Na razstavi izpostavimo tudi najbolj prepoznavno ime sodobne graške slavistike – Andrej Leben ga poimenuje kar utelešenje graške slovenistike – to je Ludvik Karničar, ki mu lahko pripišemo izjemen pomen pri prepoznavnosti slovenske kulture za identiteto Gradca. Ker pa je sodobnost tisto, kar se nam dogaja zdaj, nam bo študij gradiva z razstave morda prinesel še kakšno zanimivost, ki je na tem mestu nismo zapisali.

Tretji del razstave je posvečen povezavam z mestom Gradec zlasti v glasbeni in besedni umetnosti, ki sta bili v 19. stoletju tesno povezani s slovensko prebujo. Podrobneje je osvetljeno življenje in delo skladateljev iz rodbine Ipavec, usoda prve slovenske pesnice, pisateljice in skladateljice Josipine Turnograjske (1833–1854), roj. Urbančič, ki je bila poročena s slovenskim pesnikom in politikom Lovrom Tomanom (1828–1870), čigar znameniti verzi o Mariboru so razložili simboliko imena tega mesta in postali geslo čitalničarjev: »Zato priseže vsak al' mlad al' star, da mu za srečo roda zmir je mar, zato si voli rodoljubov zbor, za mesto svoje Mar i bor«. Izvedeli bomo, kakšna je bila Tomanova vloga pri mariborski Slovanski čitalnici, ustanovljeni 1861, takoj za tržaško, kdo vse je uglasbil njegovo pesem, kateri mariborski glasbeniki so bili v tistem času in kasneje povezani z Gradcem ter kateri iz Gradca so delovali pri nas ... Na razstavi lok časa z izbranimi poudarki v kulturnih izmenjavah razpnemo vse do današnjih dni, ko je bila opera *Kriton* sodobnega skladatelja in profesorja kompozicije na mariborski univerzi Tomaža Sveteta (1956) nagrajena na festivalu Štajerska jesen (Steirischer Herbst) v Gradcu in tam leta 2000 tudi prvič izvedena.

Sprehod po Radgoni in sprehod po Gradcu

Andrea Habert-Zemljič
Radgona/Bad Radkersburg
ahaze@aon.at

Sprehod skozi mesto ob meji: Bad Radkersburg/Radgona

Ob priliki se o Sloveniji reče, da je dežela na prepihu. To je prav gotovo veljalo v preteklosti tudi za območje Bad Radkersburga in okolice oz. Gornje Radgone in okolice, ki meji na Prekmurje in slovensko Štajersko. Veliko narodov in vojska je prešlo to pokrajino in pustilo sledi in veliko vode je odteklo po Muri, odkar so se pojavila prva naselja. Vse to pa je pogojeno z geopolitično lego v osrčju Evrope in vendar na veliki ločnici, meji. Meja med narodi in območji je razlog, zakaj je tukaj prišlo do ustanovitve mesta in razvoja trgovine. Najstarejša meja (stara 800 let) je meja z Madžarsko.

Do 12. stoletja se je na tem območju ustalila etnična meja med naseljenci slovanskega, germanskega in madžarskega izvora, ki se je ohranila do danes. Zahodno od tu je potekala meja med ogrskim kraljestvom, Železno županijo, in Svetim rimskim cesarstvom, katerega del je bila vojvodina Štajerska. Kljub združitvi pod eno cesarsko krono v 16. stoletju je tako ostalo do konca prve svetovne vojne, ko so bile določene meje novih držav: Avstrije, Madžarske ter Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Meja je bila tudi razlog za vojne pohode in obrambne boje, ki so se odvijali na teh tleh. In vojni pohodi so tudi razlog za to, da se najstarejši toponim za ta kraj *Dudlepin* iz Konverzije in *ad Tudleipin* iz darovnice kralja Ludvika Nemca salzburškemu nadškofu leta 860, lokaliziran v Radgoni, ni ohranil.¹ Utonil je v pozabo, in ko so se razmere v prvi polovici 12. stoletja po madžarskem vdoru v prvi polovici 9. stoletja in po ponovnem madžarskem osvajanju v 11. stoletju ustalile, Radgono v zgodovinskem gradivu zasledimo šele leta 1182 v darovnici mejnega grofa Otokarja VI. kartuzijanom v Žičah, in sicer kot *Radkersburg*, *Rakerspurch* ali *Racherspruch*, po gradu, ki naj bi ga tu (v današnji Gornji Radgoni tostran državne meje) postavil neki Radger. Verjetno je to bil plemič slovanskega porekla.² Tudi prvo naselje je bilo verjetno ob vznožju grajskega griča in v Gornji Radgoni se je razvilo tako imenovano predmestje *Gris*, medtem ko je glavnina mesta nastala na drugem bregu Mure.

1 Prim. Höfler 2016: 82.

2 Ugibanje o slovanskem ali nemškem izvoru imena tega mesta je treba videti tudi pred ozadjem idelološke naravnosti zgodovinarjev.

Mura je nekoč tekla precej drugače kot danes, oblikovala je meandre in otoke (tudi Radgona je bila otok). Zato je bila praznupnija Radgona z velikim obsegom vse do ključno Ljutomera, zasnovana tako, da je zajela ozemlje na desni strani Mure (če predpostavljamo, da je Mura tekla severneje kot danes, to je južno od Gorice (Goritz bei Radkersburg) in Cankove.³ Radgona (Radkersburg) je bila kot mesto zasnovana v letih 1261 do 1265 na ukaz kralja Otokarja II. Přemysla kot mejna utrdba na štajerski vzhodni meji na do takrat neposeljenem otoku Mure. Mesto je torej imelo že od začetka vojaški naboj in namen. Že ob ustanovitvi je bilo mesto z zidovi, vrati in s stolpi. Na severovzhodu mesta je deželni knez dal zgraditi mestni grad. Ta del mesta se še danes imenuje Tabor.⁴

Naselje je bilo leta 1265 zasnovano kot trg, vendar je bilo že leta 1299 označeno kot mesto. Zasnova mesta ustreza geografskim danostim za trgovino. Mesto v smeri sever–jug prečka najdaljša ulica, Langgasse, do mosta čez Muro (ki je bil prvič omenjen že leta 1450), kjer so bila tako imenovana Graška vrata (pot do glavnega mesta Gradec je takrat potekala po Apaški dolini). Na drugem koncu ulice so bila tako imenovana Madžarska vrata (ker je to bila pot na Madžarsko, v današnje Prekmurje). Kot v mnogih drugih mestih je bil Glavni trg zasnovan pravokotno na to ulico kot središče mesta in trgovine. Na njem so najpremožnejše družine gradile palače, ki so ostale ohranjene do danes. Trgovina se je razvila na podlagi privilegijev, ki jih je mesto pridobilo v 14. stoletju. Leta 1320 so bili meščani oproščeni carine in cestnine na kopnem in na rekah za blago na avstrijskem Štajerskem in v Avstriji, za Koroško, Kranjsko in slovensko Štajersko. Leta 1383 je sledila pravica, da se vso blago na poti z Madžarskega ali v nasprotni smeri skladišči v mestu (za kar je bilo treba plačati) in leta 1428 pravico za vnaprejšnji nakup vina v času od 29. septembra do 25. novembra na območju, ki je segalo na jugu do Drave in na zahodu do Pesnice.⁵ Od tod tudi ogromen pomen vina za to mesto. Meščanske družine Eggenberger, Pazr, Königsfelder ali Wechsler so postale premožne zaradi trgovine z Madžarsko. Konec 15. stoletja je bilo mesto v gospodarskem smislu najuspešnejše in je bilo pri plačevanju davkov na drugem mestu na Štajerskem (za Gradcem). Vendar je nekaj let pozneje (1504) sledil prvi požar, ki je mesto dodobra uničil. Tudi reformacija je tu pustila sledi, luteranstvo se je širilo, čeprav samo sto let. Na koncu tega stoletja so bile luteranske knjige sežgane na Glavnem trgu (1599), sekovski škof Brenner, simbol protireformacije, pa je zasedel mesto.

V šestnajstem stoletju se je mesto spremenilo v mesto trdnjavo proti osmanskemu vdoru. Italijan Domenico dell'Allio⁶ je v Radkersburgu zgradil bastijonsko trdnjavo. Podoben sistem je bil tudi v Hartbergu, Fürstenfeldu, Mariboru, na Ptujju, v Ormožu, Celju

3 Höfler 2916: 83.

4 Kaindl, Ruhri 1982.

5 Habsburg-Lothringen, Vreča 2009: 21.

6 Vreča 2015: 21–33.

in Varaždinu. Gradnja teh ogromnih zidov je trajala skorajda stoletje in je zahtevala veliko dela tudi prebivalcev, tj. kmečkega prebivalstva v okoliških vaseh. Čas teh bastijonskih trdnjav se je končal v 18. stoletju, ko tudi ni bilo več osmanskih vpadov. Sistem trdnjav je bil opuščen leta 1773. V tem obdobju je tudi mesto Radkersburg izgubilo pomen kot trgovsko središče ob meji.

Opustošenje, ki so ga povzročili Turki, je izpraznilo celotne pokrajine, tako tudi vasi v okolici Radkersburga – Goritz/Gorica, Laafeld/Potrna, Zelting/Zenkovci, Sieldorf/Žetinci in Dedenitz/Dedonci leta 1480 in še kar nekaj časa po tem. V izpraznjene vasi v okolici Radgone/Radkersburga so se potem naselili prekmurski Slovenci, torej slovensko govoreče prebivalstvo, ki je prav tako pobegnilo pred Turki z juga na sever. Slovenska govornica se je v teh vaseh deloma ohranila do danes. Območje je poznano kot Radgonski kot in leži med potokom Kučnica (nekdanjo madžarsko mejo iz 11. stoletja) na vzhodu in Muro na jugu.

Peterica vasi je nastopila kot enota, kot dokazujejo listine iz 18. stoletja. Vasi so bile leta 1711 kot skupnost prodane ženskemu redu klaris in so bile do leta 1848 skupaj podložne gospostvu v Gornji Radgoni in pozneje v Rottenthurmu. Že v letu 1711 jih označujejo kot »pet vasi na madžarski strani«, to pa zato, ker ležijo Gorica, Zenkovci, Žetinci in Dedonci na tisočletni madžarski meji ob potoku Kučnici, ki je od nastanka monarhije do leta 1919 ločeval madžarski del monarhije od preostalega dela. Meja je torej poglobljena življenjska izkušnja v teh vaseh v zadnjih skorajda 300 letih.⁷

Pred letom 1919 je bila vzhodna meja tako rekoč formalne narave, ker je ločila dva dela istega cesarstva, čeprav je seveda obstajala. Južna meja najprej s Kraljevino SHS in potem z Jugoslavijo in danes z Republiko Slovenijo pa je nastala šele z letom 1919.

Razmerje med nemškim, meščanskim središčem in okoliškimi vasmi, ki so bile vsaj delno naseljene s slovensko govorečim prebivalstvom, je bilo že takrat tipično razmerje med središčem in obrobjem. Za slovensko služinčad so imeli na primer Marijino cerkev na trgu Frauenplatz, kjer je tudi edini slovenski napis v mestu: *Marija Pomočnica, prosi za nas*. Razen te cerkve iz 17. stoletja, ki je bila verjetno zgrajena na mestu starega judovskega pokopališča (v judovski mestni četrti), je v mestu še župnijska cerkev svetega Janeza Krstnika iz 14. stoletja. Kot omenjeno, je bila pražupnija posvečena sv. Rupertu. Rupertove cerkve v Radgoni ni več. Z razvojem trga pod gradom ob cerkvi sv. Janeza Krstnika, prvič izpričani leta 1396, in ko so bile župnijske pravice postopoma prenesene na to cerkev, je izgubila svoj pomen in so jo iz strateških razlogov leta 1545 odstranili. Gradbeni material je bil uporabljen za gradnjo trdnjave. Stala je na severnem pobočju grajskega hriba.⁸ Poznejša župnija Radkersburg je obsegala 12 vikariatov od Apač do Ljutomera in je bila zelo premožna. Gospodarska premoč meščanskih družin

7 Haberl-Zemljič 2012.

8 Höfler 2016: 82.

je bil razlog za to, da so se župnijske pravice prenesle na poznejšo župnijsko cerkev v središču mesta Radkersburg. V cerkvi so tudi ostanki fresk Janeza Akvile, umetnika, ki je delal v Radkersburgu, Turnišču, Martjancih, Veleméru in Fürstenfeldu.⁹ V mestu so še druga dela Janeza Akvile, in sicer najstarejše posvetne freske iz 14. stoletja v tako imenovani Pistorjevi kasarni. Na severni strani so vidne scene iz zgodbe Pirama in Tisbe, na levi strani lev pri murvi, na desni prikaz tragične smrti Pirama in Tisbe. Na drugi strani sta vidna obleganje nekega mesta in bitka.¹⁰

Na Glavnem trgu je značilno še kužno znamenje iz leta 1680 v obliki baročnega Marijinega kipa s štirimi svetniki: sv. Sebastijanom, sv. Rokom, sv. Frančiškom in sv. Antonom Padovanskim. Takrat je v mestu umrlo več kot 500 ljudi. V bližini je nekoč stal tudi spomenik ruski armadi za osvoboditev mesta, ki so ga po vojni namestili ob robu mesta proti mostu čez Muro. Samo nekaj korakov oddaljena je obnovljena stavba kulturnega središča Bad Radkersburga v stari palači s prelepim tridelnim renesančnim oknom. Renesančna zgradba je bila obnovljena v letih 2007–2009 ter je danes kulturni in prireditveni center Zehnerhaus. V 19. stoletju je tukaj bila vojašnica, ena izmed več vojašnic v mestu. To nas pripelje do naslednje značilnosti mesta, da je bilo namreč vedno tudi veliko vojaško oporišče. Danes je ohranjena samo ena vojašnica na robu mesta, kjer so od leta 2015 spet vojaki za nadzor meje z Republiko Slovenijo, ker je bil pritisk migracijskega toka tako velik. Na Glavnem trgu je vodnjak s fontano iz termalne vode v obliki peterokotnega bastijonskega sistema mesta.

Značilni del silhuete tega mesta je stolp mestne hiše (Rathausturm), prav tako na Glavnem trgu, ki je imel prvotno obrambno in opozorilno funkcijo. Prva tri nadstropja so iz poznogotskega časa, medtem ko so drugi deli iz poznega baroka. Mešanica slogov je tudi značilnost tega starega mesta, kjer so po požarih ali po nesrečah in vojnah vedno znova gradili na stari podlagi. V stolpu pri mestni hiši je tudi majhen muzej, posvečen padlim vojakom v drugi svetovni vojni ter na zunanji strani plošče padlim vojakom v prvi svetovni vojni in borcem v tako imenovanem brambovskem boju (nem. Abwehrkampf). To je tudi odraz močnega nemško-nacionalnega naboja tega mesta. Do tega je prišlo ne samo v nacionalni zaostitvi v 19. stoletju, temveč tudi v zvezi z bojem za severno mejo v Sloveniji, ko so čete generala Maistra zasedle med drugim tudi Radkersburg/Radgono (od 1. 12. 1918 do 26. 7. 1920).¹¹ Nova meja po prvi svetovni vojni je povzročila hude posledice za gospodarski in družbeni položaj prebivalstva tega mesta. Celotno slovensko zaledje vinogradništva je zamrlo, mesto je nenadoma ležalo na skrajnem jugovzhodu nove države, v katero nihče ni verjel. Življenje je od takrat naprej gravitiralo na sever, jug je bil odrezan. Slab gospodarski položaj se je nadaljeval v celotnem medvojnem času in ob koncu druge svetovne vojne se je temu pridružilo

9 Höfler 1992.

10 Habsburg-Lothringen, Vreča 2009: 36.

11 Ob stoletnici je izšel dvojezični zbornik *Im Brennpunkt des Geschehens 1918-1920 / V žarišču dogodkov 1918-1920*.

tudi uničenje gradbene substance v mestu. Ta se je vendar v desetletjih po vojni vzorno spet vzpostavila in ohranjala do danes, o čemer priča tudi zlata medalja za obnovo starega mestnega jedra iz leta 1978, posledica sistematskega spomeniškega varstva, ki je danes tudi del privlačnosti mesta. Po vojni se je počasi začelo novo življenje najprej z novim začasnim Baileyjevim mostom britanske zasedbene oblasti leta 1952. Stari most so namreč enote nemške vojske ob umiku porušile. Šele leta 1955 je bilo mogoče mejo prečkati na podlagi novega sporazuma med Republiko Avstrijo in SFRJ in nov betonski most leta 1966 je omogočil, da se je meddržavni promet bistveno povečal. Predsednika Franz Jonas in Tito sta leta 1966 slavnostno odprla ta Most prijateljstva.

Pred nekaj leti je bil most obnovljen in preurejen za potniški in kolesarski promet, tako da je zdaj pešcem in kolesarjem omogočeno prečkanje državne meje brez kontrole. K temu sta prispevala tudi zdraviliški in kolesarski turizem, ki sta se razmahnila v zadnjih desetletjih. Termalna in mineralna voda sta podlaga za turizem, ki je prinesel ekonomsko blagostanje (več kot 500.000 nočitev v letu).

Voda, ki privre iz notranjosti, in voda, ki teče po strugi Mure, je odločilnega pomena za to območje. Široka in nepredvidljiva Mura, ki so jo v 18. in 19. stoletju zožili in utesnili, dobiva v našem času spet nekaj starih oblik, ker so strokovnjaki naposled ugotovili, da razvejana struga pozitivno vpliva na poplavno varnost. Tako so nastali novi vodni objekti, ureditev bregov Mure pa je prinesla nove sprehajalne poti, ki so namenjene ne samo gostom, temveč tudi domačemu prebivalstvu.

VIRI IN LITERATURA

- HABSBURG-LOTHRINGEN, Bettina, VREČA, Beatrix, 2009: *Bad Radkersburg. Stadt und Region*. Bad Radkersburg: Tourismusverband Bad Radkersburg und Umgebung.
- HABERL-ZEMLJIČ, Andrea, 2012: *Pustiti jezik v vasi. Ohranjanje in opuščanje slovenskega jezika v Radgonskem kotu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- HÖFLER, Janez, 1992: *Johannes Aquila*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- HÖFLER, Janez, 2016: *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Druga, revidirana in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Viharnik.
- Im Brennpunkt des Geschehens 1918-1920: vom Übermurgebiet über Radkersburg bis Mureck / V žarišču dogodkov 1918-1920: od Prekmurja pred Radgone do Cmureka*. Bad Radkersburg: Stadtgemeinde / Radgona: Mestna občina, 2018.
- KAINDL, Heimo, RUHRI, Alois, 1982: *Pfarre Bad Radkersburg*. Bad Radkersburg: Pfarre.
- VREČA, Beatrix, 2015: Domenico dell'Allio. Das Werk des italienischen Baumeisters mit besonderer Berücksichtigung der Festung Radkersburg. *Srečanje dveh svetov / Meeting of two worlds*. Collected volume of the symposium, 15. in 16. 10. 2015. (Museo Europa 2.) Maribor. 21-33.

Heinrich Pfandl

Univerza v Gradcu, Oddelek za slavistiko / Universität Graz, Institut für Slawistik
 heinrich.pfandl@uni-graz.at

Sprehod po Gradcu (esej)¹

*Prispevek opisuje, kakšne misli prihajajo na um, ko se človek sprehaja po Gradcu in razgla-
 blja o njegovi zgodovini z vidika slovenskega soseda. Avtor razmišlja o imenu mesta Gradec,
 vlogi Gradca kot prestolnice bivše dvojezične kronovine, pomenu Slovencev, zlasti za razvoj
 slavistike na graški univerzi, slovenskih ljudeh, ki so živeli v Gradcu tja do razpada avstro-ogr-
 ske monarhije, poimenovanjih ulic in današnjih društvih, ki delajo v korist slovensko govorečih
 prebivalcev mesta.*

1 Štajerska in »ta nemški Gradec«

»Gremo na Štajersko« – to preprosto ljudsko pesem pozna vsak Slovenec in še pred kratkim bi jo tudi jaz omenil med prvimi, če bi me vprašali, katere štajerske ljudske pesmi poznam, slovenske, seveda. Potem bi se spomnil še »En hribček bom kupil«. Ampak pomislimo: pesem »Gremo na Štajersko« zagotovo ni *štajerska*, saj človek, ki se nahaja na Štajerskem, svojih poslušalcev, ki se v tem trenutku najbrž prav tako nahajajo na Štajerskem, ne bo povabil, da se premaknejo na Štajersko. Drugo, tisto o vinorodnem hribčku, pa je napisal štajerski škof Anton Martin Slomšek, torej ni ljudska. Je pa postala ljudska, in to je za vsakega avtorja največji uspeh. Vsak avtor sanja o tem, da pozabijo na njegovo avtorstvo in da postane njegovo besedilo last narodovega diskurza. Tudi pri šaljivem ali resnem citiranju fraze »Ostalo je molk« ne misli vsak učitelj na avtorja tega citata in mogoče celo ne ve, da so bile to zadnje besede princa Hamleta v Shakespearovi drami.

Beseda *Štajerska* ima več pomenov, odvisno od časa, jezika in kraja, kjer se uporablja. Do leta 1918 so pod imenom *Štajerska* tudi Slovenci razumeli deželo od Dachteina na severozahodu tja do Save, torej kronovino Štajersko (nem. *Kronland Steiermark*), del avstro-ogrske monarhije. Po letu 1918 je bila ta kronovina razdeljena med Avstrijo in državo SHS in od tega časa naprej so Slovenci pod besedo *Štajerska* razumeli kraje južno od Mure (med Špiljem in Radgono) in Kozjaka, torej tiste dele bivše kronovine, kjer so na podeželju govorili večinoma slovensko, v mestih Ptuj, Maribor in Celje pa večinoma nemško. Ta del bivše kronovine je konec leta 1918 postal del nove države z imenom »Država Slovencev, Hrvatov in Srbov«, kmalu pa se preimenoval v

1 Za korekturo slovnčnih in stilističnih napak se pristočno zahvaljujem kolegoma Tatjani Koren in Andreju Šurli.

»Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev«. Nemci (bodoči Avstrijci) so pod besedo *Steiermark* vse pogosteje razumeli le ta del, ki je postal del Avstrijske republike, in so postopoma pozabljali dejstvo, da je bil Gradec še pred kratkim glavno mesto dežele, ki je segala tja do Drave, Savinje in Save in kjer je bilo do 40 % prebivalcev Slovencev.

2 Himna

V štajerski deželni himni, ki jo je leta 1844 napisal J. Dirnböck, še danes ohranjamo spomin na ta skupni čas naše zgodovine:

*Hoch vom Dachstein an, wo der Aar noch haust,
bis zum Wendenland am Bett der Sav'
und vom Alptal an, das die Mürz durchbraust,
bis ins Rebenland im Tal der Drav'*

Poskus oblasti na prelomu stoletij (leta 2004) spremeniti drugo in četrto vrstico (»do slovenske dežele ob Savi«; »do vinogradniške dežele v dolini Drave«) ni bil uspešen – za to zgodovinsko besedilo ni bilo ustreznice, tako da so pesem zaenkrat pustili v verziji iz leta 1844. Uglasbil jo je Ludwig Carl Seydler, organist graške stolnice. Zdi se mi, da ne bi bilo težko predlagati »politično korektne« in sodobne različice, kot npr. tegale (mojega) predloga, sicer z omembo slovenskih sosedov in druge sosedne zvezne dežele:

*Hoch vom Dachstein an, wo der Aar noch haust,
zur Slowenengrenze an der Mur,
und vom Alptal an, das die Mürz durchbraust,
bis zu Burgenlandes Prachtnatur.*

3 Reke

Drugo povezavo, ki nas opozarja na deloma slovenski značaj naše dežele, vidimo ob prvem koraku našega virtualnega (ali pa tudi resničnega) sprehoda po Gradcu. Začenjamo ga na graškem Glavnem trgu, ki se je od leta 1938 do leta 1945 imenoval tako kot med letoma 1941 in 1945 mariborski Glavni trg – *Adolf-Hitler-Platz*; tudi tega ne smemo pozabiti. Na tem (graškem) trgu je bil leta 1878 postavljen spomenik nadvojvodi Janezu (nem. *Erzherzog Johann*), ki je sestavljen iz glavne figure Janeza v sredini in štirih marmornatih žensk na vogalih. Te simbolizirajo štiri štajerske reke, od katerih se dve danes nahajata onkraj naših avstrijskih meja: *Savinja*, nemško *die Sann*, ob kateri se nahajata Celje in Laško, in *Drava*, nemško *die Drau*, ob kateri ležita Maribor in Ptuj.

Ljudje, ki danes sedijo pri spomeniku ali hodijo okoli njega, ne vedo več, kje sta *Sann* ali *Drau*, saj slovenskih imen teh rek, *Savinja* in *Drava*, na postamentu ženskih skulptur ni

in nikoli ni bilo. V času Avstro-Ogrske ni bilo v navadi poimenovati mest v jeziku avtohtonega prebivalstva iz njihove okolice – *Zagreb* je bil tako v nemščini *Agram* in nikomur ne bi prišlo na misel napisati na naslovu pisma ali poštne razglednice »Zagreb«; isto je veljalo za Maribor in Ljubljano ter njuni reki Dravo in Savo. Mesto Gradec se je že v času monarhije predstavljalo kot izrazito nemško mesto in v tej vlogi ni imelo konkurenta, saj so bila ostala velika avstrijska mesta kot Praga, Krakov, Lviv ali celo Dunaj, očitno manj nemška: Praga je bila večinoma češka, Krakov in Lviv (oz. Lwów) poljska, Dunaj pa je imel skoraj milijon priseljencev – Čehov, Slovakov, Ukrajincev, Poljakov in nenazadnje ogromno število Judov iz vseh krajev monarhije (Češke, Moravske, Galicije, Bukovine in od drugod), ki tudi niso potrjevali nemškega značaja avstrijskega glavnega mesta. Tako je Gradec lahko upravičeno užival vlogo največjega nemškega mesta monarhije, ne glede na to, da je tukaj živelo od 10 do 20 tisoč ljudi s slovenskim občevalnim ali maternim jezikom. Drugo vprašanje je, koliko od njih se je dejansko počutilo, kot bi bili Slovenci in Slovenke, saj je bil novi narodni občutek pri Slovencih (*Windischen, Krainern, Untersteirern*), zlasti če so živeli izven slovenskega ozemlja, še mlad in šibek.

4 Slovenci v Gradcu in razglednice zadnjih let Avstro-Ogrske

Kje so torej živeli Slovenci v glavnem mestu Štajerske? Iz spominov Aloisa Hergoutha (knjiga z naslovom *Der Mond im Apfelgarten* 'Luna v jablanovem vrtu') vemo, da deloma na območju *Münzgraben*; ljudi v teh krajih je bilo menda sram, da so Nemci njihovo *Moserhofgasse* šaljivo imenovali »Windische Herrengasse«, torej »slovensko gosposko ulico«, medtem ko prava Gosposka ulica povezuje Glavni trg s Trgom Jakomini. Iz drugih virov izvemo o Slovencih v okraju Eggenberg. Medtem nam zbirka razglednic Spodnje Štajerske, ki smo jih zbirali po različnih slovenskih in avstrijskih knjižnicah in zbirkah, tega stanja ne potrjuje: od 42 razglednic naše zbirke, poslanih v Gradec s slovenskimi sporočili, torej raznim Slovencem oz. znancem ali sorodnikom Slovencev med letoma 1896 in 1918, ni bila niti ena poslana na naslove v Eggenbergu ali v bližini *Moserhofgasse*, torej v okraj Jakomini ali v tedanji vasi Waltendorf pri Gradcu in Št. Peter pri Gradcu. Naslov, najbližji *Moserhofgasse*, najdemo na razglednici, poslani iz Male Nedelje nekemu Johannu Magdecu, ki je stanoval na *Münzgrabenstrasse 221*. Na ostalih razglednicah najdemo naslove kot *Grillparzerstraße (2)*, *Goethestraße (3)*, *Mariahilferstraße*, *Mariahilfer Platz*, *Brandhofgasse*, *Klosterwiesgasse*, *Grüne Gasse (2)*, *Heidn=Gasse* (najbrž *Haydn-Gasse*), *Steyrergasse* in *Steirergasse*, *Stempfergasse*, *Ungergasse*, *Univerza (2)*, *Glavna pošta (2)* – Slovenci so živeli ali delali povsod na teh (centralnih) ulicah, manj pa v zgoraj omenjenih dveh okrajih.

Kdo so bili ti Slovenci, ki so po pošti dobivali pozdrave iz domovine? Seveda, teh 42 razglednic, ki jih imamo, ne daje reprezentativne slike slovenskega prebivalstva v Gradcu. Med njimi je, na primer, 14 razglednic, ki so jih prejemale tri ženske: trafikantka gospa

Zabred ter njeni hčeri Aleksandra in Natalija – slednja se je kasneje, po poroki, pisala Kermavner, a le kratek čas, saj se je od svojega moža pravnika, ki mu je rodila dva sinova in tako osnovala znano dinastijo slovenskih Kermaunerjev (Dušan, Taras in drugi), kmalu ločila. Gospa Zabred, mati obeh hčera, je bila žena železniškega delavca na Krasu, ki se je ponesrečil, zaradi česar je mlada vdova dobila od avstrijske države trafiko na graškem »Južnem Kolodvoru«, današnji Glavni železniški postaji, ki je od začetka ležal na progi južne železnice. Kot kaže, je njen bodoči zet Robert (pozneje: Slavko) Kermavner že leta 1898 študiral v Gradcu, saj je ta »Slavni gospod Slavko Kermavner« dobil razglednico iz Dobrne, zadostovalo pa je, da ga je znanec naslovil le kot »Slavko Kermavner, Graz, Univerza«.

Slika 1: Slikovna in naslovna stran razglednice, poslana leta 1900 iz Sv. Lenarta v Slovenskih goricah v Gradec hčerki trafikarke Južnega (danes: Glavnega) kolodvora (Vir: virtualna zbirka Polos – <<https://gams.uni-graz.at/o:polos.1011>>)

O tej družini bi lahko pripovedoval še in še, a moramo sprehod po sledih slovenskega življenja v Gradcu nadaljevati. Z drugih razglednic vemo, da je na glavni pošti delal neki Ivan ali Johann *Mikl*, ki je maturiral v Mariboru in se je s trebuhom za kruhom preselil v prestolnico Štajerske (dve razglednici iz leta 1898; znanih je še več, ampak ne v naši zbirki). V Gradcu je študiral tudi neki Francl ali France Hrašovec (cand. iur.), ki je na svoje stanovanje na Pestalozzigasse (danes: Pestalozzistraße) leta 1912 dobil razglednico iz Sv. Petra pod Svetimi gorami, čez dve leti pa drugo razglednico na Grazbachgasse. Tukaj je prav tako študiral »Blagorodni gospod August Žigon, stud. phil.«, a na žalost ne vemo, kje je stanoval, saj je dekletu Bojana razglednico naslovilo na »Graz, Universität«. Na razglednici iz Sv. Janža na Dravskem polju piše: »Vsoda me je zanesla v ta zapuščen kraj. Jogoc, ali se me včasih še spominjaš? Jaz sem tu tako sama. Ako ti je drago, odgovori!« (<https://gams.uni-graz.at/o:polos.2272>)

Zasledimo pa tudi nasprotja: Na Klosterwiesgasse 39 je v prvem nadstropju živela »Wolgeb Freilein Alozia Flucher« (kar odgovarja standardnemu »Wohlgeborenes Fräulein«), ki ji piše fant v izrazito romantičnem duhu: »Še enkrat te lepo pozdravim

in ostanem tebi zvest do hladnega groba«. Gradec je bil torej tudi ločnica zaljubljenih src, in to veliko bolj pogosto, kot o tem pričajo javna besedila na razglednicah – saj so taka sporočila lahko brali zelo različni ljudje, od poštarice na Spodnjem Štajerskem do najemodajalca v Gradcu (če je znal slovenščino) in članov družin, v katerih so živeli Slovenke kot služkinje ali snažilke, Slovenci pa kot vrtnarji, delavci, vajenci ali študentje. Tako je v Minoritskem samostanu živel Franz Mlinarič, vrtnar, ki je, če verjamemo naslovu, tik pred tem delal v Splošni bolnišnici v Mariboru: razglednico je dobil najprej tja, kjer so naslov prečrtali in jo preposlali v Gradec. V istem samostanu je živel pater Rafael Potrč, ki je prejel vrsto razglednic iz raznih vasi Slovenskih goric (Sv. Andraž, Sv. Trojica), eno tudi iz Hoč. Ali je ta duhovnik vedel kaj o tem, da je skoraj za vogalom živel Raimond Miklauz, ki si je dopisoval z znanci ali s sorodniki iz Ribnice pri Mariboru (danes: Ribnica na Pohorju)? Za nekatere graške naslovnike včasih ne vemo, kaj so delali, na primer Johann Magdec, Johan Poredoš, Anton Peternel, Fani Medvešek, Franciska Krillias, Aloisia Ploi ali Betti Supanič, ki je kmalu postala Supanitsch. Slučajno vemo, kje je delala Aloisia Gregorič – na »Heidn-Gasse No 7« (najbrž: Haydn-Gasse), in sicer v trgovini z modrčki (»Miedergeschäft«); najbrž je tam delala kot prodajalka. O »Blag. Francetu Hrašovcu« pa vemo, da je bil leta 1898 »dijak 3 razreda ljudske šole«, ne pa tudi, zakaj je živel pri stricu v Gradcu, kamor mu oče piše razglednico iz Celja – se je hotel oče morda izogniti posledicam šolskega konflikta, ki je izbruhnil leta 1895 in omogočil slovenske razrede na celjski gimnaziji? O tem fantu vemo sicer, prim. zgoraj, da je bil 14 let pozneje študent prava na graški univerzi in da svoje materinščine ni pozabil, saj mu oktobra leta 1912 neka Tonica pošlje fotorazglednico iz Št. Petra pod Svetimi gorami v lepi slovenščini. *Habent sua fata studiosi* – študentje imajo svojo usodo.

Slika 2: Slikovna in naslovna stran fotorazglednice, poslana leta 1912 Francetu Hrašovcu v Gradec iz Sv. Petra pod Svetimi gorami

(Vir: virtualna zbirka Polos – <<https://gams.uni-graz.at/o:polos.115>>)

5 Gradec kot center narodnega preporoda

Na tem virtualnem sprehodu po Gradcu iz zadnjih let Avstro-Ogrske smo videli, da je v mestu študiralo veliko Slovencev, in to že od nekdanj, najbrž od XVI. stoletja naprej, ko je bila (leta 1585) tu ustanovljena ena prvih univerz na nemških tleh (kot jezuitski kolegij). Po preoblikovanju kolegija v državno institucijo (1773) in pozneje v licej (1784) se je pojavila potreba po učenju jezikov slovanskih sosedov, zato je leta 1811 **Janez Nepomuk Primic** začel poučevati slovenski jezik, in sicer prvič pod naslovom »slowenische Sprache«, ne več kot *kraingerische* ali *windische Sprache* (*kranjski jezik* bi izključil štajerske in koroške Slovence, *Wendisch* ali *Windisch* pa je bil več stoletij nemški izraz za več slovanskih etnij, tako za jezik in narod zahodnoslovanskih Lužičkih Srbov v nemški Saksoniji oz. današnji Saški kot tudi za jezik in narod južnoslovanskih Slovencev). Leta 1810 je Primic v Gradcu ustanovil Slovensko društvo (*Societas slovenica*), ki pa je delovalo le eno leto, ker se je leto kasneje v okviru liceja oblikovala prva slovenska stolica (katedra). Primic kot profesor na naši (bodoči) univerzi žal ni delal dolgo, saj je leta 1913 duševno zbolel in se preselil v domači kraj na Dolenjskem, kjer je umrl leta 1823. V njegovo čast je graška slavistika leta 2001 na pobudo Ludvika Karničarja na poslopju Stare Univerze odkrila spominsko ploščo.

Slika 3: Spominska plošča Janezu Nepomuku Primicu (1785–1823) na zidu stare graške univerze. Fotografija Ludvika Karničarja, pobudnika postavitve plošče

Naša univerza je bila ponovno ustanovljena leta 1827 in do razpada monarhije je tukaj delalo ogromno število slovenskih študentov in učiteljev oz. znanstvenikov. Gotovo vsi poznate ime Štajerca Frana Miklošiča, ki je pozneje postal predstojnik dunajske slavistike, znani pa so vam tudi priimki Krek, Štrekelj, Oblak, Murko in Ramovš. Zanj sta naš oddelek zapustila leta 1919 in sta pomagala pri ustanovitvi Univerze v Ljubljani, Fran Ramovš tudi kot eden njenih prvih rektorjev.

Za nami oziroma nad sabo vidimo najbolj tipično sliko Gradca – njegov *grad* na gori oz. hribu, ki nosi njegovo ime – *Schlossberg*. Kot veste, izvira nemško ime za Gradec prav od tega gradu – *gradca*; v 19. stoletju se je večinoma še pisalo *Grätz*, kar ustreza nemškimi jezikovnim zakonom, medtem ko ustreza oblika *Graz* slovenskemu razvoju. Praslovanski koren **gordъ*, iz katerega se je kot rezultat metateze likvid razvila beseda *grad*, pomeni etimološko vse, kar je *ograjeno*, kar velja tudi za nemško besedo, ki se je razvila iz tega indoevropskega korena: *Garten*, torej ‘vrt’, ki je *ograjen z ogrado*. Naj spomnim, da *grad* (ali *hrad*) v drugih slovanskih jezikih lahko pomeni tudi ‘mesto’, kot vidimo na primerih *Beograd* ali *Leningrad*; *grad* je v ruščini izposojenka iz stare cerkvene slovanščine, torej južnoslovanskega jezika. V ljudskem ruskem jeziku temu odgovarja oblika *gorod*, kot jo poznamo od imen ruskih mest *Novgorod* ali *Belgorod*.

V Gradcu najdemo poleg nemške toponimije tudi veliko slovanskih imen vasi, okrajev, rek in rečic. *Mura* je menda predslovanskega izvora, a druge, manj impozantne rečice in kraji ob njih, nosijo slovanska imena. *Andritz* je tako slovenska *Jedrica*, torej ‘jedri, močni potok’, ki stalno ogroža prebivalce vasi, mimo katerih teče. Omenim še *Ragnitz*, ki izvira iz slovenske *rakovnice*, rečice, kjer živijo raki, in prav po sosednji dolini teče potok *Kroisbach*, kar je narečna oblika za nemško *Krebsbach*, ‘potok rakov’.

Lahko bi nadaljeval, ampak oglejmo si raje sodobno mesto. Če gledamo s Schlossberga na zahod ali na jug, vidimo hribe predmestja *Straßgang*, katerega ime mogoče izhaja iz besede *straža*, in hrib *Plabutsch*, kar bi lahko prišlo iz slovenskega imena *Blagota*, imena lastnika vinogradniškega posestva na pobočjih tega hriba. V daljavi vidimo slovenske gore – od *Sobote* do *Pohorja*, in tako je Slovenija edina dežela, ki se vidi s Schlossberga in tudi z druge graške domače gore *Schöckel*, katerega ime se razlaga s pomočjo slovenske besede *čakati* ali, kot meni drug graški znanstvenik, Schelezniker, iz korena *ščegъl-* (‘samoten’, ‘osamljen’).

Preden pa sprehod nadaljujemo, omenimo še nekatere avstrijske besede, ki se uporabljajo v mestnih narečjih in o katerih podrobno piše moj kolega Arno Wonisch v istem zborniku – klobaso jemo s *kren*-om (in ne z *Meerrettichom*, kot Nemci), popoldne jemo *Jause* (in ne *Abendbrot*), po ribniku Hilmteich pa plovejo *Schinakeln*, mali *čolni*, čolnički in ne (samo) *Boote*. Mislim, da ste uganili slovanske korene teh avstrijskih besed.

6 Ulice

Pričakovali bi, da bo v Gradcu tudi marsikatera ulica nosila ime kakega Slovenca oziroma Slovenke, ki je s svojim življenjem povezan/a z našim mestom. Nenazadnje so tukaj delali veliki slavisti – poleg omenjenega utemeljitelja slovenistike Janeza N. Primica lahko omenimo še nekatere pomembne osebnosti graške slavistike: Kolomana Kvasa, Gregorja Kreka, Karla Štreklja, Matija Murka, Vatroslava Oblaka, Frana Ramovša, ki so bili vsi tako ali drugače povezani z našim oddelkom, niso pa prisotni na zemljevidu graških ulic. Zato pa tam najdemo številne osebnosti, ki so se rodile na Spodnjem Štajerskem, Slovincem pa niso bile posebno naklonjene: *Max Mell* se je rodil v Mariboru in je postal »najreprezentativnejši pesnik Ostmarke«, kot ga je imenovala nacistična Reichsschrifttumskammer že leta 1938 – po njem je imenovana Max-Mell-Allee blizu graške univerze. Prav tako ima svojo ulico pesnik in duhovnik *Ottokar Kernstock*, ki se je tudi rodil v Mariboru in ki je že leta 1923 napisal pesem v čast svastiki (das Hakenkreuzlied), ki sicer še ni povezana z ideologijo nacistov: Kernstock je umrl leta 1928 in ni mogel predvideti vseh grozot tega gibanja. Po tem pesniku je imenovana Kernstockgasse na desnem bregu Mure, ki jo mestna mladina sicer imenuje Kurt-Cobain-Gasse, po pevcu skupine Nirvana, ki je leta 1989 pel nedaleč stran. Kot kontrast naj omenimo še dve manj sporni spodnještajerski osebnosti, predstavljeni na graških ulicah: na *Johanna Jakoba Schoya*, leta 1786 v Mariboru rojenega avtorja velikega oltarja graške stolnice in oltarja marenberške (radeljske) cerkve spominja ulica Schoygasse v okraju Straßgang, na svetovno znanega skladatelja *Huga Wolfa*, rojenega leta 1860 v Slovenj Gradcu, pa ulica v okraju Geidorf.

Sliki 4 in 5: Stara in nova kultura imenovanja graških ulic

Če že govorimo o ulicah, si ob koncu našega sprehoda na hitro oglejmo še vhod hiše na Mondscheingasse 9, kjer se nahaja *Klub slovenskih študentk in študentov v Gradcu*, ki ga je jeseni leta 1974 ustanovila skupina koroških slovenskih študentov (prvi predsedniki – Janko Kulmesch, Franc Wutti, Milica Smole). Trenutno so v klub vključeni tudi številni slovenski študentje iz Slovenije, Klub pa je postal zelo aktiven člen graškega univerzitetnega življenja. Drugi center srečanj Slovincem je *Slovenska čitalnica*, ki se nahaja v poslopju Štajerske deželne knjižnice in tako – kot KSSŠG – ponuja slovensko govorečim ljudem v štajerski prestolnici številne prireditve. V zvezi s tem naj omenim

še *Društvo avstrijsko-slovenskega prijateljstva* s sedežem v Gradcu, *Kulturno društvo Člen 7* (ki deluje v Gradcu in v Potrni pri avstrijski Radgoni/Bad Radkersburg), in, kot pomemben faktor za bodočnost slovenščine v Gradcu, jezikovno šolo *Slowenisch in Graz*, ki jo poleg mnogih zainteresiranih posameznikov obiskujejo tudi otroci Slovencev in mešanih zakonov iz Gradca. Vsem velja iskrena zahvala za njihovo delo, ki nadaljuje, kot smo videli, dolgo zgodovinsko tradicijo.

Kratki predstaviti publikacij

Marija Stanonik

*Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred za filološke in literarne vede
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za
slovensko narodopisje
marija.stanonik@siol.com*

Posvet o književnem pouku v osnovnih in srednjih šolah

Pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti je 19. in 20. aprila 2017 potekal posvet o književnem pouku v osnovnih in srednjih šolah v naši državi. Misel, ki jo je v pozdravnem nagovoru izrekel tedanji predsednik SAZU akademik Tadej Bajd »Pravo branje je samo branje knjige«, bi morala postati geslo naših številnih izobraževalnih in vzgojnih ustanov.

Večina referatov z omenjenega posveta je izšla v *Jeziku in slovstvu* (2019, št. 1), medtem ko so štirje, ki so tam izostali, objavljeni v prikupni publikaciji *Posvet o književnem pouku v osnovnih in srednjih šolah* v zbirki *Znanje kot vrednota: Izobraževanje za 21. stoletje* pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani.

Akademik Janko Kos v *Uvodnem pojasnilu* predstavi motivacijo za pripravo posvetovanja o književnem pouku »kot enem osrednjih humanističnih predmetov s posebnim nacionalnim pomenom, predvsem pa zaradi problemov, ki jih zadnja leta v ta pouk prinašajo nova dognanja, vrednotenja in didaktični pristopi [...]». V premislek so bila dana predvsem vprašanja: Kakšni naj bodo po obsegu in vsebini učni načrti; kakšno naj bo razmerje med poukom slovenskega jezika in književnosti, njuna povezanost in soodvisnost; kako naj bo književni pouk povezan z drugimi humanističnimi oz. družboslovnimi predmeti v osnovnem in srednjem šolstvu; kakšna strokovna znanja mora imeti učitelj književnosti za uspešno obvladovanje povezav književnega pouka s temi področji; kakšni naj bodo učbeniki za književni pouk; kakšen njihov izbor besedil; kakšno naj bo v tem pouku razmerje med slovensko in evropsko (svetovno) književnostjo; med mladinsko in književnostjo za odrasle;

kakšno naj bo razmerje med doživljajskim posredovanjem književnosti, literarno zgodovino in teorijo; kako naj ta pouk usmerja in spodbuja literarno branje v izvenšolskem času, brez šolskih obvez.

O teh vprašanjih akademik Janko Kos podrobneje razpravlja v poglavju *Problemi književnega pouka*. Ni ga ni mogoče oblikovati samovoljno, po osebnem okusu ali naključnih ideologijah, ampak na podlagi trajnih vrednot. Zato sta, po Kosu, v šoli potrebni

književno izobraževanje in književna vzgoja, da bodo učenci in dijaki lahko dojeli kognitivne, etične in estetske vrednote književnosti. Akademik Kos se tehtno ustavlja ob posameznih triletjih osnovnošolskega pouka in v razumljivem jeziku podaja konkretne predloge za prenovu in izboljšanje obstoječega učnega načrta na načelni ravni in s konkretnimi predlogi – celo za zamenjavo posameznih besedil v njem ter navsezadnje odpira tudi vprašanja učbeniških beril in učiteljeve avtoritete.

Književni pouk se giblje med uniformiranostjo, ki jo v imenu racionalne objektivnosti povzroča sistem, in individualizmom, ki za izvor in cilj vsega priznava samo še čisto subjektivnost. Obema skrajnostma se lahko izogne tako, da posreduje učencem in dijakom znanja in vrednote, na katerih temeljita evropska civilizacija in slovenska nacionalna kultura. Prav s tem omogoča, da si svobodno oblikujejo razmerje do književnosti, ki jo obravnavajo v šoli ali tisto zunaj nje. Pogoj za to je kritičnost, ki ne nastaja iz samovoljne doživljajske poljubnosti, ampak se izkaže s primerno javno argumentacijo.

Poseben problem je razmerje književnega pouka do drugih humanističnih in družboslovnih predmetov, povezovanje z (umetnostno) zgodovino, sociologijo, psihologijo, zemljepisom.

Treba je paziti, da evropska književnost slovenske ne potisne na rob in na ravnotežje med romansko, germansko, slovansko književnostjo.

V srednji šoli je književni pouk intelektualno zahtevnejši, vendar ni pametno pretirati s kar fakultetno obravnavo literarnih problemov; razlaga naj se prilagodi osebnotnemu razvoju mladostnikov tik pred maturo in polnoletnostjo. Katere metode interpretacije so za to stopnjo najprimernejše: biografska, formalnoanalitična, psihološka, psihoanalitska, filozofska, sociološka? V tem obdobju mladostnik z literaturo vstopa v skupno evropsko kulturo in druge civilizacije, zato naj se interpretacija besedil poveže s kulturnim, socialnim in političnim kontekstom, iz katerega so besedila nastala. Nujno je upoštevati grško-rimsko antično in svetopisemsko knjižno tradicijo.

Akademik Kajetan Gantar obuja spomine na dveletno poučevanje v gimnaziji na Ptujju v času, ko so iz njih že izganjali antično književnost, a jo je po kapljicah delil dijakom pri pouku slovenščine, ko jim je pojasnjeval pojme iz antične mitologije in npr., od kod pojem *nepotizem* idr. *Odisejo* jim je približal s Sovretovo mladinsko priredbo in jih s svojimi *Sprehodi po antični književnosti* tako navdušil zanjo, da so mu sami predlagali, kaj vse bi želeli imeti v novo nastajajoči zbirki Kondor, ki jo je dolga leta zgledno urejal Uroš Kraigher, in kako se jim je vtisnil v spomin Aristotelov izrek: »Prijatelj mi je Platon, a še bolj prijateljica mi je Resnica«.

Ljubo mi je, da akademik Gantar ceni Matija Murka, ki je razločeval med etnologijo in (slovstveno) folkloristiko in odlično ocenjuje Aškerčeve balade.

Vsaka veda ima svoj predmet, metodo in terminologijo. In cilje! Marija Stanonik si prizadeva za več slovstveno-folklornih vsebin v osnovni in srednji šoli. V ta namen v članku *Slovenska slovstvena folklor v osnovni in srednji šoli* podaja tudi praktične zglede za njeno poučevanje, kakor so ga eksperimentalno izpeljale slovenistke, ki so diplomirale iz slovstvene folkloristike na ljubljanski ali mariborski slovenistiki/slavistiki.

Že akademik Kos se zavzema za več slovstvene folklore na osnovni stopnji šolanja z zelo tehtno utemeljitvijo: »Ne samo da je s svojo domišljijo in živopisnimi liki ustrezno prvemu branju, ampak je tudi prvi nosilec nacionalne, socialne in moralne vzgoje, saj mladim že na tej stopnji omogoča neposreden vpogled v življenjske plasti, iz katerih je nastalo slovensko ljudstvo in iz njega slovenski narod. Brez tega bi bil ta pouk mrtev.« Domoljubje je vrednota, domovinska vzgoja pa predmet, ki bi se ga morali v šoli učiti vsi!

Natalija Ulčnik

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
natalija.ulcnik@um.si

Učno e-okolje *Slovenščina na dlani*

Uvod

Spomladi leta 2020 se je moral izobraževalni sistem nepričakovano prilagoditi povsem novim razmeram in se spopasti z delom na daljavo. Pri tovrstnem učenju in poučevanju pa so imela pomembno vlogo tudi različna učna e-okolja. Eno takih je inovativno e-okolje *Slovenščina na dlani*, ki je namenjeno bogatitvi pouka slovenščine od 6. razreda pa vse do konca srednješolskega izobraževanja. E-okolje je v pripravi in bo za testno uporabo na izbranih šolah na voljo v šolskem letu 2020/2021, prosto dostopno pa bo od septembra 2021. Nastaja na Univerzi v Mariboru, pri njegovi pripravi pa sodelujemo jezikoslovke in didaktičarka (s Filozofske in Pedagoške fakultete) ter strokovnjakinje in strokovnjaki s področja jezikovnih tehnologij ter programiranja (s Fakultete za elektrotehniko, računalništvo in informatiko). Sodelovanje je vzpostavljeno tudi z učitelji-cami in učitelji s 14 vzgojno-izobraževalnih zavodov ter z njihovimi učenci, učenkami in dijaki, dijakinjami.

Zasnova e-okolja

E-okolje *Slovenščina na dlani* ponuja številne raznovrstne vaje, ki omogočajo utrjevanje in poglobljanje znanja iz naslednjih vsebinskih sklopov: 1) pravopis (*Vejico stresem iz rokava*), 2) slovnica (*Slovnica v malem prstu*), 3) frazemi in pregovori (*Modrosti poznam do obisti*), 4) besedila (*Berem med vrsticami*). Pri pravopisu in slovnici izpostavljamo teme, ki učečim se navadno povzročajo več težav pri usvajanju in so se kot problematične izkazale že v predhodnih raziskavah. Pri frazemih in pregovorih izhajamo iz njihove podobe, pomena in rabe ter pri tem vključujemo najnovejša strokovna spoznanja. Pri besedilih smo naravnani k inovativnemu pristopu, pri katerem se v osnovi osredinjamo na besediloslovne značilnosti, urimo razumevanje besedil in spodbujamo kritični pristop k besedilom. Ob vajah se pojavljajo namigi in nasveti, dodana pa je tudi pomoč pri reševanju, t. i. baza znanja. V njej je zbranih več kot 200 nazornih razlag osnovnih pojmov oz. odgovorov na vprašanja, ki bi se uporabnikom in uporabnicam utegnili porajati ob reševanju vaj. Do njih lahko dostopajo neposredno ob posameznih vajah, na voljo pa so tudi samostojno v zavihku Znanje, ki je prav tako

pomemben del e-okolja. Vaje so tvorjene na podlagi gradiva, zajetega v treh zbirkah: 1) MAKS (MIAdinski KorpuS) je izhodišče za pravopisne in slovnične vaje, vsebuje približno 10 milijonov besed iz raznovrstnih lektoriranih besedil; 2) BERTA (BEsedila pRakTičnega sporazumevanjA) je osnova za vaje s področja besedil, zajema 275 avtentičnih pisnih in govornih besedil različnih besedilnih skupin; 3) FRIDA (Frazemi in pRegovorI na DlAni) vsebuje slovarske opise izbranih 100 frazemov in 100 pregovorov ter je podlaga za vaje, vezane na frazeme in pregovore. Vse tri zbirke so nastale z mislijo na primarno ciljno publiko in so torej približane učečim se med enajstim in devetnajstim letom.

Značilnosti e-okolja

V e-okolje lahko vstopimo kot učenci, učitelji ali zunanji uporabniki. V osnovi sta predvideni dve možnosti njegove rabe. Pri prvi učeči se sledijo učiteljevim navodilom in rešujejo dodeljene vaje, pri drugi se prepustijo e-okolju, ki glede na njihovo predznanje izbira vaje z ustrezno zahtevnostjo in jih skozi okolje vodi po individualni poti. E-okolje je torej fleksibilno in se prilagaja uporabnikom, uporabnicam ter raznolikosti njihovih potreb. Vaje so v veliki meri avtomatizirane, saj se primeri zanje samodejno zajemajo iz pripravljenih zbirk, na voljo pa je tudi avtomatizirano vrednotenje oz. sprotna povratna informacija o uspešnosti reševanja. Vaje, pri katerih odgovorov ni mogoče oceniti avtomatizirano, predvidevajo samovrednotenje na podlagi ponujenih možnih pravih odgovorov. Slednje pri učečih se spodbuja razvoj posebnih veščin, zlasti prevzemanja odgovornosti za lastno učenje. E-okolje je vsebinsko usklajeno z učnimi načrti in katalogi znanj, njegova zasnova pa omogoča popestritev pouka slovenščine ter se učinkovito odziva na potrebe poučevanja, učenja in vrednotenja znanja na daljavo. Sledi sodobnim didaktičnim pristopom in vključuje prožne ter inovativne oblike učenja. Grafična podoba e-okolja je približana mladim in podprta z različnimi elementi, pri čemer je posebna pozornost posvečena sistemom napredovanja in nagrajevanja. Vključene so prvine igrifikacije, zlasti v smislu spodbud ob dosežkih (točke, značke, pokali) in napredovanja (po lestvicah, nivojih, statusih). Vse to pritegne k izvajanju aktivnosti, motivira za njihovo dokončanje in pomaga krepiti zavzetost za doseganje ciljev.

Slovenščino poznam kot lastno dlan

Učno e-okolje *Slovenščina na dlani*, ki nastaja v okviru istoimenskega projekta (več o projektu je na spletni strani: <<http://projekt.slo-na-dlani.si/sl/>>), je primarno orientirano na učeče se znotraj šolskega izobraževalnega sistema, vendar bo po izteku projekta prosto dostopno in na voljo tudi drugim uporabnikom ter uporabnicam za rabo na računalnikih, tablicah in pametnih telefonih. Verjamemo, da bo e-okolje še zlasti v času prilagajanja novim izzivom izobraževanja nagovorilo vse, ki se želijo učiti na sodoben

in inovativen način, da jim bo ponujalo dinamično in prijetno uporabniško izkušnjo ter da jih bo prav ta prepričala v redno uporabo. Na podlagi kvalitetno pripravljenih vsebin, ustrezne jezikovnotehnološke podpore in sodobnih didaktičnih pristopov bodo lahko v e-okolju utrjevali ter poglobljali svoje znanje in spoznavali, da je slovenščino – kot pravi naš krovni slogan – mogoče (s)poznati kot lastno dlan.

Utemeljitev častnih članstev in priznanj

Vera Smole

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
vera.smole@guest.arnes.si

Katja Sturm-Schnabl

Utemeljitev podelitve častnega članstva Katji Sturm-Schnabl

Dr. Katja (Stanislawa Katharina) Sturm-Schnabl se je rodila 17. februarja 1936 v zavedni slovenski kmečki družini iz Svinče vasi (Zinsdorf) pod Štalensko goro (Magdalensberg) severovzhodno od Celovca. Aprila 1942 jo je hitlerjanski nacistični režim skupaj s starši in ostalimi otroki izgnal v Nemčijo, v taborišče za prisilne delavce, kjer so marca 1943 umorili njeno sestro Veroniko. Zaznamovana s hudo izkušnjo je imela še večjo slo po znanju in izobraževanju. Po vrnitvi leta 1945 je v dveh letih opravila štiriletno elementarno šolo in nato leta 1954 maturirala na klasični gimnaziji v Celovcu. Na dunajski univerzi je končala študij slavistike, umetnostne zgodovine in bizantologije. Promovirala je z disertacijo o slovenskih narečnih govorih na Celovškem polju (v nemščini). Nato je bilo njeno raziskovalno področje 11 let (1973–1984) balkanistika in bizantinistika pri komisijah na Avstrijski akademiji znanosti (Österreichische Akademie der Wissenschaften, ÖAW), dokler ni leta 1984 dobila mesta univerzitetne učiteljice (lektorice) za slovensko literaturo na Oddelku za slavistiko Univerze na Dunaju. Habilitacijsko delo leta 1993, za katero je prejela Nagrado Leopolda Kunschaka, ji žal ni prinesla mesta profesorice, čeprav ga je praktično opravljala že od začetka zaposlitve na univerzi. Dobila pa je *venio legendi* za južnoslovansko filologijo in s tem možnost, da svoje študente tudi neposredno mentorsko usmerja pri diplomskih, magistrskih delih in disertacijah ter tudi tako izkoristi svoje bogato znanje tujih jezikov in poznavanje različnih področij znanosti. Kot priča časa od leta 2006 naprej šolski mladini predava o grozotah fašizma in nacizma, za kar je leta 2015 prejela Zlato odlikovanje Republike Avstrije. Leta 2019 pa je prejela Rizzijevo nagrado za življenjsko delo.

Med obsežnimi in vsestranskimi zaslugami dr. Katje Sturm-Schnabl za slavistiko in slovenistiko naj vendarle, po kronološkem redu, izpostavimo »temeljne kamne«, ki puščajo trajni pečat v znanosti in družbi.

Z disertacijo o slovenskih narečnih govorih na Celovškem polju (*Die slovenischen Mundarten und Mundartreste im Klagenfurter Becken*, Dunaj 1973) je dokumentirala, opisala in bogato gradivsko podprla v tistem času najbolj severne govore rožanskega narečja slovenskega jezika; delo zato ni pomembno samo z dialektološkega vidika, ampak v številnih fonetično transkribiranih besedilih odraža razmišljanje, način življenja

in polpreteklo zgodovino tamkajšnjih govorcev slovenščine, zato ni čudno, da je kar nekaj besedil doživelo takratno cenzuro: skupaj s prevodom v slovenščino in prepisom originala celotne disertacije delo še vedno čaka na objavo.

Leta 1977 se je ob delih iz bizantinistike v njeni znanstveni bibliografiji prvič pojavil članek o korespondenci Franca Miklošiča (z Jakobom Sketom) in napovedal njeno naravnost veličastno delo, *Korespondenca Frana Miklošiča z južnimi Slovani*, ki je (v nemščini in slovenščini) izšlo leta 1991 v Mariboru. Navzela se je njegovega duha – velikega humanista, znanstvenika, borca za pravičnost jezikov in narodov – in se mu z izdajo bogato komentirane korespondence zaslužno oddolžila najprej v imenu Slovencev in Avstrijcev, nato pa še vseh tistih, ki so se bogatili ob njegovih spoznanjih. Lastne grenke izkušnje in dolgoletno »srečevanje« z Miklošičevim delom so jo, morda podzavestno, vse bolj usmerjale k takrat še »problematičnim« temam iz kulturne zgodovine Slovencev in južnih Slovanov, ki so se ji nadalje odpirale v njihovi literarni ustvarjalnosti in zgodovini; to so od vprašanj identitete, humanizma in razsvetljenstva do vprašanja žensk kot literarnih oseb in literarnih ustvarjalk. Prostorska distanca do slovenstva in slovanstva, življenje v drugačnih družbenih okoliščinah, a poznavanje tudi teh, svetovljanstvo Dunaja kot celote in »zaplankanost« nekaterih družbenih struktur so ji ob slovenski identiteti in široki razgledanosti po evropski in slovanski literaturi izoblikovali svojstven pogled na literaturo, literarno in kulturno zgodovino južnih Slovanov, posebej še Slovencev; in v tem kontekstu bo morala njeno raziskovalno in mentorsko delo ovrednotiti tudi slovenska literarna zgodovina.

Prav tako monumentalno delo je uresničitev njene ideje in vizije, ki jo je – potem ko je leta 2006 pridobila obsežen projekt pri avstrijskem skladu za znanstveno raziskovanje (FWF Der Wissenschaftsfonds) za prvo fazo in kasneje ob podpori Avstrijske akademije znanosti (ÖAW) za natis – realizirala skupaj s sinom Bojanom-Ilijo Schnablom leta 2016 z naslovom *Enciklopedija slovenske kulturne zgodovine na Koroškem, od začetkov do leta 1942 (Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška, Von den Anfängen bis 1942)*, Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag 2016, 3. zv., 1603 str.). Mnogo-, ne samo večavtorsko delo (prek 160) številnih slovenskih, avstrijskih, nemških in drugih strokovnjakov, s prek 1000 gesli in še več sklici, bogato ilustriровано in podprto s kopijami originalnih dokumentov in QR-kodami, izrazito interdisciplinarno in medkulturno povezovalno, pisano v nemškem jeziku, a s slovenske perspektive, z namenom, da bi nemški jezikovni prostor – pa ne samo ta – slovensko kulturno zgodovino spoznal tudi na ta način. Mnoga nova spoznanja in odkriti fakti bodo morali še najti mesto tudi v slovenski kulturni zgodovini in širše.

Nenazadnje in še vedno trajajoče je njeno vsestransko prizadevanje za položaj slavnistike v okviru dunajske slavistike, ki jo je ustanovil Slovenec Fran Miklošič. Dolga leta jo je vsaj pri življenju ohranjala prav dr. Katja Sturm-Schnabl, o njej pisala, jo okrepila in povečala ugled s svojimi diplomanti in doktorji, danes pomembnimi imeni

na znanstvenem, pedagoškem, kulturnem in umetniškem področju (Erwin Köstler, Michael Reichmayr, prof. dr. Elizabeta Jenko, mag. Martina Piko-Rustia, Uši Serainig itd.), med njimi je tudi prof. dr. Andrej Leben, ki je o svoji mentorici ob njeni 70-letnici zapisal: *»Vedno je največ svoje energije poklanjala prav svojim študentkam in študentom, v predavalnici, v prostem času in tudi na svojem domu. Spodbujala je njihovo radovednost, pospeševala njihove nadarjenosti, jih navajala h kritičnemu reflektiranju in mimogrede učila spoštovanja do človeka, jezikov in kultur.«* Na svoji življenjski poti je lastne interese podrejala višjim ciljem, mirno kljubovala mnogoterim preprekam in uspela ohraniti dostojanstvo.

Skrajni čas je, da se tudi matična domovina profesorici dr. Katji Sturm-Schanbl oddolži s priznanjem njenemu dolgoletnemu delu; in naj bo častno članstvo v Zvezi društev Slavistično društvo Slovenije skromni začetek.

Dr. Katja Sturm-Schnabl je zavedna koroška Slovenka, jezikoslovka, literarna in kulturna zgodovinarica, raziskovalka in predavateljica, predana mentorica študentom, ne-trudna borka za pravice vseh zatiranih: žrtev vojn, narodnih manjšin, žensk, pa tudi borka za ustrezen položaj slovenistike znotraj dunajske slavistike, zato ji Zveza društev Slavistično društvo Slovenije podeljuje častno članstvo.

Mojca Smolej

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
mojca.smolej@ff.uni-lj.si

Ludvik Karničar

Utemeljitev podelitve častnega članstva Ludviku Karničarju

Dr. Ludvik (Ludwig) Karničar se je vse od gimnazijskih let gibal v večjezičnem okolju, saj je zadnji letnik srednje šole opravil v Ameriki. Konec šestdesetih let je študiral na Oddelku za izobraževanje prevajalcev in tolmačev na Univerzi v Gradcu, kjer se je poglobil zlasti v ruščino, ki jo je študiral tudi na Moskovski državni univerzi M. V. Lomonosova. Na Univerzi v Ljubljani pa se je izpopolnjeval pri prof. Jožetu Toporišču. Na Univerzi Karla in Franca je promoviral s tezo o obirskem narečju, s čimer je postal eden osrednjih strokovnjakov za koroška narečja. V prvi polovici osemdesetih let je kot asistent sodeloval pri inventarizaciji slovenskega ljudskega jezika na Koroškem. Leta 2001 se je habilitiral in postal univerzitetni profesor za področje slavistike. Vse do upokojitve je v Gradcu predaval slovensko slovnico, dialektologijo in fonetiko. Pomembno je tudi njegovo delo s področja leksikografije, saj je skupaj s Pavlom Apovnikom sestavil nemško-slovenski in slovensko-nemški slovar pravnega in ekonomskega jezika.

Profesor Karničar je bil neutruđen posrednik slovenskega jezika, literature in kulture na starodavni Univerzi Karla in Franca v Gradcu, kjer so nekdaj predavali Gregor Krek, Karel Štrekelj, Matija Murko in Rajko Nahtigal. Številni njegovi študentje brez slovenskih korenin so se zaradi njegovega pristopa navdušili nad našim jezikom, saj je letno organiziral odlično pripravljene ekskurzije v Slovenijo. Pri tem pa je posebno vlogo igrala njegova velika ljubezen do glasbe. Posebej velja poudariti, da je vrsto let skrbel, da so imeli graški študentje možnost poslušati gostujoče profesorje z Univerze v Ljubljani in v Mariboru. Tako kot številnim avstrijskim študentom je profesor Karničar tudi slovenskim znanstvenikom vzbudil zanimanje za graško zgodovino ter univerzo Karla in Franca. Nasledek teh prizadevanj sta dva simpozija z naslovom *Graz und Slowenen*, ki ju je organiziral deloma tudi z lastnimi sredstvi. Izredno pomembna pa je Karničarjeva skrb za obeležitev krajev spomina, ki so povezani z graškimi Slovenci. Ob dvestoletnici ustanovitve slovenske stolice je na fasado stare univerze postavil spominsko obeležje na čast Janeza Nepomuka Primica. Ob stoletnici smrti pa je na pokopališču sv. Lenarta postavil nagrobni spomenik Karlu Štreklju.

Leta 2017 ga je predsednik Republike Slovenije odlikoval z redom za zasluge, Slovenska akademija znanosti in umetnosti pa ga je izvolila za dopisnega člana.

Ker je dr. Ludvik Karničar zgleden naslednik svojih predhodnikov Štreklja in Nahtigala, odličen poznavalec koroške dialektologije, izjemen predavatelj slavistike in neutruden skrbnik slovenske dediščine v Gradcu, mu Zveza društev Slavistično društvo Slovenije podeljuje častno članstvo.

Branka Vičar

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
branislava.vicar@um.si*

Marija Lešer

Utemeljitev podelitve priznanja Mariji Lešer za posebno uspešno pedagoško delo na področju srednješolskega izobraževanja

Marija Lešer, diplomirana slovenistka in srbokroatistka, je zaposlena na III. gimnaziji Maribor, od leta 2018 na mestu ravnateljice. Prvih dvanajst let njenega pedagoškega dela je vezanih na poučevanje v osnovni šoli; v šolskem letu 1983/84 je službovala na Osnovni šoli Vitanje, nato pa enajst let na Osnovni šoli Slavka Šlandra v Mariboru. Leta 1995 se je zaposlila kot profesorica slovenščine na III. gimnaziji Maribor in 22 let poučevala v gimnazijskem programu. Pridobila je strokovni naziv svetovalke. Na III. gimnaziji Maribor je do prevzema ravnateljskega mesta ob svojem rednem delu vodila dramsko skupino, organizirala in vodila strokovne ekskurzije ter aktivno delovala na področju dramske in literarne umetnosti na lokalni ravni.

Vsa leta poučevanja je tesno sodelovala z Zavodom Republike Slovenije za šolstvo, med drugim je aktivno sodelovala pri projektu Didaktična prenova gimnazij. Od začetka mature je sodelovala z Državnim izpitnim centrom; bila je zunanja ocenjevalka in pomočnica glavnega ocenjevalca oz. ocenjevalke za slovenščino, in sicer za regijo Maribor I, od splošne mature 2002 do splošne mature 2017. Prav tako je izvajala seminarje za zunanje ocenjevalke in ocenjevalce na maturi. To delo ji je omogočilo, da je svoje dijakinje in dijake kvalitetno pripravljala tako za delo v razredu kakor tudi za eksterno preverjanje znanja po končanem gimnazijskem programu. Sodelovala je tudi z založbo Modrijan, in sicer kot recenzentka pri nastajanju učbenika za pouk slovenskega jezika *Govorica jezika*.

Od začetka svoje zaposlitve na III. gimnaziji Maribor je redno sodelovala z Oddelkom za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru kot višja strokovna sodelavka za področje didaktike slovenskega jezika in književnosti. Z odgovornim pedagoškim delom, zavezanostjo intelektualni etiki in nenehno introspekcijo poučevanja je mladim pomagala na njihovi poti izobraževanja ter jim odstirala vprašanja o vlogi humanističnega učitelja oz. učiteljice v stalno spreminjajočem se svetu. Vrsto let je pripravljala vzorne nastope za študentke in študente ter jih pripravljala na samostojne nastope v razredu. Vsako šolsko leto je sprejemala študentke in

študente Filozofske fakultete Univerze v Mariboru na pedagoško prakso iz slovenščine, kjer jih je seznanila s poslanstvom učitelja oz. učiteljice slovenščine na različnih področjih (vodenje dramske skupine, priprave na tekmovanje za Cankarjevo priznanje, delo strokovnega aktiva učiteljic slovenščine, priprava kulturnih prireditev idr.). Redno je bila mentorica pripravnicam in pripravnikom ter jih, prepričana, da mora imeti šola pomembno vlogo pri oblikovanju pravičnejše družbe, vodila do točke, na kateri so bili sposobni razvijati zavest odgovornosti intelektualca oz. intelektualke v sodobni družbi. Sama vloge intelektualca oz. intelektualke ne razume kot konsolidacijo avtoritete, temveč kot zmožnost, da se avtoriteta ustrezno interpretira, kakor tudi preizprašuje.

Od začetkov pedagoškega dela si prizadeva za vzpostavitev demokratičnega šolskega okolja, ki bi omogočilo razvoj kritične zavesti ter izgrajevanje svobodnih ustvarjalnih posameznic in posameznikov, pri tem pa nenehno presoja, kolikšne razsežnosti lahko intelektualna svoboda in družbena odgovornost zavzameta znotraj obstoječega sistema.

Šolajočim se predstavlja navdih, v njihov miselni proces vnaša jasnost ter nenehno poudarja etično dolžnost sodelovanja v zgodovinskem boju za družbeni razvoj in napredek. V razredu je zmeraj znala uravnotežiti prenašanje slovenističnega znanja z upoštevanjem interesov posameznih dijakinj in dijakov na eni strani ter pozivanjem k pravičnosti na drugi. Spoštuje posameznost, kompleksnost in edinstvenost dijakinj in dijakov ter jim zna zmeraj prisluhniti s popolno pozornostjo.

Marija Lešer je zgled predane humanistične učiteljice, ki jo odlikujejo intelektualna strogost, spodbujanje epistemološke radovednosti ter upoštevanje glasov dijakinj in dijakov. Njeno delo ni pomembno zgolj zaradi izjemnega prispevka k poučevanju slovenščine, ampak tudi zaradi vpliva, ki ga ima zunaj učilnice na strukturiranje družbene zavesti dijakinj in dijakov, zato ji Zveza društev Slavistično društvo Slovenije podeljuje priznanje za posebno uspešno pedagoško delo na področju srednješolskega izobraževanja.

Tatjana Koren

Univerza v Gradcu, Oddelek za slavistiko / Universität Graz, Institut für Slawistik
tatjana.koren@uni-graz.at

Mojca Nidorfer Šiškovič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik
mojca.nidorfer-siskovic@ff.uni.lj.si

Milena Mileva Blažič

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Oddelek za razredni pouk
milena.blazic@guest.arnes.si

Kasilda Bedenk

Utemeljitev podelitve priznanja Kasildi Bedenk za posebno uspešno strokovno delo na področju slovenistike

Kasilda Bedenk je po rodu Ljubljancanka, a v srcu tudi Štajerka (slovenska in avstrijska), predvsem pa svetovljanka, ki že več kot 18 let živi in dela v avstrijskem Gradcu ter neumorno skrbi za ohranjanje slovenskega jezika in kulture v tem prostoru.

Po zaključenem študiju nemcistike in slovenistike na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je na začetku svoje poklicne poti delala kot profesorica nemščine, pozneje je bila kot prevajalka in tolmačka zaposlena v farmacevtskem podjetju Lek.

Napisala je več učbenikov za poučevanje nemščine, številne ponatise je doživel zlasti učbenik *Deutsch Perfekt 1*, ki sta ga napisali z Ano Marijo Muster, in prevedla je veliko strokovnih del.

Od 1993 do 2002 je bila lektorica za nemščino, zaposlena na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, najprej na Oddelku za germanistiko, od leta 1997, ko je bil po večletnem navezovanju stikov in strokovni pomoči profesorja Ericha Prunča iz Gradca ustanovljen Oddelek za prevajalstvo in tolmačenje, pa je postala del te nove institucije. Med letoma 2000 in 2002 ji je bilo zaupano tudi vodenje oddelka.

Leta 2002 je bila kot lektorica za slovenščino za tri leta iz Republike Slovenije napotena na Univerzo v Gradcu, hkrati pa je vse od leta 1995 do 2005 tudi na Fakulteti za upravo Univerze v Ljubljani poučevala nemščino. Ko je Slovenija 1. maja 2004 postala

polnopravna članica Evropske unije, se je v Gradcu tako na slavistiki kot na prevajalstvu vpis izjemno povečal, večje pa so postale tudi potrebe po prevajalcih in tolmačih za slovenščino. Tako je Kasilda Bedenk vse do svoje upokojitve leta 2017 ostala zvesta graški univerzi oz. njenima oddelkoma za slavistiko ter teoretično in uporabno prevodoslovje.

V obdobju dela na Univerzi v Gradcu je na obeh oddelkih, slavistiki in prevajalstvu, spremljala mnoge generacije študentov in študentk dodiplomske in podiplomske stopnje. Poučevala je jezik, ob tem pa vodila tudi praktična prevajalska predavanja, predavala o strokovnem prevajanju in prevajalskih tehnikah, maternim govorcem slovenščine pa tudi o jeziku in kulturi. Študenti se je spominjajo kot stroge, a izjemno razgledane, natančne, predane in srčne predavateljice, ki je pri mladih zbujala ljubezen do slovenskega jezika in kulture. V sklopu obveznega študijskega kurikulumuma je soorganizirala tudi številne ekskurzije v Slovenijo. Bila je ena prvih, ki si je prizadevala, da bi slovenščina v Gradcu dobila še neki »svoj« prostor, kjer bi lahko potekale slovenske prireditve. V sodelovanju s Kulturnim društvom Člen 7, Univerzitetno knjižnico Maribor ter Veleposlaništvom republike Slovenije na Dunaju je ideja padla na plodna tla in junija 2013 je v sklopu Štajerske deželne knjižnice zaživela Slovenska čitalnica. Tam vse od tedaj potekajo mnoge odmevne kulturne prireditve, literarna branja, v goste prihajajo številne znane slovenske osebnosti. Poleg tega si je v Štajerski deželni knjižnici mogoče izposoditi tudi slovenske knjige.

Kljub doseženemu je v Kasildi Bedenk še vedno tlela želja po več, po stičišču jezika in kulture, kjer bi se družili vsi tisti, ki jim je slovenščina ljuba in ki se jezika z veseljem učijo. Tako je leta 2015 uresničila še eno od svojih dolgoletnih želja in ustanovila jezikovni inštitut Slowenisch in Graz (Slovenščina v Gradcu), kjer se že dobrih pet let vrstijo številni tečaji slovenščine na različnih stopnjah. V ta zelo slovenski prostor zahaja pisana družina prijateljev slovenščine, od mlajših do starejših, ki so jih sem pripeljali zelo različni razlogi – vsem pa je edino to, da je zanje slovenščina nekaj zelo posebnega.

Že 14 let je tudi gonilna sila pri organizaciji Poletnih šol slovenščine za tečajnike iz Gradca in druge zainteresirane, ki potekajo v različnih krajih po Sloveniji. Vsako leto je izbran eden od mnogih slovenskih kotičkov, kjer se slušatelji in slušateljice ob dopoldnevih urijo v slovenskem jeziku, popoldne pa organizirano raziskujejo bližnjo in daljno okolico. Zanimanje je vsako leto večje, ne nazadnje tudi zato, ker je druženje starih in novih prijateljev slovenščine zmeraj nekaj posebnega.

Leta 2017 je Kasilda Bedenk sprejela še eno pomembno nalogo. Prevzela je vodenje Društva avstrijsko-slovenskega prijateljstva, ki je bilo po smrti dolgoletne predsednice, gospe Ivanke Gruber, nekaj let brez vodstva. Zelo hitro je pokazala svoje izjemne sposobnosti vodenja in organizacije ter društvo, ki prispeva velik delež k prepoznavnosti Slovencev in slovenske kulture v Gradcu, popeljala med najbolj aktivne organizatorje avstrijsko-slovenskih kulturnih prireditev v Gradcu in zunaj njegovih meja.

Kasilda Bedenk ostaja kljub upokojitvi aktivna in povsod prisotna. Od lani je članica upravnega odbora Trgovinske zbornice v Gradcu, še zmeraj pa ob vsem svojem neumornem delu za obstoj in prepoznavnost slovenskega jezika v Gradcu najde čas za znanstvenoraziskovalno delo. Med drugim v sklopu doktorskega študija na Univerzi v Gradcu preučuje pravljice (pripravlja primerjalno analizo Grimmovih in Štrekljevih pravljic) ter skupaj z Mileno Milevo Blažić pravljíčarke (Josipino Turnograjsko, rezijansko pravljíčarko Tino Waitawo in druge). Poleg prispevkov na konferencah in v publikacijah je v letu 2018 skupaj z Mileno Milevo Blažić izdala znanstveno monografijo *Pravljice bratov Grimm: od prvotne rokopisne zbirke iz leta 1810 do recepcije na Slovenskem*.

Ogromno tudi prevaja in tolmači, predvsem pa vedno znova z veseljem stopi pred tečajnice in tečajnike ter jim s predanostjo in vnemo poskuša približati ta naš tako posebni in čarobni jezik. Polna idej in načrtov bo s svojim pretanjenim občutkom za strokovno pedagoško delo in povezovanje prostorov podobo slovenstva čez mejo zagotovo krojila tudi v prihodnje.

Kasilda Bedenk je neutrudna promotorka slovenščine in slovenske kulture v avstrijskem Gradcu in okolici, zato ji Zveza društev Slavistično društvo Slovenije podeljuje priznanje za posebno uspešno strokovno delo na področju slovenistike.

